

Alina Zajadacz

Turystyka osób niesłyszących

Alina Zajadacz

Turystyka osób niesłyszących

Bogucki Wydawnictwo Naukowe • Poznań 2012

Autor:
dr Alina Zajadacz
Zakład Centrum Turystyki i Rekreacji
Wydział Nauk Geograficznych i Geologicznych
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
alina@amu.edu.pl

Recenzenci:
prof. dr hab. Bogdan Szczepankowski
prof. dr hab. Bogdan Włodarczyk

Wydanie publikacji dofinansowano ze środków Zakładu Centrum Turystyki i Rekreacji
Wydziału Nauk Geograficznych i Geologicznych Uniwersytetu im A. Mickiewicza

Copyright © Alina Zajadacz, Poznań 2012

Redaktor: Piotr Rumatowski

ISBN 978-83-63400-00-2

Bogucki Wydawnictwo Naukowe
ul. Górna Wilda 90, 61-576 Poznań
tel. +48 61 8336580
fax +48 61 8331468
e-mail: bogucki@bogucki.com.pl
www.bogucki.com.pl

Druk:
Uni-druk
ul. Przemysłowa 13
62-030 Luboń

Spis treści

1. Wprowadzenie – cel i zakres opracowania	9
2. Turystyka, geografia i niepełnosprawność	14
2.1. Turystyka – znaczenie pojęcia	14
2.2. Turystyka jako przedmiot badań	16
2.3. Badania geograficzne a turystyka	23
2.4. Badania geograficzne a niepełnosprawność	26
2.4.1. Niepełnosprawność – znaczenie pojęcia	26
2.4.2. Niepełnosprawność w badaniach geograficznych	28
3. Uwarunkowania turystyki osób niesłyszących	38
3.1. Środowisko osób niesłyszących – zarys społecznej specyfiki	39
3.1.1. Osoby niesłyszące – wyjaśnienie pojęcia, dane statystyczne	39
3.1.2. Status społeczno-ekonomiczny	42
3.1.3. Język	44
3.1.4. Tożsamość społeczna, mniejszość kulturowa	50
3.1.5. Stereotypy, stygmat społeczny	56
3.1.6. Integracja społeczna	59
3.2. Koncepcje dokonywania wyboru zachowań turystycznych	65
3.3. Segmentacja rynku turystycznego	74
3.4. Koncepcja Systemu Informacji Turystycznej	76
4. Aktywność turystyczna osób niesłyszących – czynniki wspierające i ograniczające	81
4.1. Turystyka osób niepełnosprawnych	82
4.2. Turystyka osób niesłyszących jako przedmiot badań	85
4.2.1. Przegląd problematyki badań w ośrodkach zagranicznych	85
4.2.2. Przegląd problematyki badań w ośrodkach krajowych	88
4.3. Udogodnienia adresowane do niesłyszących turystów	93
4.3.1. Przewodnictwo turystyczne, obsługa niesłyszących turystów	94
4.3.2. Technologie	95
4.3.3. Dobre praktyki	97
4.4. Polityka społeczna państwa w zakresie turystyki osób niepełnosprawnych	97
5. Aktywność turystyczna Polaków w okresie 2004–2010	107
5.1. Udział Polaków w turystyce krajowej i zagranicznej	108
5.2. Turystyka krótkookresowa	115
5.3. Turystyka długookresowa	120
5.4. Przyczyny braku uczestnictwa w wyjazdach turystycznych	130
5.5. Główne zmienne wpływające na zróżnicowanie aktywności turystycznej	136

6. Turystyka osób niesłyszących na tle słyszącej części społeczeństwa w Polsce	139
6.1. Cel, zakres i metody badań	139
6.1.1. Cel i zakres badań	140
6.1.2. Metody gromadzenia danych	141
6.1.3. Bazy danych. Charakterystyka społeczno-demograficzna respondentów	144
6.1.4. Metody analiz statystycznych	145
6.2. Turystyka weekendowa oraz świąteczna	151
6.2.1. Kierunki wyjazdów weekendowych oraz świątecznych	151
6.2.2. Częstotliwość wyjazdów weekendowych oraz świątecznych	155
6.2.3. Sposoby wypoczynku podczas weekendów oraz świąt	156
6.3. Turystyka urlopowa oraz wakacyjna	166
6.3.1. Kierunki oraz sposoby organizacji wyjazdów turystycznych	167
6.3.2. Czas trwania, pora roku wyjazdów turystycznych	172
6.3.3. Towarzystwo podczas wakacyjnych lub urlopowych podróży turystycznych	174
6.3.4. Częstotliwość wyjazdów, środki transportu	175
6.3.5. Źródła informacji na temat możliwości organizacji wyjazdów turystycznych	178
6.3.6. Czynniki decydujące o wyborze destynacji turystycznej	180
6.3.7. Preferowane walory turystyczne i sposoby spędzania czasu wolnego	185
6.3.8. Najdalsza podróż turystyczna	195
6.3.9. Wydatki na cele turystyczne	197
6.3.10. Preferowany rodzaj zakwaterowania	197
6.3.11. Podróże marzeń	202
6.3.12. Czynniki utrudniające udział w turystyce	206
6.4. Nastawienie do integracji społecznej w czasie wolnym	207
7. Konkluzje	212
7.1. Wnioski z badań empirycznych w świetle aktualnego stanu wiedzy na temat turystyki osób niesłyszących	212
7.2. Model systemu działań stymulujących rozwój turystyki osób niesłyszących	218
7.3. Model struktury bazy danych w Systemie Informacji Turystycznej dostosowany do potrzeb użytkowników języka migowego	222
8. Zakończenie	225
Literatura.	229
Tourism of deaf people – summary	253
Aneks	259

Od Autorki

Praca jest podsumowaniem blisko dziesięcioletniego okresu badań, w trakcie którego wskazówki, wsparcie, a także twórcza krytyka wielu osób, stopniowo wpływały na jej kształt. Za inspirację dziękuję prof. dr hab. Danieli Sołowej, utwierdzenie w słuszności wyboru tematu – prof. dr hab. Leonowi Kozackiemu i za możliwości jego realizacji – prof. dr hab. Zygmuntowi Młynarczykowi. Jestem głęboko wdzięczna za wnikliwe uwagi zawarte w recenzjach wydawniczych, opracowanych przez prof. dr hab. Bogdana Szczepankowskiego i prof. dr hab. Bogdana Włodarczyka.

Zgromadzenie danych byłoby trudne bez wsparcia Zarządu Głównego Polskiego Związku Głuchych, zaangażowania wielu pracowników oddziałów PZG, a zwłaszcza samych osób niesłyszących, które cierpliwie odpowiadały na moje pytania – serdecznie dziękuję za otwartość i współpracę. Wdzięczna jestem tłumaczom języka migowego Marii i Stanisławowi Kowalskim i Paulinie Wujewskiej oraz w zakresie języka angielskiego – Joannie Haracz-Lewandowskiej za pomoc w przekładzie koncepcyjnych zawiłości „deafhood”. Bardzo ważnym doświadczeniem była dla mnie współpraca z zespołem dr. Przemysława Szmala, związana z projektem multimedialnych przewodników turystycznych, zawierających translator polskiego języka migowego. Wybór sposobów statystycznej analizy uzyskał ostateczny kształt dzięki pomocy i cierpliwości dr. Waldemara Wołyńskiego. Nie bez znaczenia dla pracy była twórcza atmosfera, którą tworzył co dnia „skład osobowy” naszego zakładu CTiR.

Prezentowana książka oprawę graficzną i edytorską w dużym stopniu zawdzięcza mgr. inż. Remigiuszowi Trittowi oraz pracownikom Bogucki Wydawnictwo Naukowe, którym dziękuję za pomoc w realizacji wizualnej strony pracy oraz cierpliwą jej redakcję.

Szczególne słowa podziękowania za wyrozumiałość i wsparcie kieruję do moich najbliższych – Kuby, Patryka i Pawła.

Poznań–Leszno, styczeń 2012 r.

Cel, tak daleko, jak mogę dojrzeć, jest taki sam we wszystkich naukach. Mówiąc prosto i pobieżnie, celem jest dążenie do poznania czegoś, co nie było dotychczas znane ludzkości. Jest to rozwój ludzkiego poznania, czynienie go pewniejszym i bardziej trafnym... Cel jest... odkrywaniem.

(Elias, 1986: 20)

1. Wprowadzenie – cel i zakres opracowania

Turystyka motywowana w dużej mierze chęcią poznania jest jednocześnie dla przedstawicieli wielu dyscyplin naukowych jego przedmiotem. Współczesny stan wiedzy na temat turystyki, zarówno w zakresie teorii, jak i możliwości jej praktycznych zastosowań, znaczenia dla gospodarki, a nade wszystko jakości życia człowieka, wywołuje pytania odnoszące się do obecnej istoty tego zjawiska: czym jest turystyka, a także kto jest turystą? Pytania te stały się inspiracją do rozważań, których wyniki przedstawiono w opracowaniu.

Praca jest kontynuacją badań autorki dotyczących z jednej strony możliwości rozwoju turystyki (potencjału turystycznego), a z drugiej obejmujących pole badawcze stosunkowo słabo reprezentowane w polskiej literaturze przedmiotu z zakresu turystyki i rekreacji, związane ze specjalnymi potrzebami turystów, wynikającymi z niepełnosprawności. Drugi nurt, nadal w warunkach polskich stanowiący novum, z zakresu geografii niepełnosprawności i geografii turystyki, jest próbą uzupełnienia wiedzy na temat uwarunkowań i ograniczeń rozwoju turystyki osób niepełnosprawnych w Polsce.

O wyborze podmiotu badań, jakim są osoby niesłyszące, dla których głównym sposobem komunikowania się jest język migowy, zdecydowało kilka czynników. Należały do nich wyniki dotychczasowych badań w dziedzinie turystyki osób niepełnosprawnych, w których problemy tej grupy były stosunkowo rzadko poruszane. Ponadto istotne okazały się wyniki badań (Skalska, 2004), które ujawniły, że osoby niesłyszące wyjeżdżają w celach turystycznych rzadziej niż niepełnosprawne ruchowo czy niewidome. Brak wiedzy na temat preferencji, potrzeb turystycznych oraz ograniczeń uczestnictwa w turystyce osób posługujących się językiem migowym powodował liczne zapytania ze strony praktyków, dotyczące zasad obsługi tej grupy klientów. Istotnym bodźcem do podjęcia badań było dążenie do poszukiwania skutecznych narzędzi umożliwiających urzeczywistnianie aktualnej idei *turystyki dla wszystkich*, zgodnej z koncepcją uniwersalnego projektowania przestrzeni społecznej¹.

¹ Universal design. Clarification of the concept, 2007.

Opracowanie powstało w Zakładzie Centrum Turystyki i Rekreacji, na Wydziale Nauk Geograficznych i Geologicznych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. W okresie 2008–2010 badania były prowadzone w ramach projektu badawczego finansowanego ze środków Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego². Opracowanie ma wymiar teoretyczny, poznawczy oraz praktyczny.

W teoretycznym aspekcie **celem pracy** jest: (1) określenie istoty zjawiska turystyki jako przedmiotu badań multi- i interdyscyplinarnych; (2) opracowanie, w oparciu o wnioski wypływające z zestawienia wyników badań własnych z uznanymi koncepcjami oraz wiedzą dotyczącą cech turystyki osób niepełnosprawnych, modelu działań stymulujących rozwój turystyki osób niesłyszących, w tym szczególnie w zakresie dostosowania oferty i informacji turystycznej.

W poznawczym wymiarze **przedmiot badań** stanowią cechy turystyki osób niesłyszących, dla których podstawowym sposobem komunikowania się jest język migowy. Badania w tym zakresie nie były do tej pory w Polsce szczegółowo prowadzone. Brak więc wiedzy umożliwiającej stwierdzenie, czy cechy tej turystyki różnią się od rozpoznanych w stosunku do ogółu społeczeństwa. Konieczność uzupełnienia tej luki jest często zgłaszana przez praktyków. Wykonanie tego zamysłu stworzy podstawy do właściwego kształtowania oferty turystycznej dostosowanej do oczekiwań osób o określonym rodzaju niepełnosprawności. Zainteresowanie tego typu badaniami ujawnia się także w środowisku osób niesłyszących, którego przedstawiciele zadają istotne w dobie idei uniwersalnego projektowania przestrzeni publicznej (w tym turystycznej) pytanie, dlaczego potrzeby osób stanowiących mniejszość językową w Polsce nie są uwzględniane w Systemie Informacji Turystycznej, obiektach i usługach turystycznych?

Próba ustalenia, czy występują cechy specyficzne dla turystyki osób posługujących się językiem migowym, wiąże się z koniecznością porównania danych dotyczących tej grupy z cechami turystyki słyszącej części społeczeństwa. W analizie porównawczej przedmiotu badań (cech turystyki) uwzględniono wyjazdy krótkookresowe, tj. turystykę weekendową i świąteczną oraz turystykę urlopową i wakacyjną.

Do zasadniczych **problemów badań** należy poszukiwanie odpowiedzi na następujące pytania:

P₁: czy aktywność turystyczna (uczestnictwo w turystyce) osób niesłyszących w Polsce jest analogiczna jak osób słyszących?

P₂: czy cechy wyjazdów turystycznych osób niesłyszących różnią się od cech turystyki osób słyszących? Jeśli tak, to pod jakim względem?

P₃: jak powinna być kształtowana oferta i informacja turystyczna, aby odpowiadała potrzebom niesłyszących turystów?

Celem głównym w wymiarze poznawczym jest rozpoznanie specyfiki wyjazdów turystycznych osób niesłyszących na tle migracji turystycznych osób słyszących w Polsce. Do **zadań szczegółowych** w tym zakresie należy:

² Praca naukowa finansowana ze środków na naukę w latach 2008–2010 jako projekt badawczy „Turystyka osób niesłyszących i możliwości jej aktywizacji poprzez wykorzystanie multimedialnego systemu informacji turystycznej SIT” N N114 208334.

C₁: rozpoznanie cech turystyki Polaków w okresie 2004–2010 w oparciu o materiały wtórne, obejmujące dane: Instytutu Turystyki w Warszawie, Głównego Urzędu Statystycznego (GUS) oraz Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS);

C₂: określenie cech wspólnych oraz odmiennych turystyki niesłyszącej i słyszącej części społeczeństwa w Polsce w ujęciu ilościowym, przy wykorzystaniu metod analizy statystycznej, w oparciu o wyniki badań własnych.

Badania przeprowadzono w okresie 2004–2010. Ich szczegółowy zakres, metody gromadzenia danych oraz statystycznej analizy zostały przedstawione w rozdziale 6.1. W trakcie badań przyjęto następujące **hipotezy**:

H₁: Uczestnictwo osób niesłyszących w turystyce nie odbiega od obserwowanego wśród ogółu społeczeństwa.

H₂: Głównym czynnikiem ograniczającym udział w wyjazdach turystycznych osób niesłyszących są trudności w porozumiewaniu się.

W praktycznym zakresie celem jest dostarczenie wiedzy organizatorom turystyki, gestorom bazy turystycznej, instytucjom odpowiedzialnym za rozwój turystyki, zarówno na szczeblu lokalnym, regionalnym, jak i krajowym, na temat specyfiki segmentu turystyki, jaki tworzą osoby posługujące się językiem migowym, ponadto przesłanek umożliwiających rozwój Systemu Informacji Turystycznej (SIT) odpowiadającego potrzebom tej grupy turystów. Oddzielnym celem jest próba zachęcenia społeczności osób niesłyszących do aktywnego włączania się w tworzenie SIT oraz oferty turystycznej adresowanej do użytkowników języka migowego. Przyjęte cele wyznaczyły ramy struktury opracowania, która obejmuje sześć części.

Część pierwsza (rozdz. 1 i 2) zawiera oprócz wstępu wprowadzenie w kontekst badań z zakresu turystyki, geografii i niepełnosprawności. Przedstawiono w niej wyjaśnienie znaczenia kluczowego pojęcia, jakim jest turystyka, a także zasygnalizowano problemy badań z zakresu turystyki, której heterogeniczna struktura powoduje, że stanowi ona przedmiot zainteresowania przedstawicieli wielu dyscyplin naukowych. Zwrócono przy tym uwagę na ewolucję podejść w badaniach z zakresu turystyki od multi- do interdyscyplinarnych, zmierzającą do autonomizacji wiedzy o turystyce. Autonomizacja ta niewątpliwie przyczyniłaby się do wzrostu możliwości rozwiązywania problemów kompleksowych, istotnych ze względu na występujące w systemie turystyki powiązania, a wykraczających poza ramy przyjętych dyscyplin naukowych. Do problemów tego typu należy turystyka osób niepełnosprawnych. Obecnie jednak turystyka jest jedynie przedmiotem badań przedstawicieli wielu dyscyplin naukowych, w tym geografii. W dalszych rozdziałach nakreślono zakres badań nad turystyką podejmowanych z geograficznej perspektywy, dorobek geografów dotyczący problemów niepełnosprawności oraz różne podejścia do pojmowania niepełnosprawności zarówno z medycznej, jak i społecznej perspektywy.

Część druga (rozdz. 3) została opracowana w oparciu o przegląd literatury. Zawiera informacje na temat uwarunkowań rozwoju turystyki osób niesłyszących jako subgrupy społecznej. Zwrócono przy tym szczególnie uwagę na cechy istotne dla tworzenia się wspólnoty kulturowej (takie jak: język, tożsamość społeczna, stereotypy, stygmat społeczny czy nastawienie do integracji społecznej). W kolejnych

rozdziałach zaprezentowano wybrane koncepcje uwarunkowań zachowań turystycznych, mających wpływ na segmentację rynku turystycznego, a także dostosowanie podaży do popytu, czyli działania ukierunkowane na wzrost jakości usług, a w konsekwencji satysfakcji z wyjazdu turystycznego. Wybór koncepcji warunkowany był znajomością problemów turystyki osób niesłyszących³. Stąd wiele uwagi poświęcono wpływom grupy na indywidualne zachowania turystyczne, przedstawiono teorie behawioralne oraz kwestie związane z sednem wypoczynku, jakim jest satysfakcja i odczuwanie wewnętrznej radości, określanej w literaturze przedmiotu jako „przepływ”. Kontynuację stanowią rozdziały ukazujące odpowiedź branży turystycznej na występujące zróżnicowanie zachowań turystów poprzez segmentację rynku turystycznego oraz dbałość o wysoką jakość usług. Oddzielnie omówiono zarys funkcjonowania Systemu Informacji Turystycznej (SIT) w Polsce, treści te są osią dla zaprezentowanej w końcowej części książki koncepcji SIT dostosowanego do potrzeb osób niesłyszących.

Trzecia część pracy (rozdz. 4 i 5) zawiera informacje na temat turystyki osób niesłyszących, jak również ogółu Polaków. W oparciu o przegląd literatury krajowej i zagranicznej omówiono aktywność turystyczną osób niesłyszących i czynniki, które ją wspomagają oraz ograniczają. Uwzględniono praktyczne udogodnienia dla niesłyszących turystów (dotyczące zasad obsługi ruchu turystycznego, nowych technologii, dobrych praktyk), ponadto politykę społeczną państwa w zakresie turystyki osób niepełnosprawnych. Charakterystyka turystyki Polaków zawiera informacje na temat cech oraz prawidłowości dotyczących ruchu turystycznego w okresie 2004–2010, które ustalono w oparciu o raporty takich instytucji, jak Instytut Turystyki w Warszawie, Główny Urząd Statystyczny oraz Centrum Badania Opinii Społecznej.

W czwartej części (rozdz. 6) przedstawiono wyniki badań własnych przeprowadzonych w środowisku osób niesłyszących i słyszących w Polsce. We wstępie omówiono metodykę badań oraz charakterystykę respondentów. Analiza statystyczna cech turystyki osób niesłyszących i słyszących obejmowała wyjazdy w zakresie turystyki (1) weekendowej i świątecznej oraz (2) urlopowej i wakacyjnej. Oddzielne rozdziały poświęcono opiniom związanym z nastawieniem do integracji społecznej w czasie wolnym zarówno niesłyszących, jak i słyszących respondentów oraz czynnikom ograniczającym udział w wyjazdach turystycznych.

Część piąta (rozdz. 7 i 8) obejmuje wnioski wypływające z przeprowadzonej analizy porównawczej cech turystyki osób słyszących i niesłyszących w Polsce, z wyłonieniem podobieństw i różnic. Zawiera także konkluzje z badań własnych na tle przedstawionych w części pierwszej i drugiej koncepcji oraz danych faktograficznych dotyczących turystyki osób niesłyszących. Ich rezultatem jest autorska propozycja modelu działań stymulujących rozwój turystyki osób niesłyszących oraz modelu struktury bazy danych w Systemie Informacji Turystycznej dostosowanego

³ Zagadnieniom turystyki i wypoczynku osób niesłyszących poświęcona jest monografia A. Zajadacz, 2010a, *Czas wolny, turystyka i rekreacja osób niesłyszących w Polsce. Zarys specyfiki problemu*. Seria Turystyka i Rekreacja. Studia i Prace nr 4, Wyd. Naukowe UAM, Poznań. Wyniki badań ukazują m.in. wpływ cech respondentów na zachowania w czasie wolnym, w tym podczas wyjazdów turystycznych.

wanym do potrzeb użytkowników języka migowego. Sformułowano też wnioski końcowe odnoszące się do przyjętych we wstępie celów i hipotez.

Część szósta zawiera aneks obejmujący zestawienia tabelaryczne i graficzne wykorzystanych w opracowaniu danych oraz wzór kwestionariusza będącego podstawą przeprowadzenia badań.

*Wiele ważnych koncepcji i pojęć nie ma wyraźnych granic,
lecz raczej coś w rodzaju punktu ciężkości*
(Tim O'Reilly, za: S. Rudnicki, 2011: 7)

2. Turystyka, geografia i niepełnosprawność

Badania dotyczące turystyki osób niesłyszących należą do dynamicznie rozwijającego się nurtu, uwzględniającego różne segmenty turystyki, w tym związane z potrzebami osób niepełnosprawnych. W poniższym rozdziale wyjaśniono znaczenie kluczowych pojęć, takich jak turystyka i niepełnosprawność, ponadto specyfikę turystyki jako przedmiotu badań o charakterze multi- i interdyscyplinarnym. Obserwowana ewolucja zmierzająca w kierunku dominacji podejścia interdyscyplinarnego sprzyja syntezie wiedzy oraz metod wypracowanych w ramach różnych dyscyplin naukowych, a w konsekwencji pełniejszemu wyjaśnianiu problemów związanych z turystyką. Jednakże proces tej syntezy dotąd nie osiągnął ostatecznego kształtu, co sprawia, że zarówno w kraju, jak i za granicą „nauki o turystyce” nie uzyskały autonomii. Turystyka stanowi więc przedmiot badań przedstawieli wielu dyscyplin naukowych, w tym geografii. W oddzielnym podrozdziale nakreślono zakres badań nad turystyką podejmowanych z geograficznej perspektywy, ponadto dorobek geografów dotyczący problemów niepełnosprawności.

2.1. Turystyka – znaczenie pojęcia

Greckie słowo *tórnos* (oznaczające narzędzie do wykonywania okręgu, cyrkiel)⁴ przyjęło się w innych językach w formie *tour* [ME < MF < L *tor (nus)* < Gk *tórnos*]⁵, stanowiąc rdzeń słowa turystyka. Etymologia pojęcia turystyka oddaje więc niezmienny od wieków charakter tego zjawiska, polegający na podróżach, które zaczynają się i kończą w miejscu zamieszkania. Zakres pojmowania terminu turystyka oraz jego definicje zostały przedstawione w licznych opracowaniach (m.in. Bartkowski, 1977; Warszńska, Jackowski, 1978; Kaspar, 1995; Przeclawski, 1996; Medlik 1995; Middleton, 1996; Gaworecki, 2000; Lijewski i in., 1998; Warszńska, 1999; Kowalczyk, 2001; Zajadacz, 2004, 2008a; Kurek, Mika, 2007). Wskazywano w nich na takie immanentne cechy turystyki jak: dobrowolność i tymczasowość wyjazdu poza swoje codzienne otoczenie, związanego z motywami nie obejmującymi podejmowania pracy zarobkowej lub osiedlenia się w odwiedzanym

⁴ Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language, 1989.

⁵ Tamże (ME – średnioangielski; MF – średniofrancuski; L – łaciński; Gk – grecki).

miejscu. Obecnie „w szeroko rozumianym pojęciu turystyki mieści się więc zarówno element podróży, czasowej zmiany miejsca pobytu, jak i cały zespół uwarunkowań (środowiskowych, społecznych, gospodarczych), a także środków (materialnych, organizacyjnych, prawnych) zaangażowanych w ich realizację i związanych z nią skutków” (Kurek, Mika, 2007: 13).

W celu ujednolicenia międzynarodowych zestawień statystycznych Światowa Organizacja Turystyki (UNWTO) przy ONZ zaleca przyjęcie, że turystyka obejmuje ogół czynności osób, które podróżują i przebywają w celach wypoczynkowych, służbowych lub innych nie dłużej niż rok bez przerwy poza swoim codziennym otoczeniem, z wyłączeniem wyjazdów, w których głównym celem jest działalność zarobkowa, wynagradzana w odwiedzanej miejscowości (*Terminologia turystyczna...*, 1995, *Metodologia Unii Europejskiej...*, 1998.) W ramach europejskiej statystyki w dziedzinie turystyki Rada UE przyjęła, że „turystyka – oznacza czynność odwiedzających, którzy podejmują podróż do głównego miejsca docelowego położonego poza ich zwykłym otoczeniem, na okres krótszy niż rok, w dowolnym głównym celu, w tym celu służbowym, wypoczynkowym lub innym celu osobistym, innym niż zatrudnienie przez podmiot miejscowy dla odwiedzanego miejsca⁶. Klasyfikację podróży międzynarodowych oparto na następujących motywach wyjazdów: biznes i cele zawodowe; wakacje, wypoczynek i rekreacja; odwiedziny krewnych, znajomych; edukacja i szkolenia; zdrowie i opieka medyczna; główne cele wycieczek turystycznych; religia, pielgrzymki; zakupy; tranzyt; inne (*International Recommendations...* 2008⁷). Identyfikacja tych motywów pozwala na wyodrębnienie turystów (odwiedzających z noclegiem) spośród innych odwiedzających (zarówno jednodniowych – wycieczkowiczów, jak i przebywających w danym miejscu dłużej, ale kierujących się innymi motywami).

Ch. Cooper i in. (2005: 12) zaproponowali klasyfikację definicji turystyki z punktu widzenia popytu turystycznego oraz podaży turystycznej. W definicjach uwzględniających stronę popytu dąży się do wyodrębnienia podróży turystycznych spośród innych form podróży. Istotne w statystykach ruchu turystycznego jest więc wyłonienie cech charakterystycznych, uznawanych za „wskaźniki” podróży turystycznych, takich jak:

- minimalna długość pobytu – jedna noc (odwiedzający, którzy nie spędzili minimum jednej nocy poza swoim codziennym otoczeniem, są nazywani odwiedzającymi jednodniowymi lub wycieczkowiczami),
- maksymalna długość pobytu – jeden rok,
- ściśle określone cele wyjazdu,
- podróż poza „codzienne otoczenie” (wg rekomendacji UNWTO powyżej 160 km).

⁶ Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 692/2011 z dnia 6 lipca 2011 r. w sprawie europejskiej statystyki w dziedzinie turystyki i uchylające dyrektywę Rady 95/57/WE. Ministerstwo Sportu i Turystyki (<http://msport.gov.pl/aktualnosci-turystyka>).

⁷ United Nations, Department of Economic and Social Affairs. Statistic Division. Studies and Methods Series M No 83/Rev. 1., UNWTO, New York, 2010: 17.

W definicjach turystyki tworzonych z punktu widzenia podaży Ch. Cooper i in. (2005) sugerują, podobnie jak Leiper (1979: 400), że „przemysł turystyczny obejmuje wszystkie firmy, organizacje i składowe infrastruktury, które świadczą usługi związane ze specyficznymi potrzebami i wymaganiami turystów”. Głównym problemem tego typu definicji turystyki jest sprecyzowanie zakresu „przemysłu turystycznego”, ponieważ występuje szerokie spektrum przedsiębiorstw i organizacji turystycznych, które świadczą usługi turystom, ale także mieszkańcom czy innym rynkom konsumentów. Zaproponowany podział definicji z punktu widzenia popytu i podaży turystycznej ukazuje pojmowanie turystyki w aspekcie dwóch składowych: (1) ruchu turystycznego, jego zróżnicowanych cech i uwarunkowań oraz (2) oferty turystycznej, również warunkowanej wieloma zmiennymi, odpowiadającej na zgłaszane przez turystów różnorodne upodobania i potrzeby. Składowe te, ich cechy, stopień i uwarunkowania rozwoju są przedmiotem badań wielu dyscyplin naukowych.

2.2. Turystyka jako przedmiot badań

Dynamiczny rozwój turystyki obserwowany od lat 50. minionego wieku spowodował intensywny rozwój badań tego zjawiska. Liczne studia o rozległej tematyce turystycznej, „prowadzone często dla celów praktycznych, wymagały podbudowy teoretycznej i metodologicznej, w tym również uporządkowania w zakresie terminologii” (Warszyńska, 2003: 10). Wyniki badań dostarczały wiedzy oraz narzędzi umożliwiających rozwój gospodarki turystycznej. Były w dużej mierze odpowiedzią na ogromne zapotrzebowanie ze strony praktyków w zakresie zasad planowania turystyki i zarządzania nią w różnych skalach przestrzennych, czasowych oraz segmentach rynku turystycznego.

Także współcześnie zarówno światowa, jak i europejska gospodarka turystyczna, pomimo kryzysu ekonomicznego ostatnich lat czy innych niekorzystnych zjawisk (m.in. terroryzm, katastrofy przyrodnicze), odnotowuje stały rozwój. W 2010 r. natężenie ruchu turystycznego w skali świata osiągnęło 940 mln przyjazdów (turystów zagranicznych), co daje wzrost w stosunku do 2009 r. o 6,5% (UNWTO, *Tourism Highlights*, 2011). Globalne wpływy z turystyki międzynarodowej osiągnęły wartość 851 mld USD w 2009 r. i 919 mld USD w 2010 r. (UNWTO, *Tourism Highlights*, 2011). Natomiast liczba przyjazdów turystów zagranicznych do Polski w 2010 r. wynosiła 12 470 tys. i była o 4,9% wyższa w stosunku do roku poprzedniego. Przychody dewizowe z turystyki w Polsce w 2010 r. wynosiły 5230 mln USD (Instytut Turystyki, *Statystyka*⁸). Prognozy rozwoju turystyki, przedstawione przez UNWTO, zakładają, że liczba podróży turystów zagranicznych w 2020 r. osiągnie w skali świata 1,6 mld (UNWTO, *Tourism 2020 Vision*). Średnio każdego roku w latach 2010–2030 liczba podróży zagranicznych na świecie będzie rosła o 43 mln, a poziom 1 mld podróży zagranicznych na świecie zostanie przekroczony w 2012 r., by do 2030 r. osiągnąć wartość 1,8 mld. Obecnie turystyka ma 5% udziału w two-

⁸ <http://www.intur.com.pl/statystyka.htm>.

rzeniu światowego PKB oraz daje zatrudnienie co 12 pracującej osobie (UNWTO, *Tourism Towards 2030. Global Overview*).

Skala rozwoju zjawiska turystyki, jak też jej gospodarcze znaczenie wymusza rozwój badań, których cele, funkcje i rolę zestawiono w tabeli 2.1. Badania te (Jennings, 2010: 7):

- „dostarczają informacji niezbędnych w procesie planowania i zarządzania turystyką na poziomie lokalnym, regionalnym, krajowym i międzynarodowym;
- dostarczają informacji na temat społecznych, przyrodniczych i ekonomicznych skutków rozwoju turystyki;
- oferują głębokie zrozumienie motywacji, potrzeb, oczekiwań i poziomów satysfakcji turystów;
- zwracają uwagę na potrzeby w zakresie edukacji – istotnej dla komercyjnych przedsiębiorstw turystycznych oraz instytucji świadczących usługi turystyczne;
- umożliwiają «wgląd» w przeszłość, teraźniejszość oraz przyszłość;
- oferują informacje/dane użyteczne w sferze biznesu (zwłaszcza marketingu i promocji);
- umożliwiają porównania i prowadzenie polityki rozwoju;
- umożliwiają przedsiębiorstwom turystycznym, organizacjom oraz urzędом ocenę turystyki, jej wyników w różnych kontekstach”.

Wiedza na temat turystyki jest tworzona przez przedstawicieli wielu dyscyplin naukowych, w tym głównie: nauk społecznych, ekonomicznych, geograficznych oraz o kulturze fizycznej (Jafari, Ritchie 1981; McIntosh, Goeldner, 1990; Cooper i in., 2005; Maik, Przybecka-Maik, 2005; Veal 2006), co wpływa na jej multidyscyplinarny charakter. Ważnym rezultatem tych badań jest diagnozowanie oraz prognozowanie zmiennych i występujących między nimi powiązań, istotnych dla gospodarki tu-

Tabela 2.1. Cele, funkcje i rola badań z zakresu turystyki i hotelarstwa

Autor	Cele, funkcje i rola badań
Jennings, 2010	tworzenie i testowanie teorii; klasyfikacja i tworzenie baz danych; ocena społecznych, kulturowych, przyrodniczych i ekonomicznych skutków rozwoju turystyki; identyfikacja potrzeb w zakresie edukacji, szkoleń; pomoc w planowaniu i zarządzaniu rozwojem turystyki; wsparcie w systemie monitoringu i oceny efektów turystyki; dostarczanie informacji na temat byłych, aktualnych i przyszłych trendów w turystyce; odzwierciedlenie zróżnicowania w perspektywach, wprowadzanie innowacji; podejmowanie współpracy; bycie refleksyjnym
Goeldner, Ritchie, 2009	identyfikacja problemów; dostarczanie informacji z zakresu marketingu; minimalizacja strat; identyfikacja nowych, dochodowych zasobów; promocja sprzedaży usług; sprzyjanie podwyższaniu renomy (przedsiębiorstwa, destynacji)
Gunn, 1994	opis i inwentaryzacja; testowanie; przewidywanie, prognozowanie; modelowanie/symulowanie
Veal, 2006	ugruntowanie terminologii, ustanawianie warunków odnośnie do możliwości i celów badań; przeprowadzanie audytu środowiska przyrodniczego; ustalenie celów i stworzenie obiektywnych warunków konsultacji; konsultacje z partnerami; identyfikacja i ocena alternatywnych strategii; selekcja strategii – wspólna analiza; znaczenie, przedstawienie technik; monitoring wdrażania strategii; ocena; określenie sprzężeń zwrotnych

Źródło: G. Jennings (2010: 12–13).

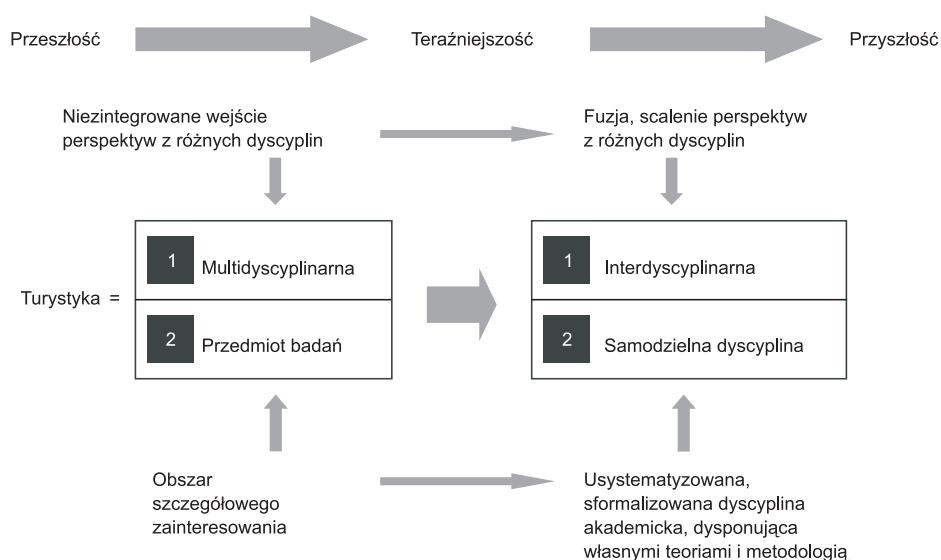
rystycznej. Badania te przyczyniają się do wypracowywania zasad zarządzania przestrzenią turystyczną, w której zachodzą skomplikowane interakcje pomiędzy wieloma grupami interesariuszy: turystów, mieszkańców, przedsiębiorców, jak również przedstawicieli władz odpowiedzialnych za inwestycje turystyczne i zarządzanie turystyką w różnych skalach przestrzennych (por. Włodarczyk, 2009: 134).

Rozwój badań nad turystyką umożliwił podjęcie prób określenia ram koncepcyjnych turystyki jako „dyscypliny naukowej”. Jednak w literaturze przedmiotu nadal trwa dyskusja, czy turystyka powinna być uznana za dyscyplinę naukową czy raczej za przedmiot badań. Według pewnej grupy badaczy, jak podaje G. Jennings (2010: 5), „turystyka nigdy nie osiągnie statusu dyscypliny naukowej”. Według innych turystyka dąży do osiągnięcia tego statusu. W zakresie studiów i badań turystyka uwzględniana była jako przedmiot badań innych dyscyplin, które umożliwiają zrozumienie tego zjawiska. W konsekwencji turystyka jako „przedmiot badań” ewoluuje nieustannie, wykorzystując dorobek innych dyscyplin. Przy czym badania mają charakter zarówno multi-, jak i interdyscyplinarny (Tribe, 1997; Maik, 2002).

W badaniu multidyscyplinarnym „każda z dyscyplin, biorących w nim udział, stosuje swoje własne pojęcia i metody badań. Tylko podstawowy przedmiot badań jest wspólny. Założenia filozoficzne badaczy, ich punkt widzenia na człowieka i społeczeństwo mogą się różnić. Dlatego uzyskane rezultaty mogą być interpretowane tylko w języku danej dyscypliny. Porównanie całościowe, synteza ogólna są praktycznie niemożliwe albo pozostaną jedynie bardzo powierzchowne” (Przeclawski, 1996: 46). Badania te „występują wtedy, gdy pewien wspólny problem rozwiązuje się w ramach różnych dyscyplin, uzyskując odrębne wyniki” (Chojnicki, 2005: 21).

W badaniu interdyscyplinarnym dany „problem jest rozpatrywany równocześnie z różnych punktów widzenia. Badania te powinny być bardziej jednorodne w sensie możliwości uzyskania całościowych wniosków. Zjawisko turystyki jest badane z perspektywy wielu różnorodnych dyscyplin, bazują one na takich samych procedurach doboru próby, tych samych miejscach i tych samych metodach, dzięki czemu łatwiej jest zgromadzić zbiór pełnych informacji o tym zjawisku” (Przeclawski, 1993, 2002: 13). Badania te „zachodzą wtedy, gdy pewien problem lub zadania rozwiązuje się na gruncie różnych dyscyplin i uzyskuje się zintegrowany wynik” (Chojnicki, 2005: 21).

Dyskusja na temat kwestii, czy nauka/nauki o turystyce powinna/powinny mieć charakter multi- czy interdyscyplinarny przeprowadzona przez wielu badaczy (m.in. Jafari, 1977; Leiper, 1981, 2000, 2004; Bodewes, 1981; Przeclawski, 1993, 2002; Echtner, Jamal, 1997; Tribe, 1997, 2000; Maik, 2002; Hall i in., 2004; Chojnicki, 2005; Weaver, Lawton, 2010) jest nadal otwarta. Jednakże w miarę upływu lat coraz bardziej zauważa się dominację zwolenników podejścia interdyscyplinarnego, dotyczącego potrzeby ustalenia „centralnego” problemu badań. Proces ewolucji badań (ryc. 2.1) z zakresu turystyki, z uwzględnieniem etapów badań multi-, interdyscyplinarnych, przedstawili D. Weaver i L. Lawton (2010: 17), wskazując równocześnie na perspektywę ich dalszej „krystalizacji” pod względem przedmiotu, problemów oraz metodyki. Proces ten wymaga od badaczy, aby „posługiwali się tym samym «metajęzykiem», to znaczy, aby w sensie filozoficznym posiadali tę samą, albo przynajmniej podobną wizję człowieka i społeczeństwa. Istnieje bowiem ścisła, chociaż nie zawsze

Ryc. 2.1. Ewolucja badań z zakresu turystyki w kierunku statusu dyscypliny naukowej
 Źródło: D. Weaver, L. Lawton (2010), G. Jennings (2010: 6).

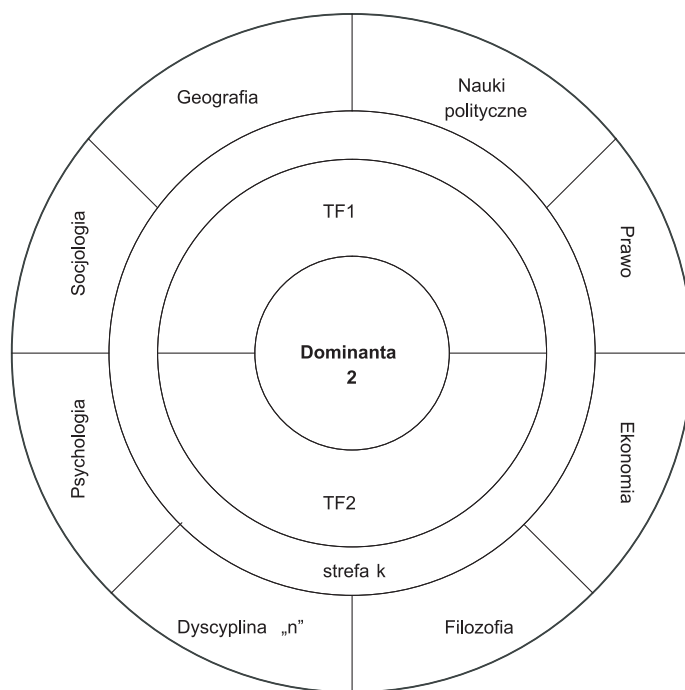
do końca uświadamiana zależność pomiędzy podłożem filozoficznym a sposobem formułowania problemu badawczego, pytań badawczych oraz sposobem formułowania wyników” (Przeclawski, 2002: 13).

Przedstawiony punkt widzenia (Jennings 2010; Weaver, Lawton, 2010), dotyczący ewolucji badań z zakresu turystyki w kierunku autonomicznej dziedziny nauki, podzielają inni badacze (m.in. Jafari 1989, 2001; Johnston 1991; Leiper, 2000; Hall 2004; Hall i in. 2004). J. Jafari (1989, 2001) wskazuje, że skoro rozwój turystyki jako oddzielnej dyscypliny nauki trwa już od mniej więcej 50 lat, obecnie powinien nastąpić zwrot ku podejściu opartemu na wiedzy i badaniom wyjaśniającym. W badaniach nad turystyką zdaniem wielu badaczy rozwinięto koncepcje teoretyczne charakterystyczne dla samej turystyki, a proces ten w dalszym ciągu trwa (Jafari, 2001; Cooper, 2003; Chojnicki, 2005; Kaźmierczak, 2005).

Natomiast do przeciwników poglądu, że badania nad turystyką mogą stać się autonomiczną dyscypliną, należą C. Hall, A. Williams i A. Lew (2004) oraz niezmiennie J. Tribe (1997, 2000), argumentując, iż: (1) badania te przedstawiają wiele koncepcji, które zostały opracowane w ramach wielu dyscyplin i stanowiły jedynie wskazówkę lub konceptualizację dla problemów turystycznych, (2) pojęcia w turystyce nie tworzą wyróżniającej się struktury, mogą być rozumiane tylko wewnątrz logicznej struktury ich macierzystej dyscypliny, a jedynym ich połączeniem jest przedmiot studiów, jakim jest turystyka. Ponadto w badaniach nad turystyką nie stosuje się nowych, typowych dla tego przedmiotu badań kryteriów, ale raczej kryteria, które przyjęto w pierwotnych dyscyplinach.

Jednakże, pomimo krytycznych poglądów w kwestii autonomizacji nauki/nauk o turystyce, J. Tribe (1997) zaproponował model ukazujący kształtowanie się naukowej wiedzy turystycznej w postaci nowej „ekstradyscypliny” (ryc. 2.2). Okrąg

zewewnętrzny zawiera podział na dyscypliny, które dostarczają narzędzi do analizy zjawisk turystycznych. Uwzględniono tu główne dyscypliny z wyszczególnieniem symbolicznym dyscypliny „n”, która obejmuje wszystkie inne, w tym zestawieniu pominięte, ale także zaangażowane w badania z tego zakresu. Środkowy okrąg reprezentuje dwie płaszczyzny badań w turystyce, tj. związane z gospodarką turystyczną (TF1) oraz nie powiązane z tą gospodarką (TF2). W „strefie k” następuje „destylacja” teorii i koncepcji turystycznych oraz jest tworzona wiedza z zakresu turystyki. Strefa ta reprezentuje sprzężenie pomiędzy daną dyscypliną a polem badań turystycznych. Sednem tych działań jest zastosowanie już istniejących teorii na nowym polu (turystycznym). Wiedza dotycząca turystyki, tworzona na drodze tych i podobnych działań, może powstawać jako „byt multidyscyplinarny”. „Strefa k” reprezentuje zarówno sprzężenia pomiędzy pojedynczymi dyscyplinami a polem badań turystyki, jak i interakcje między badaniami podejmowanymi w ramach różnych dyscyplin. Interdyscyplinarność badań może przyczynić się do wyłonienia dominanty badań – klastra (*cluster*), który ustanawia perspektywę dla prowadzonych analiz i czerpie częściowo z dyscyplin zaangażowanych w badania, a częściowo ze środowiska (praktyki) gospodarki turystycznej.

Ryc. 2.2. Tworzenie wiedzy turystycznej

Zewnętrzny okrąg = dyscypliny i subdyscypliny; strefa k – powiązanie między daną dyscypliną a polem badań turystycznych; środkowy okrąg = pola badań w turystyce: TF1 – interdyscyplinarne badania biznesowe (*Business Interdisciplinarity Tourism*), TF2 – badania nie związane z biznesem (*Non-Business -Related*); okrąg wewnętrzny = środowisko turystyki (*World of tourism*)

Źródło: J. Tribe, 1997: 650.

Gibbons i in. (1994) twierdzą, że podstawą dla tworzenia wiedzy z zakresu turystyki jest wiedza tworzona w instytucjach związanych z edukacją na poziomie wyższym, ponadto wiedza, której podstawą są praktyczne zastosowania. Większość tworzonej wiedzy w ramach dominanty 2 (ryc. 2.2) jest związana z polem TF1 i dotyczy badań o charakterze stosowanym. Dominanta 2 to „wiedza, która pojawia się w konkretnym kontekście zastosowania, z jej własną, wyraźną teoretyczną strukturą, metodami badań i sposobami zastosowań w praktyce, lecz której nie można ulokować na powszechnie przyjętej mapie dyscyplin” (Gibbons i in., 1994: 168). J. Tribe (1997: 652) proponuje, aby w odniesieniu do dominanty 2, jako tworzonej poza strukturą dyscyplin, używać pojęcia „ekstradyscypliny”. Jednakże w podsumowaniu swoich rozważań (Tribe 1997, 2005, 2011) poddał w wątpliwość autonomizację wiedzy o turystyce, pomimo dostrzeganego postępu zarówno w badaniach podstawowych, jak i stosowanych.

Próby syntezy dorobku badań w dziedzinie turystyki ukazują więc możliwości wyłonienia się nauk o turystyce rozumianych jako działalność naukowców „zajmujących się turystyką, jej wytwór stanowiący spójny system wiedzy o zjawiskach i prawidłowościach dotyczących turystyki, o sposobach jej badania” (Kruczała, 1973: 53, za Alejsiak, Winiarski, 2003: 158–159). Niezbędne warunki do ich rozwoju związane są z integracją: teoretyczną (systematyzacja i synteza wiedzy o turystyce); metodologiczną; praktyczną – organizacją badań multi- i interdyscyplinarnych oraz współpracy naukowej w rozwiązywaniu zadań praktycznych w turystyce; tworzeniem ośrodków naukowo-dydaktycznych skupiających przedstawicieli różnych dyscyplin zajmujących się badaniami i kształceniem kadr turystycznych oraz wymianą informacji naukowych dotyczących turystyki (por. Alejsiak, Winiarski, 2003: 162–164).

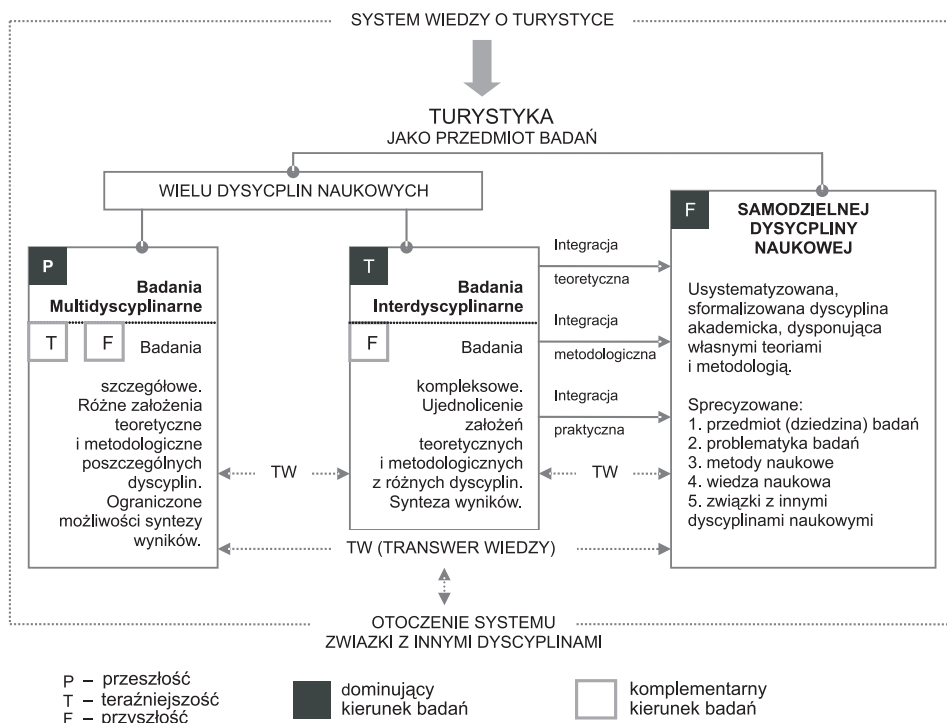
Zdaniem A. Woźniak (1995) proces ewentualnej autonomizacji „nauk o turystyce” może dokonywać się w dwojaki sposób. Pierwszy polega na integracji dorobku poszczególnych subdyscyplin różnych dziedzin nauki i jest charakterystyczny dla badań interdyscyplinarnych. Do celu zmierza się niejako „drogą okrężną”. Drugi sposób można określić jako drogę bezpośrednią (choć w perspektywie nadal długą). O autonomii nowej nauki nie decyduje w tym przypadku poziom integracji dotychczasowej wiedzy, zgromadzonej w ramach różnych nauk, ale przyjęcie nowego paradygmatu, narzucającego holistyczne postrzeganie i badanie turystyki. Upowszechnienie się tego nowego modelu może nastąpić dopiero wówczas, gdy wyodrębni się zespół badaczy, którzy zrezygnują z dotychczasowej dwutorowości na rzecz odrębności badań turystycznych, w których założenia i dyrektywy ogólnej metodologii będą dla nich ważniejsze niż procedury stosowane w dotychczasowych badaniach nad turystyką. Takie „podejście systemowe rozwija prace badawcze od opisu do zrozumienia i jest jedną z cech charakterystycznych postępu w badaniach” (Pearce, 2005: 18).

Z kolei wśród wielu czynników niesprzyjających rozwojowi nauk o turystyce wskazywane są takie, jak: swoista „niedookreśloność” przedmiotu badań, jakim jest turystyka, oraz brak akceptowanej powszechnie terminologii, utylitarna postawa badaczy, utrudniająca refleksję teoretyczną, scalającą i integrującą wyniki różnych badań, ponadto dezintegracja środowisk badaczy zajmujących się turystyką,

skupionych wokół uczelni wyższych różnego typu, oraz brak możliwości nadawania tytułów i stopni naukowych z zakresu turystyki, co hamuje rozwój kadr naukowych (Alejziak, Winiarski, 2003).

Zarysowana dyskusja nad pojmowaniem turystyki jako przedmiotu badań (w ujęciu multi- i interdyscyplinarnym) oraz nad możliwościami autonomizacji nauk(i) o turystyce jako autonomicznej dyscypliny naukowej wykazuje, że aktualnie badania te prowadzone są w obu nurtach: multi- i interdyscyplinarnym i oba nurty mają wśród badaczy zarówno zwolenników, jak i przeciwników. Bogaty dorobek prezentowany przez przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych przyczynia się do ugruntowywania i poszerzania podstaw teoretycznych turystyki jako dyscypliny naukowej. Jednakże zdaniem autorki rozwój podejścia interdyscyplinarnego nie ogranicza w rzeczywistości, jak również nie powinien być postrzegany z perspektywy teoretycznej jako czynnik ograniczający czy „wypierający” badania multidyscyplinarne (ryc. 2.3).

Oba nurty mogą rozwijać się równolegle, tworząc system wiedzy na temat tak złożonego zjawiska, jakim jest turystyka, z uwzględnieniem jej różnych aspektów. Badania multidyscyplinarne – dostarczając specjalistycznej wiedzy z zakresu danej dziedziny (często o bardzo istotnym znaczeniu aplikacyjnym), badania interdyscyplinarne – umożliwiając kompleksowe ujmowanie zagadnień turystycznych, tworze-

Ryc. 2.3. Model ewolucji badań nad turystyką w kierunku samodzielnej dyscypliny naukowej

Źródło: opracowanie własne.

nie w większym stopniu teorii. Niewątpliwie w procesie sankcjonowania wagi badań nad turystyką w systemie nauk kluczowe znacznie ma rozwój badań interdyscyplinarnych. Proces ten przebiega powoli i wymaga dalszego dopracowania założeń teoretycznych i metodologicznych charakterystycznych dla turystyki, co w przyszłości może zaowocować wyodrębnieniem nowej dyscypliny naukowej jako nauki/nauk o turystyce z jasno sprecyzowanym przedmiotem, problematyką badań, z wypracowanymi metodami badań i wiedzą naukową oraz określonymi związkami z innymi dyscyplinami naukowymi. Obecnie jednak badania te prowadzone są przez przedstawicieli wielu dyscyplin naukowych, w tym w nurcie badań geograficznych.

2.3. Badania geograficzne a turystyka

Długotrwałe i różnicowane zainteresowania geografów turystyką jako przedmiotem badań spowodowały wykształcenie się wśród nauk o Ziemi: geografii turystyki, geografii turystycznej, geografii turystyki, geografii czasu wolnego, geografii rekreacji, a także geoekologii turystyki i wypoczynku.

Określenie turystyka wprowadzone do polskiej literatury naukowej przez S. Leszczyckiego (1932) było pojmowane jako „całokształt zagadnień teoretycznych, gospodarczych, geograficznych, statystycznych, prawnych, kulturalnych i społecznych związanych z ruchem uzdrowiskowo-turystycznym”. Dwa główne elementy tworzące definicję turystyki, czyli badanie walorów turystycznych krajobrazu oraz badanie ruchu turystycznego, stały się podstawowym zadaniem geografów przez następne kilkadziesiąt lat (Liszewski, 2005a). W oparciu o przegląd wielu definicji A. Kowalczyk (2001: 14) określił turystykę jako „złożone zjawisko, obejmujące społeczno-kulturowe, gospodarcze, prawno-polityczne, przyrodnicze i przestrzenne uwarunkowania oraz przebieg i następstwa turystyki”.

W takim kontekście „geografia turystyki jest dyscypliną zajmującą się badaniem przestrzennego zróżnicowania społeczno-kulturowych, gospodarczych, prawno-politycznych i przyrodniczych uwarunkowań turystyki oraz zagospodarowania turystycznego, jak również analizującą przebieg i następstwa ruchu turystycznego dla środowiska przyrodniczego oraz struktur i procesów społeczno-kulturowych, politycznych i gospodarczych” (Kowalczyk, 2001: 20). Część badaczy (Bartkowski, 1977; Warszńska, Jackowski, 1978; Butler, 1989) uważa geografię turystyki za samodzielną dyscyplinę geograficzną, bliską geografii społeczno-ekonomicznej, obejmującą takie kierunki badań, jak m.in. **analiza ruchu turystycznego jako zjawiska społeczno-ekonomicznego** (Warszńska, Jackowski, 1978) czy **konstruowanie modeli turystycznych i badanie zachowań turystycznych** (Butler, 1989). Przedmiot badań geografii turystyki jest złożony i ma charakter interdyscyplinarny (Mitchell, Murphy, 1991; Mitchell, 1994). W odróżnieniu od innych nauk zajmujących się turystyką, geografię turystyki cechuje podejście kompleksowe. W kręgu jej zainteresowań, jak podaje J. Warszńska (2003), mieszczą się nie tylko zagadnienia geografii fizycznej i geografii społeczno-ekonomicznej, ale również z pogranicza ekonomii, socjologii, psychologii, etnografii, historii sztuki, a także nauk

zajmujących się kształtowaniem krajobrazu, takich jak: urbanistyka, architektura krajobrazu, ochrona przyrody.

Część geografów w odniesieniu do badań z zakresu turystyki stosuje też określenia „geografia turystyki” i „geografia turystyczna” (m.in. Bartkowski, 1977). Zdaniem A. Kowalczyka (2001: 21) „geografia turystyki jest dyscypliną zajmującą się badaniem przestrzennego zróżnicowania ruchu turystycznego, jak również zachowaniami przestrzennymi turystów (przemieszczeniami turystycznymi). Z kolei geografia turystyczna może być zdefiniowana jako część geografii stosowanej, która zajmuje się opisem środowiska przyrodniczego i kulturowego (antropogenicznego) na potrzeby turystyki”. Przykładem opracowań z dziedziny geografii turystycznej są prace pod red. J. Warszyńskiej (2000) czy Z. Kruczka (1997) przedstawiające opisy regionów turystycznych.

Badania dotyczące turystyki prowadzone są także w szerszym nurcie „geografii czasu wolnego” czy „geografii rekreacji” (*the geography of leisure*⁹), których przedmiotem są szeroko rozumiane preferencje i zachowania rekreacyjne (zarówno w miejscu stałego zamieszkania, jak i poza nim), infrastruktura rekreacyjna, np. rozmieszczenie obiektów sportowo-rekreacyjnych, ich dostępność przestrzenna itp. (Kowalczyk, 2001). Cykl prac z tego zakresu był prowadzony przez J. Wyrzykowskiego w odniesieniu do czasu wolnego i sposobów jego spędzania przez mieszkańców Wrocławia (m.in. Wyrzykowski, 2002), jak również przez D. Sołowiej (1992a), której zainteresowania badawcze dotyczyły systemów rekreacyjnych. D. Sołowiej (1992a, b, 1993) zdecydowanie podkreślała konieczność uwzględniania **różnorodności potrzeb człowieka oraz znaczenie, jakie niesie ze sobą ich znajomość dla planowania przestrzennego, w tym także w zakresie rekreacji**. To podejście ujawnia się w pracach prezentujących m.in. typologię zajęć rekreacyjnych w cyklu urlopowym czy przyczyn braku komfortu wypoczynku (Sołowiej 1993).

Turystyka stanowi również przedmiot badań odrębnej dyscypliny wiedzy geograficznej, usytuowanej na pograniczu geografii i ekologii – geoekologii turystyki i wypoczynku. Jej „przedmiotem zainteresowania jest człowiek w jego środowisku geograficznym, a ściślej – relacje «człowiek – przyroda – gospodarka» traktowane jako dynamiczny system powiązań funkcjonalnych i przestrzennych, określający «modele zachowań»: ludzi, układów przyrodniczych i sposobów gospodarowania w przyrodzie” (Krzymowska-Kostrowicka, 1997: 11). Badany w ramach geoekologii turystyki i wypoczynku system jest bardzo złożony, dlatego korzysta ona z osiągnięć wielu nauk, zarówno przyrodniczych, jak i humanistycznych (por. Krzymowska – Kostrowicka 1997). Rozwój badań geograficznych z zakresu turystyki przedstawili m.in. C. Hall, S. Page (2009), a w skali Polski został omówiony m.in. w czasopiśmie „Turizm” (2008) oraz w opracowaniach J. Wyrzykowskiego (1981), S. Liszewskiego (2005a), A. Kowalczyka (2007), A. Zajadacz, E. Klebby (2007) i B. Włodarczyka (2009). Do głównych koncepcji dotyczących turystyki, wypracowanych na gruncie badań geograficznych, zaliczono przede wszystkim koncepcję R. Butlera (1980;

⁹ Określenie *leisure* nie ma odpowiednika w języku polskim, jest pojęciem złożonym, oznacza czas wolny, jak różne aktywności oraz doświadczenia z nim związane (Kelly, 1996: 22; Winiarski, 2011: 15).

2006) obrazującą cykl życia obszaru turystycznego (Tourism Area Life Cycle – TALC), a także nawiązującą do niej koncepcję przestrzeni turystycznej (Liszewski, 2005b, 2006a, b; Włodarczyk, 2009; Kowalczyk, 2010; Durydiwka, Duda-Gromada (red.), 2010). Wiele badań poświęcono mobilności człowieka w przestrzeni z uwzględnieniem różnych kierunków migracji i czynników je wywołujących, także związanych z etapem życia człowieka (Hall, Page, 2009). **Badania te przyczyniały się do: rozwoju technologii ułatwiających proces podróżowania, jak również systemu przestrzennej informacji odpowiadającej potrzebom indywidualnych podróżnych** (Shoval, Isaacson, 2006, 2007), ponadto oceny skutków rozwoju ruchu turystycznego (Connel, Page, 2005). Geografia turystyki pozwala też na lepsze zrozumienie międzynarodowego systemu turystyki poprzez analizy przepływów ruchu turystycznego, jak i położenia geograficznego obiektów należących do łańcuchów o globalnym zasięgu (Mosedale, 2006, 2008).

Geografowie wnieśli istotny wkład w wypracowanie zasad planowania rozwoju turystyki w różnych skalach przestrzennych i perspektywach czasu oraz narzędzi oceny oddziaływania turystyki na środowisko przyrodnicze z uwzględnieniem granic chłonności rekreacyjnej (m.in. Murphy, 1985; Sołowiej, 1996). Opracowano szereg kompleksowych podręczników (m.in. Warszńska, Jackowski, 1978; Lijewski T. i in., 1998; Crouch, 1999; Kowalczyk, 2001; Murphy, Murphy, 2004; Hall, Page, 2006; Kurek (red.), 2007; Kowalczyk (red.), 2010; Kowalczyk, Derek, 2010; Wyrzykowski, Marak (red.), 2010) zawierających przegląd teorii, koncepcji, metodyki badań oraz opisy studiów przypadków dotyczących rozległego spektrum problemów turystycznych. Znaczący rozwój teoretycznych podstaw planowania przestrzennego i regionalnego znalazł odzwierciedlenie w rozwoju zasad planowania turystyki (Berke, 2002).

Często poruszane w badaniach geograficznych problemy dotyczą udziału w turystyce (społeczności reprezentującej różne regiony oraz cechy społeczno-demograficzne), rozwoju turystyki opartego na akceptacji i zasobach lokalnej społeczności (Blackstock, 2005; Hall, Page, 2009) oraz zarządzania rozwojem (Gill, 2004). Zagadnienia te stanowią częsty przedmiot opracowań i dyskusji geograficznych, jednakże uczestnicy debaty posługują się niekiedy językiem biznesu i skupiają się na „interesariuszach” i „wizjach” zamiast na „społeczeństwie” lub „korzyściach” (Caffyn, Jobbins, 2003; Murphy, Murphy, 2004). Taka zmiana języka debaty, zdaniem C. Hall i S. Page (2009), stanowi odzwierciedlenie nie tylko przenikania się różnych języków specjalistycznych (dokonuje się to m.in. w wyniku podejmowania pracy przez geografów turystyki w szkołach biznesu), ale jest także efektem multi- i interdyscyplinarnego podejścia w badaniach stosowanych, w których interesy branży turystycznej i społeczności lokalnych są nadrzędne. Badacze z różnych dyscyplin, w tym geografowie, skupiają się na rozwiązywaniu tych konkretnych problemów bez należytego uwzględnienia kwestii poprawności terminologicznej własnej dyscypliny. Efekt wzajemnego przenikania się dyskursu biznesu i badań regionalnych jest widoczny np. w takich dziedzinach, jak zarządzanie wiedzą (Ruhanen, Cooper, 2004), tworzenie sieci współpracy – klastrów turystycznych (Michael i in., 2007), konkurencyjność (Hall, 2007), innowacyjność (Hall, Williams, 2008) czy turystyka i przedsiębiorczość (Ateljevic, Page, 2009).

Systematyczne badania geograficzne tego samego obszaru (np. Page, Thorn, 1997, 2002) ukazują ciągłość problemów dotyczących planowania turystyki zrównoważonej. Należą do nich zagadnienia związane z takimi kluczowymi pytaniami, jak: „zrównoważona dla kogo?” oraz „zrównoważona dla bazy zasobów czy dla gospodarki?” Badania geograficzne przyczyniają się do lepszego zrozumienia regionalnych i przestrzennych wymiarów turystycznych rynków pracy, konsekwencji prowadzenia określonej polityki oraz planowania w zakresie turystyki (np. Liu, Wall, 2006). Znaczącym wkładem geografów w rozwój koncepcji planowania rozwoju turystyki są krytyczne opracowania na temat idei turystyki zrównoważonej (Page, Connell, 2008; Kowalczyk (red.), 2010).

Kolejne pole zainteresowań geografów stanowi turystyka miejska (Ashworth, 1992; Law, 1992; Page, 1995; Kowalczyk, 2005). Rozwój badań w tym kierunku jest w dużej mierze następstwem restrukturyzacji gospodarki i przemian gospodarczych, podejmowanych promocyjnych działań marketingowych (marketing miejsca/przestrzeni), w tym z promowaniem produktów markowych (Ashworth, Tunbridge, 2000). Jednym z efektów tego typu badań jest uznanie roli turystyki w rozwoju regionów oraz miast (Bayliss, 2007; Gibson, Connell, 2007). W licznych opracowaniach dotyczących badań regionalnych turystyka jest postrzegana jako czynnik rozwoju regionalnego (Hall, 2007; Hall, Williams, 2008). Wiele uwagi poświęca się również walorom etnicznym i kulturowym (np. Timothy, 2002), które w przypadku niektórych regionów pełnią funkcję „bramy dostępu” (*gateway function*) dla turystów oraz przedsiębiorstw turystycznych (Page, 2001).

Zainteresowania geografów dotyczą także problemów związanych z dostępnością przestrzeni i obiektów turystycznych dla osób o specjalnych potrzebach związanych m.in. z wiekiem, sytuacją materialną, etapem życia czy niepełnosprawnością. Przegląd problematyki badań geograficznych dotyczących niepełnosprawności przedstawiono w kolejnym rozdziale, uwzględniając kierunki badań ośrodków zagranicznych i krajowych.

2.4. Badania geograficzne a niepełnosprawność

Niepełnosprawność dotyczy w skali globalnej około 10–15% ludzkiej populacji, jednak problemy z nią związane były długo zaniedbywane w badaniach geograficznych (Golledge, 1993; Gleeson, 1996a). Rozwój zainteresowań geografów tą tematyką następuje w sposób istotny od lat 90. minionego wieku (Aitchinson, 2009). Omówienie badań geograficznych dotyczących problemów niepełnosprawności poprzedzono próbą wyjaśnienia znaczenia pojęcia „niepełnosprawność”, które może być różnorodnie rozumiane.

2.4.1. Niepełnosprawność – znaczenie pojęcia

Niepełnosprawność jest postrzegana i definiowana zarówno z medycznej, jak i społecznej perspektywy. Światowa Organizacja Zdrowia (WHO)^{10, 11} wprowadziła różne pojęcia związane ze stanem zdrowia człowieka. Należą do nich takie, jak:

niesprawność (*impariment*) – rozumiana jako każda utrata sprawności lub nieprawidłowość w budowie czy funkcjonowaniu organizmu pod względem psychologicznym, psychofizycznym lub anatomicznym; niepełnosprawność (*disability*) – każde ograniczenie bądź niemożność (wynikające z niesprawności) prowadzenia aktywnego życia w sposób lub zakresie uznawanym za typowy dla człowieka; oraz ograniczenia w pełnieniu ról społecznych (*handicap*) – ułomność określonej osoby wynikająca z niesprawności lub niepełnosprawności, ograniczająca lub uniemożliwiająca pełną realizację roli społecznej odpowiadającej wiekowi, płci oraz zgodnej ze społecznymi i kulturowymi uwarunkowaniami. Według definicji sformułowanej przez WHO za niepełnosprawną uznawana jest osoba, „u której istotne uszkodzenia i obniżenie sprawności funkcjonowania organizmu powodują uniemożliwienie, utrudnienie lub ograniczenie sprawnego funkcjonowania w społeczeństwie, biorąc pod uwagę takie czynniki, jak płeć, wiek oraz czynniki zewnętrzne”¹². Podobna definicja niepełnosprawności została przyjęta w *Ustawie o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnieniu osób niepełnosprawnych*, według której „niepełnosprawność oznacza trwałą lub okresową niezdolność do wykonywania ról społecznych z powodu stałego lub długotrwałego naruszenia sprawności organizmu, w szczególności powodującej niezdolność do pracy”¹³. W historii kształtowania się podejścia do problemów niepełnosprawności występują dwa nurty nazywane medycznym i społecznym modelem niepełnosprawności.

Medyczny model niepełnosprawności został przedstawiony w połowie XX w. przez T. Parsonsa (1951), który przyjął założenie, że niepełnosprawność związana jest z cechami (dysfunkcjami) danej osoby i stanowi przede wszystkim jej osobistą tragedię (Oliver, 1996). Osoby niepełnosprawne są postrzegane poprzez pryzmat dysfunkcji fizycznych lub psychicznych, co czyni je mniej wartościowymi i nadaje status stygmatyzowanych. „Obrońcy praw osób niepełnosprawnych długo walczyli przeciwko postrzeganiu niepełnosprawności z perspektywy biologicznych podstaw osobistej tragedii, zwracając uwagę na społeczny wymiar niepełnosprawności, której źródło tkwi w uprzedzeniach i wykluczeniu społecznym” (Best, 2010: 98).

Z innej perspektywy, społeczny model niepełnosprawności ujmuje niepełnosprawność jako wynik istnienia czynników ograniczających w środowisku oraz barier społecznych i mentalnościowych, które potęgują dysfunkcje danej osoby i utrudniają bądź uniemożliwiają udział w życiu społecznym (Hughes, Peterson, 1997; Darcy, 2010; Rydberg, 2010; Buhalis, Darcy, 2011; Darcy, Pegg, 2011). Usunięcie barier ograniczających funkcjonowanie osób z określonymi dysfunkcjami służy poprawie ich jakości życia i umożliwia wyrównywanie szans w stosunku do w pełni sprawnej części społeczeństwa. Siła społecznego modelu niepełnosprawności polega na założeniu, że to nie jednostka (osoba niepełnosprawna) powinna dostosować się do środowiska, ale zmiane powinny ulec warunki społeczne, umożliwiając włączy-

¹⁰ <http://www.unic.un.org.pl/niepelnosprawnosc/index.php>.

¹¹ <http://www.niepelnosprawni.pl/ledge/x/9606>.

¹² Tamże.

¹³ *Ustawa o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnieniu osób niepełnosprawnych z dnia 27 sierpnia 1997 r.* (Dz.U. 1997, nr 123 poz. 776, rozdz. 1, art. 2, pkt. 10).

nie się tej osoby w pełni życia społecznego. Podstawową hipotezę stanowi więc założenie, że to nie dysfunkcja ogranicza osobę niepełnosprawną, ale sytuacja wykluczenia społecznego. Przykładem jest osoba niesłysząca, która przestaje być niepełnosprawna wśród osób znających język migowy (Oliver, 1996; Swain i in., 2004; Barnes i in., 2010).

Społeczny kontekst niepełnosprawności został omówiony w *Międzynarodowej Klasyfikacji Funkcjonowania, Niepełnosprawności i Zdrowia (International Classification of Functioning, Disability and Health – ICF)*, przyjętej podczas Światowego Zgromadzenia na rzecz Zdrowia (*World Health Assembly*) w 2001 r. Dokument ten podkreśla, że niepełnosprawność dotyczy całej ludzkości, a zatem nie można obarczać problemami związanymi z niepełnosprawnością mniejszości społecznych – każdy człowiek może doświadczyć pogorszenia stanu zdrowia i stać się osobą niepełnosprawną.

Jednakże niektórzy badacze, m.in. S. Wendell (2001), zauważają, że społeczne ujmowanie niepełnosprawności ignoruje fakt, iż nie wszystko jest kwestią społecznej perspektywy – „ponieważ ludzie mają ciała, i także cielesne (fizyczne) problemy” (za Best, 2010: 98). Wiele zarówno zdrowych, jak i chorych osób z niepełnosprawnością doświadcza fizycznych lub psychicznych problemów, które istniałyby nawet wówczas, gdyby społeczeństwo dokonało wszelkich starań, by włączyć osoby niepełnosprawne w nurt życia społecznego.

2.4.2. Niepełnosprawność w badaniach geograficznych

Wiele publikacji z zakresu teoretycznych aspektów problematyki przestrzeni i niepełnosprawności, jak również praktycznych zastosowań wyników badań geograficznych w niwelowaniu barier napotykaných przez osoby niepełnosprawne, ukazało się w czasopiśmie „Transactions of the Institute of British Geographers” (m.in. Wilton, 2004; Bondi, 2005; Smith, Easterlow, 2005). Tematyka ta była także często poruszana w takich czasopismach, jak „Annals of the Association of American Geographers” oraz „The Professional Geographer” wydawanych przez Association of American Geographers (AAG)¹⁴. Stowarzyszenie to wśród wielu grup tematycznych zajmujących się teorią, metodami i praktycznymi zastosowaniami geografii obejmuje grupę do spraw niepełnosprawności (*Disability Specialty Group*). Do jej zadań należy m.in. tworzenie sieci współpracy *Disability and Geography International Network (DAGIN)* służącej także dokumentowaniu w skali międzynarodowej dorobku geografów zajmujących się problemami niepełnosprawności.

Dyskusja na temat dorobku badań geografów w zakresie niepełnosprawności ukazała się w opracowaniu B. Gleesona (1999a), jak również w wielu innych publikacjach (m.in. Imrie, 1996; Chouinard, 1997; Park i in., 1998; Butler, Parr, 1999; Kitchin, 2000; Dorn, 2001; Pfeiffer, 2001), w tym dotyczących czasu wolnego i rekreacji (Aitchison, 2009). W pracach tych wykazano znaczenie rozwoju tego nurtu badań geograficznych zarówno pod względem praktycznym (Gleeson, 1996a), jak i teoretycznym, także w kontekście subdyscypliny naukowej (Imrie, Edwards, 2007). Z przeglądu dotychczasowych opracowań wyłaniają się dwa nurty badań

¹⁴ <http://www.aag.org/cs>

(Golledge, 1993; Gleeson, 1996a): teoretyczny dotyczący interakcji między osobami z różnymi rodzajami niepełnosprawności i przestrzenią – określany mianem „geografii niepełnosprawności” (*geography of disability*), oraz praktyczny obejmujący zasady planowania uniwersalnego przestrzeni publicznej i poszukiwanie technicznych sposobów likwidacji barier napotykanymi przez osoby z niepełnosprawnością – nazywany „geografią dla niepełnosprawności” (*geography for disability*).

Zdaniem B. Gleesona (1996a) niepełnosprawność jest kluczową kwestią społeczną, jednak w rozważaniach geograficznych pojawia się w znikomym zakresie. Niewielu geografów interesowało się tym problemem i prowadziło badania w sposób ciągły, wyjątek, jak podaje B. Gleeson (1996a), stanowiły prace R. Golledge (1990, 1991, 1993). Geografowie zajmujący się geografią człowieka nie dostrzegają faktu, że niepełnosprawność jest wyraźnie kwestią społeczno-przestrzenną. Ignorowanie tego problemu powoduje brak badań dotyczących około 10–15% społeczeństwa (Golledge, 1993) i wzbudza niepokój co do dyscypliny, która pretenduje do wyjaśniania geograficznego wymiaru kwestii społecznych. W tym kontekście prace z zakresu geografii i niepełnosprawności powinny być wysoce doceniane jako inicjujące ważne zmiany w debatach dotyczących decydujących kwestii społeczno-przestrzennych (Golledge, 1993; Gleeson, 1996a). Ze względu na znaczenie wyników badań w emancypacji społecznej osób niepełnosprawnych R. Golledge (1993: 81) stosuje określenie „*geography of and for the disabled*”. Jednocześnie, pojmując niepełnosprawność w kontekście społecznym i przestrzennym, zwraca uwagę na potencjał wkładu geografów w zmianę warunków życia osób niepełnosprawnych. Zgodnie ze społecznym modelem niepełnosprawności R. Golledge (1993) osoby niepełnosprawne traktuje jako jedną z grup o „specjalnych potrzebach”, które doznają wspólnych doświadczeń wynikających z niekorzystnej sytuacji społecznej. W przypadku osób niepełnosprawnych ma miejsce często nawarstwienie problemów społecznych, ponieważ osoby te ze względu na utrudniony dostęp do edukacji, pracy, transportu zagrożone są ubóstwem. „Bieda jest centralną cechą niepełnosprawności” (Gleeson, 1996a: 389).

W kontekście badań geograficznych i niepełnosprawności analizowane są interakcje zachodzące między przestrzenią a osobami niepełnosprawnymi z uwzględnieniem ograniczonego zakresu wykorzystania przestrzeni. Wyniki badań (Golledge, 1993) wskazują, że osoby z niepełnosprawnością w sposób aktywny przekształcają środowisko swego codziennego życia, odtwarzając w nim świat swoich przeżyć. Siłą motywacji są dysfunkcje, pierwotne ograniczenia związane z niepełnosprawnością, które w „zderzeniu” z krajobrazem zurbanizowanym prowadzą do zmian mających na celu likwidację napotykanymi barier. W badaniach problemów niepełnosprawności w kontekście przestrzennym istnieje, zdaniem R. Golledge (1993), potrzeba stosowania zarówno nowych, jak i wypracowanych narzędzi w dwóch zakresach. Po pierwsze geografowie powinni ustalić podstawowy poziom dostępności przestrzeni, który jest oczekiwany ze strony ogółu osób niepełnosprawnych (tj. cechy przestrzeni uniwersalnej). Powinna to ułatwić krytyczna ocena „tradycyjnych geograficznych koncepcji, teorii, modeli, założeń i praw” (Golledge, 1993: 81), żeby wykazać, czy te conceptualne narzędzia są odpowiednie, by zrozumieć rzeczywistość przestrzeni kształtowanej przez osoby i dla osób z

niepełnosprawnością. W opinii R. Golledge (1993) zadanie to jest podstawowe dla „geografii niepełnosprawności”. Po drugie geografowie muszą jako „przestrzennie zorientowani profesjonaliści” (Golledge, 1993: 64) użyć swoich ekspertyz w celu zrozumienia oraz poprawy stylu i jakości życia osób niepełnosprawnych. W tej „geografii dla niepełnosprawności” geografowie powinni oferować pomoc w kształtowaniu środowiska życia człowieka, tak by było w jak największym stopniu dostępne, oraz brać udział w rozwoju systemu informacji przestrzennej, niezbędnego w poprawie mobilności osób niepełnosprawnych. Przy czym istotne jest, aby nie postrzegać przestrzeni społecznej osób niepełnosprawnych jako „odseparowanego, nieznanego świata”, ale jako integralną część całości krajobrazu człowieka (*human landscape*, Gleeson, 1996a: 394). Ponadto należy zwrócić uwagę na fakt, że nie ma uniwersalnych wzorców zachowań w przestrzeni osób niepełnosprawnych, co wynika zarówno z różnych rodzajów i stopni niepełnosprawności, jak i szeregu uwarunkowań związanych m.in. z wiekiem, płcią, klasą społeczną, rasą, statusem materialnym, zatrudnieniem, miejscem zamieszkania czy etapem życia w rodzinie.

Zainteresowanie geografów problemami marginalizacji i wykluczenia społecznego (Sibley, 1995) przyczyniło się do rozwoju prac na temat zasad kształtowania dostępnego środowiska (Imrie, 1996, 2003, 2006; Butler, Bowlby, 1997; Gleeson, 1998; Kitchin, 2000). Uwzględniano przy tym nie tylko bariery fizyczne, ale także czynniki społeczne, instytucjonalne i polityczne, które powodują utrudniony dostęp do określonej przestrzeni (Gleeson, 1998; Imrie, Hall, 2001). Na istotność badań geograficznych, dotyczących problemów wykluczenia społecznego, zwraca też uwagę V. Chouinard (1994), podkreślając, że tego typu kierunek „oznacza przyjęcie pozycji naukowców, którzy bardzo poważnie przyjmują fakt, że wiedza oznacza siłę. Oznacza to również osobiste decyzje o oddaniu własnych umiejętności do dyspozycji grup będących na marginesie i poza środowiskiem akademickim. Nie jest to odwoływanie się do «wysokich pobudek moralnych», ale po prostu stwierdzenie – jeżeli chcesz pomóc w walce przeciwko opresji, musisz łączyć się z tymi, którzy prowadzą tę walkę” (Chouinard, 1994: 5). W walce tej kulminacyjny moment stanowiło, jak podają R. Imrie i C. Edwards (2007) na przykładzie Wielkiej Brytanii, ogłoszenie deklaracji *Union of Physically Impaired People Against Segregation* (UPIAS, 1976). Odrzucono wówczas medyczną i rehabilitacyjną koncepcję niepełnosprawności i położono nacisk na zrozumienie jej jako problemu społecznego i politycznego. Tego typu mentalna zmiana otworzyła nowe drogi dla poszukiwań służących zrozumieniu problemów niepełnosprawności w społeczeństwie (Imrie, Edwards, 2007). Według UPIAS niepełnosprawności (*disability*) nie daje się sprowadzić do upośledzenia (*imairment*), czyli stanu medycznego, ale jest traktowana jako złożony kompleks społecznych i politycznych postaw i relacji, które nie doceniają osób niepełnosprawnych. R. Imrie i C. Edwards (2007) stwierdzają, że zarówno w deklaracji i prognozie polityki UPIAS, jak i w kolejnych badaniach socjologicznych dotyczących polityki społecznej oraz w literaturze na temat niepełnosprawności i społeczeństwa brakowało dotąd geograficznej perspektywy, czyli zrozumienia, że tożsamość społeczna i procesy społeczne nie są niezależne od uwarunkowań przestrzennych.

Wczesne prace geografów behawioralnych podkreślały znaczenie wpływu barier fizycznych na możliwości przemieszczania się osób niepełnosprawnych oraz

zawierały informacje i rady dotyczące sposobów pokonywania barier występujących w środowisku (Golledge, Timmermans, 1990; Golledge, 1991). Jednakże wiele spośród tych badań miało charakter wysoce opisowy i traktowało niepełnosprawność jako problem, który można rozwiązać na drodze stosowania różnych środków technicznych (Golledge, 1991, 1993). Te pionierskie prace określiły kontekst dla rozwoju subdyscypliny – geografii niepełnosprawności (*geographies of disability*) – stanowiącej obszar badań, który rozwinął się nie tylko w wyniku idei UPIAS, ale także debat teoretycznych, prowadzonych w środowisku geografów. W szczególności wysiłki badaczy podejmowane w pierwszej połowie lat 90. XX w. służyły wzajemnemu powiązaniu fizycznych i technicznych podejść geografii behawioralnej ze społecznymi i politycznymi kontekstami, a poprzez to – rozwojowi badań nad niepełnosprawnością i przestrzenią. Odtąd nastąpiło znaczące poszerzenie przedmiotu badań poprzez prowadzenie ich m.in. w obrębie różnych skal przestrzennych i przy zastosowaniu różnorodnych założeń metodycznych i teoretycznych. Jednak pomimo istotnego postępu w badaniach „geografii niepełnosprawności” dorobek z tego zakresu jest nadal określany jako „mały zbiór” prac (Imrie, Edwards, 2007). Zbiór ten, jakkolwiek rozwijający się i ważny, jest traktowany marginalnie na międzynarodowych konferencjach, w geograficznych publikacjach i nie ma większego wpływu na debaty toczące się poza geografią. Dorobek ten jest raczej nieobecny w obszarze polityki społecznej, medycynie czy naukach o zdrowiu zajmujących się problemami niepełnosprawności.

Od wczesnych lat 90. XX w. badania geograficzne nad niepełnosprawnością miały charakter niszowy, także w zakresie geografii człowieka (Imrie, Edwards, 2007). Jeśli były związki między geografią człowieka a badaniami nad niepełnosprawnością, to dotyczyły one geografii medycznej lub zdrowia i skupione były wokół planowania związanego ze zdrowiem psychicznym. Rozwijały się też dziedziny związane z geografią behawioralną i tworzeniem map mobilności osób niepełnosprawnych (Dear, 1978; Dear i in., 1980). Ponadto poruszano problemy interakcji między barierami związanymi z uszkodzeniem zmysłu wzroku i poruszaniem się w środowisku zabudowanym a znaczeniem wskazówek i/lub technologii w ułatwianiu odnajdywania drogi (Golledge, 1991, 1993). Znaczna część badań skupiała się na polityce i praktyce służącej niwelowaniu barier, jakie napotykają osoby niepełnosprawne w przestrzeni i m.in. obejmowała tworzenie map dotykowych jako pomocy nawigacyjnych. B. Gleeson (1999a) odnosi się do tego wczesnego etapu badań jako okresu, w którym badania geograficzne z zakresu niepełnosprawności były znoszone przez „ateoretyczne prądy” charakteryzujące się mieszaniną indywidualizmu metodologicznego i odpowiadaniem na bezpośrednie praktyczne potrzeby decydentów.

Zainteresowania badawcze dotyczyły także chorób przewlekłych oraz osobistych, nawet biograficznych kontekstów niepełnosprawności (Dyck, 1995; Moss, Dyck, 1996). Prace te są częścią szerszego „przesunięcia” w geografii społecznej i kulturowej w kierunku „ucieleśnienia i miejsca” oraz badania „cielesności w mikrogeografii niepełnosprawności” (Dyck, 1995). Większość tych badań opierała się na feministycznych interpretacjach dotkniętego niepełnosprawnością i zachowującego społeczno-kulturową tożsamość płciową (*gender*) ciała, a w szczególności

na problemie wysiłków podejmowanych przez niepełnosprawne kobiety w celu przeciwstawienia się pejoratywnym etykietom lub kulturowym stereotypom (Dyck i in., 2001; Moss, Dyck, 2001, 2002). Badania geograficzne dotyczyły również mikroskali przestrzennej – domu. Wykazano, w jaki sposób dom, który jest zazwyczaj źródłem komfortu oraz miejscem zapewniającym prywatność, dla osoby niepełnosprawnej może być także pułapką oraz obszarem „zagrożonej prywatności” z powodu ingerencji osób obcych (opiekunów, asystentów), mogących lekceważyć przestrzeń prywatną. Ponadto poruszano problemy osób w podeszłym wieku (Lin, Zimmer, 2002) oraz etyki w badaniach z zakresu niepełnosprawności (Kitchin, 1999; Kitchin, Wilton (red.), 2000).

Wyniki badań geograficznych stanowią niewątpliwie wyzwanie dla uprzedzeń lub z góry przyjętych osądów dotyczących tego, czym jest niepełnosprawność lub jak powinno się ją definiować (Hawkesworth, 2001). Odnosząc się do prac E. Goffmana (1963), M. Hawkesworth (2001) zwraca uwagę na płynność tożsamości osoby niepełnosprawnej w różnych miejscach, otoczeniach, potencjalną możliwość pojawienia się stygmatu oraz rytuałów i praktyk towarzyszących usiłowaniu wtopienia się w otoczenie. Dotychczasowy stan badań ukazuje, że zainteresowania geografów w zakresie „geografii dla niepełnosprawności” dotyczyły przede wszystkim problemów osób niewidomych i niepełnosprawnych ruchowo (tab. 2.2). W niewielu opracowaniach poruszono problemy **osób niesłyszących**. Obok zagadnień przestrzennych odnoszących się do funkcjonowania społeczności osób niesłyszących (Gilman, 1987) sygnalizowano także trudności z prowadzeniem badań w środowisku, którego członkowie posługują się językiem migowym. T. Skelton i G. Valentine (2003) podkreślili zagrożenie wystąpienia potencjalnego wykluczenia rzeczywistych opinii osób niesłyszących w wyniku komunikowania się z tymi osobami za pośrednictwem tłumacza języka migowego, który może przekazywać treści w obu kierunkach (zarówno osobom słyszącym, jak i niesłyszącym) poprzez pryzmat własnych interpretacji.

W Polsce problemy dotyczące zdrowia człowieka uwzględniono w geografii medycznej, zaznaczając przy tym, że „badania zróżnicowanego regionalnego poziomu zdrowotności oraz usług ochrony zdrowia są jednymi z najbardziej interesujących problemów geograficznych” (Chojnicki 1986, 1999; Michalski, 2010: 9). Dwukrotnie tej tematyce poświęcono zeszyty obejmujące „Przegląd Zagranicznej Literatury Geograficznej”. W 1966 r. ukazała się praca *Geografia medyczna* pod red. C. Kolago oraz w 1987 r. *Spółeczna geografia medyczna* pod red. M. Grochowskiego i A. Kowalczyka. Geografię medyczną zaliczono do tych dyscyplin geografii, które szczególnie szeroko zajmują się śledzeniem relacji pomiędzy człowiekiem a jego środowiskiem przyrodniczym z jednej strony oraz człowiekiem i jego środowiskiem społecznym z drugiej strony (Grochowski, Kowalczyk, 1987: 5). Nurty badań prowadzonych w geografii medycznej przedstawił też T. Michalski (1999), a pod względem możliwości praktycznego wykorzystania ich wyników M. Grochowski (1988) i J. Parysek (2002). W opracowaniach tych wskazywano na powszechny pogląd, że „geografia jako nauka pełni jednocześnie funkcje poznawcze i praktyczne. Uważa się bowiem, że obu tych funkcji nie można jednoznacznie rozdzielić, głównie z tego powodu, że wzajemnie się warunkują i przenikają” (Parysek, 2002: 7).

Tabela 2.2. „Geografia dla niepełnosprawności” – wykaz wybranych opracowań

Autor, rok wydania, tytuł opracowania	Wydawnictwo
Problemy osób niesłyszących	
Gilman, 1987: Territorial concepts among Tampa's deaf community.	<i>Florida Geographer</i>
Skelton, Valentine, 2003: It feels like being Deaf is normal: an exploration into the complexities of defining D/deafness and young D/deaf peoples' identities.	<i>Canadian Geographer</i>
Problemy osób niewidomych; mapy dotykowe, mapy kognitywne, nawigacja w przestrzeni	
Andrews, 1983: Spatial Cognition Through Tactual Maps.	[In:] Wiedel (eds.), <i>Proceedings of the First International Symposium on Maps and Graphics for the Visually Handicapped</i> . Association of American Geographers.
Andrews, 1988: Applications of a cartographic communication model to tactual map design.	<i>The American Cartographer</i>
Butler, 1994: Geography and Vision-Impaired and Blind Populations.	<i>Transactions of The Institute of British Geographers</i> .
Golledge, 1993: Geography and the disabled: a survey with special reference to vision impaired and blind populations.	<i>Transactions of the Institute of British Geographers</i>
Golledge, Gale, Richardson, 1987: Cognitive Maps of Cities: Studies of Selected Populations.	<i>The National Geographical Journal of India</i>
Golledge, Klatsky, Roomis, 1996: Cognitive Mapping and Wayfinding by Adults Without Vision.	[In:] Portugali (eds.), <i>The Construction of Cognitive Maps</i> .
Golledge, Loomis, Klatzky, Flury, Yang, 1991: Designing a Personal Guidance System to Aid Navigation Without Sight: Progress on the Gis Component.	<i>International Journal of Geographical Information Systems</i> .
Jacobson, 1992: Spatial Cognition Through Tactile Mapping.	<i>Swansea Geographer</i>
Jacobson, 1994a: GIS and the Visually Disabled: The Spatial Contribution to Mobility.	<i>Mapping Awareness</i>
Jacobson, 1994b: Navigation For The Visually Impaired: Going Beyond Tactile Cartography.	<i>Swansea Geographer</i>
Jacobson, Kitchin, 1995: Assessing the Configurational Knowledge of People With Visual Impairments or Blindness	<i>Swansea Geographer</i>
Jacobson, Kitchin, 1997: GIS and people with visual impairments or blindness: Exploring the potential for education, orientation and navigation.	<i>Transactions in Geographic Information Systems</i>
Jacobson, Lippa, Golledge, Kitchin, Blades, 2001: Rapid development of cognitive maps in people with visual impairments when exploring novel geographic spaces.	<i>Bulletin of People-Environment Studies</i>
Kitchin, Blades, Golledge, 1997: Understanding spatial concepts at the geographic scale without the use of vision.	<i>Progress in Human Geography</i>
Kitchin, Jacobson, Golledge, Blades, 1998: Belfast without sight: Exploring geographies of blindness.	<i>Irish Geography</i>
Wiedel, 1966: Tactual maps for the visually handicapped.	<i>Professional Geographer</i>

Autor, rok wydania, tytuł opracowania	Wydawnictwo
Problemy osób niepełnosprawnych intelektualnie	
Bain, 1971: The Geographical Distribution of Psychiatric Disorders in the North East Region of Scotland.	<i>Geographia Medica: International Journal of Medical Geography</i>
Dean, James, 1981: Social Factors and Admission to Psychiatric Hospital: Schizophrenia in Plymouth.	<i>Transactions of the Institute of British Geographers</i>
Dear, 1977a: Locational factors in the demand for mental health care.	<i>Economic Geography</i>
Dear, 1977b: Psychiatric patients and the inner city.	<i>Annals of the Association of American Geographers</i>
Dear, 1978: Planning for mental health care: a reconsideration of public facility location theory.	<i>International Regional Science Review</i>
Dear, Taylor, Hall 1980: External Effects of Mental Health Facilities.	<i>Annals of the American Association of Geographers</i>
Giggs, Mather 1983: Perspectives on Mental Health in Urban Areas.	<i>Nottingham Monographs in Applied Geography 3</i>
Gudgin, 1975: The Distribution of Schizophrenics in Nottingham: A Comment.	<i>Transactions of The Institute of British Geographers.</i>
Kearns, Smith, 1993: Housing Stressors and Mental Health among Marginalized Populations.	<i>Area</i>
Parr, Philo, Burns, 2004: Social geographies of rural mental health: experiencing inclusions and exclusions.	<i>Transactions of the Institute of British Geographers</i>
Problemy transportu	
Gant, 1992: Transport for the Disabled.	<i>Geography</i>
Gant, 2002: Shopmobility at the millennium 'enabling' access in town centres.	<i>Journal of Transport Geography</i>
Gant, Smith, 1984: Spatial mobility problems of the elderly and disabled in the Cotswolds.	[In:] Clark (eds.), <i>The changing countryside</i> . Proceedings of the first British-Dutch symposium on rural geography.
Marston, Golledge, Costanzo, 1997: Investigating travel behavior of nondriving blind and vision impaired people: The role of public transit.	<i>The Professional Geographer</i>
Nutley, 1980, Accessibility, Mobility And Transport-Related Welfare: The Case Of Rural Wales.	<i>Geoforum</i>
Fry, 1988: Maps for the Physically Disabled.	<i>The Cartographic Journal</i>
Porter, 2000: Playing the 'disabled role' in local travel.	<i>Area</i>
Problemy osób niepełnosprawnych ruchowo, barier architektonicznych, planowania przestrzeni publicznej	
Butler, Bowlby, 1997, Bodies and spaces: an exploration of disabled people's experiences of public space.	<i>Environment and Planning D: Society and Space</i>
McEwan, Butler, 2007: Disability and Development: different models, different places.	<i>Geography Compass</i>
Church, Marston, 2003: Measuring Accessibility for People with a Disability.	<i>Geographical Analysis</i>

Autor, rok wydania, tytuł opracowania	Wydawnictwo
Clarke, Haworth, Hemens, Kallio, Yuen, 1984: Programs and Policies to Facilitate Accessibility for Physically Handicapped Persons.	Working Paper no.16, School of Urban and Regional Planning
Dear, 1980: The Public City.	[In:] Clark, Moore (eds.), <i>Residential Mobility And Public Policy</i> .
Gleeson, 1996b: Disability and the City.	[In:] Fincher, Jacobs (eds.), <i>Cities of Difference</i> .
Gleeson, 1997: Community care and disability: the limits to justice.	<i>Progress in Human Geography</i>
Gleeson, 1999b: Can technology overcome the disabling city?	[In:] Butler, Parr (eds.), <i>Mind and Body Spaces: Geographies of illness, impairment and disability</i> .
Gleeson, 2001: Disability and the open city.	<i>Urban Studies</i>
Gleeson, Randolph, 2002: Social disadvantage and planning in the Sydney context.	<i>Urban Policy&Research</i>
Imrie, 2000: Disability and discourses of mobility and movement.	<i>Environment and Planning</i>
Imrie, 2001: Barriered and Bounded Places and the Spatialities of Disability.	<i>Urban Study</i>
Imrie, Wells, 1993: Disablism, Planning and the Built Environment.	<i>Environment and Planning C: Government and Policy</i>
Wolpert, 1978: Social Planning and the Mentally and Physically Handicapped.	[In:] Burchell, Sternlieb (eds.), <i>Planning Theory in the 1980s</i> .

Źródło: opracowanie własne.

Rozwój geografii w jej aspektach teoretycznym, metodologicznym i faktograficznym poszerza zakres praktycznego zastosowania wiedzy geograficznej. Natomiast praktyczne potrzeby wyznaczają bardzo często nową problematykę badawczą oraz skłaniają do odpowiednio ukierunkowanych rozważań teoretyczno-metodologicznych (Parysek, Mizgajski 1986, 1991; Parysek, 1990; Parysek, 2002). Wynikami badań geograficznych, jak podaje J. Parysek (2002: 7), „wydają się zainteresowane te wszystkie sfery życia, które zajmują się organizacją, strukturą i funkcjonowaniem środowiska i warunkami życia człowieka w tym środowisku (przyrodniczym i społeczno-ekonomicznym)”. W rozważaniach „na temat praktycznych funkcji geografii nie można pominąć takiej ważnej problematyki, jak warunki życia w środowisku, w tym zdrowia i egzystencji ludzkiej” (Parysek, 1990, 2002: 7).

Współcześnie badania geograficzne dotyczące problemów niepełnosprawności, prowadzone są w kilku krajowych ośrodkach akademickich. Wiele zagadnień odnosi się do turystyki i wypoczynku osób niepełnosprawnych. Do przykładowych należą opracowania J. Wyrzykowskiego, w których przedstawiono aktualny stan badań nad turystyką osób niepełnosprawnych w Polsce (Marak, Wyrzykowski, 2011; Wyrzykowski, Marak (red.), 2011), jak również innych przedstawicieli In-

stytutu Geografii i Rozwoju Regionalnego Uniwersytetu Wrocławskiego podejmujących tę problematykę (Łach i in., 2011; Widawski 2011).

Problemy związane z dostępnością destynacji i obiektów turystycznych podejmowane są także przez geografów reprezentujących Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego w opracowaniach o charakterze planistycznym. Przykładem jest studium wykonane pod kierunkiem W. Kurka i M. Miki (2008) pt. *Waloryzacja przestrzeni miejskiej Krakowa dla potrzeb turystyki*, uwzględniające dostępność obiektów zabytkowych i kulturalnych dla osób niepełnosprawnych. Oddzielne badania poświęcono motywacjom i kierunkom podróży podejmowanych przez niepełnosprawnych ruchowo turystów (Furmanek, Urbańska, 2011).

Dostępność przestrzeni zurbanizowanej dla osób niepełnosprawnych stanowi przedmiot badań w Instytucie Geografii Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy (Wichrowska, 2005; Józefowicz, 2006, 2010), gdzie prowadzone są również analizy rynku pracy chronionej (Wichrowska, 2004) oraz możliwości uprawiania sportu i rekreacji ruchowej przez niepełnosprawnych mieszkańców miasta (Józefowicz, 2007).

Wiele prac dotyczących turystyki i rekreacji osób niepełnosprawnych oraz seniorów powstało w Instytucie Geografii Miast i Turyzmu Uniwersytetu Łódzkiego (Dyba, Michalak, 2008; Dyba, 2009, 2010), brano przy tym pod uwagę stopień dostępności obiektów zabytkowych dla niepełnosprawnych turystów (Musiaka, 2011), ponadto przedstawiono zakres uwzględniania tematyki „rekreacji osób niepełnosprawnych” w programie nauczania studiów wyższych (Dyba, 2008).

Natomiast możliwości edukacji akademickiej dla osób niepełnosprawnych w macierzystej uczelni przedstawili K. Szpara i M. Skała (Szpara i in., 2011) z Katedry Geografii Wyższej Szkoły Zarządzania i Informatyki w Rzeszowie. Przedmiotem zainteresowań geografów z tego ośrodka była także dostępność infrastruktury i oferty turystycznej dla osób niepełnosprawnych (Jackowski, Szpara i in., 2011; Skała i in., 2011).

Problematyka związana z uwarunkowaniami rozwoju turystyki osób niepełnosprawnych jest również podejmowana na Wydziale Nauk Geograficznych i Geologicznych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (Kołodziejczak, 2010). Wyniki prac ukazują zakres internetowej informacji turystycznej na temat dostępności obiektów turystycznych dla osób z niepełnosprawnością, jak też stopień dostępności tych obiektów w Wielkopolsce (Kołodziejczak, 2008; Kołodziejczak, Zajadacz, 2008), ponadto aktywność rekreacyjną seniorów (Śniadek, Zajadacz, 2010). Badania ciągle dotyczą sposobów spędzania czasu wolnego, turystyki i wypoczynku osób niesłyszących (Zajadacz, 2005, 2006, 2007a, b, 2008b, c, d, 2010a, b, c, d, 2011a, b; Zajadacz, Piotrowski, 2007; Zajadacz, Marciniak 2009; Zajadacz, Śniadek, 2009; Zajadacz, Potocka, 2010; Zajadacz i in., 2010).

Z przeglądu dotychczasowych opracowań wynika, że pomimo rozwoju badań geograficznych, obejmujących kwestie niepełnosprawności, zarówno w literaturze zagranicznej, jak i krajowej nurt ten nadal należy do marginalnych. Przy czym w opracowaniach zagranicznych podejmowane są częściej próby opracowań o charakterze teoretycznym, mające na celu wyjaśnianie interakcji zachodzących między

osobami z określonym rodzajem niepełnosprawności a przestrzenią. Natomiast w literaturze krajowej obserwowany jest rozwój podejścia ukierunkowanego przede wszystkim na praktyczne zastosowania, skoncentrowanego na problemach dostępności przestrzeni (często obiektów i usług turystycznych oraz informacji na ich temat) dla osób niepełnosprawnych, a także poszukiwania technicznych sposobów ich likwidacji lub niwelowania.

W świetle powyższego dorobku nadal słuszne wydają się postulaty (Golledge, 1993; Parysek, 2002) związane z potrzebą dwutorowości przyszłych badań geograficznych. Wciąż aktualną potrzebą jest rozwój studiów teoretycznych (w ramach „geografii niepełnosprawności”) dotyczących ustalenia podstawowego poziomu dostępności przestrzeni, który jest oczekiwany ze strony ogółu osób niepełnosprawnych (tj. cech przestrzeni uniwersalnej dostępnej dla osób o różnych rodzajach i stopniach niepełnosprawności). Drugi kierunek badań stosowanych („geografii dla niepełnosprawności”) powinien obejmować rozwój ekspertyz służących poprawie stylu i jakości życia osób niepełnosprawnych w przestrzeni społecznej, w której żyją i którą współtworzą. Oba nurty, zarówno w zakresie studiów teoretycznych, jak i ukierunkowanych na praktyczne zastosowania, powinny stanowić dla współczesnych geografów fundamentalne wyzwanie.

Przedstawione w dalszej części opracowania wyniki badań autorki, dotyczące turystyki osób niesłyszących, są kontynuacją badań geograficznych w zakresie turystyki i niepełnosprawności. Nawiązują do podkreślanej przez D. Sołowiej (1992a) konieczności brania pod uwagę różnorodnych potrzeb człowieka w planowaniu rozwoju turystyki. Uwzględniają także uwarunkowania zachowań turystycznych leżące u podstaw segmentacji rynku turystycznego, przedstawione przez A. Krzymowską-Kostrowicką (1997) w kontekście nie tylko społeczno-kulturowym, ale również somatycznym – związanym z kondycją fizyczną organizmu. Przy czym niepełnosprawność traktowana jest jako jedna (z wielu) cech różnicujących społeczeństwo.

Może to jest prawdziwa lekcja ludzkich kultur i języków, która uczy nas, że nasza wspólna ludzka natura uwypatnia się nie w tym, w czym jesteśmy do siebie podobni, lecz w tym, czym się od siebie różnimy i w jaki sposób przystosowaliśmy się do różnic istniejących między nami.

(C. Padden, T. Humphiers, *Inside deaf culture*, 2006: 162)

3. Uwarunkowania turystyki osób niesłyszących

Turystyka spełnia wiele funkcji, do których należy m.in. przełamywanie barier i podziałów społecznych. Jej rozwój w przypadku osób niesłyszących jest warunkowany zarówno czynnikami „wewnętrznymi” związanymi ze specyfiką tej grupy turystów, jak i z czynnikami „zewnętrznymi” dotyczącymi sytuacji społeczno-ekonomicznej osób niesłyszących oraz umiejętności dostosowania oferty turystycznej do ich potrzeb. Rozpoznanie uwarunkowań aktywności turystycznej osób niesłyszących wymaga więc analizy cech specyficznych dla tego środowiska, związanych z dysfunkcją słuchu i mowy, determinującą język komunikowania się. Język ten jest spoiwem społeczności osób niesłyszących, ma wpływ na kształtowanie się tożsamości społecznej, a w konsekwencji odrębnej kultury. Osoby „niesłyszące kulturowo” stanowią dość wyizolowaną grupę. Ograniczone kontakty ze słyszącą częścią społeczeństwa są przyczyną braku wiedzy na temat intencji zachowań przedstawicieli „drugiego” środowiska, co w konsekwencji może rodzić stereotypy, uprzedzenia i przyczyniać się do odczuwania dyskomfortu w kontaktach społecznych. Skutkiem zarówno rodzaju niepełnosprawności, jak i relacji społecznych między osobami niesłyszącymi i słyszącymi jest utrudniony dostęp do edukacji i otwartego rynku pracy. Czynnik ten warunkuje niższy status społeczno-ekonomiczny środowiska osób niesłyszących w stosunku do ogółu społeczeństwa, co ma kluczowe znaczenie dla uczestnictwa w turystyce¹⁵.

W uwarunkowaniach rozwoju turystyki osób niesłyszących oprócz zmiennych decydujących o zakresie i zróżnicowaniu aktywności turystycznej, takich jak wiek, aktywność zawodowa czy miejsce zamieszkania, należy uwzględnić kwestie niższych dochodów i poziomu wykształcenia, ponadto specyfikę języka migowego, jak również duży wpływ grupy na zachowania indywidualne. Punktem wyjścia w przypadku segmentacji rynku turystycznego z uwzględnieniem potrzeb osób niepełnosprawnych powinna więc być świadomość uwarunkowań postrzegania rzeczywistości przez osoby z określoną dysfunkcją, a także prawidłowości dotyczących kształtowania się zachowań turystycznych. Prawidłowości te zostały przedstawione w oparciu o

¹⁵ Dochody i wykształcenie należą do głównych cech wpływających na aktywność turystyczną (zależność ta jest wprost proporcjonalna); por. rozdz. 5.

kilka uznanych koncepcji, wyjaśniających wpływ grupy na zachowania turystyczne i poczucie satysfakcji z wypoczynku, w którym znaczącą rolę odgrywa jakość usług.

Przedstawione czynniki, warunkujące aktywność turystyczną osób niesłyszących, powinny stanowić podstawowe kryteria w segmentacji rynku turystycznego, ukierunkowanej na dostosowanie podaży do specyficznych, także indywidualnych, potrzeb użytkowników języka migowego. W zakresie tego dostosowania zasadnicze znaczenie ma System Informacji Turystycznej (SIT) zarówno na etapie planowania (przed podróżą), podejmowania decyzji o wyjeździe, jak i w trakcie podróży turystycznej. Zasady funkcjonowania SIT w Polsce omówiono w ostatniej części rozdziału, tworzą one „ramy” dla opracowania koncepcji „Modelu struktury bazy danych w Systemie Informacji Turystycznej, dostosowanego do potrzeb użytkowników języka migowego” (rozdz. 7).

3.1. Środowisko osób niesłyszących – zarys społecznej specyfiki

„Ludzie niesłyszący, głusi, czy też głuchoniemi, bo wszystkich tych terminów używa się dla określenia osób z głębokim uszkodzeniem słuchu, tworzą silne i zwarte społeczności, żyjące praktycznie we własnym świecie i w znacznym stopniu izolujące się od osób słyszących. Przyczyną tego jest bariera w komunikowaniu się – całkowicie odmienny język – migowy. **Wspólny język łączy osoby niesłyszące znacznie bardziej niż mniejszości etniczne, bowiem przedstawiciele mniejszości etnicznych z czasem opanowują język większości, co w przypadku osób głuchoniemych najczęściej jest niemożliwe**” (Szczepankowski, 2011). Nie jest prawdziwy pogląd, że każda osoba głucha może nauczyć się mówić. Zarówno w Polsce, jak i na świecie zaledwie kilka procent osób z wczesną, głęboką głuchotą opanowuje mowę dźwiękową. W zrozumieniu zachowań turystycznych osób niesłyszących istotne jest poznanie specyfiki relacji społecznych grupy stanowiącej mniejszość językową. Niezwykle cenne są wypowiedzi samych osób niesłyszących, ukazujące sposób postrzegania świata z ich perspektywy. Przykłady wypowiedzi, aktywności i postaw przedstawicieli tego środowiska przybliżono w poniższym rozdziale.

3.1.1. Osoby niesłyszące – wyjaśnienie pojęcia, dane statystyczne

Określenie niesłyszący jest definiowane zarówno z medycznego, jak i społecznego punktu widzenia. W sensie medycznym za osoby niesłyszące uznaje się te, których ubytek słuchu wynosi powyżej 90 dB. Określenie to stosowane jest również w odniesieniu do osób o znacznym i głębokim stopniu uszkodzenia słuchu. Według klasyfikacji BIAP¹⁶ uszkodzenie słuchu w stopniu znacznym oznacza ubytek słuchu od 71 do 90 dB, natomiast w stopniu głębokim powyżej 90 dB (tab. 3.1).

Funkcjonalna głuchota jest określana także jako niezdolność różnicowania mowy za pomocą słuchu i dotyczy około 7‰ populacji, natomiast liczebność osób z głuchotą prelingwalną (utrata możliwości słyszenia przed narodzeniem oraz w

Tabela 3.1. Klasyfikacja uszkodzeń słuchu

Poziom dźwięków	Stopień uszkodzenia słuchu
do 20 dB	norma
21–40 dB	lekkie uszkodzenie słuchu
41–70 dB	umiarkowane uszkodzenie słuchu
71–90 dB	znaczne uszkodzenie słuchu
91–119 dB	głębokie uszkodzenie słuchu
120 dB	całkowita głuchota

Źródło: *International Bureau for Audiophonology (BIAP) Recommendations* (2005: 5).

czasie pierwszych 3 lat życia) wynosi w społeczeństwie około 1‰ (Fellinger, Holzinger i in., 2005). Wśród osób niepełnosprawnych, które w Polsce stanowiły 14,3% społeczeństwa (*Narodowy Spis Powszechny*, 2002) dysfunkcje związane z uszkodzeniem i chorobami narządu słuchu dotyczą blisko 14% (tab. 3.2).

Ostatnie, pełne dane na temat liczby osób niepełnosprawnych w Polsce pochodzą z *Narodowego Spisu Powszechnego 2002*¹⁷. Według jego wyników w 2002 r. liczba osób niepełnosprawnych ogółem wynosiła blisko 5,5 mln, w tym około 4,5 mln posiadało

Tabela 3.2. Osoby niepełnosprawne w Polsce w wieku 15 lat i więcej według schorzeń powodujących niepełnosprawność* (dane w %)

Wyszczególnienie	Ogółem	15–59 lat	60 i więcej lat
Uszkodzenia i choroby narządów ruchu	46,1	41,9	50,2
Uszkodzenia i choroby narządów wzroku	29,5	22,4	36,5
Uszkodzenia i choroby narządu słuchu	13,9	8,3	19,4
Schorzenia układu krążenia	48,5	37,1	59,7
Schorzenia neurologiczne	29,0	30,9	27,2
Schorzenia psychiczne	7,9	11,3	4,4
Upośledzenie umysłowe	2,5	4,1	1,0
Inne schorzenia	26,2	25,9	26,6

*Suma danych może przekraczać 100%, ponieważ ta sama osoba mogła podać więcej niż 1 przyczynę niepełnosprawności

Źródło: *Badanie stanu zdrowia ludności*, GUS 2004.

¹⁶ Klasyfikacja BIAP (Międzynarodowego Biura Audiofonologii) uwzględnia średnią arytmetyczną wartości progowych wyznaczonych przez krzywą audiometryczną dla częstotliwości klasycznych dla dźwięków mowy w rozmowie. Pomiar audiometryczny wykazuje ubytek słuchu wyrażony w dB w odniesieniu do prawidłowego poziomu słuchu (dB) zgodnie z normami ISO. Oblicza się średni ubytek słuchu jako punkt odniesienia, przyjmując utratę słuchu wyrażoną w dB dla różnych częstotliwości: 500 Hz, 1000 Hz, 2000 Hz i 4000 Hz. Za częstotliwość, która nie jest odbierana, uznaje się ubytek słuchu na poziomie 120 dB (por. *International Bureau for Audiophonology (BIAP), Recommendations*, 2005).

¹⁷ Biuro Pełnomocnika Rządu ds. Osób Niepełnosprawnych. Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej (<http://www.niepelnosprawni.gov.pl/niepelnosprawnosci-w-liczbach>).

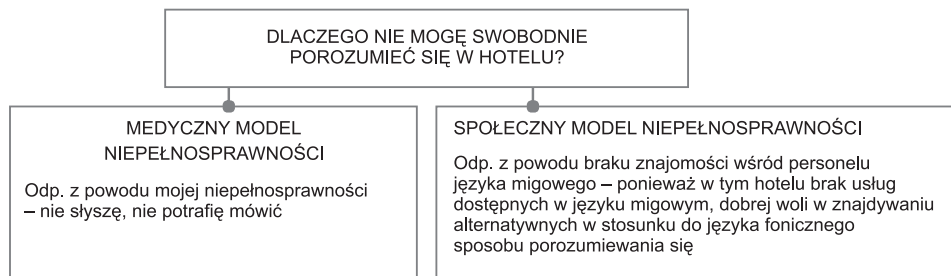
prawne potwierdzenie faktu niepełnosprawności, a 4,3 mln spośród nich stanowiły osoby w wieku 15 lat i więcej. Dane zgromadzone w ramach kwartalnego *Badania Aktywności Ekonomicznej Ludności* (BAEL, 2010) wykazują, że liczba osób niepełnosprawnych w wieku 15 lat i więcej od tego czasu systematycznie spadała i w 2010 r. wynosiła około 3,4 mln osób (3398 tys.). Oznacza to, że 10,7% ludności w wieku 15 lat i więcej posiada prawne orzeczenie niepełnosprawności. W 2010 r.¹⁸ liczba osób niepełnosprawnych prawnie w wieku produkcyjnym wynosiła około 2,1 mln (2054 tys.), co stanowiło 8,6% ludności w tym wieku. Najczęstszą przyczyną niepełnosprawności są schorzenia układu krążenia, narządów ruchu oraz schorzenia neurologiczne. Relatywnie niższy udział procentowy osób z uszkodzeniami narządu wzroku i słuchu, z chorobą psychiczną i upośledzeniem umysłowym w zbiorowości osób niepełnosprawnych dotyczy jednak tysięcy osób o obniżonej sprawności w codziennym funkcjonowaniu, a zatem i wymagających szczególnego podejścia w edukacji, na rynku pracy i w życiu codziennym.

W Polsce brak jest dokładnych danych na temat liczby osób niesłyszących. Polski Związek Głuchych (PZG – główna organizacja zrzeszająca osoby niesłyszące i niedosłyszące) w 2009 r. obejmował swą działalnością 58 853 osób, w tym w wieku: (1) 19–60 lat – niesłyszących: 16 080, słabo słyszących: 18 865; (2) powyżej 60 roku życia – niesłyszących: 9700, słabo słyszących: 14 208 (*Sprawozdanie statutowe PZG*, 2010). Należy podkreślić, że udział w działalności PZG jest dobrowolny, dane tego związku nie oddają więc całości zjawiska, jakim jest występowanie głuchoty lub niedosłuchu w społeczeństwie. Według danych szacunkowych liczba osób niesłyszących i słabo słyszących w Polsce wynosi ponad 100 tys. (*Sprawozdanie statutowe PZG*, 2010), natomiast osób z uszkodzonym słuchem w stopniu znacznym i głębokim 45–50 tys. (Szczepankowski, 1999). Osoby, które utraciły słuch po okresie prelingwalnym, są w stanie posługiwać się mową dźwiękową dzięki zachowanym wzorcom słuchowym, a tym samym osiągnąć wyższy stopień integracji społecznej, problem w ich przypadku polega zazwyczaj na odbiorze informacji, a nie na jej przekazywaniu. Dla osób z głuchotą wrodzoną lub nabytą we wczesnym dzieciństwie (tj. do trzeciego roku życia, gdy wykształca się mowa) podstawowym sposobem komunikowania się jest zazwyczaj język migowy.

Z perspektywy społecznego modelu niepełnosprawności (Darcy, 2010) jej sedno nie tkwi w dysfunkcji mowy i słuchu, a w braku dostosowania otoczenia do potrzeb osób niesłyszących. Konceptualizację różnic między modelem medycznym i społecznym niepełnosprawności przedstawiono na rycinie 3.1.

Z punktu widzenia organizatorów turystyki i gestorów infrastruktury turystycznej przyjęcie społecznego modelu niepełnosprawności przekłada się na identyfikację ograniczeń związanych z podróżami osób z niepełnosprawnością i podejmowanie działań dążących do ich eliminacji (Darcy, Pegg, 2011). Jednym z głównych czynników determinujących jakość usług jest nastawienie usługodawców wobec problemów osób niepełnosprawnych. Nawet jeśli nie będą spełnione idealne warunki pod względem dostępności, to cała sytuacja będzie bardziej komfortowa dla osób niepełnosprawnych, jeśli zostanie zapewniony szczegółowy system

¹⁸ Tamże.

Ryc. 3.1. Przykład postrzegania sytuacji osoby niesłyszącej w medycznym i społecznym modelu niepełnosprawności
Źródło: opracowanie własne.

informacji dotyczący dostępności usług oraz pozytywne nastawienie usługodawców do tej grupy klientów. Istotne jest, aby usługodawcy poszukiwali rozwiązań dla różnych sytuacji i sprawiali, by osoby z niepełnosprawnością czuły się mile widziane.

Rodzaj niepełnosprawności osób niesłyszących ma w dużej mierze względny charakter (tj. występujący w kontaktach społecznych z osobami słyszącymi). Jej problem tkwi w ograniczeniu możliwości komunikowania się, co skutkuje także problemami w integracji społecznej. Pewnym utrudnieniem dla tego procesu jest także podkreślana przez część społeczności osób niesłyszących odrębność nie tylko językowa, ale i kulturowa (por. Ladd, 2007). Jednakże mając na uwadze fakt, że osoby posługujące się językiem migowym stanowią mniejszość językową wśród ogółu społeczeństwa, należy poszukiwać skutecznych dróg integracji społecznej, akceptowanych i satysfakcjonujących dla obu stron tego procesu. Występujący konflikt między potrzebą wtopienia się w społeczeństwo, akceptacji, a z drugiej strony zachowania własnej tożsamości i wyjaśnienia doświadczenia inności, w przypadku osób niesłyszących może rozwiązać jedynie uczynienie z ograniczenia sprawności normy, wynikającej z postrzegania jej jako jednego z rodzajów specjalnych potrzeb społecznych, tu w zakresie przekazu informacji i komunikowania się.

3.1.2. Status społeczno-ekonomiczny

Status społeczno-ekonomiczny warunkowany wykształceniem oraz dochodami należy do podstawowych cech wywierających wpływ na zakres i charakter wyjazdów turystycznych. Wyniki badań dotyczących sytuacji materialnej osób niepełnosprawnych w Polsce w latach 90. XX w. (Ostrowska in., 2001) wykazały, że ograniczone możliwości pracy zawodowej oraz szczególny charakter potrzeb w gospodarstwach domowych z osobami niepełnosprawnymi zmieniają strukturę ich dochodów i usztywniają poziom wydatków na usługi medyczne i zabiegi rehabilitacyjne. Niskie dochody prowadzą do marginalizacji materialnej tej grupy. Osoby niepełnosprawne są dotknięte w większym stopniu niż inni bezrobociem, a realizowana w Polsce polityka w ramach reform systemowych nie przyczyniła się do poprawy ich sytuacji na rynku pracy, ani też sytuacji finansowej na tle ogółu polskich rodzin. Na problem ten

wskazywał także Hendzel (2000), przedstawiając niskie dochody osób niesłyszących jako główną przyczynę ograniczającą ich aktywność turystyczną.

W odniesieniu do sytuacji osób niesłyszących w zakresie edukacji, runku pracy i statusu ekonomicznego rozpatrywanej na tle słyszącej grupy odniesienia w Szwecji, E. Rydberg (2010) wykazała, że osoby niesłyszące zajęły niższą pozycję w każdym z badanych zakresów. Ponadto dwukrotnie częściej w porównaniu z grupą odniesienia miały wyższy poziom wykształcenia w stosunku do wymagań stanowiska pracy, jakie zajmowały. Wskazuje to na nadal zbyt zamknięty rynek pracy dla osób niesłyszących. Pomimo że osoby te pokonują wiele trudności i zdobywają wyższe kwalifikacje, mają mniejsze szanse na zajmowanie stanowisk adekwatnych do ich wykształcenia, o wyższym statusie ekonomicznym i społecznym.

W Polsce wśród możliwości kształcenia młodzieży niesłyszącej dominuje nadal edukacja na poziomie zawodowym z ukierunkowaniem na zawody rzemieślnicze i przemysłowe, tj. krawiec, tokarz, kucharz, tkacz, kaletnik itp. Niezbędna jest głęboka reforma kształcenia, umożliwiająca edukację osób niesłyszących na różnych poziomach i dostosowaną do aktualnego rynku pracy, zgodnie ze światowymi tendencjami. Oferta kształcenia powinna obejmować nowoczesne zawody, takie jak m.in. informatyka, grafika komputerowa, protetyka (dentystyczna, audiologiczna), projektowanie wnętrz, przedmiotów artystycznych czy fotografia artystyczna. „Niesłyszący studenci, dla których język migowy jest macierzystym, na wyższych uczelniach w Polsce pojawili się dopiero kilka lat temu. Wynika to z faktu, że osoby niesłyszące mogą uzyskiwać świadectwo dojrzałości dopiero od kilkunastu lat” (Szczepankowski, 1999: 242). Pomimo otwierania się systemu szkolnictwa wyższego w Polsce na kształcenie osób niesłyszących nadal napotykają one w realizacji swoich planów na znacznie większe trudności i problemy niż te, jakie stoją przed studentami słyszącymi czy słabo słyszącymi.

Badania przeprowadzone wśród osób z różnymi rodzajami niepełnosprawności (narządu ruchu, słuchu, wzroku), w których uczestniczyły 224 osoby z dysfunkcją słuchu (Kaganek, 2009), wykazały, że w przypadku osób głuchoniemych największy odsetek badanych (64,8%) posiadał wykształcenie zawodowe, podobnie u osób głuchych, gdzie 60,9% miało wykształcenie zawodowe, a 21,9% średnie zawodowe, co stanowi 82,8% zawodowego wykształcenia w tej grupie dysfunkcji. Analiza dochodów uzyskiwanych przez osoby z różnymi rodzajami niepełnosprawności (narządu ruchu, słuchu, wzroku) wykazała, że najniższy średni dochód odnotowano u osób z dysfunkcjami słuchu (510,1–572,6 zł) dla porównania największy średni dochód osiągały osoby z dysfunkcją narządu ruchu (820,6 zł). Ponadto odnotowano, że w grupie głuchoniemych największy odsetek badanych (59,3%) uzyskał dochody poniżej 500 zł. Dochody żadnej osoby w tej grupie nie przekroczyły 1000 zł (Kaganek, 2009).

Niski poziom wykształcenia osób niesłyszących i powiązane z nim niskie dochody wykazały także badania autorki (Zajadacz, 2007b) przeprowadzone wśród 122 dorosłych osób w Poznaniu i Kaliszu. Trzy czwarte respondentów miało wykształcenie zawodowe, następnie średnie (15%), podstawowe (9%), natomiast wyższe zaledwie jedna osoba. Większość spośród ankietowanych nie pracowała (69%). Dochód miesięczny brutto jednego członka rodziny najczęściej plasował się

na poziomie 500–1000 zł (55%), w przedziale: do 500 zł (20%), 1001–1500 zł (6%) i od 1501 do 2000 zł (5%), gdy przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w skali kraju wynosiło 2610 zł, a w Wielkopolsce 2455 zł (BDL, GUS, 2007).

Wśród przyczyn niskiej aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych wskazywane są głównie: postawy pracodawców, warunki otoczenia (otoczenie prawne, warunki rynku pracy, nieskuteczność systemu wsparcia aktywizacji), warunki środowiska pracy, jak również postawy samych osób niepełnosprawnych (por. Brożyna i in., 2008: 301). Istotne jest, aby w procesie aktywizacji zawodowej osób niepełnosprawnych skupiać się nie tyle na ograniczeniach, ile na możliwościach tej grupy. Jak zauważają A. Brzezińska i in. (2008), być może najwłaściwszą formą aktywizacji zawodowej osób niepełnosprawnych nie jest wcale koncentrowanie się na ograniczeniach i kompensowanie ich poprzez wyposażanie we wszelkie możliwe „narzędzia”, mające na celu upodobnienie do osób zdrowych, zgodnie z wymogami stanowiska pracy, ale właśnie podejmowanie działań skierowanych na wykorzystanie zasobów, które posiadają, i włączenie ich w funkcjonujące wokół nich zwyczajne sieci społeczne – rodzinne, środowiskowe, zawodowe. Zmiana wizerunku osób z niepełnosprawnością powinna zmierzać w kierunku postrzegania ich jako tak samo aktywnych i mających licznych znajomych oraz przyjaciół jak ich rówieśnicy, zamiast oferowania „specjalnych” działań budowanych na wizerunku osób niepełnosprawnych jako grupy „specjalnej troski” (Brzezińska i in., 2008).

Niepełnosprawność kumuluje różnorakie problemy w wielu płaszczyznach życia społecznego. Wykształcenie, praca, materialne warunki życia warunkują następnie uczestnictwo w życiu społecznym, w turystyce, kulturze. Niski status społeczno-ekonomiczny może wpływać na ograniczenie własnych dążeń i aspiracji i uruchamia proces automarginalizacji (Ostrowska i in., 2001). Brak odpowiednich działań systemowych, ułatwiających komunikowanie się, trudności z przystosowaniem szkół i tworzeniem odpowiednich miejsc pracy, a także społeczeństwo nadal zbyt mało wrażliwe na problemy osób niepełnosprawnych utrwała i pogłębia marginalizację społeczną tej grupy. Podłożem tych problemów ze strony osób niesłyszących jest nie tylko brak słuchu, ale w głównej mierze jego następstwo związane z innym językiem komunikowania się.

3.1.3. Język

„Język jest systemem konwencjonalnych znaków i reguł gramatycznych, za pomocą których porozumiewa się pewna grupa społeczna. Znakami języka są wyrazy. Język ma charakter społeczny, trwały i abstrakcyjny” (Styczek, 1979: 26–27). Językiem naturalnym jest „język powstały na drodze rozwoju historycznego, zróżnicowany geograficznie i społecznie, przeciwstawiający się z jednej strony językom sztucznym (takim jak np. esperanto), z drugiej zaś językom formalnym (takim jak język logiki) i tzw. językom programowania. Od języków sztucznych język naturalny różni się polisemią swoich wyrażań oraz tym, że w swoim rozwoju historycznym podlega powolnym, ale ciągłym zmianom” (Polański, 1999: 272). Do jego właściwości należy przede wszystkim:

- słownictwo, które podlega stałej wymianie;

- zmiana przez poszczególne słowa i wyrażenia kategorii gramatycznych i powstawanie wyrażen gramatycznie okazjonalnych;
- powstawanie nowych zestawień słów, nawet takich, które poprzednio były uznawane za niepoprawne (Kmita, 1977; Malinowski, 2006).

„Historia polskiego języka migowego liczona jest od daty powstania pierwszej szkoły dla dzieci głuchych, Instytutu Głuchoniemych w Warszawie w 1817 r. Jego twórca i założyciel ks. Jakub Falkowski (1774–1848) był zwolennikiem metody nauczania wykorzystującej język migowy” (Szczepankowski, 1999: 114). Charakterystykę pierwszego polskiego języka migowego zawarto w „Słowniku mimicznym dla głuchoniemych i osób z nimi styczność mających” (Hollak, Jagodziński, 1879, za Szczepankowski, 1999):

1. znaki mimiczne nie ulegają żadnym zmianom gramatycznym, podobnie jak rysunek lub rzeźba;
2. główny znak mimiczny, przedstawiający przedmiot, wymaga innych znaków pomocniczych dla dokładnego uwydatnienia myśli. Tryb rozkazujący niekiedy określa się poprzez dodanie migu rozkazu, zezwolenia lub zakazu do znaku odpowiedniego słowa. Zwykle zaś ograniczają się na energiczniejsze tylko wyrażenia w migach samego słowa. Osobę oznacza się, dodając mig stosownego zaimka, np. ja spać, ty spać, on spać. Czas określa się przez dodanie znaku „teraźniejszości”, „przeszłości” lub „przyszłości” do migu słowa, np. „śpię”, „spałem”, „spać będę” określa się na migi przez wyrazy „ja spać teraz”, „ja spać dawniej”, „ja spać potem”;
3. niektóre części mowy, jak zaimki względne i spójniki zwykle się opuszczają w potocznej mowie mimicznej, gdyż głuchoniemi używają w ogóle zdań pojedynczych i stosownym ich zestawieniem tworzą całe okresy;
4. w mowie mimicznej na pierwszym miejscu przedstawia się zawsze osobę działającą, następnie słowo, a w końcu przedmiot, na który spływa działanie;
5. w zdaniach przeczących wprzód przedstawia się przedmiot i czynność, a na końcu dopiero zaprzeczenie;
6. w zdaniach rozwiniętych wszelkie określenia i dopełnienia muszą być pomieszczone tuż przy wyrazach, do których się odnoszą;
7. ogólną zasadą w tworzeniu rzeczowników osobowych ze słów jest to, że przed słowem dodaje się mig „człowieka”, np. „człowiek robić” (robotnik). Rzeczowniki zaś nieosobowe wyrażają się tak samo jak słowa, od których pochodzą, np. siedzenie, stanie, spanie, szycie określają się jak: siedzieć, stać, spać, szyc itd. To samo rozumieć należy i o przysłówkach od przymiotników pochodzących, które tak samo się migają;
8. nazwy mimiczne nie znają żadnych przenośni (Hollak, Jagodziński 1879: III–VI).

Współcześnie szeroko pojmowany język migowy można zdefiniować jako „zespół środków stosowanych przez osoby niesłyszące w porozumiewaniu się pomiędzy sobą i z osobami słyszącymi, obejmujący właściwe danym środowiskom słownictwo – zbiór społecznie wytworzonych i obowiązujących znaków migowych oraz reguły określające ich użycie” (Szczepankowski, 1999: 117). Cechą charakterystyczną języka migowego jest mniejszy zasób słownictwa (ok. 6–7 tys. znaków) oraz analogicznie jak w przypadku każdego języka obcego inna struktura grama-

tyczna niż w języku polskim. Wpływa to na fakt, nie przez wszystkich uświadamiany, że język polski jest dla tej grupy językiem obcym i stąd komunikacja poprzez tekst (zwłaszcza rozbudowany) nie zawsze daje pożądane efekty. Ma to miejsce ze względu na całkowicie odmienne gramatyki języków fonicznego i migowego. Z kolei pozornie niezbyt poprawne gramatycznie sformułowane teksty przez osoby niesłyszące (stanowiące „kalkę” języka migowego) są często mylnie kojarzone z ich możliwościami intelektualnymi. Język migowy jest pojęciem ogólnym, które obejmuje zarówno Polski Język Migowy, jak i System Językowo-Migowy.

Polski Język Migowy (PJM) jest naturalnym językiem, charakteryzującym się użyciem kanału wzrokowego, a nie audytywnego. Języki migowe to te języki wizualno-przestrzenne, które zostają nabyte drogą naturalnej akwizycji przez głuche dzieci od głuchych rodziców. Strukturalnie (przynajmniej na najbardziej abstrakcyjnym poziomie) języki migowe nie różnią się zasadniczo od języków fonicznych. Podobnie jak wszystkie języki naturalne, są one dwuklasowymi systemami znaków ze słownikiem i gramatyką. Na komunikat w języku migowym składają się znaki manualne, mimiczne oraz ruchy wykonywane głową czy tułowiem. Charakterystyczną cechą komunikacji w językach migowych jest synchroniczność przekazu – funkcjonalna rozłączność artykulatorów umożliwia zamiganie więcej niż jednego elementu równocześnie, np. dwóch różnych znaków lewą i prawą ręką (Gdela, 2009). W świetle *Ustawy o języku migowym i innych środkach komunikowania się*¹⁹ PJM jest rozumiany jako naturalny wizualno-przestrzenny język komunikowania się osób doświadczających trwale lub okresowo trudności w komunikowaniu się (zwanych osobami uprawnionymi).

System Językowo-Migowy (SJM, język migany) jest to wizualno-przestrzenny odpowiednik polszczyzny pisanej lub język sztuczny, utworzony z połączenia elementów języka polskiego i polskiego języka migowego. PJM ma 40 opisanych klasyfikatorów. SJM ich nie ma. Klasyfikatory występują we wszystkich językach migowych. W połączeniu ze znakiem migowym wskazują na cechę przedmiotu i dokładnie ją obrazują. W gramatyce PJM spełniają rolę przyimków lub zaimek (Gdela, 2009). Języki migane, mimo że są przede wszystkim miganymi odmianami narodowych języków dźwiękowych, są również traktowane jako odmiany narodowych języków migowych i mieszczą się w ogólnej definicji języka migowego (Szczepankowski, 1999). Zgodnie z ustawą²⁰ SJM jest rozumiany jako podstawowy sposób komunikowania się osób uprawnionych, w którym znaki migowe wspierają wypowiedź dźwiękowo-artykulacyjną.

Język migowy jest pojęciem bardziej ogólnym, w którym mieścić się może zarówno PJM, SJM, jak i formy pośrednie. PJM jest pewnego rodzaju kulturową formą języka migowego, w czystej postaci używaną przez niewiele osób, głównie mało wykształcone niesłyszące dzieci niesłyszących rodziców. Podobnie mało użytkowników posługuje się czystym SJM (przede wszystkim używają go osoby niesłyszące, które utraciły słuch po opanowaniu mowy, kształciły się w

¹⁹ *Ustawa o języku migowym i innych środkach komunikowania się* z dnia 19 sierpnia 2011 r. (Dz.U. nr 209, poz. 1243).

²⁰ Tamże.

integracji i do środowiska głuchych włączyły się później). Większość niesłyszących to osoby, które utraciły słuch wcześniej, nie znały we wczesnym dzieciństwie języka migowego i zaczęły go poznawać równocześnie z polszczyzną foniczną i pisaną w szkole. Dzieci takie PJM poznawały od kolegów (rzadko w czystej formie), SJM od nauczycieli przy okazji poznawania polszczyzny. Nie daje się uniknąć interferencji tych języków i ich gramatyk. Często niesłyszącemu uczniowi nie udaje się osiągnąć kompetencji językowej ani w polszczyźnie, ani w języku migowym, bowiem poznając je równolegle, żadnego z nich nie odbiera jako język macierzysty. Z tego też względu w porozumiewaniu się osób niesłyszących między sobą występuje „mieszanka” o charakterze pidginu ze znaczną przewagą cech PJM, natomiast w kontaktach między osobami niesłyszącymi a słyszącymi zazwyczaj również „mieszanka”, ale z przewagą SJM, czyli w konsekwencji z większym udziałem komponentu artykułacyjno-fonicznego oraz elementów gramatyki polskiej. W przypadku komunikowania się jednoczesnego ze zbiorowością osób słyszących i niesłyszących (tak bywa w sytuacjach związanych z turystyką) możliwe jest użycie jedynie SJM, ponieważ towarzyszy mu mówienie w języku polskim. Warto ponadto zauważyć, że niemal każda osoba niesłysząca po edukacji szkolnej potrafi posługiwać się taką formą pośrednią między PJM i SJM, jaka w danej sytuacji komunikacyjnej jest potrzebna. Tak też czynią tłumacze języka migowego, dostosowując proporcje tych odmian języka migowego do potrzeb i możliwości odbiorcy. **Wiedza ta jest bardzo istotna w procesie dostosowywania Systemu Informacji Turystycznej do potrzeb użytkowników języka migowego. Włączenie osób niesłyszących w ten proces umożliwiłoby tworzenie naturalnego języka przekazu informacji turystycznych z uwzględnieniem PJM, SJM i form pośrednich.**

Klasyczny język migowy jest językiem narodowo-środowiskowym, wytworzonym przez samych niesłyszących dla realizacji naturalnej potrzeby porozumiewania się. Język ten żyje i rozwija się tak jak każdy żywy język używany w określonej społeczności ludzkiej i jest całkowicie sprawnym systemem komunikacji. Na świecie istnieje kilkaset języków migowych, które mają większość cech charakteryzujących języki dźwiękowe. Należą do nich: otwartość – możliwość tworzenia coraz to nowych komunikatów językowych; donośność na dystans – komunikaty językowe mogą się odnosić do rzeczy odległych w czasie i/lub przestrzeni od czasu i miejsca, w którym przebiega komunikacja językowa; dystynktywność – polegająca na tym, że komunikaty każdego języka stanowią zasób elementów wyrażnie różnych od siebie; przemienność – osoby posługujące się danym językiem mogą przekazywać sobie komunikaty językowe na przemian; sprzężenie zwrotne – nadawca komunikatu językowego również go odbiera; szybkie zanikanie – komunikaty są możliwe do odebrania tylko w chwili ich nadawania. Różnice między językiem migowym a dźwiękowym przedstawiono na rycinie 3.2.

Dla wielu jego użytkowników język migowy jest jedynym językiem, a dla prawie wszystkich pozostałych językiem pierwszym (drugim jest lepiej lub gorzej opanowany język ojczysty), nie można pominąć faktu, jak podkreśla B. Szczepankowski (1999), że jego niesłyszący użytkownicy funkcjonują w społeczeństwie, w którym tylko nieliczni jego przedstawiciele (członkowie rodzin niesłyszących, nauczyciele, współpracownicy niesłyszących) potrafią nawiązać kontakt z niesłyszącymi za po-

Ryc. 3.2. Różnice między językami migowymi a dźwiękowymi

Źródło: B. Szczepankowski (1999).

mocą znaków języka migowego. Współcześnie można zaobserwować, że poprzez udział w komunikacji interpersonalnej także osób dwujęzycznych (zarówno słyszących, jak niesłyszących), w tym szczególnie osób słyszących posługujących się pojedynczymi znakami migowymi ilustrującymi wypowiedź słowną, dochodzi do wzbogacenia języka migowego o nowe znaki i zbliżenia jego struktur gramatycznych do języka polskiego. Istotne znaczenie w tym procesie mają też programy w telewizji tłumaczone na język migowy.

Bardzo ważna w komunikowaniu się ludzi, obok abstrakcyjnych znaków, jest komunikacja niewerbalna. „Polega ona na wykorzystaniu przez osoby pozostające w interakcji wzajemnie na siebie oddziałujących wzrokowych, pozawzrokowych oraz głosowych systemów i podsystemów komunikacji. Wykorzystując te systemy i podsystemy komunikacyjne, osoby komunikujące się kodują lub dekodują jednocześnie symbole i znaki niewerbalne w celu(ach) wymiany znaczeń w specyficznych kontekstach komunikacyjnych” (Leathers, 2007: 27). Oceniając znaczenie sprzecznych sygnałów (werbalnych i niewerbalnych), ludzie zachowują się w stały i konsekwentny sposób. Za najważniejszy jest uznawany wyraz twarzy, następnie ton głosu (lub ekspresja wokalna), natomiast za najmniej istotne są uważane słowa (Mehrabian, 1981). W skrócie można stwierdzić, że największą wartość ma wyraz twarzy, wypowiadane przez nas słowa mają najmniejsze znaczenie (Leathers, 2007). „Twarz obrazuje i komunikuje przeżywane stany emocjonalne, co pozwala planować zachowania w krótkiej i długiej perspektywie czasowej. Nie wielkie różnice w zmianie wyglądu twarzy przynoszą olbrzymia ilość informacji” (Maruszewski, 2001: 52).

Przyjmując, że znaki migowe są odpowiednikiem części werbalnej języka, należy stwierdzić, że w języku migowym (Szczepankowski, 1999) także występują zjawiska, które można zaliczyć do niewerbalnych aktów komunikacyjnych, analogicznie jak w przypadku aktów komunikacyjnych realizowanych w języku dźwiękowym. Należą do nich przede wszystkim:

- „mimika twarzy i pantomimika, stanowiąca element znaków migowych;

- mimika twarzy i pantomimika uzupełniająca wypowiedź;
- sposób prezentacji znaków migowych (tempo, rytm wypowiedzi, akcentowanie itp.);
- gesty naturalne, czyli nie będące znakami migowymi;
- kontakt wzrokowy – jakość i wymiana spojrzeń;
- dystans fizyczny między rozmówcami oraz dotyk;
- pozycja ciała w trakcie rozmowy (poziom napięcia bądź rozluźnienia)” (Szczepankowski, 1999: 122).

Uszkodzenie jednego ze zmysłów uruchamia w organizmie złożony proces kompensacyjny, zmierzający do wyrównywania braków, zastąpienia czynności uszkodzonych narządów i przystosowania się do środowiska. Proces ten jednak nie zawsze dokonuje się w sposób automatyczny, lecz jego rozwój zależy od potrzeb i możliwości osobniczych, a także podejmowanych działań rewalidacyjnych. Kompensacja percepcji u osób niesłyszących zmierza w kierunku podniesienia poziomu sprawności narządu wzroku i wykorzystania go do analizy wypowiedzi słownych (czytanie z ruchu ust, wyciąganie wniosków z „mowy ciała”, kontekstu sytuacji). Doskonaleniu podlega stopniowo cały system percepcji, tworząc zintegrowaną i wzajemnie uwarunkowaną całość. Pozwala to, jak podaje B. Szczepankowski (1999) dostrzegać w otoczeniu takie cechy przedmiotów i zjawisk, jakich nie zauważają osoby słyszące. Funkcje uszkodzonego narządu słuchu uzupełnia przede wszystkim analizator wzrokowy, ale również kinestetyczny (doskonalą się zdolność odczuwania, identyfikacji i wykorzystywania zjawisk wibracyjnych). Jednak kompensacja ta nigdy nie będzie pełna. Odczytywanie z ust nie będzie w stanie zastąpić słyszenia, odczucia wibracyjne nie wystarczą np. do odbierania wrażeń estetycznych wynikających ze słuchania muzyki.

W komunikacji interpersonalnej, zarówno osób słyszących, jak i niesłyszących, znaczącą rolę odgrywają środki niewerbalne. Zjawiskiem tym zajmuje się kinezyka, której przedmiotem badań są zachowania kinetyczne człowieka – ruchy ciała ludzkiego zachodzące podczas porozumiewania się. Stwierdzono, że komponent słowny w bezpośrednich rozmowach wynosi mniej niż 35%, a ponad 65% informacji jest przekazywanych niewerbalnie (Birdwhistell, 1971). Z kolei A. Mehrabian (1972) określił, że zaledwie 7% znaczenia danej informacji zawarte jest w słowach, 38% w brzmieniu głosu, a 55% w środkach niewerbalnych. Świat zmysłowy jest syntezą danych uzyskanych w akcie percepcji. Zazwyczaj wykorzystywany jest zmysł wzroku (Krzymowska-Kostrowicka, 1997). Prowadzone dotychczas badania wskazują, że wzrok człowieka odbiera około 87% bodźców płynących z otoczenia, słuch – 7%, węch – 3–5%, dotyk – 1–5%, a smak – 1% (*Visual Landscape...*, 1994, za Pietrzak, 2008: 104). U człowieka system wzrokowy dominuje tak dalece, że w sytuacjach kiedy dane są zarówno bodźce wzrokowe, jak i słuchowe, te pierwsze mają zdecydowany prymat nad drugimi (Klawiter, Preis, 2006).

D. Bavelier i in. (2006), dociekając, czy osoby niesłyszące widzą lepiej, stwierdzili, że zmiany postrzegania są istotnym skutkiem wrodzonej głuchoty. Jednak nie wszystkie aspekty postrzegania ulegają zmianie. Progi postrzegania sensorycznego są porównywalne zarówno dla osób niesłyszących od urodzenia, jak i słyszących w zakresie błyskotliwości umysłu, wizualnego postrzegania szczegółów, różnych

aspektów wrażliwości na kontrast, kierunek i szybkość ruchu. Natomiast bardziej intensywnie postrzeganie zostało odnotowane w przypadku osób niesłyszących w niektórych obszarach, takich jak widzenie obwodowe²¹ lub dostrzeganie ruchu, ale jedynie w warunkach skupienia uwagi. Zauważono także, że osoby niesłyszące szybciej tracą zainteresowanie obrazem, jeśli jest pozbawiony akcji (brak w nim zmienności, ruchu) w porównaniu do testowej grupy osób słyszących (Bavelier i in., 2006).

Zarówno czynniki somatyczne, jak i społeczno-kulturowe warunkujące postrzeganie środowiska wpływają na kształtowanie się poczucia tożsamości osobistej oraz grupowej. Tożsamość ta w przypadku osób niesłyszących związana jest z poczuciem pewnej odmienności w stosunku do osób słyszących i wspólnoty w odniesieniu do osób o podobnym doświadczeniu. Występująca odmienność leży u podstaw tworzenia własnej kultury – ludzi niesłyszących. Jej konsolidacja następuje poprzez wspólny sposób komunikowania się oraz wspólne społeczne doświadczenia, związane z odczuwaniem nie tylko inności, ale także skutków funkcjonowania stereotypów w mentalności społecznej, w skrajnych przypadkach prowadzących do napiętnowania i stygmatyzacji osób niepełnosprawnych.

3.1.4. Tożsamość społeczna, mniejszość kulturowa

Ze społecznej perspektywy osoba jest uznawana za niesłyszącą kulturowo, jeśli identyfikuje się ze społecznością osób niesłyszących (Barbier, 1998) i używa języka migowego jako podstawowego środka komunikowania się (Werngren-Elgström i in., 2003). Stopień niedosłuchu w tym przypadku nie jest istotny. Można także spotkać się z koncepcją, że za osoby niesłyszące kulturowo uznawane są jedynie niesłyszące dzieci niesłyszących rodziców.

Specyfika środowiska osób niesłyszących jako mniejszości językowej i kulturowej została scharakteryzowana w wielu opracowaniach (Padden, Humphries, 1990, 2006; Szczepankowski, 1999; Goodstein (red.), 2006; Ladd, 2007; Zajadacz, 2010a). Niektórzy autorzy proponują rozróżnienie osób niesłyszących kulturowo od pozostałych osób niesłyszących poprzez stosowanie wielkiej litery w odniesieniu do pierwszej z wymienionych grup („Deaf” – por. Woodward, 1972; Padden, Humphries, 1990, 2006; Ladd, 2007; Rydberg, 2010).

Za niesłyszące kulturowo uznawane są więc osoby z uszkodzonym słuchem w stopniu uniemożliwiającym w sposób naturalny odbieranie mowy za pomocą słuchu. Cechą charakterystyczną tej grupy jest niemożność opanowania mowy ustnej drogą naturalną, tj. poprzez naśladownictwo, przez co językiem naturalnym staje się język migowy, ponadto wspólne społeczne doświadczenia związane z interakcjami ze słyszącą częścią społeczeństwa. Dla osób posługujących się językiem migowym język narodowy jest w dużej mierze „drugim językiem”, często nie do końca w pełni zrozumiałym.

²¹ Widzenie obwodowe umożliwia widzenie dużych przedmiotów będących w ruchu i zjawisk w całej ich zmienności, bywa określane widzeniem komunikacyjnym, ponieważ umożliwia komunikację przestrzenną.

Postrzeganie osób niesłyszących kulturowo jako takich, które słuch straciły i żyją w „świecie cisy”, jest głęboko nieprawdziwe (Szczepankowski, 1999). W rzeczywistości bowiem tak, jak dla osoby słyszącej normalną rzeczą jest słyszeć i mówić, a tragedią wydaje się perspektywa utraty słuchu, tak dla osoby głuchej od urodzenia „nie słyszeć” jest zjawiskiem naturalnym. W swoim gronie, komunikującym się za pośrednictwem języka migowego osoby te są w pełni sprawne. Także relacje dorosłych, słyszących dzieci niesłyszących rodziców świadczą o tym, że w relacjach domowych nie postrzegały one swoich rodziców jako niepełnosprawnych, to doświadczenie pojawiło się dopiero w wyniku społecznych relacji (Fellinger i in., 2005).

Społeczność osób niesłyszących kulturowo z perspektywy społecznego modelu niepełnosprawności charakteryzują te same cechy, jak w przypadku kultury innych społeczności. Należą do nich (Reagan, 1995: 243):

- wspólny język,
- wspólna świadomość związana z identyfikowaniem się ze środowiskiem osób niesłyszących,
- charakterystyczne zachowanie norm i wzorów postępowania (artefakty),
- endogamiczne wzory zachowań,
- wspólna historyczna wiedza i świadomość,
- sieć wewnętrznej pomocy – organizowanej w własnej grupie społecznej.

P. Ladd (2007), charakteryzując kulturę osób niesłyszących, stosuje określenie „*deafhood*” odnoszące się do wewnętrznej akceptacji głuchoty jako stanu, w którym trwa dana osoba, oraz do poczucia wspólnoty, zrozumienia dla osób o podobnym doświadczeniu. *Deafhood* „nie jest postrzegany jako stan ostateczny, ale jako proces, w wyniku którego osoby niesłyszące urzeczywistniają swoją tożsamość, przy założeniu, że odbywa się to w oparciu o szereg różnorodnych zbiorów zasad i priorytetów, które podlegają różnym czynnikom, takim jak narodowość i klasa społeczna” (Ladd, 2007: xviii).

U podstaw modelu (ryc. 3.3) leży pogląd, że prowadzenie badań „z”, a nie „nad” społecznością niesłyszących wymaga pokonania wielu mentalnościowych barier. Na wstępie musimy przezwyciężyć koncepcje, które przeczą istnieniu społeczności niesłyszących kulturowo (*Deaf community*). Jeśli przejdziemy ten etap, następna grupa idei zakłada, że społeczność niesłyszących istnieje, ale tworzą ją jednostki, które nie są w pełni normalne. Dopiero pod koniec takiego procesu poznawczego możemy podjąć próbę rzetelnych, naukowych badań środowiska osób niesłyszących jako zdrowych i we własnej społeczności w pełni sprawnych. Po uznaniu tego faktu i jego częściowej akceptacji można się zająć kwestią istnienia lub nieistnienia kultury osób niesłyszących (*Deaf culture*) i próbą akademickiego uzasadniania swojej perspektywy.

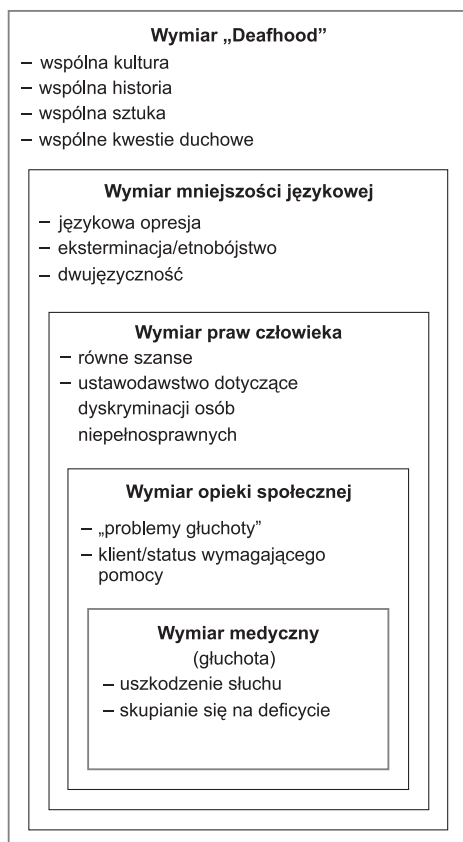
Wszystkie przedstawione etapy (wymiały, ryc. 3.3) zmiany postrzegania niepełnosprawności osób niesłyszących (których pokonanie jest długie i trudne), ukazują, dlaczego prawie nie ma badań ukazujących osoby niesłyszące z ich perspektywy (takimi, jakimi są w rzeczywistości). Etapy te zostały przedstawione, aby uzmysłwić, że naukowcy prowadzą badania, „wchodząc” do społeczności osób niesłyszących z „zewnątrz”. Badania z takiej perspektywy mogą być „nasiąknięte”

przekonaniami czy uprzedzeniami wobec społeczności osób niesłyszących wynikającymi z opracowań innych autorów tworzonych także z „zewnątrznej” perspektywy. Dopiero stosunkowo niedawno rozpoczęto prace, w których próbuje się przedstawić społeczność osób niesłyszących z ich „wewnętrznej” perspektywy oraz relacje ze środowiskiem osób słyszących. Aby społeczność osób niesłyszących (*Deaf community*) była spostrzegana jako grupa kulturowa, musi nastąpić jeszcze, jak podaje P. Ladd (2007), żmudny proces zmiany mentalności zarówno ogólnospołecznej, jak i w środowisku akademickim.

Postrzeganie świata i uwarunkowania zachowań osób niesłyszących z perspektywy samych osób niesłyszących ukazali C. Padden i T. Humphries w monografiach *Deaf in America. Voices form a culture* (1990) oraz *Inside deaf culture* (2006). Autorzy reprezentują grupę niesłyszących kulturowo i jednocześnie są naukowcami zajmującymi się studiami nad językiem. W opracowaniach poruszają kwestie dotyczące nie tylko specyfiki języka i kultury, ale także aktualne problemy społeczne i

etyczne (m.in. badania genetyczne i wykluczanie genu głuchoty – *defness gene* – poprzez eliminację urodzeń głuchych dzieci). Postulują udział osób niesłyszących w komisji do spraw etyki w nauce. Odnosząc się do przyszłości osób niesłyszących, tego, co reprezentowane przez nich środowisko chciałoby osiągnąć, podkreślają, że pragnienia te są niezmiennie i typowe dla każdej wspólnoty kulturowej i językowej. Należą do nich zachowanie i ochrona języka (miego) oraz sposobu bycia. Osoby niesłyszące nie odrzucają technologii, które ułatwiają im zrozumienie ludzkiego głosu. Coraz bardziej popularne implanty ślimakowe mogą okazać się przydatne dla osób niesłyszących, w ten sam sposób jak aparaty słuchowe.

Problem osób niesłyszących polegał i polega zawsze na tym, w jaki sposób wyartykułować swoje poglądy na temat nauki i wiedzy w świecie, któremu łatwiej byłoby ich nie rozumieć. „Z historii ludzi niesłyszących płynie jeszcze jedna lekcja: bez zróżnicowania kultury, języka i sposobów postrzegania świata nigdy nie dowiedzielibyśmy się tego, co teraz wiemy na temat różnych doświadczeń ludzkiej egzystencji. Badania dotyczące językowego i społecz-

Ryc. 3.3. Etapy przejścia od postrzegania głuchoty w sensie medycznym (*deaf*) do wymiaru społecznego (*Deafhood*)

Źródło: Ladd (2007: 170).

nego aspektu życia osób niesłyszących pozwalają nam w większym stopniu docenić potencjał tkwiący w ludzkim języku i kulturze” (Padden, Humphries, 2006: 180).

Obszerne studium historii i kultury społeczności osób niesłyszących w Hiszpanii (Fraser, 2009) przedstawia m.in. jej „kulturę wizualną”, wartości (język migowy, stowarzyszenia, szkoły), tradycje i zwyczaje, ukazując percepcję wzrokową jako centralny element doświadczenia osób niesłyszących. Kultura osób niesłyszących związana jest z doświadczeniami wizualnymi w ten sam sposób, jak w przypadku osób słyszących z doświadczeniami słuchowymi. Gdy przyjrzeć się obu kulturom: osób słyszących i niesłyszących, wydają się one zupełnie sobie obce. Znany jest przykład S. Supalli, głuchego dziecka niesłyszących rodziców, który w swej rodzinie komunikował się poprzez język migowy i dzięki wykorzystaniu percepcji wzrokowej. Dopiero w kontakcie ze słyszącymi sąsiadami odkrył dziwne w jego mniemaniu sposoby komunikowania się. Później dowiedział się, że jest odwrotnie. Język naturalny dla niego i jego rodziny jest dziwny dla osób słyszących, które stanowią większość w społeczeństwie. „Głuche dzieci niesłyszących rodziców potrzebują niewątpliwie trochę czasu, aby zrozumieć, że to one są postrzegane przez słyszące społeczeństwo jako odmienne i dziwne” (Soto, 2009: 251).

W przypadku dzieci głuchych, żyjących w otoczeniu rodziny słyszącej, doświadczenia są inne. To ich zachowanie nie zawsze znajduje w rodzinie zrozumienie. Dopiero w wyniku kontaktów z innymi niesłyszącymi dziećmi i dorosłymi niesłyszącymi zaczynają rozumieć, że istnieją wartości, zachowania i sposoby komunikowania się, z którymi mogą się utożsamiać. To, w jaki sposób osoby niesłyszące postrzegają kulturę osób słyszących, zostało graficznie skarykaturowane w *My Third Eye* („Moje trzecie oko”), produkcji National Theater of the Deaf (Narodowego Teatru Głuchych). „W przedstawieniu osoby słyszące zostały ukazane jako te, których zachowanie z punktu widzenia osób niesłyszących wydaje się bardzo dziwne. Do porozumiewania się nie używają wzroku ani mimiki twarzy, ani nawet rąk. Z niewiadomych powodów nieustannie poruszają ustami, z czego nic nie wynika, zamiast komunikować się ze sobą twarzą w twarz” (Soto, 2009: 251).

Bardzo ważną wartością dla osób niesłyszących jest dzielenie się informacją. Osoby niesłyszące mają problemy z uzyskaniem informacji w świecie osób słyszących, dlatego uznawane są one za coś cennego, czym należy się podzielić z innymi. W środowisku osób niesłyszących dba się o to, aby informacja dotarła do każdego i jeśli to konieczne powtarza się ją tyle razy, aż zostanie w końcu zrozumiana, jej przekaz dostosowuje się do możliwości zrozumienia wszystkich osób. W ten sposób przejawia się solidarność i poczucie wspólnoty społeczności osób niesłyszących (por. Fraser, 2009; Soto, 2009).

Specyfikę środowiska osób „niesłyszących-głuchych-głuchoniemych” w Polsce przedstawił B. Szczepankowski (1999), ukazując, że głusi nadal napotykać często w swoim życiu mur uprzedzeń, niechęci, niedowierzania, a nawet niekiedy nieuzasadniony lęk ludzi słyszących przed nimi. Jeden z rozdziałów monografii (Szczepankowski, 1999) przedstawia uczestnictwo osób niesłyszących w kulturze, w tym w turystyce i krajoznawstwie (por. rozdz. 4.2.2), B. Szczepankowski (2011) przybliżył też postać artysty Franciszka Ksawerego Preka, żyjącego w pierwszej połowie XIX w., który będąc głuchoniemym od urodzenia, zajmował się twórczością lite-

racką oraz malarstwem i grafiką – jako pioniera aktywnego uczestnictwa w kulturze osób głuchych i głuchoniemych w Polsce. Należy przy tym zaznaczyć, że „odmienność języka migowego, a także brak w nim formy pisanej powodują, że niezwykle rzadko zdarzają się w tej społeczności osoby zajmujące się twórczością literacką. Twórczość ta bowiem wymaga jako bazy bardzo dobrej znajomości języka polskiego, a ta wśród osób niesłyszących od urodzenia nie jest częstym zjawiskiem. Zazwyczaj więc w tym środowisku twórczość literacką uprawiają osoby, które utraciły słuch już po opanowaniu języka ojczystego w mowie i piśmie i dla których był to pierwszy język” (Szczepankowski, 2011). W tym świetle zarówno F.K. Prek, jak i inni głuchoniemi literaci zasługują na najwyższe uznanie.

Doświadczenia osoby niesłyszącej od urodzenia, która w wyniku wszczepu ślimakowego uzyskała słuch, opisała F. Bollag (2007). Porównując doświadczenia osób niesłyszących i niewidomych, w opracowaniu tym stwierdzono: „ślepotą izoluje jedynie od rzeczy – od przedmiotów, obrazów, kwiatów, przyrody. Brak słuchu izoluje natomiast od ludzi! A to jest zasadnicza różnica” (Bollag, 2007: 208). Człowiek niewidomy może bez trudu uczestniczyć w rozmowie także większej grupy ludzi, nie musi zabiegać o integrację we wspólnocie, nie wymaga specjalnych względów ze strony rozmówców. Jeśli natomiast w takiej rozmowie zechce uczestniczyć osoba niesłysząca, reszta musi ją traktować w szczególny sposób. U niesłyszących nic nie wskazuje na ich dysfunkcję, dlatego nikt nie spieszy im z pomocą tak jak niewidomym czy niepełnosprawnym ruchowo. Ponadto ludzie z wadą słuchu widzą wszystko, ale nie słyszą i często nie potrafią wysnuć odpowiednich wniosków (np. z ostrzegawczego klaksonu, zapowiedzi zmiany peronu odjeżdżającego pociągu).

Opracowanie F. Bollag (2007) zawiera odpowiedzi na częste pytania, m.in. „dlaczego niektórzy niesłyszący nie potrafią się odnaleźć – według własnej opinii – w świecie słyszących?”. W odpowiedzi przytoczona jest sytuacja R. Grafa, który w wieku czterech lat utracił słuch, a następnie uczył się mówić metodą oralną. Twierdził on jednak, że nigdy nie zaaklimatyzował się w pełni w świecie słyszących, bo musiał być zawsze taki jak oni. A nie był. Język migowy jest dla niego kluczem do niezależności. Zwraca także uwagę, że podczas rozmowy, gdy korzysta z usług tłumacza, rozmówca powinien patrzeć na niego (nie na tłumacza), ponieważ to on prowadzi rozmowę. W opinii R. Grafa pełna integracja niesłyszących ze społecznością słyszących nie jest realna. Dążenia tego typu nie mają większego sensu, ponieważ niesłyszący jako wzrokowcy mają inne potrzeby i również odrębną kulturę. Natomiast osoby z wadą słuchu, ale komunikujące się za pomocą mowy ustnej kładą nacisk na świat dźwięków. Zdania są więc w środowisku osób niesłyszących podzielone i zależne od indywidualnych przekonań, doświadczeń, jak również w dużej mierze od najbliższego otoczenia społecznego. Jeśli osoba niesłysząca ma bliski kontakt z osobami słyszącymi, wówczas integracja społeczna jest procesem naturalnym. Natomiast jeśli żyje wśród osób niesłyszących, wtedy kontakty ze słyszącą częścią społeczeństwa są trudniejsze.

Wiele aspektów dotyczących życia osób niesłyszących przedstawiono podczas *International Conference on Deaf Culture* (Goodstein, 2006). Odnoszą się one do problemów związanych z: rozwojem języka migowego, ekonomią, edukacją, życiem rodzinnym, zdrowiem, historią, kulturą i językiem, literaturą, sportem, rekreacją,

czasem wolnym, specyfiką i tłumaczeniem języka migowego, technologiami pomocnymi osobom niesłyszącym i niedosłyszącym oraz problemami niesłyszącej młodzieży. W rozdziale poświęconym wypoczynkowi i rekreacji w miejscach publicznych G. Oliva (2006) przedstawia sposób organizacji obszarów i obiektów rekreacyjnych udostępnianych dla osób niepełnosprawnych dzięki opłatom wspierającym (*tax-supported*). Celem funkcjonowania miejsc rekreacji publicznej jest budowanie świadomości dotyczącej możliwości wypoczynku, wsparcie w udostępnianiu dziedzictwa kulturowego, pomoc w rozwoju indywidualnych umiejętności, poznanie i konstruktywne nastawienie do potrzeb różnych grup, promocja zabawy, przyjemności, integracji społecznej, dobrego samopoczucia i kreatywności. Dzięki tego typu infrastrukturze i działaniom związanym z rekreacją publiczną osoby słyszące mogą przekonać się o poważnym traktowaniu ich potrzeb, do których nawiązuje podaż usług rekreacyjnych. Mogą doświadczyć uczucia przepływu (*flow*) satysfakcji z wypoczynku w sąsiedztwie miejsca zamieszkania. Wiele parków i obiektów rekreacyjnych oferuje także programy dla osób o specjalnych potrzebach. Poprzez te programy (warsztaty, festiwale, przedstawienia itd.) mniejszości społeczne otrzymują wsparcie dla rozwoju ich kultury, zwyczajów i więzi²².

Informacje na temat społeczności osób niesłyszących w skali międzynarodowej zawiera strona <http://www.deafwebsites.com>, umożliwiającą prowadzenie rozmów osobom niesłyszącym, a także z osobami niesłyszącymi za pośrednictwem Internetu (DeafChats.com – Deaf Chats for the World). Coraz szersza wiedza wynikająca z wymiany informacji i doświadczeń między osobami słyszącymi i niesłyszącymi pozwala na lepsze zrozumienie odmienności kulturowych występujących zarówno w świecie osób niesłyszących, jak i słyszących. Przedstawione poglądy na temat odrębności kulturowej osób niesłyszących, zwłaszcza ukazywane z ich perspektywy, odpowiadają prawidłowościom dotyczącym tożsamości społecznej, rozpoznanych w odniesieniu do grup stanowiących mniejszości społeczne, wyodrębniane ze względu na różnorodne cechy, niekoniecznie związane z niepełnosprawnością.

Tożsamość społeczna oznacza członkostwo grupowe i poczucie MY na nim wsparte. Obserwowane jest dążenie do podwyższenia poczucia wartości jako pochodnej wobec przynależności do danej grupy oraz „faworyzowania swoich” (Boski, 2009). Przedstawiając tożsamość osobistą i społeczną, M. Jarymowicz (1999) przyjęła założenie, że w każdym człowieku występują dwie przeciwstawne siły: dążenie do odrębności, separacji od innych oraz dążenie do łączności z innymi w ramach wspólnych kategorii. Według tej koncepcji: „Pozytywne ustosunkowanie się do członków grupy tożsamościowej MY jest prostym przeniesieniem pozytywnych uczuć w stosunku do siebie samego za sprawą mechanizmu podobieństwa, podczas gdy wobec obcych (niepodobnych) powinien wystąpić efekt stronniczości”. Opinię tę potwierdza J. Reykowski (1995), według którego „dążenie do utrzymania lub podwyższania poczucia własnej wartości stanowi fundamentalny mechanizm ludzkiej motywacji, natury człowieka”. Każdy człowiek wyposażony jest w naturalną afirmację życia, którą Czapiński (1992: 143) charakteryzuje jako „pierwotny, naturalny, powszechny, niezależny zasadniczo od okoliczności życia i

²² Praktyczne rozwiązania stosowane w miejscach publicznej rekreacji omówiono w rozdz. 4.2. i 4.3.

indywidualnej biografii, stan psychiczny zakorzeniony we wrodzonej woli życia”. Autor ten jednak dostrzega w sytuacjach zewnętrznych niebezpieczeństwo wytrącenia z zaprogramowanego przez naturę szczęścia, w czynnikach wewnętrznych zaś – źródło afirmacji życia.

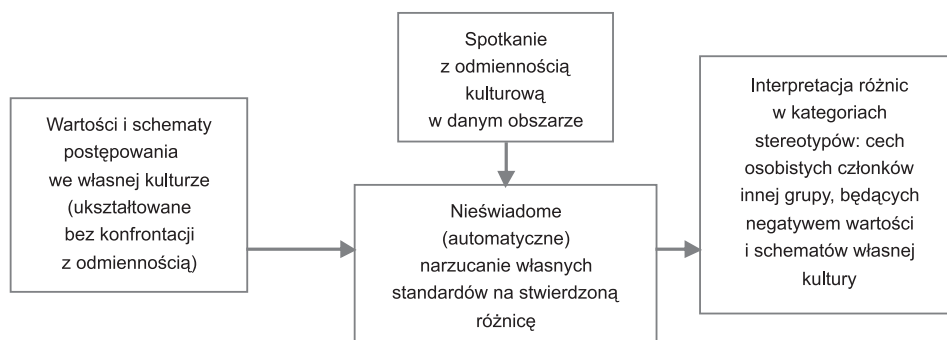
Rozważając motywacje związane z potrzebą przynależności do grupy, jak również naturalne dążenie do szczęścia w powiązaniu ze sposobami wypoczynku osób niesłyszących (Zajadacz, 2010a; Zajadacz, Potocka, 2010), warto zwrócić uwagę na ich powiązanie z życiem Kościoła. J. Czapiński (1992: 92–98), powołując się na wyniki badań amerykańskich, jak również własne badania przeprowadzone w Polsce, zauważył, że udział w praktykach religijnych sprzyja różnym wskaźnikom dobrostanu. D. Myers (2000) przytacza dane z badań sondażowych przeprowadzonych w USA na przestrzeni 25 lat, z których wynika, że częstość uczestnictwa w praktykach religijnych jest istotnie liniowo związana z przekonaniem, iż własne życie jest bardzo szczęśliwe.

Ciekawy jest mechanizm subiektywnego postrzegania własnej tożsamości na tle otoczenia społecznego ukazany w teorii odrębności (McGuire, McGuire, 1988: 10). Przyjęto w niej założenie, że człowiek postrzega siebie w kategoriach cech, które go odróżniają od innych ludzi, zwłaszcza w środowisku społecznym, w którym zwykle przebywa. Przykładem jest kobieta inżynier w otoczeniu kilkunastu kobiet wykonujących inne zawody, która myśli o sobie jako o inżynierze, natomiast w grupie kilkunastu mężczyzn inżynierów postrzega siebie przede wszystkim jako kobietę. Teoria ta zakłada, że ludzie określają swoją tożsamość na podstawie tego, kim nie są. Zrozumienie uwarunkowań zachowań przedstawicieli różnych grup społecznych jest możliwe dzięki wymianie doświadczeń i informacji między poszczególnymi środowiskami, brak tego typu interakcji prowadzi do powstawania stereotypów czy w dalszej konsekwencji stygmatyzacji i marginalizacji mniejszości społecznych.

3.1.5. Stereotypy, stygmat społeczny

Stereotyp jest strukturą poznawczą „zawierającą wiedzę, przekonania i oczekiwania obserwatora odnoszące się do ludzkiej grupy. Stereotypy są abstrakcyjnymi strukturami wiedzy łączącymi grupę społeczną ze zbiorem charakterystyk behawioralnych, sterują procesem przetwarzania informacji odnośnie do grupy jako całości i jej poszczególnych członków” (Hamilton, Sherman, 1994). Mechanizm powstawania stereotypów ukazuje, że jest to proces automatyczny, zazwyczaj nie uświadamiany przez obserwatora (ryc. 3.4).

Przeciwieństwem stereotypów jest weryfikowalna wiedza dotycząca tych grup, w szczególności: wartości, kanonu i stylu kultury, praktyk i skryptów zachowań, wyjaśnień genezy tych właściwości. J. Bennett i M. Bennett (2004) zauważają, że wrażliwość międzykulturowa nie jest stanem „naturalnym” wśród ludzi. Ludzie nie są z natury swojej życzliwi wobec odmiennych grup i osobników. Łatwiej, bez wysiłku przychodzą raczej kontakty antagonistyczne. Przezwyciężanie „naturalnego” etnocentryzmu jest sprawą rozwoju w sprzyjających warunkach bądź treningu. Istotne znaczenie w tworzeniu wizerunku społecznego, a także stereotypów odgrywają media. Badania przeprowadzone przez D. Biklen i R. Bogdan (1977) oraz C.

Ryc. 3.4. Mechanizm powstawania stereotypów

Źródło: P. Boski (2009: 493).

Barnes (1992) wykazały, że osoby niepełnosprawne w środkach masowego przekazu są przedstawiane jako: godne pożałowania; obiekt przemocy; złe, przy czym dziecko niepełnosprawne jest karą za zło popełnione przez rodziców; „superkaleki”; śmieszne; osoby będące swoimi największymi wrogami; niepociągające seksualnie; niezdolne do pełnego uczestnictwa w codziennym życiu; normalne.

Z kolei H. Hahn (1997) twierdzi, że w wyniku tego, iż kładzie się coraz większy nacisk na piękno i doskonałość ciała osoby niepełnosprawne znalazły się poza kręgiem zainteresowań mediów. Przyjmuje się, że zdrowa widownia nie lubi oglądać obrazów przedstawiających niepełnosprawność i w reklamach rzadko pojawiają się modele z niepełnosprawnością. W świecie reklamy ideałem jest perfekcyjne ciało. W mediach osoby niepełnosprawne są ukazywane jako godne pożałowania ofiary tragicznych okoliczności (Woodhill, 1996; Christians, 1998). W materiałach reklamowych niepełnosprawność nigdy nie jest prezentowana w sensie pozytywnym, a jeśli już, to w kontekście charytatywnym (Brolley, Anderson, 1986). B. Haller i S. Ralph (2002) badali reklamy związane z przedsięwzięciami charytatywnymi w latach 80. XX w. i zauważyli, że jest w nich przedstawiany zazwyczaj medyczny model niepełnosprawności. Wiążą ten stan rzeczy z uwarunkowaniami historycznymi w Stanach Zjednoczonych, gdzie istniało prawo, które wykluczało osoby niepełnosprawne z uczestnictwa w życiu społecznym. Współcześnie w wielu państwach obowiązuje prawo, które w dużym stopniu chroni osoby niepełnosprawne przed dyskryminacją (por. Best, 2010). Jednakże polityka poszczególnych państw nie gwarantuje zmian mentalności społecznej i „przełamywania” stereotypów dotyczących postrzegania osób niepełnosprawnych.

Funkcjonowanie stereotypów w odniesieniu do osób niesłyszących wynikających z niewielkiej wiedzy społecznej na temat realiów ich życia, percepcji świata przyczyniło się do powstania wielu mitów (Pietrzak, 1993). Należą do nich przekonania, że osoby niesłyszące:

- mogą wykonywać tylko określone prace;
- są mniej inteligentne niż słyszące;
- mają podobne zdolności, ideały, spojrzenie na innych;
- wszystkie są takie same;
- wszystkie potrafią odczytywać z ust;

- nie odczuwają zmęczenia hałasem;
- nie potrafią mówić.

Stereotypy te mają związek z wyciąganiem wniosków na podstawie powierzchownych obserwacji. Nikt z osób słyszących nie ma możliwości w pełni zrozumieć osoby niesłyszącej kulturowo, nie ma bowiem możliwości obserwowania i poznawania świata z perspektywy głuchoty wrodzonej. Próby doświadczania ich sytuacji poprzez izolowanie się od dźwięku (np. zatykanie uszu, oglądanie telewizji bez dźwięku) prowadzą do rozumienia głuchoty wyłącznie jako utraty słuchu, bez kojarzenia z systemem komunikowania się, sposobem myślenia, percepcją środowiska.

Zachowania osób niesłyszących, czasami impulsywne, są obserwowane jako reakcja wynikająca z frustracji w komunikowaniu się i są mylnie postrzegane jako choroby psychiczne (Fellinger i in., 2005). Osoby niesłyszące im bardziej chcą mówić, będąc świadome swoich ograniczeń, tym bardziej czują się „uwięzione” we własnym ciele i umyśle. Niesłyszący są niesłusznie odbierani jako nerwowi czy agresywni z powodu ich żywej gestykulacji. To, co słyszący mogą wyrazić tonem głosu, niesłyszący obrazują dynamiką gestu, mimiką twarzy, ruchami całego ciała i stąd może wynikać mylny osąd przypadkowego obserwatora (Kałużny, Rewcio, 2008). Stereotypy przyczyniają się do „etykietyzacji”, naznaczenia społecznego określanego mianem stygmatu lub piętna.

Grupę osób niesłyszących charakteryzuje i w dużym stopniu konsoliduje wspólne społeczne doświadczenie. Wynika ono w głównej mierze z uczęszczania do szkół dla osób niesłyszących (z czym często jest związane wczesne oderwanie dziecka od rodzinnego środowiska i pobyt w szkole z internatem wśród innych niesłyszących dzieci), utrudnione możliwości zdobywania wykształcenia, kontaktów społecznych w związkach, stowarzyszeniach zrzeszających osoby niesłyszące oraz odczuwania „inności” określanej także mianem stygmatu społecznego.

„Osoby stygmatyzowane to takie, które posiadają społeczny atrybut głęboko je dyskredytujący i które są postrzegane jako niepełnowartościowe z tego właśnie powodu” (Goffman, 1963: 3). Stygmat jest konstruktem społecznym, refleksem kultury, a nie właściwością osoby. Jak stwierdza E. Goffman (1963), rozróżnienie „normalny” i „stygmatyzowany” to nie kwestia osoby, ale perspektywy. Stygmatyzacja prowadzi do społecznego odrzucenia jednostek ze względu na posiadanie przez nie jakiejś cechy, która dyskwalifikuje je jako ludzi w oczach innych. „Napiętnowanie zależy więc nie tyle od właściwości naznaczeń jako takich, ile od reakcji innych na te właściwości” (Czykwin, 2008: 21). Bezpośrednie relacje osoby stygmatyzowanej z innymi ludźmi „charakteryzuje takie manipulowanie stygmatem, aby jak najlepiej uniknąć lub choćby zminimalizować skutki społecznego odium. Najpowszechniejszą techniką stosowaną przez osoby stygmatyzowane w celu uniknięcia dyskredytujących skutków napiętnowania jest ukrywanie stygmatu” (Czykwin, 2008: 17).

O tym, kim osoba jest lub mogłaby być, decyduje miejsce zajmowane w strukturze społecznej przez podobne osoby. „Jedną z takich grup jest ogół cierpiących razem z jednostką. Jej rzecznicy utrzymują, że właśnie ta grupa jest prawdziwą grupą jednostki, do której ona w sposób naturalny należy. Wszystkie pozostałe kategorie i grupy, do których dana osoba z konieczności również należy, nie są z istoty rzeczy uznawane za jej prawdziwe środowisko. Prawdziwa grupą jednostki są zatem lu-

dzie, których dotyczy prawdopodobnie to samo cierpienie” (Goffman, 2005: 155; por. Ladd, 2007).

Pojęciami pokrewnymi do stygmatu są określenia: dyskryminacja, wykluczenie, marginalizacja. Dyskryminacja oznacza „nierówne traktowanie jednostek lub grup społecznych przez odmawianie im udziału w przywilejach, prestiżu czy władzy, oparte jedynie na nieprzychylnym nastawieniu i uprzedzeniach ze względu na pewne ich rzeczywiste lub domniemane (przeważnie) cechy, np. przynależność klasową, rasę, płeć, wyznanie” (Olechnicki, Załęcki, 2000: 49–50). Pojęcia wykluczenie oraz marginalizacja odnoszą się do społecznego funkcjonowania stygmatyzowanych, zepchniętych na margines życia społecznego (Sayce, 1999). Stanowią konsekwencje pozytywnych i negatywnych naznaczeń, związanych z dyskryminacją i stygmatyzacją. Jednak termin „wykluczenia społecznego” nie jest jednoznaczny i wzbudza kontrowersje (Bombol, 2008; Alejsiak, 2009). Dotychczas brak jest ogólnie uznanej definicji tego zjawiska. Za istotę „ekskluzji” (wykluczenia społecznego) uznaje się „stosunek pomiędzy społecznością uczestniczącą a pozbawionymi uczestnictwa oraz fakt, że zawiera ono w sobie problem znalezienia się na marginesie życia społecznego” (Marks-Bielska, 2003: 13). W. Alejsiak (2009: 429) w odniesieniu do aktywności turystycznej stwierdza, że jej brak „który często towarzyszy wykluczeniu społecznemu, jest raczej jego skutkiem, a nie przyczyną”. Aktywność turystyczna (podobnie jak ma to miejsce w przypadku wielu form spędzania czasu wolnego) stwarza pewne możliwości w zakresie inkluzji społecznej, rozumianej jako proces twórczej socjalizacji. Daje to szansę umacniania i rozwijania więzi społecznych poprzez umożliwienie partycypacji osób wykluczonych w różnych przejawach życia społecznego dzięki turystyce (Bombol, 2008). Istotnym narzędziem w tym procesie jest polityka społeczna państwa (por. rozdz. 5.4.), sprzyjająca integracji społecznej i wyrównywaniu szans (rozumianym jako proces, „dzięki któremu wszelkie systemy i instytucje istniejące w społeczeństwie i środowisku, takie jak usługi, różne formy aktywności, informacja i dokumentacja, są powszechnie dostępne dla wszystkich, a zwłaszcza dla osób niepełnosprawnych”²³).

3.1.6. Integracja społeczna

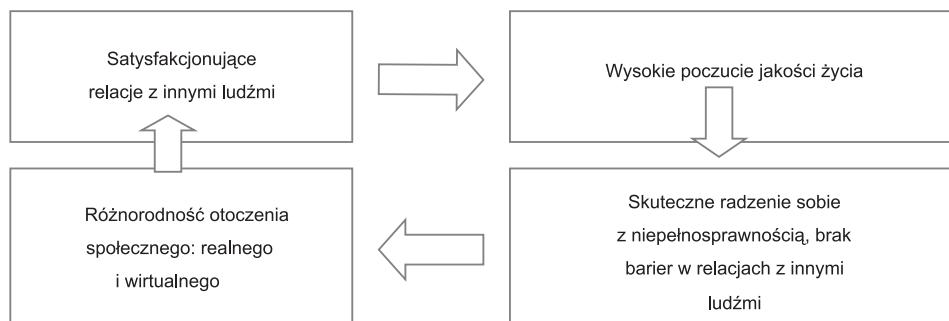
Integracja społeczna pojmowana jest jako zespolenie i zharmonizowanie członków zbiorowości społecznej, wyrażające się częstością kontaktów, ich intensywnością oraz wspólnotą ideową. W dokumencie pt. *Narodowa strategia integracji społecznej dla Polski* (2003: 24) integrację społeczną zdefiniowano jako „działania wspólnotowe oparte na zasadach dialogu, wzajemności i równorzędności, których celem jest dążenie do społeczeństwa opartego na demokratycznym współuczestnictwie, rządach prawa i poszanowania różnorodności kulturowej, w którym obowiązują i są realizowane podstawowe prawa człowieka i obywatela oraz skutecznie wspomagane są jednostki i grupy w realizacji ich celów życiowych”.

²³ The Standard Rules on the Equalization of Opportunities for Persons with Disabilities (<http://www.un.org/esa/socdev/enable/dissre00.htm>; dostęp: 06.2011).

„Właściwa adaptacja życiowa i integracja społeczna osób niepełnosprawnych jest niemożliwa bez ich uczestnictwa w grupach nieformalnych – bez kontaktów koleżeńskich, sąsiedzkich, przynależności do kręgów towarzyskich czy do różnego rodzaju organizacji i wspólnot” (Ostrowska i in., 2001: 113). Kontakty te istotne są przede wszystkim ze względu na możliwość wymiany informacji, pozyskiwania nowych doświadczeń społecznych, poczucia więzi z innymi, uzyskania wsparcia społecznego, zrozumienia i empatii. Znajomi, przyjaciele i osoby bliskie stanowią bowiem swoiste modele i mają swój udział w kształtowaniu stylu życia osoby niepełnosprawnej (Brzezińska i in., 2008)

Jednym z najbardziej rozpowszechnionych sposobów kategoryzowania ludzi, jak to ukazano we wcześniejszych rozdziałach, jest podział świata na dwie grupy: „grupę moją” i „grupę obcą”. Podział ten ma co najmniej dwa następstwa, które można określić jako efekt homogeniczności („oni wszyscy wydają mi się podobni”) oraz faworyzowanie własnej grupy, które oznacza skłonność do uznawania swej grupy za „lepszą” pod wszelkimi względami i do przyznawania jej różnych dóbr. **Poszukiwanie osób podobnych do siebie oraz zrzeszanie się w grupach o charakterze homogenicznym jest także zdaniem K. Smoczyńskiej (2010) naturalnym zjawiskiem społecznym, dającym ludziom poczucie bezpieczeństwa i stabilności.** Zjawisko to może być jednak niepokojące, gdy towarzyszy mu „sztywność” w postrzeganiu siebie i świata, dogmatyzm i brak otwartości na inność. „Sztywność” (Kossowska, 2005) jest procesem poznawczym, który polega na zamknięciu systemu przekonań i trudnościach w przełamywaniu nawyków mentalnych, czyli w zastępowaniu starych nawyków nowymi. Taki styl poznawczy może hamować człowieka przed podejmowaniem nowych działań, poszukiwaniem innych rozwiązań dla starych problemów czy poszerzaniem swojej sieci kontaktów społecznych, co w konsekwencji pozbawia udziału w korzyściach wynikających z integracji społecznej (ryc. 3.5).

Osoby z ograniczeniem sprawności bywają często postrzegane w sposób uproszczony, tak jakby ograniczenie to było u nich dominującą cechą. Nie zauważa się całej indywidualności danej osoby, ale nazywa się ją „niepełnosprawną” i zaczyna kojarzyć z zespołem przekonań na temat niepełnosprawności. Nosiciel stereoty-

Ryc. 3.5. Różnorodność otoczenia społecznego jako pozytywny czynnik zmian w życiu osób z ograniczeniami sprawności

Źródło: K. Smoczyńska (2010: 72).

pu nie podejmuje żadnych działań, by zweryfikować swoje poglądy, ponieważ najzwyczajniej nie zdaje sobie sprawy z takiej możliwości (Boski, 2009; Iwański, Owczarek, 2010). Ograniczenie sprawności może z kolei skutkować nadmiernym akcentowaniem swojej inności w procesie autopercepcji. Powstały w ten sposób autostereotyp utrudnia rozwijanie sieci kontaktów. Zachodzi naturalna tendencja do redukcjonowania kontaktów osób z ograniczoną sprawnością do grona ich rodziny, znajomych, innych osób niepełnosprawnych. Z drugiej strony osoby sprawne pozbawione częstych i zróżnicowanych kontaktów z osobami niepełnosprawnymi budują fałszywy ich obraz i swoją postawą przyczyniają się do pogłębienia izolacji osób niepełnosprawnych. Dochodzi do wykluczenia, którego komponentem jest negatywny obraz wykluczonego. Następuje tu często efekt samospełniającej się przepowiedni. Częściowo odcięte od możliwości poszerzania swoich zasobów osoby z ograniczoną sprawnością z trudem konkurują z osobami swobodnie korzystającymi z rozmaitych dóbr i przywilejów.

Obraz dotyczący nastawienia społeczeństwa polskiego do osób niepełnosprawnych przedstawiono w cyklu badań przeprowadzonych przez Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS, Chajda, 2007). Porównanie wyników badań z 2007 r.²⁴ z wynikami pomiaru zrealizowanego przez CBOS w roku 2000 oraz przeprowadzonych przez A. Ostrowską w latach 1978 i 1994 (Ostrowska, 1994) umożliwiło ukazanie dynamiki tych postaw (tab. 3.3). Niestety wśród rodzajów niepełnosprawności w badaniach tych nie uwzględniono dysfunkcji narządu słuchu (tab. 3.4), kontrowersyjne są także nazwy (np. ślepota).

Wyniki badań CBOS wskazują, że w okresie 2000–2007 nie nastąpiły znaczące różnice w kontaktach ogółu polskiego społeczeństwa z osobami niepełnosprawnymi.

Tabela 3.3. Opinie na temat niesienia pomocy chorym lub niepełnosprawnym

Gdyby powstała np. wśród Pana(i) sąsiadów inicjatywa nieodpłatnego pomagania, wyręczenia osoby ciężko chorej lub niepełnosprawnej w codziennych sprawach życiowych (zakupy, pomoc w domu, drobne naprawy itp.), to czy miał(a)by Pan(i) czas i chęci na udział w takiej opiece czy też nie?	Wskazania respondentów [%]		
	1993* N=1264	2000 N=1057	2007 N=844
Już uczestniczę w podobnej opiece	8	6	6
Tak	40	36	36
Raczej tak	37	33	29
Raczej nie	7	11	11
Nie	4	8	9
Trudno powiedzieć	3	6	9

*Badania A. Ostrowskiej realizowane przez Ośrodek Badania Opinii Publicznej na próbie losowej mieszkańców Polski powyżej 16 lat. Badania CBOS obejmują mieszkańców naszego kraju w wieku od 18 lat.

Źródło: Chajda E. (2007: 10).

²⁴ Badanie *Aktualne problemy i wydarzenia* (2008) zrealizowano w dniach 31 sierpnia–4 września 2007 r. na liczącej 844 osoby reprezentatywnej próbie losowej dorosłych mieszkańców Polski.

Tabela 3.4. Nastawienie do opieki nad osobami niepełnosprawnymi w zależności od rodzaju niepełnosprawności

Gdyby miał(a) Pan(i) podjąć się opieki nad osobą niepełnosprawną, to czy byłoby Panu(i) wszystko jedno, o jaką niepełnosprawność chodzi, czy też niektórych z nich wolał(a)by Pan(i) uniknąć? Jeśli np. chodziłoby o osobę z:	Wskazania respondentów [%]			
	Nie miał(a)bym nic przeciwko temu	Zgodził(a)bym się, choć nie byłoby to dla mnie łatwe	Nie zgodził(a)bym się, wolał(a)bym tego uniknąć	Trudno powiedzieć
– inwalidztwem wskutek poważnej choroby serca	47	29	16	9
– ślepotą	41	33	17	9
– widocznym zniekształceniem, oszpecceniem ciała	36	35	20	10
– paraliżem nóg	32	34	25	10
– chorobą psychiczną niegroźną dla otoczenia	28	33	28	11
– upośledzeniem, opóźnieniem umysłowym	27	33	29	11

Źródło: Chajda E. (2007: 11).

mi ani w ocenie stosunku Polaków do nich. Tak jak w roku 2000 większość ankietowanych uważa, że osoby niepełnosprawne powinny być otoczone opieką przede wszystkim ze strony rodziny oraz otrzymywać wsparcie ze strony pracowników służby zdrowia i pomocy społecznej. W 2007 r. nieco mniej osób niż w 2000 r. deklarowało chęć niesienia pomocy osobie niepełnosprawnej mieszkającej w sąsiedztwie. Gotowość ta jest uzależniona od rodzaju niepełnosprawności. Zmieniły się opinie i postawy respondentów wobec zatrudniania osób niepełnosprawnych. Coraz więcej ankietowanych jest przekonanych, że osoby niepełnosprawne powinny mieć prawo do zatrudnienia oraz pracować na otwartym rynku pracy wśród sprawnych pracowników. Ponadto w stosunku do poprzedniego badania zmniejszyła się nieco grupa, która opowiada się za tym, aby niepełnosprawni obok wynagrodzenia za swoją pracę otrzymywali rentę (Chajda, 2007).

Kolejne ogólnopolskie badania dotyczące relacji społecznych między osobami niepełnosprawnymi (Iwański, Owczarek, 2010) ukazują różnicowany, a zarazem pesymistyczny obraz relacji społecznych między osobami sprawnymi i niepełnosprawnymi – podział na „dwa światy”. Do zidentyfikowanych postaw występujących wśród sprawnej części społeczeństwa należała ignorancja (niedostrzeganie specyfiki potrzeb osób niepełnosprawnych). Inne często spotykane postawy to zakłopotanie, lęk, współczucie (litość), a także napiętnowanie. Podstawowym problemem relacji społecznym zachodzących między różnymi grupami jest brak wiedzy o rzeczywistych potrzebach innych. Stwarza to problemy w rozumieniu zachowania osób z niepełnosprawnością, co powoduje poczucie bycia niezrozumianym wśród tej grupy społecznej. Występuje także pewne niedopasowanie relacji. „Osoby z ograniczeniem sprawności nie chcą wyróżniać się na tle reszty społeczeństwa, chcą być traktowane normalnie. Natomiast osoby sprawne zauważają przede

wszystkim dysfunkcje osoby niepełnosprawnej i odczuwają niepewność, jak mają się zachować” (Iwański, Owczarek, 2010: 52). Osoby niepełnosprawne w kontaktach społecznych chciałyby zazwyczaj, by nic się nie wydarzyło, osoby sprawne czują, że powinny w jakiś sposób zareagować. Interakcje między przedstawicielami obu grup obarczone są ryzykiem błędu (wynikającym z rozminięcia się skutku i intencji). „Na przykład okazywanie zainteresowania może być odbierane jako natrętne i piętnujące, z kolei wybuch gniewu może być zinterpretowany jako roszczeniowość. Wycofanie może być poczytane za przejaw wrogości, a zaniepokojenie osoby z ograniczeniem sprawności jako dziwactwo. Chęć okazania pomocy kojarzy się z deprecjonującym litowaniem się. Wycofanie bywa też interpretowane jako okazywanie wyższości” (Iwański, Owczarek, 2010: 52). Podstawą kształtowania właściwych realizacji między osobami niepełnosprawnymi i sprawnymi jest więc przede wszystkim pogłębianie wiedzy umożliwiającej trafne zrozumienie zachowań i intencji reprezentowanych przez przedstawicieli obu grup.

Opinie osób niesłyszących (Zajadacz, 2010a) potwierdziły, że podstawą integracji społecznej jest uwzględnienie specyfiki ich potrzeb, związanych głównie z możliwością komunikowania się w języku migowym. Kolejnym podstawowym warunkiem jest postawa akceptacji ze strony słyszącej części społeczeństwa (Hendzel, 2000; Young i in., 2000; Atherton, 2007). G. Oliva (2006) zwróciła także uwagę, że pomimo wielu zalet idei integracji, nie zawsze działania w tym zakresie przynoszą oczekiwane efekty. W szkolnictwie narzucenie „włączenia” doprowadziło do tego, że wiele dzieci niesłyszących jest izolowanych (w wyniku braku akceptacji ze strony słyszących uczniów).

W przypadku rekreacji nie ma możliwości narzucenia „włączenia”. Dorośli sami decydują o tym, jak, gdzie, kiedy i z kim będą wypoczywać. Działania na rzecz „włączania” osób niesłyszących w sferze rekreacji publicznej bynajmniej, jak podaje G. Oliva (2006), nie doprowadziły do tego, że osoby te zaczęły masowo korzystać z możliwości rekreacyjnych. Głównym powodem był fakt, że dorosłe osoby niesłyszące rzadko decydują się uczestniczyć w wydarzeniach, gdzie są jedynymi osobami głuchymi. Chociaż nie ma szczegółowych danych na temat zakresu, w jakim osoby niesłyszące korzystają z rekreacji publicznej ani w jaki sposób z niej korzystają, z obserwacji wynika, że osoby niesłyszące korzystają z takich możliwości, jeśli wiąże się to z ograniczoną komunikacją z osobami słyszącymi lub nie ma potrzeby takiego komunikowania się. Korzystają z pływalni, kortów tenisowych, chodzą do parków, biorą udział w festiwalach, uczestniczą w zajęciach fitness. Chociaż i tak wydaje się, że wiele osób niesłyszących nie korzysta z tych atrakcji, organizuje raczej rekreację we własnym zakresie (Fellinger i in., 2005; Oliva, 2006).

Negatywne doświadczenia osób niesłyszących wynikające z kontaktów z osobami słyszącymi prowadzą do „zamykania się” we własnym środowisku. Uruchamiany jest mechanizm przedstawiony m.in. przez J. Iwańskiego i D. Owczarka (2010) tzw. „błędnego koła” (*vicious circle*) – koło raz wprawione w ruch będzie przynosić kolejne, negatywne sprzężenia zwrotne. Z kolei pozytywne doświadczenia w interakcjach społecznych mogą uruchomić „koło szczęścia” (*virtuous circle*), które raz wprowadzone w ruch będzie przynosić kolejne korzyści. Identyfikację przyczyn „błędnego koła” (czynniki powodujących niechęć do wzajemnych kontaktów

Tabela 3.5. Mechanizm konfliktu relacji pomiędzy osobami niesłyszącymi a słyszącymi wynikający z braku zrozumienia swoich potrzeb

Przyczyny konfliktu	Niedopasowane zachowania	Escalacja jako konsekwencja
Brak częstych i zróżnicowanych kontaktów osób niesłyszących i słyszących powoduje nieznajomość potrzeb i oczekiwań przedstawicieli obu grup. W przypadku spotkania powstaje dysonans poznawczy (rzeczywistość nie odpowiada dotychczasowej wiedzy, przekonaniom, także stereotypom). W środowisku osób: – słyszących rodzi to potrzebę reakcji, a jednocześnie obawę, jak się należy zachować, zwłaszcza pod względem komunikowania się (jak się porozumieć?); – niesłyszących dochodzi do wycofania, ograniczania kontaktów do własnego środowiska: mniejszości językowej i kulturowej.	Konsekwencją zaistniałych przyczyn braku zrozumienia postaw „drugiej strony” może być podjęcie zachowań dalekich od oczekiwań przedstawicieli „odmiennego” środowiska. Niepewność może prowadzić do: – podniesienia poziomu lęku (skutek: wycofanie lub wrogość); – mylnych interpretacji (skutek: kłopotliwe i upokarzające dla osób niesłyszących postawy: okazywanie szacunku na wyrost, przesadna gestykulacja i artykulacja, litość, udzielanie wsparcia na siłę, użalanie się); – gapiostwa (uporczywego zwracanie na kogoś uwagi).	W efekcie tych zachowań, brak kontaktów powoduje powstawanie faktycznej bariery w kontaktach, zbudowanej ze wzajemnego niezrozumienia i uprzedzeń. Konsekwencje zajmują miejsce przyczyn. Szansa na wzajemne zrozumienie oddala się. Sankcjonowany jest podział na dwa obozy: „my” i „oni”. Brak obycia prowadzi do nieracjonalnych lęków przed kontaktem z „drugą stroną”. Często dochodzi do dystryminacji wynikającej nie tyle z intencji, ile z ignorancji, nieznajomości problemu. Jest to odbierane jako celowa wrogość, co powoduje podniesienie poziomu emocji i zaognienie konfliktu .

Źródło: opracowano w oparciu o: W. Ury (2006); J. Iwański, D. Owczarek (2010) oraz wyniki badań własnych: A. Zajadacz (2011a).

przedstawionych zarówno przez przedstawicieli osób niesłyszących, jak i słyszących) umożliwia zrozumienie specyficznych potrzeb, ale także obaw wynikających w dużej mierze z braku wiedzy na temat uwarunkowań zachowań przedstawicieli odmiennego środowiska (tab. 3.5). „Oswojenie” społeczeństwa z różnorodnością potrzeb osób niepełnosprawnych, zrozumienie ich powoduje, że niepełnosprawność przestaje być wyróżnikiem (Iwański, Owczarek, 2010). Jest to droga przeciwna wobec tendencji do ukrycia się i różna od prób zredukowania dysonansu. Wymaga podjęcia bardzo wielu działań, a przede wszystkim zmian mentalności zarówno osób sprawnych, jak i niepełnosprawnych. Ich podstawą jest komunikacja społeczna i współpraca w grupie (zwłaszcza w środowisku lokalnym).

Przedstawiona specyfika środowiska osób niesłyszących i relacji społecznych między użytkownikami języka migowego i fonicznego odzwierciedla się w zachowaniach turystycznych. U podstaw ich zrozumienia leży analiza uwarunkowań postrzegania rzeczywistości.

3.2. Konceptcje dokonywania wyboru zachowań turystycznych

Większość zachowań turystycznych ma miejsce w czasie wolnym²⁵. Jest on częścią prywatnej sfery życia człowieka, w której możemy swobodnie podejmować decyzje o sposobie jego zagospodarowania. Wśród uwarunkowań rozwoju turystyki do niezwykle istotnych zmiennych należą więc indywidualne decyzje, wynikające z szeregu czynników społeczno-ekonomicznych²⁶, jak również indywidualnego sposobu postrzegania rzeczywistości. **Percepcja środowiska**, warunkująca zachowania turystyczne, jest zależna od dwóch podstawowych grup czynników: somatycznych (dotyczących ciała, fizycznych, cielesnych) oraz społeczno-kulturowych. „Współdziałanie tych uwarunkowań tworzy nie tylko indywidualny sposób postrzegania, lecz i artykulacji jego wyników, a w konsekwencji przekazu do społeczeństwa” (Krzymowska-Kostrowicka, 1997: 24). Uwarunkowania:

- somatyczne obejmują: funkcjonowanie układów: wegetatywnego, animalnego, biopsychicznego; uwarunkowania genetyczne; kondycję zdrowotną organizmu; wiek; zakreślają wyraźne ramy, w których kształtuje się osobowość człowieka;
- społeczno-kulturowe obejmują: tradycje kulturowe, z jakimi dana osoba jest związana od zarania życia; miejsce w strukturze społecznej i rolę, jaką w niej pełni dana osoba; system edukacji formalnej i nieformalnej; przyjmowany system filozoficzny, determinujący sposób widzenia świata, osądu moralnego, a co za tym idzie – wartościowania; wrodzone i nabyte predyspozycje estetyczne; intymne potrzeby i dążenia nie ujawniające się na zewnątrz.

Ślady wpływów tradycji kulturowych są ogromnie trwałe. Określają one emocjonalny stosunek do postrzeganego świata, decydują o tym, co jest godne widzenia, piękne czy brzydkie. Ponadto „jest rzeczą interesującą, iż ludzie ten «obraz świata» ukształtowany przez tradycję a wpojony w okresie wczesnego dzieciństwa «zabierają ze sobą» na nowe miejsce” (Krzymowska-Kostrowicka, 1997: 25). Obraz ten może stać się (często nieuświadomianym) ideałem – wzorcem wartościowania innych, odwiedzanych miejsc.

Uwarunkowania społeczne mają istotny wpływ na zachowania indywidualne. „Ukształtowany społecznie styl myślenia ogranicza sposoby percepcji przez jednostki” (Berry, 1980: 23). „Każda osoba pełni jakąś rolę społeczną, każda też jest członkiem jakiejś grupy. Grupy te (zawodowe, rówieśnicze, subkulturowe itp.) determinują niejako sposób widzenia świata w drodze komunikacji interpersonalnej, częstokroć poprzez poddanie się presji przywódczej” (Krzymowska-Kostrowicka, 1997: 26). Duże znaczenie w procesie kształtowania pozycji w grupie ma naśladownictwo grupowych autorytetów, dzięki czemu następuje ujednolicenie poglądów grupy, zwłaszcza w artykułowaniu werbalnych poglądów, gdyż w wewnętrznej rzeczywistości osobniczej zgodność ta nie zawsze istnieje.

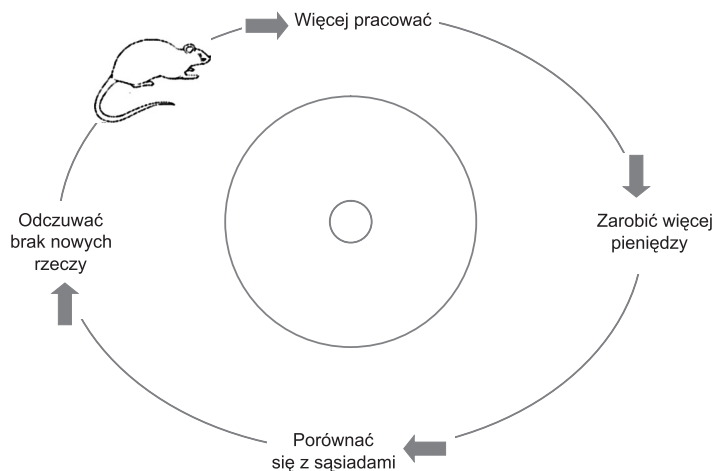
²⁵ Poza turystyką biznesową, realizowaną w czasie pracy, por. Zajadacz (2010a).

²⁶ Patrz rozdz. 5.

W tworzeniu grup społecznych największe znaczenie mają czynniki decydujące o wzajemnej atrakcyjności, takie jak podobieństwo (przy czym w miarę, jak poznajemy się coraz lepiej, przestaje się liczyć zewnętrzne podobieństwo, a wagi nabiera zbieżność przekonań, postaw i akceptowanych wartości), bliskość geograficzna (jeśli mamy z kimś kontakt, to zaczyna on nam się wydawać znajomy i czujemy się bezpieczni w jego towarzystwie) oraz atrakcyjność fizyczna – wolimy przebywać wśród ludzi urodziwych, ponieważ wzbudzają naszą sympatię, kojarzą się nam z przyjemnymi doznaniem estetycznymi i przypisujemy im więcej cech pozytywnych (Oyster, 2002: 72–75). Grupy społeczne, do których należy dana osoba, obok jej potrzeb i pragnień, J. Holloway i Ch. Robinson (1997) uznali za podstawowe czynniki wpływające na segmentację rynku turystycznego. Wśród grup społecznych wyróżnili grupy partnerskie oraz odniesienia.

„Grupa partnerska stanowi zbiór osób, z którymi dana osoba jest najsilniej związana w swoim życiu (np. studenci, koledzy z pracy, przyjaciele, rodzina, bliscy sąsiedzi). W grupie tej występuje silna tendencja do podporządkowania się danej jednostki obowiązującym w grupie normom i wartościom, dlatego też mają one ogromny wpływ na decyzje kupna produktów i usług przez poszczególne osoby z danej grupy partnerskiej” (Holloway, Robinson, 1997: 97). Wyrażenie „nie być gorszym od sąsiadów” odzwierciedla chęć rywalizacji z naszymi sąsiadami we wzorcach kupna, co może „nakręcać” spiralę konsumpcji (ryc. 3.6) produktów turystycznych czy narastanie zjawiska „wyścigu szczurów” w tym zakresie (por. Carley, Spapens, 2000; Kistowski, 2003).

Grupy odniesienia to zbiorowości, z którymi jako jednostki chcielibyśmy się związać ze względu na to, że je podziwiamy lub podoba nam się styl życia członków tych grup. Wywierają one duży wpływ na zbiorowy popyt konsumentów. Atrybuty, które otaczają osobistości lub celebrytów, są podziwiane przez osoby łatwo poddające się wrażeniom, które naśladują ich sposób życia, kupując towary lub usługi, o których sądzą, że są kupowane przez tych „nowatorów” dyktujących modę. Pro-

Ryc. 3.6. „Kierat kapitalizmu” zmuszający społeczeństwo do nadmiernej konsumpcji

Źródło: M. Carley, P. Spapens (2000, za M. Kistowski, 2003: 68).

dukty, które otrzymują osobiste poparcie członków grupy odniesienia (np. gwiazdy filmu reklamujące dany produkt), mają szansę na duży wzrost sprzedaży. Jednak ten typ naśladownictwa, jak podają J. Holloway i Ch. Robinson (1997), powoduje zjawisko „przenoszenia w dół”, kiedy produkty kupowane wcześniej przez elitę społeczeństwa są następnie nabywane przez osoby znajdujące się niżej w hierarchii społecznej. Wiele produktów początkowo uważanych za elitarne „schodzi w dół” „drabiny społecznej”, podczas gdy osoby na szczycie tej drabiny stale poszukują nowych produktów i usług, które wyróżniłyby ich spośród konsumentów masowych. Proces ten jest widoczny w turystyce nie tylko w odniesieniu do kupna konkretnych produktów czy stylu wypoczynku, ale także w szerszym kontekście – w historii jej rozwoju²⁷. Wiele ośrodków turystycznych na przestrzeni lat zmieniło się z ekskluzywnych centrów urlopowych dla ludzi bogatych i sławnych w popularne ośrodki turystyki masowej.

Dla sprzedawców usług turystycznych podstawowe znaczenie ma rozpoznanie stylu życia grup konsumentów. Na przykład osoby o niekonwencjonalnym stylu życia mogą pochodzić z różnych klas społecznych, ale kupują towary i usługi „modne” w grupach partnerskich i odniesienia (por. Holloway, Robinson, 1997). Istotne jest także zrozumienie czynników wpływających na dokonywanie wyboru zachowań w czasie wolnym. Kwestie te wyjaśniają **teorie behawioralne**. Wśród wielu teorii opracowanych w celu wyjaśniania wyboru zachowań, obok koncepcji nawiązujących do hierarchii potrzeb A. Masłowa (1954, 2009; Faracik, 2007; Winarski, Zdebski, 2008), zastosowanie znajdują przedstawione przez D. Walmsleya i G. Lewisa (1997: 196) teorie behawioralne: wyrównywania (*compensatory theory*), znajomości (*familiarity theory*) oraz kręgu osobistych kontaktów (*personal community theory*).

Teoria wyrównywania zakłada, że człowiek zawsze wtedy, gdy może uwolnić się od czynności rutynowych, będzie dążył do czynności, które mają dokładnie przeciwne cechy. W kontekście turystyki i rekreacji oznacza to, że dany człowiek będzie spędzał czas wolny w sposób diametralnie różny od tego, co robi w pracy. Potwierdziło to wiele badań dotyczących agroturystyki, w której biorą udział przede wszystkim mieszkańcy miast. Natomiast mieszkańcom wsi czy mniejszych miast bardziej odpowiada „ożywiona i podniecająca” atmosfera miasta, związana także z funkcjonowaniem centrów handlowych i rozrywki.

Teoria znajomości utrzymuje, że ludzie wybierają formy rekreacji nie różniące się zbyt od ich codziennego życia zawodowego (np. farmerzy polują i wędkują, biznesmeni wybierają bazę noclegową o podobnym charakterze i standardzie jak podczas podróży służbowych). Jednak trudności w jednoznacznym określeniu tego, co jest „przeciwne”, a co „znane”, przyczyniły się do popularności trzeciej teorii.

Teoria kręgu osobistych kontaktów zakłada, że na indywidualne preferencje człowieka ma wpływ to, z kim utrzymuje regularne kontakty (np. rodzina, przyjaciele, współpracownicy). Jedną z jej implikacji jest założenie, że człowiek kontynuuje w dalszym życiu te formy rekreacyjne, które pozna w dzieciństwie.

²⁷ Turystyka pierwotnie jako zjawisko elitarne od połowy XIX w. ulegała upowszednieniu, by stać się zjawiskiem masowym, którego dynamiczny rozwój jest obserwowany od zakończenia II wojny światowej. Przy czym wśród zróżnicowanych form turystyki występowały i występują elitarne dostępne dla osób zamożnych, sławnych, społecznie podziwianych.

Motywy uwzględniane w różnych teoriach wyrażają się w indywidualnych preferencjach różnych form turystyki i wypoczynku, których sednem podejmowania jest dążenie do pocucia **satysfakcji turystycznej**, będącej ważną składową satysfakcji z życia.

Satysfakcja to stan zadowolenia wywołany osiągnięciem czegoś, zaspokojeniem życzeń, przyjemność doświadczana z tego powodu (*Słownik współczesnego języka polskiego*, 1996). Stanowi przedmiot licznych badań z zakresu jakości życia (Quality-Of-Life – QOL), w tym dotyczących kwestii turystyki i wypoczynku (Neal i in., 1999). Wśród badań nad satysfakcją turystyczną można wyróżnić dwa zasadnicze podejścia: (1) rozróżniania między instrumentalnymi i ekspresyjnymi czynnikami satysfakcji z wypoczynku i (2) traktowania doświadczeń związanych z wypoczynkiem jako komponentu QOL.

Rozróżnienie między instrumentalnymi i ekspresyjnymi czynnikami satysfakcji z wypoczynku było podkreślane w wielu pracach od lat 70. XX w. Instrumentalne czynniki wiązano z cechami fizycznymi produktu, natomiast czynniki ekspresyjne z jego psychologiczną interpretacją (Swan, Clombs, 1976). Przy czym podejście instrumentalne cechuje większa orientacja kognitywna, natomiast ekspresyjne bardziej emocjonalna i uczuciowa. W przypadku satysfakcji turystycznej większe znaczenie przypisywane jest czynnikom ekspresyjnym. F. Noe (1987) utrzymywał, że ekspresyjne indykatory satysfakcji tworzą rdzeń rekreacyjnych doświadczeń i mają bardziej istotne znaczenie w wyjaśnianiu satysfakcji pojmowanej w sensie ogólnym. Zarówno czynniki ekspresyjne, jak i instrumentalne mogą stanowić zmienne prognostyczne dla określania ogólnego poziomu satysfakcji (Noe, Uysal, 1997). Czynniki ekspresyjne w większym stopniu determinując satysfakcję z życia, wywierają wpływ na ocenę indywidualnych wymiarów życia. W ten sposób im większa jest satysfakcja z takich wymiarów życia, jak zdrowie, praca, rodzina i wypoczynek, tym większa jest satysfakcja z życia ogółem (Czepiel, Rosenberg, 1974). Prawdliwość tę przedstawiono w hierarchicznym modelu satysfakcji (ryc. 3.7).

Ryc. 3.7. Hierarchiczny model życiowej satysfakcji

Źródło: Neal i in. (1995: 145).

Doświadczenia związane z wypoczynkiem były uznawane za ważny komponent QOL (Neal i in., 1999), przy czym podejmowano próby ich pomiaru w kategoriach obiektywnych oraz subiektywnych. Przykładem podejścia obiektywnego są prace dotyczące oceny infrastruktury w ujęciu ilościowym (Neal i in., 1999). Oceny subiektywne obejmują wyniki wywiadów z respondentami, postrzeganie doświadczeń związanych z wypoczynkiem poprzez pryzmat osobistej satysfakcji i postrzegania wolności oraz przez kombinację stanów afektywnych (uczuciowych, emocjonalnych) (Fielding i in., 1992). Autorzy schematu (ryc. 3.8)

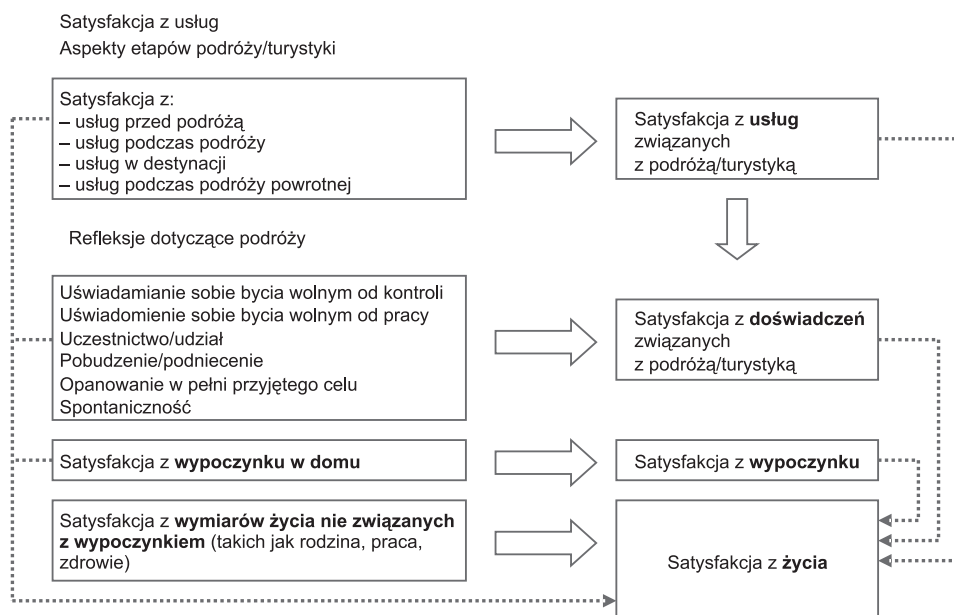
przyjęli założenie, że prawdopodobnie po podróży, po powrocie do domu, pojawia się refleksja na temat turystycznych doświadczeń. Wspomnienia dotyczą warunków wypoczynku podczas wyjazdu: wolności od kontroli, pracy, uczestnictwa, pobudzenia, opanowania w pełni zakładanych celów oraz spontaniczności.

Wolność w badaniach z zakresu turystyki i wypoczynku jest często postrzegana w kategoriach „wolności od kontroli” lub „wolności od pracy”. Wolność od kontroli oznacza „coś, co jest postrzegane jako dobrowolne, bez przymusu” (Unger, Kernan, 1983: 383). Natomiast wolność od pracy jest pojmowana jako zdolność do odpoczynku, relaksu i niebycia zobligowanym do wykonania pracy (de Grazia, 1962).

Uczestnictwo (udział, zaangażowanie) zostało zdefiniowane jako „poziom konsumpcji lub zaabsorbowania aktywnością” (Neal i in., 1995: 146) – wysoki poziom konsumpcji lub zaabsorbowania oznacza wysoki poziom uczestnictwa. Podróżni o wysokim poziomie uczestnictwa mogą np. być ekstremalnie aktywni w dociekaniach (poznawaniu, odkrywaniu) podczas wyjazdu lub być bardzo aktywnymi uczestnikami różnych form wypoczynku w danej destynacji.

Pobudzenie oznacza wewnętrzne podekscytowanie, stymulację, radość i inspirację. Pobudzenie może się pojawić podczas oczekiwania na podróż i planowania wyjazdu, „wtapiania się” w środowisko destynacji, kontaktów z ludźmi i doświadczenia nowych rzeczy podczas podróży (Hammitt, 1980).

Opanowanie w pełni celu jest doświadczane, gdy dana osoba osiągnie istotne dla niej cele, pokonując okoliczności lub czynniki środowiska (Murphy i in.,

Ryc. 3.8. Rola satysfakcji z usług świadczonych podczas wypoczynku, podróży, turystyki w doświadczaniu satysfakcji z wypoczynku oraz z życia

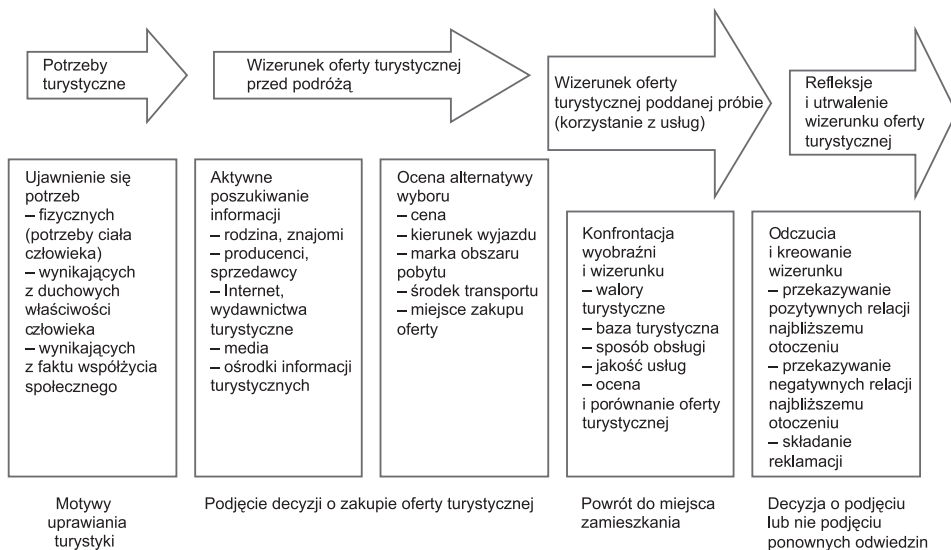
Źródło: J. Neal i in. (1999: 159).

1973). Doświadczenie uczucia opanowania w pełni (dążeń, założeń) może następować w wybranej fazie lub wszystkich fazach podróży. Na przykład turyści mogą doświadczyć tego stanu na końcu podróży, gdy zostaną osiągnięte ambitne cele, szczególnie związane z turystyką kwalifikowaną i sportem.

Spontanizacja została zdefiniowana jako zachowanie „nie rutynowe, nie planowane i nie przewidywane” (Unger, Kernan 1983: 383). Spontanizacja może przyczynić się do zmiany planów podróży pod wpływem bodźca chwili, odkryć podczas drogi, lub opinii napotkanych osób, np. mieszkańców.

Refleksje na temat odbytej podróży, przedstawione także przez K. Żelazną (2010: 83, ryc. 3.9), jako zbiór czynników wpływających na zachowania konsumentów usług turystycznych, decydują o subiektywnych doświadczeniach, warunkujących nie tylko satysfakcję z wyjazdu turystycznego, ale także ogólną satysfakcję z życia. W badaniach nad satysfakcją z wyjazdów turystycznych (których wyniki mają istotne zastosowanie w tworzeniu produktów turystycznych i zarządzaniu nimi) w wymiarze subiektywnym wykorzystywana jest zaproponowana w latach 70. XX w. **konceptcja przepływu satysfakcji (flow)** (Csikszentmihalyi, 1975).

M. Csikszentmihalyi zdefiniował przepływ jako równowagę między wyzwaniem a umiejętnościami bez elementów niepokoju, nudy lub zmartwień (Cedric Hsi-Jui Wu, Rong-Da Liang, 2011). Przepływ (*flow*) to doświadczenie towarzyszące angażowaniu całego potencjału i talentów w celu sprostania trudnym wyzwaniom. Gdy dana osoba doświadcza przepływu (twórczej radości), jest ona całkowicie zaangażowana w wykonywaną czynność (Csikszentmihalyi, 1975, 1990). Inni autorzy (Pearce i in., 2011) odnoszą *flow* do turystycznej satysfakcji oraz wysokiego zaangażowania się w daną czynność (Jackson, Eklund, 2004). Csikszentmihalyi (1975) wyróżnił kilka wymiarów doświadczenia *flow*:

Ryc. 3.9. Model zachowania konsumenta i nabywcy usług turystycznych

Źródło: K. Żelazna (2010: 83).

- równowaga między wyzwaniem a umiejętnością;
- połączenie działania i świadomości (głębokie zaangażowanie prowadzi do automatyczności i spontaniczności; zatraceniu ulega świadomość własnego ja (*self*) jako czegoś odrębnego od wykonywanych czynności);
- jasno określone cele (silne poczucie tego, co zamierza się zrobić);
- jednoznaczna reakcja zwrotna (jasna i natychmiastowa reakcja zwrotna, potwierdzająca, że dana osoba wykonuje swoją czynność dobrze i udaje jej się osiągnąć swój cel);
- koncentracja na zadaniu (zupełna koncentracja na wykonywanym zadaniu);
- poczucie kontroli (poczucie sprawowania kontroli bez usiłowania w sposób aktywny sprawowania tej kontroli);
- utrata samoświadomości, zanika troska o własne ja (*self*), a dana osoba jednoczy się z wykonywaną czynnością;
- transformacja czasowa (dezorientacja czasowa lub utrata świadomości poczucia czasu);
- doświadczenie autoteliczne (satysfakcjonujące doświadczenie, któremu towarzyszy głębokie poczucie zadowolenia i radości).

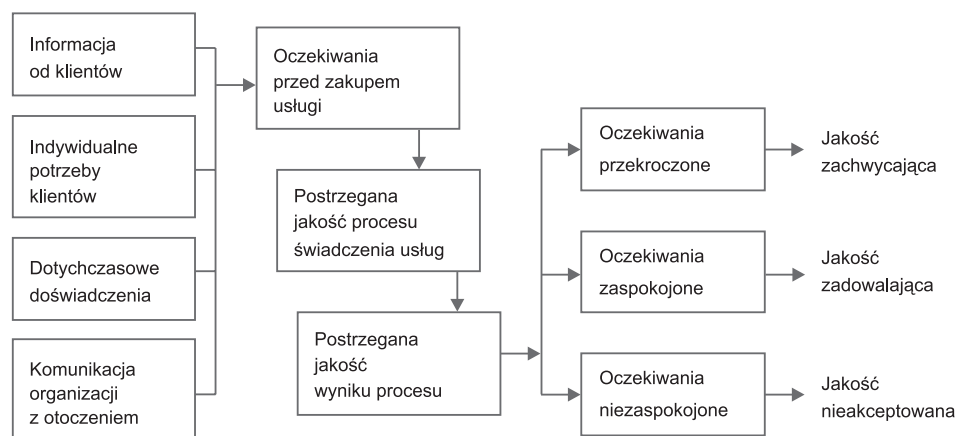
„Przeptyw to określenie, jakim ludzie opisują stan swojego umysłu, kiedy świadomość jest harmonijnie kierowana i kiedy chcą nadal robić to, co aktualnie robią, dla czystej satysfakcji wykonywania tej czynności. Zastanowienie nad czynnościami, które nieodmiennie wytwarzają taki stan – jak różne sporty, gry zespołowe, sztuka czy różnego rodzaju hobby – ułatwia zrozumienie tego, co uszczęśliwia ludzi” (Csikszentmihalyi, 2005: 22, za Gracz, 2011: 199).

W przypadku osób niesłyszących osiągnięcie satysfakcji z turystyki czy rekreacji jest możliwe poprzez pozytywne sprzężenie dwóch czynników: otwartości środowiska społecznego na ich potrzeby oraz ich własnej, pozytywnej i aktywnej postawy. Przykłady aktywności osób niesłyszących w zakresie organizacji czasu wolnego, do których należy Festiwal Osób Niesłyszących w Maryland (Oliva, 2006), jest dowodem na to, że może być rozwijana wspólna rekreacja w parkach i obiektach rekreacyjnych, oraz ilustruje, jak wielkie znaczenie ma postawa niesłyszących mieszkańców dla wprowadzania zmian adresowanych do ich środowiska. G. Oliva (2006) opisuje przykład kilku niesłyszących rodziców niesłyszących dzieci, którzy zdecydowali, że chcą swoim dzieciom stworzyć większe możliwości rekreacji w miejscach publicznych. Uzyskali uprawnienia trenerów, byli także wolontariuszami w organizowanych dla dzieci (zarówno słyszących, jak i niesłyszących) letnich obozów, treningów sportowych. W ten sposób niesłyszący rodzice przyczynili się do kreowania nowej drogi włączania niesłyszących dzieci do korzystania z usług oferowanych przez obiekty i miejsca rekreacyjne. Ten przykład ukazuje, jak pomysłowość niesłyszących dorosłych, w interesie własnych dzieci, stała się doskonałym, nowatorskim podejściem do „włączania” tych dzieci do rekreacji w miejscach publicznych. Rezultatem programu przy zastosowaniu tego typu innowacji było rzeczywiste poznanie potrzeb rekreacyjnych niesłyszących dzieci i równocześnie zapewnienie im bogatych doświadczeń związanych z wypoczynkiem wśród słyszących dzieci z sąsiedztwa. Ten model rozwijany przez niesłyszących dorosłych dla niesłyszących dzieci ułatwia parkom i obiektom rekreacyjnym przekroczenie

minimum oferowanych usług na zasadzie: „zgłoś, jeśli potrzebujesz tłumacza”. Umożliwia on w sposób satysfakcjonujący wypełnienie zobowiązania do tworzenia warunków wypoczynku dla ogółu społeczeństwa, poprzez stosowanie uzasadnionych społecznie rozwiązań (przy uwzględnieniu specyfiki różnych grup użytkowników i spełnianiu warunków gwarantujących ich dobre samopoczucie).

Tego typu praktyki powinny być szeroko propagowane jako wzór dla administratorów miejsc i obiektów rekreacji publicznej, jak również zachęta środowiska osób niesłyszących do aktywnej zmiany własnej sytuacji. Praktyki te wydają się skuteczną drogą do włączania się osób niesłyszących do szerokiej sieci kontaktów społecznych, doświadczania odczuć przynależności, akceptacji, satysfakcjonujących osiągnięć i realizacji własnych potrzeb. Są więc istotnym czynnikiem warunkującym doświadczenie pełnej satysfakcji z wypoczynku, odczuwania (*flow*). Niesłyszący dorośli w ich lokalnym środowisku powinni informować instytucje świadczące usługi turystyczne i rekreacyjne w miejscach publicznych o potrzebach swojej grupy i oferować im współpracę. Ważne jest, aby aktywne w tym zakresie osoby niesłyszące dzieliły się swoimi sukcesami oraz przyjętymi wyzwaniem ze wszystkimi, którzy zaangażowani są w tworzenie dobrego samopoczucia turystów i rekreantów, zwłaszcza niesłyszących dzieci i młodzieży. O stopniu satysfakcji z wypoczynku, określanej w kategoriach jakości wypoczynku, oprócz czynników społecznych, związanych z postawami reprezentowanymi zarówno w środowisku osób sprawnych, jak i niepełnosprawnych, decyduje także niewątpliwie **jakość usług turystycznych**.

Jakość w filozofii Platona oznacza stopień osiągniętej przez przedmiot doskonałości w świecie rzeczywistym, który jest niedoskonałym odzwierciedleniem realnie istniejących idei (Maciąg, 2010: 35, ryc. 3.10). W warunkach rynkowych J. Juran (1962: 1–2) zdefiniował jakość jako „stopień, w jakim określony wyrób zaspokaja potrzeby określonego nabywcy” (jakość rynkowa), lub stopień, w jakim określony wyrób znajduje u konsumenta pierwszeństwo przed innym wyrobem, w wyniku przeprowadzonych badań porównawczych (jakość preferencji), a także

Ryc. 3.10. Kontinuum postrzeganej jakości usług

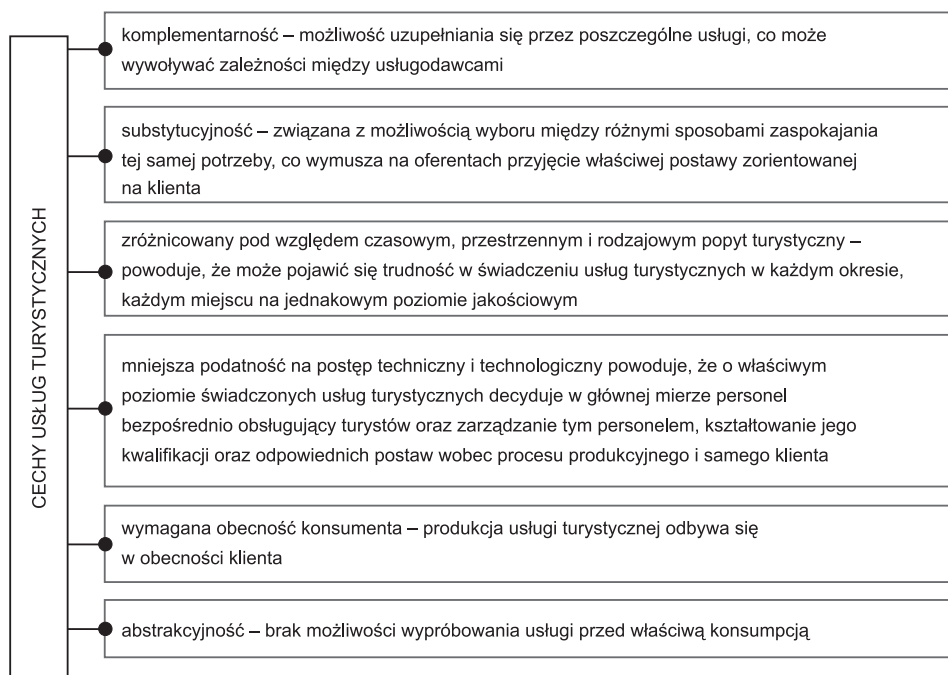
Źródło: J. Maciąg (2010: 43).

cechy lub zespół cech – istotnych dla danego wyrobu – dających się wyodrębnić (charakterystyka jakości). W opinii W. Deminga (za Flood, 1993; Panasiuk, 2007: 13) „jakość to przewidywany stopień jednorodności i niezawodności przy możliwie niskich kosztach i dopasowaniu do wymagań rynku”. Natomiast w kontekście systemów normalizacji i standaryzacji jakość oznacza stopień, w jakim zbiór inhereentnych właściwości spełnia wymagania (norma ISO 9000, pkt 3.1.1). W przypadku usług turystycznych o poziomie jakości, a w konsekwencji – o zdolności do zaspokajania także potrzeb turystycznych decydują ich specyficzne cechy (ryc. 3.11).

Ze względu na znaczenie czynnika, jakim jest satysfakcja klienta ze świadczonych usług w gospodarce turystycznej rozwijane są metody pomiaru jakości usług turystycznych (por. Panasiuk, 2007; Olszewski, 2008). Do popularnych podejść w tym zakresie należy metoda Servqual, stosowana do pomiaru jakości biur podróży, parków narodowych, parków tematycznych, hoteli czy restauracji (Olszewski, 2008; Pearce i in., 2011).

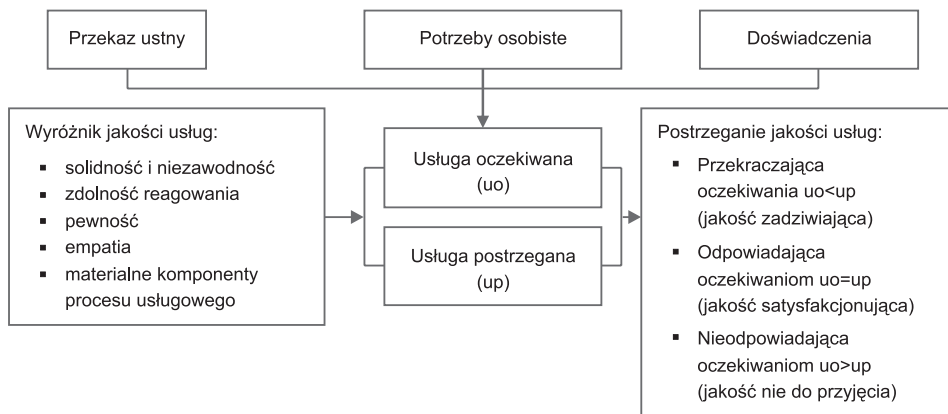
Wśród zasad zarządzania jakością do podstawowych należy orientacja na klienta. Zadowolenie (satysfakcję) klienta uważa się za kryterium „napędzające” każdą organizację (ryc. 3.12). Aby organizacja osiągnęła rzeczywisty sukces mierzony zadowoleniem klienta, powinna (Kachniewska, 2004: 92):

- „znać i rozumieć aktualne potrzeby i oczekiwania klienta;
- spełniać wymagania klienta i mierzyć poziom jego zadowolenia;
- starać się wykraczać poza te wymagania;

Ryc. 3.11. Cechy usług turystycznych

Źródło: Szostak (2007: 16).

Ryc. 3.12. Postrzeganie jakości usług

Źródło: A. Fitzimmons, M.J. Fitzimmons (1998: 270); J. Łańcucki (2001: 17); M. Kachniewska (2004: 18).

- trafnie przewidywać ewolucję potrzeb i oczekiwań klienta;
- starać się poznać zamiary konkurentów”.

W sztuce budowania trwałych związków z klientem wykorzystywane jest zarządzanie oparte na wzajemnych relacjach zachodzących między przedsiębiorstwem a adresatem usług (*Customer Relationship Management – CRM*), które pozwala dopasować do siebie czynności firmy i klienta oraz informacje zmniejszające koszty i zwiększające wydajność i jakość tych relacji (por. Storbacka, Lehtinen, 2001). W tych związkach (relacjach) „klient kreuje wartość dla firmy w postaci wpływów, rentowności, zachowań, wiedzy i uczuć” (Dobiegała-Korona, 2010: 14). Procesy decyzyjne prowadzące do przewagi konkurencyjnej przedsiębiorstwa turystycznego wymagają indywidualnego podejścia do klienta. Przesłankami decyzji muszą być „ciągle rozwijające się przyszłe potrzeby klientów, te zaś rozpoznawane i identyfikowane muszą być w oparciu o znacznie wzmocnione relacje firma–klient (Dobiegała-Korona, 2010). D. Siegel (2001), ukazując znaczenie silnej pozycji klienta w kreowaniu produktu i jego wpływ na działanie firm, stosuje określenie „firmy kierowanej przez klienta”. „Przejawia się to nie tylko w poszerzonej możliwości słuchania klientów, ale włączania ich w proces planowania długookresowego poprzez interakcje (komponowanie miejsc podróży, zwiedzania, środków transportu)” (Dobiegała-Korona, 2010: 16). Rozpoznanie uwarunkowań zachowań turystów, ich preferencji jest podstawą segmentacji rynku usług turystycznych.

3.3. Segmentacja rynku turystycznego

Segmentacja stanowi „podział ogólnego rynku np. wszystkich turystów lub sektorów rynku na względnie jednorodne grupy, czyli segmenty” (Middleton, 1996: 77). „Segment rynku jest pojmowany jako jednorodna grupa konsumentów, której członkowie mają wspólne, charakterystyczne cechy odnoszące się do form zaku-

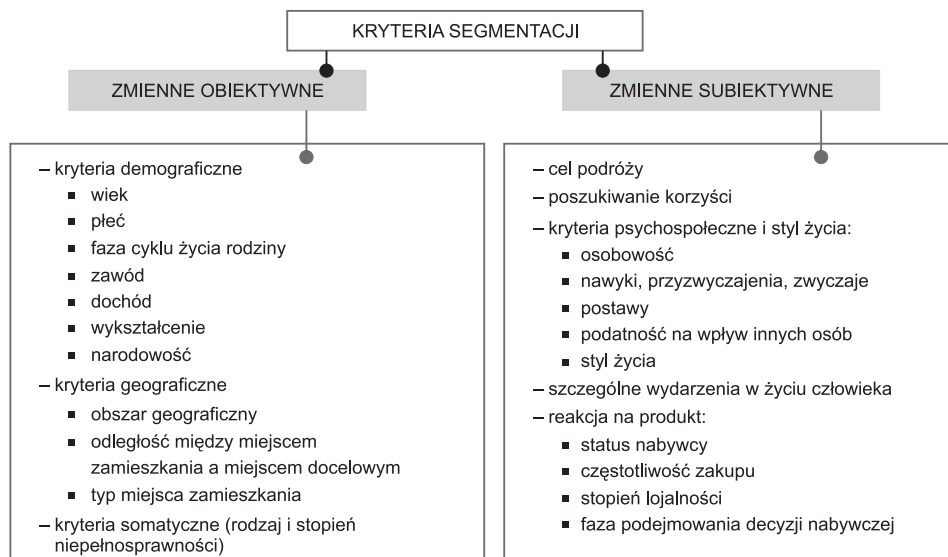
pu lub wykorzystania jakiegoś produktu” (Holloway, Robinson, 1997: 102). „W ramach poszczególnych segmentów znajdują się konsumenci, którzy ze względu na podobieństwo cech ujawniają podobny popyt” (Nieżgoda, Zmysłony, 2003: 143). Natomiast „rynek może być opisany jako zdefiniowana grupa konsumentów danego produktu lub zakresu produktów” (Holloway, Robinson, 1997: 92). Jest pojmowany jako „ogół stosunków zachodzących między podmiotami uczestniczącymi w procesie wymiany. Tymi podmiotami są sprzedawcy i nabywcy, którzy reprezentują oraz kształtują podaż i popyt, a także wzajemne relacje między nimi (Wrzosek, 1997: 11; Niezgoda, Zmysłony, 2003: 30). **Znajomość uwarunkowań zachowań turystów-konsumentów umożliwia dostosowanie zarówno usług turystycznych, jak i informacji na ich temat do określonych potrzeb i pragnień adresatów.**

Segmentacja rynku turystycznego ma na celu ukierunkowanie produktów, dostosowanie ich do oczekiwań określonych typów klientów, dla których produkt oferuje dane korzyści, w rezultacie wyróżniając go spośród produktów konkurencji. Podstawą segmentacji jest określenie przez przedsiębiorstwo rynku lub rynków, na jakich chce ono działać, a następnie rozwój produktów zaspokajających potrzeby konsumentów występujących na tych rynkach. Stosowana jest segmentacja: (1) podmiotowa oraz przedmiotowa, (2) jakościowa oraz ilościowa.

W segmentacji podmiotowej za punkt wyjścia przyjmuje się potrzeby konsumenta, rynek dzielony jest na jednorodne grupy nabywców. W segmentacji przedmiotowej punktem wyjścia jest produkt, a rynek dzielony jest według określonych grup dóbr i usług (Nieżgoda, Zmysłony, 2003).

Segmentacja jakościowa związana z: (1) cechami klientów (obszary źródłowe ruchu turystycznego – turyści krajowi, zagraniczni, pochodzący z określonych regionów itp. – wiek, dochody, zmienne psychograficzne – styl życia); (2) cechami miejscowości, regionu lub przedsiębiorstwa (np. hotele w małych miastach muszą się często dostosować do różnych gości, uwzględniając fakt, czy są to goście „transzytowi” zatrzymujący się tylko na jedną noc, czy goście „pobytowi” wykorzystujący dane miejsce jako bazę do swoich podróży). W segmentacji ilościowej rozróżnia się stałych i sporadycznych użytkowników produktu (tj. lojalnych, powtarzających zakupy oraz sporadycznych lub rzadko kupujących). Do podstawowych grup zmiennych branych pod uwagę w procesie segmentacji rynku turystycznego należą cechy obiektywne oraz subiektywne (ryc. 3.13). **Do kryteriów tych należy bezwzględnie włączyć czynniki somatyczne, związane z rodzajem i stopniem niepełnosprawności. Istotne jest także, aby nie traktować osób niepełnosprawnych wyłącznie jako oddzielnego segmentu klientów, ale by dostosowywać szeroką ofertę, uwzględniającą zróżnicowane czynniki psychospołeczne oraz styl życia osób niepełnosprawnych, w tym niesłyszących, do ich potrzeb i indywidualnych upodobań.**

Zarówno w segmentacji opartej na cechach jakościowych, jak ilościowych w celu utrzymania dotychczasowych klientów oraz pozyskania nowych stosowanych jest wiele zabiegów, m.in. programy lojalnościowe oferujące np. zniżki dla stałych klientów, loterie z atrakcyjną pulą nagród itp. Jednak kluczowe znaczenie w tym procesie ma gwarantowanie wysokiej satysfakcji z usług, warunkowanej umiejętnością dostosowania oferty turystycznej także do specjalnych potrzeb klientów.

Ryc. 3.13. Kryteria segmentacji rynku turystycznego

Źródło: A. Niezgoda, P. Zmyślony (2003: 150), uzupełnione o kryteria somatyczne.

W przypadku osób niesłyszących podstawową kwestią w tym zakresie jest odpowiednie kształtowanie Systemu Informacji Turystycznej.

3.4. Koncepcja Systemu Informacji Turystycznej

Informacja to obiekt abstrakcyjny, który w postaci zakodowanej może być przechowywany, przesyłany, przetwarzany i użyty do sterowania. Z punktu widzenia odbiorcy informacji stopień jej użyteczności jest zależny od takich cech, jak: (1) jasność, zrozumiałość – odbiorca powinien być w stanie „odkodować” przekaz, dla nadawcy oznacza to, że powinien on „mówić” takim samym językiem, jakiego używa odbiorca; (2) dostępność – odbiorca za pomocą dostępnych mu kanałów percepcji – takich jak wzrok, słuch, dotyk – powinien mieć możliwość odbioru informacji; (3) aktualność, rzetelność i prawdziwość (por. *Polski System Informacji Turystycznej* – PSIT, 2010). Ze względu na charakter wiadomości przekazywanych turystom można wyróżnić informację turystyczną (Meyer, Pawlicz, 2010: 67):

- funkcjonalną, która dotyczy podstawowych aspektów podróży turystycznej, takich jak: czas i miejsce wyjazdu, rodzaj środka transportu, długość trwania podróży, miejsce zakwaterowania, liczba noclegów itp.;
- przypominającą – obejmuje ona fakty zawarte w informacji funkcjonalnej, których stałe przypominanie ma zapewnić uczestnikom jak najlepszą orientację w realizacji imprezy oraz jej prawidłowy przebieg;
- krajoznawczą, która ma na celu przekazanie wiedzy na temat walorów turystycznych, miejsca docelowego oraz obszarów leżących na trasie podróży.

System Informacji Turystycznej (SIT) stanowi zespół działań polegający na zapewnieniu konsumentom i organizatorom usług turystycznych łatwego i pełnego dostępu do informacji turystycznej, czyli uporządkowanego zbioru danych w dowolnym miejscu lub czasie. Szkielet SIT w Polsce tworzą:

- centra i punkty informacji turystycznej tworzące zintegrowaną sieć;
- Internetowy System Informacji Turystycznej (Narodowy Portal Turystyczny) oraz regionalne i lokalne serwisy turystyczne;
- system znakowania dróg znakami turystycznymi informującymi o atrakcjach i szlakach turystycznych (por. *PSIT*, 2010).

SIT obejmuje: (1) uporządkowany zbiór danych służących organizatorom i konsumentom usług turystycznych²⁸, zawiera grupy baz danych dotyczących: walorów turystycznych, zagospodarowania i usług turystycznych, produktów turystycznych; (2) sieć centrów, punktów i innych placówek informacji turystycznej (fizycznych i internetowych); (3) metodologię gromadzenia, przetwarzania, weryfikowania i udostępniania danych (Meyer, Pawlicz, 2010). „W założeniach systemu należy określić, kto będzie korzystał z jego usług, jakie grupy danych będą tworzone, aktualizowane, jakie jednostki systemu informacji turystycznej będą tworzone oraz jakie będą podstawy finansowania działalności. Należy również określić zakresy działania i zadania poszczególnych ogniw systemu, gdyż system informacji turystycznej w Polsce jest dopiero na etapie tworzenia” (*PSIT*, 2010: 12). Zapewnienie funkcjonowania i rozwijania polskiego SIT w Polsce i na świecie należy do zadań Polskiej Organizacji Turystycznej²⁹, jej regionalnych (ROT) i lokalnych (LOT) oddziałów.

Obecnie najpopularniejszym źródłem informacji turystycznej jest Internet. Oprócz możliwości szybkiego dostępu do użytecznych (aktualnych, rzetelnych) informacji jego zaletą jest interaktywność. W zależności od użytkowników, jak podaje M. Nalazek (2010), najczęściej zachodzą następujące relacje: B2B (*Business to Business*) oznaczające relacje między przedsiębiorstwami oraz B2C (*Business to Consumer*) oznaczające relacje między przedsiębiorstwem a konsumentem. W ostatnim czasie większego znaczenia nabierają relacje C2C, czyli pomiędzy konsumentami wymieniającymi się informacjami na temat danego produktu lub usługi (tab. 3.6).

W tworzeniu baz danych dla SIT niestety nadal zbyt małą wagę przykładą się do wykorzystywania informacji zwrotnych od użytkowników, zwłaszcza turystów o specjalnych potrzebach wynikających z niepełnosprawności. Opinie i rekomenda-

²⁸ Do grup korzystających z informacji turystycznej oprócz głównych adresatów, jakimi są turyści, należą: mieszkańcy, animatorzy i promotorzy turystyki, twórcy i potencjalni twórcy produktu turystycznego, potencjalni inwestorzy infrastruktury turystycznej i paraturystycznej, zarządcy atrakcji turystycznych, hotelarze i restauratorzy, zleceniodawcy usług turystycznych (organizacje biznesowe, szkoły, uczelnie, organizacje społeczne i młodzieżowe, pracownicy socjalni), kierownicy wycieczek, piloci i przewodnicy, touroperatorzy, przedstawiciele biur podróży i organizatorów wycieczek, osoby zainteresowane problemami turystyki (uczniowie i studenci), osoby zainteresowane pracą w dziedzinie turystyki, samorządy terytorialne i gospodarcze, agencje promocji, stowarzyszenia i fundacje, dziennikarze, autorzy przewodników itp. wydawnictw, inne jednostki współpracujące w zakresie organizacji i obsługi ruchu turystycznego (*PSIT*, 2010).

²⁹ Ustawa o Polskiej Organizacji Turystycznej z dnia 25 czerwca 1999 r. (Dz.U. nr 62, poz. 689, z 2000 r., nr 22, poz. 273 oraz z 2001 r. nr 22, poz. 249).

Tabela 3.6. Interakcje na rynku turystycznym z przykładami z turystyki

Biznes	Przedsiębiorstwo (B)	Konsument (C)	Administracja rządowa i samorządowa
Przedsiębiorstwo (B)	B2B Ekstranet*, np. dostęp dla hoteli i touroperatorów.	B2C Systemy elektroniczne, w których konsumenci nabywają usługi.	B2G Przedsiębiorstwa komunikujące się z organami administracji, np. inwestor w sprawie zgodności z planem zagospodarowania.
Konsument (C)	C2B Konsument przekazujący swoje preferencje, np. odnośnie do lotniczych lub hotelowych <i>executive clubs</i> .	C2C Konsument informujący innych konsumentów o dobrych czy złych doświadczeniach (np. www.united.com).	C2G Konsument składający wnioski o wizy, prośby o mapy lub informacje turystyczne dotyczące celu podróży.
Administracja rządowa i samorządowa (G)	G2B Np. organy rządowe informujące hotele o przepisach sanitarnych lub o podatkach.	G2C Organy rządowe informujące konsumentów np. o przepisach dotyczących wiz, szczepień itp.	G2G Organy rządowe komunikujące się ze sobą, np. w sprawach dotyczących polityki turystycznej.

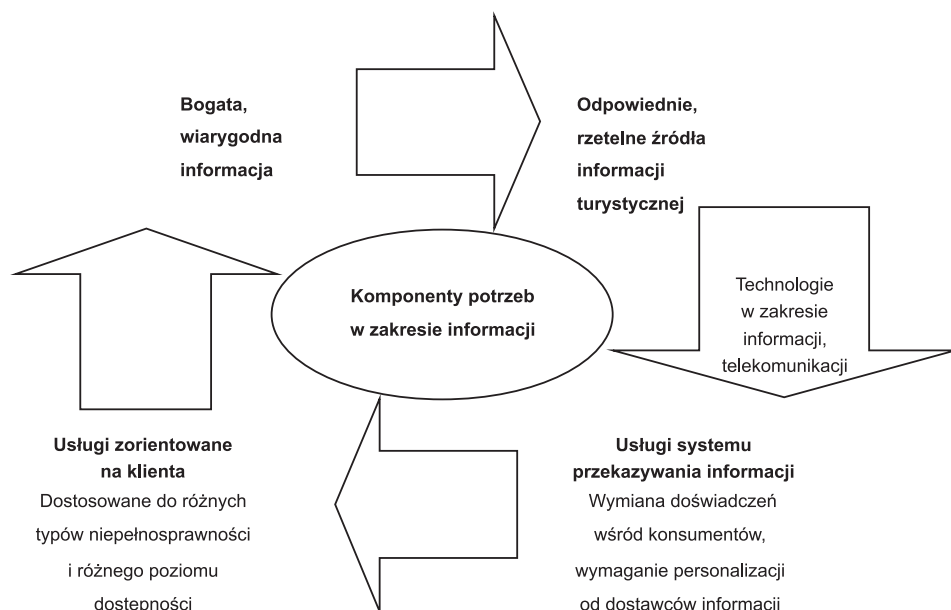
*Ekstranet – dostęp tylko do uprawnionych użytkowników z różnych organizacji.

Źródło: D. Buhalis, E. Laws (2001); D. Buhalis (2003); M. Nalazek (2010: 20).

cje użytkowników powinny stanowić integralną część SIT, weryfikującą użyteczność zawartych w nim informacji. Na konieczność zapewnienia informacji o dostępności turystycznej, adresowanych do osób o wszelkich typach niepełnosprawności, zwrócono uwagę w raporcie OSSATE (*One-Stop-Shop for Accessible Tourism in Europe*)³⁰.

Modelowe ujęcie systemu SIT odpowiadającego potrzebom osób niepełnosprawnych przedstawili V. Eichhorn i in. (2008) (ryc. 3.14). Kluczowe znaczenie w tworzeniu tego typu Systemu Informacji Turystycznej odgrywają rzetelne i stale uaktualniane źródła danych (na temat dostępności atrakcji turystycznych, infrastruktury turystycznej, usług turystycznych, kwalifikacji personelu obsługującego turystów; uwzględniające potrzeby związane z różnymi rodzajami niepełnosprawności). Coraz większe możliwości w przekazywaniu tych informacji stwarzają technologie informacyjne i komunikacyjne (*Information Communication Technologies – ICTs*). Wielkim atutem tego typu technologii jest możliwość tworzenia platformy wymiany doświadczeń i informacji „usług komunikacyjnych” między samymi potencjalnymi lub rzeczywistymi turystami (klientami), jak również między klientami a usługodawcami z branży turystycznej. Tego typu wymiana wiedzy i doświadczeń przyczynia się do tworzenia oraz weryfikowania SIT, a w konsekwencji także usług turystycznych zorientowanych na klienta, dostosowanych zarówno do różnych typów niepełnosprawności, poziomów dostępności miejsc, obiektów czy usług turystycznych, jak indywidualnych potrzeb i preferencji klientów. Tak szcze-

³⁰ <http://www.ossate.org/>

Ryc. 3.14. Struktura powiązań komponentów potrzeb w zakresie Informacji Turystycznej adresowanej do osób niepełnosprawnych
Źródło: V. Eichhorn i in. (2008: 192).

główne informacje uwzględniające indywidualne cechy turystów, tras tranzytowych i destynacji turystycznych umożliwiałyby w łatwy i komfortowy sposób planowanie i realizowanie podróży w zależności od indywidualnych potrzeb oraz motywacji wyjazdów osób niepełnosprawnych. Stworzenie platformy wymiany informacji między osobami niepełnosprawnymi a organizatorami turystyki, gestorami infrastruktury turystycznej na zasadzie sieci współpracy jest podstawą do tworzenia SIT „zorientowanego na klienta”.

Dostępny rynek turystyczny nie jest homogeniczny, ale składa się z różnych subsegmentów związanych z odmiennymi potrzebami i wymogami, ponieważ każda osoba jest unikalna, ma niepowtarzalne zdolności (także sprawności) i preferencje, co w oczywisty sposób jest widoczne na rynku turystycznym. Głównym wymogiem zmierzającym w kierunku zwiększenia dostępności rynku turystycznego jest powiązanie trzech elementów (Buhalis, Michopoulou, 2010), do których należą:

- „budowanie dostępnego środowiska” (projektowanie uniwersalne),
- dostępna informacja z poszanowaniem różnych potrzeb,
- stale uaktualniana informacja (*online*).

Rzeczywistość ICTs może wspomagać destynacje w efektywnym przesyłaniu informacji o dostosowaniu segmentów rynku o wyprofilowanym charakterze odpowiadającym indywidualnym potrzebom do ich bezpośrednich odbiorców. Poprzez ICTs użytkownicy mogą także deklarować swoje potrzeby i wymagania. W destynacjach, wykorzystując te informacje, można więc oferować dostosowane produkty i usługi,

odpowiadające zasadniczym potrzebom każdego podróżującego, i tym samym spełniać założenia społecznego modelu niepełnosprawności. **Podstawą funkcjonowania SIT optymalnego dla użytkowników języka migowego jest zasada tworzenia tego systemu nie tylko dla, ale przede wszystkim z osobami niesłyszącymi.**

„Tak naprawdę nie wiemy, co ciągnie człowieka w świat. Ciekawość? Głód przeżyć? Potrzeba nieustannego dziwienia się? Człowiek, który przestaje się dziwić, jest wydrążony, ma wypalone serce. W człowieku, który uważa, że wszystko już było i nic nie może go dziwić, umarło to, co najpiękniejsze – uroda życia. (...) Podróż jako wysiłek i dociekanie, jako próba poznania wszystkiego – życia, świata, siebie”.

(R. Kapuściński, *Podróże z Herodotem*, 2005: 253).

4. Aktywność turystyczna osób niesłyszących – czynniki wspierające i ograniczające

Udział w turystyce osób niesłyszących przedstawiono w poniższym rozdziale na szerszym tle, dotyczącym problematyki turystyki osób niepełnosprawnych. Przegląd ten ukazuje, że potrzeby osób niesłyszących wśród specjalnych potrzeb turystów, wymagających odpowiedniego dostosowania oferty turystycznej, są rzadko dostrzegane. Można odnieść wrażenie, że są one „niewidzialne” zarówno w branży turystycznej, jak i w badaniach z zakresu turystyki osób niepełnosprawnych.

Przyczyn tego stanu rzeczy należy upatrywać w kilku czynnikach. Po pierwsze w rodzaju niepełnosprawności, który nie powoduje problemów w przemieszczaniu się, stąd dominuje przekonanie, że osoby niesłyszące nie napotykają na większe utrudnienia w podróżach turystycznych niż ogół społeczeństwa. Po drugie niewielka liczba użytkowników języka migowego wśród turystów sprawia, że są oni w małym stopniu dostrzegani, a branża turystyczna zastanawia się nad rentownością wprowadzanych z myślą o nich udogodnień. Problem ten pogłębia fakt, że niesłyszący turyści nie należą do zamożnych. Kolejnym czynnikiem jest niewątpliwie specyfika środowiska osób niesłyszących, organizujących wyjazdy turystyczne głównie we własnym zakresie, co sprawia wrażenie, że nie zachodzi potrzeba wprowadzania specjalnych udogodnień w ofercie turystycznej dla tej grupy. Do istotnych przyczyn należy także „brak głosu” w debatach społecznych przedstawicieli środowiska osób niesłyszących, co wpływa na znikomą wiedzę społeczną na temat ich poglądów, problemów i potrzeb.

Jednakże faktem jest, że potrzeby te istnieją, a turystyka osób niesłyszących ma pewne specyficzne cechy. Dostosowanie do nich podaży turystycznej powinno mieć miejsce przy zaangażowaniu samych osób niesłyszących. Umożliwiłoby to zarówno większy stopień integracji społecznej i satysfakcji z wyjazdów turystycznych tej grupy, jak i pozyskanie kolejnych, do tej pory w zbyt małym stopniu dostrzeganych klientów. Działania branży turystycznej w tym zakresie nie zawsze wymagają inwestycji, wiele udogodnień można wprowadzić, zapraszając do współpracy osoby niesłyszące. Kluczowe znaczenie ma więc odpowiednie nastawienie przedsiębiorców i organizacji turystycznych do obsługi turystów posłu-

gujących się odmiennym językiem. Podstawą kształtowania tego nastawienia jest aktualna wiedza odnośnie do potrzeb i oczekiwań tego środowiska. W poniższym rozdziale przedstawiono przegląd literatury krajowej i zagranicznej, dostarczającej wiedzy na ten temat. Oddzielnie omówiono udogodnienia adresowane do niesłyszących turystów i politykę społeczną państwa w zakresie turystyki osób niepełnosprawnych, tworzącą ramy dla działalności przedsiębiorstw oraz organizacji turystycznych.

4.1. Turystyka osób niepełnosprawnych

Zdolność do podróżowania w przypadku osób niepełnosprawnych ma symboliczne znaczenie. Jest traktowana jako zadanie albo nawet forma demonstracji, która ma przekonać otoczenie, że akceptują swoją sytuację i zamierzają jak najlepiej zadbać o jakość swojego życia (Kaganek, 2007). Wyjazdy turystyczne mogą przyczynić się do zmniejszenia poczucia zamknięcia w sobie, przewyżczania osobistych słabości, wzrostu dobrego samopoczucia (Putnam i in., 2003; Pędraszewska, 2007). Dotychczasowe badania dotyczące turystyki i rekreacji osób niepełnosprawnych obejmowały w głównej mierze rozpoznanie jej uwarunkowań, związanych z potrzebami i ograniczeniami, oraz dostosowanie oferty turystycznej do tych uwarunkowań. W opracowaniu *Leisure Studies. Themes & Perspectives* (Best, 2010) w rozdziale poświęconym problematyce rekreacji i niepełnosprawności przedstawiono zmiany postrzegania społecznego osób niepełnosprawnych oraz mechanizm powstawania stereotypów na ich temat.

Jak podaje S. Best (2010), przez większość drugiej połowy XX w. niepełnosprawność była uważana za istotny przedmiot troski związany ze zdrowiem publicznym. Jednakże w historycznej perspektywie przez długi okres, do końca XIX w. „nienormalności” osób niepełnosprawnych były źródłem rozrywki dla „silnych i zdrowych”. W średniowieczu przedstawiciele elity społecznej chcieli posiadać – jako „dworskich błaznów”, „głupców” lub w roli pupili – osoby z różnymi rodzajami i stopniami niepełnosprawności, traktując je jako „idiotów” dostarczających rozrywki. Biedni mogli oglądać przedstawienia z udziałem osób niepełnosprawnych na wiejskich rynkach i jarmarkach. Zakłady dla obłąkanych były otwarte za odpłatnością dla publiczności i umożliwiały oglądanie podczas wizyty ograniczonych umysłowo pensjonariuszy. W XIX w. „przedstawienia dziwaków” (*freak show*) rozwijały się. Jak podaje R. Bogdan (1996: 25), było to formalnie zorganizowane wystawianie na pokaz ludzi z różnymi rodzajami niepełnosprawności fizycznej i psychicznej w cyrkach, na jarmarkach, podczas karnawału lub w innych miejscach rozrywki. W pokazach tych w XIX i na początku XX w. prezentowano różnego rodzaju anomalie ku ucieście publiczności: umieszczone w butelkach płody ludzkie z poważnymi wadami, deformacjami, kalekie noworodki, „cuda bez rąk i nóg”, brodate kobiety, osoby otyłe, albinosów czy bliźnięta syjamskie. Powodowało to, że w społecznym odbiorze niepełnosprawność była postrzegana jako coś odrażającego lub śmiesznego (Best, 2010: 95–96). Tego typu podejście społeczne przyczyniało się też do tworzenia, rozwoju oraz utrwalania stereotypów dotyczących osób nie-

pełnosprawnych (por. rozdz. 3.1.5), powstawania lęku przed innością, który nadal leży u podstaw wykluczenia społecznego „odmiennych” osób.

Współcześnie wiele badań i działań praktycznych jest ukierunkowanych na jak najlepsze włączanie osób niepełnosprawnych do życia społecznego, także poprzez aktywność turystyczną i rekreacyjną. Obserwowany jest dynamiczny rozwój badań dotyczących turystyki osób niepełnosprawnych (m.in. Jaranowska, 1990; Newman, 1996; Brown i in., 1999; Łobożewicz, 2000; Burnett, Baker Bender, 2001; *Barrierer – Free Tourism for People with Disabilities...* 2003; Błądek i in., 2003; Potter, 2003; Ray, Rydberg 2003; Ehrke, 2004; Kwai-sang Yau i in., 2004; Skalska, 2004; Beladi, 2005; Midura, Żbikowski, 2005; Bergier, Kubińska, 2006; Grabowski i in., 2007; Kaganek, 2009), podejmowanych także przez geografów (patrz rozdz. 2.4.2).

Jednak zauważalna jest tendencja do zawężania postrzegania problemu wyjazdów turystycznych osób o różnych dysfunkcjach do grupy z uszkodzonym narządem ruchu. Problemy osób niesłyszących są rzadko poruszane w opracowaniach zbiorczych z zakresu „turystyki osób niepełnosprawnych”. Powoduje to, że organizatorzy turystyki i rekreacji nadal zgłaszają potrzebę wypracowania szczegółowych wytycznych dotyczących zasad obsługi osób o zróżnicowanych potrzebach związanych z określonymi dysfunkcjami (McKercher i in., 2003; Daruwalla, Darcy, 2005). Przy czym istotne jest, aby dane odnoszące się zarówno do potrzeb, upodobań turystycznych, utrudnień w wyjazdach, jak i dostępności obiektów i miejsc dla osób niepełnosprawnych były gromadzone w sposób ciągły, gwarantujący ich systematyczną aktualizację.

Do często poruszanych problemów należą ograniczenia utrudniające osobom niepełnosprawnym wyjazdy turystyczne (tab. 4.1). W odniesieniu do warunków w Polsce T. Skalska (2004) wśród barier tych na pierwszym miejscu wymieniła ograniczenia finansowe. Wielkość dochodu jest w tym przypadku głównym wyznacznikiem rozmiaru popytu. Niski poziom zamożności osób niepełnosprawnych, niewielkie dochody w relacji do kosztów ponoszonych w związku z wyjazdami turystycznymi (zwłaszcza organizowanymi w komercyjnej, ogólnodostępnej bazie noclegowej) oraz niewielkie wsparcie tego rodzaju wydatków funduszami spożycia zbiorowego powodują, że podstawowym ograniczeniem dla konsumpcji turystycznej osób niepełnosprawnych są bariery ekonomiczne, odsuwające na dalszy plan wszystkie inne, nawet te najbardziej oczywiste i widoczne (Skalska, 2004). Także badania przeprowadzone przez J. Burnetta i H. Baker Bender (2001: 4–11) wykazały, że tym, co odróżniło niepełnosprawnych niepodróżujących od podróżujących, były głównie ograniczenia finansowe, wiek oraz wykształcenie.

Analizę rynku turystycznego w Europie z punktu widzenia jego dostępności dla osób o różnych rodzajach niepełnosprawności przeprowadzili D. Buhalis i in., (2005). Wyniki badań przedstawiono w raporcie OSSATE (*One-Stop-Shop for Accessible Tourism in Europe*)³¹, który stał się podstawą do opracowania modelu informacji turystycznej odpowiadającej potrzebom osób niepełnosprawnych (Eichhorn i in., 2008) przedstawionego w rozdziale 3.4.

³¹ <http://www.ossate.org/>

Tabela 4.1. Czynniki ograniczające aktywność turystyczną i rekreacyjną osób niepełnosprawnych

Autor	Typ ograniczeń	Charakterystyka
R.W. Smith (1987)	rzeczywiste	wynikają bezpośrednio z rodzaju niepełnosprawności lub pośrednio są z nią związane (np. nadopiekuńczość rodziców, opiekunów, nieadekwatna edukacja), mają charakter pierwotny i wewnętrzny; należą do nich: brak wiedzy, problemy związane ze zdrowiem, nieudolność społeczna, zależność fizyczna i psychiczna
	środowiskowe	nastawienie społeczne (negatywne relacje społeczne), architektura, przyroda (np. warunki pogodowe, spadki terenu, rodzaj nawierzchni, transport, prawa i regulacje)
	interaktywne	niedostosowanie zdolności do wyzwania i bariery w komunikowaniu się (wynikające z upośledzenia w obrębie ośrodka mowy lub słuchu)
M. Daniels, E.B. Drogin Rodgers i B.P. Wiggins (2005)	wewnątrzosobowe	bariery fizyczne, dotyczące zmysłów; emocjonalne; związane z wiedzą
	międzyosobowe	bariery związane z towarzyszem podróży; dostawcami usług; obcymi ludźmi
	strukturalne	bariery związane z transportem; udogodnieniami; środowiskiem naturalnym oraz finansowe
N.J. Gladwell, N.A. Bedini (2004)	fizyczne	brak udogodnień i nieumiejętna obsługa, niedostosowanie programów imprez do specyficznych potrzeb i możliwości określonej grupy osób z niepełnosprawnościami
	socjalne	przede wszystkim ograniczenia finansowe
	emocjonalne	związane ze strukturą osobowości i indywidualnymi doświadczeniami
T. Skalska (2004)	bariery ekonomiczne	
	obiektywne ograniczenia wynikające ze stanu zdrowia	
	ograniczenia wynikające z relacji pomiędzy środowiskiem osób niepełnosprawnych a pozostałą częścią społeczeństwa	
	bariery fizyczne	

Źródło: T. Skalska (2004); K. Kaganek (2009).

W Polsce w 2008 r. realizowany był projekt „turystyka dla wszystkich”³² koordynowany przez Zarząd Główny Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego. Prace miały na celu wykazanie dostępności atrakcji turystycznych i zagospodarowania turystycznego dla osób o różnych rodzajach niepełnosprawności. Wyniki inwentaryzacji przedstawiono na stronie www.turystykadlawnieslusznych.pl. Jest to pierwszy w Polsce portal internetowy zawierający sprawdzone przez wolontariuszy dane pomocne w organizacji wyjazdów dla turystów o specjalnych potrzebach. Na terenie Wielkopolski dzięki zaangażowaniu wielu wolontariuszy, instytucji oraz samych gestorów obiektów turystycznych, w oparciu o standardowy formularz, przeprowadzono inwentaryzację 370 obiektów oraz 15 szlaków tury-

³² <http://www.turystykadlawnieslusznych.pl/>

stycznych. Dane zgromadzone w ramach tych prac w Wielkopolsce wykazały bardzo mały stopień przystosowania obiektów do potrzeb osób niesłyszących. Na pytanie, czy istnieje możliwość komunikowania się w języku migowym, twierdząco odpowiedziano w 8 obiektach (Kołodziejczak, Zajadacz, 2008).

4.2. Turystyka osób niesłyszących jako przedmiot badań

Wiele aspektów dotyczących czasu wolnego, w tym wyjazdów turystycznych osób niesłyszących, zostało przedstawionych w opracowaniach zarówno zagranicznych, jak i krajowych. Jednak rzadko stanowiły one odrębny przedmiot badań. Problematyka wyjazdów turystycznych była poruszana wśród zagadnień odnoszących się do środowiska osób niesłyszących jako mniejszości językowej i kulturowej (Prillwitz, 1996; Szczepankowski, 1999; Hendzel, 2000), jak również w przewodnikach dla praktyków ukazujących zasady obsługi niesłyszących turystów (*UK Council on Deafness*, 2005; *Access to the countryside by deaf visitors*, 2006). Wyniki badań z zakresu turystyki osób niesłyszących ukazują jej różne aspekty związane zarówno z doświadczeniami turystycznymi (osobistymi odczuciami satysfakcji, preferowanymi walorami turystycznymi), cechami społeczno-ekonomicznymi tej grupy, jak i sposobem organizacji – optymalnym dostosowaniem oferty turystycznej do rozpoznanych preferencji i potrzeb (Young i in., 2000; Zajadacz, 2005, 2006, 2007a, 2007b, 2008b, 2008c, 2009, 2010a, 2010b, 2010c, 2011a, 2011b; Dąbrowski, Bergier, 2006; Eickman, 2006; Euzouwa, 2006; Oliva 2006; Atherton, 2007; Zajadacz Piotrowski, 2007; Zajadacz, Marciniak, 2009; Zajadacz, Śniadek, 2009; Zajadacz i in., 2010; Zajadacz, Potocka, 2010).

4.2.1. Przegląd problematyki badań w ośrodkach zagranicznych

S. Prillwitz (1996) w rozdziale poświęconym „organizacji czasu wolnego” osób niesłyszących zauważa, iż „o tym, że niesłyszący szukają przede wszystkim kontaktu z osobami sobie podobnymi, świadczy wyraźnie sposób spędzania czasu wolnego. Problemy w komunikowaniu się są tu prawie żadne, bowiem hobby takie, jak czytanie (wymieniane dość często zwłaszcza przez późno ogłuchłych), fotografowanie, majsterkowanie, robotki ręczne, praca w ogrodzie, filatelistyka, oglądanie telewizji itp., nie wymaga w ogóle komunikowania się, albo też niesłyszący spędzają czas wolny we wspólnocie głuchych. Szczególnie popularny jest sport: tenis ziemny i stołowy, gimnastyka, piłka ręczna, kręgle, strzelectwo. Dużą popularnością cieszą się kluby: samochodowe, skata, szachowe oraz grupy teatralne” (Prillwitz, 1996: 242). Przebywanie we własnym środowisku pozwala odpocząć, zwłaszcza od problemów wynikających z utrudnionej komunikacji ze słyszącym otoczeniem. „Z jak wielkim sentymentem osoby niesłyszące odnoszą się do spotkań we własnym środowisku, widać także stąd, że nie nawiązują oni podobnych kontaktów ze słyszącymi nawet tam, gdzie możliwe byłoby to na gruncie wspólnych zainteresowań i ze względu na zewnętrzne okoliczności” [...] „wolą pozostać wśród swoich i swobodnie ze sobą

rozmawiać” (Prillwitz, 1996: 242). Podobnie we fragmencie na temat podróży i urlopu autor ten stwierdza, że „człowiek trzyma się swoich – mogłoby to być motto także tego rozdziału”, wskazując, że zarówno weekendy, jak urlopy osoby niesłyszące najchętniej spędzają z rodziną, w kręgu innych niesłyszących osób. Często korzystają z wycieczek organizowanych przez Związek Głuchych, rzadziej (ok. 25%) z usług biur podróży. „Podczas urlopu rzadko wchodzi w ściślejszy kontakt ze słyszącymi. [...] Mamy tu jeszcze jeden dowód zwartości wspólnoty osób niesłyszących, która jest odczuwana przez nich wszystkich jako oaza wytchnienia. Albowiem – jak wyraził się jeden z nich – być z niesłyszącymi to znaczy wypoczywać, być ze słyszącymi to pracować!” (Prillwitz, 1996: 245).

Dostęp osób niesłyszących do rekreacji w miejscach publicznych przedstawili G. Oliva (2006) oraz M. Atherton (2007). Odwołali się przy tym do teorii rekreacji jako osobistego przeżycia „przepływu”, „uczucia przepływu” (*flow, flow feeling*) dobrego samopoczucia. Satysfakcja ta w sposób oczywisty wpływa na jakość życia. W przypadku osób niesłyszących decyduje o niej możliwość wyboru różnorodnych form wypoczynku, jak również wzajemna akceptacja w kontekście współpracy między słyszącą i niesłyszącą grupą rekreantów. Ponadto istotne jest zrozumienie warunkowań zachowań osób niesłyszących ze strony organizatorów wypoczynku. Przy czym włączanie osób niesłyszących do rekreacji w miejscach publicznych (np. w parkach, kąpieliskach) powinno odbywać się w sposób naturalny, przy zachęcaniu tych osób do zgłaszania swoich potrzeb, oczekiwań, np. sygnalizowania, kiedy i gdzie jest potrzebny tłumacz języka migowego.

Przez ostatnie kilka dekad, jak stwierdza G. Oliva (2006), parki i obiekty rekreacyjne (w Stanach Zjednoczonych) urzeczywistniały koncepcję „włączania” w rekreacji publicznej. Ta filozofia ma swoje podstawy w idei, że osoby z niepełnosprawnością nie powinny być segregowane i odseparowane od osób sprawnych, i jest szeroko rozpowszechniana w miejscach rekreacji publicznej i parkach. Programy szkół wyższych wprowadzają profesjonalne nauczanie w zakresie udostępniania obiektów i miejsc rekreacji osobom niepełnosprawnym, dążąc do ich włączenia w ogólny program wypoczynku na takich samych prawach jak w przypadku osób w pełni sprawnych. Nacisk jest kładziony na nauczanie w zakresie usług „włączających” (*inclusion services*). Profesjonaliści w dziedzinie urządzania parków i miejsc rekreacji realizują ideę, według której integracja osób sprawnych i niepełnosprawnych w obrębie danych aktywności jest lepszym rozwiązaniem niż segregowanie zajęć rekreacyjnych dla sprawnych i niepełnosprawnych. Z myślą o osobach posługujących się językiem migowym w miejscach rekreacji zamieszczono informacje, że w ciągu trzech dni od zgłoszenia zapotrzebowania administratorzy zapewniają usługi tłumacza języka migowego.

G. Oliva (2006) podaje, iż Narodowe Towarzystwo do spraw Rekreacji Terapeutycznej (NTRS w USA) stoi na stanowisku, iż należy zachęcać wszystkich usługodawców w zakresie wypoczynku do stworzenia możliwości wypoczynku dla ogółu społeczeństwa, tworzenia oferty dostępnej dla wszystkich. W przypadku osób niesłyszących głównym, a często jedynym sposobem umożliwienia pełnego dostępu do infrastruktury rekreacyjnej i wypoczynkowej jest zapewnienie tłumacza języka migowego. Trzeba także uwzględnić element społeczny, wpływający na satysfak-

cję z wypoczynku, tj. należy uznać, że osoby dorosłe mają prawo wyboru, kiedy, gdzie i z kim będą spędzać swój wolny czas. Duże znaczenie dla osiągnięcia tej satysfakcji ma kontakt z osobami o podobnych cechach społecznych.

Możliwość osiągnięcia dobrego samopoczucia i satysfakcjonującego wypoczynku zależy w dużej mierze od akceptacji głuchoty i chęci poszukiwania indywidualnych dróg rozwoju (Ladd, 2007). Ponadto szansa na dobre samopoczucie jest tym większa, im osoby niesłyszące mają większe możliwości zachowania swojej tożsamości, której sednem jest zarówno głuchota, jak i wynikający z niej język (Halleux, Poncelet, 2001; Hauser i in., 2010). Kluczowe znaczenie w przełamywaniu bariery językowej ma postawa osób słyszących, które powinny pierwsze wyjść z inicjatywą konwersacji (Atherton, 2007). Z perspektywy osób niesłyszących używanie przez osoby słyszące języka migowego jest przejawem szacunku wobec nich, osoby słyszące wzbudzają wówczas zaufanie, co stanowi dobre podłoże do integracji społecznej. Przy czym same chęci okazywane ze strony osób słyszących są istotniejsze niż płynność operowania językiem migowym (Young i in., 2000).

Badania nad aktywnością turystyczną osób niepełnosprawnych przyczyniły się do opracowania szeregu terapii. Do przykładowych należy terapia przygodą (Kaganek, 2007: 146) czy też opisywany przez D. Bermana i J. Davis-Berman (1995) program o nazwie „namiotowa terapia”, którego uczestnicy mieszkali w plenerze. D. Berman i J. Davis-Berman (1995: 1–7) przedstawili także terapeutyczne znaczenie wycieczek, za które są odpowiedzialne i które prowadzą osoby niepełnosprawne. Podkreślili, że środowisko naturalne pozwala na szerszą terapię, niż jest to możliwe w gabinecie. Kolejne przykłady rehabilitacyjnej i terapeutycznej funkcji turystyki ukazał T. Terry (1995: 26), prezentując uniwersalny program rekreacji umożliwiający integrację społeczną osób niepełnosprawnych oraz uprawianie przez nie takich aktywności, jak: wspinaczka wysokogórska, obozy „na dziko”, obozy wędrówne, wspinaczka górską, spływy pontonem, kajakarstwo, narciarstwo biegowe, zawody na orientację w terenie oraz chodzenie po śniegu. Zaznaczył równocześnie, że w przypadku uczestników tego typu warsztatów, zwłaszcza osób z niepełnosprawnością, każde, nawet najmniejsze zwycięstwo nad sobą, własnymi ograniczeniami podnosi poziom samooceny turysty/rekreanta. Ponadto tego typu zajęcia pozwalają na utrzymanie wysokiego stopnia zaangażowania uczestników w programy rehabilitacyjne (Terry, 1995: 26). D. Nichols i L. Fines (1995: 1–7) przedstawili z kolei projekt, w którym wykazali, że kajakarstwo ma wpływ na wzrost poziomu wielu pożądaných cech, takich jak tężyzna fizyczna, tożsamość społeczna i osobista, satysfakcja z własnych osiągnięć, akceptacja społeczna postępowania/zachowania oraz poczucie własnej indywidualności. Pozytywną rolę sportu w procesie kształtowania własnej tożsamości osób niesłyszących (na przykładach z Wielkiej Brytanii) omówił J. Eickman (2006), z kolei A. Euzouwa (2006) nakreśliła problemy sportu niesłyszących kobiet w Nigerii.

Wyniki badań akademickich oraz postulaty zgłaszane przez praktyków służą tworzeniu przewodników dla menedżerów turystyki i rekreacji, ułatwiających obsługę użytkowników języka migowego. Do opracowań tego typu należą: *UK Council on Deafness* oraz *Access to the countryside by deaf visitors* (2006) omówione wraz z innymi opracowaniami o charakterze aplikacyjnym (por. rozdz. 4.3).

4.2.2. Przegląd problematyki badań w ośrodkach krajowych

Historię turystyki osób niesłyszących w Polsce nakreślił B. Szczepankowski (1999: 295–296, 2011). Za jej prekursora uznaje się Franciszka Ksawerego Preka (1801–1863), który dzięki staraniom matki był kształcony w trybie indywidualnym. Przez blisko 40 lat prowadził diariusz, w którym szczegółowo opisywał codzienne wydarzenia, w tym liczne podróże. W diariuszu tym znalazły się obok opisu podróży szkice i rysunki, szczegółowe dane na temat miejscowości i okolic. Jego działalność stawia go w rzędzie prekursorów turystyki i krajoznawstwa w Polsce w ogóle, a wśród niesłyszących w szczególności.

Wyniki badań przeprowadzonych wśród osób niesłyszących w Polsce, przedstawione przez J. Hendzla (2000) i T. Skalską (2004), sugerują, że w przypadku osób z uszkodzonym słuchem „ściśle turystyczne wyjazdy należą do rzadkości, nie można więc mówić o masowości turystyki w tym środowisku” (Hendzel, 2000: 200), pomimo że wada słuchu nie stanowi ograniczenia w uprawianiu różnorodnych form turystyki, w tym turystyki kwalifikowanej. Z danych zgromadzonych przez T. Skalską (2004, tab. 4.2) wynika, że osoby niesłyszące podróżują w celach turystycznych rzadziej niż niepełnosprawne ruchowo czy z dysfunkcją narządu wzroku.

J. Hendzel (2000) przybliżył główne przyczyny ograniczające udział w turystyce osób niesłyszących w oparciu o rezultaty badań ankietowych przeprowadzonych przez Instytut Turystyki w Warszawie przy pomocy Polskiego Związku Głuchych w 1986 r. Grupa losowo dobranych respondentów objęła 881 osób. Wśród głównych czynników wyróżniono takie, jak: trudności finansowe, brak czasu i brak zainteresowania. Wśród dalszych przyczyn braku zainteresowania turystyką przez osoby z uszkodzonym słuchem, jak podaje J. Hendzel (2000), znalazły się kolejno: kłopoty rodzinne, brak możliwości zorganizowania wyjazdu, trudności z uzyskaniem skierowania na wczasy, brak odpowiedniej odzieży oraz trudności komunikacyjne. Znaczna część respondentów (26%) nie chciała podróżować, wolała wypoczywać w swoim środowisku (z rodziną, znajomymi). Część ankietowanych (12%) podała,

Tabela 4.2. Uczestnictwo niepełnosprawnych mieszkańców Polski w turystyce w 1999 r. (wg rodzaju schorzenia w %)

Rodzaj schorzenia	Osoby, które w ogóle nie wyjeżdżały	Wyjeżdżający na terenie kraju	Wyjeżdżający za granicę
Ogółem	78,7	20,3	1,0
Narząd ruchu	79,2	20,0	0,9
Narząd wzroku	78,4	21,0	0,6
Narząd słuchu	81,3	17,8	0,9
Układ krążenia	78,4	20,7	0,9
Schorzenia psychiczne	83,5	15,9	0,6
Choroby umysłowe	84,7	15,3	0,0
Schorzenia neurologiczne	78,1	20,5	1,4

Uwaga: Uwzględniono wszystkie wyjazdy z co najmniej jednym noclegiem, suma wartości procentowych nie zawsze wnosi 100, ponieważ osoba wyjeżdżająca w kraju mogła też wyjeżdżać za granicę.

Źródło: T. Skalska (2004: 65).

że preferuje turystykę w gronie osób o podobnych problemach ze słuchem. Jednak dwukrotnie więcej respondentów chętnie uczestniczyłoby w wyjazdach integracyjnych z ludźmi słyszącymi.

Trudności finansowe rzutujące na możliwości wyjazdów turystycznych są konsekwencją niskiego poziomu wykształcenia omawianego środowiska. Badania przeprowadzone przez Instytut Turystyki w Warszawie (Hendzel, 2000) wykazały, „że 56% respondentów posiadało wykształcenie nie wyższe niż podstawowe, 20% nie posiadało żadnego wykształcenia, 11% wykształcenie średnie i zaledwie 1% wyższe”. Z badań tych ponadto wynika, że średnie wynagrodzenie w zawodach pozarolniczych było niższe o 33% od średnich zarobków krajowych, a zarobki rolników z uszkodzonym słuchem były o połowę niższe od zarobków inwalidów słuchu pracujących poza rolnictwem. Co dwudziesty piąty badany korzystał ze świadczeń opieki społecznej lub pomocy rodziny (Hendzel, 2000).

Ponadto autor ten, jako osoba ściśle związana ze środowiskiem osób niesłyszących, wieloletni tłumacz programów telewizyjnych na język migowy, stwierdza, że podczas wyjazdów turystycznych osoby z uszkodzonym słuchem liczą na pomoc ludzi pełnosprawnych i oczekują partnerskiego traktowania. Niespełnienie tego warunku prowadzi do izolacji, organizowania odrębnych imprez. Ankietowani „zamykanie” się we własnym kręgu argumentowali: brakiem możliwości kontaktu z ludźmi słyszącymi, złym traktowaniem przez osoby słyszące oraz odczuwaną odmiennością i skrępowaniem. Przykre doświadczenia wynikające z próby integracji ze światem ludzi słyszących są jedną z głównych przyczyn zamykania się we własnym środowisku „świata ciszy”. Stanowią „blokadę” psychiczną, rzutującą na postawy ludzi z uszkodzonym słuchem, w tym na ich aktywność turystyczną.

B. Szczepankowski (1999), ściśle związany ze środowiskiem osób niesłyszących, wyróżnia szereg barier ograniczających dostęp do turystyki członków tego środowiska. Zalicza do nich: wadę słuchu i barierę komunikatywności; brak dostępu do szeroko pojętej informacji, w tym informacji turystycznej; stereotypy myślowe i mity społeczne na temat ludzi niesłyszących, krążące w środowisku osób słyszących (por. Pietrzak 1993); brak akceptacji ze strony osób słyszących, co powoduje brak integracji ze słyszącymi; brak propozycji wyjazdów dla osób z uszkodzonym słuchem; bariery finansowe. Ograniczenia te potwierdziły wyniki badań kwestionariuszowych (Zajadacz, 2005) przeprowadzonych zarówno wśród dorosłych, jak i młodzieży (tab. 4.3).

Aktywność ruchowa w czasie wolnym dzieci i młodzieży z dysfunkcją narządu słuchu, pochodzących z terenów wschodniej Polski, była przedmiotem badań D. Dąbrowskiego i J. Bergiera (2006). W okresie 2005–2006 przebadano 322 osoby przebywające w ośrodkach szkolno-wychowawczych w Lublinie, Przemyśle i Olecku. Podstawową metodą gromadzenia danych był sondaż diagnostyczny oraz technika obserwacji (Dąbrowski, Bergier, 2006: 297). Autorzy skupili się zwłaszcza na analizie porównawczej zachowań chłopców i dziewcząt, nie przedstawili jednak charakterystyki respondentów (np. dotyczącej wieku, stopnia niedosłuchu czy głównego sposobu komunikowania się). W oparciu o przeprowadzone badania stwierdzono m.in., że najczęściej deklarowanym sposobem spędzania czasu wolnego był wypoczynek czynny, przede wszystkim realizowany w towarzystwie, rzadziej w formie indywidualnej. Do wskazywanych form wypoczynku należały gry

Tabela 4.3. Najczęściej wskazywane ograniczenia wyjazdów turystycznych przez osoby niesłyszące z uwzględnieniem grup wiekowych (dane w %)

Ograniczenia*	Grupa wiekowa			
	15–17	18–26	27–45	46–55 lat
trudności finansowe rodziny	93	46	33	22
brak ofert turystycznych ze strony biur podróży dla osób niesłyszących	36	85	33	–
brak komunikacji z osobami słyszącymi	21	15	33	56
wada słuchu	21	15	33	56
poczucie zagubienia w nowych miejscach, wynikające z trudności w komunikowaniu się, zdobywania informacji na temat odwiedzanych miejsc	21	–	16	–
brak dostępu do informacji o organizowanych wyjazdach	–	38	16	–
poczucie braku akceptacji ze strony osób słyszących	–	23	–	–
zły stan zdrowia	–	–	–	22

*ograniczenia wskazywane przez więcej niż 10% respondentów w danej grupie wiekowej

Źródło: A. Zajadacz (2005, n=42).

i zabawy ruchowe, w dalszej kolejności gry komputerowe oraz oglądanie filmów w telewizji. Największy wpływ na podejmowanie aktywności ruchowej miało środowisko koleżeńskie, mniejszy nauczyciele czy własna motywacja. Natomiast największą przeszkodą w uprawianiu aktywności ruchowej, jaką wskazywali respondenci, był brak czasu, następnie brak chęci i problem związany z doбором odpowiedniego towarzystwa. Znaczna część osób potwierdziła chęć uczestnictwa w zajęciach ruchowych wraz z osobami pełnosprawnymi (Dąbrowski, Bergier, 2006: 304).

Sposoby spędzania czasu wolnego przez dorosłe osoby niesłyszące w cyklu dzień powszedni – weekendy i święta – urlopy/wakacje przedstawili A. Zajadacz i K. Piotrowski (2007). Przedmiotem badań były także preferencje turystyczne dotyczące kulturowych walorów turystycznych (Zajadacz, 2006) oraz percepcja walorów turystycznych (przyrodniczych i kulturowych) przez osoby niesłyszące na tle słyszącej części społeczeństwa (Zajadacz, Potocka, 2010). Oddzielne opracowanie poświęcono analizie wybranych cech społeczno-demograficznych i problemom aktywności zawodowej osób niesłyszących w Polsce (Zajadacz, Marciniak, 2009). Dane te mają istotne znaczenie w toku badań uwarunkowań, w tym ograniczeń aktywności turystycznej tej grupy społecznej. Aktywność ta, w oparciu o wyniki wywiadów kwestionariuszowych przeprowadzonych w środowisku osób niesłyszących w skali kraju, była analizowana w kilku pracach: w ujęciu przestrzennym (Zajadacz, 2007b), w kontekście specyfiki oraz uwarunkowań wypoczynku (Zajadacz, Śniadek, 2009), w zakresie częstotliwości, zasięgu przestrzennego, miejsc docelowych wyjazdów turystycznych oraz sposobów ich organizacji (Zajadacz, 2008c).

Kolejny cykl prac był ukierunkowany na zastosowania praktyczne i przedstawiał propozycje przekazu informacji turystycznych użytkownikom języka migowego, m.in. przy zastosowaniu technik multimedialnych (Zajadacz, 2007a, 2008b,

2010b; Kołodziejczak, Zajadacz, 2008; Zajadacz i in., 2010; Zajadacz, 2010a). Propozycje programów-przewodników turystycznych zawierających translator języka migowego opracowano dla dwóch tras wiodących po najstarszych częściach Poznania oraz dla dwóch wybranych galerii Muzeum Narodowego w Poznaniu. W postaci programów SITex i SITur zostały one wydane na płycie CD (Zajadacz, 2010c, d).

Próbę syntezy zgromadzonych danych zawarto w monografii *Czas wolny, turystyka i rekreacja osób niesłyszących w Polsce. Zarys specyfiki problemu* (Zajadacz, 2010a). Wnioski zawarte w tym opracowaniu potwierdziły hermetyczny charakter społeczności osób niesłyszących, które najchętniej czas wolny spędzają we własnym gronie (w tym na spotkaniach w PZG), a także z rodziną. Podważyły natomiast funkcjonujący stereotyp, że wszystkie osoby niesłyszące „są takie same”, mają takie same upodobania i w podobny sposób się zachowują. Wypowiedzi respondentów [n=192] wykazały różnorodność ich upodobań, zainteresowań i podejmowanych form wypoczynku. Do typowych sposobów spędzania czasu wolnego w dniu powszednim należały spotkania w PZG, spotkania z rodziną i z niesłyszącymi znajomymi, spacer, czytanie gazet, ponadto oglądanie telewizji (z tłumaczem języka migowego). W soboty, niedziele oraz święta najbardziej popularnym sposobem wypoczynku (zarówno w miejscu zamieszkania, jak i poza nim) były spotkania ze znajomymi i spacer. Natomiast charakterystyczne w miejscu zamieszkania jest częste oglądanie telewizji (z językiem migowym i bez niego) oraz czytanie gazet. W czasie weekendowych wyjazdów realizowane są także wycieczki krajoznawcze.

Podczas urlopów i wakacji najbardziej popularne były takie aktywności jak spacer (równie często podejmowane w weekendy i święta). W okresie tym zdecydowanie wśród zajęć rekreacyjnych dominują formy aktywne i na „świeżym powietrzu”, takie jak: zwiedzanie, pływanie, opalanie się, obserwacje przyrody, jazda na rowerze czy chodzenie po górach, pomimo że 1/3 ankietowanych wskazała także oglądanie telewizji i czytanie. Analiza wypowiedzi respondentów z uwzględnieniem ich wybranych cech demograficznych wykazała znamienne tendencje, iż osoby bardziej zamożne częściej uprawiają turystykę kwalifikowaną (wymagającą też dysponowania odpowiednim sprzętem). Zauważalna była również prawidłowość, że osoby, u których uszkodzenie słuchu nastąpiło w wieku dorosłym (u których wykształciła się mowa), częściej oglądają telewizję bez tłumacza języka migowego, natomiast osoby z głuchotą prelingwalną preferują programy z tłumaczeniem. Wypowiedzi respondentów wykazały ponadto, że dla osób niesłyszących, zwłaszcza z głębokim, wrodzonym niedosłuchem, język migowy jest głównym, naturalnym sposobem komunikowania się. Stąd do bardzo istotnych zadań, zmierzających do wyrównywania szans tej grupy społecznej, należy popularyzacja języka migowego w społeczeństwie. Nie mniej istotna, z uwagi na fakt, że osoby niesłyszące kulturowo stanowią mniejszość społeczną, jest większa dbałość o odpowiedni poziom ich wykształcenia, gwarantujący dobrą znajomość języka polskiego, umożliwiającą swobodną komunikację poprzez tekst (por. Zajadacz, 2010d). Kolejny etap w prowadzonym cyklu badań stanowi próba porównania cech turystyki osób niesłyszących z grupą testową słyszącej części społeczeństwa.

Ludzie związani ze środowiskiem osób niesłyszących zwracają uwagę na rolę organizacji zrzeszających osoby niesłyszące w zagospodarowaniu czasu wolnego.

B. Szczepankowski (1999) podaje, że turystyka niezmiennie zajmuje istotne miejsce w działalności Polskiego Związku Głuchych. Od 1954 r. organizowane są systematycznie imprezy turystyczne w postaci rajdów, zlotów, w tym także dla seniorów, młodzieży, zloty motorowe, kolarskie, spływy kajakowe i inne podobne imprezy o zasięgu lokalnym, krajowym i międzynarodowym. W niektórych imprezach masowych uczestniczy po kilkaset osób niesłyszących. Udział w takich formach spędzania czasu wolnego pozwala nie tylko na poznawanie świata i sprzyja rozwojowi intelektualnemu, ale też pełni istotne funkcje integracyjne. Pomaga kształtować właściwe postawy społeczne zarówno osób niesłyszących, jak i słyszących stykających się z niesłyszącymi podczas turystycznych podróży (por. Szczepankowski, 1999).

Jednak poza instytucjami i organizacjami zrzeszającymi osoby niesłyszące (w tym szczególnie takimi, jak: PZG, koła PTTK, zakłady pracy zrzeszające osoby niesłyszące, parafie, por. Hendzel, 2000: 198–200) potrzeby niesłyszących turystów są, jak wykazują wyniki badań³³, w małym stopniu dostrzegane w gospodarce turystycznej. Zagraniczne i krajowe biura turystyczne nie dysponują ofertą zadowalającą tę grupę klientów. Powstała w ten sposób luka wypełniana w naszym kraju organizacje i stowarzyszenia zrzeszające osoby niepełnosprawne (Zdebski, Gordon, 2005; Kaganek, 2007). Zmiana tego faktu, zmierzająca w kierunku zwiększenia aktywności turystycznej i rekreacyjnej osób niesłyszących, wymaga działań zarówno w sferze pobudzania popytu, jak i podaży turystycznej. W przypadku organizatorów turystyki i wypoczynku oraz gestorów infrastruktury wykorzystywanej w czasie wolnym bardzo ważna jest świadomość specyfiki tej grupy klientów. Wiedza ta nie powinna ograniczać się jedynie do rozpoznania utrudnień i ograniczeń, jakie napotykają w swym życiu osoby niesłyszące, ale podobnie jak w przypadku każdego segmentu turystów powinna opierać się na rzetelnych informacjach odnośnie do struktury zajęć podejmowanych przez przedstawicieli tej grupy w czasie wolnym, a także ich potrzeb, preferencji turystycznych i rekreacyjnych. Wykorzystanie tego typu informacji umożliwia przygotowanie oferty dla klientów, stanowiących segment do tej pory w zbyt małym stopniu dostrzegany i doceniany. Aktualny stan dostosowania oferty spędzania czasu wolnego w Polsce do potrzeb segmentu klientów, jakimi są osoby niesłyszące, obrazują wybrane wyniki badań m.in. w ramach projektów *Gość niepełnosprawny w muzeum* (Porczyński, 2009) czy *Turystyka dla wszystkich* (por. Kołodziejczak, Zajadacz, 2008; Zajadacz 2008d; Zajadacz, 2010a). „Otwieranie” oferty turystycznej i rekreacyjnej na potrzeby osób niesłyszących kulturowo niewątpliwie będzie czynnikiem zachęcającym je do większej aktywności turystycznej nie tylko w formie wyjazdów grupowych, ale także indywidualnych.

³³ M.in. wyniki badań *Gość niepełnosprawny w muzeum* (2009) czy projektu *Turystyka dla wszystkich* (2008) – patrz rozdz. 4.2.

4.3. Udogodnienia adresowane do niesłyszących turystów

Model dostępności obiektów i usług turystycznych dla osób niepełnosprawnych, określony mianem „piramidy dostępności”, wyraźnie ukazuje konieczność dostosowania oferty turystycznej i rekreacyjnej do indywidualnych potrzeb klientów (ryc. 4.1). Ten kierunek działań jest i będzie, jak podaje K. Przeclawski (2004), znaną cechą turystyki w pierwszych dziesięcioleciach XXI w. Bezpośrednią konsekwencją tendencji do indywidualizacji potrzeb i stylu życia dla polityki turystycznej będzie konieczność odchodzenia od schematycznej, często zrutyinizowanej oferty. Programy proponowane przez biura podróży uwzględniać będą musiały coraz bardziej konieczność dostosowania do zindywidualizowanych potrzeb klientów, do odmiennych potrzeb różnych kategorii ludzi, a nawet do ich cech jednostkowych. Badanie rynku stanie się coraz bardziej precyzyjne i będzie miało coraz większy wpływ na zróżnicowanie oferty. Ten proces, który już się zaczął, będzie ulegał dużemu przyspieszeniu, zwłaszcza wobec rosnącej konkurencji.

Bariery ograniczające udział w turystyce i rekreacji w przypadku osób niesłyszących mają przede wszystkim charakter interaktywny (Smith, 1987). Podstawową rolę w dostosowaniu oferty turystycznej do potrzeb osób niesłyszących odgrywa więc niwelowanie bariery językowej, jak również tworzenie ogólnospołecznej atmosfery zachęcającej osoby niesłyszące do aktywności turystycznej. Język migowy oraz możliwości percepcji wzrokowej powinny być odpowiednio uwzględnione w funkcjonowaniu Systemu Informacji Turystycznej (SIT).

Model dostępności obiektów i usług turystycznych dla osób niepełnosprawnych, nazwany „piramidą dostępności” (*Economic Impulses of Accessible Tourism for All*, 2004: 33), wyraźnie ukazuje konieczność dostosowania oferty turystycznej i rekreacyjnej do indywidualnych potrzeb klientów. Wśród sekwencji niezbędnych

Ryc. 4.1. Piramida dostępności

Źródło: *Economic Impulses of Accessible Tourism for All* (2004: 33).

działań wymieniono: dbałość o otwartość i świadomość personelu; dostępną informację; przystosowane, zróżnicowane i uwzględniające indywidualne potrzeby propozycje spędzania wolnego czasu. W działaniach mających na celu udostępnianie oferty turystycznej osobom niesłyszącym widoczne są dwa kierunki, związane z:

- 1) zasadami przewodnictwa turystycznego oraz kwalifikacjami personelu obsługującego niesłyszących gości,
- 2) wykorzystaniem rozwiązań technicznych, w tym multimedialnych.

4.3.1. Przewodnictwo turystyczne, obsługa niesłyszących turystów

Wskazówki dla przewodników grup niesłyszących turystów, jak również dla pracowników obsługi ruchu turystycznego zawarto w wielu opracowaniach (m.in. Newman, 1996; *Best practice guidance*, 2003; Budny, 2003; Darcy, 2003; Potter, 2003; *UK Council on Deafness*, 2005; *Access to the countryside by deaf visitors*, 2006; Grabowski i in., 2007; Kałużny, Rewcio, 2008; *Praktyczny poradnik savoir-vivre*³⁴; Zajądacz, 2010a, b, c). Wskazówki te dotyczą zasad przewodnictwa przy współpracy z tłumaczem języka migowego, specyfiki zachowań osób niesłyszących (m.in. wykorzystania percepcji wzrokowej, potrzeby dłuższego czasu zwiedzania) oraz rozpowszechniania znajomości języka migowego (choć kilka podstawowych znaków) wśród obsługi ruchu turystycznego. Ponadto potrzeby okazywania zainteresowania, uprzejmości, inicjatywy i otwartości w kontaktach ze strony usługodawców.

Przewodnik dobrych praktyk w zakresie usług publicznych, odnoszący się do użytkowników brytyjskiego i irlandzkiego języka migowego³⁵, zaleca m.in. w przypadku, gdy spotykamy osobę niesłyszącą lub niedosłyszącą:

- sprawdź, zanim zaczniesz mówić, czy słuchający skupili na tobie swoją uwagę;
- zawsze mów bezpośrednio do osoby niesłyszącej, a nie do tłumacza języka migowego, który może z nią być;
- mów jasno i nie wyolbrzymiaj ruchu ust;
- nie krzycz, ponieważ nie jest to komfortowe dla niesłyszących i wygląda agresywnie;
- zawsze próbuj znaleźć odpowiednie miejsce do rozmowy, dobrze oświetlone, bez hałasu i czynników mogących rozpraszać uwagę;
- nie odwracaj twarzy, jeśli rozmawiasz z kimś niesłyszącym;
- używaj poprawnego języka, a nie żargonu; zawsze wyjaśniaj niezbędne skróty;
- bądź cierpliwy i poświęć odpowiednio dużo czasu na komunikację;
- unikaj pozycji, w której źródło światła jest bezpośrednio za tobą (np. lampa, okno, słońce), ponieważ może to utrudniać komunikację (światło może oślepić rozmówcę).

³⁴ United Spinal Association, tłum. na zlecenie Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej, adaptacja Biuro Pełnomocnika Rządu do spraw Osób Niepełnosprawnych.

³⁵ *Best practice guidance on providing public services to deaf people who use British Sign Language or Irish Sign Language*. Hands – on Partnership (www.dcalni.gov.uk).

Do wspomagających komunikowanie się, przydatnych środków technicznych należy zaliczyć: (1) zastosowanie grafiki: zdjęć, symboli, planów, map, rysunków, etykiet, (2) przewodniki turystyczne w formie nagrań wideo, (3) teksty uwzględniające specyfikę języka migowego, (4) system nawigacji GPS, (5) przewodniki turystyczne adresowane do użytkowników telefonów komórkowych bazujące na fotokodach – mogą się doskonale sprawdzić w komunikowaniu się osób niesłyszących, podobnie jak SMS, (6) sygnalizację świetlną, wibracje, (7) system ostrzegający o zagrożeniu, (8) programy – translatory języka migowego (Zajadacz, 2010a, b).

4.3.2. Technologie

W systemie bezpieczeństwa w obiektach turystycznych wykorzystywane są urządzenia typu „deaf-alerter”³⁶ zawierające nadajnik, który osoba niesłysząca nosi przy sobie i który to poprzez wibracje i sygnalizację świetlną alarmuje w sytuacji zagrożenia, także podczas snu.

Kolejnym technicznym rozwiązaniem wspomagającym komunikowanie się między słyszącą i niesłyszącą częścią społeczeństwa są programy translatory, które dokonują automatycznie przekładu tekstu na język migowy z wykorzystaniem animacji. Przykładem tego typu oprogramowania jest brytyjski program Tessa³⁷ lub niemiecki eSIGNE³⁸. Programy te są użyteczne również w przypadku tłumaczenia stron internetowych, a w pierwotnym zamyśle miały służyć tłumaczeniu informacji przekazywanych przez rząd. W Polsce program translator polskiego języka migowego Thetos jest opracowywany na Politechnice Śląskiej w Gliwicach³⁹.

Przykładem multimedialnych przewodników turystycznych są programy SITex i SITur (Zajadacz, 2010c, d; Zajadacz i in., 2010), które powstały w celu ułatwienia przekazywania treści krajoznawczych i turystycznych osobom niesłyszącym, posługującym się językiem migowym. Oba programy zawierają translator języka migowego (Thetos) – przekładający teksty na gesty przy zastosowaniu techniki animacji. Prace były realizowane w ramach projektu badawczego w latach 2008–2010 i finansowane przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego ze środków na naukę⁴⁰.

³⁶ <http://www.deaf-alerter.com/deaf-alerter.php>.

³⁷ TExt and Sign Support Assistant – program tłumaczący teksty z j. angielskiego na Brytyjski Język Migowy (www.sysconsulting.co.uk/web/projects/project_view.jsp?code=TESSA; dostęp: 07.2011).

³⁸ eSIGNE program – translator opracowany na potrzeby tłumaczenia treści stron internetowych (<http://www.sign-lang.uni-hamburg.de/esign/overview.html>).

³⁹ Program opracowywany pod kierunkiem P. Szmala (Zakład Oprogramowania, Instytut Informatyki, Politechnika Śląska w Gliwicach) (<http://thetos.polsl.pl/>).

⁴⁰ Główni wykonawcy projektu: dr inż. Przemysław Szmala, dr inż. Nina Suszczańska, mgr inż. Tomasz Grudziński (Zakład Oprogramowania, Instytut Informatyki, Wydział Automatyki, Elektroniki i Informatyki, Politechnika Śląska w Gliwicach); prof. dr hab. Bogdan Szczepankowski (Wydział Nauk Pedagogicznych, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego); kierownik: dr Alina Zajadacz (Zakład Centrum Turystyki i Rekreacji, Wydział Nauk Geograficznych i Geologicznych, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu).

Tworzenie programów poprzedziło rozpoznanie sposobów spędzania czasu wolnego przez osoby niesłyszące w Polsce, upodobań, preferencji turystycznych, jak również czynników ograniczających udział tej grupy społecznej w turystyce i wydarzeniach kulturalnych. Następnie, przy współpracy z osobami niesłyszącymi z poznańskiego oddziału Polskiego Związku Głuchych, dokonano wyboru treści turystycznych i krajoznawczych stanowiących bazę do budowy dwóch próbnych (pilotażowych) programów. Uwagi osób niesłyszących były także bardzo cenne w odniesieniu do sposobów prezentowania treści: doboru grafiki (zdjęć, planów, map), rozmieszczenia obrazów i tekstu w oknie programów oraz funkcji klawiszy umożliwiających łatwe i wygodne poruszanie się po nich. Programy dedykowane są osobom, dla których naturalnym sposobem porozumiewania się jest język migowy.

- **SITex** (ryc. 4.2) umożliwia prezentowanie treści ekspozycji w warunkach stacjonarnych (np. w muzeach, galeriach, punktach informacji turystycznej, infokioskach) załączona wersja przedstawia opisy dwóch wybranych galerii w Muzeum Narodowym w Poznaniu (Galeria Młodej Polski oraz Sztuki Współczesnej).
- **SITur** (ryc. 4.3) jest przeznaczony do przybliżania treści w warunkach terenowych na szlakach turystycznych i w wersji pilotażowej obejmuje dwie trasy wiodące po najstarszych zakątkach Poznania (Ostrowie Tumskim i Starym Rynku).

Załączony do programów opis zawiera:

- charakterystykę budowy programów oraz translatora języka migowego z punktu widzenia twórców oprogramowania – grupy informatyków;
- opinie przedstawicieli środowiska osób niesłyszących, specjalistów z zakresu języka migowego na temat aktualnego stopnia użyteczności programów;
- wnioski przedstawiciela Muzeum Narodowego w Poznaniu, dotyczące możliwości wykorzystania proponowanych narzędzi w celu przekazywania informacji na temat ekspozycji. Wnioski te zostały wysnute w oparciu o doświadczenia związane z testowaniem programu SITex w dwóch galeriach muzeum.

Głównym celem publikacji programów było zasięgnięcie opinii użytkowników odnośnie do skuteczności i atrakcyjności zaproponowanych rozwiązań. Zgłoszone

Ryc. 4.2. Program SITex – plansza powitalna
Źródło: A. Zajadacz (red.; 2010c).

Ryc. 4.3. Program SITur – plansza powitalna
Źródło: A. Zajadacz (red.; 2010c).

uwagi będą punktem wyjścia do kolejnego etapu pracy. Wykonawcy są świadomi, że programy w obecnej postaci należy traktować jako wstępną wersję, wymagającą dalszej rozbudowy, zachęcają tym samym środowisko osób niesłyszących do dzielenia się wskazówkami na temat możliwości ich udoskonalenia.

4.3.3. Dobre praktyki

Cennym źródłem informacji dla gestorów atrakcji i infrastruktury turystycznej jest analiza dobrych praktyk. Do przykładowych obiektów uwzględniających w swojej ofercie potrzeby niesłyszących klientów należą: Disney World⁴¹ (Floryda), Muzeum Luwr⁴² (Paryż), British Museum⁴³ (Londyn), Victoria and Albert Museum⁴⁴ (Londyn), Muzeum w Stalowej Woli⁴⁵, Muzeum Narodowe w Krakowie (Gumula, 2009), Muzeum Pałacu w Wilanowie (Buraczyńska, Górajec, 2009). Osoby niesłyszące mogą na stronach internetowych tych obiektów zasięgnąć informacji o udogodnieniach, w tym możliwości zwiedzania z tłumaczem języka migowego. Przekonują się także, że są dostrzegane, ważną grupą gości, że w miejscach tych wychodzi się naprzeciw odwiedzającym o specjalnych potrzebach, chcąc zapewnić wysoką jakość doświadczeń, przeżyć niezależnie od niepełnosprawności i sposobu zwiedzania w grupie czy też indywidualnie.

Jednakże, pomimo wskazanych wielu możliwych udogodnień w zakresie organizacji turystyki osób niesłyszących, badania dotyczące dostępności oferty turystycznej dla osób niesłyszących, wykazują w dalszym ciągu braki, zwłaszcza w Systemie Informacji Turystycznej (Ray, Ryder, 2003; *Economic Impulses of Accessible Tourism for All*, 2004; Buhalis i in., 2005). Niezmiennie istnieje więc potrzeba szczegółowego rozpoznania potrzeb w zakresie dostępności informacji turystycznej występujących u osób z różnymi rodzajami niepełnosprawności (Eichorn i in. 2008; Buhalis, Michopoulou 2010). Rozpoznanie to powinno dotyczyć nie tylko rodzaju niezbędnych informacji, ale także sposobów ich przekazywania (Gitelson, Perdue, 1987; Fesenmaier, 1994; Pennington-Gray, Vogt, 2003; Bansal, Eiselt, 2004; Wong, McKercher, 2011).

4.4. Polityka społeczna państwa w zakresie turystyki osób niepełnosprawnych⁴⁶

Polityka społeczna państwa wobec osób niepełnosprawnych „obejmuje ogół działań podmiotów publicznych i organizacji pozarządowych, mających za zadanie wyrównywanie nieuzasadnionych różnic socjalnych, asekurowanie wobec ryzyk życiowych oraz tworzenie szans funkcjonowania osób niepełnosprawnych we

⁴¹ <http://disneycruise.disney.go.com/ships-activities/ships/services/guests-with-disabilities/>

⁴² http://www.louvre.fr/llv/pratique/detail_handicap.jsp?handicap=2

⁴³ http://www.britishmuseum.org/learning/access/hearing_impaired_visitors.aspx

⁴⁴ <http://www.vam.ac.uk/>

⁴⁵ <http://www.muzeum.stalowawola.pl/>

wszystkich dziedzinach życia gospodarczego i społecznego, umożliwiających ich pełną integrację ze społeczeństwem” (Kurzynowski, 1996: 21). Oznacza to odejście od socjalnej izolacji oraz tworzenie mechanizmów i instytucji ułatwiających integrację osób niepełnosprawnych w środowisku ich zamieszkania, w środowisku pracy oraz w społeczeństwie jako całości (Kurzynowski, 1998: 7–11; Brożyna i in., 2008: 272). Wydarzenia w roku 2003 – uznanym za Europejski Rok Osób Niepełnosprawnych – przyczyniły się do zmiany społecznej świadomości i postrzegania osób niepełnosprawnych na całym naszym kontynencie. Wyniki badań⁴⁷ potwierdzają, że również w Polsce rośnie świadomość społeczeństwa w zakresie problemów osób niepełnosprawnych. Aż 87% Polaków ocenia, że osoby niepełnosprawne otrzymują zbyt małe wsparcie ze strony państwa, 78% społeczeństwa opowiada się za podejmowaniem pracy zawodowej przez osoby niepełnosprawne. Pomoc publiczna powinna być – zdaniem respondentów – przeznaczana na wspieranie zatrudnienia i rehabilitację zdrowotną.

Kluczowe znaczenie dla kształtowania świadomości społecznej w zakresie problemów niepełnosprawności w Polsce miało przyjęcie uchwalonych w dniu 20 grudnia 1993 r. przez Zgromadzenie Ogólne ONZ rezolucją nr 48/96 *Standardowych zasad wyrównywania szans osób niepełnosprawnych*⁴⁸. Zasady te wyraźnie wykazują, że wszelka dyskryminacja osób niepełnosprawnych stanowi naruszenie praw człowieka. Termin „wyrównywanie szans” oznacza proces, dzięki któremu różne systemy i instytucje istniejące w społeczeństwie i środowisku, takie jak usługi, różne formy działań, informacja i dokumentacja, są powszechnie dostępne dla wszystkich, a zwłaszcza dla osób niepełnosprawnych. Zasada równych praw oznacza, że potrzeby każdej osoby są jednakowo ważne, że potrzeby te muszą stanowić podstawę planowania życia w społeczeństwie oraz że wszystkie zasoby muszą być wykorzystane w taki sposób, aby zapewnić każdej osobie równe szanse udziału. Osoby niepełnosprawne są członkami społeczeństwa i mają prawo do pozostawania we własnym środowisku lokalnym. Powinny one otrzymać niezbędne im wsparcie w ramach struktur edukacyjnych, opieki zdrowotnej, zatrudnienia i usług społecznych. Osoby niepełnosprawne, uzyskując równe prawa, powinny także mieć równe obowiązki. W momencie, gdy prawa te zostaną osiągnięte, społeczeństwa powinny zwiększyć swe oczekiwania względem osób niepełnosprawnych. Częścią procesu wyrównywania szans powinno stać się niesienie pomocy osobom niepełnosprawnym w tym, by mogły wziąć na siebie pełną odpowiedzialność jako członkowie społeczeństwa.

⁴⁶ Założenia polityki państwa przedstawiono w referacie A. Zajadacz, J. Śniadek, *Specificity and determinants of leisure activity of deaf people in Poland as compared with the hearing population* wygłoszonym podczas Leisure Studies Association Conference, July 7–9, 2009 Hosted by Canterbury Christ Church University, Department of Sport Science, Tourism and Leisure, in collaboration with the Centre for Sport, Physical Education and Activity Research (SPEAR).

⁴⁷ *Polacy o niepełnosprawnych* – badania przeprowadzone na zlecenie POPON przez TNS OBOP, dniach 19–22 lutego 2004 r. na ogólnopolskiej próbie losowej obejmującej 1005 osób w wieku 15 lat i więcej techniką bezpośredniego wywiadu kwestionariuszowego.

⁴⁸ *The Standard Rules on the Equalization of Opportunities for Persons with Disabilities*, United States, General Assembly, Distr., General A/RES/48/96, 1994.

Zasada 5 odnosi się do dostępności i brzmi: „państwa powinny zdawać sobie sprawę z ogromnego znaczenia problemu dostępności w procesie wyrównywania szans we wszystkich sferach i obszarach życia społecznego. Wobec osób dotkniętych jakąkolwiek formą niepełnosprawności państwa powinny:

- a) inicjować programy działania zmierzające do udostępnienia im środowiska fizycznego;
- b) wprowadzać rozwiązania ułatwiające dostęp do informacji i środków komunikacji międzyludzkiej”.

Zasada 10 dotyczy kultury, natomiast 11 sportu, rekreacji i turystyki. Zgodnie z nimi: „państwa powinny zagwarantować osobom niepełnosprawnym integrację i możliwość uczestnictwa w wydarzeniach kulturalnych na równych prawach oraz równe możliwości uprawiania sportu i rekreacji. Państwa powinny inicjować działania w kierunku udostępnienia osobom niepełnosprawnym takich miejsc, jak: hotele, plaże, hale sportowe, sale gimnastyczne itd. Działania takie powinny polegać na wspieraniu personelu tworzącego programy rekreacyjne i sportowe oraz na wspieraniu projektów dotyczących rozwijania dostępności i uczestnictwa oraz innych programów informacyjnych i szkoleniowych. Władze odpowiedzialne za turystykę, agencje turystyczne, hotele, organizacje wolontariuszy i inni zaangażowani w organizację rekreacji i podróży powinni oferować swoje usługi wszystkim, uwzględniając jednak szczególne potrzeby osób niepełnosprawnych. Procesowi temu powinno towarzyszyć odpowiednie szkolenie”.

Zasadniczym dokumentem gwarantującym równe prawa wszystkich obywateli jest *Konstytucja III Rzeczypospolitej* z dnia 2 kwietnia 1997 r. Prawa osób niepełnosprawnych Sejm RP podkreślił, przyjmując w dniu 1 sierpnia 1997 r. specjalną uchwałę pt. *Karta Praw Osób Niepełnosprawnych*⁴⁹. *Konstytucja III Rzeczypospolitej* z 2 kwietnia 1997 r. ustanawia także prawo wszystkich obywateli do dostępu do kultury fizycznej⁵⁰, a precyzuje je *Ustawa o sporcie z dnia 25 czerwca 2010 r.*⁵¹ Zgodnie z nią „sportem są wszelkie formy aktywności fizycznej, które przez uczestnictwo doraźne lub zorganizowane wpływają na wypracowanie lub poprawienie kondycji fizycznej i psychicznej, rozwój stosunków społecznych lub osiągnięcie wyników sportowych na wszelkich poziomach. Sport wraz z wychowaniem fizycznym i rehabilitacją składają się na kulturę fizyczną”. Do tworzenia warunków prawno-organizacyjnych i ekonomicznych dla rozwoju kultury fizycznej osób niepełnosprawnych zobowiązane są organy administracji rządowej i jednostki samorządu terytorialnego.

*Ustawa o usługach turystycznych z dnia 29 sierpnia 1997 r.*⁵² w art. 12 podaje: „Organizator turystyki lub pośrednik, który proponuje klientom imprezy turystyczne lub usługi turystyczne, udostępniając im odpowiednie informacje pisemne, a w szczególności broszury, foldery, katalogi, jest zobowiązany wskazać w tych materiałach w sposób dokładny i zrozumiały: (1) cenę imprezy turystycznej lub usługi tu-

⁴⁹ Monitor Polski nr 50 z dnia 13 sierpnia 1997.

⁵⁰ W ustawie pod pojęciem „kultura fizyczna” rozumie się wszelkie aktywności służące zachowaniu zdrowia i sprawności, tj.: sport, wychowanie fizyczne, rehabilitację ruchową, rekreację i turystykę.

⁵¹ Dz.U. z 2010 r. nr 151, poz. 1014.

⁵² Dz.U. z 2004 r. nr 223, poz. 2268, z późniejszymi zmianami.

rystycznej albo sposób jej ustalenia, (2) miejsce pobytu lub trasę imprezy, (3) rodzaj, klasę, kategorię lub charakterystykę środka transportu, (4) położenie, rodzaj i kategorię obiektu zakwaterowania, według przepisów kraju pobytu, (5) ilość i rodzaj posiłków, (6) program zwiedzania i atrakcji turystycznych, (7) kwotę lub procentowy udział zaliczki w cenie imprezy turystycznej lub usługi turystycznej oraz termin zapłaty całej ceny, (8) termin powiadomienia klienta na piśmie o ewentualnym odwołaniu imprezy turystycznej lub usługi turystycznej z powodu niewystarczającej liczby zgłoszeń, jeżeli realizacja usług jest uzależniona od liczby zgłoszeń, (9) podstawy prawne umowy i konsekwencje prawne wynikające z umowy, (10) ogólne informacje o obowiązujących przepisach paszportowych, wizowych i sanitarnych oraz o wymaganiach zdrowotnych dotyczących udziału w imprezie turystycznej”. W *Ustawie o zmianie ustawy o usługach turystycznych z dnia 29 kwietnia 2010 r.* art. 30.1 podaje: „organizatorzy turystyki są obowiązani zapewnić klientom uczestniczącym w imprezach turystycznych opiekę osób posiadających kwalifikacje odpowiednie do rodzaju imprezy”⁵³.

Biorąc pod uwagę, że aktywność turystyczna może odgrywać istotną rolę w procesie rehabilitacji społecznej osób niepełnosprawnych, należy stwierdzić, że podstawowe znaczenie ma w tym zakresie *Ustawa o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnieniu osób niepełnosprawnych z dnia 27 sierpnia 1997 r.*⁵⁴, według której „rehabilitacja osób niepełnosprawnych oznacza zespół działań, w szczególności organizacyjnych, leczniczych, psychologicznych, technicznych, szkoleniowych, edukacyjnych i społecznych, zmierzających do osiągnięcia, przy aktywnym udziale tych osób, możliwie najwyższego poziomu ich funkcjonowania, jakości życia i integracji społecznej”. Jedną z podstawowych form aktywności wspierających proces rehabilitacji społecznej osób niepełnosprawnych są obok udziału w warsztatach terapii zajęciowej wyjazdy na turnusy rehabilitacyjne. „Turnus oznacza zorganizowaną formę aktywnej rehabilitacji, połączonej z elementami wypoczynku, której celem jest ogólna poprawa psychofizycznej sprawności oraz rozwijanie umiejętności społecznych uczestników, między innymi przez nawiązywanie i rozwijanie kontaktów społecznych, realizację i rozwijanie zainteresowań, a także przez udział w innych zajęciach przewidzianych programem turnusu”⁵⁵. Ustawa przedstawia zasady organizacji turnusów, informacje o możliwościach dofinansowania uczestnictwa w nich oraz prawie osób niepełnosprawnych do dodatkowego urlopu wypoczynkowego. Art. 19 podaje: „Osobie zaliczonej do znacznego lub umiarkowanego stopnia niepełnosprawności przysługuje dodatkowy urlop wypoczynkowy w wymiarze 10 dni roboczych w roku kalendarzowym. Prawo do pierwszego urlopu dodatkowego osoba ta nabywa po przepracowaniu jednego roku po dniu zaliczenia jej do jednego z trzech stopni niepełnosprawności. Urlop ten nie przysługuje osobie uprawnionej do urlopu wypoczynkowego w wymiarze przekraczającym 26 dni roboczych lub do urlopu dodatkowego na podstawie odrębnych przepisów”⁵⁶.

⁵³ Dz.U. z 2010 r. nr 106, poz. 672.

⁵⁴ Dz.U. z 1997 r. nr 123, poz. 776, tekst jednolity z dnia 18 stycznia 2008 r. (Dz.U. nr 14, poz. 92) z późniejszymi zmianami.

⁵⁵ Tamże.

Aktem prawa międzynarodowego jest *Konwencja Praw Osób Niepełnosprawnych* przyjęta 13 grudnia 2006 r., rezolucją 61/106 przez Zgromadzenie Ogólne NZ. Uchwalenie Konwencji to głównie zasługa przedstawicieli środowisk osób niepełnosprawnych, którzy na arenie międzynarodowej walczyli o akt prawny dotyczący ich praw. Art. 19 podaje: „Państwa-strony uznają prawo wszystkich osób niepełnosprawnych do życia w społeczności, i do dokonywania wyborów na równi z innymi obywatelami oraz podejmą skuteczne i stosowne działania, aby ułatwić osobom niepełnosprawnym korzystanie z wyżej wymienionego prawa oraz ich pełną integrację i uczestnictwo w życiu społecznym, w tym zagwarantują m.in., że (...) osoby niepełnosprawne będą mieć dostęp do szerokiego zakresu usług wspierających funkcjonowanie w środowisku domowym, lokalnym i innym, w tym indywidualnej opieki koniecznej do życia i integracji w społeczeństwie i zapobiegającej izolacji i segregacji osób niepełnosprawnych; ogólnie dostępne usługi i obiekty będą dostępne na równych zasadach dla osób niepełnosprawnych oraz będą dostosowane do ich potrzeb”.

Art. 30 określa:

1. Państwa-strony uznają prawo osób niepełnosprawnych do udziału, na zasadzie równości z innymi osobami, w życiu kulturalnym i podejmą wszelkie odpowiednie kroki w celu zapewnienia, że osoby niepełnosprawne:
 - a) będą miały dostęp do materiałów w dziedzinie kultury w dostępnych dla nich formach,
 - b) będą miały dostęp do programów telewizyjnych, filmów, teatru i innego rodzaju działalności kulturalnej w dostępnych dla nich formach,
 - c) będą miały dostęp do miejsc działalności kulturalnej lub usług z nią związanych, takich jak teatry, muzea, kina, biblioteki i usługi turystyczne oraz, w miarę możliwości, będą miały dostęp do zabytków i miejsc ważnych dla kultury narodowej.
2. Państwa-strony podejmą odpowiednie środki w celu zapewnienia, że osoby niepełnosprawne będą miały możliwości rozwoju i wykorzystywania potencjału twórczego, artystycznego i intelektualnego, nie tylko dla własnej korzyści, ale także dla wzbogacenia społeczeństwa.
3. Państwa-strony podejmą odpowiednie kroki, zgodne z prawem międzynarodowym, w celu zapewnienia, że przepisy chroniące prawa autorskie nie będą stanowiły nieuzasadnionej lub dyskryminacyjnej bariery dla osób niepełnosprawnych w dostępie do materiałów w dziedzinie kultury.
4. Osoby niepełnosprawne będą uprawnione, na zasadzie równości z innymi osobami, do uznania ich szczególnej tożsamości kulturowej i językowej, w tym języków migowych i kultury osób głuchych, a także do uzyskania wsparcia w tym zakresie.
5. Dla umożliwienia osobom niepełnosprawnym udziału, na zasadzie równości z innymi osobami, w działalności rekreacyjnej, wypoczynkowej i sportowej, Państwa-strony podejmą odpowiednie działania w celu:

⁵⁶ Tamże.

- a) zachęcania osób niepełnosprawnych do udziału, w możliwie najszerszym zakresie, w powszechnej działalności sportowej na wszystkich poziomach i popierania tego udziału,
- b) zapewnienia osobom niepełnosprawnym możliwości organizacji i rozwoju działalności sportowej i rekreacyjnej uwzględniającej niepełnosprawność oraz możliwości udziału w takiej działalności i, w tym celu, zachęcania do zapewniania, na zasadzie równości z innymi osobami, odpowiedniego instruktażu, szkolenia i zasobów,
- c) zapewnienia osobom niepełnosprawnym dostępu do miejsc uprawiania sportu, rekreacji i turystyki,
- d) zapewnienia dzieciom niepełnosprawnym dostępu, na zasadzie równości z innymi dziećmi, do udziału w zabawie, rekreacji i wypoczynku oraz działalności sportowej, włączając taką działalność w ramy systemu szkolnego,
- e) zapewnienia osobom niepełnosprawnym dostępu do usług świadczonych przez organizatorów działalności w zakresie rekreacji, turystyki, wypoczynku i sportu”.

Konwencja została podpisana przez Polskę w dniu 30 marca 2007 r. Związanie się przez Polskę konwencją nastąpi w drodze ratyfikacji, za zgodą Sejmu RP wyrażoną w ustawie. Obecnie⁵⁷ trwają prace nad przygotowaniem wniosku o ratyfikację.

Przeglądu aktów prawnych dotyczących problemów niepełnosprawnych turystów dokonali W. Robaczyński (2008) i K. Kaganek (2009). Wśród nich wymienić należy także art. 7 *Globalnego Kodeksu Etycznego dla Turystyki* przyjęty przez ONZ 21 grudnia 2001 r. Kodeks ten przyznaje wszystkim prawo do udziału w turystyce, podróżowaniu oraz poznawania nowych regionów.

Resortem odpowiedzialnym za politykę państwa wobec osób niepełnosprawnych jest Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, w ramach którego funkcjonuje Pełnomocnik Rządu do spraw Osób Niepełnosprawnych. Od 1991 r. działa w Polsce Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych (PFRON) wspierający działania na rzecz rehabilitacji zawodowej i społecznej osób niepełnosprawnych (m.in. aktywizację zawodową, turnusy rehabilitacyjne, warsztaty terapii zajęciowej, likwidację barier architektonicznych)⁵⁸. Wraz z postępującą decentralizacją władzy w Polsce coraz więcej zadań z zakresu polityki społecznej przekazywanych jest regionalnym i lokalnym władzom samorządowym. Samorządy województw odpowiedzialne są za opracowanie i realizację wojewódzkich programów dotyczących wyrównywania szans osób niepełnosprawnych, zatrudnienia i zapobiegania ich wykluczeniu społecznemu. Samorządy powiatowe opracowują i realizują powiatowe programy działań na rzecz osób niepełnosprawnych (rehabilitacja, aktywizacja zawodowa, dofinansowanie udziału w kulturze, turystyce, sporcie i re-

⁵⁷ Biuro Pełnomocnika Rządu ds. Osób Niepełnosprawnych. Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej (<http://www.niepełnosprawni.gov.pl/dokumenty-organizacji-narodow-zj/konwencja-o-prawach>; dostęp: 06.2011).

⁵⁸ Fundusz tworzony jest ze składek pracodawców zatrudniających co najmniej 25 pracowników i nie osiągających 6% wskaźnika zatrudnienia osób niepełnosprawnych, w roku 2008 fundusz dysponował kwotą prawie 5 mld złotych (ponad 1 mld euro).

kreacji). Najmniej zadań z zakresu wspierania osób niepełnosprawnych znajduje się w gestii samorządu gminnego – jego kompetencje w tej dziedzinie ograniczają się głównie do realizacji zadań o charakterze opiekuńczym (pomoc socjalna, zasiłki itp.)⁵⁹. Nie jest to korzystne rozwiązanie, albowiem gmina, będąc najbliższą swoich mieszkańców, najlepiej zna ich potrzeby i jest w stanie najłatwiej dotrzeć do potencjalnych beneficjentów wsparcia, a z pewnością łatwiej w porównaniu z możliwościami powiatu.

Przyjęte przez rząd programy operacyjne (m.in. *Kierunki rozwoju turystyki do roku 2015*, *Strategia rozwoju turystyki na lata 2007–2013*, *Strategia rozwoju sportu w Polsce do roku 2015*) zawierają projekty licznych działań na rzecz wsparcia aktywności turystycznej i rekreacyjno-sportowej osób niepełnosprawnych.

Ministerstwo Sportu i Turystyki (MSiT) promuje program turystyki społecznej rozumianej jako „wszelkie koncepcje i zjawiska związane z udziałem w turystyce grup społecznych o niskich dochodach, możliwym dzięki dokładnie określonym instrumentom socjalnym”⁶⁰. Według Komisji Europejskiej „turystyka społeczna to działalność organizowana w niektórych państwach przez stowarzyszenia, spółdzielnie i związki zawodowe, której celem jest zapewnienie możliwości podróży jak największej liczbie osób, a w szczególności osobom należącym do najmniej uprzywilejowanych grup społeczeństwa”⁶¹. Osoby niepełnosprawne należą do jednej z grup beneficjentów turystyki społecznej w Polsce (obok dzieci i młodzieży, rodzin oraz osób starszych). W dokumencie MSiT⁶² zwrócono uwagę na sytuację materialną osób niepełnosprawnych i podstawową barierę w uprawianiu turystyki, jaką dla ogółu Polaków, w tym zwłaszcza osób z niepełnosprawnością, stanowią problemy finansowe. Zdecydowana większość osób niepełnosprawnych – 84% – utrzymuje się głównie ze świadczeń społecznych: rent, emerytur i zasiłków. Jedynie dla 8% tej populacji główne źródło utrzymania stanowi praca, zaś kolejne 8% pozostaje na utrzymaniu innych osób, nie posiadając własnych środków na przeżycie. Prawie połowa osób niepełnosprawnych legitymuje się co najwyżej wykształceniem podstawowym, a to dodatkowo powoduje trudności z wejściem na rynek pracy i utrzymaniem zatrudnienia. Ale istnieje wysoka dynamika poprawy wykształcenia osób niepełnosprawnych, nie ustępująca pod tym względem grupie osób sprawnych.

Uregulowania prawne dotyczące działań na rzecz osób niepełnosprawnych, w tym w zakresie wspierania ich integracji społecznej, zawarte zostały w *Ustawie o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych z dnia 27 sierpnia 1997 r.* (Dz.U. nr 123, poz. 776, z późn. zm.) i w aktach wykonawczych do tej ustawy⁶³. Najwięcej ustawowych zadań związanych z rehabilitacją zawodową

⁵⁹ Ustawa o samorządzie województwa z dnia 5 czerwca 1998 r. z późn. zmianami, Ustawa o samorządzie powiatowym z dnia 5 czerwca 1998 r. z późn. zmianami, Ustawa o samorządzie gminnym z dnia 8 marca 1990 r.

⁶⁰ *Działania na rzecz rozwoju turystyki społecznej w Polsce*, Międzynarodowe Biuro Turystyki Społecznej (BITS), Ministerstwo Sportu i Turystyki, Warszawa, 2010: 3.

⁶¹ Tamże, s. 3–4.

⁶² Tamże, s. 19–20.

i społeczną osób niepełnosprawnych realizowanych jest przez powiaty. Do tych zadań na poziomie powiatu należy m.in. udzielanie dofinansowania do:

- uczestnictwa osób niepełnosprawnych i ich opiekunów w turnusach rehabilitacyjnych (np. rekreacyjno-sportowych i sportowych, usprawniająco-rekreacyjnych), przyznawanego indywidualnym osobom niepełnosprawnym,
- organizacji sportu, rekreacji i turystyki dla osób niepełnosprawnych, przyznawanego osobom prawnym i jednostkom organizacyjnym nie posiadającym osobowości prawnej, prowadzącym działalność na rzecz osób niepełnosprawnych przez okres co najmniej 2 lat przed dniem złożenia wniosku.

W opracowanym przez MSiT⁶⁴ dokumencie przedstawione zostały także możliwości dofinansowania organizacji sportu, kultury, rekreacji i turystyki dla osób niepełnosprawnych z Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych, jak również praktyki w zakresie turystyki społecznej i doświadczenia państw Unii Europejskiej (Francji, Węgier i Hiszpanii).

Jednym z programów rozwijanych w ramach turystyki społecznej dzięki inicjatywie Komisji Europejskiej Dyrekcji Generalnej do spraw Przedsiębiorstw i Przemysłu jest *Calypso*⁶⁵. Jego celem jest propagowanie dobrych praktyk i nawiązanie współpracy w ramach wymiany turystycznej w Europie w odniesieniu do czterech segmentów turystów: seniorów, młodzieży (18–30 lat), rodzin w trudnej sytuacji materialnej oraz osób niepełnosprawnych. W uzasadnieniu dążenia do promocji turystyki socjalnej twórcy programu podają:

- zwiększenie zatrudnienia (więcej i lepsze miejsca pracy);
- przedłużenie sezonu turystycznego;
- wzmocnienie obywatelstwa europejskiego;
- stymulowanie działalności gospodarczej i wzrostu w całej Europie;
- poprawienie stanu gospodarek regionalnych/lokalnych poprzez rozwój turystyki społecznej.

Prowadzone działania, w tym także przez organizacje społeczne i fundacje działające na rzecz osób niepełnosprawnych, powodują powolną, lecz zauważalną zmianę mentalności społecznej w podejściu do problemu niepełnosprawności. W roku 2005 rozpoczęto kampanię społeczną *Sprawni w pracy* obejmującą działania na rzecz aktywizacji zawodowej osób niepełnosprawnych na otwartym rynku pracy⁶⁶. Kampania kreuje pozytywny wizerunek osób niepełnosprawnych jako pracowni-

⁶³ M.in. w rozporządzeniu Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 25 czerwca 2002 r. w sprawie określenia rodzajów zadań powiatu, które mogą być finansowane ze środków Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych (Dz.U. nr 96, poz. 861) oraz w rozporządzeniu Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 15 listopada 2007 r. w sprawie turnusów rehabilitacyjnych (Dz.U. nr 230, poz. 1694).

⁶⁴ *Działania na rzecz rozwoju turystyki społecznej w Polsce*, Międzynarodowe Biuro Turystyki Społecznej (BITS), Ministerstwo Sportu i Turystyki, Warszawa, 2010: 21.

⁶⁵ Materiały z konferencji *Projekt Calypso w Polsce i sąsiednich krajach członkowskich*, Ministerstwo Sportu i Turystyki i Komisji Europejskiej Dyrekcji Generalnej do spraw Przedsiębiorstw i Przemysłu, Warszawa 17–18 listopada 2009 r.

⁶⁶ Kampania prowadzona przez Stowarzyszenie Przyjaciół Integracji wspólnie z Pełnomocnikiem Rządu ds. Osób Niepełnosprawnych i Państwowym Funduszem Osób Niepełnosprawnych.

ków, pobudza je do aktywności na rynku pracy i promuje ich zatrudnianie wśród przedsiębiorców.

R. Gdela (2009) zwraca uwagę, że sytuacja osób, które postrzegają się jako niesłyszący, porównywalna jest z sytuacją mniejszości językowej, stąd ogromne znaczenie ma sposób, w jaki postrzegane są te osoby i ich problemy w świadomości społecznej. Rolą państwa jest zapewnienie realizacji szczególnych potrzeb osób niepełnosprawnych, zgodnie z założeniem racjonalnego dostosowania. Stąd konieczna jest ustawowa regulacja uprawnień wszystkich osób wymagających wsparcia w komunikowaniu się, bez względu na to, jaki sposób komunikowania się uznają one za najbardziej im odpowiadający. Oznacza to konieczność zapewnienia realnej możliwości egzekwowania swoich uprawnień osobom posługującym się językiem migowym (PJM, SJM i formami pośrednimi). Taka możliwość może być zapewniona jedynie poprzez ustawowe zagwarantowanie:

- właściwej obsługi z użyciem języka migowego, a także innych środków komunikowania się w kontaktach obywateli z instytucjami publicznymi,
- wykorzystania nowoczesnych środków komunikowania się tam, gdzie do załatwiania spraw obywatele słyszący korzystają z połączeń telefonicznych,
- kształcenia w zakresie języka migowego, sposobów komunikowania się stosowanych przez osoby głuchoniewidome,
- dostępu do informacji w przekazie telewizyjnym i radiowym, zapewnienie innych środków wspierania komunikowania się.

Takie gwarancje zapewnia *Ustawa o języku migowym i innych środkach komunikowania się*⁶⁷. Ustawa dotyczy osób doświadczających trwale lub okresowo trudności w komunikowaniu się, zwanych dalej „osobami uprawnionymi”. Zdefiniowano w niej zarówno PJM, SJM, jak i środki wspierające komunikowanie się – rozumiane jako rozwiązania lub usługi umożliwiające kontakt, w szczególności poprzez:

- a) korzystanie z poczty elektronicznej,
- b) przesyłanie wiadomości tekstowych, w tym z wykorzystaniem wiadomości SMS, MMS lub komunikatorów internetowych,
- c) komunikację audiowizualną, w tym z wykorzystaniem komunikatorów internetowych,
- d) przesyłanie faksów,
- e) strony internetowe spełniające standardy dostępności dla osób niepełnosprawnych.

Ustawa określa zasady (art. 1):

- 1) korzystania przez osoby uprawnione z pomocy osoby przybranej⁶⁸ w kontaktach z organami administracji publicznej, jednostkami systemu⁶⁹, podmiotami leczniczymi, jednostkami Policji, Państwowej Straży Pożarnej i straży gminnych oraz jednostkami ochotniczymi działającymi w tych obszarach;
- 2) obsługi osób uprawnionych w kontaktach z organami administracji publicznej;
- 3) dofinansowania kosztów kształcenia osób uprawnionych, członków ich rodzin oraz innych osób mających stały lub bezpośredni kontakt z osobami uprawnio-

⁶⁷ Ustawa o języku migowym i innych środkach komunikowania się z dnia 19 sierpnia 2011 r. (Dz.U. nr 209, poz. 1243).

nymi w zakresie polskiego języka migowego, systemu językowo-migowego i sposobów komunikowania się osób głuchoniewidomych na różnych poziomach;

4) monitorowania rozwiązań wspierających komunikowanie się i dostępu do nich.

Osoba uprawniona ma prawo do swobodnego korzystania z wybranej przez siebie formy komunikowania się. Podmioty (wymienione w art. 1, pkt 1) są zobowiązane do udostępnienia usługi pozwalającej na komunikowanie się, poprzez zapewnienie tłumacza języka migowego, pomocy osoby przybranej oraz wykorzystanie środków wspierających komunikowanie się. Usługi w zakresie swobodnego komunikowania się osób głuchoniemych powinny być zagwarantowane także przez Polską Organizację Turystyczną – agencję rządową wspierającą podmioty, które zajmują się turystyką na szczeblu krajowym, regionalnym i lokalnym.

Z przeglądu literatury dotyczącej turystyki osób niesłyszących, stosowanych udogodnień w ofercie turystycznej oraz aktów prawnych związanych z polityką społeczną państwa w tym zakresie można wysnuć kilka wniosków, wskazujących kierunki kolejnych działań:

1. do głównych ograniczeń uczestnictwa w turystyce należy brak wystarczających środków finansowych. Rodzi to potrzebę zarówno tworzenia taniej oferty turystycznej, jak i szerokich działań zmierzających do poprawy sytuacji społeczno-ekonomicznej osób niesłyszących (w zakresie edukacji, dostępności rynku pracy);
2. wysoki poziom integracji społecznej i satysfakcji z wypoczynku jest osiągany zazwyczaj przy aktywnym zaangażowaniu się samych osób niesłyszących w tworzenie oferty spędzania czasu wolnego zarówno dla innych użytkowników języka migowego, jak i ogółu turystów czy rekreantów. Stąd niezwykle istotne jest umożliwienie włączania się osób niesłyszących w obsługę ruchu turystycznego. Także samo środowisko osób niesłyszących powinno czuć się zobligowane do jasnego określania swoich oczekiwań w stosunku do oferty turystycznej;
3. podstawowe udogodnienia adresowane do użytkowników języka migowego związane są z formą przekazu informacji, która powinna uwzględniać ten język (od niedawna usankcjonowany w Polsce), jak również inne środki wspomagające komunikowanie się. Biorąc pod uwagę powyższe przesłanki, optymalne byłoby tworzenie Systemu Informacji Turystycznej przy zaangażowaniu użytkowników języka migowego.

⁶⁸ Należy przez to rozumieć osobę, która ukończyła 16 lat i została wybrana przez osobę uprawnioną w celu ułatwienia porozumienia z osobą uprawnioną i udzielenia jej pomocy w załatwieniu spraw w organach administracji publicznej, jednostkach systemu, podmiotach leczniczych, jednostkach Policji, Państwowej Straży Pożarnej i straży gminnych oraz jednostkach ochotniczych działających w tych obszarach.

⁶⁹ Należy przez to rozumieć jednostki systemu Państwowego Ratownictwa Medycznego, o których mowa w art. 32, ust. 1 *Ustawy o Państwowym Ratownictwie Medycznym z dnia 8 września 2006 r.* (Dz.U. nr 191, poz. 1410, z późn. zm.).

Aby rozwój turystyki służył nie tylko rozwojowi ekonomicznemu świata, ale także by świat ten przetrwał dla pragnących go podziwiać przyszłych pokoleń, musi nastąpić integracja badań nad turystyką, a co ważniejsze – rezultaty tych badań winny być prawnie sankcjonowane i praktycznie realizowane. Być może jest to utopia, ale nieuwzględnianie tych praktycznych rozwiązań może mieć tragiczne następstwa.

(S. Liszewski, 2005a: 32)

5. Aktywność turystyczna Polaków w okresie 2004–2010

Charakterystykę cech turystyki Polaków oparto na analizie danych statystycznych gromadzonych w sposób ciągły lub cykliczny przez Instytutu Turystyki w Warszawie (IT), Główny Urząd Statystyczny (GUS) oraz Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS). Niestety odmienna metodyka badań prowadzonych przez te instytucje powoduje, że ich wyniki nie są porównywalne, natomiast stanowią informacje dopełniające się, pozwalające na uchwycenie prawidłowości i trendów dotyczących określonych cech turystyki Polaków w badanym okresie.

Podstawą gromadzenia danych przez IT były badania ankietowe przeprowadzone na ogólnopolskiej, reprezentatywnej próbie Ośrodka Badania Opinii Publicznej, obejmującej mieszkańców Polski w wieku 15 lat i więcej (odpowiedzi udzieliło: w 2004: 3803 os.; 2005: 4064 os.; 2006: 4021 os.; 2007: 4008 os.; 2008: 4058 os.; 2009: 4178 os.; 2010: 4343 os.). Wyniki badań przeprowadzonych w ramach Programu Badań Statystycznych Statystyki Publicznej na temat *Aktywność turystyczna Polaków* opublikowano w raportach rocznych⁷⁰. W ich analizie podróży uwzględniono wyjazdy krótkookresowe (2–4 dni) i długookresowe, tzw. urlopowe (≥5 dni), w tym krajowe oraz zagraniczne.

Badania GUS, z zakresu *Turystyka i wypoczynek w gospodarstwach domowych* prowadzone są cyklicznie, co 3 lata (Marciniak, Kraśniewska, 2009). Obejmują one próbę uwzględnianą przy badaniu budżetów domowych (ok. 4 tys. gospodarstw domowych). W okresie 2004–2010 badania te wykonano dwukrotnie, tj. w 2005 i 2009 r. Badanie dotyczyło wyjazdów w okresie 1.10.2004–30.09.2005 oraz 1.10.2008–30.09.2009. Za aktywność turystyczną uznano fakt, jeśli w badanym okresie przynajmniej jeden z członków gospodarstwa domowego uczestniczył w turystycznym wyjeździe zagranicznym lub krajowym (tj. obejmującym co najmniej 1 nocleg). W

⁷⁰ Raporty z badań: *Podróże Polaków w 2004 r., Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2005, Podróże Polaków w 2006 r., Podróże Polaków w 2007 r., Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2008, Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2009, Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2010*, Instytut Turystyki w Warszawie.

analizie podróży wyróżniono cztery rodzaje wyjazdów turystycznych: (1) krótkookresowe (2–4 dni) i długookresowe, tzw. urlopowe (≥ 5 dni) na terenie kraju oraz (2) zagraniczne jednodniowe (bez noclegu za granicą) i zagraniczne połączone z noclegiem (≥ 2 dni).

CBOS prowadzi badania dotyczące wyjazdów dłuższych (≥ 7 dni), związanych zazwyczaj z dorocznym urlopem lub wakacjami oraz wyjazdów kilkudniowych (< 7 dni), związanych najczęściej z weekendami. Badania tego typu wykonywane były zazwyczaj po zakończeniu głównego sezonu wakacyjno-urlopowego w latach 2004–2009 w listopadzie, a w 2010 r. w grudniu (*Wyjazdy wypoczynkowe Polaków w 2010 r.*, 2011).

IT, GUS i CBOS przedstawiają zarówno dane ogólne na temat podróży turystycznych krajowych i zagranicznych Polaków, jak i z uwzględnieniem podziału na wyjazdy krótko- i długoterminowe, jednak podział ten nie jest spójny. W przypadku danych IT i GUS określenie podróże krótkookresowe oznacza wyjazdy trwające 2–4 dni, a długookresowe ≥ 5 dni, z kolei CBOS przyjęło podział na wyjazdy krótkookresowe (kilkudniowe, weekendowe, < 7 dni) oraz długookresowe, wakacyjne (≥ 7 dni). Ponadto w charakterystyce respondentów uczestniczących w badaniach poszczególnych instytucji brak jest informacji, czy w próbach tych, mających odzwierciedlać ogół Polaków, były uwzględniane osoby z niepełnosprawnością. Jeśli tak, to należałoby wyjaśnić, z jakimi rodzajami i jak liczne były te grupy. Dane tego typu powinny być obowiązkowo włączane do charakterystyki respondentów jako podstawowe zmienne wpływające na aktywność turystyczną.

5.1. Udział Polaków w turystyce krajowej i zagranicznej

W poszczególnych latach, w badanym okresie, w wyjazdach turystycznych ogółem (tj. krajowych i zagranicznych) uczestniczyło, według danych IT⁷¹, od 45% (w 2010 r.) do 49% (w 2009 r.) społeczeństwa. Aktywność turystyczna przedstawiona w raportach GUS⁷² dla gospodarstw domowych wyniosła 56% (2009 r.), co oznacza, że z gospodarstw tych wyjechała w celach turystycznych co najmniej jedna osoba. Częstotliwość podróżowania⁷³ pozostała na zbliżonym poziomie. Większość osób podejmowała tylko jedną podróż wakacyjną krajową lub zagraniczną w ciągu roku i od 2 do 3 podróży krajowych krótkotrwałych.

Dane IT⁷⁴ wskazują, że w podróżach krajowych nieznacznie dominował udział w wyjazdach długookresowych nad krótkookresowymi, natomiast w wyjazdach zagranicznych podróże długookresowe zdecydowanie przeważały nad krótkookresowymi. Udział w podróżach krajowych (ogółem) w badanym okresie systematycz-

⁷¹ Podróże Polaków w 2004 r., Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2005, Podróże Polaków w 2006 r., Podróże Polaków w 2007 r., Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2008, Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2009, Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2010, Instytut Turystyki w Warszawie.

⁷² Turystyka i wypoczynek w gospodarstwach domowych, 2005, 2009, Główny Urząd Statystyczny.

⁷³ Częstotliwość podróżowania – liczba podróży odbytych w danym okresie.

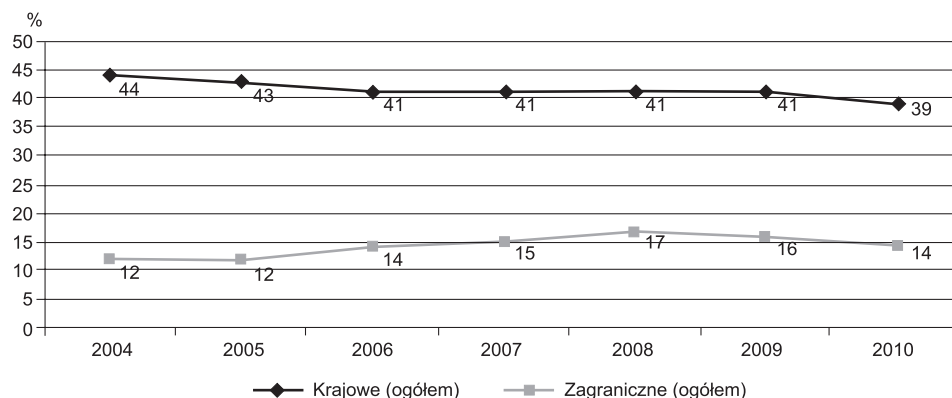
nie malał z 44% (2004 r.) do 39% (2010 r.). W podróżach zagranicznych widoczna jest pewna fluktuacja: po wzroście w okresie 2004–2008 z 12% do 17% nastąpił spadek uczestnictwa do 14% w 2010 r. (ryc. 5.1).

Do najpopularniejszych należą wyjazdy od 1 do 2 tygodni oraz tygodniowe. Natomiast średnia liczba dni spędzonych w celach turystycznych poza miejscem zamieszkania to 15–18 w skali roku (tab. 5.1). Średnia długość pobytu podczas zagranicznych podróży Polaków wynosiła 9,5–15,2 noclegu⁷⁵.

Wśród celów zagranicznych wyjazdów turystycznych nastąpił wzrost podróży turystyczno-wypoczynkowych, natomiast spadek wyjazdów służbowych. Odwiedziny krewnych i znajomych utrzymywały się na podobnym poziomie (tab. 5.2).

Najbardziej popularnym kierunkiem wyjazdów zagranicznych była Republika Federalna Niemiec, następnie Włochy, Wielka Brytania, Czechy, Francja oraz Hiszpania. W badanym okresie zaobserwowano wzrost wyjazdów do Chorwacji i Egiptu, natomiast spadek (2009–2010) wyjazdów na Słowację (tab. 5.3).

W kraju głównymi destynacjami dla turystyki długo- i krótkookresowej Polaków były województwa: mazowieckie, małopolskie i pomorskie, w przypadku wyjazdów długookresowych także zachodniopomorskie, natomiast krótkookresowych: wielkopolskie, dolnośląskie i śląskie. Najmniej wizyt turystycznych Polaków zarówno krótko-, jak i długookresowych odnotowano w województwach opolskim i świętokrzyskim (ryc. 5.2, 5.3).

Ryc. 5.1. Uczestnictwo Polaków w wyjazdach turystycznych (% populacji w wieku 15 lat i więcej)

Uwaga: uczestnictwo w wyjazdach turystycznych odnosi się do osób, które co najmniej raz wzięły udział w tego rodzaju wyjeździe (podróży); część osób uczestniczyła w więcej niż jednym rodzaju podróży.

Źródło: Podróże Polaków w 2004 r., Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2005, Podróże Polaków w 2006 r., Podróże Polaków w 2007 r., Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2008, Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2009, Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2010, Instytut Turystyki w Warszawie.

⁷⁴ Podróże Polaków w 2004 r. Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2005, Podróże Polaków w 2006 r., Podróże Polaków w 2007 r., Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2008, Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2009, Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2010, Instytut Turystyki w Warszawie.

⁷⁵ Tamże.

Tabela 5.1. Czas trwania wypoczynku poza miejscem zamieszkania

Ile w sumie dni trwał lub będzie trwał Pana(i) tegoroczny wypoczynek?	Wskazania respondentów [%]*						
(poza miejscem zamieszkania)	2004 N=341	2005 N=333	2006 N=341	2007 N=324	2008 N=415	2009 N=432	2010 N=371
Od 1 do 7 dni	28	35	27	27	33	28	31
Od 8 do 14 dni	26	26	30	28	31	32	35
Od 15 do 21 dni	18	16	17	18	18	21	12
Od 22 do 30 dni	13	10	9	10	10	10	12
Powyżej 30 dni	7	10	9	8	8	8	6
Brak danych o liczbie dni	8	3	8	9	0	2	4
Średnia liczba dni wypoczynku poza miejscem zamieszkania	16,6	18,3	16,7	17,3	16,5	16,9	14,7

*Procent ogólnej liczby respondentów, którzy wyjeżdżali na wypoczynek poza miejsce zamieszkania.

Źródło: *Wyjazdy wypoczynkowe Polaków w 2010 r.*, CBOS, 2011.

Tabela 5.2. Cele wyjazdów Polaków – podróże zagraniczne

Cel podróży [%]	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Turystyczno-wypoczynkowy	38	47	44	42	52	52	52
Odwiedziny u krewnych lub znajomych	22	26	23	25	25	22	24
Służbowy	33	19	19	26	18	17	19
Inne	7	8	14	7	5	9	5

Źródło: *Podróże Polaków w 2004 r., Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2005, Podróże Polaków w 2006 r., Podróże Polaków w 2007 r., Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2008, Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2009, Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2010*, Instytut Turystyki w Warszawie.

Badania przeprowadzone w gospodarstwach domowych przez GUS⁷⁶ wykazały, że odległość destynacji od miejsca zamieszkania była silnie zróżnicowana zależnie od typu podróży (ryc. 5.4). W przypadku wakacyjnych podróży krajowych 58% (2005 r.) oraz 51% (2009 r.) stanowiły podróże na dystans do 300 km, znaczące były także wyjazdy na odległość od 301 do 500 km (26% w 2005 r. oraz 28% w 2009 r.). Podczas podróży krajowych krótkookresowych pokonywano najczęściej odległość do 100 km (60% w 2005 r.; 51% w 2009 r.). Popularne były też wyjazdy na odległość od 101 do 200 km (20% w 2005 r.; 25% w 2009 r.). W przypadku podróży zagranicznych zdecydowanie dominowały wyjazdy na odległość ponad 1000 km (58% w 2005 r.; 72% w 2009 r.).

Porównanie danych GUS⁷⁷ z 2009 r. i 2005 r. nie wykazało zasadniczych różnic popularności poszczególnych celów podróży. Niemniej można wskazać pewne interesujące zmiany:

⁷⁶ *Turystyka i wypoczynek w gospodarstwach domowych, 2005, 2009*, Główny Urząd Statystyczny.

⁷⁷ Tamże.

Tabela 5.3. Zagraniczne wyjazdy polskich turystów według odwiedzanych krajów (w mln)

Kraj	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Razem wyjazdów turystycznych	6,3	6,2	7,3	6,9	7,6	6,3	7,1
Niemcy	2,3	1,85	2,75	1,55	1,9	1,3	1,25
Włochy	0,5	0,45	0,45	0,35	0,45	0,65	0,55
Wielka Brytania	0,2	0,3	0,6	0,85	0,45	0,5	0,6
Austria	0,35	0,3	0,3	0,35	0,3	0,35	0,2
Belgia	0,2	0,15	0,1	0,3	0,15	0,35	0,1
Czechy	0,55	0,5	0,55	0,4	0,65	0,35	0,4
Holandia	0,15	0,25	0,55	0,3	0,35	0,35	0,15
Chorwacja	0,15	0,25	0,25	0,25	0,3	0,3	0,3
Egipt	0,1	0,15	0,15	0,15	0,25	0,25	0,3
Hiszpania	0,15	0,15	0,1	0,3	0,3	0,25	0,4
Francja	0,2	0,2	0,2	0,45	0,35	0,2	0,45
Irlandia	*	*	0,1	0,15	0,25	0,2	0,1
Słowacja	0,55	0,35	0,35	0,45	0,45	0,2	0,2
Szwecja	0,1	0,1	0,15	0,15	0,1	0,2	0,15
Grecja	0,15	0,15	0,1	0,15	0,3	0,15	0,3
Turcja	*	0,1	0,1	0,1	0,15	0,15	0,25
Dania	*	*	*	0,25	0,1	0,1	0,1
Litwa	0,1	0,1	0,15	0,15	0,3	0,1	0,35
Tunezja	*	*	0,15	*	*	0,1	0,15
Ukraina	0,2	0,25	*	0,25	0,15	0,1	0,15
Węgry	0,1	0,2	0,2	0,15	0,2	0,1	0,1
Rosja	*	*	*	*	0,2	*	0,1
Białoruś	*	*	*	*	0,15	*	*
Bułgaria	*	0,1	*	0,15	0,1	*	0
Norwegia	*	*	*	0,15	0,1	*	0,1
Szwajcaria	*	*	*	*	*	*	0,15
Stany Zjednoczone	0,1	0,1	0,1	*	*	*	*
Inne	0,85	0,65	0,45	0,4	0,6	0,65	0,35

*poniżej 0,1 mln. Uwaga: suma wizyt w poszczególnych krajach była większa niż liczba wyjazdów turystycznych, gdyż część osób podczas jednej podróży odwiedziła kilka krajów.

Źródło: *Podróże Polaków w 2004 r., Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2005, Podróże Polaków w 2006 r., Podróże Polaków w 2007 r., Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2008, Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2009, Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2010*, Instytut Turystyki w Warszawie.

- nastąpił wyraźny wzrost udziału podróży wypoczynkowych w krajowych podróżach krótkotrwałych (z 24% do 34%), natomiast spadek udziału podróży w celu odwiedzin krewnych i znajomych;
- wzrosło znaczenie wakacyjnych podróży krajowych w celach zdrowotnych (z 4% do 6%);

Ryc. 5.2. Kierunki wyjazdów turystycznych Polaków. Podróże krajowe długookresowe (2004–2010)

Źródło: opracowanie własne w oparciu o: *Podróże Polaków w 2004 r.*, *Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2005*, *Podróże Polaków w 2006 r.*, *Podróże Polaków w 2007 r.*, *Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2008*, *Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2009*, *Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2010*, Instytut Turystyki w Warszawie.

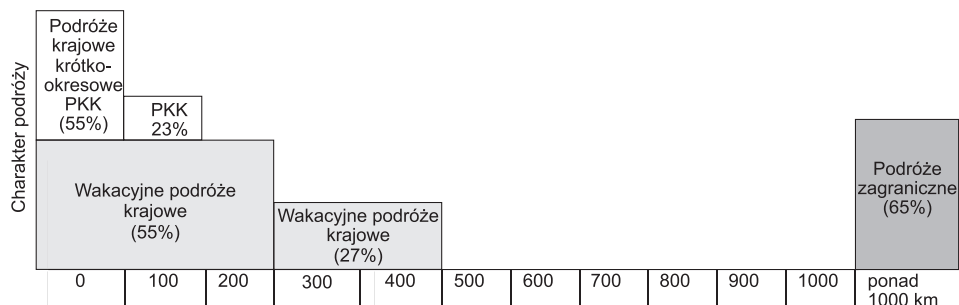

Ryc. 5.3. Kierunki wyjazdów turystycznych Polaków. Podróże krajowe krótkookresowe (2004–2010)

Źródło: opracowanie własne w oparciu o: *Podróże Polaków w 2004 r.*, *Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2005*, *Podróże Polaków w 2006 r.*, *Podróże Polaków w 2007 r.*, *Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2008*, *Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2009*, *Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2010*, Instytut Turystyki w Warszawie.

- wzrosło zainteresowanie podróżami zagranicznymi w celu uprawiania turystyki kwalifikowanej (z 1% do 3%), zmalał udział zagranicznych podróży w interesach (z 8% do 5%);
- największą sezonowością charakteryzowały się krajowe podróże wakacyjne, w przypadku których szczyt przypadał na lipiec (37%), a na miesiące wakacyjne łącznie 68% ogółu podróży; podróże krajowe krótkookresowe najchętniej podejmowano w sezonie wiosenno-letnim (maj–sierpień: 60% tego typu podróży); podróże zagraniczne najczęściej miały miejsce w czasie wakacji letnich (57%), popularny był również czerwiec (12%) oraz wrzesień (13%);
- nieznacznie zmniejszyła się koncentracja wakacyjnych podróży krajowych w lipcu i sierpniu. Wyraźnie wzrosła popularność września jako miesiąca wyjazdów zagranicznych. Miesiące zimowe styczeń–marzec zmniejszyły swój udział w odniesieniu do wszystkich typów podróży, najsilniej w przypadku krajowych podróży krótkotrwałych.

Miejsce docelowe wypoczynku w badanym okresie w większości wypadków nie zmieniło się. Zmniejszyła się jedynie liczba osób korzystających ze zorganizowa-

Ryc. 5.4. Odległość destynacji turystycznej od miejsca zamieszkania

Źródło: opracowanie własne w oparciu o: *Turystyka i wypoczynek w gospodarstwach domowych, 2005, 2009*, Główny Urząd Statystyczny.

Tabela 5.4. Miejsce docelowe wypoczynku poza miejscem zamieszkania – wyjazdy krajowe

Dokąd Pan(i) w tym roku wyjeżdżał(a) na wypoczynek? Czy był to wypoczynek w kraju:	Wskazania respondentów [%]*						
	2004 N=341	2005 N=333	2006 N=341	2007 N=324	2008 N=415	2009 N=432	2010 N=371
u rodziny, znajomych	47	47	39	35	40	43	40
w prywatnie wynajętej kwaterze, na letnisku	28	34	35	35	32	37	36
na wczasach, obozie, zorganizowanej wycieczce	22	16	20	17	21	18	11
na własnej działce, w domku letniskowym	14	13	11	12	14	13	15
na polu namiotowym, kempingu lub wędrując	10	9	8	10	6	10	9
w innej formie	–	–	–	–	–	9	12

*Badani mogli wymienić więcej niż jedną formę wyjazdu.

Źródło: *Wyjazdy wypoczynkowe Polaków w 2010 r.*, CBOS, 2011.

nych form, takich jak wczasy, obozy, wycieczki (tab. 5.4). Także za granicę Polacy wyjeżdżali najczęściej indywidualnie (tab. 5.5).

Dane IT potwierdzają tendencję, że wśród sposobów organizacji wyjazdów zagranicznych dominowały podróże samodzielne (58–63%), następnie całkowicie zorganizowane przez: biuro podróży (11–23%), zakład pracy lub inną instytucję (8–15%); częściowo zorganizowane przez: zakład pracy lub inną instytucję (5–12%) oraz biuro podróży (1–4%). Dominującym rodzajem zakwaterowania podczas podróży zagranicznych był hotel, motel, pensjonat lub zajazd. Dużą popularnością cieszyły się także noclegi u krewnych lub znajomych (tab. 5.6).

Dane IT⁷⁸ wskazują, że przeciętne wydatki na podróż zagraniczną, ogółem (na podróż) wynosiły 1424–2581 zł, a ogółem na dzień 110–229 zł. Najpopularniejszym środkiem transportu w podróżach zagranicznych był samochód osobowy, jednak jego udział w badanym okresie malał (z 51% do 35%) na rzecz wzrostu

Tabela 5.5. Miejsce docelowe wypoczynku poza miejscem zamieszkania – wyjazdy zagraniczne

Dokąd Pan(i) w tym roku wyjeżdżał(a) na wypoczynek? Czy był to wypoczynek za granicą:	Wskazania respondentów [%]*						
	2004 N=341	2005 N=333	2006 N=341	2007 N=324	2008 N=415	2009 N=432	2010 N=371
na indywidualnym wyjeździe turystycznym	12	11	14	11	14	11	15
na wyjeździe zorganizowanym przez biuro podróży	7	6	5	11	13	10	11
u rodziny, znajomych	6	5	9	8	13	6	11
w innej formie	–	–	–	–	–	3	4

*Badani mogli wymienić więcej niż jedną formę wyjazdu.

Źródło: *Wyjazdy wypoczynkowe Polaków w 2010 r.*, CBOS, 2011.

Tabela 5.6. Rodzaj zakwaterowania podczas podróży zagranicznych

Rodzaj zakwaterowania (%)	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Hotel, motel, pensjonat, zajazd	49	38	45	33	44	46	47
Ośrodek wczasowy	3	2	2	3	3	2	1
Dom wycieczkowy, schronisko	1	3	3	2	2	2	2
Wynajęty domek wakacyjny	3	2	2	1	1	2	2
Wynajęta kwatery prywatna	6	6	9	8	8	8	7
Mieszkanie krewnych lub znajomych	27	37	29	33	31	32	33
Domek kempingowy	1	1	1	2	0	2	2
Namiet, przyczepa kempingowa	3	3	3	4	1	1	1
Sanatorium	0	1	1	1	*	*	*
Inne	7	7	5	13	10	5	4

*Poniżej 1%.

Źródło: *Podróże Polaków w 2004 r.*, *Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2005*, *Podróże Polaków w 2006 r.*, *Podróże Polaków w 2007 r.*, *Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2008*, *Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2009*, *Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2010*, Instytut Turystyki w Warszawie.

połączeń lotniczych (z 14% w 2004 r. do 39% w 2010 r.). Wykorzystanie innych środków transportu, takich jak autokar (13–19%) oraz pociąg (2–5%) i kursowy autobus (1–5%), utrzymywało się na podobnym poziomie.

⁷⁸ *Podróże Polaków w 2004 r.*, *Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2005*, *Podróże Polaków w 2006 r.*, *Podróże Polaków w 2007 r.*, *Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2008*, *Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2009*, *Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2010*, Instytut Turystyki w Warszawie.

5.2. Turystyka krótkookresowa

W wyjazdach krótkookresowych krajowych w skali roku brało udział od 27% Polaków w 2004 r. do 22% w 2010, a zagranicznych około 3–4%⁷⁹. Podobne wartości w odniesieniu do aktywności turystycznej netto⁸⁰ mieszkańców Polski ustalił GUS, według którego kształtowała się ona następująco: 21% (2005 r.), 24% (2009 r.). Badania przeprowadzone w gospodarstwach domowych wykazały aktywność przedstawicieli około 30% gospodarstw którzy wyjeżdżali na pobyty krótkoterminowe krajowe przynajmniej raz w roku, a na jednodniowe wyjazdy zagraniczne z 1,2% gospodarstw (tab. 5.7).

Krótkie wyjazdy poza miejsce zamieszkania (trwające mniej niż 7 dni), według danych CBOS⁸¹ (tab. 5.8), w okresie badań zyskały na popularności. Ta forma wyjazdów, podobnie, jak w przypadku wyjazdów dłuższych, jest zróżnicowana społecznie. Wyjeżdżający to najczęściej przedstawiciele kadry kierowniczej (60%), osoby z wyższym wykształceniem (56%) oraz uczniowie i studenci (59%). Z drugiej zaś strony na krótszy niż tygodniowy wypoczynek wyjechało tylko 15% emerytów, 13% robotników niewykwalifikowanych i 6% rencistów. Widoczna jest tendencja, że mieszkańcy największych miast korzystają z krótkich wyjazdów (47%), kojarzonych najczęściej z weekendem, rzadziej niż z wyjazdów dłuższych (60%), natomiast rolnicy znacznie częściej wyjeżdżają na krótkie urlopy (19%) niż na dłuższe (6%), co niewątpliwie związane jest ze specyfiką pracy w gospodarstwie.

Pod względem sezonowości podróży dominowały wyjazdy latem. Dla podróży krótkookresowych wystąpił większy odsetek niż dla podróży długookresowych wy-

Tabela 5.7. Uczestnictwo gospodarstw domowych w wyjazdach turystycznych w latach 2005 i 2009

Wyjazd	Gospodarstwa domowe, których członkowie:				Średnia liczba wyjazdów przypadająca na jedno gospodarstwo („wyjeżdżające”)		Średnia liczba uczestników 1 wyjazdu	
	nie wyjeżdżali (%)		wyjeżdżali (%)		2005	2009	2005	2009
Ogółem	47,3	44,2	52,7	55,8	3,0	2,8	1,8	1,9
w kraju								
Na 2–4 dni	71,0	69,1	29,0	30,9	3,3	3,0	1,9	2,0
za granicą								
Na 1 dzień	98,8	98,7	1,2	1,3	1,9	1,7	1,7	1,7

Źródło: *Turystyka i wypoczynek w gospodarstwach domowych w 2005*: 39, GUS, *Turystyka i wypoczynek w gospodarstwach domowych w 2009*: 40, GUS.

⁷⁹ Tamże.

⁸⁰ Aktywność turystyczna netto – odsetek osób uczestniczących w przynajmniej jednej podróży turystycznej w badanym okresie; wskaźnik ten pozwala ocenić stopień uczestnictwa w turystyce poszczególnych grup społecznych.

⁸¹ *Wyjazdy wypoczynkowe Polaków w 2010 r.*, CBOS, 2011.

Tabela 5.8. Wyjazdy na wypoczynek krótkoterminowy

Czy wyjeżdżał(a) Pan(i) na krótszy niż tygodniowy wypoczynek – trwający mniej niż siedem dni?	Wskazania respondentów [%]						
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Tak	19	19	20	24	26	28	28
Nie, ale przewiduję wyjazd jeszcze w tym roku	4	3	3	2	3	2	1
Nie i nie przewiduję	77	78	77	74	70	70	70

Źródło: *Wyjazdy wypoczynkowe Polaków w 2010 r.*, CBOS, 2011.

jazdów wiosną, jesienią oraz zimą. Skala wyjazdów wiosną w stosunku do wyjazdów jesiennych w podróżach była zbliżona. Ponadto w przypadku podróży zagranicznych wiosna była często tak samo popularna jak lato (tab. 5.9).

Do najpopularniejszych sposobów spędzania czasu wolnego podczas podróży krótkookresowych należał spokojny wypoczynek i krótkie spacery (udział tego typu aktywności systematycznie wzrastał) oraz życie towarzyskie i rozrywki (tab. 5.10).

GUS⁸² wyróżnił wśród motywów podejmowania podróży krótkookresowych następujące:

- odwiedziny krewnych i znajomych – zdecydowanie najczęściej wymieniany cel wyjazdów krajowych krótkotrwałych – wskazano go w odniesieniu do 49% tego rodzaju podróży; znamienne jest stosunkowo równomierne rozłożenie wyjazdów w skali roku: na lipiec i sierpień przypadało po około 14% podróży, a na maj, czerwiec i grudzień – po około 12%;
- wypoczynek, rekreacja i wakacje (34% ogółu podróży krajowych krótkookresowych), sezon na tego typu wyjazdy zaczynał się w maju (14%) i trwał do września (8%), a najpopularniejsze miesiące to lipiec (24%) oraz sierpień (23%);

Tabela 5.9. Sezonowość podróży krótkookresowych krajowych [K] i zagranicznych [Z] (% ogółu podróży)

Pora roku	2004		2005		2006		2007		2008		2009		2010	
	K	Z	K	Z	K	Z	K	Z	K	Z	K	Z	K	Z
Wiosna	26	33	24	26	21	25	21	17	28	24	25	30	22	18
Lato	29	33	29	26	31	57	31	42	32	18	32	30	33	46
Jesień	25	21	23	32	24	35	24	24	21	27	21	26	23	18
Zima	20	13	24	16	24	20	24	17	19	31	22	14	22	18

Uwaga: przyjęto, że wiosna obejmuje marzec, kwiecień i maj; lato: czerwiec, lipiec i sierpień; jesień: wrzesień, październik i listopad; zima: styczeń, luty i grudzień.

Źródło: *Podróże Polaków w 2004 r.*, *Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2005*, *Podróże Polaków w 2006 r.*, *Podróże Polaków w 2007 r.*, *Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2008*, *Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2009*, *Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2010*, Instytut Turystyki w Warszawie.

⁸² *Turystyka i wypoczynek w gospodarstwach domowych 2005, 2009*, Główny Urząd Statystyczny.

Tabela 5.10. Sposób spędzania czasu w trakcie krajowych krótkookresowych wyjazdów turystycznych w [%]

Sposób spędzania czasu	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Spokojny wypoczynek, krótkie spacery	47	49	52	53	53	59
Życie towarzyskie i rozrywki	47	39	43	39	37	35
Przebywanie w ciszy, spokoju, z dala od ludzi	14	13	15	17	16	14
Chodzenie do kawiarni, restauracji	10	9	8	9	11	9
Poprawa kondycji fizycznej: gimnastyka, zajęcia fitness, dłuższe spacery i wycieczki, pływanie, gry sportowe	8	9	7	9	10	10
Sluchanie radia, oglądanie telewizji	13	9	11	11	10	10
Zwiedzanie muzeów, skansenów, zabytków	9	8	9	7	9	8
Odwiedzanie miejsc kultu religijnego	8	8	8	7	7	6
Odwiedzanie parków narodowych lub krajobrazowych	8	6	5	6	6	6
Ulubione zajęcia hobbystyczne (wędkowanie, fotografowanie, zbieranie grzybów)	5	4	8	7	6	7
Turystyka kwalifikowana (np. żeglarstwo, kajakarstwo, wspinaczka górską, jazda konna)	6	5	4	5	5	5
Zdobywanie wiedzy i umiejętności	5	7	5	6	4	6
Czytanie	3	3	3	3	2	4
Narciarstwo	2	3	1	2	1	2
Udział w przedstawieniach teatralnych, koncertach, seansach filmowych	2	3	2	3	1	2
Zabiegi lecznicze, sanatoryjne, kuracja klimatyczna	1	1	1	1	1	1
Specjalistyczne zabiegi rehabilitacyjne związane z niepełnosprawnością	1	1	0	0	0	0
Inne zajęcia	23	26	23	29	20	24

Źródło: *Podróże Polaków w 2004 r., Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2005, Podróże Polaków w 2006 r., Podróże Polaków w 2007 r., Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2008, Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2009, Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2010*, Instytut Turystyki w Warszawie.

- udział w uroczystościach rodzinnych (cel 6% podróży krajowych krótkotrwałych), najczęściej wyjeżdżano w grudniu (16%), kwietniu i maju (po ok. 13%) oraz w miesiącach letnich;
- zwiedzanie (4% wyjazdów krótkookresowych).

Po około 1% wyjazdów krajowych krótkookresowych stanowiły podróże związane z takimi motywami, jak: zdobywanie umiejętności i kształcenie, sprawy służbowe i interesy, poprawa zdrowia, uprawianie turystyki kwalifikowanej oraz religia.

Czas trwania krajowych podróży krótkookresowych w 2009 r.⁸³ to najczęściej jedna lub dwie noce (odpowiednio 44% i 39%). Średnia długość⁸⁴ pobytu podczas

⁸³ Tamże.

⁸⁴ *Podróże Polaków w 2004 r., Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2005, Podróże Polaków w 2006 r., Podróże Polaków w 2007 r., Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2008, Krajowe i zagraniczne wy-*

Tabela 5.11. Cele wyjazdów Polaków – podróże krajowe, krótkookresowe

Cel podróży [%]	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Turystyczno-wypoczynkowy	22	23	27	27	29	30	31
Odwiedziny u krewnych lub znajomych	54	55	54	53	52	50	52
Służbowy	14	14	12	11	13	15	12
Inny	10	8	7	9	6	5	5

Źródło: *Podróże Polaków w 2004 r., Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2005, Podróże Polaków w 2006 r., Podróże Polaków w 2007 r., Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2008, Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2009, Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2010*, Instytut Turystyki w Warszawie.

podróży krajowych (liczba noclegów) to 1,8, a zagranicznych: 2,2 noclegów. Częstotliwość uczestniczenia w wyjazdach krajowych krótkookresowych⁸⁵ (średnia liczba wyjazdów Polaków w wieku 15 lat i więcej na osobę) wynosiła od 2,5 do 3,1.

Pod względem celu wyjazdu do najpopularniejszych w całym badanym okresie należały odwiedziny u krewnych i znajomych, następnie podróże turystyczno-wypoczynkowe (których udział wzrastał), wyjazdy motywowane celami służbowymi utrzymywały się na podobnym poziomie (tab. 5.11). Do najpopularniejszych kierunków wyjazdów krótkookresowych należały miasta oraz góry (tab. 5.12).

Wśród sposobów organizacji podróży krajowych, krótkookresowych dominowały organizowane samodzielnie (82–89%); następnie całkowicie (5–8%) lub częściowo przez zakład pracy lub inną instytucję (3–8%), biura podróży były organizatorami wyjazdów całkowicie lub częściowo (po ok. 1%). Dominującym rodzajem zakwaterowania, z którego korzystają polscy turyści, jest nocleg u krewnych i znajomych, a następnie hotel, motel, pensjonat lub schronisko (tab. 5.13). Przeciętne wydatki na podróże krajowe krótkookresowe to ogółem na podróż 212–344 zł, a ogółem na dzień 78–117 zł.

Tabela 5.12. Kierunki krajowych wyjazdów krótkookresowych (%)

Kierunki wyjazdu	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Nad morze	9	8	10	10	10	9	10
W góry	18	18	19	18	19	20	23
Nad jeziora	12	12	13	16	15	13	13
Do miast	35	35	38	38	34	42	38
Na inne tereny	26	25	30	28	31	27	23

Źródło: *Podróże Polaków w 2004 r., Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2005, Podróże Polaków w 2006 r., Podróże Polaków w 2007 r., Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2008, Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2009, Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2010*, Instytut Turystyki w Warszawie.

jazdy Polaków w roku 2009, Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2010, Instytut Turystyki w Warszawie.

⁸⁵ Tamże.

Tabela 5.13. Rodzaj zakwaterowania podczas krajowych podróży krótkookresowych

Rodzaj zakwaterowania (%)	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Hotel, motel, pensjonat, schronisko	18	20	18	19	21	23	20
Ośrodek wczasowy	2	2	2	2	2	2	3
Pokoje gościnne	4	5	5	5	5	5	6
Domek, przyczepa, namiot	4	7	5	5	3	5	5
U krewnych, znajomych	59	57	58	60	58	56	59
Domek letniskowy na działce	5	4	6	5	7	6	5
Inne	8	5	6	4	4	3	2

Źródło: *Podróże Polaków w 2004 r., Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2005, Podróże Polaków w 2006 r., Podróże Polaków w 2007 r., Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2008, Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2009, Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2010*, Instytut Turystyki w Warszawie.

Także według danych GUS⁸⁶ w trakcie krajowych podróży krótkookresowych dominowało wykorzystanie bazy niekomercyjnej⁸⁷. W 2009 r. miejsce zakwaterowania stanowiły w 62% mieszkania krewnych i znajomych, a w 11% drugie domy. Porównanie danych z 2005 i 2009 r. wykazuje, że skala korzystania z niekomercyjnych miejsc zakwaterowania zmalała w odniesieniu do wszystkich typów podróży (zwłaszcza wykorzystanie mieszkań krewnych i znajomych) dla podróży krajowych krótkotrwałych z 70% do 62%. Częściej natomiast korzystano z drugich domów (wzrost 9% do 11%).

W komercyjnej bazie noclegowej⁸⁸ podczas podróży krótkoterminowych korzystno z kwater prywatnych (8%), z hoteli (7%), domów wycieczkowych i schronisk (3%). W czasie krajowych podróży krótkotrwałych hotele były wykorzystywane szczególnie często w trakcie podróży o celach wypoczynkowych (49% ogółu korzystających), biznesowych (12%), zwiedzania (12%) oraz uprawiania turystyki kwalifikowanej. Dla domów wycieczkowych i ośrodków wypoczynkowych ważną grupą klientów, obok uczestników podróży wypoczynkowych, były osoby zainteresowane zwiedzaniem (odpowiednio 30% i 18%). W porównaniu z 2005 r. w 2009 r. zaobserwowano wzrost częstotliwości korzystania z hoteli w trakcie wszystkich typów podróży. Znacznie wzrosła także popularność kwater prywatnych: z 6% do 8% dla krajowych podróży krótkotrwałych. Korzystanie z ośrodków wypoczynkowych kształtowało się na zbliżonym poziomie w odniesieniu do krajowych podróży krótkotrwałych: z 1% do 2%.

Najczęściej wykorzystywanym środkiem transportu był samochód osobowy (62–71%), następnie pociąg (10–15%) oraz kursowy autobus (8–15%). Połączenia lotnicze były w tym przypadku wykorzystywane przez mniej niż 1% podróżnych. Dane przedstawione za IT potwierdzają badania GUS⁸⁹: samochód jako

⁸⁶ *Turystyka i wypoczynek w gospodarstwach domowych, 2005, 2009*, Główny Urząd Statystyczny.

⁸⁷ Korzystanie z niej jest zasadniczo nieodpłatne (mieszkania krewnych i znajomych oraz tzw. drugie domy, czyli domy lub mieszkania wykorzystywane sezonowo).

⁸⁸ Jest elementem rynku turystycznego.

⁸⁹ *Turystyka i wypoczynek w gospodarstwach domowych, 2005, 2009*, Główny Urząd Statystyczny.

środek transportu wykorzystano w przypadku 76% podróży, pociąg około 7% podróży, a linie autobusowe w przypadku 11% podróży. W porównaniu z okresem objętym badaniem w 2005 r. zaobserwowano znaczące zmiany w strukturze korzystania z poszczególnych środków transportu: w przypadku podróży krajowych wzrósł udział samochodów (z 63% do 76%) dla wyjazdów krótkoterminowych. Zmalała pozycja kolei we wszystkich typach podróży, natomiast autokary utrzymały swój udział.

Zarówno badania IT, GUS, jak i CBOS potwierdziły w odniesieniu do wyjazdów krótkookresowych prawidłowości dotyczące istotnego (wprost proporcjonalnego) wpływu na aktywność turystyczną takich cech, jak poziom wykształcenia, dochody, miejsce zamieszkania (mieszkańcy miast o liczbie ludności przekraczającej 500 tys. stanowili najliczniejszą grupę wśród ogółu wyjeżdżających Polaków), aktywność zawodowa (najmniejszą aktywność turystyczną odnotowano wśród rolników i rencistów).

5.3. Turystyka długookresowa

W wyjazdach długookresowych krajowych w skali roku w badanym okresie według danych IT⁹⁰ brało udział od 26% (2010 r.) do 30% (2009 r.) Polaków, a w podróżach zagranicznych od 9% (2004, 2005 r.) do 14% (2008, 2009 r.). Aktywność turystyczna netto⁹¹ mieszkańców Polski według danych GUS kształtowała się następująco: 23,4% (2005 r.), 25% (2009 r.) w odniesieniu do krajowych podróży wakacyjnych, a 5,7% (2005 r.) i 8% (2009 r.) w przypadku trwających co najmniej 2 dni podróży zagranicznych. Dane GUS w zakresie aktywności turystycznej przedstawicieli gospodarstw domowych wskazują, że w wyjazdach długookresowych uczestniczyli członkowie 53–56% gospodarstw (tab. 5.14).

Proporcja osób wyjeżdżających i niewyjeżdżających w okresie 2007–2010 na wyjazdy wypoczynkowe trwające co najmniej 7 dni, według CBOS, utrzymywała się na zbliżonym poziomie (tab. 5.15). Natomiast w dłuższej perspektywie, ostatniego dwudziestolecia, zauważalne jest powolne zwiększanie się odsetka Polaków wypoczywających poza miejscem stałego zamieszkania. Na dłuższy, co najmniej siedmiodniowy, wypoczynek wyjechał lub zamierzał wyjechać do końca 2010 r. co trzeci dorosły Polak.

Pod względem sezonowości wyjazdów krajowych długookresowych zdecydowanie dominowały wyjazdy latem (tab. 5.16), następnie zimą oraz wiosną i jesienią (których popularność była zbliżona). W przypadku podróży zagranicznych długookresowych także dominowały wyjazdy latem, zaznacza się jednak większy

⁹⁰ *Podróże Polaków w 2004 r., Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2005, Podróże Polaków w 2006 r., Podróże Polaków w 2007 r., Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2008, Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2009, Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2010*, Instytut Turystyki w Warszawie.

⁹¹ Aktywność turystyczna netto – odsetek osób uczestniczących w przynajmniej jednej podróży turystycznej w badanym okresie; wskaźnik ten pozwala ocenić stopień uczestnictwa w turystyce poszczególnych grup społecznych.

Tabela 5.14. Uczestnictwo gospodarstw domowych w wyjazdach turystycznych w latach 2005 i 2009

Wyjazd	Gospodarstwa domowe, których członkowie:				Średnia liczba wyjazdów przypadająca na jedno gospodarstwo („wyjeżdżające”)		Średnia liczba uczestników 1 wyjazdu	
	nie wyjeżdżali (%)		wyjeżdżali (%)		2005	2009	2005	2009
Ogółem	47,3	44,2	52,7	55,8	3,0	2,8	1,8	1,9
	w kraju							
Na 5 dni i dłużej	67,5	66,2	32,5	33,8	1,4	1,4	1,8	1,9
	za granicę							
Na 2 dni i dłużej	90,5	87,8	9,5	12,2	1,4	1,3	1,5	1,7

Źródło: *Turystyka i wypoczynek w gospodarstwach domowych w 2005*, GUS: 39; *Turystyka i wypoczynek w gospodarstwach domowych w 2009*, GUS: 40.

Tabela 5.15. Wyjazdy na wypoczynek długoterminowy

Czy w tym roku wyjeżdżał(a) Pan(i) lub zamierza jeszcze wyjechać na co najmniej tygodniowy wypoczynek trwający 7 i więcej dni?	Wskazania respondentów [%]							
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	
Tak	23	21	23	27	29	34	32	
Nie, ale przewiduję wyjazd jeszcze w tym roku	2	1	1	2	1	1	1	
Nie i nie przewiduję	75	78	76	71	69	65	66	

Źródło: *Wyjazdy wypoczynkowe Polaków w 2010 r.*, CBOS, 2011.

Tabela 5.16. Sezonowość podróży długookresowych krajowych [K] i zagranicznych [Z]
(% ogółu podróży)

Pora roku	2004		2005		2006		2007		2008		2009		2010	
	K	Z	K	Z	K	Z	K	Z	K	Z	K	Z	K	Z
Wiosna	16	14	13	20	13	25	17	25	15	17	13	22	14	16
Lato	51	37	50	42	55	57	52	39	51	40	56	42	57	47
Jesień	17	31	18	21	16	35	14	18	13	21	13	20	12	20
Zima	16	18	19	17	16	20	17	18	21	22	18	16	17	17

Uwaga: przyjęto, że wiosna obejmuje marzec, kwiecień i maj; lato: czerwiec, lipiec i sierpień; jesień: wrzesień, październik i listopad; zima: styczeń, luty i grudzień.

Źródło: *Podróże Polaków w 2004 r.*, *Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2005*, *Podróże Polaków w 2006 r.*, *Podróże Polaków w 2007 r.*, *Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2008*, *Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2009*, *Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2010*, Instytut Turystyki w Warszawie.

udział podróży wiosną i jesienią (w stosunku do wyjazdów zimą) w porównaniu do podróży krajowych.

Częstotliwość uczestnictwa (średnia liczba wyjazdów Polaków w wieku 15 lat i więcej na osobę)⁹² w wyjazdach trwających 5 dni i dłużej wynosiła w badanym okresie 1,6. Średnia długość pobytu Polaków w wieku 15 i więcej lat podczas podróży krajowych (liczba noclegów) wynosiła w badanym okresie 9–10, a zagranicznych 12–19 noclegów.

Struktura podróży pod względem czasu ich trwania⁹³ w 2009 r. przedstawiała się następująco: większość wakacyjnych podróży krajowych była stosunkowo krótka i obejmowała wyjazdy trwające od 5 do 8 dni (stanowiły 52% ogółu tego typu podróży) oraz od 9 do 15 dni (38%), a przeciętna liczba noclegów na podróż wyniosła 9,7. W przypadku podróży zagranicznych najpopularniejsze były wyjazdy trwające 9–15 dni (41%) i 5–8 dni (37%), przeciętny czas pobytu to 10 noclegów. W porównaniu z wynikami za 2005 r. zaobserwowano skrócenie czasu trwania podróży: wakacyjne podróże krajowe uległy skróceniu z 10,5 do 9,7 noclegu, a podróże zagraniczne z 11,9 do 10,2 noclegu.

Dominujące sposoby spędzania czasu w trakcie wyjazdów długoterminowych są analogiczne do podejmowanych w czasie podróży krótkookresowych. Należy do nich przede wszystkim spokojny wypoczynek, krótkie spacer, życie towarzyskie i rozrywki oraz przebywanie w ciszy, spokoju, z dala od ludzi (tab. 5.17).

Motywy podejmowania podróży długookresowych według danych GUS⁹⁴ to:

- Wypoczynek, rekreacja i wakacje – główne cele podróży w 2009 r., w ramach krajowych podróży wakacyjnych (63%) i podróży zagranicznych z przynajmniej jednym noclegiem (51%). Podczas krajowych podróży wakacyjnych najpopularniejsze były wyjazdy nad morze (42%), następnie w góry (16%), na wieś (15%) oraz do turystycznych miejscowości (13%). W podróżach zagranicznych preferencje wyjeżdżających były podobne: morze wskazało 36%, miejscowości turystyczne – 31%, góry – 7%. Najważniejsza różnica (w stosunku do podróży krajowych) to duża popularność stolic i aglomeracji miejskich jako miejsc wypoczynku – wskazało je 10% wyjeżdżających. Najpopularniejszym okresem podejmowania krajowych podróży wakacyjnych w celach wypoczynkowych był: lipiec (45%) oraz sierpień (34%). Z miesięcy zimowych – luty (3%). Sezonowość wyjazdów zagranicznych zaznacza się w mniejszym stopniu. Na lipiec przypadało 34% podróży, sierpień – 27%, czerwiec – 12% oraz wrzesień – 10%. W podróżach zagranicznych najczęściej brali udział członkowie najzamożniejszych gospodarstw domowych (47%) i mieszkańcy największych miast (33%).
- Odwiedziny krewnych i znajomych – ich udział w podróżach krajowych wakacyjnych oraz zagranicznych był wysoki i kształtował się odpowiednio na poziomie 23% i 25%. W przypadku krajowych podróży wakacyjnych były to zarówno podróże na wieś (35%), jak i do miast (w 33% do „innych miast”, a w 11% do aglomeracji miejskich), natomiast podróże zagraniczne były zdecydowanie wyjazdami do miast (w 44% do stolic i aglomeracji, w 41% do innych miast). Sezonowość podróży związanych z odwiedzinami kształtowała się w 2009 r. następująco: wakacyjne podróże krajowe podejmowano głównie w lipcu i sierpniu (odpowiednio 29% i 25%), stosunkowo często wybierano też grudzień

⁹² Podróże Polaków w 2004 r., Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2005, Podróże Polaków w 2006 r., Podróże Polaków w 2007 r., Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2008, Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2009, Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2010, Instytut Turystyki w Warszawie.

⁹³ Turystyka i wypoczynek w gospodarstwach domowych, 2005, 2009, GUS.

⁹⁴ Turystyka i wypoczynek w gospodarstwach domowych, 2005, 2009, GUS.

(9%) i wrzesień (7%); podróże zagraniczne były rozłożone bardziej równomiernie w ciągu roku, chociaż także w tym przypadku najchętniej podróżowano w lipcu i sierpniu (odpowiednio 23% i 17%), na czerwiec i wrzesień przypadało po około 13%, a na grudzień 8%. W przypadku wakacyjnych podróży krajowych okoliczności odwiedzenia rodziny najczęściej wskazywały osoby najstarsze i najuboższe. Wśród osób najstarszych tendencja ta zaznaczyła się jeszcze wyraźniej podczas podróży zagranicznych.

- Zwiedzanie stanowiło główny cel zaledwie 3% krajowych podróży wakacyjnych. W przypadku wyjazdów zagranicznych było głównym celem podróży dla 14% wyjeżdżających. W trakcie krajowych wyjazdów wakacyjnych najchętniej wyjeżdżano w góry (35%), do miejscowości turystycznych (29%) oraz nad morze (14%). W wyjazdach zagranicznych do najpopularniejszych destynacji należały – wielkie miasta (cel 44% podróży), miejscowości turystyczne – 27% oraz inne miasta – 17%. Krajowe podróże długotrwałe podejmowane z myślą o zwie-

Tabela 5.17. Sposób spędzania czasu w trakcie krajowych długookresowych wyjazdów turystycznych w [%]

Sposób spędzania czasu	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Spokojny wypoczynek, krótkie spacery	67	67	67	70	69	71
Życie towarzyskie i rozrywki	43	35	40	31	34	32
Przebywanie w ciszy, spokoju, z dala od ludzi	23	20	20	21	24	23
Poprawa kondycji fizycznej: gimnastyka, zajęcia fitness, dłuższe spacery i wycieczki, pływanie, gry sportowe	21	19	19	20	17	18
Chodzenie do kawiarni, restauracji	13	13	15	13	15	15
Zwiedzanie muzeów, skansenów, zabytków	15	15	15	15	14	15
Odwiedzanie parków narodowych lub krajobrazowych	15	10	12	12	12	12
Słuchanie radia, oglądanie telewizji	12	13	13	9	11	10
Turystyka kwalifikowana (np. żeglarstwo, kajakarstwo, wspinaczka górską, jazda konna)	9	8	9	8	10	11
Ulubione zajęcia hobbystyczne (wędkowanie, fotografowanie, zbieranie grzybów)	9	7	9	7	8	8
Zabiegi lecznicze, sanatoryjne, kuracja klimatyczna	7	6	7	6	7	7
Czytanie	7	7	6	5	5	6
Odwiedzanie miejsc kultu religijnego	6	5	3	5	4	4
Zdobywanie wiedzy i umiejętności (np. nauka języków obcych)	3	4	3	3	4	3
Narciarstwo	2	4	3	4	3	3
Specjalistyczne zabiegi rehabilitacyjne związane z niepełnosprawnością	3	2	2	3	3	2
Udział w przedstawieniach teatralnych, koncertach, seansach filmowych	3	2	2	3	1	2
Inne zajęcia	19	20	18	21	16	19

Źródło: *Podróże Polaków w 2004 r., Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2005, Podróże Polaków w 2006 r., Podróże Polaków w 2007 r., Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2008, Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2009, Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2010*, Instytut Turystyki w Warszawie.

dzaniu dominowały w okresie wiosenno-letnim: maj (10% tego typu podróży), czerwiec (8%), lipiec (32%), sierpień (21%) oraz wrzesień (13%). Podróże zagraniczne najczęściej podejmowano we wrześniu (23% podróży), następnie sierpniu (19%), maju (13%), lipcu (12%) oraz czerwcu (10%).

- Udział w uroczystościach rodzinnych – stanowił w 2009 r. po około 2% podróży długotrwałych krajowych oraz zagranicznych. Długoterminowe podróże krajowe podejmowano najczęściej w grudniu (31%), ponadto sierpniu (22%) oraz kwietniu (12%). Natomiast wyjazdy zagraniczne miały miejsce najczęściej w lipcu (22%) oraz kwietniu (16%).
- Turystyka kwalifikowana stanowi przewodni motyw podczas krajowych podróży wakacyjnych (1%). W trakcie krajowych podróży wakacyjnych były to przede wszystkim wyjazdy w góry (56%) oraz nad cieki i akweny śródlądowe (22%). Analogiczna sekwencja popularności wybieranych celów podróży zaliczanych do turystyki kwalifikowanej dotyczyła wyjazdów zagranicznych: góry wskazano w 72% przypadków, a cieki i akweny śródlądowe w 11%. Sezonowość podróży związanych z uprawianiem turystyki kwalifikowanej wskazuje na duże zainteresowanie wyjazdami zimowymi. Najpopularniejszymi miesiącami odbywania tego typu wakacyjnych podróży krajowych były wprawdzie lipiec (27%) i sierpień (22%), ale na kolejnej pozycji uplasowały się luty (10%) oraz maj (10%). Natomiast w przypadku podróży zagranicznych zdecydowanie dominowały miesiące zimowe: styczeń (20%), luty (18%) i marzec (14%). Uczestnicy podróży związanych z uprawianiem turystyki kwalifikowanej to w przypadku wakacyjnych podróży krajowych głównie osoby w wieku 45–64 lat (32%), osoby najzamożniejsze (41%) i mieszkańcy wielkich miast (61%). Najliczniejszą grupę wiekową uczestniczącą w zagranicznej turystyce kwalifikowanej tworzyły osoby w wieku 25–44 i 45–64 lat (odpowiednio 32% i 28%), osoby najzamożniejsze (59%) oraz mieszkańcy miast największych i o liczbie ludności od 20–100 tys. – odpowiednio 40% i 28%.
- Zdobywanie umiejętności i kształcenie było głównym celem nielicznych podróży zarówno w ramach długotrwałych wyjazdów krajowych, jak i zagranicznych (około 1% z każdego typu). Destynacje podróży długotrwałych krajowych to przede wszystkim miejscowości turystyczne (24%) oraz nadmorskie (21%), natomiast zagranicznych: aglomeracje (49%) i inne miasta i miejscowości turystyczne (po około 21%). Z kolei na podróże krajowe długotrwałe wykorzystywano zwłaszcza okres czerwiec–sierpień. Podróże zagraniczne najczęściej podejmowano w lipcu (36%);
- Podróże w sprawach służbowych i interesach stanowiły mniej niż 0,5% krajowych podróży długookresowych, 3% podróży zagranicznych. W przypadku podróży krajowych najczęściej odwiedzane były miejscowości turystyczne, obszary górskie i nadmorskie, natomiast celem podróży zagranicznych były przede wszystkim miasta (dotyczyło to łącznie 84% tego typu podróży, przy czym na wielkie miasta przypadało aż 69% wyjazdów). Najpopularniejszymi miesiącami dla wakacyjnych podróży krajowych były październik i sierpień. Zagraniczne podróże w sprawach służbowych najczęściej podejmowano we wrześniu, w maju oraz w czerwcu. W podróżach krajowych najczęściej uczestniczyły

osoby z wykształceniem wyższym (49%) i najzamożniejsze (44%). Prawdopodobnie te wystąpiły także w podróżach zagranicznych.

- Cel zdrowotny wskazano w odniesieniu do 4% krajowych podróży wakacyjnych. Nie odnotowano go dla podróży zagranicznych. Miejscem docelowym wyjazdów najczęściej były uzdrowiska (50%), obszary nadmorskie (22%) i górskie (14%). Wskazywano też miasta (łącznie w odniesieniu do 7% podróży). Wyjazdy długoterminowe najczęściej podejmowano w lipcu (21%), następnie po około 14% podróży miało miejsce w czerwcu, sierpniu i wrześniu. Najliczniejszą grupę uczestników krajowych podróży wakacyjnych w celach zdrowotnych stanowiły osoby w wieku 45–64 i ponad 65 lat (odpowiednio 41% i 33%).
- W celach religijnych podjęto 1% podróży, przebiegały one bardziej równomiernie w ciągu roku, z tym że najpopularniejszy był sierpień (23%). Najliczniej uczestniczyły osoby w wieku 45–64 lat (41%).
- Zakupy były głównym celem znikomej części podróży krajowych i zagranicznych (obie wartości bliskie 0%).

Najpopularniejszym sposobem spędzania⁹⁵ czasu w trakcie wakacyjnych wyjazdów krajowych był wypoczynek bierny (63,5% w 2005 r., 68% w 2009 r.), udział w spotkaniach towarzyskich (44% w 2005 r., 41% w 2009 r.), zwiedzanie zabytków (32% w 2005 r., 33% w 2009 r.), ćwiczenia fizyczne i uprawianie sportu (22,1% w 2005 r., 23% w 2009 r.) oraz oglądanie TV i chodzenie do restauracji. W trakcie wyjazdów zagranicznych najpopularniejsze było zwiedzanie (57% w 2005 r., 64% w 2009 r.), wypoczynek bierny (42% w 2005 r., 49% w 2009 r.) i udział w spotkaniach towarzyskich (40% w 2005 r., 54% w 2009 r.). Na kolejnych pozycjach znalazło się chodzenie do restauracji i zakupy dla przyjemności. W 2009 r. nastąpiła zmiana w stosunku do 2005 r. związana ze znacznie większą popularnością chodzenia do restauracji w czasie wakacyjnych wyjazdów krajowych (wzrost wskazań z 13% do 19%) i zagranicznych (wzrost z 18% do 24%).

Wśród celów podróży krajowych dominowały turystyczno-wypoczynkowe (których udział w badanym okresie wzrósł) oraz odwiedziny u krewnych i znajomych (tab. 5.18). Główne kierunki wyjazdów krajowych długookresowych to morze, następnie góry oraz miasta (tab. 5.19).

Tabela 5.18. Cele wyjazdów Polaków – podróże krajowe długookresowe

Cel podróży [%]	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Turystyczno-wypoczynkowy	46	42	47	48	51	56	54
Odwiedziny u krewnych lub znajomych	36	34	31	32	32	30	28
Służbowy	7	10	14	11	9	7	10
Inny	11	14	8	9	8	7	8

Źródło: *Podróże Polaków w 2004 r., Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2005, Podróże Polaków w 2006 r., Podróże Polaków w 2007 r., Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2008, Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2009, Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2010*, Instytut Turystyki w Warszawie.

⁹⁵ Turystyka i wypoczynek w gospodarstwach domowych, 2005, 2009, GUS.

Tabela 5.19. Kierunki krajowych wyjazdów długookresowych (%)

Kierunki wyjazdów	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Nad morze	23	26	32	39	36	37	37
W góry	21	22	27	25	25	27	26
Nad jeziora	16	16	17	18	18	16	15
Do miast	21	20	18	18	17	21	20
Na inne tereny	22	20	20	16	17	12	15

Źródło: *Podróże Polaków w 2004 r., Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2005, Podróże Polaków w 2006 r., Podróże Polaków w 2007 r., Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2008, Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2009, Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2010*, Instytut Turystyki w Warszawie.

Wśród form organizacji podróży w przypadku podróży krajowych długookresowych dominowały wyjazdy samodzielne (78–86%), następnie organizowane całkowicie (6–11%) lub częściowo (6–8%) przez zakład pracy lub inną instytucję; całkowicie (2%) lub częściowo (1%) przez biuro podróży. Usługi w zakresie pośredniczenia i organizacji podróży turystycznych, według danych GUS⁹⁶, najczęściej wykorzystywane były w podróżach zagranicznych (47,7% w 2005 r., 50% w 2009 r.). Podczas wakacyjnych podróży krajowych udział korzystających z tych usług wyniósł 22,8% w 2005 r. oraz 24% w 2009 r. Dominował zakup pełnych pakietów. W przypadku podróży zagranicznych najchętniej nabywano wyjazdy w celach wypoczynkowych i poznawczych. W odniesieniu do krajowych podróży wakacyjnych były to głównie wyjazdy wypoczynkowe, a w przypadku podróży krótkotrwałych – wypoczynkowe, poznawcze i religijne. W stosunku do wyników w 2009 r. zaobserwowano zwiększenie zainteresowania korzystaniem z omawianych usług w kategorii podróży zagranicznych (z 48% do 50%) i wakacyjnych krajowych (z 23% do 24%). We wszystkich typach podróży wzrosło zainteresowanie zakupem całych pakietów, co było szczególnie widoczne w organizacji podróży zagranicznych (udział pakietów wzrósł z niecałych 48% do 74%). Z usług pośrednictwa i organizacji podróży turystycznych odnośnie do podróży zagranicznych korzystały w badanym okresie głównie osoby z wyższym i średnim wykształceniem (dotyczyło to odpowiednio ok. 38% i 30% tego typu podróży), mieszkające w największych miastach i tych liczących 20–100 tys. mieszkańców oraz na wsi (odpowiednio ok. 27%, 23% i 18%).

Najpopularniejszą formą zakwaterowania był pobyt u krewnych i znajomych, jednak obserwowana była w tym zakresie tendencja malejąca (z 46% do 36% w badanych latach), natomiast nastąpił wzrost popularności pensjonatów. Hotele, motele, jak również pokoje gościnne wykorzystywano na podobnym poziomie (tab. 5.20).

W przypadku podróży wakacyjnych⁹⁷ zakres korzystania z zakwaterowania niekomercyjnego w 2009 r. wynosił odpowiednio 37% (mieszkania krewnych i znajomych) i 3% (drugie domy) dla podróży krajowych oraz odpowiednio 30% i 1% dla

⁹⁶ Turystyka i wypoczynek w gospodarstwach domowych, 2005, 2009, GUS.

⁹⁷ Turystyka i wypoczynek w gospodarstwach domowych, 2005, 2009, Główny Urząd Statystyczny.

podróży zagranicznych. Zarówno w przypadku podróży zagranicznych, jak i krajowych wakacyjnych liczba noclegów spędzonych w bazie nieodpłatnej była większa niż przeciętna dla danego typu podróży. W porównaniu z badaniem za okres 1.10.2004–30.09.2005 odnotowana w 2009 r. skala korzystania z niekomercyjnych miejsc zakwaterowania uległa zmniejszeniu w odniesieniu do wszystkich typów podróży (zwłaszcza wykorzystanie mieszkań krewnych i znajomych), dla podróży krajowych wakacyjnych z 45% do 37%, a zagranicznych z 37% do 30%. Rzadziej korzystano także z drugich domów.

W komercyjnej bazie noclegowej, w przypadku wakacyjnych podróży krajowych najczęściej w 2009 r. wykorzystywano kwatery prywatne (22%), ośrodki wypoczynkowe (13%) i hotele (10%). W trakcie podróży zagranicznych najpopularniejsze były hotele (49%) oraz kwatery prywatne (12%). W odniesieniu do krajowych podróży wakacyjnych podstawową grupę klientów hoteli w 2009 r. stanowiły osoby podróżujące w celach wypoczynkowych (80%). To samo dotyczy kwater prywatnych (96%), kwater agroturystycznych, ośrodków wypoczynkowych i kempingów, z których również najczęściej korzystali uczestnicy podróży wypoczynkowych. W wypadku domów wycieczkowych i schronisk istotną rolę ograły pobyty związane z podróżami krajoznawczymi (9%) oraz z uprawianiem turystyki religijnej i z udziałem w szkoleniach (odpowiednio 7% i 6%). Dla hoteli najistotniejszą grupą klientów byli mieszkańcy największych miast (32%) oraz osoby najzamożniejsze (47%). W pozostałych rodzajach bazy komercyjnej klienci należeli do różnych grup ekonomiczno-demograficznych. Dla przykładu gośćmi kwater prywatnych najczęściej były osoby z grupy dochodowej 800,01–1200 zł (30% ich klientów) stanowiące także ważną grupę korzystających z ośrodków wypoczynkowych (26%). Kwatery agroturystyczne najczęściej obsługiwały klientów najzamożniejszych (ich udział to 34%). W porównaniu z badaniem za okres 1.10.2004–30.09.2005 w 2009 r. zaobserwowano wzrost częstotliwości korzystania z hoteli w trakcie wszystkich typów podróży. Znacznie wzrosła też popularność kwater prywatnych:

Tabela 5.20. Rodzaj zakwaterowania podczas krajowych podróży długookresowych

Rodzaj zakwaterowania (%)	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Hotel, motel	7	7	12	11	8	7	8
Pensjonat	6	8	9	10	16	14	15
Ośrodek wczasowy	6	6	7	7	9	10	10
Sanatorium	7	4	5	5	3	3	4
Pokoje gościnne	10	14	15	13	12	15	12
Domek, przyczepa, namiot	9	7	8	7	5	6	6
U krewnych, znajomych	46	40	37	39	39	37	36
Domek letniskowy na działce	4	5	4	4	4	5	5
Inne	5	9	3	4	4	3	4

Źródło: *Podróże Polaków w 2004 r., Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2005, Podróże Polaków w 2006 r., Podróże Polaków w 2007 r., Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2008, Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2009, Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2010*, Instytut Turystyki w Warszawie.

z 16% do 22% – w przypadku krajowych podróży wakacyjnych, z 9% do 12% – w trakcie podróży zagranicznych. Korzystanie z ośrodków wypoczynkowych kształtowało się na zbliżonym poziomie (ok. 13% dla wakacyjnych podróży krajowych), podobnie jak z kwater agroturystycznych, które w dalszym ciągu mają niewielki udział w obsłudze krajowego ruchu turystycznego.

Środki transportu⁹⁸ wykorzystywane „na dojazd” to podczas podróży krajowych głównie samochód osobowy. W podróżach wakacyjnych korzystano z niego w 71% przypadków. Ponadto na szerszą skalę wykorzystywano kolej – 12%, a także autokary – 9% oraz regularne linie autobusowe – 8%. Odmienna struktura korzystania ze środków transportu charakteryzowała podróże zagraniczne. Z samochodów osobowych skorzystano tylko podczas 32% podróży, w aż 42% środkiem transportu był samolot, a w 20% – autokar. W porównaniu z okresem objętym badaniem w 2005 r. zaobserwowano znaczące zmiany w strukturze korzystania z poszczególnych środków transportu: w przypadku podróży krajowych wzrósł udział samochodów (z 62% do 71%) dla podróży wakacyjnych. W podróżach zagranicznych wzrósł udział samolotu (z 27% do 42%). Zmalała pozycja kolei we wszystkich typach podróży, natomiast autokary utrzymały swój udział. W przypadku podróży krajowych dane IT (tab. 5.21) potwierdzają największy udział samochodu prywatnego, a następnie pociągu i autobusu kursowego.

Przeciętne wydatki na podróż turystyczne, według danych IT⁹⁹, to w przypadku podróży krajowych długookresowych: ogółem na podróż 573–941 zł, a ogółem na dzień 56–93 zł. Dane GUS¹⁰⁰ wskazują, że przeciętny wydatek na krajową podróż wakacyjną jednej osoby wynosił 552 zł w 2005 r. oraz około 690 zł w 2009. W trakcie badania stwierdzono również, że wielkość przeciętnego wydatku gospodarstw domowych różniła się zależnie od celu podróży. W 2009 r. wydatek na podróż w celu zdrowotnym wynosił przeciętnie 877 zł, w sprawach zawodowych – 785 zł, w celu zwiedzania – 785 zł, w celu wzięcia udziału w uroczystościach rodzinnych – 221 zł. Stwierdzono ponadto, że podróże, przy których organizacji skorzystano z usług pośrednictwa i organizacji podróży turystycznej związane były z większymi wydatkami. W tym przypadku przeciętny wydatek na podróż to 882 zł, przy czym dla pełnych pakietów było to 933 zł. Operowanie przeciętnym wydatkiem jest pewnym uproszczeniem, ponieważ wyniki badania pokazują, że wydatki na krajowe podróże wakacyjne były silnie zróżnicowane. W 2009 r. dominowały wydatki w granicach 101–500 zł, które dotyczyły 42% podróży tego typu. Zaobserwowano ponadto, że występowały znaczne różnice w zależności od celu podróży. W wymienionym przedziale mieściło się 62% podróży związanych z uroczystościami rodzinnymi i 61% podróży, których celem były odwiedziny u krewnych lub znajomych.

⁹⁸ *Turystyka i wypoczynek w gospodarstwach domowych, 2005, 2009*, Główny Urząd Statystyczny.

⁹⁹ *Podróże Polaków w 2004 r., Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2005, Podróże Polaków w 2006 r., Podróże Polaków w 2007 r., Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2008, Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2009, Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2010*, Instytut Turystyki w Warszawie.

¹⁰⁰ *Turystyka i wypoczynek w gospodarstwach domowych 2005, 2009*, Główny Urząd Statystyczny.

Tabela 5.21. Środki transportu wykorzystywane podczas krajowych podróży długookresowych (%)

Środki transportu	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Samochód osobowy	58	56	64	62	65	67	70
Inny samochód	1	3	3	1	1	1	2
Pociąg	21	20	18	19	22	19	17
Kursowy autobus	10	10	8	10	6	6	6
Komunikacja podmiejska	1	2	1	*	*	*	*
Autokar	6	7	4	6	5	6	4
Motocykl, rower	1	*	1	*	*	*	*
Samolot	*	*	*	*	*	*	*
Wodny środek transportu	1	*	*	1	*	*	*
Inny rodzaj podróżowania	1	2	1	1	1	1	1

*poniżej 1%.

Źródło: *Podróże Polaków w 2004 r., Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2005, Podróże Polaków w 2006 r., Podróże Polaków w 2007 r., Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2008, Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2009, Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2010*, Instytut Turystyki w Warszawie.

Przeciętny wydatek na podróż zagraniczną wynosił około 1600 zł w 2005 r. oraz 1900 zł w 2009 r., przy czym koszty poniesione wyłącznie przez gospodarstwa domowe, tzn. bez uwzględnienia dofinansowań, wyniosły średnio 1366 zł w 2005 r. i 1799 zł w 2009 r. na osobę. Najwyższe przeciętne wydatki poniesiono podczas podróży w celu zakupów, następnie podniesienia kwalifikacji; w celach religijnych; w celach wypoczynkowych oraz w celu uprawiania turystyki kwalifikowanej. Przeciętny wydatek na podróż z wykorzystaniem usług pośrednictwa i organizacji wyjazdu kształtował się w 2009 r. na poziomie 1998 zł.

Wysokość wydatków na podróże turystyczne była zróżnicowana w zależności od charakteru gospodarstwa domowego. W przypadku wakacyjnych podróży krajowych w 2009 r. największe wydatki występowały w gospodarstwach należących do grupy o najwyższych dochodach (średnio 798 zł), podczas gdy dla grupy o najniższych dochodach było to 462 zł. Znaczne różnice stwierdzono także w zależności od miejsca zamieszkania: w największych miastach był to wydatek w wysokości przeciętnie 819 zł, podczas gdy w miastach o liczbie mieszkańców 200–500 tys. był najniższy i wyniósł średnio 620 zł. Podobne prawidłowości zaobserwowano w przypadku wydatków na podróże zagraniczne – przeciętny wydatek osób z najzamożniejszych gospodarstw domowych był najwyższy (2201 zł), a z najuboższych – najniższy (1200 zł). Średnio najwięcej na podróż wydawali mieszkańcy największych miast (2278 zł), a najmniej – mieszkańcy miast najmniejszych (1451 zł).

W badaniach GUS¹⁰¹ uwzględniono plany wyjazdów urlopowych na 5 dni i dłużej, zarówno krajowych, jak i zagranicznych, w ciągu najbliższych 2 lat. W wyjazdach krajowych i zagranicznych wprowadzono podział na wyjazdy zorganizowane i samodzielne.

¹⁰¹ Turystyka i wypoczynek w gospodarstwach domowych 2005, 2009, GUS.

Tabela 5.22. Plany urlopowe członków gospodarstw domowych dotyczące podróży długoterminowych w latach 2005 i 2009 (w odsetkach ogółu osób danej grupy)

Osoby planujące podróże*									
podróże krajowe				podróże zagraniczne				osoby nie planujące wyjazdów	
zorganizowane	samodzielne	zorganizowane	samodzielne	zorganizowane	samodzielne	zorganizowane	samodzielne	zorganizowane	samodzielne
2005	2009	2005	2009	2005	2009	2005	2009	2005	2009
7,8	8,9	24,9	26,7	3,4	5,8	5,3	5,6	63,9	57,5

*Jedna osoba mogła planować więcej niż jeden rodzaj podróży.

Źródło: *Turystyka i wypoczynek w gospodarstwach domowych w 2009*, GUS: 45.

Spośród ogólnej liczby osób w gospodarstwach domowych dłuższy wyjazd w ciągu najbliższych 2 lat planowało 43%, czyli o 6% więcej niż w 2005 r. W zależności od typów gospodarstw domowych zaobserwowano, że:

- najczęściej planowano wyjazdy w gospodarstwach pracujących na rachunek własny poza gospodarstwem rolnym oraz pracowników, natomiast najrzadziej – w gospodarstwach rolników i rencistów;
- najczęściej planowano wyjazdy w gospodarstwach 4-osobowych, nieco rzadziej w 3-osobowych; gospodarstwa liczące mniej niż 3 osoby i więcej niż 4 osoby rzadziej odpowiadały twierdząco na pytanie dotyczące planów urlopowych;
- w gospodarstwach z dziećmi do lat 14 częściej planowano wyjazdy urlopowe niż w gospodarstwach bez dzieci w tym wieku;
- w miastach planowano wyjazdy częściej niż na wsi, przy czym w miarę zmniejszania się wielkości miast odsetek planujących wyjazdy systematycznie malał;
- w miarę polepszania się sytuacji materialnej odsetek gospodarstw domowych planujących wyjazdy zwiększał się;
- w planowanych podróżach wyraźnie przeważały podróże krajowe, wśród nich dominowały podróże samodzielne, które planowano trzykrotnie częściej niż zorganizowane; podróże zagraniczne zarówno zorganizowane, jak i samodzielne cieszyły się podobną popularnością;
- najczęściej plany urlopowe związane były z pobytem wypoczynkowym oraz wyjazdem do rodziny lub znajomych.

W porównaniu z 2005 r. w 2009 r. nieznacznie wzrósł udział osób planujących podróże krajowe zarówno zorganizowane, jak i samodzielne (tab. 5.22) oraz deklaracji wyjazdów zagranicznych (zorganizowanych).

5.4. Przyczyny braku uczestnictwa w wyjazdach turystycznych

Główną przyczyną niepodjęcia podróży urlopowych lub wakacyjnych były trudności finansowe, następnie: brak zainteresowania tego typu wyjazdami; opieka nad domem, rodziną; praca zawodowa; choroba; nadzór nad gospodarstwem rolnym oraz podeszły wiek (tab. 5.23). Niepełnosprawność jako powód rezygnacji z wyjazdów turystycznych wskazywało około 1% respondentów.

W raportach GUS¹⁰² wśród przyczyn braku uczestnictwa w wyjazdach turystycznych wyróżniono:

- podstawowe: brak środków finansowych (w tym konieczność przeznaczenia w danym roku pieniędzy na inne wydatki), brak zainteresowania określonym typem wyjazdów, stan zdrowia, przeznaczenie czasu wolnego na prace domowe, konieczność zajmowania się własną firmą lub gospodarstwem rolnym;
- marginalne: brak urlopu, oddelegowania służbowego, wykorzystanie urlopu na pracę zarobkową, obowiązki rodzinne, niechęć do dalszych wyjazdów i pozostałe przyczyny.

Najczęściej wskazywaną przyczyną braku uczestnictwa w podróżach turystycznych były zbyt niskie dochody, zwłaszcza w przypadku wyjazdów zagranicznych połączonych z noclegami (53,1% w 2005 r. oraz 45% w 2009 r.). W odniesieniu do wakacyjnych wyjazdów krajowych tę przyczynę wskazano w 39,6% (2005 r.) oraz 33% (2009 r.) gospodarstw, a w przypadku krótkotrwałych podróży krajowych odpowiednio 32,1% oraz 25%. Kolejne przyczyny rezygnacji z podróży turystycznych to zły stan zdrowia oraz brak zainteresowania tego typu wyjazdami.

Tabela 5.23. Przyczyny nie podejmowania podróży turystycznych podczas urlopu, wakacji (dane w %)

Przyczyny nie podejmowania podróży turystycznych	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Ze względu na poziom zamożności nie stać mnie na wyjazd urlopowo-wakacyjny	52	52	46	41	43	44
Nie miałem ochoty, nie jest mi to potrzebne	7	7	9	11	10	9
Nie mogłem zostawić domu, rodziny bez opieki	8	7	8	10	8	8
Nie wyjechałem z przyczyn związanych z pracą zawodową	6	7	8	8	8	7
Nie wyjechałem ze względu na swoją chorobę	5	6	7	7	7	7
Nie mogłem zostawić gospodarstwa rolnego bez nadzoru	5	4	6	5	6	6
Nie wyjechałem, bo jestem w podeszłym wieku	5	5	5	6	6	5
Zrezygnowałem z wyjazdu w związku z dużymi wydatkami (kupno samochodu, mieszkania, budowa domu, duży remont, kupno przedmiotów trwałego użytku)	3	4	3	3	5	5
Nie wyjechałem ze względu na prace domowe, np. remont, porządki	3	3	3	3	2	3
Wykorzystałem urlop na dodatkową pracę zarobkową	2	1	1	2	2	2
Nie miałem dokąd pojechać, nie miał mi kto zorganizować wypoczynku	2	2	2	2	2	1
Nie wyjechałem, bo jestem osobą niepełnosprawną	1	1	1	1	–	1
Inne przyczyny	1	1	1	1	1	2

Źródło: *Podróże Polaków w 2004 r., Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2005, Podróże Polaków w 2006 r., Podróże Polaków w 2007 r., Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2008, Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2009, Krajowe i zagraniczne wyjazdy Polaków w roku 2010*, Instytut Turystyki w Warszawie.

¹⁰² *Turystyka i wypoczynek w gospodarstwach domowych, 2005, 2009*, Główny Urząd Statystyczny.

Jednakże można stwierdzić, że Polacy są raczej zainteresowani uczestnictwem w turystyce. Największą popularnością cieszyły się wyjazdy wakacyjne w kraju – tylko w 8,2% (2005 r.) i 10% (2009 r.) gospodarstw domowych nie wykazano nimi zainteresowania. Z kolei najmniejszą popularnością cieszą się krótkie wyjazdy za granicę – brak zainteresowania tą formą wykazano w 21% gospodarstw (wzrost o 4% w odniesieniu do 2005 r.). Warto zwrócić uwagę, że deklaracja braku zainteresowania takimi wyjazdami jest tym częściej spotykana, im wyższe są dochody gospodarstw. W przypadku najzamożniejszych gospodarstw najważniejszą przyczyną nieuczestniczenia w krótkich wyjazdach krajowych jest brak zainteresowania (22% w 2005 r. i 25% w 2009 r.). Znaczny odsetek najbogatszych gospodarstw (16,3% w 2005 r. i 19% w 2009 r.) nie jest także zainteresowany wyjazdami zagranicznymi z noclegami. Jednakże w odniesieniu do tego typu wyjazdów nawet w grupie gospodarstw najzamożniejszych główną barierą jest brak środków finansowych (34,5% w 2005 r. i 27% w 2009 r.) (tab. 5.24).

Porównanie wyników badań z 2005 i 2009 r. nie ujawnia zasadniczych różnic w zakresie przyczyn braku wyjazdów turystycznych. Występują jednak pewne tendencje:

- zmalało znaczenie braku środków finansowych jako przyczyny nieuczestniczenia w krajowych wyjazdach krótkoterminowych (z 32% do 25%) i długoterminowych (z 40% do 33%); w przypadku wyjazdów zagranicznych spadek był

Tabela 5.24. Brak wyjazdów w gospodarstwach domowych według przyczyn w latach 2005 i 2009 (w % ogółu przyczyn dotyczących poszczególnych rodzajów wyjazdów)

Przyczyny braku wyjazdu	Wyjazdy w kraju				Wyjazdy za granicę			
	2–4 dni		5 dni i dłużej		1 dzień		2 dni i dłużej	
	2005	2009	2005	2009	2005	2009	2005	2009
Nie stać nas	32,1	25,1	39,6	32,7	44,4	35,8	53,1	44,8
Nie jesteśmy zainteresowani takimi wyjazdami	14,0	18,1	8,2	9,7	16,9	20,9	11,6	14,2
Stan zdrowia nie pozwala na wyjazdy	11,3	13,1	13,6	13,9	8,3	9,4	9,1	10,7
W tym roku brak pieniędzy, inne wydatki	12,9	12,1	15,3	16,2	10,6	10,5	12,2	12,5
Czas wolny przeznaczamy na prace domowe	9,1	11,2	6,2	8,5	2,6	3,8	1,9	3,0
Obowiązki rodzinne	5,4	6,6	4,4	5,9	2,4	3,3	2,3	3,7
Konieczność zajmowania się własną firmą, gospodarstwem rolnym	4,9	4,4	5,6	6,0	3,2	3,4	3,6	4,4
Brak urlopu, służbowego oddelegowania	2,4	2,1	2,2	2,7	0,8	1,0	1,1	1,0
Urlop wykorzystywany na dodatkową pracę zarobkową	0,7	1,1	1,4	1,2	0,2	0,5	0,3	0,4
Inne przyczyny	4,8	4,1	3,3	2,9	3,6	2,5	3,2	2,5

Źródło: *Turystyka i wypoczynek w gospodarstwach domowych w 2009 r.*, GUS: 42–43.

- jeszcze większy, dla wyjazdów jednodniowych (z 44% do 36%) dla dwudniowych i dłuższych (z 53% do 45% badanych gospodarstw domowych);
- wzrosło znaczenie braku zainteresowania wyjazdami jako czynnika decydującego o nieuczestniczeniu w wyjazdach (dla krajowych wyjazdów krótkoterminowych z 14% do 18%), w przypadku wyjazdów długoterminowych z 8% do 10% oraz dla wyjazdów zagranicznych jednodniowych z 17% do 21%, a dla dwudniowych i dłuższych zaobserwowano wzrost odsetka niezainteresowanych z 12% do 14%;
 - wzrósł udział przeznaczania czasu wolnego na prace domowe wśród przyczyn rezygnacji z wyjazdów krajowych, zarówno krótkoterminowych (z 9% do 11%), jak i długoterminowych (z 6% do 9%);
 - wzrósł udział nieopłacalności i odległości w przyczynach niepodjęcia zagranicznych wyjazdów jednodniowych (z 7% do 9%).

Powody braku podejmowania krótkookresowych wyjazdów turystycznych ustalone przez CBOS były niemal identyczne, jak w przypadku wyjazdów dłuższych (tab. 5.25), w tym głównie wskazywano na problemy finansowe. Brak pieniędzy jest także najczęściej wymieniany jako przyczyna najistotniejsza (tab. 5.26). Do kolejnych powodów należał wypoczynek w miejscu zamieszkania, brak czasu i obowiązki domowe oraz potrzeba zarabiania pieniędzy i podejmowania dodatkowej pracy zarobkowej (te dwie wyszczególnione przez GUS jako odrębne kategorie są do siebie bardzo znaczeniowo podobne).

W ciągu ostatnich czterech lat istotnie zmniejszyła się liczba badanych niekorzystających z krótkich wyjazdów rekreacyjnych z przyczyn finansowych (tab. 5.26). Nieco więcej osób deklaruje też, że nie odczuwa potrzeby wyjazdów w odniesieniu do podróży krótkich, niż w przypadku wyjazdów dłuższych.

Tabela 5.25. Przyczyny niewyjeżdżania na wypoczynek krótkoterminowy

Dlaczego nie wyjechał(a) Pan(i) i nie wyjedzie już w tym roku na krótszy niż tygodniowy wypoczynek? Czy dlatego, że:	Wskazania respondentów, którzy nie wyjeżdżali na wypoczynek krótszy niż tygodniowy [%]						
	2004 N=757	2005 N=798	2006 N=757	2007 N=639	2008 N=727	2009 N=710	2010 N=616
nie ma Pan(i) pieniędzy na taki wyjazd	79	76	76	71	72	62	60
nie ma Pan(i) czasu	29	33	27	34	32	37	35
nie ma Pan(i) możliwości ze względu na wiek lub stan zdrowia	21	15	17	21	25	23	24
nie ma Pan(i) w tym roku urlopu, wakacji	12	12	11	11	13	15	13
ma Pan(i) obowiązki domowe	33	31	29	31	26	30	30
ma Pan(i) obowiązki służbowe, zawodowe	17	18	15	19	15	21	19
musi Pan(i) wykonać dodatkową pracę zarobkową	8	9	5	9	10	10	7
musi Pan(i) zarobić pieniądze	25	25	19	28	20	22	19
nie odczuwa Pan(i) potrzeby wyjazdu	20	17	17	22	18	22	23
wypoczywa Pan(i) w miejscu zamieszkania	49	43	37	36	37	36	46

Badani mogli wymienić więcej niż jedną przyczynę.

Źródło: *Wyjazdy wypoczynkowe Polaków w 2010 r.*, CBOS, 2011.

Tabela 5.26. Istotność przyczyn niewyjeżdżania na wypoczynek krótkoterminowy

Która z wymienionych przez Pana(ią) przyczyn jest, według Pana(i), najważniejsza?	Wskazania respondentów, którzy nie wyjeżdżali na wypoczynek krótszy niż tygodniowy [%]						
	2004 N=757	2005 N=798	2006 N=757	2007 N=639	2008 N=727	2009 N=710	2010 N=616
nie ma Pan(i) pieniędzy na taki wyjazd	64	63	61	57	60	48	41
nie ma Pan(i) czasu	5	8	8	11	9	12	13
nie ma Pan(i) możliwości ze względu na wiek lub stan zdrowia	9	5	10	10	10	10	14
nie ma Pan(i) w tym roku urlopu, wakacji	3	1	1	2	1	3	2
ma Pan(i) obowiązki domowe	5	6	6	5	5	8	8
ma Pan(i) obowiązki służbowe, zawodowe	4	4	3	5	3	6	5
musi Pan(i) wykonać dodatkową pracę zarobkową	0	1	0	1	1	1	1
musi Pan(i) zarobić pieniądze	1	3	1	2	2	2	2
nie odczuwa Pan(i) potrzeby wyjazdu	5	5	5	5	4	7	7
wypoczywa Pan(i) w miejscu zamieszkania	3	4	3	2	4	5	9

Źródło: *Wyjazdy wypoczynkowe Polaków w 2010 r.*, CBOS, 2011.

Również wśród przyczyn nieuczestniczenia w wyjazdach długoterminowych w 2010 r. (tab. 5.27) najczęściej wymieniano brak pieniędzy. Rzadziej wskazywano brak czasu oraz obowiązki domowe. Co czwartej osobie z tej grupy badanych wyjazd uniemożliwiał wiek lub stan zdrowia, a także obowiązki zawodowe i konieczność dorabiania (8% wskazało na dodatkową pracę zawodową, a 20% po prostu na „konieczność zarabiania pieniędzy”). Tylko co piąty z tej grupy stwierdził, że nie wyjechał, ponieważ nie odczuwał takiej potrzeby.

Trudności finansowe to najczęściej wymieniana i uważana za najważniejszą przyczyną rezygnacji z wyjazdów urlopowych (tab. 5.28), jednak obserwowany jest systematyczny spadek odsetka respondentów wskazujących tę przyczynę. Nieco częściej natomiast wymieniany jest obecnie wiek lub stan zdrowia. Warto podkreślić, że w ciągu ostatnich lat nie uległ zmianie odsetek badanych deklarujących, że nie odczuwają potrzeby wyjazdu, ale dość znacznie wzrósł odsetek wypoczywających w miejscu zamieszkania.

Badani najlepiej sytuowani, zadowoleni ze swojej sytuacji materialnej, jeśli nie wyjeżdżają na wypoczynek, to jako najważniejszą przyczynę tego stanu rzeczy najczęściej podają brak chęci i wybierają wypoczynek w domu. Dla kadry kierowniczej i specjalistów z wyższym wykształceniem najczęstszą przyczyną niekorzystania z wyjazdów wypoczynkowych są obowiązki domowe lub brak czasu. Dla rolników – podobnie jak dla średniego personelu i techników – są to praca, obowiązki zawodowe i konieczność zarabiania pieniędzy. Członkowie pozostałych grup społeczno-zawodowych i kategorii demograficznych najczęściej jako najważniejszą przyczynę podają brak pieniędzy. Dane zarówno IT, GUS, jak i CBOS potwierdziły więc, że do najczęściej wskazywanych przyczyn braku uczestnictwa w wyjazdach krótko- i długookresowych, krajowych i zagranicznych należą problemy finansowe.

Tabela 5.27. Przyczyny niewyjeżdżania na wypoczynek długoterminowy

Dlaczego nie wyjechał(a) Pan(i) i nie wyjedzie już w tym roku na co najmniej tygodniowy wypoczynek? Czy dlatego, że:	Wskazania respondentów, nie wyjechali na dłuższy, co najmniej tygodniowy wypoczynek [%]						
	2004 N=740	2005 N=801	2006 N=741	2007 N=617	2008 N=725	2009 N=669	2010 N=581
nie ma Pan(i) pieniędzy na taki wyjazd	82	77	80	74	75	66	66
nie ma Pan(i) czasu	31	33	31	36	37	40	38
nie ma Pan(i) możliwości ze względu na wiek lub stan zdrowia	23	17	18	22	24	23	26
nie ma Pan(i) w tym roku urlopu, wakacji	10	11	11	10	13	12	13
ma Pan(i) obowiązki domowe	36	32	30	31	28	32	32
ma Pan(i) obowiązki służbowe, zawodowe	16	18	16	19	17	19	23
musi Pan(i) wykonać dodatkową pracę zarobkową	10	10	6	9	9	11	8
musi Pan(i) zarobić pieniądze	26	28	21	31	26	25	20
nie odczuwa Pan(i) potrzeby wyjazdu	20	19	15	18	17	21	19
wypoczywa Pan(i) w miejscu zamieszkania	54	48	40	40	41	39	49

Badani mogli wymienić więcej niż jedną przyczynę.

Źródło: *Wyjazdy wypoczynkowe Polaków w 2010 r.*, CBOS, 2011.

Tabela 5.28. Istotność przyczyn niewyjeżdżania na wypoczynek długoterminowy

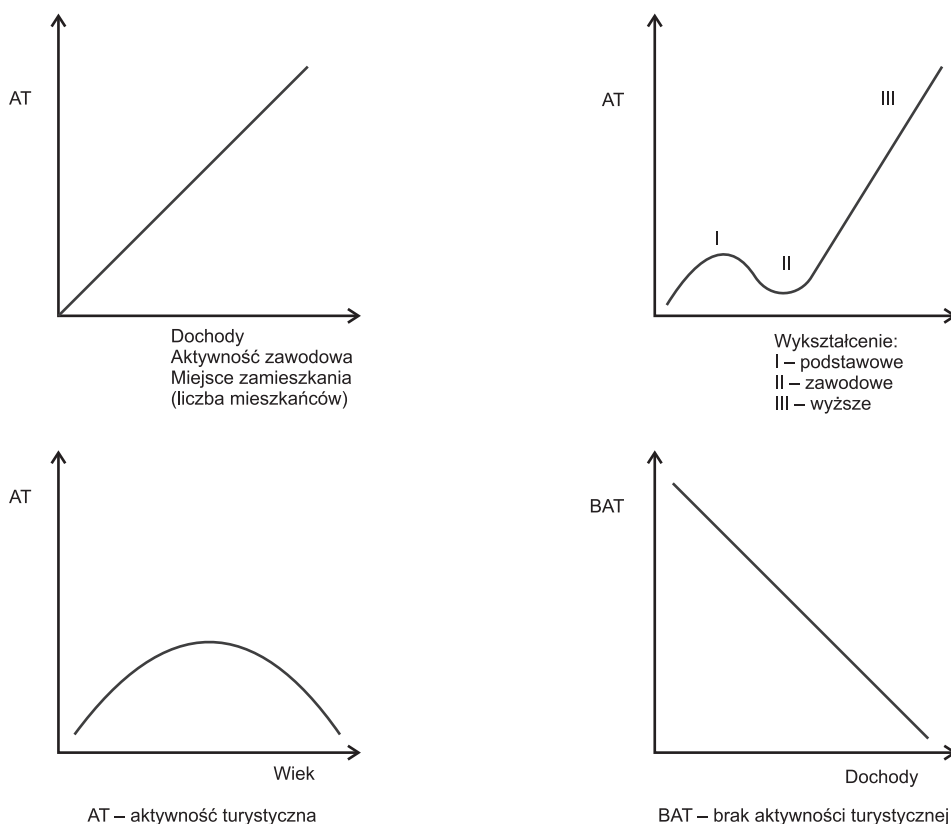
Która z wymienionych przez Pana(ią) przyczyn jest według Pana(i) najważniejsza?	Wskazania respondentów, nie wyjechali na dłuższy, co najmniej tygodniowy wypoczynek [%]						
	2004 N=740	2005 N=801	2006 N=741	2007 N=617	2008 N=725	2009 N=669	2010 N=581
nie ma Pan(i) pieniędzy na taki wyjazd	66	64	61	58	61	50	42
nie ma Pan(i) czasu	6	9	9	11	10	11	9
nie ma Pan(i) możliwości ze względu na wiek lub stan zdrowia	10	6	11	10	10	11	16
nie ma Pan(i) w tym roku urlopu, wakacji	2	1	1	2	1	1	2
ma Pan(i) obowiązki domowe	5	5	7	7	4	8	8
ma Pan(i) obowiązku służbowe, zawodowe	3	3	2	4	4	5	5
musi Pan(i) wykonać dodatkową pracę zarobkową	0	1	0	1	1	2	2
musi Pan(i) zarobić pieniądze	1	3	1	1	2	2	2
nie odczuwa Pan(i) potrzeby wyjazdu	3	4	3	3	3	5	4
wypoczywa Pan(i) w miejscu zamieszkania	3	4	4	2	4	5	9

Źródło: *Wyjazdy wypoczynkowe Polaków w 2010 r.*, CBOS, 2011.

5.5. Główne zmienne wpływające na zróżnicowanie aktywności turystycznej

Analiza raportów IT, GUS oraz CBOS wykazała, że do cech najsilniej różnicujących aktywność turystyczną należały: wykształcenie, wysokość dochodów, miejsce zamieszkania, posiadanie dzieci na utrzymaniu. W przypadku tych zmiennych obserwowane zależności były wprost proporcjonalne (ryc. 5.5). Do kolejnych istotnych zmiennych należą wiek i niewątpliwie także kondycja zdrowotna.

Największą aktywnością turystyczną charakteryzowały się osoby z wyższym wykształceniem, dotyczyło to wszystkich analizowanych rodzajów podróży, w tym zwłaszcza podróży zagranicznych. Duży udział miała także młodzież ucząca się (w trakcie badań z wykształceniem na poziomie podstawowym – ryc. 5.5). Cechy ekonomiczno-społeczne są w wysokim stopniu wzajemnie skorelowane, np. osoby z wyższym wykształceniem często mają również wysokie dochody. Z tego powodu trudno jednoznacznie ocenić, jaki czynnik najsilniej wpływa na skłonność do uczestniczenia w określonym rodzaju podróży turystycznych. Jak wykazały ba-

Ryc. 5.5. Wpływ zmiennych społeczno-ekonomicznych na aktywność turystyczną w Polsce
Źródło: opracowanie własne.

dania CBOS (2011), wśród osób z wyższym wykształceniem proporcja tych, które w roku 2010 wyjechały na wypoczynek i tych, które pozostały w domu, jest niemal dokładnie odwrotna niż w całej populacji (wyjechało 64% badanych, nie wyjechało 35%). Poza miejscem zamieszkania wypoczywało blisko trzy czwarte (72%) kadry kierowniczej i specjalistów z wyższym wykształceniem, a także 60% techników i osób należących do średniego personelu kierowniczego. Z drugiej zaś strony z dłuższego wypoczynku poza domem skorzystało tylko 21% rencistów, 18% robotników niewykwalifikowanych i 17% emerytów. Ale już wśród robotników wykwalifikowanych wyjechało na urlop 34%, a pracowników usług – 33%. Regułą jest też, że grupa, z której największa liczba badanych wyjeżdża na wypoczynek, jednocześnie wypoczywa najdłużej. Średnia liczba dni spędzonych na wypoczynku poza domem wynosiła 20,9 dnia wśród badanych o najwyższych dochodach (w sumie wyjechało 68% osób z tej grupy), wśród mieszkańców największych miast – 18,9 dnia (odpowiednio 67%), członków kadry kierowniczej i specjalistów – 18,7 dnia (82%), a wśród respondentów z wyższym wykształceniem – 18 dni (76%). Jest jednak wyjątek od tej reguły, a są nim emeryci. To oni, obok rolników, są grupą najrzadziej korzystającą z wyjazdów rekreacyjnych. Tylko 22% badanych z tej grupy wyjechało na wypoczynek. Jednak ci, którzy wyjechali, pozostawali poza domem średnio dłużej niż członkowie którejkolwiek z wymienionych wyżej grup, bo aż 23,5 dnia. Oznacza to, że dużej części emerytów na wyjazd nie pozwala stan zdrowia lub poziom dochodów. Natomiast grupa emerytów o wyższych dochodach i dobrym stanie zdrowia nie napotyka na ograniczenia w wyjazdach związane z długością urlopu.

Miejsce zamieszkania – mieszkańcy miast charakteryzują się generalnie większą aktywnością turystyczną niż mieszkańcy wsi; szczególnie istotna różnica dotyczy częstotliwości podejmowania podróży zagranicznych; mieszkańcy wsi uczestniczyli w turystyce mniej więcej o połowę rzadziej niż przeciętna dla ogółu mieszkańców Polski; jedynym wyjątkiem były podróże krajowe krótkotrwałe, w przypadku których różnica ta była zdecydowanie mniejsza. Główną grupę uczestników podróży turystycznych stanowią mieszkańcy największych miast, ale kolejne pozycje zajmują mieszkańcy wsi i miast o liczbie mieszkańców od 20 do 100 tys. Wynika to z faktu, że w miejscowościach tego typu zamieszkuje znaczna część ludności Polski, a zatem pomimo niskiej aktywności turystycznej w skali kraju stanowią oni istotną grupę turystów. Z dłuższych wyjazdów urlopowych korzystają przede wszystkim mieszkańcy dużych aglomeracji. Z miast liczących ponad pół miliona mieszkańców w roku 2010 wyjechała na wypoczynek większość respondentów (60%), podczas gdy z najmniejszych, liczących mniej niż 20 tys. mieszkańców, o połowę mniej (31%). Odrębny problem stanowi wypoczynek poza miejscem zamieszkania mieszkańców wsi, a szczególnie rolników, którzy związani są z wymagającym stałego dozoru gospodarstwem. W 2010 r. na urlop wypoczynkowy wyjechał blisko co piąty mieszkaniec wsi (18%), zaś tylko co dwudziesty (6%) rolnik (CBOS, 2011).

Posiadanie dzieci na utrzymaniu pozytywnie wpływa na aktywność turystyczną. Najniższą aktywnością charakteryzowały się gospodarstwa jednoosobowe oraz dwuosobowe; najbardziej aktywne turystycznie były gospodarstwa domowe

liczące 4 osoby; wyraźnie aktywniejsze są gospodarstwa posiadające dzieci na utrzymaniu. W przypadku grup wiekowych największa aktywność turystyczna w zakresie krajowych podróży długotrwałych cechuje osoby w wieku 7–14 lat, natomiast w zakresie podróży zagranicznych – osoby w wieku 25–44 lata. We wszystkich badanych rodzajach podróży turystycznych zdecydowanie najrzadziej uczestniczą osoby w wieku powyżej 65 lat, emeryci oraz renciści¹⁰³.

Badania CBOS, GUS i IT potwierdzają, że wypoczywanie poza miejscem stałego zamieszkania związane jest z sytuacją materialną respondentów, ale również z takimi wyznacznikami statusu, jak wykształcenie czy pozycja zawodowa. Jest ono też częściej zwyczajem ludności miejskiej, a przede wszystkim wielkomiejskiej. **Niestety wśród cech uwzględnianych w analizie zakresu aktywności turystycznej żadna z instytucji nie wzięła pod uwagę kondycji zdrowotnej respondentów, a także istotnych kwestii związanych z niepełnosprawnością i jej rodzajami, stąd ustalenie wpływu tych czynników na cechy wyjazdów turystycznych w oparciu o dostępne dane nie jest możliwe.**

¹⁰³ *Turystyka i wypoczynek w gospodarstwach domowych*, 2005, 2009, GUS.

Człowieka nie można zobaczyć w pełni bez odniesienia do ludzkości ani ludzkości bez odniesienia do życia, ani życia bez odniesienia do wszechświata.

(P.T. de Chardin, *Fenomen człowieka*,
za: K. Ostaszewska, 2002: 25)

6. Turystyka osób niesłyszących na tle słyszącej części społeczeństwa w Polsce

W niniejszym rozdziale przedstawiono metodykę i wyniki przeprowadzonych badań własnych, których celem było wykazanie podobieństw i różnic w zakresie cech turystyki osób posługujących się językiem migowym w porównaniu do słyszącej grupy odniesienia w Polsce. Badania te stanowiły drugi etap w cyklu badań. Etap pierwszy miał na celu rozpoznanie sposobów spędzania czasu wolnego przez osoby niesłyszące zarówno w dniu powszednim, w weekendy i święta, jak i podczas urlopowych wyjazdów turystycznych. W ramach jego podsumowania ukazały się publikacje *Czas wolny, turystyka i rekreacja osób niesłyszących w Polsce – zarys specyfiki problemu* (Zajadacz, 2010a) oraz *Programy SITex i SITur jako narzędzia w przekazywaniu informacji gościom i turystom posługującym się Polskim Językiem Migowym* (Zajadacz, 2010c). W etapie drugim poszerzono zakres analizy o porównanie cech turystyki osób niesłyszących ze zmiennymi dotyczącymi przedstawicieli słyszącej części społeczeństwa. Trzeci planowany etap prac związany jest z zamiarem uzupełnienia dotychczasowej bazy danych poprzez przeprowadzenie badań umożliwiających analizy przestrzenne uwarunkowań rozwoju turystyki osób niesłyszących na tle słyszącej części społeczeństwa w Polsce, tj. zróżnicowania regionalnego, jak również sytuacji mieszkańców miast (z uwzględnieniem ich wielkości) oraz wsi.

6.1. Cel, zakres i metody badań

Badania obejmowały cechy turystyki: weekendowej oraz świątecznej, a w szerszym zakresie urlopowej i wakacyjnej. Rozdział zawiera informacje dotyczące metod gromadzenia danych na ten temat oraz problemów związanych z ich pozyskiwaniem. Ponadto omówiono w nim cechy respondentów uczestniczących w wywiadach oraz zasady przeprowadzenia analizy porównawczej przy wykorzystaniu metod statystycznych.

6.1.1. Cel i zakres badań

Głównym celem badań było rozpoznanie cech turystyki osób niesłyszących, dla których podstawowym sposobem porozumiewania się jest język migowy, oraz określenie podobieństw i różnic w tym zakresie w stosunku do ogółu społeczeństwa. Badania prowadzono w okresie 2004–2010, przy czym etap przygotowawczy związany ze wstępnym rozpoznaniem problemów dotyczących turystyki osób niesłyszących (w oparciu o literaturę przedmiotu, obserwacje, pilotażowe wywiady) i turystyki Polaków miał miejsce w 2004 r. Jego efektem było wypracowanie zestawu pytań, będącego podstawą wywiadów. Wywiady kwestionariuszowe przeprowadzono w latach 2005–2008. W okresie 2008–2010 opracowano ich wyniki, a także propozycję multimedialnych programów (zawierających translator języka migowego), wspomagających System Informacji Turystycznej adresowanej do osób niesłyszących¹⁰⁴. W ramach analizy porównawczej cech turystyki osób niesłyszących i słyszących uwzględniono:

- A) w zakresie turystyki weekendowej i świątecznej:
 - kierunki wyjazdów weekendowych oraz świątecznych,
 - częstotliwość wyjazdów weekendowych oraz świątecznych,
 - sposoby wypoczynku podczas weekendów oraz świąt,
- B) w zakresie turystyki urlopowej i wakacyjnej,
 - kierunki wyjazdów,
 - sposoby organizacji wyjazdów,
 - czas trwania wyjazdów,
 - pora roku wyjazdów,
 - towarzystwo podczas podróży,
 - częstotliwość wyjazdów,
 - środek transportu wykorzystywany podczas podróży,
 - źródła informacji na temat możliwości organizacji wyjazdów turystycznych,
 - czynniki decydujące o wyborze destynacji turystycznej,
 - preferowane walory turystyczne,
 - preferowane sposoby spędzania czasu wolnego podczas wyjazdów turystycznych,
 - najdalszą podróż turystyczną,
 - wydatki na cele turystyczne,
 - preferowany rodzaj zakwaterowania,
 - podróże marzeń,
 - przeszkody utrudniające realizację marzeń o podróżach turystycznych,
 - nastawienie do integracji w czasie wolnym,
 - czynniki ograniczające udział w turystyce.

¹⁰⁴Prace były prowadzone w ramach projektu badawczego *Turystyka osób niesłyszących i możliwości jej aktywizacji poprzez wykorzystanie multimedialnego systemu informacji turystycznej SIT*, finansowanego przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego ze środków na naukę w latach 2008–2010.

6.1.2. Metody gromadzenia danych

Podstawą gromadzenia danych był wywiad kwestionariuszowy, przeprowadzony równolegle wśród osób niesłyszących i słyszących w Polsce. W środowisku osób niesłyszących wywiady kwestionariuszowe przeprowadzono przy rekomendacji Zarządu Głównego Polskiego Związku Głuchych w większości oddziałów tego związku, a także w Wielkopolsce wśród osób niezrzeszonych w związku. Pytania w kwestionariuszu, aby zapewnić jednoznaczność rozumienia ich treści, były konsultowane z osobą niesłyszącą. Wykonano też badania pilotażowe w grupie 20 osób w celu weryfikacji pytań. Kwestionariusze rozesłano pocztą do oddziałów PZG z prośbą, aby wywiady były przeprowadzane przy udziale tłumacza języka migowego, ponadto w Wielkopolsce przeprowadzono je indywidualnie z udziałem ankietera posługującego się językiem migowym.

Formularz zawierał zarówno pytania otwarte, jak i zamknięte, także z podaną kafeterią (wzór kwestionariusza – zał. 6.1). Ponieważ dążono do uchwycenia raczej tendencji dotyczących cech turystyki niż identyfikacji zachowań w ściśle sprecyzowanym okresie (np. w ciągu ostatniego roku poprzedzającego badania), pytania miały charakter ogólny, odnosiły się do sytuacji typowych (występujących zazwyczaj). Większy punkt ciężkości położono na rozpoznanie cech turystyki urlopowej i wakacyjnej niż weekendowej i świątecznej, ponieważ w podróżach krótkoterminowych, jak wykazały wcześniejsze badania, zauważalny był duży udział wyjazdów osób niesłyszących do rodziny, znajomych, natomiast w badaniach starano się wykryć podobieństwa i różnice występujące w wypowiedziach osób słyszących i niesłyszących, związane z korzystaniem z oferty turystycznej (obiektów noclegowych, usług pośrednictwa, organizacji wyjazdów turystycznych, preferowanych walorów turystycznych itp).

Dobór próby był warunkowany dostępem do niesłyszących respondentów. W Polsce brak jest danych statystycznych dotyczących populacji osób niesłyszących, posługujących się językiem migowym. Można opierać się jedynie na szacunkach, według których liczebność tej populacji wynosi około 45–50 tys. (Szczepankowski 1999). Główną organizacją w Polsce zrzeszającą osoby niesłyszące jest Polski Związek Głuchych, stąd badania przeprowadzono w przeważającej mierze w jego oddziałach, które są zlokalizowane w miastach¹⁰⁵. Wpłynęło to na fakt, że większość respondentów stanowili mieszkańcy miast. Brak informacji na temat cech populacji osób niesłyszących w Polsce uniemożliwił dobór warstwowy próby. W toku badań przyjęto założenie, że wywiady będą prowadzone we wszystkich województwach, we wszystkich oddziałach PZG i będą obejmowały możliwie dużą grupę respondentów. W badaniach wzięły udział łącznie 292 osoby. Próba ta stanowi 0,584% populacji generalnej, jeśli przyjmiemy za podstawę obliczeń jej górną, szacowaną wartość 50 tys. osób. Charakterystykę objętej badaniami próby (292 respondentów) przedstawiono w tabeli 6.1.

¹⁰⁵ Wzięły w nich udział osoby zrzeszone w oddziałach PZG w: Białymstoku, Gdańsku, Katowicach, Kielcach, Krakowie, Lublinie, Łodzi, Olsztynie, Opolu, Poznaniu, Starogardzie Gdańskim, Szczecinie, Warszawie, Wrocławiu oraz Zielonej Górze.

Tabela 6.1. Cechy respondentów (dane w %)

Zmienna	Cechy	Osoby słyszące n=1780	Osoby niesłyszące n=292
1. płeć	K	57,2	53,7
	M	42,8	46,3
2. wiek	15–24 lat	10,5	8,0
	25–44 lat	45,6	44,8
	45–64 lat	31,2	34,6
	> 65 lat	12,7	12,6
3. wykształcenie	podstawowe	4,6	7,6
	zawodowe	19,6	60,6
	średnie	42,7	24,9
	licencjackie	7,8	1,1
	wyższe	25,3	5,8
4. aktywność zawodowa	tak	67,7	45,6
	nie	32,3	54,4
5. stan cywilny	żonaty/mężatka	61,4	60,9
	stan wolny	38,6	39,1
6. sytuacja materialna	dobra	37,4	31,9
	przeciętna	56,1	53,1
	zła	6,5	15,0
7. liczba członków rodziny (osoby dorosłe)	1 osoba	15,1	18,1
	2 osoby	64,4	55,2
	3 osoby	10,2	13,6
	4 osoby	6,8	9,9
	5 osób	2,6	2,2
	6 osób	0,4	0,5
	7–9 osób	0,5	0,5
8. liczba dzieci w rodzinie	brak	6,5	50,2
	1 dziecko	30,3	29,3
	2 dzieci	40,7	17,5
	3 dzieci	16,6	2,2
	4 dzieci	4,5	0,8
	5–8 dzieci	1,4	0,0
9. średni miesięczny dochód na jednego członka rodziny	<500 zł	17,2	22,9
	500–1000 zł	37,8	55,3
	1001–1500 zł	24,7	17,0
	1501–2000 zł	12,0	3,7
	powyżej 2000 zł	8,3	1,1

Zmienna	Cechy	Osoby słyszzące n=1780	Osoby niesłyszzące n=292
10. dodatkowy dochód	świadczenia społeczne	13,0	48,6
	pomoc rodziny	14,0	25,7
11. stan zdrowia	dobry	58,9	44,9
	przeciętny	34,8	48,5
	zły	6,3	6,6
12. miejsce zamieszkania	miasto	67,8	71,2
	wieś	26,8	19,8
	brak danych	5,4	9,0
13. miejsce zamieszkania (województwo)	dolnośląskie	3,2	2,9
	kujawsko-pomorskie	1,6	0,0
	lubelskie	5,1	5,8
	lubuskie	3,1	2,5
	łódzkie	6,7	6,1
	małopolskie	4,2	5,6
	mazowieckie	4,6	5,4
	opolskie	3,1	3,7
	podkarpackie	0,2	0,0
	podlaskie	4,1	4,2
	pomorskie	3,4	4,5
	śląskie	5,5	6,2
	świętokrzyskie	5,1	6,2
	warmińsko-mazurskie	1,2	2,1
	wielkopolskie	41,9	38,6
	zachodniopomorskie	7,0	6,2

Źródło: wyniki wywiadów kwestionariuszowych.

W tym samym okresie przeprowadzono badania wśród słyszącej części społeczeństwa. Zachowanie w tym przypadku proporcji wielkości badanej próby w stosunku do populacji generalnej, analogicznie, jak w grupie osób niesłyszących (czyli na poziomie 0,584%), oznaczałoby, objęcie badaniami 222 700 Polaków, co było dążeniem mało realnym. Ostatecznie w skali Polski badaniami objęto 2470 osób. Następnie dokonano selekcji zgromadzonych kwestionariuszy, tak aby pod względem podstawowych cech, takich jak płeć, wiek oraz miejsce zamieszkania, próba obejmująca osoby słyszące odpowiadała cechom występującym w próbie niesłyszających respondentów. W konsekwencji do dalszych analiz wytypowano 1780 kwestionariuszy (co stanowi wypowiedzi 0,005% ogółu Polaków)¹⁰⁶. Dla porównania analizy prowadzone przez Centrum Badania Opinii Społecznej¹⁰⁷ na próbie około 1000 dorosłych Polaków w odniesieniu do liczebności populacji generalnej wy-

¹⁰⁶ Liczba ludności w Polsce w 2008 r. wynosiła 38 135 tys. osób (*Rocznik Demograficzny 2010*, GUS).

¹⁰⁷ http://www.cbos.pl/PL/oferta/met_real.php

noszącej 38 135 tys. osób¹⁰⁸ obejmują 0,003% ogółu społeczeństwa. Badania były prowadzone w oparciu o analogiczny zestaw pytań jak w przypadku osób niesłyszących bezpośrednio przez ankietera (pominięto w nich jedynie punkty dotyczące wyłącznie osób niesłyszących). Cechy respondentów przedstawiono w tabeli 6.1.

Dostępność do osób posługujących się językiem migowym, jak również dobrovolność ich udziału w badaniach spowodowała, że pod względem rozkładu przestrzennego najliczniej reprezentowane było województwo wielkopolskie. Nieco większy niż w przypadku ogółu społeczeństwa był w badanych próbach odsetek mieszkańców miast (68–71%), podczas gdy w Polsce w okresie prowadzenia badań mieszkańcy miast stanowili około 61% społeczeństwa¹⁰⁹.

Zgromadzone dane stanowią jednak pierwszą w Polsce bazę umożliwiającą analizę porównawczą cech turystyki osób niesłyszących i słyszących, a w konsekwencji ukazanie specyfiki podróży turystycznych osób posługujących się językiem migowym. Wyniki tego etapu badań zostaną wykorzystane do uszczegółowienia problemów badawczych wyznaczających cele kolejnego (trzeciego) etapu prac, ukierunkowanych na dotarcie do szerszego grona osób niesłyszących, także niezrzeszonych w PZG, w większym zakresie reprezentujących środowisko wiejskie oraz w równomiernym stopniu poszczególne województwa. Wymaga to jednak badań terenowych z udziałem ankietatorów posługujących się językiem migowym i ankietatorów docierających do osób o podobnych cechach społeczno-demograficznych wśród słyszącej grupy odniesienia. Są to zabiegi czasochłonne i kosztowne.

W prezentowanym opracowaniu w analizie porównawczej cech turystyki osób niesłyszących i słyszących uwzględniono zmienne społeczno-demograficzne, mające istotny wpływ na uczestnictwo w podróżach turystycznych (cechy 1–11, tab. 6.1).

6.1.3. Bazy danych. Charakterystyka społeczno-demograficzna respondentów

Baza danych dotycząca **turystyki osób niesłyszących** obejmowała wypowiedzi 292 respondentów, wśród których, pod względem liczby, nieznacznie dominowały kobiety (tab. 6.1) Większość respondentów to mieszkańcy miast¹¹⁰ w wieku produkcyjnym, o miesięcznych dochodach na jednego członka rodziny nie przekraczających 1000 zł. Charakterystyczny jest duży udział osób z wykształceniem zawodowym, niepracujących i korzystających ze świadczeń społecznych. Ponad dwukrotnie częściej osoby niesłyszące (15,0%) w stosunku do osób słyszących (6,5%) oceniły swoją sytuację materialną jako złą.

Analiza aktywności zawodowej badanej grupy¹¹¹ z uwzględnieniem: miejsca zamieszkania, poziomu wykształcenia, dochodów oraz wieku wykazała, że:

¹⁰⁸ Stan na 31 grudnia 2008 r. (*Rocznik Demograficzny 2010*, GUS).

¹⁰⁹ *Rocznik Demograficzny 2010*, GUS.

¹¹⁰ Fakt ten ma związek z miejscem przeprowadzania wywiadów, w dominującej mierze w oddziałach PZG, zlokalizowanych w miastach, podczas spotkań, w których uczestniczą mieszkańcy najbliższych okolic.

- aktywność zawodowa mieszkańców miast, zwłaszcza dużych, była znacznie większa niż mieszkańców wsi;
- występuje wprost proporcjonalna zależność między wykształceniem a stopniem aktywności zawodowej, ponadto respondenci z wykształceniem zawodowym i średnim mieszkający w miastach byli aktywniejsi zawodowo niż mieszkańcy wsi o analogicznym poziomie wykształcenia;
- największą aktywność zawodową wykazują osoby w wieku 25–44 lat zarówno w miastach, jak i na wsiach.

Biorąc pod uwagę miejsce pochodzenia respondentów, najliczniej reprezentowane było województwo wielkopolskie, następnie zachodniopomorskie, łódzkie, śląskie, świętokrzyskie, lubelskie, małopolskie i mazowieckie. W dwóch województwach: kujawsko-pomorskim i podkarpackim nie udało się nakłonić osób niesłyszących do udziału w wywiadach. Większość respondentów żyje w związkach małżeńskich, natomiast około 40% było stanu wolnego. Dominująca grupa nie wskazała wśród członków rodziny dzieci (50,2%). Natomiast najczęstszy model rodziny z dziećmi to dwie osoby dorosłe i jedno lub dwojka dzieci. Swój stan zdrowia badane osoby oceniały najczęściej jako przeciętny lub dobry.

W bazie danych dotyczących **turystyki osób słyszących** (n=1780) także wystąpiła nieznaczna przewaga kobiet, ponadto większość stanowili respondenci w wieku produkcyjnym oraz mieszkańcy miast. Obserwowany jest zdecydowanie wyższy w stosunku do grupy osób niesłyszących udział ankietowanych z wykształceniem średnim oraz wyższym (łącznie 75,8%), wyższy stopień aktywności zawodowej i wyższe oceny własnej sytuacji materialnej, natomiast rzadsze korzystanie ze świadczeń społecznych czy pomocy materialnej rodziny. Średni miesięczny dochód na jednego członka rodziny najczęściej wynosił 500–1000 zł, następnie 1001–1500 zł. Blisko co dziesiąta osoba (8,3%) zgłaszała wielkość dochodu na poziomie ponad 2000 zł, dla porównania w grupie osób niesłyszących wartość tę deklaroowało 1,1% respondentów. Respondenci pod względem miejsca zamieszkania reprezentowali, analogicznie jak w przypadku osób niesłyszących, najliczniej województwo wielkopolskie i także proporcjonalnie do niesłyszącej grupy odniesienia pozostałe województwa. Większość osób pozostawała w związkach małżeńskich, dominował model rodziny z dwojką lub jednym dzieckiem. Stan zdrowia określano najczęściej jako dobry oraz przeciętny, w przypadku nieznacznej grupy (6,3%) jako zły.

6.1.4. Metody analiz statystycznych

Wśród metod analiz statystycznych zastosowano: analizę skupień, analizę regresji (iloraz szans) oraz test istotności różnic dla dwóch proporcji (wskaźników struktury), ponadto uwzględniono statystyczną istotność wyniku – poziom istotności (p). Obliczenia wykonano przy użyciu programu STATISTICA¹¹².

¹¹¹ Dane na ten temat znaleźć można w artykule: A. Zajadacz, A. Marciniak (2009).

¹¹² PL v. 8.0., licencja: UAM, numer seryjny: AXAP7118529427ARJ.

A) Poziom istotności (p)

Statystyczną istotnością wyniku (por. Stanisław, 2006b: 197–203) nazywamy miarę stopnia, do jakiego jest on prawdziwy (w sensie jego reprezentatywności dla całej badanej populacji). Wartość poziomu-p stanowi malejący wskaźnik wiarygodności rezultatu. Im wyższy poziom-p, tym mniej możemy być pewni, że relacja obserwowana w próbie jest wiarygodnym wskaźnikiem relacji pomiędzy mierzonymi wielkościami w całej interesującej nas populacji. Poziom-p odpowiada prawdopodobieństwu popełnienia błędu polegającego na tym, że przyjmujemy uzyskany rezultat jako prawdziwy, tj. reprezentatywny dla populacji. Na przykład poziom-p równy 0,05 (tzn. 1/20) oznacza, że istnieje 5% szansy, iż odkryta w próbie relacja jest dziełem przypadku. Inaczej mówiąc, przy założeniu, że w populacji relacja taka nie zachodzi, a my będziemy powtarzać doświadczenie jedno po drugim w długim ciągu, możemy oczekiwać, że w przybliżeniu w co dwudziestym eksperymencie zmierzona relacja będzie równie silna lub mocniejsza niż ta, która została zmierzona aktualnie. Należy zauważyć, że czymś innym jest stwierdzenie, iż możemy oczekiwać 5% lub 95% powtarzalności wyników w sytuacji, gdy jest zależność między zmiennymi. Jeśli istnieje relacja między zmiennymi w populacji, to prawdopodobieństwo powtarzalności wyników i prawdziwości znalezionej zależności jest związane z mocą statystyczną testu. W wielu dziedzinach badań poziom istotności równy 0,05 jest przyjmowany jako graniczna wartość akceptowalnego poziomu błędu.

Decyzja o tym, jaki poziom istotności skłonni jesteśmy uznać za rzeczywiście ważny, jest zawsze podejmowana w sposób arbitralny. W wielu dziedzinach badań jako typową wartość graniczną poziomu istotności przyjmuje się $p=0,05$. Poniżej tej wartości rezultat oceniany jest jako statystycznie istotny. Pamiętać jednak należy, że wartość ta niesie w sobie dość dużą możliwość popełnienia błędu (5%). Wyniki na poziomie $p \leq 0,01$ uważa się powszechnie za statystycznie istotne, zaś wyniki istotne na poziomie $p \leq 0,005$ lub $p \leq 0,001$ nazywane bywają wysoce istotnymi. Wartość istotności statystycznej (p) obliczono przy wykorzystaniu testu statystycznego chi-kwadrat Pearsona. Wyniki przedstawiono w rozdziałach 6.2 i 6.3 oraz załącznikach do tych rozdziałów (zał. 6.2.1, 6.3.1).

B) Analiza skupień

Do grupowania zmiennych (cech) użyte zostały algorytmy analizy skupień (por. Stanisław, 2007b: 113–127). Analiza skupień jest narzędziem analizy danych służącym do grupowania obiektów (w naszym przypadku są to zmienne) w niepuste, rozłączne i możliwe „jednorodne” grupy – skupienia. Obiekty należące do danego skupienia powinny być „podobne” do siebie (używa się w tym celu różnych miar podobieństwa, a w zasadzie niepodobieństwa obiektów), a obiekty należące do różnych skupień powinny być z kolei możliwe mocno „niepodobne” do siebie. Głównym celem tej analizy było wykrycie w zbiorze danych tzw. „naturalnych” skupień, czyli skupień, które dają się w sensowny sposób interpretować.

W opracowaniu zastosowano metodę hierarchiczną polegającą na stopniowym łączeniu powstałych na wcześniejszym etapie analizy mniejszych skupień. Podstawowymi elementami tej metody są miary odległości (niepodobieństwa) obiektów oraz techniki wiązania skupień.

Jako miary odległości obiektów przyjęto niezgodność procentową określoną poprzez odsetek różniących się wartości zmiennych oraz $1-r$, gdzie r oznacza współczynnik korelacji Pearsona pomiędzy zmiennymi. Jako metody wiązania skupień wybrano metodę średnich połączeń oraz metodę Warda (por. Stanisław, 2007b: 122). W pierwszej z metod odległość między dwoma skupieniami oblicza się za pomocą średniej arytmetycznej wyznaczonej ze wszystkich odległości obiektów należących do dwóch różnych skupień. W metodzie Warda do oszacowania odległości pomiędzy skupieniami wykorzystuje się podejście analizy wariancji.

Na każdym etapie spośród wszystkich możliwych do łączenia par skupień wybiera się te, które w rezultacie łączenia dają skupienie o minimalnym zróżnicowaniu.

Przebieg algorytmu aglomeracyjnego jest następujący:

1. W pierwszym kroku każdy z obiektów tworzy oddzielne skupienie.
2. Łączymy (wiążemy ze sobą) dwa najbardziej podobne do siebie skupienia – w sensie wybranej miary niepodobieństwa skupień – zmniejszając w ten sposób liczbę skupień o jeden.
3. Powtarzamy krok drugi do momentu połączenia wszystkich obiektów w jedno skupienie.

Graficzną ilustracją przebiegu aglomeracji jest wykres zwany dendrogramem. Jest to (binarne) drzewo, którego węzły reprezentują skupienia, a liście pojedyncze obiekty. Liście umieszczone są na poziomie zerowym, pozostałe węzły drzewa na wysokości odpowiadającej mierze niepodobieństwa pomiędzy skupieniami reprezentowanymi przez węzły potomki. Wyniki analizy skupień zamieszczono w rozdziałach 6.2 i 6.3.

C) Test istotności różnic dla dwóch proporcji (wskaźników struktury)

W celu rozpoznania, czy wpływ wybranych cech respondentów (takich jak: wiek, wykształcenie, dochód) na wybrane cechy podróży turystycznych w obu badanych grupach jest podobny czy też różny, zastosowano test istotności różnic dla dwóch proporcji (wskaźników struktury) (por. Stanisław, 2006: 323).

Badaniu podlega cecha przyjmująca tylko dwie wartości, zazwyczaj kodowane jako 0 – „porażka” i 1 – „sukces”. W naszym przypadku 0 oznacza odpowiedź niewybraną, a 1 oznacza odpowiedź wybraną. Badanie prowadzimy w dwóch grupach (słyszący, niesłyszący).

Hipoteza zerowa: wskaźniki struktury badanej cechy w dwóch grupach nie różnią się istotnie.

W zapisie matematycznym: $H_0: p_1 = p_2$, gdzie p_i oznacza prawdopodobieństwo sukcesu ($i=1, 2$).

Hipoteza alternatywna: wskaźniki struktury badanej cechy w dwóch grupach różnią się istotnie.

W zapisie matematycznym: $H_1: p_1 \neq p_2$.

Liczebności zestawiamy w tabeli 2×2 .

		Próba (grupa)		
		1	2	
Wartości	0	O_{10}	O_{20}	$O_{.0}$
	1	O_{11}	O_{21}	$O_{.1}$
		$O_{1.}$	$O_{2.}$	n

Określamy liczebności oczekiwane w następujący sposób:

$$E_{ij} = O_{i.} \frac{O_{.j}}{n}, i = 1, 2, j = 0, 1. \quad (1)$$

Wartość statystyki testowej obliczamy ze wzoru:

$$\chi^2 = \sum_{i,j} \frac{(O_{i,j} - E_{i,j})^2}{E_{i,j}} \quad (2)$$

Statystyka testowa ma, przy prawdziwości hipotezy zerowej, granicznie rozkład chi-kwadrat z 1 stopniem swobody.

Test chi-kwadrat Pearsona dla wielu proporcji (wskaźników struktury):

Badaniu podlega cecha przyjmująca tylko dwie wartości, zazwyczaj kodowane jako 0 – „porażka” i 1 – „sukces”. W naszym przypadku 0 oznacza odpowiedź nie-wybraną, a 1 oznacza odpowiedź wybraną. Badanie prowadzimy w wielu grupach (grupy związane są z wiekiem, dochodami itp.).

Hipoteza zerowa: wskaźniki struktury badanej cechy w badanych grupach nie różnią się istotnie.

W zapisie matematycznym: $H_0: p_1 = p_2 = \dots = p_k$, gdzie p_i oznacza prawdopodobieństwo sukcesu ($i=1, 2, \dots, k$).

Hipoteza alternatywna: wskaźniki struktury badanej cechy w badanych grupach różnią się istotnie.

W zapisie matematycznym: $H_1: p_i \neq p_j$, dla pewnych i, j ($i \neq j, i, j = 1, 2, \dots, k$).

Liczebności zestawiamy w tabeli $2 \times k$.

		Próba (grupa)				
		1	2	...	k	
Wartości	0	O_{10}	O_{20}	...	O_{k0}	$O_{.0}$
	1	O_{11}	O_{21}	...	O_{k1}	$O_{.1}$
		$O_{.1}$	$O_{.2}$	...	$O_{.k}$	n

Określamy liczebności oczekiwane w następujący sposób:

$$E_{ij} = O_{i.} \frac{O_{.j}}{n}, i = 1, 2, \dots, k, j = 0, 1. \quad (3)$$

Wartość statystyki testowej obliczamy ze wzoru:

$$\chi^2 = \sum_{i,j} \frac{(O_{i,j} - E_{i,j})^2}{E_{i,j}} \quad (4)$$

Statystyka testowa ma, przy prawdziwości hipotezy zerowej, granicznie rozkład chi-kwadrat z $k-1$ stopniem swobody. Test ten można również interpretować jako badanie istotności wpływu zmiennej grupującej (wykształcenie, dochód itp.) na badaną zmienną zależną o charakterze dychotomicznym (na częstość „sukcesów”).

W przeprowadzonej analizie uwzględniono wpływ trzech wybranych¹¹³ cech, takich jak: wiek, wykształcenie oraz dochód na cechy turystyki weekendowej i świątecznej oraz urlopowej i wakacyjnej obu badanych grup respondentów. Wyniki przedstawiono w rozdziałach 6.2 i 6.3 oraz towarzyszących im załącznikach 6.2.2, 6.3.2.

D) Analiza regresji

Do badania wpływu zmiennych niezależnych (zmiennych z metryczki) na inną zmienną użyte zostały algorytmy analizy regresji (por. Stanisław, 2007a: 217–226). Ponieważ w przeprowadzonej analizie zmienna zależna miała charakter dychotomiczny (ewentualnie przyjmowała kilka uporządkowanych wartości), zastosowanie klasycznego modelu regresji liniowej było niemożliwe. W analizie przyjęto uogólniony model regresji liniowej z logistyczną funkcją wiążącą.

Jeżeli przez Y oznaczymy dychotomiczną zmienną zależną, a przez p prawdopodobieństwo, że przyjmie ona wartość jeden („sukces”), to model regresji logistycznej przyjmie następującą postać:

$$P(Y = 1) = p = \frac{\exp(a_0 + a_1 X_1 + \dots + a_m X_m)}{1 + \exp(a_0 + a_1 X_1 + \dots + a_m X_m)} \quad (5)$$

$$\text{logit} = \ln\left(\frac{p}{1-p}\right) = \exp(a_0 + a_1 X_1 + \dots + a_m X_m). \quad (6)$$

W modelu logistycznym występuje zależność liniowa pomiędzy poszczególnymi zmiennymi niezależnymi a logarytmem naturalnym ilorazu prawdopodobieństwa sukcesu i prawdopodobieństwa porażki. Przekształcenie powyższe nazywamy przekształceniem logitowym lub, krótko, logitem. Stosując model regresji logistycznej, możemy badać wpływ zmiany poszczególnych zmiennych niezależnych na szanse sukcesu. Wartość parametru stojącego przy wybranej zmiennej niezależnej pokazuje wpływ jednostkowej zmiany na logarytm naturalny szansy, natomiast

¹¹³Wybór ten wynikał z analizy danych przedstawionych w rozdz. 5. „Aktywność turystyczna Polaków...” – występujących prawidłowości dotyczących istotnego wpływu wieku, wykształcenia i dochodów na aktywność turystyczną i jej charakter.

eksponenta z wartości tego parametru pokazuje wpływ jednostkowej zmiany zmiennej niezależnej na szanse sukcesu.

Wartość eksponenty dla parametru przy określonej zmiennej niezależnej nazywana jest ilorazem szans, gdyż **określa ona, ile razy rośnie szansa sukcesu przy wzroście wartości tej zmiennej niezależnej o jednostkę**. W modelu logistycznym nie interpretuje się więc wartości oszacowań parametrów przy poszczególnych zmiennych niezależnych, a jedynie ich eksponenty. Są one jednak powiązane – dodatni (ujemny) znak parametru da w efekcie iloraz szans większy (mniejszy) od jedności. Można więc interpretować znaki oszacowanych współczynników jako kierunek wpływu zmiennej niezależnej na prawdopodobieństwo osiągnięcia sukcesu.

W niektórych sytuacjach analizowana przez nas zmienna zależna przyjmuje więcej niż dwie wartości. Przy czym wartościom tym można nadać określony porządek, to znaczy można określić, która z każdej pary wartości jest niższa lub wyższa. W sytuacji takiej stosować będziemy porządkowy model regresji logistycznej. Jeśli porządkowa zmienna zależna przyjmuje k wartości, a przez $p_1, \dots, p_k$ oznaczmy ich prawdopodobieństwa, to skumulowane logity opisane są w następujący sposób:

$$\ln\left(\frac{p_2 + \dots + p_k}{p_1}\right), \ln\left(\frac{p_3 + \dots + p_k}{p_1 + p_2}\right), \dots, \ln\left(\frac{p_k}{p_1 + \dots + p_{k-1}}\right). \quad (7)$$

W modelu tym szacujemy prawdopodobieństwa (szanse), że dla każdej obserwacji zmienna zależna przyjmie co najmniej określoną wartość. Ilorazy szans będą w tym modelu interpretowane jako wpływ zmiennej niezależnej na prawdopodobieństwo przyjęcia raczej wyższej niż niższej wartości zmiennej zależnej. Wyniki analizy zawarto w rozdziałach 6.2. i 6.3. oraz towarzyszących im załącznikach 6.2.3 i 6.3.3.

Wyniki analiz statystycznych ze względu na dużą liczbę tabel i wykresów **zamieszczono w aneksie**. Zastosowano dla nich oddzielną numerację zaznaczoną w tekście skrótem „zał. –” przypisaną do numeru rozdziału, w którym zawarto komentarz uzyskanych wyników. W przypadku wyników dotyczących turystyki weekendowej oraz świątecznej są to załączniki 6.2, natomiast urlopowej i wakacyjnej załączniki 6.3. Dla niektórych zmiennych, ze względu na incydentalną liczbę wskazań przez respondentów, analiza statystyczna odpowiedzi była niemożliwa. Informacja o tych zmiennych także została uwzględniona w aneksie. Analizując zachowania i czynności podejmowane przez respondentów podczas wyjazdów turystycznych, stosowano zamiennie dwa określenia: „sposoby” lub „formy” wypoczynku, uznając je za synonimy. Ze względu na częste powtórzenia w analizie porównawczej określić: „osoby niesłyszące” i „osoby słyszące” w dalszej części pracy zastosowano skrót [N] odnoszący się do pierwszej i [S] do drugiej grupy.

6.2. Turystyka weekendowa oraz świąteczna

Aktywność turystyczna w zakresie turystyki weekendowej i świątecznej osób niesłyszących jest bardzo zbliżona do aktywności osób słyszących. Wyjazdy w celach turystycznych deklarowało 65,96% [N] oraz 66,94% [S]. Różnice pod tym względem między badanymi grupami nie są istotne statystycznie ($p=0,76429$). W grupie [S] zauważalny jest wpływ sytuacji materialnej i stanu cywilnego¹¹⁴ na wyjazdy turystyczne, który nie wystąpił w grupie [N]. Jednakże analiza ilorazu szans¹¹⁵ nie pozwala na ustalenie prawidłowości odnośnie do wpływu cech respondentów na ich aktywność turystyczną ani w grupie [N], ani w grupie [S].

W dalszych badaniach uwzględniono wyłącznie wypowiedzi osób, które wskazały, że biorą udział w turystyce weekendowej oraz świątecznej.

6.2.1. Kierunki wyjazdów weekendowych oraz świątecznych

Kierunki wyjazdów weekendowych oraz świątecznych (tab. 6.2) w badanych grupach są podobne, dominują wśród nich wyjazdy do rodziny oraz do znajomych. Istotne statystycznie różnice dotyczą wyjazdów do miejsc kultu religijnego, na wieś oraz nad morze, w przypadku których występuje większy udział osób niesłyszących, oraz wyjazdów nad jezioro częściej wskazywanych przez osoby słyszące.

Analiza skupień (ryc. 6.1) łączy podobne zmienne, wysoce ze sobą skorelowane w oddzielne skupienia. Pozwala na zidentyfikowanie typów podróży turystycznych wyodrębnionych ze względu na powiązane ze sobą kierunki wyjazdów (tj. wskazywane równocześnie przez daną osobę), w grupie:

Tabela 6.2. Kierunki wyjazdów weekendowych i świątecznych

Kierunki wyjazdów	N	S	p
	% wskazań		
Góry	21,94	19,76	0,52436
Za miasto	24,52	20,72	0,27721
Do miasta	21,29	18,10	0,32216
Do lasu	18,71	24,39	0,11878
Nad jezioro	23,23	34,18	0,00645
Nad morze	21,29	15,12	0,04852
Do znajomych	34,19	34,88	0,86675
Do rodziny	44,52	48,08	0,40486
Na wieś	21,29	15,03	0,04500
Do miejsc kultu religijnego	16,77	7,87	0,00026
Inne	6,45	4,72	0,34998

Źródło: wyniki wywiadów kwestionariuszowych.

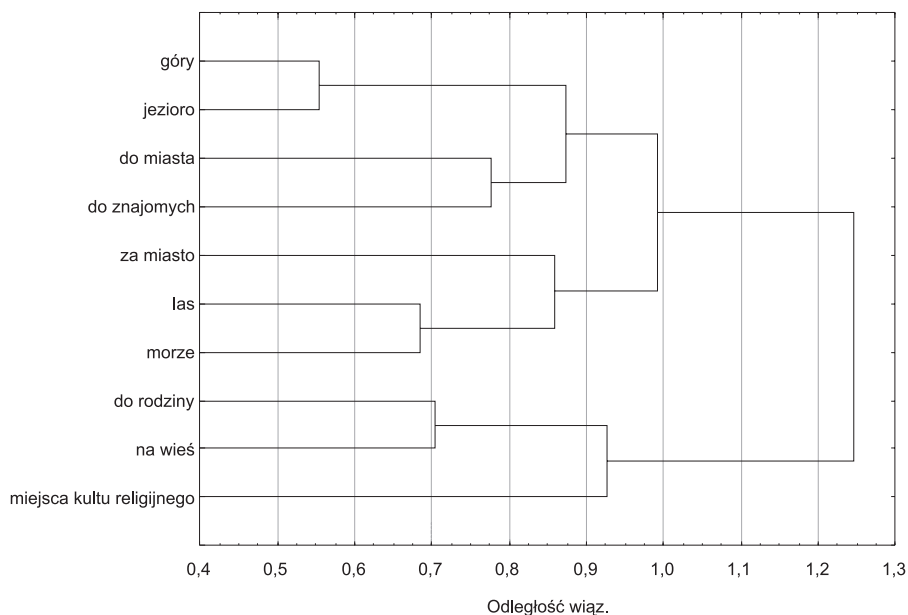
¹¹⁴ Zał. 6.2.1, tab. 1.

¹¹⁵ Zał. 6.2.3, ryc. 1.

a) osoby niesłyszące

Metoda Warda

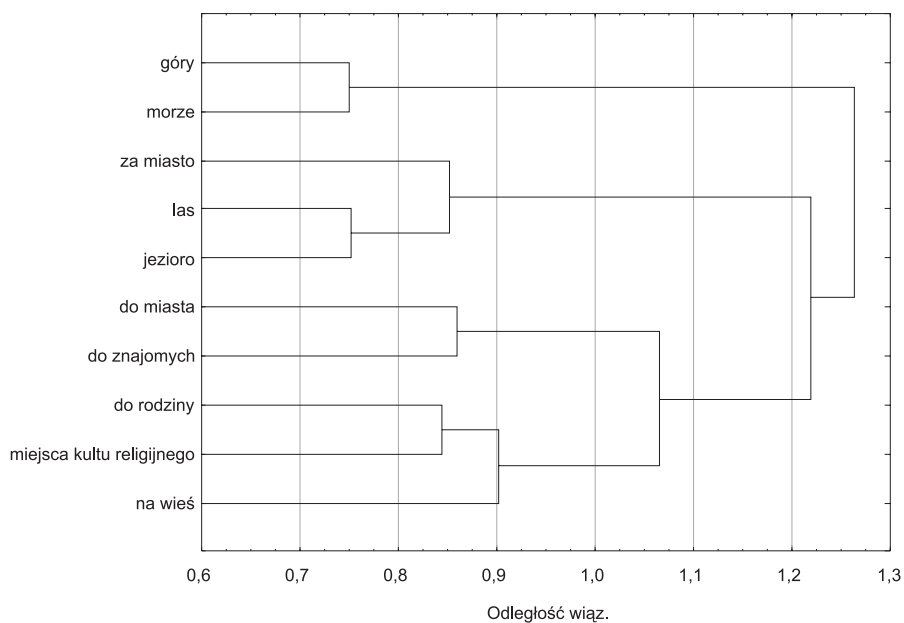
1- r Pearsona

b) osoby słyszące

Metoda Warda

1- r Pearsona

Ryc. 6.1. Kierunki wyjazdów w soboty, niedziele oraz święta w celach rekreacyjnych
 Źródło: wyniki wywiadów kwestionariuszowych.

a) [N] należą do nich wyjazdy:

1. w góry, nad jezioro, do miasta, do znajomych
2. za miasto, do lasu, nad morze
3. do rodziny, na wieś, do miejsc kultu religijnego

b) [S] należą do nich wyjazdy:

1. w góry, nad morze
2. za miasto, do lasu, nad jezioro
3. do miasta, do znajomych
4. do rodziny, na wieś, do miejsc kultu religijnego

W środowisku [N] występuje nieco mniejsze zróżnicowanie typów preferencji w zakresie kierunków wyjazdów turystycznych. Można jednak zauważyć, że pod względem charakteru typy te są w znaczniej mierze zgodne z odpowiedziami w grupie [S] (zwłaszcza w ostatniej kategorii, w której osoby wyjeżdżające do rodziny równocześnie wskazywały wyjazdy na wieś oraz do miejsc kultu religijnego). Do cech, które w sposób istotny statystycznie wpływają na kierunki wyjazdów weekendowych oraz świątecznych (tab. 6.3) obu grup respondentów, należały przede wszystkim takie, jak: wiek, aktywność zawodowa, stan cywilny, wykształcenie oraz stan zdrowia. Ponadto w społeczności [N] jest widoczne większe znaczenie takiego czynnika jak liczba dzieci w rodzinie, natomiast w grupie [S] – wielkość dochodów.

Analiza ilorazu szans¹¹⁶ wykazuje, że szansa na wybór kierunku wyjazdu:

- a) w góry – wzrasta w przypadku osób aktywnych zawodowo w grupie [N] 2-krotnie, w grupie [S] 1,4-krotnie;

Tabela 6.3. Cechy respondentów a kierunki wyjazdów turystycznych weekendowych oraz świątecznych

Kierunki wyjazdów	Cechy respondentów									
	P	W	S	PR	C	SM	RDO	ROD	D	SZ
Góry										
Za miasto										
Do miasta										
Do lasu										
Nad jezioro										
Nad morze										
Do znajomych										
Do rodziny										
Na wieś										
Do miejsc kultu religijnego										
Inne										

 wskazania osób słyszących

 wskazania osób niesłyszących

Odcieniem szarości i deseniem zaznaczono cechy, które wpływają w sposób istotny statystycznie na kierunki wyjazdów weekendowych i świątecznych (wartość $p \leq 0,05$) – na podstawie obliczeń: zał. 6.2.1, tab. 2-4.

P – płeć, W – wiek, S – wykształcenie, PR – aktywność zawodowa, C – stan cywilny, SM – sytuacja materialna, RDO – liczba członków rodziny: dorośli, RDZ – liczba członków rodziny: dzieci, D – dochód, SZ – stan zdrowia.

Źródło: wyniki wywiadów kwestionariuszowych.

¹¹⁶ Zał. 6.2.3, ryc. 2-12, jeśli w przypadku danej zmiennej nie podano informacji o prawidłowościach dotyczących badanej grupy [N] czy [S], oznacza to, że prawidłowości tych nie stwierdzono.

- b) za miasto – wzrasta około 3-krotnie wśród osób aktywnych zawodowo oraz zamężnych, żonatych w grupie [N], natomiast w grupie [S] wzrasta nieznacznie (ok. 1,4-krotnie wraz z wykształceniem i pogarszaniem się stanu zdrowia);
- c) do miasta, do lasu – wzrasta w grupie [N] w przypadku osób żyjących w związkach małżeńskich około 2-krotnie (wyjazdy do miasta) oraz 6-krotnie (wyjazdy do lasu);
- d) nad jezioro – wzrasta 2-krotnie wśród osób aktywnych zawodowo w grupie [N];
- e) nad morze – wzrasta w grupie aktywnej zawodowo w społeczności [N] (3-krotnie) i nieznacznie w grupie [S] (1,2-krotnie), ponadto wśród osób niesłyszących wzrasta wraz z pogarszaniem się stanu zdrowia, natomiast wśród słyszących nieznacznie wraz ze wzrostem dochodów;
- f) do rodziny – wzrasta w przypadku osób aktywnych zawodowo (ok. 3-krotnie) i wraz z pogarszaniem się stanu zdrowia (2-krotnie) w grupie [N], natomiast w grupie [S] w przypadku osób żyjących w związkach małżeńskich (1,7-krotnie);
- g) na wieś – wzrasta blisko 6-krotnie w przypadku osób zamężnych, żonatych oraz wraz z pogarszaniem się stanu zdrowia w grupie [N];
- h) do miejsc kultu religijnego – wzrasta blisko 10-krotnie wraz z pogarszaniem się stanu zdrowia oraz 5-krotnie wraz z wiekiem wśród osób niesłyszących, natomiast w grupie [S] blisko 3-krotnie w przypadku respondentów zamężnych/żonatych. Ponadto w grupie [S] widoczna jest zależność, że szansa ta maleje wraz ze wzrostem dochodów.

Kierunki wyjazdów turystycznych poddano także analizom z uwzględnieniem grup wiekowych, poziomu wykształcenia oraz przedziałów związanych z wielkością dochodów. Różnice w wypowiedziach osób reprezentujących różne przedziały **wiekowe**¹¹⁷ są istotne statystycznie jedynie w grupie [S], gdzie wyraźnie występuje wraz z wiekiem: spadek liczby wyjazdów w góry, do miasta, nad jezioro, do znajomych oraz wzrost wyjazdów do miejsc kultu religijnego. W grupie [N] można też zaobserwować prawidłowość, że wraz z wiekiem wzrasta odsetek wskazań wyjazdów do miejsc kultu religijnego, natomiast maleje udział wyjazdów do miast i do znajomych (jednak różnice odsetka wskazań w poszczególnych przedziałach wiekowych nie są istotne statystycznie). Poziom **wykształcenia**¹¹⁸ osób niesłyszących jest cechą istotną statystycznie w odniesieniu do wyjazdów: nad morze (tj. proporcje wyjeżdżających nad morze w poszczególnych grupach według stopnia wykształcenia różnią się istotnie, ale nie można określić wyraźnej tendencji) oraz do miejsc kultu religijnego (spadek liczby wskazań wraz ze wzrostem wykształcenia). W grupie [S] istotność ta występuje w przypadku wyjazdów: w góry (największy odsetek wskazań wśród osób z wykształceniem wyższym), nad jezioro (najwięcej wyjazdów w grupie osób z wykształceniem średnim), do znajomych (największy odsetek wskazań w grupie z wykształceniem licencjackim), do rodziny (największy odsetek wskazań w grupie z wykształceniem zawodowym) i do miejsc kultu religijnego (największy odsetek wskazań, podobnie jak wśród osób niesłyszących, w grupie z wykształceniem podstawowym). Poziom **dochodów**¹¹⁹ w sposób istotny sta-

¹¹⁷Zał. 6.2.2, tab. 1.

¹¹⁸Zał. 6.2.2, tab. 2.

tystycznie wpływał na kierunki wyjazdów jedynie w grupie [S], w odniesieniu do wyjazdów w: góry (zauważalny wzrost liczby wyjazdów wraz ze wzrostem dochodów), za miasto i nad jezioro (proporcje wyjeżdżających w przedziałach wyodrębnionych pod względem dochodów różnią się istotnie, ale bez wyraźniej tendencji), do rodziny i do miejsc kultu religijnego (tendencja spadkowa wraz ze wzrostem dochodów). Rozpatrywane cechy, takie jak: wiek, wykształcenie i dochody, w znaczny sposób wpływają na kierunki wyjazdów weekendowych oraz świątecznych w grupie [S], natomiast w niewielkim w środowisku [N]. Zgodność w grupie [N] i [S] występuje jedynie w zakresie wpływu wykształcenia na wyjazdy do miejsc kultu religijnego (zależność odwrotnie proporcjonalna).

6.2.2. Częstotliwość wyjazdów weekendowych oraz świątecznych

Wskazania dotyczące częstotliwości wyjazdów weekendowych i świątecznych w obu badanych grupach są podobne (nie stwierdzono różnic istotnych statystycznie). Największa grupa zarówno wśród osób niesłyszących, jak i słyszących podejmuje je kilka razy w roku lub dwa razy w miesiącu (tab. 6.4).

Istotny statystycznie wpływ na częstotliwość wyjazdów (tab. 6.5) mają w społeczności [N] głównie takie cechy, jak: wiek, wykształcenie i dochód, ponadto podobnie jak w grupie [S] stan zdrowia. U osób słyszących zaznaczają się większe różnice w zależności od płci.

Analiza ilorazu szans¹²⁰ wykazuje, że szansa na wyjazdy:

- co tydzień – wzrasta w przypadku osób żyjących w związkach małżeńskich: blisko 2-krotnie w grupie [N] oraz 1,6-krotnie w grupie [S];
- dwa razy w miesiącu – wzrasta blisko 2-krotnie wraz ze wzrostem liczby dzieci w rodzinie;
- raz w miesiącu – wzrasta 3-krotnie wraz z pogarszaniem się sytuacji materialnej w grupie [N];
- kilka razy w roku – wzrasta wraz z wiekiem i pogarszaniem się stanu zdrowia (ok. 3-krotnie) w grupie [N];

Tabela 6.4. Częstotliwość wyjazdów weekendowych oraz świątecznych

Częstotliwość wyjazdów	N	S	p
	% wskazań		
Co tydzień	20,00	19,93	0,98368
Dwa razy w miesiącu	22,58	29,2	0,08656
Raz w miesiącu	20,65	20,02	0,85478
Kilka razy w roku	28,39	25,87	0,50419
Raz w roku	7,10	4,37	0,13218
Rzadziej niż raz w roku	1,94	0,52	0,04687

Źródło: wyniki wywiadów kwestionariuszowych.

¹¹⁹ Zał. 6.2.2, tab. 3.

¹²⁰ Zał. 6.2.3, ryc. 13–18.

Tabela 6.5. Cechy respondentów a częstotliwość wyjazdów turystycznych

Częstotliwość wyjazdów	Cechy respondentów									
	P	W	S	PR	C	SM	RDO	ROD	D	SZ
Co tydzień										
Dwa razy w miesiącu										
Raz w miesiącu										
Kilka razy w roku										
Raz w roku										
Rzadziej niż raz w roku										

 wskazania osób słyszących

 wskazania osób niesłyszących

Odcieniem szarości i deseniem zaznaczono cechy, które wpływają w sposób istotny statystycznie na częstotliwość wyjazdów weekendowych i świątecznych (wartość $p \leq 0,05$) – na podstawie obliczeń: zał. 6.2.1, tab. 5–6.

P – płeć, W – wiek, S – wykształcenie, PR – aktywność zawodowa, C – stan cywilny, SM – sytuacja materialna, RDO – liczba członków rodziny: dorośli, RDZ – liczba członków rodziny: dzieci, D – dochód, SZ – stan zdrowia.

Źródło: wyniki wywiadów kwestionariuszowych.

- e) raz w roku – wzrasta wraz z pogarszaniem się sytuacji materialnej zarówno w grupie [N], jak i [S] około 2-krotnie.

6.2.3. Sposoby wypoczynku podczas weekendów oraz świąt

Sposoby wypoczynku respondentów w weekendy oraz święta podczas wyjazdów turystycznych analizowano na tle form wypoczynku podejmowanych w miejscu zamieszkania. Uwzględniono także rodzaj towarzystwa w trakcie podróży. Wyniki wykazały (tab. 6.6), że zarówno w grupie [N], jak i [S] do najpopularniejszych należą wyjazdy z rodziną, jednak u osób niesłyszących w mniejszym zakresie (różnica w odsetku wskazań w obu badanych grupach jest istotna statystycznie). W społeczności [N] obserwowana jest większa liczba wyjazdów ze znajomymi oraz indywidualnych, jednak różnice te w stosunku do grupy [S] nie są istotne statystycznie.

O rodzaju towarzystwa podczas wyjazdu zarówno w grupie [N], jak i [S] decyduje w sposób istotny głównie stan cywilny (tab. 6.7). Ponadto w środowisku [S] widoczny jest wpływ takich cech, jak: wiek, dochód, płeć oraz liczba osób dorosłych w rodzinie.

Tabela 6.6. Towarzystwo podczas podróży

Rodzaj towarzystwa	N	S	P
	% wskazań		
Rodzina	53,55	67,13	0,00084
Znajomi	40,65	33,83	0,09419
Brak (wyjazdy samotne)	13,55	10,55	0,33214
Inne	4,52	3,5	0,52352

Źródło: wyniki wywiadów kwestionariuszowych.

Tabela 6.7. Cechy respondentów a towarzystwo podczas wyjazdów weekendowych oraz świątecznych

Rodzaj towarzystwa	Cechy respondentów									
	P	W	S	PR	C	SM	RDO	ROD	D	SZ
Rodzina										
Znajomi										
Brak (wyjazdy samotne)										
Inne										

 wskazania osób słyszących

 wskazania osób niesłyszących

Odcieniem szarości i deseniem zaznaczono cechy, które wpływają w sposób istotny statystycznie na towarzystwo podczas wyjazdów weekendowych i świątecznych (wartość $p \leq 0,05$) – na podstawie obliczeń: zał. 6.2.1, tab. 7.

P – płeć, W – wiek, S – wykształcenie, PR – aktywność zawodowa, C – stan cywilny, SM – sytuacja materialna, RDO – liczba członków rodziny: dorośli, RDZ – liczba członków rodziny: dzieci, D – dochód, SZ – stan zdrowia.

Źródło: wyniki wywiadów kwestionariuszowych.

Analiza ilorazu szans¹²¹ wykazuje, że szansa na wybór rodzaju towarzystwa podczas wyjazdu, jakim jest:

- rodzina – wzrasta 3-krotnie w przypadku osób zamężnych, żonatych w grupie [N];
- środowisko znajomych – wzrasta ponad 2-krotnie wraz z pogarszaniem się stanu zdrowia w grupie [N];
- brak towarzystwa (wyjazdy samotne) – wzrasta wraz z pogarszaniem się sytuacji materialnej w grupie [N] 2-krotnie, w grupie [S] 1,4-krotnie. Ponadto wśród osób słyszących następuje wzrost szansy na tego typu wyjazdy wraz z wiekiem.

Zestawienie sposobów spędzania czasu wolnego podczas wyjazdów turystycznych z formami wypoczynku podejmowanymi w weekendy i święta w miejscu zamieszkania (tab. 6.8) pozwala stwierdzić, że większa zgodność we wskazaniach grup [N] i [S] występuje w miejscu zamieszkania.

Porównanie sposobów spędzania czasu wolnego w miejscu zamieszkania i poza nim wykazuje większą kontynuację zajęć podejmowanych w miejscu zamieszkania w przypadku osób niesłyszących. **W miejscu zamieszkania** w obu grupach respondentów najczęściej wymieniano oglądanie telewizji. Na drugiej pozycji pod względem odsetka wskazań uplasował się „czas spędzony ze znajomymi” w przypadku osób niesłyszących, natomiast w grupie osób słyszących „czas spędzony z rodziną”. Na pozycji trzeciej obie grupy wskazały czytanie książek oraz gazet. Istotne statystycznie różnice wystąpiły w przypadku: czasu spędzanego w gronie rodziny i pracy na działce – większy odsetek wskazań w grupie [S] oraz zwiedzania wystaw, galerii i wycieczek – większy odsetek wskazań w grupie [N]. Do najmniej popularnych w obu badanych grupach sposobów spędzania czasu wolnego w miejscu zamieszkania należą wyjścia do teatru.

¹²¹ Zał. 6.2.3, ryc. 19–22.

Tabela 6.8. Sposoby spędzania czasu wolnego w miejscu zamieszkania i poza nim w weekendy oraz święta

Sposoby spędzania czasu wolnego	W miejscu zamieszkania			Poza miejscem zamieszkania		
	% wskazań		P	% wskazań		P
	N	S		N	S	
Oglądanie telewizji	76,77	79,02	0,52105	14,84	3,26	0,00000
Czytanie książek, gazet	60,00	66,87	0,09004	17,42	7,78	0,00008
Spacery	52,90	51,31	0,70976	36,13	32,17	0,32364
Spotkania ze znajomymi	61,29	54,02	0,08786	43,23	37,15	0,14338
W gronie rodziny	45,16	68,44	0,00000	24,52	27,45	0,44096
Modlitwa w kościele	38,06	39,25	0,77686	14,84	12,24	0,35896
Odwiedziny krewnych	28,39	28,93	0,88795	26,45	46,85	0,00000
Majsterkowanie	18,06	24,48	0,07822	11,61	3,5	0,00000
Wyjście do teatru	8,39	9,97	0,53477	9,03	12,76	0,18482
Wyjście do kina	20,65	18,71	0,56316	16,13	23,08	0,05097
Zwiedzanie wystaw, galerii	19,35	10,31	0,00089	13,55	11,98	0,57397
Wyjście do kawiarni	26,45	32,87	0,10838	19,35	19,23	0,97067
Przed komputerem	42,58	40,82	0,67610	9,03	4,9	0,03230
Wycieczki	25,16	10,14	0,00000	32,9	38,46	0,18047
Spotkania religijne	14,19	11,36	0,30366	16,77	6,38	0,00000
Praca na działce	23,23	35,4	0,00266	12,9	6,82	0,00711

Źródło: wyniki wywiadów kwestionariuszowych.

Analiza skupień dotycząca sposobów spędzania czasu wolnego w weekendy oraz święta (ryc. 6.2) w miejscu zamieszkania pozwala na wyłonienie następujących grup zajęć, w środowisku:

a) [N]:

1. oglądanie telewizji, czytanie książek, gazet, czas spędzony w gronie rodziny oraz przed komputerem;
2. modlitwa w kościele, majsterkowanie, praca na działce, spotkania religijne;
3. spacer, spotkania ze znajomymi;
4. odwiedziny krewnych, wyjścia do: kina, kawiarni, teatru, zwiedzanie galerii, wycieczki.

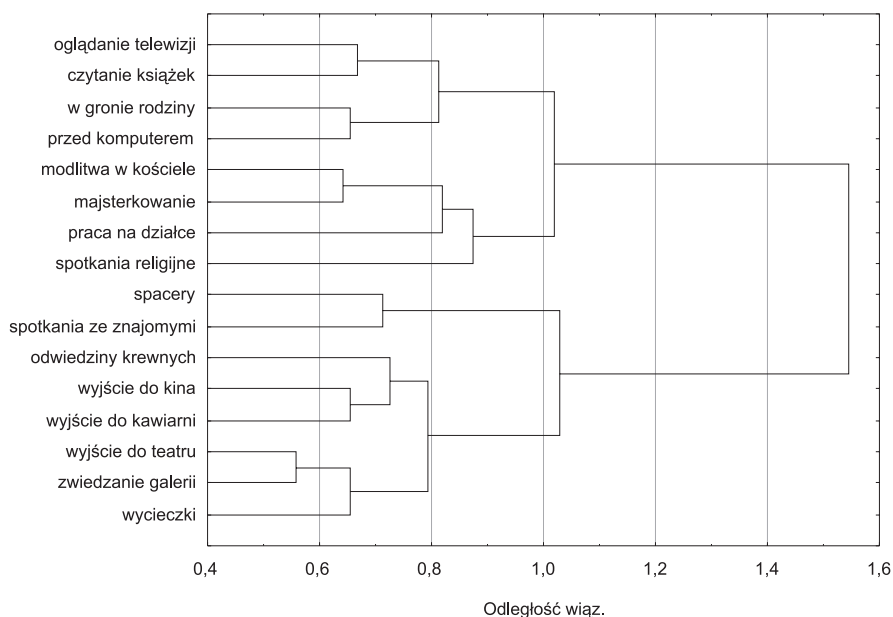
b) [S]:

1. oglądanie telewizji, czytanie książek, gazet;
2. spacer, modlitwa w kościele, spotkania religijne, w gronie rodziny, odwiedziny krewnych;
3. majsterkowanie, praca na działce
4. spotkania ze znajomymi, wyjścia do kawiarni, przed komputerem;
5. wyjścia do teatru, kina, zwiedzanie wystaw, galerii, wycieczki.

Podobnie, jak w przypadku typów kierunków wyjazdów weekendowych oraz świątecznych, także w odniesieniu do kategorii form wypoczynku w miejscu zamieszkania można stwierdzić w obu badanych grupach dużą zgodność preferencji. Cechy takie, jak: płeć, wiek, wykształcenie, aktywność zawodowa, stan cywilny oraz liczba dzieci w rodzinie w zdecydowanie większym stopniu wpływają w sposób istotny na charakter aktywności podejmowanych w czasie wolnym przez osoby

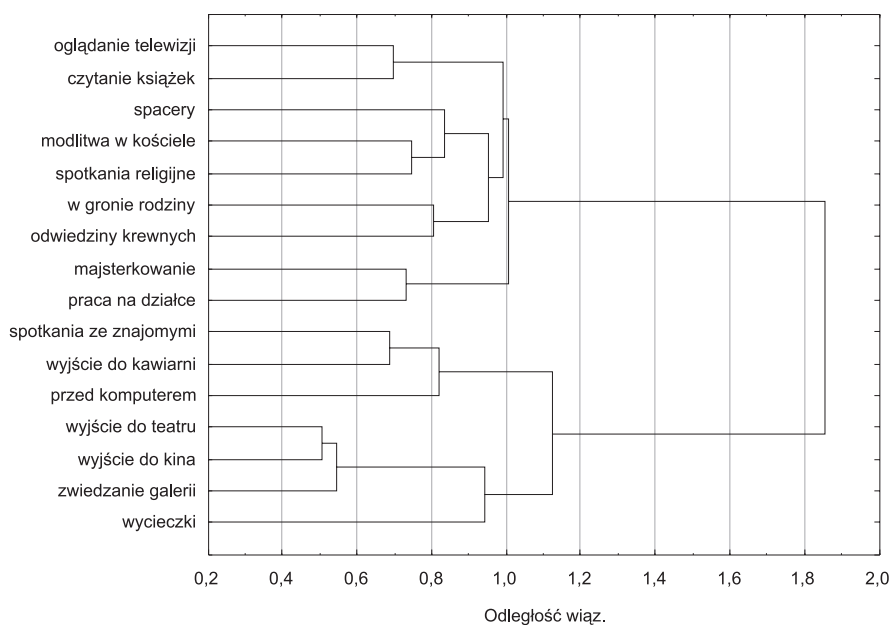
a) osoby niesłyszące

Metoda Warda

 $1 - r$ Pearsona

b) osoby słyszące

Metoda Warda

 $1 - r$ Pearsona

Ryc. 6.2. Sposoby spędzania czasu wolnego w weekendy oraz święta w miejscu zamieszkania
 Źródło: wyniki wywiadów kwestionariuszowych.

Tabela 6.9. Cechy respondentów a sposoby spędzania czasu wolnego w miejscu zamieszkania w weekendy oraz święta

Sposoby spędzania czasu wolnego	Cechy respondentów									
	P	W	S	PR	C	SM	RDO	ROD	D	SZ
Oglądanie telewizji										
Czytanie książek, gazet										
Spacery										
Spotkania ze znajomymi										
W gronie rodziny										
Modlitwa w kościele										
Odwiedziny krewnych										
Majsterkowanie										
Wyjścia do teatru										
Wyjście do kina										
Zwiedzanie wystaw, galerii										
Wyjście do kawiarni										
Przed komputerem										
Wycieczki										
Spotkania religijne										
Praca na działce										

wskazania osób słyszących

wskazania osób niesłyszących

Odcieniem szarości i deseniem zaznaczono cechy, które wpływają w sposób istotny statystycznie na sposób spędzania czasu wolnego w miejscu zamieszkania podczas wyjazdów weekendowych i świątecznych (wartość $p \leq 0,05$) – na podstawie obliczeń: zał. 6.2.1, tab. 8–11.

P – płeć, W – wiek, S – wykształcenie, PR – aktywność zawodowa, C – stan cywilny, SM – sytuacja materialna, RDO – liczba członków rodziny: dorośli, RDZ – liczba członków rodziny: dzieci, D – dochód, SZ – stan zdrowia.

Źródło: wyniki wywiadów kwestionariuszowych.

słyszące (tab. 6.9). W grupie [N] widoczny jest istotny związek między aktywnością zawodową a wyjściami do teatru, ponadto wykształceniem a wyjściami do kina. W obu badanych grupach dochód jest cechą istotną statystycznie, warunkującą udział w wycieczkach.

Analiza ilorazu szans¹²² wykazuje, że szansa na taki sposób spędzania czasu wolnego, jak:

- oglądanie telewizji – wzrasta 3-krotnie wraz z pogarszaniem się sytuacji materialnej w grupie [N] oraz nieznacznie (1,4-krotnie) wraz z wiekiem w grupie [S];
- czytanie książek – wzrasta 2,5-krotnie wraz z pogarszaniem się stanu zdrowia w grupie [N] oraz wraz z wiekiem (1,6-krotnie) w grupie [S];
- spacery – jest przeszło 2-krotnie większa w przypadku kobiet i prawie 2-krotnie większa w przypadku osób będących w związkach małżeńskich w grupie [N];

¹²² Zał. 6.2.3, ryc. 23–38.

- d) spotkania ze znajomymi – wzrasta 2,5-krotnie wraz z pogarszaniem się stanu zdrowia oraz 2-krotnie wśród osób aktywnych zawodowo w grupie [N];
- e) w gronie rodziny – szansa wzrasta w przypadku osób zamężnych/żonatych zarówno w grupie [N] (2,5-krotnie), jak i [S] (1,5-krotnie), ponadto w grupie [N] obserwowany jest wzrost szansy (ok. 3-krotny) wraz z pogarszaniem się stanu zdrowia, a także w przypadku kobiet;
- f) modlitwa w kościele – wzrasta w przypadku osób zamężnych/żonatych (prawie 3-krotnie) oraz prawie 2-krotnie wraz z pogarszaniem się zdrowia w grupie [N];
- g) wyjście do teatru – wzrasta wraz z poziomem wykształcenia oraz w przypadku osób aktywnych zawodowo w grupie [S] (ok. 1,5-krotnie);
- h) wyjście do kina – wzrasta wraz z wykształceniem (ok. 2-krotnie) oraz wśród osób zamężnych/żonatych (3-krotnie) w grupie [N] i nieznacznie (1,5-krotnie) wraz ze wzrostem wykształcenia i dochodów w grupie [S];
- i) zwiedzanie wystaw, galerii – wzrasta wśród osób zamężnych/żonatych (2-krotnie) w grupie [N] oraz nieznacznie (1,4-krotnie) wraz z wykształceniem w grupie [S];
- j) wyjście do kawiarni – wzrasta wraz ze wzrostem dochodów (1,5-krotnie) w grupie [N] oraz także 1,5-krotnie w przypadku, gdy respondenci są aktywni zawodowo w grupie [S];
- k) przed komputerem – nieznacznie wzrasta (1,6-krotnie) wraz ze wzrostem dochodów w grupie [N] oraz w przypadku osób aktywnych zawodowo (1,5-krotnie) w grupie [S].
- l) wycieczki – wzrasta przeszło 3-krotnie w przypadku, gdy osoby są aktywne zawodowo, zamężne lub żonate, i wraz z pogarszaniem się stanu zdrowia w grupie [N];
- m) spotkania religijne – wzrasta 2,5-krotnie wraz z pogarszaniem się stanu zdrowia w grupie N oraz nieznacznie (ok. 1,5-krotnie) również wraz z pogarszaniem się stanu zdrowia, a także wzrostem liczby dzieci w rodzinie w grupie S;
- n) praca na działce – wzrasta około 2-krotnie w przypadku osób zamężnych lub żonatych.

Analiza wypowiedzi z uwzględnieniem przedziałów **wiekowych**¹²³ wykazała, iż sposoby spędzania czasu wolnego w środowisku [N] w miejscu zamieszkania w istotny sposób zależą od wieku w przypadku takich aktywności, jak: odwiedziny krewnych, majsterkowanie, wyjścia do kina oraz kawiarni. Przy czym można zaobserwować prawidłowość, że wraz z wiekiem spada udział zajęć związanych z majsterkowaniem oraz wyjść do kina. W grupie [S] wiek wywiera istotny wpływ na takie formy spędzania czasu wolnego, jak:

- a) oglądanie telewizji, czytanie książek, spacer, modlitwa w kościele, spotkania religijne, prace na działce – wzrost liczby wskazań wraz z wiekiem;
- b) wyjście do teatru, do kina, do kawiarni, czas spędzony przed komputerem – spadek liczby wskazań wraz z wiekiem.

Pod względem poziomu **wykształcenia**¹²⁴ w grupie [N] proporcje wskazań różniły się istotnie w poszczególnych przedziałach w przypadku takich form wypo-

¹²³Załącznik 6.2.2, tab. 4.

czynku, jak: spotkania ze znajomymi, wyjścia do kina i spotkania religijne. Jednak tylko w odniesieniu do spotkań religijnych można zaobserwować wyraźną tendencję, że wraz ze wzrostem poziomu wykształcenia ich udział maleje. W grupie [S] wpływ wykształcenia na podejmowane formy wypoczynku jest widoczny w przypadku większej liczby aktywności, należą do nich:

- a) odwiedziny krewnych, modlitwa w kościele, spotkania religijne – ich popularność maleje wraz ze wzrostem wykształcenia;
- b) oglądanie telewizji, majsterkowanie, wyjścia do teatru, kina, kawiarni, zwiedzanie wystaw, galerii, czas spędzany przed komputerem oraz praca na działce – istotne statystycznie różnice w proporcjach wskazań w zależności od stopnia wykształcenia, ale bez wyraźnych tendencji.

Poziom **dochodów**¹²⁵ wywiera istotny wpływ w grupie [N] na czas spędzony przed komputerem (zależność wprost proporcjonalna), analogiczna zależność występuje także w grupie [S]. Ponadto wraz ze wzrostem dochodów w grupie [S] wzrasta udział w życiu kulturalnym (wyjścia do teatru, kina, kawiarni, zwiedzanie wystaw, galerii). Istotne różnice ze względu na dochody mają też miejsce w przypadku modlitwy w kościele (jednak bez wyraźnej prawidłowości). Zarówno **wiek**, **wykształcenie**, **jak i dochody** w znaczny sposób wpływają na zakres podejmowania analizowanych form wypoczynku w miejscu zamieszkania w przypadku grupy osób [S], natomiast w mniejszym w obrębie społeczności [N]. Zgodność w grupie [N] i [S] występuje jedynie w odniesieniu do wpływu:

- a) wieku na: wyjścia do kina (zależność odwrotnie proporcjonalna) i kawiarni (zależność odwrotnie proporcjonalna: [S], bez wyraźnych tendencji: [N]);
- b) wykształcenia: spotkania ze znajomymi (bez wyraźnych tendencji), wyjścia do kina (bez wyraźnych tendencji), spotkania religijne (zależność odwrotnie proporcjonalna);
- c) dochodów na: czas spędzony przed komputerem (zależność wprost proporcjonalna).

Poza miejscem zamieszkania (tab. 6.10) osoby niesłyszące najczęściej biorą udział w spotkaniach ze znajomymi, natomiast słyszące na pierwszym miejscu wymieniały odwiedziny krewnych. Następnie w grupie [N] wskazywano, podobnie jak w grupie [S]: spacer, wycieczki, odwiedziny krewnych oraz czas spędzony w gronie rodziny. Istotne statystycznie różnice wystąpiły w przypadku:

- a) oglądania telewizji, czytania książek i gazet, majsterkowania, czasu spędzanego przed komputerem, spotkań religijnych oraz pracy na działce – częściej wskazywanych w środowisku [N] niż [S];
- b) wyjść do kina, odwiedzin krewnych – częściej wskazywanych w grupie [S].

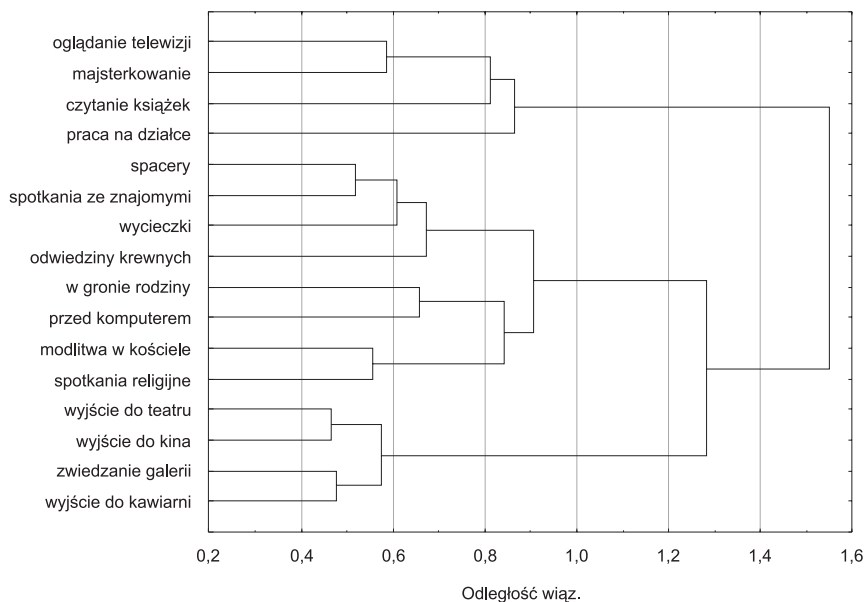
Analiza skupień dotycząca sposobów spędzania czasu wolnego w weekendy oraz święta (ryc. 6.3) poza miejscem zamieszkania pozwala na wyłonienie następujących grup zajęć, w środowisku:

¹²⁴Zał. 6.2.2, tab. 5.

¹²⁵Zał. 6.2.2, tab. 6.

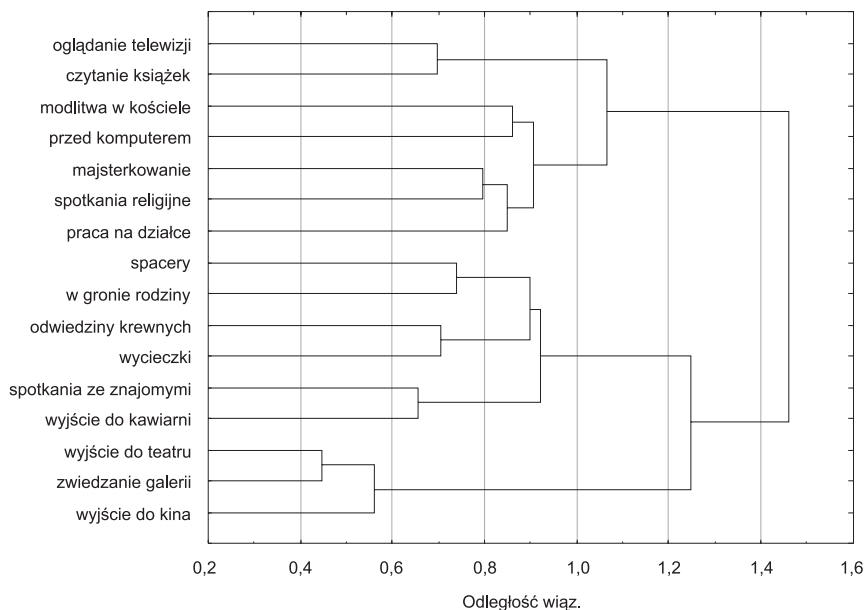
a) osoby niesłyszące

Metoda Warda

 $1 - r_{\text{Pearsona}}$

b) osoby słyszące

Metoda Warda

 $1 - r_{\text{Pearsona}}$

Ryc. 6.3. Sposoby spędzania czasu wolnego w weekendy oraz święta poza miejscem zamieszkania

Źródło: wyniki wywiadów kwestionariuszowych.

a) [N]:

1. oglądanie telewizji, majsterkowanie, czytanie książek, praca na działce;
2. spacer, spotkania ze znajomymi, wycieczki, odwiedziny krewnych, w gronie rodziny, przed komputerem, modlitwa w kościele, spotkania religijne;
3. wyjście do: teatru, kina, kawiarni, zwiedzanie wystaw, galerii.

b) [S]:

1. oglądanie telewizji, czytanie książek;
2. modlitwa w kościele, przed komputerem, majsterkowanie, spotkania religijne, praca na działce;
3. spacer, w gronie rodziny, odwiedziny krewnych, wycieczki, spotkania ze znajomymi, wyjścia do kawiarni;
4. wyjścia do teatru, kina, zwiedzanie wystaw, galerii.

Do cech, które najczęściej w istotny sposób wpływają na charakter form wypoczynku realizowanych poza miejscem zamieszkania (tab. 6.10), w grupie [N] można zaliczyć: wiek, płeć, dochód oraz liczbę dzieci w rodzinie. W środowisku [S] „mozaika” wpływu cech na sposoby wypoczynku jest większa, ale także można zauważyć istotność analogicznych cech jak dla grupy [N], ponadto występuje większa zależność między stanem cywilnym a wybranymi formami rekreacji (niż w gru-

Tabela 6.10. Cechy respondentów a sposoby spędzania czasu wolnego poza miejscem zamieszkania podczas weekendów oraz świąt

Sposoby spędzania czasu wolnego	Cechy respondentów									
	P	W	S	PR	C	SM	RDO	ROD	D	SZ
Oglądanie telewizji										
Czytanie książek, gazet										
Spacer										
Spotkania ze znajomymi										
W gronie rodziny										
Modlitwa w kościele										
Odwiedziny krewnych										
Majsterkowanie										
Wyjście do teatru										
Wyjście do kina										
Zwiedzanie wystaw, galerii										
Wyjście do kawiarni										
Przed komputerem										
Wycieczki										
Spotkania religijne										
Praca na działce										

wskazania osób słyszących

wskazania osób niesłyszących

Odcieniem szarości i deseniem zaznaczono cechy, które wpływają w sposób istotny statystycznie na sposób spędzania czasu wolnego poza miejscem zamieszkania podczas wyjazdów weekendowych i świątecznych (wartość $p \leq 0,05$) – na podstawie obliczeń: zał. 6.2.1, tab. 12–15.

P – płeć, W – wiek, S – wykształcenie, PR – aktywność zawodowa, C – stan cywilny, SM – sytuacja materialna, RDO – liczba członków rodziny: dorośli, ROD – liczba członków rodziny: dzieci, D – dochód, SZ – stan zdrowia.

Źródło: wyniki wywiadów kwestionariuszowych.

pie [N]). Na podejmowanie wycieczek istotny wpływ w grupie [N] ma: wiek, wykształcenie, dochód oraz liczba dzieci w rodzinie, natomiast w grupie [S] sytuacja materialna. Wiek jest czynnikiem istotnym również w przypadku form wypoczynku związanych z uczestnictwem społeczności [N] w kulturze, rozrywce (wyjścia do teatru, kina, kawiarni, zwiedzanie wystaw).

Analiza ilorazu szans¹²⁶ podejmowania określonych form wypoczynku podczas weekendów lub świąt poza miejscem zamieszkania wykazuje, że szanse te w przypadku:

- a) czytania książek – wzrastają wraz z poziomem dochodów (2-krotnie) w grupie [N] oraz nieznacznie (1,7-krotnie) wraz z pogarszaniem się stanu zdrowia w grupie [S];
- b) przebywania w gronie rodziny – wzrastają około 2-krotnie w przypadku osób zamężnych/żonatych, a także wraz z pogarszaniem się stanu zdrowia w grupie [N];
- c) modlitwy w kościele – wzrastają: 2-krotnie w odniesieniu do osób aktywnych zawodowo, przeszło 2-krotnie wśród zamężnych/żonatych oraz prawie 2-krotnie wraz z pogarszaniem się stanu zdrowia w grupie [N], natomiast w grupie [S] widoczny jest nieznaczny wzrost (1,5-krotny) wraz z wiekiem;
- d) majsterkowania – wzrastają prawie 2-krotnie wraz z pogarszaniem się stanu zdrowia w grupie [S];
- e) wyjścia do teatru – nieznacznie (ok. 1,5-krotnie) wzrastają wraz ze wzrostem liczby osób dorosłych w rodzinie zarówno w grupie [N], jak i [S];
- f) wyjścia do kina – nieznacznie (ok. 1,5-krotnie) wzrastają wraz z wykształceniem i liczbą osób dorosłych w rodzinie w grupie [N] oraz wśród osób aktywnych zawodowo w grupie [S];
- g) zwiedzania wystaw, galerii, wyjścia do kawiarni – wzrastają w przypadku osób zamężnych/żonatych około 3-krotnie (dla wystaw) i 2-krotnie (dla kawiarni) w grupie [N];
- h) wycieczek – wzrastają 2-krotnie wraz ze wzrostem poziomu wykształcenia oraz wśród osób zamężnych/żonatych w grupie N;
- i) spotkań religijnych – wzrastają wraz z pogarszaniem się stanu zdrowia (1,4-krotnie) w grupie [S];
- j) pracy na działce – wzrastają około 2-krotnie wraz z pogarszaniem się stanu zdrowia w grupie [S].

Analiza wypowiedzi respondentów z uwzględnieniem przedziałów wiekowych wykazała, że sposoby spędzania czasu wolnego przez osoby niesłyszące **poza miejscem zamieszkania** w istotnym stopniu zależą od **wieku**¹²⁷ w przypadku takich form wypoczynku, jak: czytanie książek oraz wyjścia do kina (wraz z wiekiem obserwowana jest raczej tendencja spadkowa). W grupie osób słyszących wiek ma wpływ na: podejmowanie spacerów, spotkania ze znajomymi, wyjścia do kina, kawiarni, udział w wycieczkach (wraz z wiekiem popularność tego typu aktywności maleje), ponadto na oglądanie telewizji i czytanie książek (bez wyraźnych pra-

¹²⁶ Zał. 6.2.3, ryc. 39–54.

¹²⁷ Zał. 6.2.2, tab. 7.

widłowości). Poziom **wykształcenia**¹²⁸ w istotny sposób determinuje odsetek osób niesłyszących uczestniczących w wyjściach do kina i spędzających czas przed komputerem (największy udział osób z wykształceniem wyższym). Natomiast w grupie [S] wykształcenie ma wpływ na zwiedzanie wystaw, galerii sztuki (wprost proporcjonalny), modlitwę w kościele (odwrotnie proporcjonalny), ponadto na: spacer, czas spędzony w gronie rodziny, odwiedziny krewnych, wyjścia do teatru, kina, kawiarni oraz udział w wycieczkach (bez wyraźnych tendencji). Poziom **dochódów**¹²⁹ w grupie [N] nie należy do cech wpływających na istotne różnice w sposobach spędzania czasu wolnego poza miejscem zamieszkania. Wśród osób słyszących różnice te są widoczne w przypadku: spacerów (zależność wprost proporcjonalna), modlitwy w kościele, spotkań religijnych oraz pracy na działce (zależność odwrotnie proporcjonalna), również wyjść do kawiarni (brak wyraźnej tendencji). Zarówno **wiek, wykształcenie, jak i dochody** w znaczny sposób wpływają na zakres podejmowania analizowanych form wypoczynku **poza miejscem zamieszkania** w przypadku grupy [S], zaś w niewielkim w społeczności [N]. Zgodność w grupie [N] i [S] występuje jedynie w zakresie wpływu:

- a) wieku na: czytanie książek, gazet (wraz z wiekiem maleje: [N]; brak wyraźnych tendencji: [S]), wyjścia do kina (zależność odwrotnie proporcjonalna)
- b) wykształcenia: wyjścia do kina (brak wyraźnych tendencji).

Przeszkody utrudniające wypoczynek w weekendy i święta¹³⁰ wskazują częściej osoby niesłyszące niż słyszące. Przy czym w grupie [N] szansa na ich występowanie wzrasta prawie dwukrotnie wraz z pogarszaniem się sytuacji materialnej¹³¹.

6.3. Turystyka urlopowa oraz wakacyjna

Aktywność turystyczna podczas urlopów i wakacji osób niesłyszących jest nieznacznie mniejsza w stosunku do osób słyszących ([N]: 73,25%; [S]: 76,88% deklaruje, że wyjeżdża podczas urlopu lub wakacji w celach turystycznych). Różnice w wynikach między badanymi grupami nie są istotne statystycznie ($p=0,22371$). Wśród osób niesłyszących nie stwierdzono wyraźnego wpływu cech respondentów na aktywności turystyczną. W grupie [S] miał miejsce istotny pod tym względem wpływ takich cech, jak: wiek, wykształcenie, sytuacja materialna, liczba członków rodziny oraz dochód¹³². Natomiast iloraz szans¹³³ wskazuje, że w grupie [N] szansa na wyjazdy turystyczne jest dwukrotnie większa w przypadku osób pracujących (w stosunku do nieaktywnych zawodowo), w grupie [S] szansa ta wzrasta wraz ze wzrostem poziomu dochodów oraz wykształcenia.

¹²⁸ Zał. 6.2.2, tab. 8.

¹²⁹ Zał. 6.2.2, tab. 9.

¹³⁰ Zał. 6.2.1, tab. 16.

¹³¹ Zał. 6.2.3, ryc. 55.

¹³² Zał. 6.3.1, tab. 1.

¹³³ Zał. 6.3.3, ryc. 1.

6.3.1. Kierunki oraz sposoby organizacji wyjazdów turystycznych

Osoby niesłyszące najczęściej wyjeżdżają podczas urlopów lub wakacji (tab. 6.11): do rodziny, następnie nad morze, w góry, do znajomych oraz do sanatorium. W grupie [S] najczęściej wskazywano takie kierunki wyjazdów, jak: nad morze, w góry, do rodziny, nad jezioro oraz za granicę.

Istotne statystycznie różnice w badanych grupach wystąpiły odnośnie do podróży: nad morze, nad jezioro, w góry, dominujących w grupie [S], oraz wyjazdów do miasta, na wieś i do sanatorium, gdzie wystąpił większy odsetek wskazań w grupie [N]. W wyjazdach zagranicznych osoby niesłyszące uczestniczą nieco rzadziej niż słyszące (różnica 3% wskazań nie jest istotna statystycznie).

Analiza skupień (ryc. 6.4) pozwala na zidentyfikowanie typów wyodrębnionych ze względu na powiązane ze sobą kierunki wyjazdów turystycznych (tj. wskazywanych równocześnie przez daną osobę), w grupie:

a) [N] należą do nich wyjazdy:	b) [S] należą do nich wyjazdy:
– do rodziny, na wieś;	– do: rodziny, znajomych, miasta, na wieś;
– do: znajomych, miasta, miejsc kultu religijnego, parku narodowego, rezerwatu przyrody, za granicę, do sanatorium;	– za miasto, do lasu, nad jezioro, do parku narodowego, rezerwatu przyrody;
– do lasu, nad jezioro, nad morze, w góry.	– do miejsc kultu religijnego, sanatorium;
	– nad morze, w góry, za granicę.

W grupie [N] występuje nieco mniejsze zróżnicowanie typów związanych z preferowanymi kierunkami wyjazdów turystycznych. Jednak wyraźnie, podobnie jak w grupie [S], zaznaczają się preferencje związane z walorami przyrodniczymi

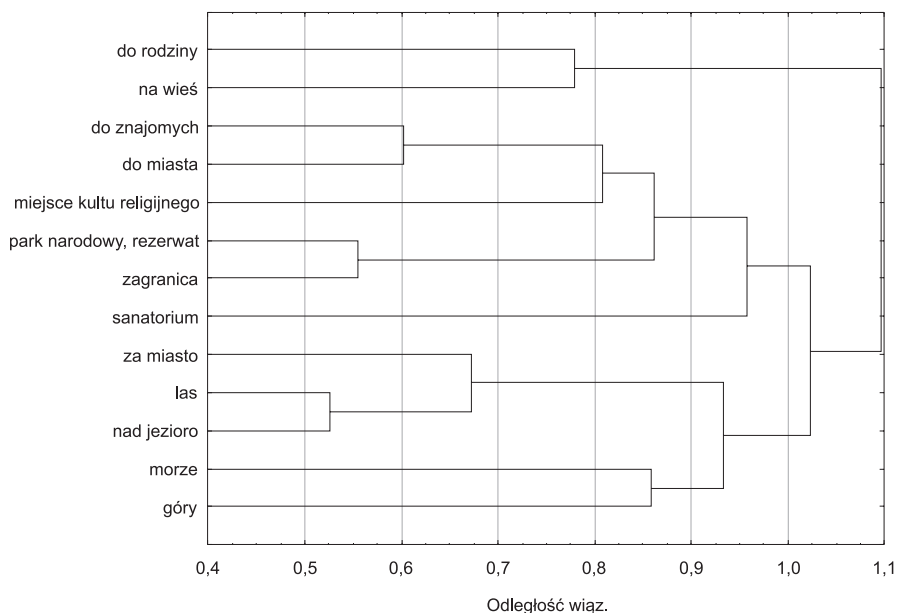
Tabela 6.11. Kierunki wyjazdów turystycznych podczas urlopów lub wakacji

Kierunki wyjazdów	N	S	p
	% wskazań		
Do rodziny	40,12	35,41	0,23117
Do znajomych	20,36	18,15	0,48657
Za miasto	11,98	12,96	0,71924
Do miasta	15,57	9,19	0,00913
Do lasu	9,58	11,33	0,49712
Nad jezioro	13,17	30,00	0,00001
Nad morze	37,13	60,22	0,00000
W góry	28,74	41,26	0,00183
Na wieś	16,77	9,48	0,00346
Do parku narodowego, rezerwatu	7,19	4,59	0,14224
Do miejsc kultu religijnego	7,78	5,63	0,26365
Za granicę	16,17	19,04	0,36986
Do sanatorium	17,96	6,30	0,00000
Inne	2,40	2,37	0,98413

Źródło: wyniki wywiadów kwestionariuszowych.

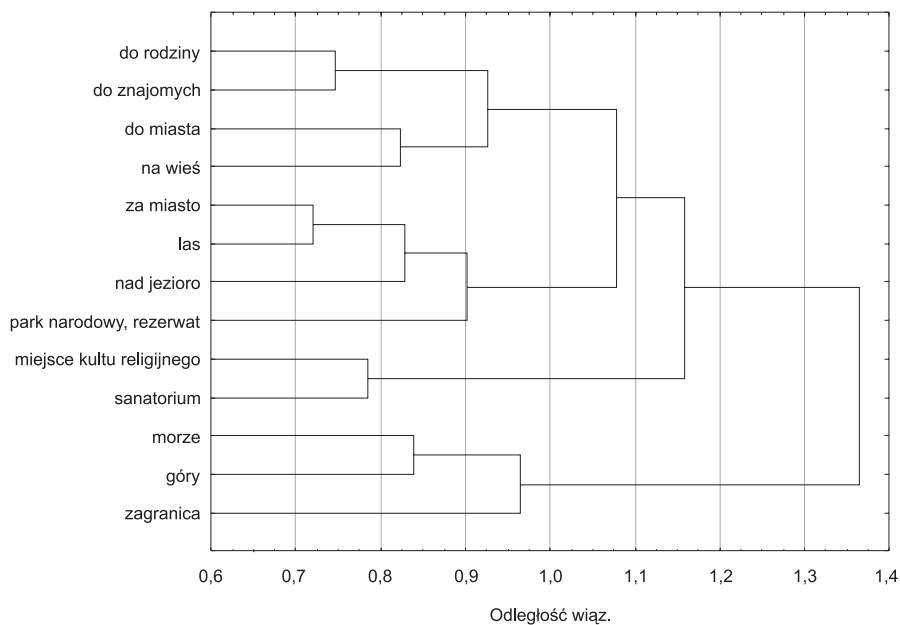
a) osoby niesłyszące

Metoda Warda

 $1 - r_{\text{Pearsona}}$

b) osoby słyszące

Metoda Warda

 $1 - r_{\text{Pearsona}}$

Ryc. 6.4. Kierunki turystycznych wyjazdów urlopowych oraz wakacyjnych

Źródło: wyniki wywiadów kwestionariuszowych.

oraz wyjazdami na wieś połączonymi z odwiedzinami rodziny. Do cech, które w sposób istotny statystycznie wpływają na kierunki wyjazdów turystycznych podczas urlopów lub wakacji, należą przede wszystkim takie, jak: wiek, wykształcenie oraz aktywność zawodowa (tab. 6.12).

Analiza **ilorazu szans**¹³⁴ wykazuje, że w przypadku wyjazdów:

- do rodziny – szansa na nie 2-krotnie wzrasta wśród osób zamężnych/żonatych w grupie [N];
- za miasto – szansa wzrasta 2-krotnie wraz z wiekiem (dla poszczególnych przedziałów wiekowych) w grupie [N];
- nad jezioro – szansa jest 3-krotnie większa w przypadku osób zamężnych/żonatych w stosunku do samotnych w grupie [N];
- do miejsc kultu religijnego – szansa 2-krotnie wzrasta wraz z wiekiem (w poszczególnych przedziałach wiekowych) w grupie [N], natomiast w grupie [S] w przypadku kobiet;

Tabela 6.12. Cechy respondentów a kierunki wyjazdów turystycznych podczas urlopów lub wakacji

Kierunki wyjazdów	Cechy respondentów									
	P	W	S	PR	C	SM	RDO	ROD	D	SZ
Do rodziny										
Do znajomych										
Za miasto										
Do miasta										
Do lasu										
Nad jezioro										
Nad morze										
W góry										
Na wieś										
Do parku narodowego, rezerwatu										
Do miejsc kultu religijnego										
Za granicę										
Do sanatorium										
Inne										

 wskazania osób słyszących

 wskazania osób niesłyszących

Odcieniem szarości i deseniem zaznaczono cechy, które wpływają w sposób istotny statystycznie na kierunki wyjazdów urlopowych lub wakacyjnych (wartość $p \leq 0,05$) – na podstawie obliczeń: zał. 6.3.1, tab. 2–5.

P – płeć, W – wiek, S – wykształcenie, PR – aktywność zawodowa, C – stan cywilny, SM – sytuacja materialna, RDO – liczba członków rodziny: dorośli, RDZ – liczba członków rodziny: dzieci, D – dochód, SZ – stan zdrowia.

Źródło: wyniki wywiadów kwestionariuszowych.

¹³⁴ Zał. 6.3.3, ryc. 2–15.

- e) za granicę – szansa jest 2-krotnie większa w przypadku osób zamężnych/żonatych w grupie [N] i wzrasta wraz z wykształceniem w grupie [S];
- f) do sanatorium – szansa wzrasta 4-krotnie wraz z pogarszaniem się stanu zdrowia zarówno w grupie [N], jak i [S].

Wiek¹³⁵ w istotny sposób wpływa na wyjazdy turystyczne:

- a) do znajomych, nad jezioro, nad morze, w góry oraz za granicę, gdzie w przypadku grupy [S] występuje zależność odwrotnie proporcjonalna;
- b) do sanatorium – w grupie [S] wyraźnie wraz z wiekiem liczba wyjazdów wzrasta. Wśród osób niesłyszących wiek także istotnie wpływa na liczbę wyjazdów na wieś oraz do sanatorium, jednak bez wyraźnych tendencji (dotyczących poszczególnych przedziałów wiekowych).

Poziom wykształcenia¹³⁶ ma wpływ na zakres wyjazdów turystycznych nad morze, w góry – w grupie [S] wraz ze wzrostem poziomu wykształcenia odsetek wyjeżdżających wzrasta. W społeczności [N] różnice we wskazaniach osób reprezentujących poszczególne przedziały związane z poziomem wykształcenia występują w odniesieniu do wyjazdów: nad jezioro (zależność wprost proporcjonalna) oraz do znajomych, do lasu, nad morze i za granicę (bez wyraźnych prawidłowości). **Poziom dochodów**¹³⁷ wpływa w sposób istotny na kierunki wyjazdów:

- a) do rodziny, do miejsc kultu religijnego – w grupie [S] zależność odwrotnie proporcjonalna;
- b) nad morze, w góry, za granicę – w grupie [S] zależność wprost proporcjonalna.

W grupie [N] analizowanej pod względem dochodów istotne różnice wystąpiły we wskazaniach dotyczących wyjazdów do miast (największy udział osób o najwyższych, a następnie najniższych dochodach). Rozpatrując wpływ takich cech, jak: wiek, wykształcenie oraz poziom dochodów, na kierunki wyjazdów turystycznych urlopowych oraz wakacyjnych, można stwierdzić, podobnie jak w przypadku wyjazdów weekendowych oraz świątecznych, że cechy te częściej należą do czynników istotnie wpływających na kierunki wyjazdów osób słyszących, rzadziej społeczności [N]. W przypadku obu grup: (1) wiek jest istotnym czynnikiem wpływającym na popularność wyjazdów na wieś oraz do sanatorium; (2) wykształcenie wpływa na wyjazdy na wieś, nad jezioro oraz za granicę.

Zarówno w grupie [S], jak i [N] wyjazdy turystyczne (tab. 6.13) organizowane są najczęściej samodzielnie (indywidualnie), następnie przez rodzinę lub znajomych. Różnice istotne statystycznie dotyczą wyjazdów organizowanych samodzielnie oraz przez rodzinę, w których przypadku odnotowano większy odsetek wskazań w grupie [S]. Z usług biur podróży korzysta około 9% respondentów słyszących, a blisko 7% niesłyszących. Różnice w badanych grupach nie są istotne statystycznie.

Na wybór organizatora wyjazdu wyraźny wpływ mają takie cechy, jak: płeć, wiek, wykształcenie, aktywność zawodowa oraz stan cywilny (tab. 6.14). O wybo-

¹³⁵ Zał. 6.3.2, tab. 1.

¹³⁶ Zał. 6.3.2, tab. 2.

¹³⁷ Zał. 6.3.2, tab. 3.

Tabela 6.13. Organizator wyjazdów turystycznych podczas urlopów lub wakacji

Organizator wyjazdów	N	S	p
	% wskazań		
Rodzina	28,74	37,85	0,02133
Znajomi	22,16	22,15	0,99823
Indywidualnie	40,12	59,63	0,00000
Kościół	4,79	2,67	0,12290
Biuro podróży	6,59	9,19	0,26593
Szkoła	1,80	1,19	0,50285
Inne	3,59	2,67	0,49137

Źródło: wyniki wywiadów kwestionariuszowych.

Tabela 6.14. Cechy respondentów a organizator wyjazdów turystycznych podczas urlopów lub wakacji

Organizator wyjazdów	Cechy respondentów									
	P	W	S	PR	C	SM	RDO	ROD	D	SZ
Rodzina										
Znajomi										
Indywidualnie										
Kościół										
Biuro podróży										
Szkoła										
Inne										

 wskazania osób słyszących

 wskazania osób niesłyszących

Odcieniem szarości i deseniem zaznaczono cechy, które wpływają w sposób istotny statystycznie na sposób organizacji wyjazdów turystycznych (wartość $p \leq 0,05$) – na podstawie obliczeń: zał. 6.3.1, tab. 6–7.

P – płeć, W – wiek, S – wykształcenie, PR – aktywność zawodowa, C – stan cywilny, SM – sytuacja materialna, RDO – liczba członków rodziny: dorośli, RDZ – liczba członków rodziny – dzieci, D – dochód, SZ – stan zdrowia.

Źródło: wyniki wywiadów kwestionariuszowych.

rze biura podróży decyduje w przypadku obu badanych grup poziom wykształcenia.

Analiza **ilorazu szans**¹³⁸ wykazuje, że szansa na wybór organizatora wyjazdu, jakim jest:

- rodzina – wzrasta 3-krotnie w grupie [N] i 2,5-krotnie w grupie [S] w przypadku osób zamężnych/żonatych;
- dana osoba (wyjazdy organizowane samodzielnie) – wzrasta blisko 4-krotnie w przypadku osób aktywnych zawodowo oraz 2-krotnie wraz z poprawą sytuacji materialnej w grupie [N]; prawidłowość ta, chociaż w mniejszym stopniu, jest widoczna także w grupie [S];
- kościół – 3-krotnie wzrasta wraz z wiekiem w grupie [S].

¹³⁸ Zał. 6.3.3, ryc. 16–21.

6.3.2. Czas trwania, pora roku wyjazdów turystycznych

W grupie [N] podróże wakacyjne trwają najczęściej dwa tygodnie, następnie tydzień oraz kilka dni. W grupie [S] widoczna jest odwrotna kolejność – najczęściej podejmowane są kilkudniowe podróże urlopowe, następnie tygodniowe oraz dwutygodniowe. Różnice odsetka wskazań w badanych grupach w tym zakresie są istotne statystycznie (tab. 6.15).

Na czas trwania wyjazdów turystycznych najistotniejszy wpływ ma dochód i związana z nim sytuacja materialna (tab. 6.16). Ponadto w przypadku wyjazdów krótkoterminowych ważna w grupie [N] jest liczba członków rodziny, istotna także w grupie [S] ze względu na częstość wyjazdów dwutygodniowych.

Analiza **ilorazu szans**¹³⁹ dotyczących czasu trwania podróży wykazuje, że w przypadku wyjazdów:

Tabela 6.15. Czas trwania wyjazdów turystycznych podczas urlopów lub wakacji

Czas trwania wyjazdu	N	S	p
	% wskazań		
Kilka dni	25,75	39,70	0,00046
Tydzień	28,14	37,26	0,02080
2 tygodnie	50,90	29,93	0,00000
Miesiąc	3,59	3,48	0,94108
Ponad miesiąc	1,20	1,11	0,92021
Inne	2,40	2,52	0,92337

Źródło: wyniki wywiadów kwestionariuszowych.

Tabela 6.16. Cechy respondentów a czas trwania wyjazdów turystycznych podczas urlopów lub wakacji

Czas trwania wyjazdu	Cechy respondentów									
	P	W	S	PR	C	SM	RDO	ROD	D	SZ
Kilka dni										
Tydzień										
2 tygodnie										
Miesiąc										
Ponad miesiąc										
Inne										

 wskazania osób słyszących

 wskazania osób niesłyszących

Odcieniem szarości i deseniem zaznaczono cechy, które wpływają w sposób istotny statystycznie na czas trwania wyjazdów turystycznych (wartość $p \leq 0,05$) – na podstawie obliczeń: zał. 6.3.1, tab. 8–9.

P – płeć, W – wiek, S – wykształcenie, PR – aktywność zawodowa, C – stan cywilny, SM – sytuacja materialna, RDO – liczba członków rodziny: dorośli, RDZ – liczba członków rodziny: dzieci, D – dochód, SZ – stan zdrowia.

Źródło: wyniki wywiadów kwestionariuszowych.

¹³⁹ Zał. 6.3.3, ryc. 22–25.

- a) kilkudniowych – szansa na ich podejmowanie nieznacznie (1,5-krotnie) wzrasta wraz z pogarszaniem się sytuacji materialnej i wzrostem liczby osób dorosłych w rodzinie w grupie [N] oraz również nieznacznie (1,2-krotnie) wraz z pogarszaniem się sytuacji materialnej w grupie [S];
- b) tygodniowych – szansa wzrasta 2-krotnie wraz ze wzrostem liczby dzieci w rodzinie w grupie [N];
- c) dwutygodniowych – szansa wzrasta 3-krotnie wraz ze wzrostem dochodów oraz 2-krotnie w przypadku osób zamężnych/żonatych w grupie [N].

Wraz z **wiek**¹⁴⁰ spada liczba wyjazdów tygodniowych w grupie [N], natomiast można zaobserwować pewną tendencję dotyczącą wzrostu liczby wyjazdów kilkudniowych oraz miesięcznych w grupie [S]. Analiza danych na temat czasu trwania podróży turystycznej z uwzględnieniem poziomu **wykształcenia**¹⁴¹ respondentów nie pozwala na ustalenie w żadnej z badanych grup wyraźnych prawidłowości. Poziom **dochód**¹⁴² wpływa w sposób istotny na wyjazdy:

- a) kilkudniowe – w grupie [S] największy odsetek wskazań miał miejsce wśród osób o dochodach do 500 zł i widoczna jest tendencja, że wraz ze wzrostem dochodów odsetek wskazań wyjazdów krótkookresowych maleje;
- b) dwutygodniowe – zarówno w grupie [N], jak i [S] występuje zależność wprost proporcjonalna.

Analiza czasu trwania podróży turystycznej z uwzględnieniem wieku, poziomu wykształcenia oraz dochodów respondentów wykazuje zgodność w grupie [N] i [S] w przypadku wpływu: wieku na wyjazdy tygodniowe; dochodów na wyjazdy dwutygodniowe.

Preferowaną porą roku dla wyjazdów urlopowych jest zdecydowanie, w przypadku obu badanych grup, lato (tab. 6.17), następnie zima. Na wyjazdy wiosną oraz jesienią decyduje się więcej osób niesłyszących niż słyszących i różnice te są istotne statystycznie.

Do cech wyraźnie wpływających na wybór pory roku dla wyjazdu turystycznego należą wiek, następnie stan cywilny oraz dochód (tab. 6.18).

Tabela 6.17. Preferowana pora roku urlopowych i wakacyjnych wyjazdów turystycznych

Pora roku	N	S	p
	% wskazań		
Wiosna	20,36	11,63	0,00134
Lato	89,22	90,96	0,46327
Jesień	15,57	8,67	0,00398
Zima	12,57	13,26	0,80520

Źródło: wyniki wywiadów kwestionariuszowych.

¹⁴⁰ Zał. 6.3.2, tab. 4.

¹⁴¹ Zał. 6.3.2, tab. 5.

¹⁴² Zał. 6.3.2, tab. 6.

Tabela 6.18. Cechy respondentów a preferowana pora roku urlopowych i wakacyjnych wyjazdów turystycznych

Pora roku	Cechy respondentów									
	P	W	S	PR	C	SM	RDO	ROD	D	SZ
Wiosna										
Lato										
Jesień										
Zima										

 wskazania osób słyszących

 wskazania osób niesłyszących

Odcieniem szarości i deseniem zaznaczono cechy, które wpływają w sposób istotny statystycznie na porę roku wyjazdów turystycznych (wartość $p \leq 0,05$) – na podstawie obliczeń: zał. 6.3.1, tab. 10.

P – płeć, W – wiek, S – wykształcenie, PR – aktywność zawodowa, C – stan cywilny, SM – sytuacja materialna, RDO – liczba członków rodziny: dorośli, ROD – liczba członków rodziny: dzieci, D – dochód, SZ – stan zdrowia.

Źródło: wyniki wywiadów kwestionariuszowych.

Analiza **ilorazu szans**¹⁴³ wyboru określonej pory roku wykazuje, że szansa na wybór jako pory wyjazdu:

- lata – wzrasta 3-krotnie w przypadku osób aktywnych zawodowo i wraz z pogarszaniem się sytuacji materialnej w grupie [N] oraz 3-krotnie w przypadku osób zamężnych/żonatych w grupie [S];
- jesieni – wzrasta 2-krotnie, a wiosny –1,4-krotnie wraz z wiekiem w grupie [S];
- zimy – nieznacznie (1,4) wzrasta w przypadku aktywnych zawodowo w grupie [S].

6.3.3. Towarzystwo podczas wakacyjnych lub urlopowych podróży turystycznych

Osoby niesłyszące najczęściej wyjeżdżają ze znajomymi, następnie z rodziną (tab. 6.19). W grupie [S] kolejność ta jest odwrotna – dominują wyjazdy z rodziną, a wyjazdy ze znajomymi plasują się na drugim miejscu. Badane grupy różnią się także w sposób istotny statystycznie pod względem wyjazdów samotnych, w których przypadku występuje większy odsetek wskazań w grupie [N].

Tabela 6.19. Towarzystwo podczas podróży turystycznych urlopowych lub wakacyjnych

Rodzaj towarzystwa	N	S	p
	% wskazań		
Rodzina	44,91	65,63	0,00000
Brak (wyjazdy samotne)	12,57	7,63	0,02778
Znajomi	50,90	39,19	0,00363
Inne	5,39	3,26	0,15733

Źródło: wyniki wywiadów kwestionariuszowych.

¹⁴³ Zał. 6.3.3, ryc. 26–29.

Tabela 6.20. Cechy respondentów a rodzaj towarzystwa preferowany podczas podróży turystycznych urlopowych lub wakacyjnych

Rodzaj towarzystwa	Cechy respondentów									
	P	W	S	PR	C	SM	RDO	ROD	D	SZ
Rodzina										
Brak (wyjazdy samotne)										
Znajomi										
Inne										

 wskazania osób słyszących

 wskazania osób niesłyszących

Odcieniem szarości i deseniem zaznaczono cechy, które wpływają w sposób istotny statystycznie na rodzaj towarzystwa podczas wyjazdów turystycznych (wartość $p \leq 0,05$) – na podstawie obliczeń: zał. 6.3.1, tab. 11.

P – płeć, W – wiek, S – wykształcenie, PR – aktywność zawodowa, C – stan cywilny, SM – sytuacja materialna, RDO – liczba członków rodziny: dorośli, RDZ – liczba członków rodziny: dzieci, D – dochód, SZ – stan zdrowia.

Źródło: wyniki wywiadów kwestionariuszowych.

Na rodzaj towarzystwa (lub jego brak podczas samotnych podróży) mają przede wszystkim wpływ takie cechy, jak: stan cywilny, wiek oraz płeć. W odniesieniu do grupy [N] również stan zdrowia (tab. 6.20).

Analiza ilorazu szans¹⁴⁴ dotyczących wyboru towarzystwa podczas wyjazdów turystycznych wykazuje, że szansa na wybór:

- rodziny – wzrasta 6-krotnie w przypadku osób zamężnych/żonatych w grupie [S], a 12-krotnie w grupie [S],
- wyjazdów samotnych – wzrasta 1,5-krotnie wraz z wiekiem w grupie [S],
- znajomych – wzrasta 2,5-krotnie wraz z pogarszaniem się stanu zdrowia w grupie [N].

6.3.4. Częstotliwość wyjazdów, środki transportu

Osoby niesłyszące, tak jak i słyszące, wyjeżdżają najczęściej raz w roku (niemal identyczny odsetek wskazań w obu badanych grupach), następnie kilka razy w roku (tab. 6.21). Różnice istotne statystycznie występują w przypadku wyjazdów

Tabela 6.21. Częstotliwość wyjazdów turystycznych urlopowych oraz wakacyjnych

Częstotliwość wyjazdów	N	S	p
	% wskazań		
Kilka razy w roku	24,55	25,33	0,82621
Dwa razy w roku	16,77	24,44	0,02750
Raz w roku	40,72	40,89	0,96631
Raz na kilka lat	10,78	7,26	0,10644
Inne	2,99	0,30	0,00002

Źródło: wyniki wywiadów kwestionariuszowych.

¹⁴⁴ Zał. 6.3.3, ryc. 30–33.

podejmowanych dwa razy w roku – rzadziej wskazywanych w grupie [N] niż [S]. Ponadto wśród niesłyszących respondentów zauważalny jest większy odsetek wyjazdów podejmowanych raz na kilka lat.

Na częstotliwość wyjazdów turystycznych istotny wpływ mają przede wszystkim takie cechy, jak: stan cywilny i sytuacja materialna. W przypadku grupy [N] także stan zdrowia w odniesieniu do wyjazdów rzadkich, podejmowanych raz w roku lub raz na kilka lat (tab. 6.22).

Analiza **ilorazu szans**¹⁴⁵ dotyczących częstotliwości podejmowania turystycznych wyjazdów urlopowych czy wakacyjnych wykazuje, że szansa na podejmowanie wyjazdów:

- kilka razy w roku – wzrasta blisko 3-krotnie w przypadku osób zamężnych/żonatych w grupie [S] oraz nieznacznie (1,4-krotnie) wraz ze wzrostem liczby osób dorosłych w rodzinie w grupie [S];
- dwa razy w roku – wzrasta 2-krotnie wraz z pogarszaniem się sytuacji materialnej, ale także ze wzrostem poziomu dochodów w grupie [N] oraz nieznacznie w przypadku osób aktywnych zawodowo w grupie [S];
- co roku – wzrasta prawie 4-krotnie, gdy osoby są aktywne zawodowo w grupie [N], oraz prawie 2-krotnie w przypadku osób zamężnych/żonatych, a także wraz z pogarszaniem się sytuacji materialnej w grupie [S];
- raz na kilka lat – wzrasta 6-krotnie wraz z pogarszaniem się stanu zdrowia w grupie [N].

Częstotliwość wyjazdów rozpatrywana z uwzględnieniem **wieku**¹⁴⁶ respondentów wykazuje istotne statystycznie różnice wskazań w poszczególnych przedziałach wiekowych jedynie w przypadku podróży podejmowanych rzadko – raz na kilka lat, w odniesieniu do których w grupie [S] występuje zależność wprost pro-

Tabela 6.22. Cechy respondentów a częstotliwość turystycznych wyjazdów urlopowych lub wakacyjnych

Częstotliwość wyjazdów	Cechy respondentów									
	P	W	S	PR	C	SM	RDO	ROD	D	SZ
Kilka razy w roku										
Dwa razy w roku										
Raz w roku										
Raz na kilka lat										
Inne										

 wskazania osób słyszących

 wskazania osób niesłyszących

Odcieniem szarości i deseniem zaznaczono cechy, które wpływają w sposób istotny statystycznie na częstotliwość wyjazdów turystycznych (wartość $p \leq 0,05$) – na podstawie obliczeń: zał. 6.3.1, tab. 12.

P – płeć, W – wiek, S – wykształcenie, PR – aktywność zawodowa, C – stan cywilny, SM – sytuacja materialna, RDO – liczba członków rodziny: dorośli, RDZ – liczba członków rodziny: dzieci, D – dochód, SZ – stan zdrowia.

Źródło: wyniki wywiadów kwestionariuszowych.

¹⁴⁵ Zał. 6.3.3, ryc. 34–37.

¹⁴⁶ Zał. 6.3.2, tab. 7.

porcjonalna. Ze względu na poziom **wykształcenia**¹⁴⁷ ankietowanych trudno zaobserwować wyraźne prawidłowości, wpływające na częstotliwość wyjazdów turystycznych. Wraz ze wzrostem poziomu **dochodów**¹⁴⁸ wzrasta w sposób istotny liczba wyjazdów dwa razy w roku oraz maleje liczba wyjazdów podejmowanych raz na kilka lat – w grupie [S]. W społeczności [N] nie wystąpiły istotne różnice w częstotliwości wyjazdów turystycznych analizowanych ze względu na odsetek wskazań w poszczególnych klasach dochodu. Prawidłowości związane z częstotliwością podejmowania podróży turystycznej w zależności od wieku, wykształcenia oraz dochodów zaobserwowano jedynie w grupie [S].

Osoby niesłyszące jako środek transportu w wyjazdach turystycznych najczęściej wykorzystują pociąg, potem samochód, autokar oraz autobus (połączenia typu PKS). W grupie [S] na pierwszym miejscu zdecydowanie plasuje się samochód, następnie pociąg i autokar. Największe różnice pod względem wyboru środka transportu w badanych grupach dotyczą samochodu – wyraźnie częściej wybieranego w grupie [S] oraz pociągu, autokaru i autobusu – połączeń częściej wybieranych w grupie [N]. Ponadto osoby niesłyszące częściej niż słyszące wybierają jazdę rowerem, a nieco rzadziej połączenia lotnicze (tab. 6.23).

Na wybór środka transportu istotny wpływ mają przede wszystkim takie cechy jak: wiek (zwłaszcza w grupie [N]), stan cywilny w grupie [S] oraz dochód w obu analizowanych społecznościach (tab. 6.24).

Analiza **ilorazu szans**¹⁴⁹ wykorzystania poszczególnych rodzajów środków transportu w podróżach turystycznych wykazuje, że szansa na wykorzystanie:

- a) samochodu – wzrasta 2,3-krotnie w grupie [N] i 3,5-krotnie w grupie [S] w przypadku osób zamężnych/żonatych;

Tabela 6.23. Środek transportu wykorzystywany podczas urlopowych lub wakacyjnych podróży turystycznych

Środek transportu	N	S	P
	% wskazań		
Samochód	38,92	79,63	0,00000
Autokar	37,13	12,30	0,00000
Autobus (połączenia typu PKS)	23,35	6,37	0,00000
Samolot	7,19	9,11	0,40972
Rower	9,58	2,96	0,00002
Pociąg	43,11	22,30	0,00000
Motocykl	0,60	0,30	0,65728
Inne	2,99	0,50	0,00149

Źródło: wyniki wywiadów kwestionariuszowych.

¹⁴⁷ Zał. 6.3.2, tab. 8.

¹⁴⁸ Zał. 6.3.2, tab. 9.

¹⁴⁹ Zał. 6.3.3, ryc. 38–43.

Tabela 6.24. Cechy respondentów a środek transportu wykorzystywany podczas urlopowych lub wakacyjnych wyjazdów turystycznych

Środek transportu	Cechy respondentów									
	P	W	S	PR	C	SM	RDO	ROD	D	SZ
Samochód					■				■	
Autokar					■					
Autobus (połączenia typu PKS)					■					
Samolot			■			■			■	
Rower	■									
Pociąg	■	■			■					
Motocykl										
Inne										

■ wskazania osób słyszących

||||| wskazania osób niesłyszących

Odcieniem szarości i deseniem zaznaczono cechy, które wpływają w sposób istotny statystycznie na wybór środka transportu podczas wyjazdów turystycznych (wartość $p \leq 0,05$) – na podstawie obliczeń: zał. 6.3.1, tab. 13–14.

P – płeć, W – wiek, S – wykształcenie, PR – aktywność zawodowa, C – stan cywilny, SM – sytuacja materialna, RDO – liczba członków rodziny: dorośli, RDZ – liczba członków rodziny: dzieci, D – dochód, SZ – stan zdrowia.

Źródło: wyniki wywiadów kwestionariuszowych.

- b) autokaru – wzrasta 3-krotnie wraz z wiekiem oraz 2-krotnie wraz z pogarszaniem się stanu zdrowia, a także w przypadku osób aktywnych zawodowo w grupie [N];
- c) autobusu (połączeń typu PKS) – wzrasta 2-krotnie, gdy osoby są aktywne zawodowo w grupie [N];
- d) połączeń lotniczych – wzrasta 5-krotnie w przypadku osób aktywnych zawodowo oraz 2-krotnie wśród zamężnych/żonatych w grupie [N], a także nieznacznie wraz ze wzrostem wykształcenia (1,4-krotnie) oraz dochodów (1,7-krotnie) w grupie [S];
- e) roweru – wzrasta 2-krotnie w przypadku osób aktywnych zawodowo, wraz ze wzrostem dochodów oraz wzrostem liczby osób dorosłych w rodzinie.

6.3.5. Źródła informacji na temat możliwości organizacji wyjazdów turystycznych

Osoby niesłyszące najczęściej zasięgają informacji o możliwościach wyjazdów turystycznych z Internetu, następnie od rodziny i znajomych oraz z gazet (tab. 6.25). W grupie [S] najpopularniejszym źródłem informacji jest również Internet oraz opinie rodziny, znajomych, a potem biura podróży. Istotne różnice występują w obu grupach pod względem wykorzystania Internetu, informacji z biur podróży, przewodników turystycznych, a także opinii rodziny i znajomych – źródeł bardziej popularnych w grupie [S] niż [N].

O wyborze źródła informacji na temat możliwości organizowania wyjazdów turystycznych decyduje przede wszystkim wykształcenie, ponadto wśród osób [N] stan cywilny, natomiast w grupie [S] wiek i sytuacja materialna (tab. 6.26).

Tabela 6.25. Źródła informacji o możliwości wyjazdów turystycznych podczas wakacji oraz urlopów

Źródła informacji	N	S	p
	% wskazań		
Gazety	19,16	15,26	0,19086
Internet	34,73	54,67	0,00000
Biura podróży	11,98	21,19	0,00515
Punkty Informacji Turystycznej	5,99	5,04	0,59962
Opinie rodziny, znajomych	26,35	53,78	0,00000
Instytucje (kościół, szkoła)	2,40	2,44	0,96896
Przewodniki turystyczne	7,78	13,26	0,04471
Inne organizacje	2,40	0,89	0,07225

Źródło: wyniki wywiadów kwestionariuszowych.

Tabela 6.26. Cechy respondentów a źródła informacji o możliwości wyjazdów turystycznych podczas wakacji oraz urlopów

Źródła informacji	Cechy respondentów									
	P	W	S	PR	C	SM	RDO	ROD	D	SZ
Gazety										
Internet										
Biura podróży										
Punkty Informacji Turystycznej										
Opinie rodziny, znajomych										
Instytucje (kościół, szkoła)										
Przewodniki turystyczne										
Inne organizacje										

■ wskazania osób słyszących

▤ wskazania osób niesłyszących

Odcieniem szarości i deseniem zaznaczono cechy, które wpływają w sposób istotny statystycznie na wybór źródeł informacji turystycznej (wartość $p \leq 0,05$) – na podstawie obliczeń: zał. 6.3.1, tab. 15–16.

P – płeć, W – wiek, S – wykształcenie, PR – aktywność zawodowa, C – stan cywilny, SM – sytuacja materialna, RDO – liczba członków rodziny: dorośli, RDZ – liczba członków rodziny: dzieci, D – dochód, SZ – stan zdrowia.

Źródło: wyniki wywiadów kwestionariuszowych.

Analiza **ilorazu szans**¹⁵⁰ dotyczących wyboru źródeł informacji na temat możliwości organizacji wyjazdów turystycznych wykazała, że szansa na wykorzystanie:

- gazet – 6-krotnie wzrasta w przypadku osób zamężnych/zonatych w porównaniu do samotnych oraz 2-krotnie wśród aktywnych zawodowo, a także wraz z pogarszaniem się sytuacji materialnej w grupie [N];

¹⁵⁰ Zał. 6.3.3, ryc. 44–49.

- b) Internetu – 4-krotnie wzrasta w przypadku osób zamężnych/żonatych i przeszło 2-krotnie wśród aktywnych zawodowo, a także wraz ze wzrostem wykształcenia w grupie [N];
- c) biur podróży – 3-krotnie wzrasta w grupie osób zamężnych/żonatych w społeczności [N] oraz nieznacznie (1,5-krotnie) wraz ze wzrostem wykształcenia w grupie [S];
- d) opinii rodziny, znajomych – wzrasta przeszło 2-krotnie wraz ze wzrostem liczby osób dorosłych w rodzinie w grupie [N] oraz nieznacznie (1,5-krotnie) wraz z pogarszaniem się sytuacji materialnej w grupie [S];
- e) przewodników turystycznych – nieznacznie (1,4-krotnie) wzrasta wraz z wykształceniem w grupie [S].

6.3.6. Czynniki decydujące o wyborze destynacji turystycznej

Dla osób niesłyszących najistotniejszymi czynnikami decydującymi o wyborze miejsca docelowego wyjazdu turystycznego są: łatwy dojazd oraz cena pobytu, następnie ładny krajobraz, przebywanie w miłym towarzystwie, poprawa zdrowia, rehabilitacja oraz poznawanie nowych miejsc. W grupie [S] najczęściej wskazywano na cenę pobytu oraz ładny krajobraz, a potem atrakcyjne środowisko przyrodnicze,

Tabela 6.27. Czynniki decydujące o wyborze miejsca docelowego wyjazdu

Czynniki	N	S	P
	% wskazań		
Łatwy dojazd	40,72	50,74	0,01454
Bliskość w stosunku do miejsca zamieszkania	17,37	17,19	0,95362
Ładny krajobraz	31,14	66,15	0,00000
Odmienność w stosunku do miejsca zamieszkania	13,17	55,93	00,0000
Cena pobytu	38,92	68,67	0,00000
Udział w imprezach sportowych (także kibicowanie)	9,58	17,70	0,00810
Poprawa zdrowia, rehabilitacja	25,75	36,81	0,00484
Atrakcyjne środowisko przyrodnicze	17,96	59,93	00,0000
Dziedzictwo historyczne, kulturowe	11,38	38,52	0,00000
Poznanie nowych miejsc	21,56	59,48	00,0000
Nawiązywanie nowych znajomości	8,98	32,44	0,00000
Poszerzenie wiedzy	6,59	39,63	0,00000
Integracja z innymi osobami	10,78	19,19	0,00799
Przebywanie w miłym towarzystwie	26,35	54,15	0,00000
Udział w imprezach kulturalnych	6,59	26,22	0,00000
Komfort, wygoda w obiektach noclegowych	11,98	50,30	0,00000
Możliwość aktywnego wypoczynku	16,17	45,04	0,00000
Inne	4,19	1,70	0,02938

Źródło: wyniki wywiadów kwestionariuszowych

poznawanie nowych miejsc, odmienność w stosunku do miejsca zamieszkania oraz przebywanie w miłym towarzystwie. Istotne statystycznie różnice we wskazaniach badanych grup dotyczą wszystkich analizowanych kategorii czynników, z wyjątkiem znaczenia bliskości miejsca docelowego wyjazdu w stosunku do miejsca zamieszkania, w odniesieniu do którego odsetek wskazań jest zbliżony (tab. 6.27). Hierarchia analizowanych czynników zarówno w grupie [N], jak i [S] jest podobna, poza czynnikiem, jakim jest poszerzanie wiedzy, który plasuje się wysoko w hierarchii w grupie [S], natomiast nisko w grupie [N]. Ponadto w społeczności [N] odnotowano o wiele mniejszy odsetek wskazań niemalże wszystkich analizowanych czynników niż w grupie [S], co może świadczyć o mniejszym zróżnicowaniu gamy uwarunkowań decydujących o wyborze miejsca docelowego turystycznych wyjazdów urlopowych.

Analiza skupień (ryc. 6.5) pozwala na zidentyfikowanie typów wyodrębnionych ze względu na powiązane ze sobą czynniki decydujące o wyborze miejsca docelowego wyjazdów urlopowych lub wakacyjnych (tj. wskazywanych równocześnie przez daną osobę), w grupie:

a) [N] należą do nich:

1. łatwy dojazd, bliskość w stosunku do miejsca zamieszkania;
2. ładny krajobraz, poznanie nowych miejsc, integracja z innymi osobami, poszerzenie wiedzy, udział w imprezach kulturalnych, odmienność w stosunku do miejsca zamieszkania, poprawa zdrowia, rehabilitacja, możliwość aktywnego wypoczynku, atrakcyjne środowisko przyrodnicze, dziedzictwo historyczne i kulturowe;
3. cena pobytu, komfort, wygoda w obiektach noclegowych, udział w imprezach sportowych (także kibicowanie), nawiązywanie nowych znajomości, przebywanie w miłym towarzystwie.

b) [S] należą do nich:

1. łatwy dojazd, cena pobytu, poprawa zdrowia, rehabilitacja, bliskość w stosunku do miejsca zamieszkania;
2. ładny krajobraz, atrakcyjne środowisko przyrodnicze, odmienność w stosunku do miejsca zamieszkania, przebywanie w miłym towarzystwie, komfort, wygoda w obiektach noclegowych, możliwość aktywnego wypoczynku, dziedzictwo historyczne i kulturowe, poznawanie nowych miejsc, poszerzanie wiedzy;
3. udział w imprezach sportowych (także kibicowanie), nawiązywanie nowych znajomości, integracja z innymi osobami, udział w imprezach kulturalnych.

Istotny wpływ ma wybór miejsca docelowego wyjazdów turystycznych w obu badanych grupach ma wiek, płeć oraz dochód, ponadto w grupie [S] stan cywilny i sytuacja materialna (tab. 6.28).

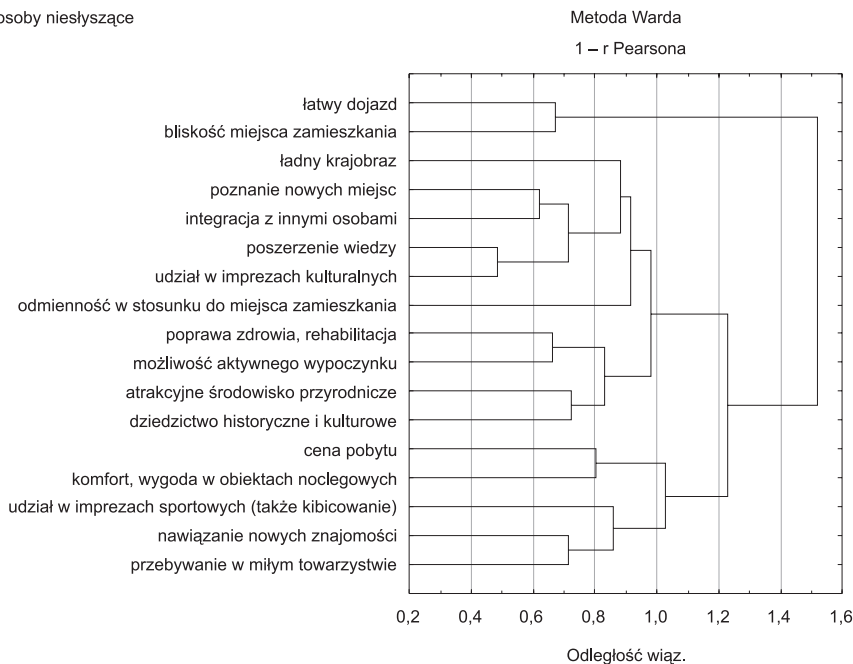
Analiza **ilorazu szans**¹⁵¹ dotyczących cech decydujących o wyborze miejsca docelowego wypoczynku pozwoliła na ustalenie pewnych prawidłowości odnoszących się do grupy [N]¹⁵². W odniesieniu do słyszących respondentów prawidłowości te nie były tak jednoznaczne. Wyniki obliczeń wykazały, że szansa na kierowanie się takimi czynnikami, jak:

- a) łatwy dojazd – przeszło 2-krotnie wzrasta w przypadku osób zamężnych/żonatych, a także aktywnych zawodowo w grupie [N];

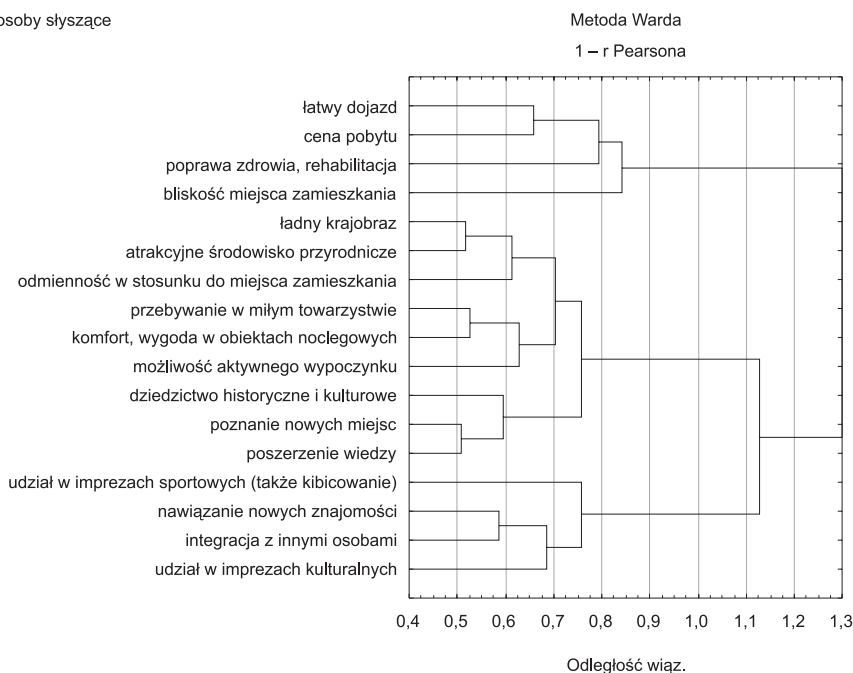
¹⁵¹ Zał. 6.3.3, ryc. 50–67.

¹⁵² Jeśli w przypadku analizy danej zmiennej nie podano informacji o prawidłowościach dotyczących badanej grupy [N] czy [S], oznacza to, że prawidłowości tych nie stwierdzono.

a) osoby niesłyszące

b) osoby słyszące

Ryc. 6.5. Czynniki decydujące o wyborze miejsca docelowego wyjazdów turystycznych urlopowych lub wakacyjnych

Źródło: wyniki wywiadów kwestionariuszowych.

Tabela 6.28. Cechy respondentów a czynniki decydujące o wyborze miejsca docelowego wyjazdu urlopowego lub wakacyjnego

Czynniki	Cechy respondentów									
	P	W	S	PR	C	SM	RDO	ROD	D	SZ
Łatwy dojazd										
Bliskość w stosunku do miejsca zamieszkania										
Ładny krajobraz										
Odmienność w stosunku do miejsca zamieszkania										
Cena pobytu										
Udział w imprezach sportowych (także kibicowanie)										
Poprawa zdrowia, rehabilitacja										
Atrakcyjne środowisko przyrodnicze										
Dziedzictwo historyczne, kulturowe										
Poznanie nowych miejsc										
Nawiązywanie nowych znajomości										
Poszerzenie wiedzy										
Integracja z innymi osobami										
Przebywanie w miłym towarzystwie										
Udział w imprezach kulturalnych										
Komfort, wygoda w obiektach noclegowych										
Możliwość aktywnego wypoczynku										
Inne										

 wskazania osób słyszących

 wskazania osób niesłyszących

Odcieniem szarości i deseniem zaznaczono cechy, które wpływają w sposób istotny statystycznie na czynniki decydujące o wyborze miejsca docelowego wyjazdów turystycznych (wartość $p \leq 0,05$) – na podstawie obliczeń: zał.6.3.1, tab. 17–21.

P – płeć, W – wiek, S – wykształcenie, PR – aktywność zawodowa, C – stan cywilny, SM – sytuacja materialna, RDO – liczba członków rodziny: dorośli, RDZ – liczba członków rodziny: dzieci, D – dochód, SZ – stan zdrowia.

Źródło: wyniki wywiadów kwestionariuszowych.

- bliskość w stosunku do miejsca zamieszkania – przeszło 2-krotnie wzrasta w przypadku osób zamężnych/żonatych w grupie [N];
- poprawa zdrowia, rehabilitacja – 2-krotnie wzrasta wraz z pogarszaniem się stanu zdrowia, ale także wzrostem dochodów w grupie [N];
- atrakcyjne środowisko przyrodnicze – 5-krotnie wzrasta w przypadku kobiet w grupie [N];
- dziedzictwo historyczne, kulturowe – wzrasta 4-krotnie w przypadku osób aktywnych zawodowo w grupie [N];
- poznawanie nowych miejsc – wzrasta 4-krotnie w przypadku kobiet w grupie [N]

- g) nawiązywanie nowych znajomości – wzrasta 2-krotnie wraz z pogarszaniem się sytuacji materialnej, ale także wraz ze wzrostem poziomu dochodów w grupie [N];
- h) integracja z innymi osobami – szansa wzrasta 2-krotnie wraz z wiekiem oraz pogarszaniem się stanu zdrowia w grupie [N];
- i) przebywanie w miłym towarzystwie – szansa wzrasta 3,5-krotnie wraz z wiekiem w grupie [N];
- j) komfort, wygoda w obiektach noclegowych – szansa wzrasta 2,5-krotnie w przypadku osób zamężnych/żonatych, a także wraz z pogarszaniem się stanu zdrowia oraz 2-krotnie wraz ze wzrostem wykształcenia w grupie [N];
- k) możliwość aktywnego wypoczynku – szansa wzrasta przeszło 5-krotnie w przypadku osób aktywnych zawodowo.

Wiek¹⁵³ ma istotny wpływ na czynniki decydujące o wyborze docelowego miejsca wyjazdu turystycznego w przypadku¹⁵⁴:

- a) możliwości udziału w imprezach sportowych (w tym kibicowanie), aktywnego wypoczynku – w grupie [S] zależność odwrotnie proporcjonalna;
- b) dziedzictwa historycznego i kulturowego (zabytki, muzea, galerie itp.) – w grupie [S] zależność wprost proporcjonalna;
- c) poprawy zdrowia, rehabilitacji, przebywania w miłym towarzystwie, udziału w imprezach kulturalnych – w grupie [N] zależność wprost proporcjonalna;
- d) poszerzania wiedzy – w grupie [N] wraz z wiekiem znaczenie tego czynnika rośnie, natomiast w grupie [S] systematycznie maleje;
- e) nawiązywania nowych znajomości, integracji z innymi osobami i przebywania w miłym towarzystwie w grupie [S] odgrywa największą rolę wśród najmłodszych i najstarszych respondentów, zaś w grupie [N] taka prawidłowość jest widoczna w odniesieniu do ładnego krajobrazu.

Poziom **wykształcenia**¹⁵⁵ ma wpływ na wzrost zainteresowania aktywnym wypoczynkiem oraz ładnym krajobrazem w grupie [S], natomiast wraz ze wzrostem wykształcenia maleje istotność takiego czynnika, jak bliskość miejsca docelowego podróży w stosunku do miejsca zamieszkania. Wśród niesłyszących respondentów nie można stwierdzić wyraźnych prawidłowości we wpływie wykształcenia na czynniki decydujące o miejscu docelowym wyjazdu. Wraz ze wzrostem **dochodów**¹⁵⁶ maleje znaczenie takich czynników jak łatwy dojazd czy cena pobytu wśród kategorii decydujących o wyborze miejsca wyjazdu w grupie [S]. Wśród grupy [N] takie zależności nie są widoczne. Analiza czynników rozstrzygających o wyborze miejsca wypoczynku obejmujących wiek, wykształcenie oraz dochody respondentów wykazała zgodność w obu badanych grupach ze względu na: (1) wiek a wyjazdy związane z poprawą zdrowia, rehabilitacją, poszerzaniem wiedzy, przebywaniem w miłym towarzystwie oraz udziałem w imprezach kulturalnych; (2)

¹⁵³ Zał. 6.3.2, tab. 10.

¹⁵⁴ Jeśli w przypadku analizy danej zmiennej nie podano informacji o prawidłowościach dotyczących badanej grupy [N] czy [S], oznacza to, że prawidłowości tych nie stwierdzono.

¹⁵⁵ Zał. 6.3.2, tab. 11.

¹⁵⁶ Zał. 6.3.2, tab. 12.

wykształcenie a podróże ukierunkowane na integrację z innymi osobami oraz udział w imprezach kulturalnych.

6.3.7. Preferowane walory turystyczne i sposoby spędzania czasu wolnego

Zarówno osoby niesłyszące, jak i słyszące wskazywały, które z podanych walorów przyrodniczych oraz kulturowych (tab. 6.29, 6.31) miejsca odwiedzanego w celach turystycznych mają dla nich największe znaczenie. Zestawienie odpowiedzi obu grup wskazuje na istotne statystycznie różnice w odniesieniu do liczby wskazań wszystkich walorów (z wyjątkiem muzeów i kategorii „inne”; tab. 6.29).

Do cech wpływających w sposób istotny statystycznie na preferencje w zakresie walorów przyrodniczych (tab. 6.30) należą najczęściej wiek, aktywność zawodowa, liczba dzieci w rodzinie oraz dochód. Przy czym w przypadku grupy [S] widoczne jest większe oddziaływanie dochodów i sytuacji materialnej (w zakresie preferencji związanych z morzem, czystością środowiska przyrodniczego oraz naturalnym krajobrazem), natomiast w grupie [N] – stanu zdrowia (w odniesieniu do terenów płaskich oraz lasów).

Analiza **ilorazu szans**¹⁵⁷ dotyczących preferencji w zakresie przyrodniczych walorów turystycznych wykazuje, że szansa na preferowanie takich komponentów i cech, jak:

- a) klimat – wzrasta 4-krotnie w przypadku kobiet oraz osób zamężnych/żonatych oraz 3-krotnie wśród aktywnych zawodowo w grupie [N];

Tabela 6.29. Preferowane cechy środowiska przyrodniczego jako walory turystyczne

Cechy środowiska	N	S	p
	% wskazań		
Klimat	22,75	62,13	0,00000
Urozmaicona rzeźba terenu	22,75	53,26	0,00000
Tereny płaskie	8,98	15,84	0,01799
Morze	56,89	72,45	0,00002
Jezioro	31,74	56,75	0,00000
Rzeka	16,17	30,39	0,00010
Lasy	20,36	42,4	0,00000
Łąki	8,38	21,08	0,00008
Zwierzęta	10,78	25,26	0,00003
Czystość środowiska przyrodniczego	23,35	66,72	0,00000
Naturalny krajobraz	26,35	65,07	0,00000
Inne	1,8	1,15	0,45752

Źródło: wyniki wywiadów kwestionariuszowych.

¹⁵⁷ Zał. 6.3.3, ryc. 68–78.

Tabela 6.30. Cechy respondentów a preferowane cechy środowiska przyrodniczego jako walory turystyczne

Cechy środowiska	Cechy respondentów									
	P	W	S	PR	C	SM	RDO	ROD	D	SZ
Klimat										
Urozmaicona rzeźba terenu, góry										
Tereny płaskie										
Morze										
Jezioro										
Rzeka										
Lasy										
Łąki										
Zwierzęta										
Czystość środowiska przyrodniczego										
Naturalny krajobraz										
Inne										

wskazania osób słyszących

wskazania osób niesłyszących

Odcieniem szarości i deseniem zaznaczono cechy, które wpływają w sposób istotny statystycznie na preferencje turystyczne (wartość $p \leq 0,05$) – na podstawie obliczeń: zał. 6.3.1, tab. 22–24.

P – płeć, W – wiek, S – wykształcenie, PR – aktywność zawodowa, C – stan cywilny, SM – sytuacja materialna, RDO – liczba członków rodziny: dorośli, RDZ – liczba członków rodziny: dzieci, D – dochód, SZ – stan zdrowia.

Źródło: wyniki wywiadów kwestionariuszowych.

Tabela 6.31. Preferowane kulturowe walory turystyczne

Walory kulturowe	N	S	p
	% wskazań		
Zabytki	54,49	67,21	0,00084
Muzea	31,14	37,72	0,09097
Skanseny	25,15	35,23	0,00847
Miejsca martyrologii	8,38	25,96	0,00000
Miejsca kultu religijnego	16,17	27,4	0,00158
Miejsca ważnych wydarzeń historycznych	32,34	45,14	0,00136
Wystawy, galerie	8,38	23,27	0,00001
Twórczość ludowa	7,19	27,11	0,00000
Życie kulturalno-rozrywkowe	16,17	53,41	0,00000
Nowoczesna architektura	13,77	36,07	0,00000
Inne	0,6	1,44	0,36780

Źródło: wyniki wywiadów kwestionariuszowych.

- b) góry – wzrasta prawie 2-krotnie w przypadku osób aktywnych zawodowo w grupie [N];
- c) morze – wzrasta nieznacznie (1,5-krotnie) wraz ze wzrostem liczby dzieci w rodzinie w grupie [N] oraz także 1,5-krotnie w przypadku osób zamężnych/żonatych w grupie [S];
- d) jezioro – wzrasta prawie 2-krotnie w przypadku osób zamężnych/żonatych w grupie [N];
- e) lasy, – wzrasta blisko 4-krotnie wraz z pogarszaniem się stanu zdrowia w grupie [N];
- f) łąki – wzrasta przeszło 2-krotnie wraz z pogarszaniem się stanu zdrowia w grupie [N];
- g) zwierzęta – wzrasta przeszło 4-krotnie w przypadku osób zamężnych/żonatych w grupie [N];
- h) czystość, brak skażeń – wzrasta 4-krotnie w przypadku kobiet oraz 3-krotnie wraz z pogarszaniem się sytuacji materialnej w grupie [N];
- i) naturalny krajobraz – wzrasta 2-krotnie wraz z pogarszaniem się stanu zdrowia w grupie [N] oraz 1,5-krotnie w przypadku osób czynnych zawodowo w grupie [S].

Do cech w sposób istotny wpływających na preferencje w zakresie turystycznych walorów kulturowych należą w głównej mierze wiek oraz płeć (tab. 6.32). W przypadku obu badanych grup wiek ma wpływ na zainteresowanie miejscami kultu religijnego, a stan cywilny na preferencje związane z zabytkami i nowoczesną ar-

Tabela 6.32. Cechy respondentów a preferowane kulturowe walory turystyczne

Walory kulturowe	Cechy respondentów									
	P	W	S	PR	C	SM	RDO	ROD	D	SZ
Zabytki										
Muzea										
Skanseny										
Miejsca martyrologii										
Miejsca kultu religijnego										
Miejsca ważnych wydarzeń historycznych										
Wystawy, galerie										
Twórczość ludowa										
Życie kulturalno-rozrywkowe										
Nowoczesna architektura										
Inne										

 wskazania osób słyszących

 wskazania osób niesłyszących

Odcieniem szarości i deseniem zaznaczono cechy, które wpływają w sposób istotny statystycznie na preferencje turystyczne (wartość $p \leq 0,05$) – na podstawie obliczeń: zał. 6.3.1, tab. 25–27.

P – płeć, W – wiek, S – wykształcenie, PR – aktywność zawodowa, C – stan cywilny, SM – sytuacja materialna, RDO – liczba członków rodziny: dorośli, RDZ – liczba członków rodziny – dzieci, D – dochód, SZ – stan zdrowia.

Źródło: wyniki wywiadów kwestionariuszowych.

chitekturą. Ponadto w grupie [S] widoczny jest wpływ stanu zdrowia na zainteresowanie zabytkami i muzeami.

Analiza **ilorazu szans**¹⁵⁸ dotyczących preferencji w zakresie kulturowych walorów turystycznych wykazuje, że szansa na preferowanie takich komponentów i cech, jak:

- a) zabytki – wzrasta 3-krotnie w przypadku osób żonatych/zamężnych w grupie [N] i także, choć w mniejszym stopniu (1,5-krotnie) w grupie [S];
- b) muzea – wzrasta 1,5-krotnie wraz ze wzrostem liczby dzieci w rodzinie w grupie [N] oraz 1,5-krotnie w przypadku kobiet, a także 1,4-krotnie wśród osób zamężnych/żonatych w grupie [S];
- c) skanseny – wzrasta 2-krotnie wraz z wiekiem w grupie [N];
- d) miejsca kultu religijnego – wraz z wiekiem wzrasta 3-krotnie w grupie [N] oraz 1,6-krotnie w grupie [S], ponadto w grupie [N] wzrasta 2-krotnie wraz z pogarszaniem się stanu zdrowia;
- e) miejsca martyrologii oraz ważnych wydarzeń historycznych – wzrasta w przypadku osób aktywnych zawodowo – 2-krotnie w grupie [N] oraz 1,3-krotnie w grupie [S];
- f) galerie, wystawy – wzrasta 1,7-krotnie w przypadku kobiet w grupie [S];

Tabela 6.33. Stopień istotności turystycznych walorów przyrodniczych

Cechy środowiska przyrodniczego	Miejsce w hierarchii (od 1 – czynnik najbardziej istotny)											
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Morze												
Jezioro												
Czystość środowiska przyrodniczego												
Naturalny krajobraz												
Klimat												
Urozmaicona rzeźba terenu, góry												
Las												
Rzeka												
Zwierzęta												
Łąka												
Tereny płaskie												
Inne												

■ wskazania osób słyszących

||||| wskazania osób niesłyszących

P – płeć, W – wiek, S – wykształcenie, PR – aktywność zawodowa, C – stan cywilny, SM – sytuacja materialna, RDO – liczba członków rodziny: dorośli, RDZ – liczba członków rodziny – dzieci, D – dochód, SZ – stan zdrowia.

Źródło: wyniki wywiadów kwestionariuszowych.

¹⁵⁸ Zał. 6.3.3, ryc. 79–88.

- g) życie kulturalno-rozrywkowe, imprezy – wzrasta 3-krotnie wśród osób aktywnych zawodowo w grupie [N]. Różnice te są jednak związane nie tyle z faktem uznawania przez badane grupy innych walorów za szczególnie interesujące, ile z mniejszą liczbą wskazań wszystkich typów walorów przez osoby niesłyszące.

Ranking walorów turystycznych utworzony w oparciu o liczbę ich wskazań wykazuje, że w przypadku walorów przyrodniczych (tab. 6.33) osoby niesłyszące, podobnie jak słyszące, do najbardziej pożądanego zaliczyły: morze, jezioro, czystość środowiska przyrodniczego, naturalny krajobraz, klimat oraz urozmaiconą rzeźbę terenu, w tym góry. Różnice w hierarchii preferowanych cech środowiska przyrodniczego destynacji turystycznych są niewielkie. Można jedynie zauważyć, że osoby niesłyszące w większym stopniu przedkładają walory jezior nad stan środowiska przyrodniczego, który to w przypadku osób słyszących uznano za drugą z najistotniejszych cech. Ponadto nieznaczna różnica występuje w odniesieniu do walorów klimatu (4 miejsce w hierarchii osób słyszących i 5 wśród niesłyszących). Opinie na temat cech środowiska przyrodniczego uznawanych za mniej pożądane (plasujących się na miejscach od 7 do 12) także były w dominującej mierze zgodne. Do tej kategorii zaliczono: walory lasów, rzek, świata zwierzęcego, łąk oraz terenów płaskich, o mało zróżnicowanym ukształtowaniu.

W zakresie postrzegania walorów kulturowych również widoczna jest duża zgodność opinii obu badanych grup (tab. 6.34). Za najbardziej pożądanego uznano: zabytki; miejsca ważnych wydarzeń historycznych; życie kulturalne, rozrywkowe, imprezy

Tabela 6.34. Stopień istotności turystycznych walorów kulturowych

Walory kulturowe	Miejsce w hierarchii (od 1 – czynnik najbardziej istotny)										
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Zabytki											
Miejsca ważnych wydarzeń historycznych											
Życie kulturalne, rozrywkowe, imprezy											
Muzea											
Skanseny											
Miejsca kultu religijnego											
Nowoczesna architektura											
Miejsca martyrologii											
Twórczość ludowa											
Wystawy, galerie											
Inne											

■ wskazania osób słyszących

||||| wskazania osób niesłyszących

P – płeć, W – wiek, S – wykształcenie, PR – aktywność zawodowa, C – stan cywilny, SM – sytuacja materialna, RDO – liczba członków rodziny: dorośli, RDZ – liczba członków rodziny – dzieci, D – dochód, SZ – stan zdrowia.

Źródło: wyniki wywiadów kwestionariuszowych.

we, imprezy; muzea; skanseny; miejsca kultu religijnego oraz nowoczesną architekturę. Największe różnice dotyczą zainteresowania udziałem w życiu kulturalnym i rozrywkowym. Osoby słyszące wymieniają ten czynnik na drugim miejscu, natomiast niesłyszące dopiero na szóstym, co może mieć związek ze specyfiką niepełnosprawności osób niesłyszących, posługujących się językiem migowym i stanowiących, ze względu na odmienność językową, dosyć „zamkniętą” społeczność. O ile inne walory kulturowe poznawane poprzez percepcję wzrokową cieszą się wśród niesłyszących podobną popularnością jak w przypadku osób słyszących, o tyle udział w imprezach kulturalnych, zwłaszcza koncertach, ale także przedstawieniach teatralnych i festynach, jest mało atrakcyjny. Ponadto można zauważyć, iż osoby niesłyszące w porównaniu ze słyszącymi są bardziej zainteresowane miejscami kultu religijnego, zaś mniej walorami architektury współczesnej. Kategoria walorów, które można uznać za mniej istotne, obejmuje: miejsca martyrologii, twórczość ludową oraz wystawy i galerie (w przypadku obu grup respondentów uplasowały się one na miejscach od 8 do 10; tab. 6.34). Ciekawe jest porównanie postrzegania skansenów i twórczości ludowej. Osoby niesłyszące bardziej cenią skanseny niż przejawy tej twórczości (odwrotnie niż słyszące).

W badanych grupach występuje duża zgodność pod względem preferowanych sposobów spędzania czasu wolnego podczas turystycznych wyjazdów urlopowych lub wakacyjnych. Zarówno osoby niesłyszące, jak i słyszące najczęściej: spacerują, zwiedzają, opalają się, pływają oraz obserwują przyrodę (tab. 6.35). Różnice istotne statystycznie wystąpiły w odniesieniu do udziału w pielgrzymkach, zlotach, rajdach oraz turnusach rehabilitacyjnych częściej wskazywanych w grupie [N]. Także odsetek wskazań spacerów w grupie [N] był wyższy, a różnica w stosunku do grupy [S] istotna statystycznie.

Analiza skupień (ryc. 6.6) pozwala na zidentyfikowanie typów wyodrębnionych ze względu na powiązane ze sobą sposoby spędzania czasu wolnego podczas wyjazdów urlopowych lub wakacyjnych (tj. wskazywanych równocześnie przez daną osobę), w grupie:

a) [N] należą do nich:

1. spacer, fotografowanie, oglądanie telewizji;
2. zwiedzanie, obserwacje przyrody, czytanie;
3. chodzenie po górach, jazda rowerem, pływanie, opalanie się, żeglowanie, pobyt w sanatorium, jazda na nartach, udział w pielgrzymkach, agroturystyka;
4. praca w ogrodzie, na działce, pobyt na turnusie rehabilitacyjnym, udział w zlotach, rajdach.

b) [S] należą do nich:

1. spacer, zwiedzanie, obserwacje przyrody;
2. oglądanie telewizji, czytanie, praca w ogródku, na działce, pielgrzymki, agroturystyka; pobyt w sanatorium, na turnusie rehabilitacyjnym;
3. chodzenie po górach, jazda rowerem, pływanie, opalanie się, fotografowanie, żeglowanie, jazda na nartach, udział w zlotach, rajdach.

Do cech wpływających w istotny sposób na formę wypoczynku należą: wiek, płeć, wykształcenie oraz stan cywilny (tab. 6.36). W grupie [N] wyraźny wpływ na podejmowanie aktywnych form spędzania czasu wolnego (tj. chodzenie po górach, jazdę rowerem, jazdę na nartach) ma liczba dzieci w rodzinie.

Tabela 6.35. Preferowane sposoby wypoczynku podczas urlopów lub wakacji

Sposoby spędzania wolnego czasu	N	S	p
	% wskazań		
Spacery	79,64	71,63	0,02871
Chodzenie po górach	39,52	37,48	0,60795
Pływanie	47,31	48,81	0,71276
Opalanie się	47,90	54,22	0,12252
Żeglowanie	5,99	9,04	0,18725
Jazda rowerem	40,12	44,44	0,28815
Jazda na nartach	11,38	13,85	0,37853
Oglądanie telewizji	34,13	27,78	0,08610
Fotografowanie	37,72	30,74	0,06685
Zwiedzanie	56,29	55,26	0,80093
Obserwacje przyrody	41,92	45,48	0,38239
Czytanie	36,53	40,96	0,27057
Praca w ogrodzie, na działce	19,76	25,33	0,11529
Pielgrzymki	13,77	5,70	0,00007
Udział w zlotach, rajdach	17,37	6,44	0,00000
Agroturystyka	13,17	15,04	0,52273
Pobyty w sanatorium	5,99	9,56	0,13169
Pobyty na turnusie rehabilitacyjnym	33,53	6,30	00,0000
Inne	0,50	1,45	0,36785

Źródło: wyniki wywiadów kwestionariuszowych.

Analiza **ilorazu szans**¹⁵⁹ dotyczących sposobów wypoczynku podczas turystycznych wyjazdów urlopowych pozwala stwierdzić, że szanse w przypadku takich form, jak:

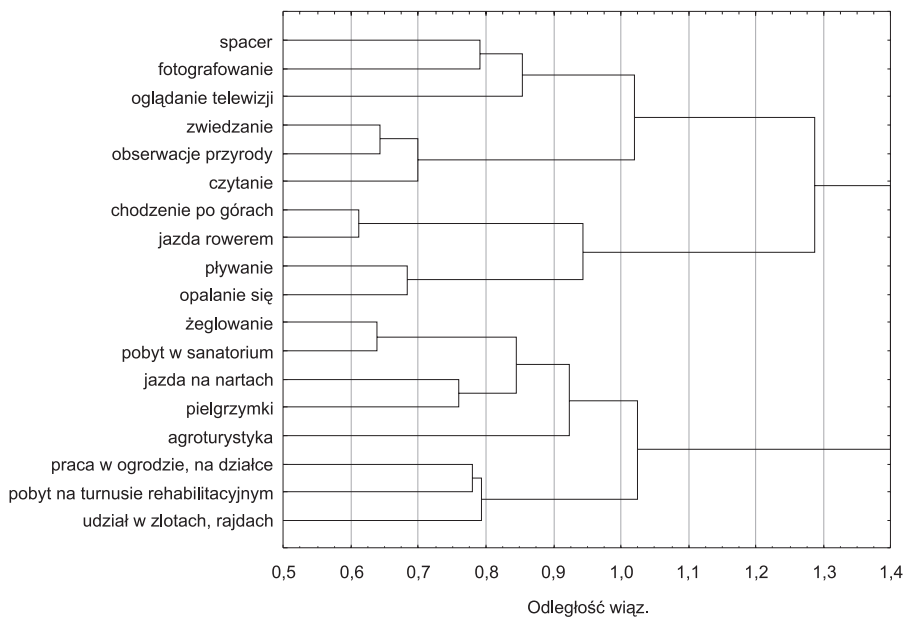
- spacery – wzrastają w przypadku kobiet przeszło 2-krotnie oraz wśród osób zamężnych/żonatych blisko 2-krotnie w grupie [S];
- chodzenie po górach – wzrastają 2-krotnie wśród osób zamężnych/żonatych w grupie [N];
- pływanie – wzrastają 2-krotnie wraz ze wzrostem poziomu wykształcenia w grupie [N];
- jazda na nartach – wzrastają 2-krotnie wraz ze wzrostem wykształcenia oraz dochodów w grupie [N], a także w nieznacznym stopniu (1,4-krotnie) wraz z wykształceniem w grupie [S];
- oglądanie telewizji – wzrastają około 1,5-krotnie wraz z wiekiem zarówno w grupie [N], jak i [S];
- zwiedzanie – wzrastają 1,6-krotnie wraz ze wzrostem dochodów w grupie [N] oraz wśród kobiet w grupie [S];

¹⁵⁹ Zał. 6.3.3, ryc. 89–106.

a) osoby niesłyszące

Metoda Warda

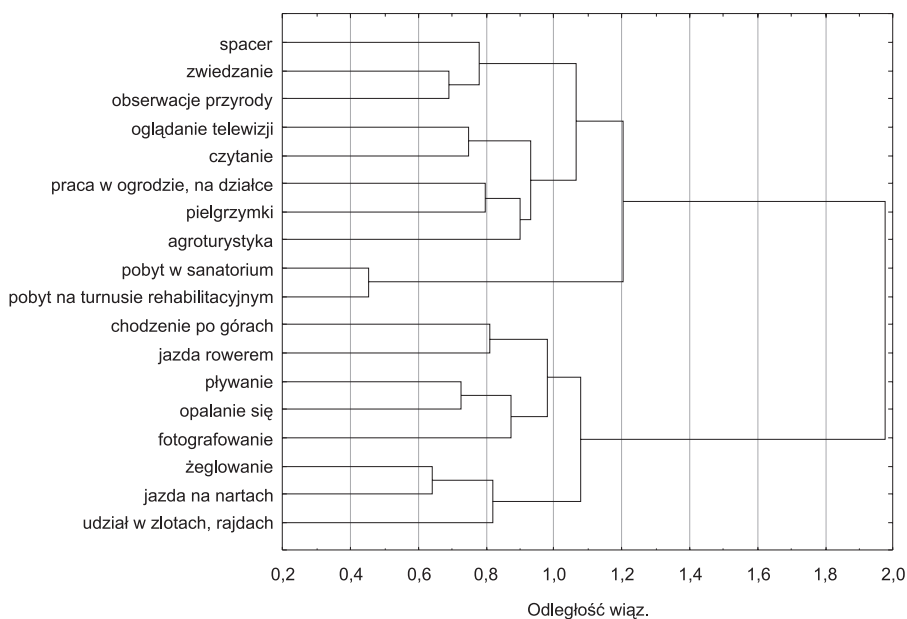
1 – r Pearsona

b) osoby słyszące

Metoda Warda

1 – r Pearsona

Ryc. 6.6. Sposoby spędzania czasu wolnego podczas wyjazdów urlopowych lub wakacyjnych
 Źródło: wyniki wywiadów kwestionariuszowych.

Tabela 6.36. Cechy respondentów a preferowane sposoby wypoczynku podczas turystycznych wyjazdów urlopowych lub wakacyjnych

Sposoby wypoczynku	Cechy respondentów									
	P	W	S	PR	C	SM	RDO	ROD	D	SZ
Spacery										
Chodzenie po górach										
Pływanie										
Opalanie się										
Żeglowanie										
Jazda rowerem										
Jazda na nartach										
Oglądanie telewizji										
Fotografowanie										
Zwiedzanie										
Obserwacje przyrody										
Czytanie										
Praca w ogrodzie, na działce										
Pielgrzymki										
Udział w zlotach, rajdach										
Agroturystyka										
Pobyt w sanatorium										
Pobyt na turnusie rehabilitacyjnym										
Inne										

 wskazania osób słyszących

 wskazania osób niesłyszących

Odcieniem szarości i deseniem zaznaczono cechy, które wpływają w sposób istotny statystycznie na sposób wypoczynku podczas wyjazdów turystycznych (wartość $p \leq 0,05$) – na podstawie obliczeń: zał. 6.3.1, tab. 28–32.

P – płeć, W – wiek, S – wykształcenie, PR – aktywność zawodowa, C – stan cywilny, SM – sytuacja materialna, RDO – liczba członków rodziny: dorośli, RDZ – liczba członków rodziny: dzieci, D – dochód, SZ – stan zdrowia.

Źródło: wyniki wywiadów kwestionariuszowych.

- g) obserwacje przyrody – wzrastają 1,6-krotnie wraz z pogarszaniem się stanu zdrowia w grupie [N], podobnie, bo 1,4-krotnie w grupie [S], ponadto w grupie [S] szansa ta wzrasta 1,4-krotnie wśród kobiet;
- h) czytanie książek, gazet – wzrastają 1,4-krotnie wraz z wiekiem oraz wzrostem poziomu wykształcenia w grupie [N], ponadto około 1,4-krotnie wraz z wiekiem i pogarszaniem się stanu zdrowia, a także wśród kobiet w grupie [N];
- i) praca w ogrodzie, na działce – wzrastają około 1,5-krotnie wraz z liczbą dzieci w rodzinie oraz wzrostem poziomu dochodów w grupie [N] oraz prawie 2-krotnie wraz z wiekiem i wśród osób zamężnych/żonatych w grupie [S];
- j) pielgrzymki – wzrastają około 2-krotnie w przypadku kobiet wraz z wiekiem oraz wzrostem liczby dzieci w rodzinie w grupie [N] i także blisko 2-krotnie wraz z wiekiem oraz w przypadku osób zamężnych/żonatych w grupie [S];

- k) agroturystyka – wzrastają przeszło 2-krotnie wraz z pogarszaniem się stanu zdrowia w grupie [N];
- l) pobyt w sanatorium – wzrastają około 2-krotnie wraz z wiekiem oraz pogarszaniem się stanu zdrowia w grupie [S];
- m) pobyt na turnusie rehabilitacyjnym – wzrastają 6-krotnie wraz z pogarszaniem się stanu zdrowia oraz 2-krotnie wraz z wiekiem w grupie [N], natomiast około 2-krotnie wraz z pogarszaniem się stanu zdrowia oraz z wiekiem w grupie [S].

Analiza sposobu wypoczynku z uwzględnieniem **wieku**¹⁶⁰ respondentów wykazuje, że w przypadku takich form, jak:

- a) spacer, oglądanie telewizji, czytanie książek, gazet, praca w ogrodzie, na działce – w grupie [S] ich udział wraz z wiekiem wzrasta;
- b) wędrówki górskie, pływanie, opalanie się, jazda na nartach, zloty, rajdy – w grupie [S] ich udział wraz z wiekiem maleje;
- c) jazda rowerem, fotografowanie – zarówno w grupie [N], jak i [S] wraz z wiekiem popularność tego typu zajęć maleje;
- d) pobyt w sanatorium, na turnusie rehabilitacyjnym – zarówno w grupie [N], jak i [S] wraz z wiekiem udział w tego typu wyjazdach wzrasta;
- e) udział w pielgrzymkach – w grupie [N] wraz z wiekiem wzrasta.

Poziom **wykształcenia**¹⁶¹ wpływa w sposób istotny na podejmowanie takich form wypoczynku, jak:

- a) wędrówki górskie – zarówno w grupie [N], jak i [S] zależność wprost proporcjonalna;
- b) pływanie, żeglowanie, jazda na nartach – w grupie [S] zależność wprost proporcjonalna
- c) udział w pielgrzymkach – zarówno w grupie [S], jak i [N] zależność odwrotnie proporcjonalna.

Poziom **dochodów**¹⁶² w znacznym stopniu ma wpływ na podejmowanie takich form wypoczynku, jak:

- a) jazda na nartach – zarówno w grupie [N], jak i [S] zależność wprost proporcjonalna;
- b) pływanie, żeglowanie – w grupie [S] zależność wprost proporcjonalna;
- c) spacer, praca w ogrodzie, na działce – w grupie [S] zależność odwrotnie proporcjonalna
- d) udział w pielgrzymkach – w przypadku grupy [S] zależność odwrotnie proporcjonalna, natomiast w grupie [N] największy odsetek wskazań tej formy spędzania czasu wolnego był wśród osób o najwyższych dochodach.

Analiza preferowanych sposobów wypoczynku podczas urlopów lub wakacji z uwzględnieniem wieku, wykształcenia oraz dochodów wykazała, że w obu badanych grupach występuje istotna zależność między: (1) wiekiem a popularnością takich form wypoczynku, jak: jazda rowerem, fotografowanie, praca w ogrodzie, na działce, udział w pielgrzymkach oraz pobyt na turnusie rehabilitacyjnym; (2) wy-

¹⁶⁰ Zał. 6.3.2, tab. 13.

¹⁶¹ Zał. 6.3.2, tab. 14.

¹⁶² Zał. 6.3.2, tab. 15.

kształceniem a preferencjami w zakresie wędrówek górskich i pływania; (3) dochodami a jazdą na nartach oraz udziałem w pielgrzymkach.

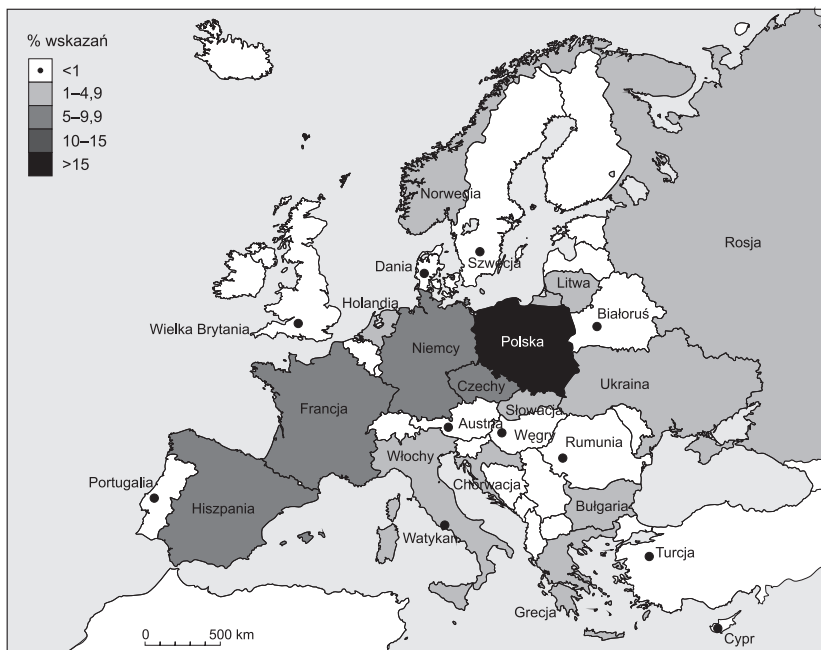
6.3.8. Najdalsza podróż turystyczna

Najdalsza podróż turystyczna, jaką respondenci odbyli w swoim życiu, w przypadku przeszło 1/3 osób niesłyszących nie wykraczała poza granice kraju. Natomiast w grupie [S] proporcje te były mniejsze i wynosiły 1/5 (tab. 6.37). Osoby niesłyszące tak jak i słyszące odwiedzały najczęściej państwa sąsiadujące (Niemcy, Cze-

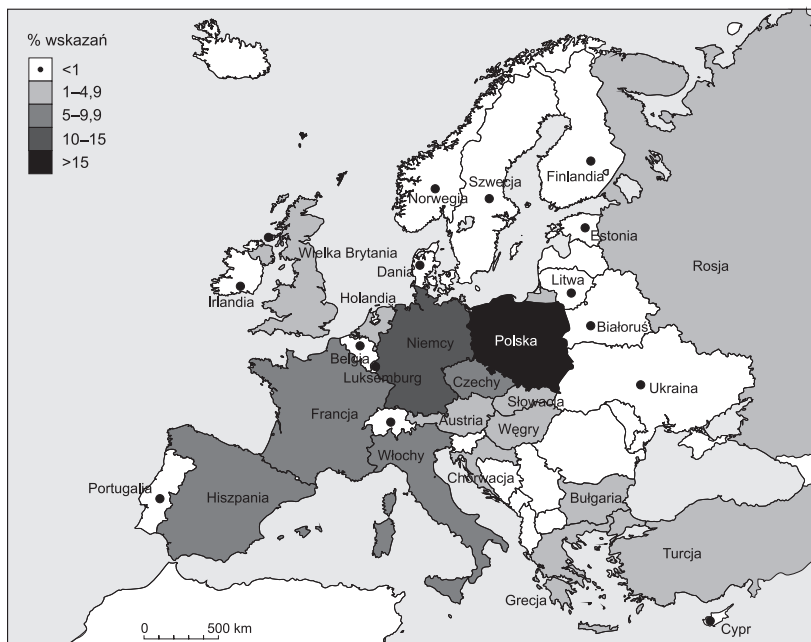
Tabela 6.37. Miejsca docelowe najdalszej podróży turystycznej

Osoby niesłyszące		Osoby słyszące	
kraj	[%] wskazań	kraj	[%] wskazań
Polska	36,15	Polska	21,07
Niemcy	7,69	Niemcy	10,29
Francja	6,92	Włochy	8,45
Hiszpania	6,92	Czechy	6,31
Czechy	6,15	Hiszpania	6,21
Chorwacja	3,80	Francja	6,06
Włochy	3,10	Grecja	3,53
Tunezja	3,10	Wielka Brytania	3,38
Słowacja	3,10	Egipt	3,03
Bułgaria	2,30	Chorwacja	2,88
Norwegia	1,50	Turcja	2,19
Ukraina	1,50	Holandia	1,94
Litwa	1,50	Austria	1,89
Rosja	1,50	Węgry	1,84
Grecja	1,50	Tunezja	1,74
Wypowiedzi jednostkowe: Kanada, Szwecja, Białoruś, Wielka Brytania, Cypr, Algieria, Rumunia, Turcja, Portugalia, Dania, Watykan, Austria, Węgry, Mauritius, USA		USA	1,69
		Rosja	1,39
		Słowacja	1,29
		Bułgaria	1,04
		Irlandia	1,00
		Wypowiedzi jednostkowe: Ukraina, Chiny, Portugalia, Szwecja, Litwa, Dania, Indie, Norwegia, Kanada, Belgia, Finlandia, Szwajcaria, Brazylia, Kuba, Maroko, Japonia, Kanada, Meksyk, Izrael, RPA, Chile, Nowa Zelandia, Luksemburg, Tajlandia, Ekwador, Hawaje, Kenia, Estonia, Peru, Dominikana, Madagaskar, Cypr, Wenezuela, Bangladesz, Argentyna, Puerto Rico, Seszele, Namibia, Malezja, Afganistan, Gabon, Irak, Tajwan, Białoruś oraz Antarktyda	

Źródło: wyniki wywiadów kwestionariuszowych.

Ryc. 6.7. Najdalsza podróż turystyczna – wypowiedzi osób niesłyszących
Źródło: opracowanie własne w oparciu o wyniki wywiadów kwestionariuszowych.

Ryc. 6.8. Najdalsza podróż turystyczna – wypowiedzi osób słyszących
Źródło: opracowanie własne w oparciu o wyniki wywiadów kwestionariuszowych.

chy) oraz popularne destynacje turystyczne, takie jak Francja, Hiszpania, Włochy i Chorwacja. Jednakże w przypadku osób niesłyszących widoczna jest większa koncentracja podróży w skali Europy (podróże do Afryki Północnej, Ameryki Północnej były wskazywane jedynie w wypowiedziach jednostkowych). W grupie [S] odnotowano większe zróżnicowanie obszarów docelowych podróży zagranicznych. Wypowiedzi respondentów ilustrują mapy (ryc. 6.7, 6.8) dotyczące skali Europy oraz ukazujące całość wskazań odnoszących się do skali świata (ryc. 6.9, 6.10).

6.3.9. Wydatki na cele turystyczne

Wydatki na cele turystyczne osób niesłyszących wynoszą w skali roku najczęściej w granicach 500–1000 zł (32,19%), następnie do 500 zł (27,00%), 1001–2000 zł (24,65%) oraz powyżej 2000 zł (3,42%). Pozostała część respondentów (12,74%) nie udzieliła odpowiedzi na to pytanie. W porównaniu wydatków na cele turystyczne w grupie [N] i [S] uwzględniono część dochodów rocznych przeznaczanych na podróże turystyczne w powiązaniu z takimi cechami, jak wiek, wykształcenie oraz dochody.

Wiek¹⁶³ respondentów w sposób istotny wpływa na wydatki na cele turystyczne w przypadku najniższej kategorii (do 3% części rocznych dochodów), w odniesieniu do której w grupie [S] widoczny jest wzrost wskazań tego przedziału wraz z wiekiem. Analiza wielkości wydatków na cele turystyczne w skali roku z uwzględnieniem poziomu **wykształcenia**¹⁶⁴ nie wykazała wyraźnych prawidłowości. Natomiast poziom **dochodów**¹⁶⁵ w sposób istotny wpływa na wydatki na cele turystyczne w przedziale: 6–10% oraz ponad 10% rocznych dochodów w przypadku grupy [S] – wraz ze wzrostem dochodów odsetek wskazań tych przedziałów wzrasta. Dane dotyczące wydatków na cele turystyczne w skali roku z uwzględnieniem takich cech, jak wiek, wykształcenie oraz dochody, pozwalają na stwierdzenie, że w przypadku obu badanych grup wykształcenie wpływa w sposób istotny na wydatki w najwyższym z analizowanych przedziałów (powyżej 10%).

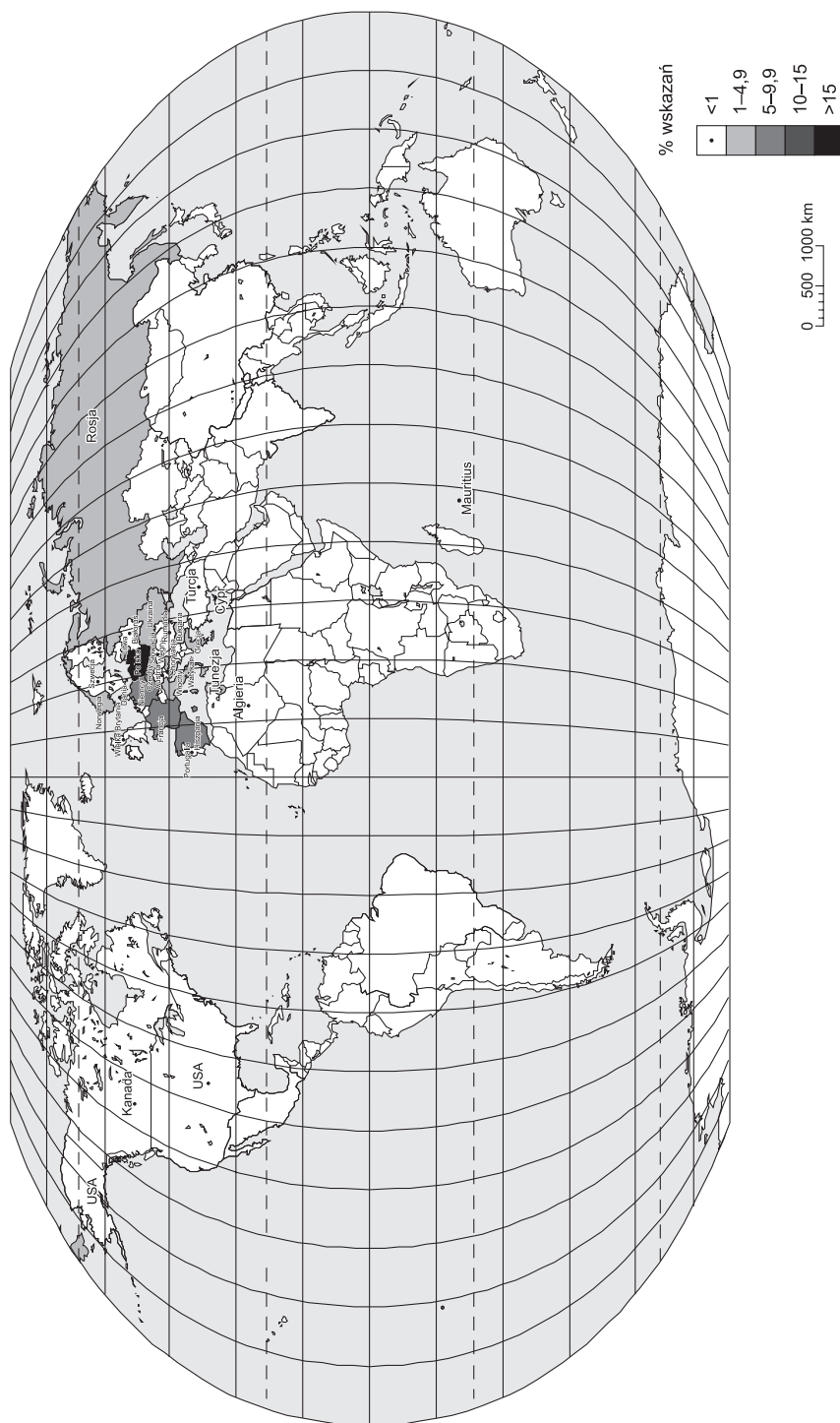
6.3.10. Preferowany rodzaj zakwaterowania

Osoby niesłyszące najczęściej korzystały z zakwaterowania u znajomych, następnie kwatery prywatnych, pensjonatów, domków letniskowych oraz hoteli. Natomiast grupa [S] najczęściej wskazywała na kwatery prywatne, a w dalszej kolejności uplasowały się pensjonaty, domki letniskowe, hotele oraz zakwaterowanie u znajomych. Istotne różnice w badanych grupach wystąpiły w odniesieniu do zakwaterowania u znajomych oraz wykorzystania obiektów uzdrowiskowych i schronisk, częściej wskazywanych w grupie [N]. Osoby słyszące z kolei w większym zakresie korzystały z usług pensjonatów i kwatery prywatnych (tab. 6.38).

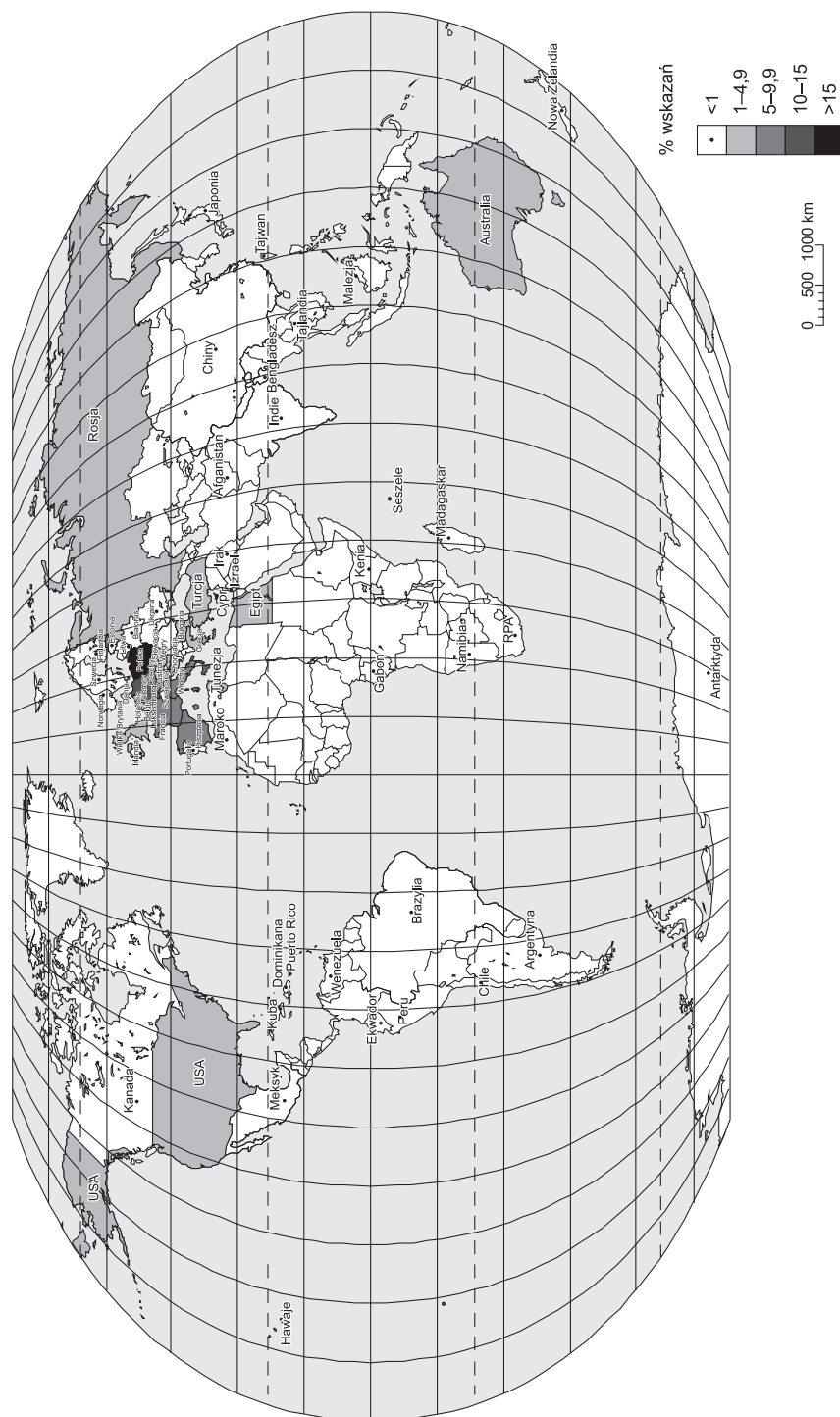
¹⁶³ Zał. 6.3.2, tab. 16.

¹⁶⁴ Zał. 6.3.2, tab. 17.

¹⁶⁵ Zał. 6.3.2, tab. 18.

Ryc. 6.9. Najdalsza podróż turystyczna w skali świata – wypowiedzi osób niesłyszących
 Źródło: opracowanie własne w oparciu o wyniki wywiadów kwestionariuszowych.

Ryc. 6.10. Najdalsza podróż turystyczna w skali świata – wypowiedzi osób słyszanych
Źródło: opracowanie własne w oparciu o wyniki wywiadów kwestionariuszowych.

Tabela 6.38. Preferowany rodzaj zakwaterowania

Rodzaj zakwaterowania	N	S	p
	% wskazań		
Hotel	20,96	27,04	0,09260
Pensjonat	28,74	39,11	0,00920
Schronisko	18,56	8,59	0,00004
Kwaterna prywatna	33,53	41,70	0,04269
Domek letniskowy	22,16	28,07	0,10582
Kemping	4,79	5,70	0,62831
Namiot	7,19	9,63	0,30637
Obiekt uzdrowskiowy	16,77	6,59	0,00000
Zakwaterowanie u znajomych	41,92	25,26	0,00000
Inne	2,99	1,48	0,14753

Źródło: wyniki wywiadów kwestionariuszowych.

Tabela 6.39. Cechy respondentów a preferowany rodzaj zakwaterowania podczas urlopowych lub wakacyjnych wyjazdów turystycznych

Rodzaj zakwaterowania	Cechy respondentów									
	P	W	S	PR	C	SM	RDO	ROD	D	SZ
Hotel										
Pensjonat										
Schronisko										
Kwaterna prywatna										
Domek letniskowy										
Kemping										
Namiot										
Obiekt uzdrowskiowy										
Zakwaterowanie u znajomych, rodziny										
Inne										

 wskazania osób słyszących

 wskazania osób niesłyszących

Odcieniem szarości i deseniem zaznaczono cechy, które wpływają w sposób istotny statystycznie na rodzaj zakwaterowania podczas wyjazdów turystycznych (wartość $p \leq 0,05$) – na podstawie obliczeń: zał. 6.3.1, tab. 33–35.

P – płeć, W – wiek, S – wykształcenie, PR – aktywność zawodowa, C – stan cywilny, SM – sytuacja materialna, RDO – liczba członków rodziny: dorośli, RDZ – liczba członków rodziny: dzieci, D – dochód, SZ – stan zdrowia.

Źródło: wyniki wywiadów kwestionariuszowych.

Na wybór rodzaju zakwaterowania istotny wpływ najczęściej wywierają takie cechy, jak wiek oraz sytuacja materialna (tab. 6.39). Ponadto aktywność zawodowa oraz stan cywilny.

Analiza **ilorazu szans**¹⁶⁶ wyboru rodzaju zakwaterowania wykazała, że szanse te w odniesieniu do takich form, jak:

- a) hotele – wzrastają 1,6-krotnie wraz ze wzrostem poziomu dochodów w grupie [S];
- b) pensjonaty – wzrastają około 1,5-krotnie w przypadku kobiet w grupie [N];
- c) domek letniskowy – wzrastają 3-krotnie w przypadku osób zamężnych/żonatych w grupie [N];
- d) pole namiotowe – wzrastają 2-krotnie wraz z pogarszaniem się sytuacji materialnej w grupie [S];
- e) obiekty uzdrowiskowe – wzrasta około 3-krotnie wraz z pogarszaniem się stanu zdrowia zarówno w grupie [N], jak i [S], a także wraz z wiekiem w grupie [N];
- f) zakwaterowanie u znajomych – wzrastają 1,6-krotnie wraz z pogarszaniem się sytuacji materialnej w grupie [S].

Wiek¹⁶⁷ ma istotny wpływ na wybór rodzaju zakwaterowania w przypadku:

- a) schronisk, domów letniskowych, pól kempingowych, pól namiotowych – w grupie [S] zainteresowanie tego typu obiektami wraz z wiekiem systematycznie maleje;
- b) zakwaterowania u znajomych, rodziny – w grupie [N] zależność odwrotnie proporcjonalna;
- c) obiektów uzdrowiskowych – zarówno w grupie [N], jak i [S] wraz z wiekiem ich wykorzystanie wzrasta.

Poziom **wykształcenia**¹⁶⁸ ma istotny wpływ na wybór takiego rodzaju zakwaterowania, jak:

- a) hotele – w grupie [S] zależność wprost proporcjonalna;
- b) nocleg u znajomych, rodziny – w grupie [S] zależność odwrotnie proporcjonalna.

Wśród społeczności [N] nie zaobserwowano istotnego wpływu poziomu wykształcenia na wybór rodzaju zakwaterowania.

Poziom **dochodów**¹⁶⁹ ma istotny wpływ na wybór takich form zakwaterowania, jak:

- a) hotele i pensjonaty – w grupie [S] zależność wprost proporcjonalna;
- b) pola namiotowe, nocleg u rodziny, znajomych – w grupie [S] zależność odwrotnie proporcjonalna.

W grupie [N] nie stwierdzono istotnego związku między poziomem dochodów a rodzajem zakwaterowania wybieranym podczas turystycznych podróży. Analiza rodzaju preferowanego zakwaterowania z uwzględnieniem cech respondentów, takich jak wiek, wykształcenie oraz dochód, wykazała, że w przypadku obu badanych

¹⁶⁶ Zał. 6.3.3, ryc. 107–115.

¹⁶⁷ Zał. 6.3.2, tab. 19.

¹⁶⁸ Zał. 6.3.2, tab. 20.

¹⁶⁹ Zał. 6.3.2, tab. 21.

grup wiek wpływa na popularność korzystania z obiektów uzdrowiskowych oraz noclegów u znajomych lub rodziny.

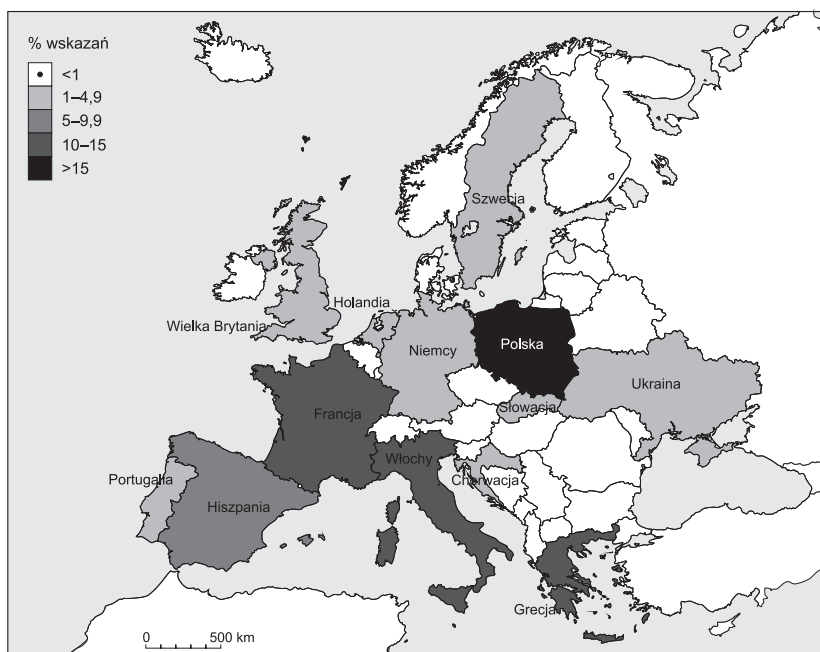
6.3.11. Podróże marzeń

Osoby niesłyszące częściej swoje marzenia o podróżach turystycznych ograniczają do wyjazdów krajowych (tab. 6.40). Kolejnymi, wymarzonymi destynacjami są popularne pod względem turystycznym kraje basenu Morza Śródziemnego: Francja, Włochy, Grecja i Hiszpania. Na podkreślenie zasługuje fakt wymienienia w grupie [N] większej liczby wymarzonych kierunków podróży. W porównaniu do wskazań w grupie [S] zauważalna jest jednak koncentracja wymienianych miejsc na półkuli północnej (w obrębie Europy, Ameryki Północnej, Azji oraz Afryki Północnej). Osoby słyszące wskazywały destynacje na wszystkich kontynentach z wyjątkiem Antarktydy (ryc. 6.11–6.14). Widoczna jest w ich odpowiedziach znana tendencja

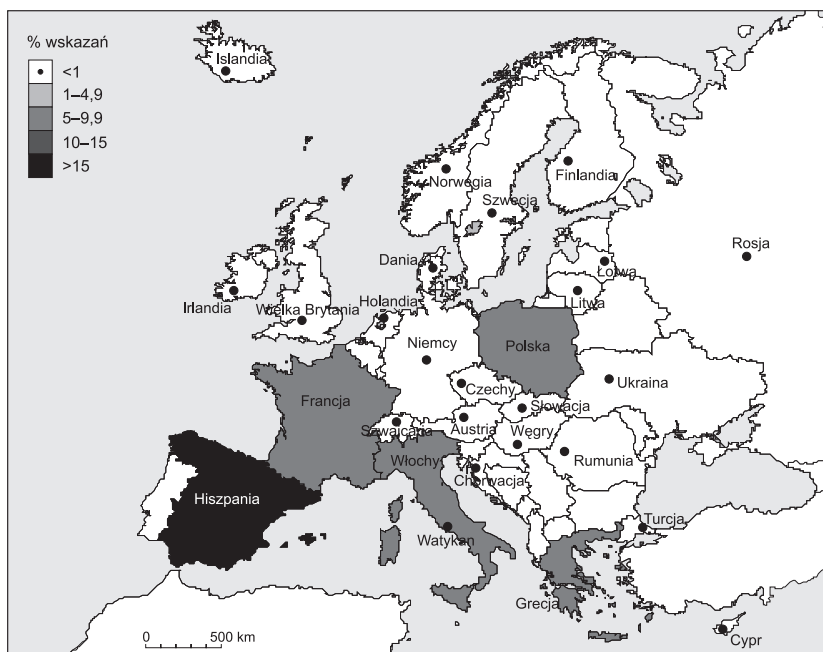
Tabela 6.40. Miejsca docelowe wymarzonych podróży turystycznych

Osoby niesłyszące		Osoby słyszące	
kraj	[%] wskazań	kraj, region	[%] wskazań
Polska	20,00	Hiszpania	15,51
Włochy	10,00	Polska	8,21
Grecja	10,00	Egipt	7,82
Francja	10,00	Australia	6,28
Hiszpania	6,00	Francja	6,15
USA	4,00	Włochy	5,64
Niemcy	4,00	Grecja	5,51
Szwecja	4,00	USA	4,87
Chiny	4,00	Chiny	3,36
Tunezja	4,00	Brazylia	2,44
Egipt	4,00	Meksyk	2,31
Kanada	4,00	Indie	2,18
Portugalia	2,00	Japonia	1,79
Chorwacja	2,00	Watykan	1,67
Holandia	2,00	Hawaje	1,54
Słowacja	2,00	Bora Bora	1,28
Wielka Brytania	2,00	Wyspy Karaibskie	1,28
Sudan	2,00		
Kanada	2,00		
Ukraina	2,00		
Mongolia	2,00		

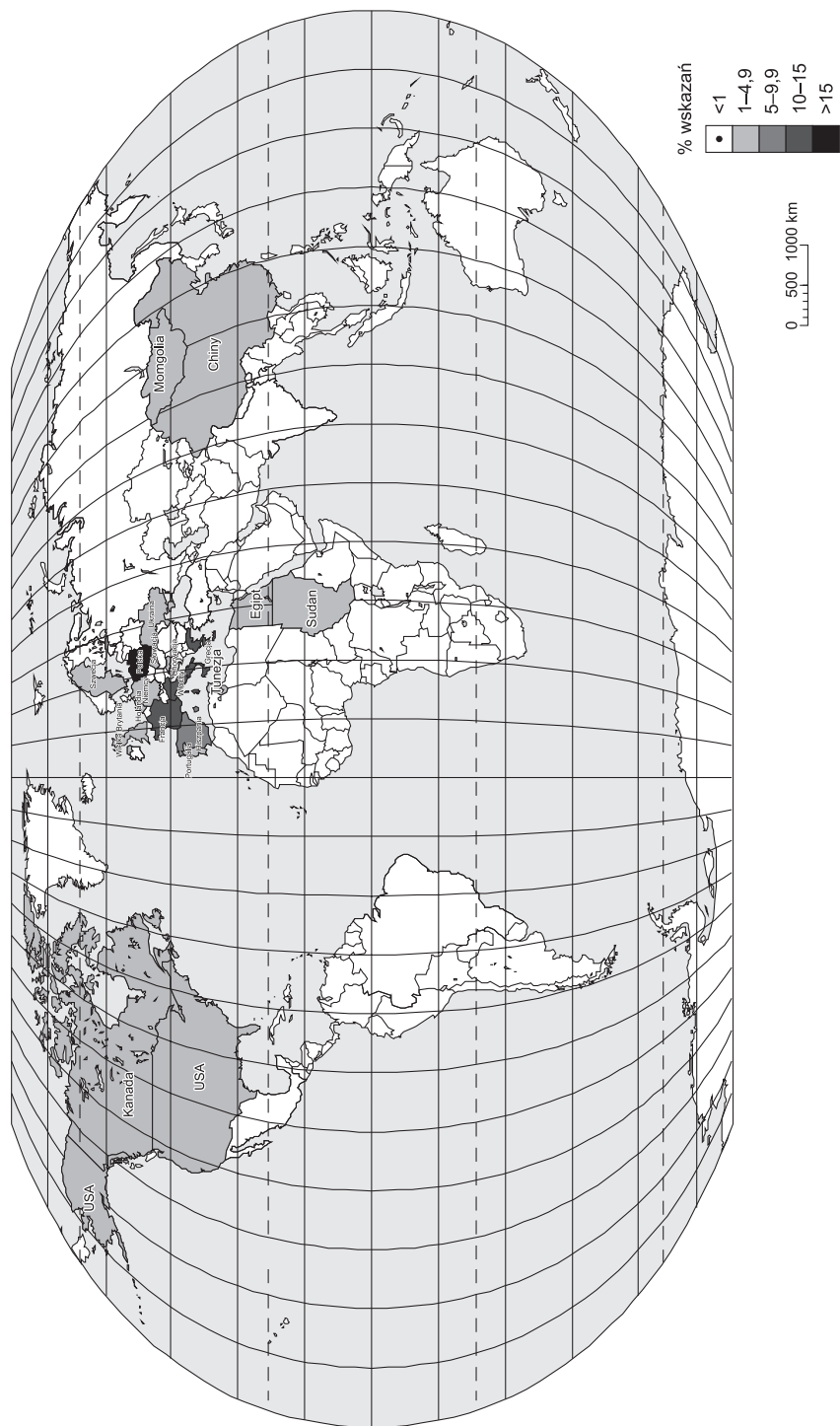
Źródło: wyniki wywiadów kwestionariuszowych.

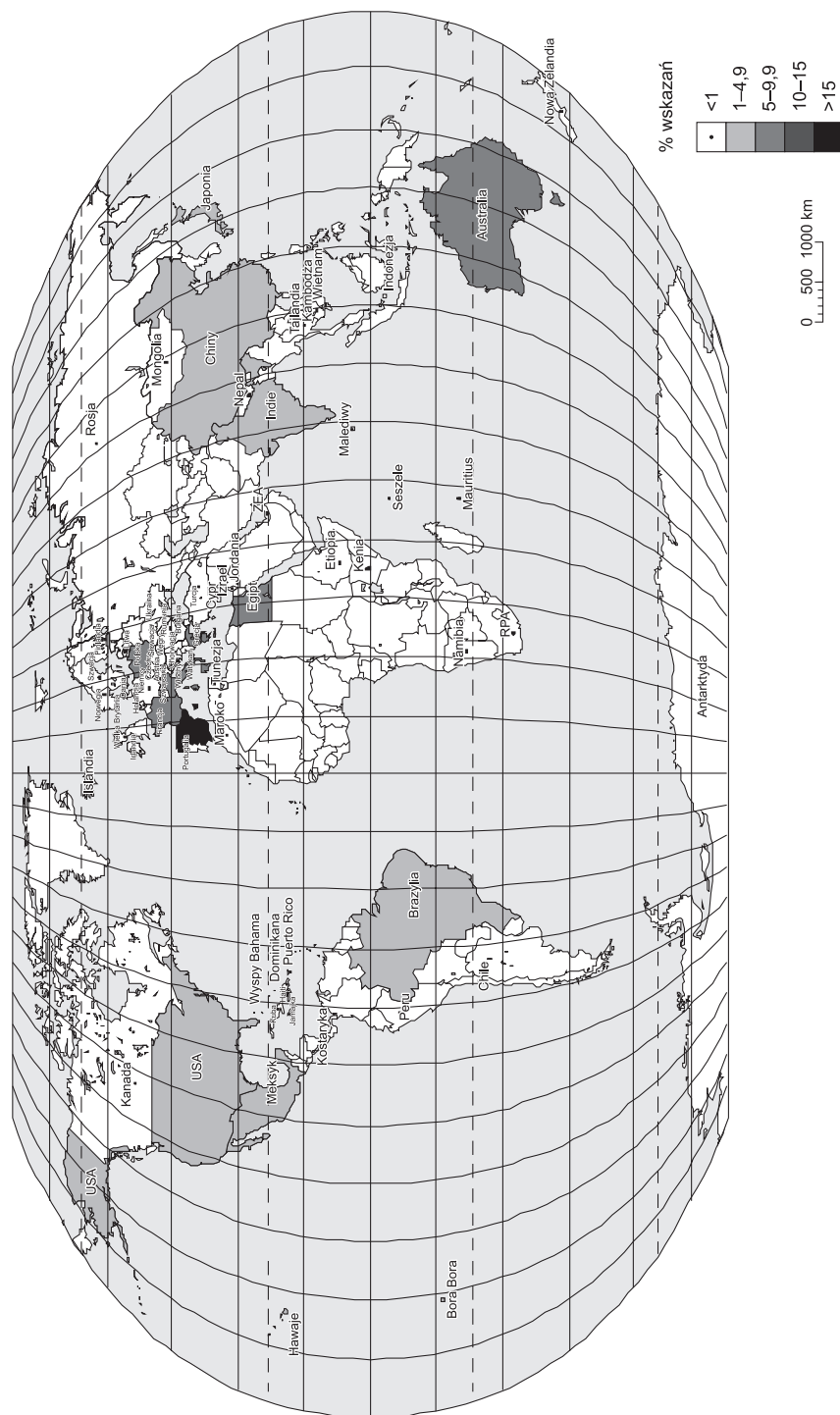
Ryc. 6.11. Wymarzone podróże turystyczne – wypowiedzi osób niesłyszących
Źródło: opracowanie własne w oparciu o wyniki wywiadów kwestionariuszowych.

Ryc. 6.12. Wymarzone podróże turystyczne – wypowiedzi osób słyszących
Źródło: opracowanie własne w oparciu o wyniki wywiadów kwestionariuszowych.

Ryc. 6.13. Wymarzone podróże turystyczne w skali świata – wypowiedzi osób niesłyszących
Źródło: opracowanie własne w oparciu o wyniki wywiadów kwestionariuszowych.

Ryc. 6.14. Wymarzone podróże turystyczne w skali świata – wypowiedzi osób słyszących
 Źródło: opracowanie własne w oparciu o wyniki wywiadów kwestionariuszowych.

dotycząca popularności wyjazdów na południe Europy (do Hiszpanii, Francji, Włoch i Grecji), a także zainteresowanie podróżami do Egiptu, Australii, Stanów Zjednoczonych i Chin.

6.3.12. Czynniki utrudniające udział w turystyce

Występowanie przeszkód utrudniających realizację marzeń turystycznych potwierdziło w grupie [N] 89,31%, a w grupie [S] 80,69% ($p = 0,00804$). Istotny statystycznie wpływ na wskazywanie tych przeszkód miały w przypadku osób niesłyszących ich dochody, natomiast w grupie [S] oprócz dochodów powiązana z nimi sytuacja materialna oraz liczba dzieci w rodzinie¹⁷⁰. Zarówno osoby niesłyszące, jak i słyszące na pierwszym miejscu wśród czynników utrudniających realizację marzeń o podróżach turystycznych wymieniały trudności finansowe (tab. 6.41). Następnie wśród kategorii poddanych analizie w grupie [N] wskazywano brak ciekawych ofert w biurach podróży oraz zły stan zdrowia, natomiast w grupie [S] zły stan zdrowia oraz brak rzetelnych informacji, umożliwiających samodzielne planowanie wyjazdu. Różnice we wszystkich analizowanych kategoriach czynników między grupami [N] i [S] są istotne statystycznie. Osoby niesłyszące w większym zakresie wskazywały jako utrudnienie zły stan zdrowia oraz brak odpowiedniej oferty turystycznej, a także rzetelnych informacji. Z kolei w grupie [S] częściej wskazywano na problemy finansowe (różnice odsetka wskazań w stosunku do grupy [N] były istotne statystycznie).

Do cech, które wyraźnie wpływają na występowanie utrudnień w realizacji marzeń o podróżach turystycznych, należą przede wszystkim takie, jak: sytuacja materialna oraz stan zdrowia (tab. 6.42). Wskazywane najczęściej trudności finansowe mają w przypadku obu badanych grup związek z wiekiem, a w przypadku grupy [N] także z liczbą dorosłych członków w rodzinie.

Analiza **ilorazu szans**¹⁷¹ dotyczących występowania utrudnień w realizacji wymarzonych wyjazdów turystycznych pozwala stwierdzić, że szanse na występowanie

Tabela 6.41. Czynniki utrudniające realizację marzeń turystycznych

Czynniki	N	S	p
	% wskazań		
Trudności finansowe	67,61	73,04	0,17405
Zły stan zdrowia	21,13	12,68	0,00594
Brak ciekawych ofert w biurach podróży	38,73	6,05	0,00000
Brak rzetelnych informacji umożliwiających samodzielne planowanie wyjazdu	19,01	11,64	0,01260
Inne	0,70	1,35	0,36700

Źródło: wyniki wywiadów kwestionariuszowych.

¹⁷⁰ Zał. 6.3.1, tab. 36.

¹⁷¹ Zał. 6.3.3, ryc. 116.

Tabela 6.42. Cechy respondentów a czynniki utrudniające realizację marzeń turystycznych

Czynniki	Cechy respondentów									
	P	W	S	PR	C	SM	RDO	ROD	D	SZ
Trudności finansowe										
Zły stan zdrowia										
Brak ciekawych ofert w biurach podróży										
Brak rzetelnych informacji umożliwiających samodzielne planowanie wyjazdu										
Inne										

 wskazania osób słyszących

 wskazania osób niesłyszących

Odcieniem szarości i deseniem zaznaczono cechy, które wpływają w sposób istotny statystycznie na utrudnienia w realizacji marzeń wyjazdów turystycznych (wartość $p \leq 0,05$) – na podstawie obliczeń: zał. 6.3.1, tab. 37.

P – płeć, W – wiek, S – wykształcenie, PR – aktywność zawodowa, C – stan cywilny, SM – sytuacja materialna, RDO – liczba członków rodziny: dorośli, RDZ – liczba członków rodziny: dzieci, D – dochód, SZ – stan zdrowia.

Źródło: wyniki wywiadów kwestionariuszowych.

nie tych czynników rosną wraz z pogarszaniem się sytuacji materialnej – 2-krotnie w grupie [N] oraz przeszło 3-krotnie w grupie [S], ponadto wraz z pogarszaniem się stanu zdrowia – prawie 2-krotnie w grupie [N] i 1,5-krotnie w grupie [S].

Szanse¹⁷² na wystąpienie takich utrudnień, jak:

- problemy finansowe – wzrastają wraz z pogarszaniem się sytuacji finansowej – w grupie [N] 4-krotnie, a w grupie [S] 6-krotnie;
- zły stan zdrowia – wzrastają 2-krotnie wraz z pogarszaniem się sytuacji materialnej w grupie [N] oraz zdecydowanie (6-krotnie) w grupie deklarującej zły stan zdrowia w porównaniu do grupy o przeciętnym stanie zdrowia [S];
- brak ciekawych ofert w biurach podróży – wzrastają przeszło 2-krotnie w przypadku osób zamężnych/zonatyh w grupie [N].

Osoby niesłyszące wskazywały także aktualne przyczyny utrudniające wyjazdy turystyczne, do których zaliczono: problemy finansowe (47,9%); wadę słuchu (39,7%); brak ciekawych ofert turystycznych (27,1%); problemy w porozumiewaniu się (25,34%); niedostosowanie oferty turystycznej do potrzeb osób niesłyszących (23,3%); zły stan zdrowia (21,9%); brak akceptacji społecznej (19,5%) oraz brak rzetelnych informacji na temat możliwości organizacji wyjazdów (17,5%).

6.4. Nastawienie do integracji społecznej w czasie wolnym

Osoby niesłyszące na pytanie: „Czy chętnie spędzają czas z osobami słyszącymi?” odpowiadały najczęściej „tak” (39,7%), jednak niemalże tak samo liczna grupa odpowiedziała „nie” (34,2%), pozostali (26,1%) nie udzielili odpowiedzi na to pyta-

¹⁷² Zał. 6.3.3, ryc. 117–120.

nie. Osoby, które niechętnie spędzają czas wolny w środowisku słyszących, w uzasadnieniu podały: brak możliwości komunikowania się, brak znajomości języka migowego wśród osób słyszących (63%); niewielu słyszących znajomych, nie znam tego środowiska (11%); nie lubię, wolę swoje środowisko (6%); wszystko zależy od zachowania osób słyszących, ich akceptacji społecznej i znajomości języka migowego (3%); brak akceptacji społecznej (2%); nie mam takiej potrzeby (1%); nudno (1%). Sugestie osób niesłyszących w zakresie koniecznych działań, aby osoby niesłyszące mogły podróżować w większym niż do tej pory zakresie, dotyczyły następujących problemów:

- a) informacji w języku migowym – propozycje odnosiły się do: zwiększenia dostępności informacji o ofercie turystycznej w języku migowym, propagowania znajomości języka migowego w obiektach turystycznych, punktach informacji turystycznej, biurach podróży, wśród przewodników i pilotów turystycznych (17,1%);
- b) środków finansowych – propozycje obejmowały: dofinansowanie wyjazdów, większą ofertę tanich wyjazdów, zwiększenie rynku pracy dostępnej dla osób niesłyszących, wyższe płace, renty i emerytury (15%);
- c) niewystarczającego wykorzystania w zakresie informacji turystycznej wizualnych środków wyrazu – propozycje odnosiły się do szerszego zastosowania sformułowanych prostym językiem napisów, ponadto map, rysunków, fotografii (3%);
- d) większego propagowania turystyki w środowisku osób niesłyszących, rozbudzania ciekawości; tworzenia urozmaiconej oferty np. dla różnych grup wiekowych oraz przedstawiania informacji w prosty, rzetelny, a równocześnie atrakcyjny dla niesłyszących sposób (3%).

Część spośród osób niesłyszących podała, że nie napotyka na większe utrudnienia w organizacji wyjazdów turystycznych, do wypowiedzi jednostkowych należały: „nieważne, jak słyszymy, potrafimy korzystać z wypoczynku maksymalnie, tak jak osoby słyszące”; „nie widzę problemu, aby znaleźć ciekawą ofertę dla niesłyszących – media są rozbudowane i łatwo wszystko znaleźć”; „brak słuchu nie utrudnia turystyki”. Jedna spośród osób niesłyszących apelowała: „nie wstydzicie się nas, miejcie więcej czasu i cierpliwości dla nas”. Zwrócono także uwagę, że o satysfakcji z wypoczynku decyduje wrażliwość na piękno, którą może być obdarzona lub też nie zarówno osoba słysząca, jak i niesłysząca: „dużo osób nie zwraca uwagi na otaczające nas piękno, brak im emocji, wrażeń”.

Wśród osób słyszących część respondentów (25,4%) miała osobisty kontakt z osobami niesłyszącymi. Większa grupa (37,5%) spotkała się z osobami niepełnosprawnymi ruchowo, z osobami niewidomymi (11,1%) oraz innymi rodzajami niepełnosprawności (2,3%). Na pytanie, czy chętnie spędzają lub spędzaliby czas wolny z osobami niepełnosprawnymi, blisko połowa (49,7%) odpowiedziała, że tak, natomiast 28,0% wskazało „nie”. Pozostali respondenci nie udzielili odpowiedzi. Najchętniej osoby sprawne spędzałyby czas wolny z niepełnosprawnymi ruchowo (62 respondentów), następnie z osobami z różnymi rodzajami niepełnosprawności (36 respondentów), z osobami niesłyszącymi (7 respondentów) oraz niewidomymi (6 respondentów na 1780 badanych). Ludzie, którzy spędzają czas wolny z oso-

bami niepełnosprawnymi, w uzasadnieniu podawali, że „są to nasi znajomi”, „to normalni ludzie”, „każdy kontakt ludzki jest korzystny” oraz wskazywali na potrzebę większego uświadamiania społeczeństwa w kwestii problemów osób niepełnosprawnych (więcej kampanii reklamowych, nagłośnienia w TV problemów osób niepełnosprawnych, edukacji ludzi zarówno sprawnych, jak i niepełnosprawnych w zakresie integracji społecznej). Ci, którzy nie chcą spędzać czasu wolnego z osobami niepełnosprawnymi, podawali argumenty przedstawione w tabeli 6.43.

Wyniki badań potwierdziły, że do głównych ograniczeń integracji społecznej w czasie wolnym osób niesłyszących należy bariera językowa. Część respondentów wskazała też na poczucie braku społecznej akceptacji. Należy podkreślić, że integracja społeczna w czasie wolnym, ze względu na jego specyfikę (związaną w dużej mierze z zaspokajaniem potrzeb hedonistycznych), niesłyszącej części społeczeństwa jest procesem trudnym. W obu badanych grupach wystąpiły naturalne tendencje do spędzania tego czasu w środowisku bliskich, znajomych, osób o podobnych zainteresowaniach.

Nastawienie do wspólnego spędzania czasu wolnego jest pozytywne zazwyczaj, gdy jest poparte dobrymi doświadczeniami związanymi z kontaktami z przedstawicielami „drugiego środowiska”. Stąd wydaje się, że podstawowe znaczenie dla procesu integracji mają działania w najbliższym otoczeniu społecznym osób niesłyszących, umożliwiające w sposób naturalny (poprzez kontakty rodzinne, sąsiedzkie, koleżeńskie, towarzyskie) spędzanie czasu wolnego z osobami słyszącymi. Ułatwia to poznanie „kodu zachowań” przez przedstawicieli obu grup, przez co zredukowany jest poziom niepewności (jak się zachować?) spotykany w wypowiedziach zwłaszcza osób słyszących.

Środowisko osób niesłyszących nie jest jednorodne. Uczestnicy badań, posługujący się językiem migowym, zgłaszali potrzebę różnicowania oferty spędzania czasu wolnego, w tym turystycznej, w zależności np. od wieku czy zainteresowań oraz większego propagowania informacji na temat tej oferty w ich języku. Wniosek ten jest bardzo istotny dla animatorów czasu wolnego i organizatorów turystyki, którzy chcąc zachęcić w większym stopniu osoby niesłyszące do skorzystania z ich oferty, powinni zrezygnować z dualnego postrzegania klientów jako słyszących i niesłyszących. Produkt przygotowany z myślą o określonym (pod względem np. wieku, zainteresowań, ceny) segmencie klientów powinien być reklamowany w środowisku osób niesłyszących (w Polsce dobre kanały dystrybucji informacji stanowią oddziały PZG), natomiast wszyscy klienci przed zakupem oferty powinni być informowani o uczestnictwie w imprezie osób o specjalnych potrzebach, jak również o specyfice tych potrzeb. Propozycje te są zgodne ze stwierdzoną prawidłowością związaną z dążeniem do spędzania czasu wolnego wśród osób podobnych. W tym przypadku podobieństwo dotyczy zainteresowań, zaś inne cechy danej osoby, np. rodzaj niepełnosprawności, mogą zejść na drugi plan (przestać być jej głównym wyróżnikiem). Udogodnienia w ofercie turystycznej adresowanej do osób niesłyszących powinny obejmować w szczególności informacje i możliwość komunikowania się w języku migowym, a także napisy, graficzne środki wyrazu, które mogą służyć wszystkim turystom i jednocześnie uwrażliwiać na potrzeby osób niesłyszących. Dobrym rozwiązaniem byłoby większe angażowanie osób

Tabela 6.43. Wyjaśnienie przyczyn niechęci do wspólnego spędzania czasu wolnego z osobami niepełnosprawnymi – wypowiedzi osób słyszących

Powody niechęci	Liczba osób
Dyskomfort samopoczucia	174
Nie wiem, jak się zachować, czuję się: zakłopotany, nieswojo, onieśmielony, spotkania są krępujące, trudno znaleźć wspólny język, nie znam j. migowego, problem z komunikacją, niewiedza, jak się zachować, by nie urazić.	
Chęć odpoczynku, ucieczki od problemów	88
Chcę wypocząć, a tego typu spotkania są trudne, obawa przed obowiązkiem opieki, ciężarem i odpowiedzialnością, kontakt z osobami niepełnosprawnymi, ich widok przeszkadzałby w wypoczynku, wywołuje poczucie obowiązku otoczenia opieką, utrudnia wypoczynek, podczas urlopu organizuję czas wyłącznie dla siebie, urlop ma pomóc odreagować stres, każdy ma swoje problemy, wypalenie zawodowe (praca z osobami niepełnosprawnymi), najchętniej odpoczywamy w środowisku osób podobnych, urlop jest przeznaczony dla rodziny, nie chcę spędzać czasu wolnego z obcymi ludźmi, spędzam go ze znajomymi, bliskimi.	
Brak cierpliwości, czasu, zainteresowania problemami innych	80
Osoby niepełnosprawne opóźniają grupę, nie zawsze mogą dotrzeć tam, gdzie pełnosprawni, takie osoby są obciążeniem; lubię uprawiać turystykę aktywną.	
Nie znam osób niepełnosprawnych, nie potrafię wyjaśnić, nie wiem, brak doświadczenia w tego typu kontaktach, nie poradziłbym sobie, nie nadaję się, nie umiem.	76
Obawa, strach, brak tolerancji	73
Strach przed: innością, chorobą, możliwością zarażenia, przed tym, że ten los może spotkać także mnie, przerażający widok, stereotypy, uprzedzenia, egoizm.	
Brak chęci	21
Nie lubię osób niepełnosprawnych, nie lubię zawierać nowych znajomości, nie mam ochoty.	
Poczucie bezradności	13
Żał mi tych ludzi, boję się własnej bezradności, jest mi przykro, obawiam się, że ich zranię, nie poradzę sobie.	
Poczucie wyższości wobec osób niepełnosprawnych	5
Ludzie sprawni czują się lepsi, gardzą innymi, ludzie są źli, nie lubią osób niepełnosprawnych, współczesna młodzież (niektórzy młodzi ludzie) jest okrutna, ludzie są mili tylko w słowach, nie traktują osób niepełnosprawnych jako pełnoprawnej części społeczeństwa.	
Brak możliwości atrakcyjnej organizacji czasu wolnego z osobami niepełnosprawnymi	5
Brak możliwości zapewnienia rozrywki osobom niepełnosprawnym, brak udogodnień dla nich.	
Zamknięte środowisko osób niepełnosprawnych	3
Osoby niepełnosprawne nie potrafią otworzyć się przed innymi, potrzeba dużo czasu na zaprzyjaźnienie się.	

Źródło: Wyniki wywiadów kwestionariuszowych [n=1780].

nieśłyszących do tworzenia Systemu Informacji Turystycznej adresowanej do ich środowiska.

Diagnoza nastawienia do integracji społecznej osób nieśłyszących i słyszących w czasie wolnym wskazuje, że proces tej integracji wymaga działań długoterminowych i systemowych, związanych zarówno z polityką społeczną państwa, jak i zmianą mentalności społecznej. Podstawą tych działań jest pogłębianie wiedzy na temat uwarunkowań zachowań grup społecznych o specjalnych potrzebach wynikających z określonego rodzaju niepełnosprawności.

*Głuchy wśród głuchych jest najnormalniejszy w świecie. Mówi.
(M. Świdziński – wypowiedź)*

7. Konkluzje

7.1. Wnioski z badań empirycznych w świetle aktualnego stanu wiedzy na temat turystyki osób niesłyszących

Wyniki przeprowadzonej analizy porównawczej cech turystyki osób niesłyszących i słyszących wykazały, że większość osób niesłyszących, podobnie jak słyszących podróżuje w celach turystycznych zarówno podczas weekendów i świąt, jak i w trakcie wakacji oraz urlopów. Odsetek wskazań tego typu podróży w grupie osób niesłyszących nie różnił się w sposób istotny statystycznie od wskazań w grupie osób słyszących. Jednakże pewne różnice, pozwalające na określenie specyfiki środowiska osób niesłyszących jako segmentu turystyki, wystąpiły w cechach podróży. Podczas wyjazdów weekendowych oraz świątecznych **osoby niesłyszące częściej:**

1. wybierały towarzystwo znajomych niż, jak to miało miejsce w grupie osób słyszących – rodziny; świadczy to o dużym znaczeniu grupy odniesienia, jaką jest środowisko osób niesłyszących, posługujących się wspólnym językiem, w tworzeniu warunków sprzyjających satysfakcji z wypoczynku;
2. kontynuowały poza miejscem zamieszkania sposób wypoczynku analogiczny jak w miejscu zamieszkania;
3. zwiedzały wystawy, galerie sztuki – atrakcje, które można poznać poprzez percepcję wzrokową, bez konieczności komunikowania się z osobami słyszącymi;
4. wybierały miejsca kultu religijnego – zaangażowanie w życie religijne może mieć związek z opiekuńczą rolą Kościoła, możliwością uczestniczenia w nabożeństwach w języku migowym, spotkaniach osób niesłyszących organizowanych przy parafiach, ale także z przedstawionymi zależnościami, wskazującymi, że udział w życiu Kościoła wzrasta wraz z obniżaniem się poziomu wykształcenia i dochodów.

Osoby niesłyszące rzadziej, w stosunku do słyszących, wybierały miejsca publiczne typu kino, teatr. Przy czym szansa na spędzanie czasu w miejscach publicznych: zwiedzanie wystaw, galerii czy wyjścia do kawiarni znacznie wzrastała w przypadku osób żyjących w związkach małżeńskich, natomiast na wyjście do kina wraz z wykształceniem.

Osoby niesłyszące tak samo jak słyszące najczęściej podczas weekendów i świąt wyjeżdżały do rodziny i znajomych. Popularność tego kierunku wyjazdu jest charakterystyczna zwłaszcza dla osób z wykształceniem zawodowym i o niskich dochodach. Na sposób wypoczynku poza miejscem zamieszkania, zarówno w grupie osób niesłyszących, jak i słyszących, wpływ miały takie podstawowe cechy, jak: wiek, płeć, dochód oraz liczba dzieci w rodzinie. Jednak istotność tych cech w wyborze form wypoczynku w większym stopniu była widoczna w grupie osób słyszących.

Dane dotyczące turystycznych wyjazdów wakacyjnych i urlopowych wykazały zarówno różnice, jak i podobieństwa badanych grup. Do cech **charakterystycznych** dla turystyki **osób niesłyszących** należą:

1. większa popularność wyjazdów do rodziny i znajomych, a także do miast i do sanatoriów, w przypadku osób słyszących dominowały wyjazdy do typowo turystycznych destynacji, takich jak regiony nadmorskie, górskie, różnica ta związana jest m.in. z prawidłowościami, że urlop u rodziny i znajomych spędzają częściej osoby (także słyszące) o niskich dochodach i niskim poziomie wykształcenia, natomiast w przypadku wyjazdów nad morze, w góry – ich udział wzrasta wraz z poziomem wykształcenia i dochodów;
2. większy udział wyjazdów dwutygodniowych, podczas gdy w próbie osób słyszących potwierdzono znane tendencje dotyczące popularności wyjazdów krótkoterminowych (kilkudniowych);
3. podobnie jak w grupie osób słyszących dominacja wyjazdów latem, ale wykazano też większy udział wyjazdów wiosną i jesienią niż w przypadku osób słyszących;
4. duża popularność wyjazdów ze znajomymi (potwierdzono prawidłowość zaobserwowaną w wypowiedziach na temat podróży weekendowych i świątecznych), następnie z rodziną, w przypadku grupy osób słyszących kolejność ta była odwrotna;
5. zdecydowanie częstszy wybór pociągu jako środka transportu, wypowiedzi osób słyszących potwierdziły natomiast znaną tendencję dotyczącą wykorzystania przede wszystkim w trakcie podróży turystycznych samochodu;
6. większe znaczenie łatwego dojazdu wśród czynników decydujących o wyborze miejsca docelowego podróży turystycznej oraz możliwości poprawy zdrowia, istotne w tym zakresie, podobnie jak w grupie osób słyszących, była także cena pobytu;
7. większe zainteresowanie miejscami kultu religijnego (potwierdzono prawidłowości zaobserwowane w odniesieniu do wypowiedzi na temat turystyki weekendowej i świątecznej), większy udział w pielgrzymkach, zlotach, rajdach, turnusach rehabilitacyjnych;
8. częstszy wybór zakwaterowania u rodziny, znajomych, w obiektach uzdrowiskowych, schroniskach;
9. w przypadku marzeń o podróżach turystycznych większe ukierunkowanie na podróże krajowe, następnie związane z najpopularniejszymi turystycznymi destynacjami w basenie Morza Śródziemnego;
10. większy udział wśród czynników utrudniających lub ograniczających wyjazdy turystyczne takich, jak: brak ciekawych ofert w biurach podróży czy brak rze-

telnych informacji umożliwiających samodzielne planowanie wyjazdów, co świadczy o niewystarczającym dostosowaniu oferty oraz informacji turystycznej do potrzeb użytkowników języka migowego;

11. mniejsze przychylne nastawienie do integracji społecznej podczas wyjazdów turystycznych z osobami słyszącymi, za główny powód uznawano brak możliwości komunikowania się; osoby słyszące częściej deklarowały chęć spędzania czasu wolnego z osobami niepełnosprawnymi (blisko połowa spośród badanych), natomiast wśród argumentów przytaczanych przeciwko tego typu integracji wymieniano przede wszystkim dyskomfort samopoczucia, fakt, że wyjazdy turystyczne są czasem, w którym dąży się do odpoczynku od problemów, relaksu, jak również przyznawano się do braku zainteresowania problemami innych.

Podobieństwa w cechach turystyki urlopowej i wakacyjnej badanych grup wystąpiły w odniesieniu do:

1. istotnego wpływu na kierunki wyjazdów turystycznych takich zmiennych, jak wiek, wykształcenie oraz aktywność zawodowa;
2. dominacji wyjazdów organizowanych samodzielnie oraz przez rodzinę, znajomych (jednak w środowisku osób niesłyszących w mniejszym zakresie); szansa na samodzielną organizację wyjazdu wzrastała w obu badanych grupach wraz z poprawą sytuacji materialnej i w przypadku osób aktywnych zawodowo; z usług biur podróży korzystała niespełna co dziesiąta osoba w grupie słyszących, nieco mniej wskazań odnotowano wśród osób niesłyszących, jednak różnice w tym zakresie nie były statystycznie istotne;
3. częstotliwości wyjazdów: najczęściej respondenci wyjeżdżali raz w roku lub kilka razy w roku;
4. źródeł informacji turystycznej, wśród których do najpopularniejszych należały takie, jak Internet oraz opinie rodziny i znajomych, jednak osoby niesłyszące korzystały rzadziej z tego typu informacji w porównaniu ze słyszącymi (różnice były istotne statystycznie), natomiast częściej czerpały wiadomości z gazet, podczas gdy osoby słyszące zasięgały informacji w biurach podróży oraz korzystały z przewodników turystycznych;
5. preferowanych walorów turystycznych – osoby niesłyszące podobnie jak słyszące najbardziej ceniły wśród walorów przyrodniczych: morze, jezioro, czystość środowiska przyrodniczego, naturalny krajobraz oraz góry, urozmaiconą rzeźbę terenu; wśród walorów kulturowych: zabytki, miejsca ważnych wydarzeń historycznych; stwierdzono natomiast, że osoby niesłyszące były w mniejszym stopniu zainteresowane życiem kulturalnym i rozrywkowym, zaś w większym (w stosunku do grupy słyszących) walorami o charakterze ekspozycji;
6. sposobów spędzania czasu wolnego, wśród których do najpopularniejszych w obu badanych grupach należały: spacerowanie, zwiedzanie, opalanie się, pływanie oraz obserwacje przyrody; stwierdzono także wpływ na sposób wypoczynku takich cech, jak: wykształcenie (wprost proporcjonalny w przypadku wędrówek górskich i odwrotnie proporcjonalny dla pielgrzymek religijnych), dochodów (wprost proporcjonalny dla jazdy na nartach), wieku (odwrotnie proporcjonalny dla jazdy rowerem, fotografowania);

7. najdalszej podróży turystycznej, jaką respondenci odbyli w swoim życiu – w obu grupach odnotowano największy udział podróży krajowych, jednak w przypadku osób niesłyszących w większym zakresie;
8. przeszkód utrudniających wyjazdy turystyczne – dominująca grupa (ponad 80%) zarówno w grupie osób słyszących, jak i niesłyszących wskazała trudności finansowe, co potwierdza tendencje dotyczące turystyki Polaków; przy czym osoby słyszące wskazywały na ten problem nieco częściej w porównaniu z grupą niesłyszących, w której odnotowano z kolei większy udział takich czynników, jak zły stan zdrowia czy niedostosowanie oferty i informacji turystycznej do jej potrzeb.

Wyniki badań przeprowadzonych wśród przedstawicieli środowiska osób niesłyszących i słyszących wykazały, że odsetek wyjeżdżających w celach turystycznych w obu badanych grupach był bardzo zbliżony. Dane te nie potwierdziły więc wyników wcześniejszych badań przedstawionych przez T. Skalską (2004), według których 81,3% osób z uszkodzonym słuchem w ogóle nie wyjeżdżało w celach turystycznych, jak również wniosków J.K. Hendzla (2000), dotyczących małej popularności turystyki w środowisku osób niesłyszących. Turystyka osób niesłyszących ma jednak specyficzne cechy, do których należy m.in. większy udział wyjazdów do rodziny i znajomych, w turnusach rehabilitacyjnych oraz pielgrzymkach. Cechy te są związane z występującymi wśród ogółu społeczeństwa prawidłowościami dotyczącymi wpływu takich zmiennych, jak dochody i wykształcenie, na kierunek wyjazdu; w przypadku wyjazdów do bliskich oraz miejsc kultu religijnego występuje zależność odwrotnie proporcjonalna.

Wyników badań własnych nie można bezpośrednio odnieść do danych statystycznych dotyczących turystyki Polaków, przedstawionych na podstawie raportów Instytutu Turystyki w Warszawie, Głównego Urzędu Statystycznego oraz Centrum Badania Opinii Społecznej. Przyczyną jest odmienna metodyka gromadzenia danych zarówno przez poszczególne instytucje, jak i w przyjętym w badaniach własnych toku postępowania. Analiza aktywności turystycznej Polaków w okresie prowadzenia badań (rozdz. 5) umożliwia jednak wyłonienie ogólnych tendencji, do których należą, obok wpływu na aktywność turystyczną takich podstawowych zmiennych, jak wiek, wykształcenie, dochody oraz miejsce zamieszkania (liczba mieszkańców), także:

- 1) dominacja: wyjazdów krajowych, w sezonie letnim, nad morze (latem), wyjazdów indywidualnych (organizowanych samodzielnie, we własnym zakresie), samochodu jako środka transportu;
- 2) duża popularność w trakcie urlopów wyjazdów krótkich, kilkudniowych;
- 3) wykorzystanie Internetu jako głównego źródła informacji turystycznej oraz duże znaczenie rekomendacji rodziny i znajomych;
- 4) wskazywanie problemów finansowych jako głównych czynników utrudniających wyjazdy turystyczne.

Tendencje te zostały potwierdzone w badaniach przeprowadzonych wśród grupy osób słyszących, zaś w mniejszym stopniu w grupie osób niesłyszących. Natomiast wyniki przeprowadzonych badań potwierdziły, że do głównych zmiennych

wpływających na charakter podróży turystycznych należą wiek, wykształcenie, dochody oraz aktywność zawodowa.

Rodzaj niepełnosprawności osób niesłyszących (problemy w komunikowaniu się) powoduje utrudniony dostęp do edukacji, co ma wpływ na możliwość zdobywania atrakcyjnego zawodu i w konsekwencji na sytuację materialną tego środowiska. Badania wykazały, że w Polsce i w innych krajach (por. Rydberg, 2010) zarówno aktywność zawodowa, jak i dochody osób niesłyszących są znacznie niższe w stosunku do ogółu społeczeństwa. Możliwości rozwoju turystyki wśród osób niesłyszących są więc w dużym stopniu związane z wyrównywaniem szans w zakresie edukacji, rynku pracy i dochodów. Zgodnie ze społecznym modelem niepełnosprawności (Darcy, Pegg, 2011), którego sedno tkwi w likwidowaniu barier występujących w otoczeniu osoby niepełnosprawnej, włączanie osób z niepełnosprawnością w większym niż do tej pory stopniu w nurt życia społecznego poprzez edukację i aktywność zawodową jest drogą do większej integracji społecznej tej grupy, także w tej sferze życia, jaką stanowi czas wolny i turystyka.

Wyniki badań potwierdziły natomiast przedstawione m.in. w opracowaniu J. Fellinger i in. (2005) tendencje, że osoby niesłyszące spędzają większość wolnego czasu w „swojej kulturze”. Przedstawione mechanizmy dotyczące wpływu grup społecznych na zachowania turystyczne (rozdz. 3.2) powodują, że rzeczywisty proces integracji społecznej w czasie wolnym różnych subgroup jest trudny. Dowodzą tego wypowiedzi osób niesłyszących, które nie chcą spędzać czasu wolnego ze słyszącymi, głównie ze względu na trudności w porozumiewaniu się, a także osób słyszących, które odczuwają dyskomfort w kontaktach z niepełnosprawnymi, zaś w czasie wolnym są nastawione głównie na zaspokajanie potrzeb hedonistycznych. W obu badanych grupach wystąpiły więc naturalne tendencje do spędzania tego czasu w środowisku bliskich, znajomych, osób o podobnych zainteresowaniach. Negatywne doświadczenia osób niesłyszących wynikające z kontaktów z osobami słyszącymi prowadzą, jak podkreślał J.K. Hendzel (2000), do „zamykania się” we własnym środowisku. Uruchamiany jest mechanizm przedstawiony w literaturze (Ury, 2006; Iwański, Owczarek, 2010; Zajadacz, 2011) tzw. „błędnego koła” (*vicious circle*), drogą do jego zatrzymania jest zarówno edukacja społeczeństwa w zakresie różnych potrzeb osób niepełnosprawnych, jak i komunikacja społeczna i współpraca w grupach w środowisku lokalnym. Umożliwienie włączania się osób niepełnosprawnych w tworzenie programów rekreacji, jak wykazała to G. Oliva (2006), jest skutecznym sposobem na integrację środowiska osób niesłyszących i słyszących, w którym to procesie osoby niesłyszące mogą być liderami. Fakt ten ma istotny wpływ na poczucie satysfakcji życiowej i jakość życia przedstawicieli społeczności niesłyszących. Nastawienie do wspólnego spędzania czasu wolnego jest pozytywne zazwyczaj, gdy jest poparte dobrymi doświadczeniami związanymi z kontaktami z przedstawicielami „drugiego środowiska”. Dążenia do przebywania w czasie wolnym wśród osób o podobnych cechach nie są specyficzne wyłącznie dla osób niesłyszących, odpowiadają m.in. przedstawionej teorii „kręgu osobistych kontaktów” czy teorii „znajomości” dotyczących zachowań w czasie wolnym.

Stąd wydaje się, że podstawowe znaczenie dla procesu integracji mają działania w najbliższym otoczeniu społecznym osób niesłyszących, umożliwiające w sposób

naturalny (poprzez kontakty rodzinne, sąsiedzkie, koleżeńskie, towarzyskie) spędzanie czasu wolnego z osobami słyszącymi. Ułatwia to poznanie „kodu zachowań” przez przedstawicieli obu grup, przez co redukowany jest poziom niepewności (jak się zachować?) spotykany w wypowiedziach zwłaszcza osób słyszących.

Badania wykazały, że środowisko osób niesłyszących nie jest jednorodne. Uczestnicy badań, posługujący się językiem migowym, zgłaszali potrzebę różnicowania oferty spędzania czasu wolnego, w tym turystycznej, w zależności np. od wieku czy zainteresowań oraz większego propagowania informacji na temat tej oferty w ich języku. Wniosek ten jest bardzo istotny dla animatorów czasu wolnego i organizatorów turystyki, którzy chcąc zachęcić w większym stopniu osoby niesłyszące do skorzystania z ich oferty, powinni zrezygnować z dualnego postrzegania klientów jako słyszących i niesłyszących. Produkt przygotowany z myślą o określonym (pod względem np. wieku, zainteresowań, ceny) segmencie klientów powinien być reklamowany w środowisku osób niesłyszących (w Polsce dobre kanały dystrybucji informacji stanowią oddziały PZG), natomiast wszyscy klienci przed zakupem oferty muszą być informowani o uczestnictwie w imprezie osób o specjalnych potrzebach, jak również o specyfice tych potrzeb. Propozycje te są zgodne ze stwierdzoną prawidłowością związaną z dążeniem do spędzania czasu wolnego wśród osób o podobnych cechach. W tym przypadku podobieństwo dotyczy zainteresowań, zaś inne cechy danej osoby, np. rodzaj niepełnosprawności, mogą zejść na drugi plan (i w konsekwencji przestać być jej głównym wyróżnikiem). Proces integracji społecznej osób niesłyszących wymaga działań długoterminowych i systemowych, związanych zarówno z polityką społeczną państwa, jak i zmianą mentalności społecznej. Podstawą tych działań jest pogłębianie wiedzy na temat uwarunkowań zachowań grup społecznych o specjalnych potrzebach wynikających z określonego rodzaju niepełnosprawności. Zasadnicze znaczenie w procesie integracji, który ma charakter dwubiegunowy, mają też postawy samych osób niesłyszących, które powinny aktywnie dążyć do poprawy własnej sytuacji życiowej.

Badania potwierdziły wnioski przedstawione m.in. przez Atherton (2007) M. Young in. (2000), że osoby niesłyszące wśród adresowanych do nich udogodnień najbardziej oczekują informacji w języku migowym, ponadto większego wykorzystania możliwości percepcji wzrokowej poprzez zastosowanie graficznych środków wyrazu. Uwagi te dotyczą zarówno oferty turystycznej, jak i Systemu Informacji Turystycznej. Duże znaczenie w osiąganiu dobrego samopoczucia i satysfakcji z wypoczynku ma postawa osób słyszących. S. Darcy i S. Pegg (2011) zaliczyli nastawienie usługodawców wobec problemów osób z niepełnosprawnością do głównych czynników determinujących jakość usług turystycznych. Słusznie zwrócili uwagę na fakt, że jeśli nawet nie będą spełnione idealne warunki pod względem dostępności obiektu czy usług, to cała sytuacja będzie bardziej znośna dla osób z niepełnosprawnością, jeśli będą zapewnione szczegółowe informacje na temat stopnia dostępności oraz pozytywne nastawienie usługodawców do tej grupy klientów. Jest istotnym, aby usługodawcy chcieli znajdować rozwiązania dla różnych sytuacji, i sprawiać, by osoby niepełnosprawne czuły się mile widziane. Działania związane z udostępnianiem oferty turystycznej osobom niesłyszącym mają zarówno aspekt humanistyczny, jak i ekonomiczny. Umożliwiają, jak ukazał

S. Darcy (2011), osiąganie lepszych efektów ekonomicznych i podnoszenie konkurencyjności przedsiębiorstw turystycznych poprzez udostępnianie ich oferty dla osób z niepełnosprawnościami.

Przytoczone wypowiedzi osób niesłyszących wykazują, że część spośród nich nie odczuwa żadnych trudnień w realizacji planów turystycznych i osiąga satysfakcję w tym zakresie. Tym samym można stwierdzić, że osoby niesłyszące doświadczają stanu określanego jako przepływ (*flow*), uznawanego za sedno wypoczynku. O możliwości jego doświadczania decydują zarówno warunki zewnętrzne, jak i wewnętrzne. Wypowiedzi niesłyszących respondentów potwierdziły wnioski przedstawione przez S. Darcy'ego i S. Pegga (2011), że istotnym czynnikiem stymulującym rozwój turystyki osób niepełnosprawnych jest poziom akceptacji, otwartości, życzliwości okazywany zarówno ze strony ogółu społeczeństwa, gestorów bazy turystycznej, jak i personelu obsługującego turystów. Ma on fundamentalny wpływ na dobre samopoczucie (Darcy, Pegg, 2011), a w konsekwencji na satysfakcję z wyjazdu turystycznego. Natomiast wśród czynników wewnętrznych kluczową rolę odgrywa akceptacja głuchoty jako stanu, w którym trwa dana jednostka m.in. przedstawiona w koncepcji „*deafhood*” rozwiniętej przez P. Ladd (2007).

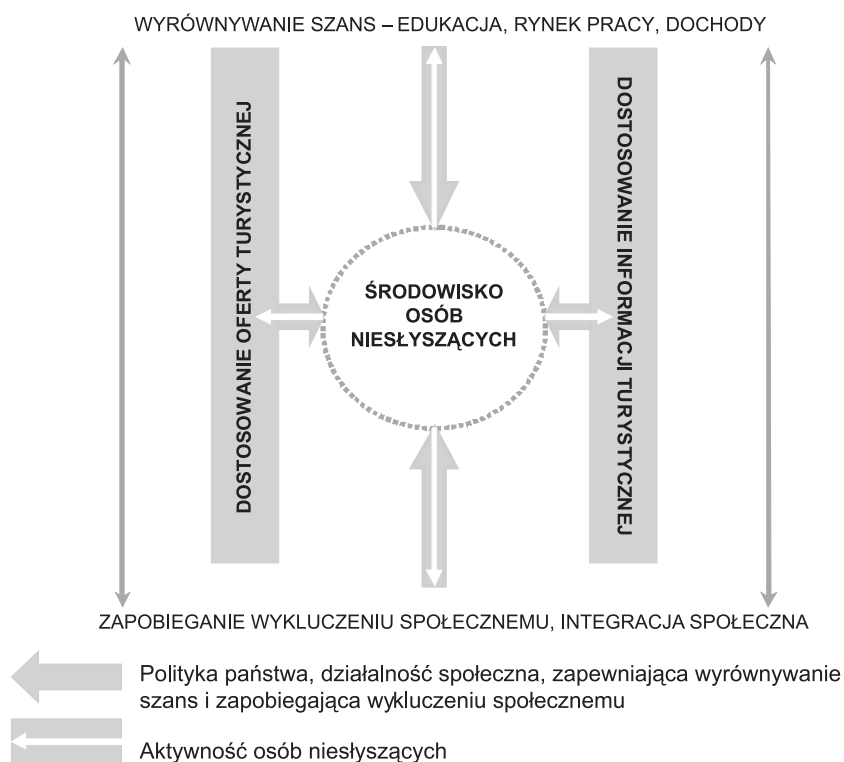
7.2. Model systemu działań stymulujących rozwój turystyki osób niesłyszących

W świetle przedstawionych wyników badań opracowano propozycję **systemu działań stymulujących rozwój turystyki osób niesłyszących**, dla których głównym środkiem komunikowania się jest język migowy (ryc. 7.1). Podstawą tych działań jest dążenie do **wyrównywania szans** (w zakresie edukacji, działalności zawodowej, dochodów) **zapobiegającego wykluczeniu społecznemu** poprzez politykę państwa i działalność społeczną, zarówno formalną (stowarzyszeń, związków, fundacji itp.), jak i nieformalną w ramach sieci kontaktów społecznych. Bardzo istotna w tym procesie jest aktywna postawa samych osób niesłyszących, które powinny być zaangażowane w poprawę własnej sytuacji życiowej poprzez wysiłek zdobywania wykształcenia, atrakcyjnej pracy, uczestnictwa w życiu społecznym oraz informowania opinii społecznej o swoich potrzebach i oczekiwaniach. Nadal niewykorzystany jest duży potencjał osób niesłyszących jako pracowników w sektorze usług turystycznych, zwłaszcza adresowanych do środowiska osób posługujących się językiem migowym. Włączanie osób niesłyszących w większym niż do tej pory zakresie w nurt życia społecznego i gospodarczego prowadzi do rzeczywistej integracji społecznej. Z kolei większy stopień integracji społecznej stwarza większe szanse na łatwiejsze „wejście” na rynek pracy i wyrównywanie statusu ekonomicznego w stosunku do ogółu społeczeństwa. Jak już wykazano, zmienne społeczno-ekonomiczne, takie jak wykształcenie, aktywność zawodowa oraz dochód, stanowią podstawowe czynniki różnicujące poziom aktywności turystycznej, a ich wpływ na zakres wyjazdów jest wprost proporcjonalny. Wyrównanie szans osób niesłyszących w zakresie edukacji, zatrudnienia i dochodów stanowi podsta-

wową płaszczyznę działań stymulujących rozwój turystyki. Natomiast sednem proponowanego systemu jest **dostosowanie oferty i informacji turystycznej (SIT)** do potrzeb użytkowników języka migowego.

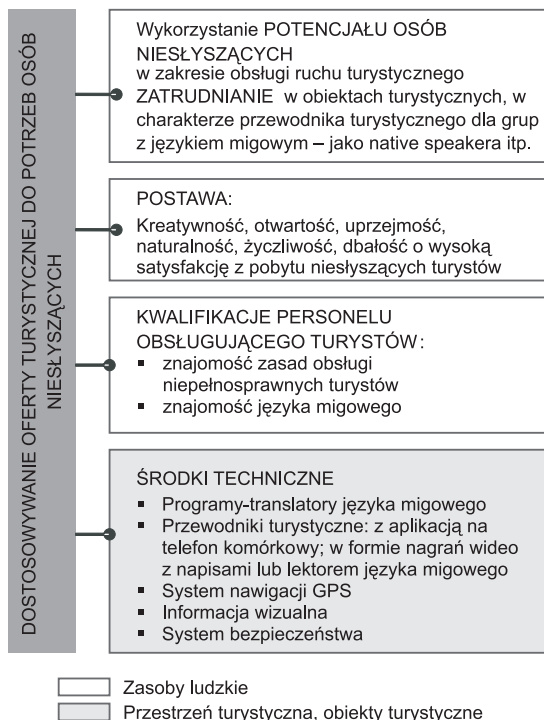
W przypadku dostosowywania oferty turystycznej segmentacja rynku turystycznego nie powinna być oparta na dychotomii propozycji dla osób niepełnosprawnych oraz sprawnych, a na cechach stanowiących zazwyczaj podstawę tej segmentacji uwzględniających zmienne społeczno-demograficzne (wiek, dochody), motywy podróżowania, upodobania itp., ale także możliwości występowania potrzeb związanych z różnymi rodzajami i stopniami niepełnosprawności. W odniesieniu do osób posługujących się językiem migowym działania te dotyczą zarówno dostosowania przestrzeni i obiektów turystycznych, jak i odpowiednich kwalifikacji i postaw personelu obsługującego podróżnych (ryc. 7.2).

W dostosowaniu **obiektów i destynacji** turystycznych do potrzeb osób niesłyszących użyteczne będą środki techniczne, takie jak: grafika, zdjęcia, symbole, plany, mapy, etykiety; przewodniki turystyczne w formie nagrań wideo, oparte na fotokodach; programy-translatory języka migowego; teksty uwzględniające specyfikę języka migowego; system nawigacji GPS, sygnalizacja świetlna, wibracje; system bezpieczeństwa ostrzegający o zagrożeniu (np. typu Deaf Alerter).

Ryc. 7.1. Model systemu działań stymulujących rozwój turystyki osób niesłyszących

Źródło: opracowanie własne.

Ryc. 7.2. Elementy systemu działań ukierunkowanych na większe dostosowanie oferty turystycznej do potrzeb niesłyszących turystów

Źródło: opracowanie własne.

Pracownicy obsługi ruchu turystycznego (**zasoby ludzkie**) powinni posiadać kwalifikacje w zakresie świadczenia usług klientom o specjalnych potrzebach. Kształcenie obejmujące wiedzę, umiejętności i kompetencje społeczne w tym zakresie powinno być obowiązkowe w programach nauczania w szkołach i uczelniach przygotowujących kadrę do obsługi ruchu turystycznego. Pożądane jest, aby pracownicy obsługi ruchu turystycznego posiadali umiejętność posługiwania się językiem migowym, a także byli uprzejmi, pomysłowi w rozwiązywaniu aktualnych problemów. Ma to istotne znaczenie w tworzeniu dobrej atmosfery wpływającej na jakość i satysfakcję z usług.

Do zasobów ludzkich stymulujących rozwój turystyki osób niesłyszących zaliczyć należy duży, niewykorzystany dotąd w warunkach polskich potencjał tej grupy jako pracowników w sektorze usług turystycznych, którzy mogą być specjalistami, zwłaszcza w obsłudze osób posługujących się tym samym językiem. Osoby niesłyszące, jako specjaliści, a także eksperci, powinny aktywnie tworzyć optymalny dla swego środowiska system informacji i ich przekazu zarówno w warunkach terenowych, jak i stacjonarnych. Z uwagi na duże wykorzystanie Internetu jako źródła danych na temat możliwości organizacji wyjazdów turystycznych uzupełnienia, z myślą o osobach posługujących się językiem migowym, wymagają treści stron internetowych. Propozycje w tym zakresie zawiera tabela 7.1. Powinny one być

Tabela 7.1. Propozycja uzupełnienia treści stron internetowych, adresowanych do niesłyszących turystów

Rodzaj udogodnienia	Uwagi
Tłumaczenie treści w języku migowym	Możliwość wykorzystania nagrań wideo lub programów-translatorów języka migowego.
Kwalifikacje, postawa personelu	Zamieszczenie informacji o kompetencjach personelu, szczególnie znajomości języka migowego, ale także otwartości i pomysłowości w wychodzeniu naprzeciw indywidualnym potrzebom klientów; zapewnienie, że osoby niesłyszące są mile widzianymi gośćmi.
Forum dyskusyjne dla niesłyszących klientów	Zachęcanie niesłyszących klientów do wyrażania swojej opinii na forum strony internetowej odnośnie do oczekiwań czy stopnia zadowolenia z oferty, stworzenie forum dyskusyjnego – umożliwienie udzielania rekomendacji przez osoby niesłyszące, co ma istotne znaczenie marketingowe.
Wizualizacja wirtualna obiektów	Osoba niesłysząca powinna mieć możliwość zapoznania się z planem obiektu turystycznego, rozkładem przestrzennym interesujących ją miejsc lub urządzeń, tak by nie musiała o nie pytać, co ma wpływ na komfort pobytu.
Wykorzystanie planów, piktogramów, schematów	Pożądana jest zgodność oznaczeń występujących na stronie internetowej z oznaczeniami w rzeczywistości, np. w obiekcie.
Informacje (4–5) mają charakter uniwersalny, użyteczny także dla osób nie mających problemów ze słuchem.	

Źródło: opracowanie własne.

uwzględnione zwłaszcza w spójnym systemie informacji turystycznych prezentowanych przez Polską Organizację Turystyczną i jej oddziały regionalne oraz lokalne, jak również we wszelkich portalach adresowanych do szerokiego grona rzeczywistych lub potencjalnych turystów.

W omawianym systemie działań stymulujących rozwój turystyki osób niesłyszących (ryc. 7.1) zachodzą relacje zwrotne ukazujące wagę zaangażowania osób niesłyszących w działania obejmujące wszystkie wyszczególnione elementy: zarówno w zakresie podnoszenia własnych kwalifikacji, aktywności zawodowej, dążenia do większej integracji społecznej, jak i w odniesieniu do aktywnego i kreatywnego tworzenia oferty i informacji turystycznej. Aktywność ta nie powinna się ograniczać jedynie do zgłaszania potrzeb swojego środowiska, ale także obejmować pracę w obsłudze ruchu turystycznego i współpracę w budowie Systemu Informacji Turystycznej. Istotne jest też, aby osoby niesłyszące informowały nie tylko swoje środowisko, ale szeroką opinię społeczną o swoich sukcesach, przyczyniając się w ten sposób do kreowania pozytywnego wizerunku osób niesłyszących w świadomości społecznej, pozytywnego wzmocnienia aktywności innych osób niesłyszących.

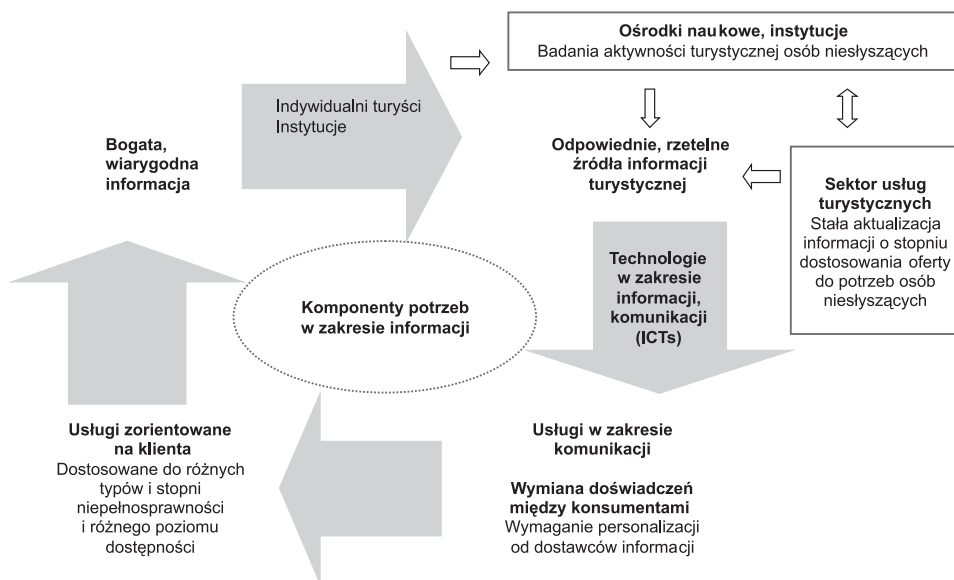
W sektorze turystyki obejmującym zarówno ofertę turystyczną, jak i SIT niezbędny jest wzrost świadomości i przekonania w przedsiębiorstwach i organizacjach turystycznych, że osoby niesłyszące generują popyt na zróżnicowane produkty turystyczne i stanowią znaczną, być może do tej pory w niewystarczającym stopniu dostrzeganą grupę klientów. Świadomość ta powinna przyczynić się do

uwzględniania w segmentacji rynku turystycznego zróżnicowanych preferencji i potrzeb, w tym w zakresie charakteru informacji turystycznej i sposobu komunikowania się. Niezbędne jest także wypracowanie i wdrażanie standardów (uregulowanych prawnie) dotyczących udostępniania miejsc i obiektów turystycznych dla osób niepełnosprawnych, w tym niesłyszących. Standardy te, jako ramy dla działalności przedsiębiorstw turystycznych, powinny być wypracowane przy współdziałaniu osób niepełnosprawnych. Przykładem tego typu kooperacji w zakresie tworzenia optymalnego Systemu Informacji Turystycznej, odpowiadającego potrzebom osób niesłyszących, jest model bazy danych przedstawiony w kolejnym rozdziale.

7.3. Model struktury bazy danych w Systemie Informacji Turystycznej dostosowany do potrzeb użytkowników języka migowego

W oparciu o propozycje przedstawione w literaturze (Oliva, 2006; Eichhorn i in., 2008; Buhalis Michopoulou, 2010) i wyniki własnych badań opracowano koncepcję tworzenia bazy danych Systemu Informacji Turystycznej (ryc. 7.3). Przyjęto założenie, że baza ta będzie oparta na:

- 1) wynikach badań aktywności turystycznej osób niesłyszących, prowadzonych w sposób cykliczny (rozpoznanie aktualnych trendów, prognozowanie popytu turystycznego);

Ryc. 7.3. Model struktury bazy danych w Systemie Informacji Turystycznej dostosowanym do potrzeb użytkowników języka migowego

Źródło: opracowanie własne w oparciu o: V. Eichhorn i in. (2008: 192).

- 2) aktywnym zaangażowaniu osób niesłyszących zarówno w jego tworzenie, jak i funkcjonowanie;
- 3) partnerskiej współpracy między podstawowymi grupami podmiotów zaangażowanymi w jego budowę, obsługę i rozwój, do których należą: osoby niesłyszące; przedstawiciele branży turystycznej (touroperatorzy, gestorzy infrastruktury turystycznej); przedstawiciele instytucji: wspomagających osoby niesłyszące, odpowiedzialnych za promocję turystyki w kraju lub regionie; przedstawiciele ośrodków naukowych prowadzących cykliczne badania aktywności turystycznej osób niesłyszących;
- 4) wykorzystaniu technologii w zakresie informacji oraz komunikacji (*Informations Communications Technologies – ICTs*).

Każda z grup podmiotów, odpowiedzialna za dostarczanie aktualnych informacji, równocześnie może korzystać ze wspólnego banku danych, realizując własne cele. Baza ta powinna funkcjonować w szerszym otoczeniu jako część SIT na szczeblu krajowym i regionalnym.

Ważnym ogniwem w proponowanej strukturze budowy banku danych dla SIT są ośrodki naukowe, które powinny prowadzić cyklicznie badania aktywności turystycznej osób niesłyszących. Ułatwieniem w prowadzeniu monitoringu cech ruchu turystycznego osób niesłyszących jest nawiązanie współpracy z instytucjami z ich bezpośredniego otoczenia (zrzeszającymi osoby niesłyszące lub świadczącymi dla nich usługi). W warunkach polskich do takich instytucji należy m.in. Polski Związek Głuchych. Osoby niesłyszące, biorące udział w badaniach, powinny być informowane w możliwie jak najkrótszym terminie o ich wynikach. Informacja zwrotna, która trafia do respondenta, stanowi czynnik motywujący do rzetelnego zaangażowania się w kolejne badania, ponieważ osoby te dostrzegają praktyczne zastosowanie ich wyników, w tym wpływ na możliwość poprawy własnej sytuacji w zakresie aktywności turystycznej. Przekazywanie raportów z badań środowisku osób niesłyszących, także poprzez wykorzystanie takich kanałów dystrybucji, jak instytucje z ich bezpośredniego otoczenia, stwarza właściwą atmosferę do dobrej, długoterminowej współpracy.

Wyniki prowadzonych systematycznie badań naukowych dostarczają informacji sektorowi usług turystycznych o współczesnych trendach w aktywności turystycznej badanej grupy, pozwalają też prognozować popyt turystyczny. Z kolei usługodawcy są odpowiedzialni za dostarczanie aktualnych danych odnośnie do rodzaju i stopnia dostosowania ich oferty do potrzeb użytkowników języka migowego. Dane te są sednem informacji turystycznej dla adresatów tej oferty, ale także jako przykłady dobrych praktyk mogą być pomocne innym menedżerom z branży turystycznej.

W świetle omawianej koncepcji osoby niesłyszące są głównymi adresatami tworzonego banku informacji, a zarazem jego twórcami. Mają możliwość wymiany informacji, doświadczeń, udzielania rekomendacji w swoim środowisku – z jednej strony jednolitym pod względem sposobu manualnego porozumiewania się, a z drugiej bardzo zróżnicowanym z uwagi na preferencje turystyczne. Proponowany system informacji turystycznej oparty jest na partnerskiej współpracy między środowiskiem osób niesłyszących a menedżerami turystyki, którzy znając aktualne

oczekiwania ze strony niesłyszących klientów, mają możliwość przygotowania satysfakcjonującej oferty, zorientowanej na określony typ klienta.

Proponowana baza danych dla SIT opiera się na informacjach gromadzonych w ramach sieci współpracy (klastra), którego ogniwa tworzą: ośrodki naukowe, instytucje, branża turystyczna, społeczność osób niesłyszących przy wykorzystaniu ICTs. Włączenie go do krajowego i regionalnego SIT umożliwia budowę homogenicznego, uniwersalnego i aktualnego banku danych, dostosowanych do różnorodnych potrzeb turystów. Baza danych współtworzona i rekomendowana przez osoby niesłyszące będzie czynnikiem zachęcającym środowisko osób niesłyszących, w większym niż do tej pory zakresie, do podejmowania podróży turystycznych, zgodnie z indywidualnymi potrzebami.

Użytkownicy języka migowego stanowią zróżnicowany segment turystyki. Zgłaszane zainteresowanie wyjazdami turystycznymi (marzenia) wskazuje na duże zapotrzebowanie na odpowiednio dostosowaną do indywidualnych cech ofertę turystyczną. Wymiana wiedzy i doświadczeń między środowiskiem osób niesłyszących a menedżerami z branży turystycznej oparta na zasadzie sieci współpracy jest podstawą umiejętnego dostosowywania oferty turystycznej do konkretnej grupy adresatów. Umożliwia branży turystycznej pozyskanie segmentu klientów do tej pory w zbyt małym stopniu dostrzeganych. Wdrożenie zasad tworzenia banku informacji dla SIT stanowiłoby czynnik zachęcający osoby niesłyszące, które mają tendencję do przebywania we własnym środowisku i uczestnictwa w turystyce zorganizowanej, do realizacji swoich marzeń turystycznych w formie wyjazdów indywidualnych. Możliwość dokonywania wyboru w zróżnicowanej ofercie turystycznej i jej wysoka jakość, wynikająca z dostosowania do rozpoznanych cech popytu, tworzy warunki sprzyjające odczuwaniu satysfakcji turystycznej,

Wyniki przeprowadzonych badań wskazują na potrzebę popularyzacji znajomości języka migowego wśród menedżerów i pracowników sektora usług turystycznych, jak też kształcenia osób niesłyszących w zawodach związanych z tym sektorem usług. Do aktualnych problemów należą trudności finansowe, stanowiące ograniczenie dla wyjazdów turystycznych. Z czynnikiem tym wiąże się zarówno potrzeba organizacji tanich wyjazdów, jak i szersza kwestia związana z polityką państwa w zakresie edukacji i rynku pracy dla osób niesłyszących. Zaproponowane działania, zgodnie ze społecznym modelem niepełnosprawności, dążą do wykorzystania potencjału środowiska osób niesłyszących w zakresie aktywności turystycznej poprzez likwidację ograniczeń zewnętrznych utrudniających tę aktywność oraz poprzez pobudzanie inicjatywy wśród samych osób niesłyszących w zakresie tworzenia oferty i informacji turystycznej.

Nie istnieje jeden sposób postępowania, optymalny we wszystkich przypadkach, rozwiązujący wszystkie problemy związane z zagrożeniami rozwojowymi, które mogą być skutkiem ograniczenia percepcji słuchowej.

(K. Krakowiak, za B. Szczepankowski, 1999: 204)

8. Zakończenie

Przedstawione w aspekcie teoretycznym poglądy dotyczące zjawiska turystyki jako przedmiotu badań przedstawili wielu dyscyplin naukowych ukazały ewolucję dotyczącą zarówno jej definicji, jak i podejść badawczych. Pomimo dynamicznego rozwoju turystyki w sensie ilościowym i pod względem zróżnicowania form, można stwierdzić, że istota tego zjawiska pozostała niezmienna. Sedno systemu turystyki, wyznaczającego zakres badań, stanowi: (1) człowiek (osoba oraz grupa) – podmiot aktywności turystycznej, kierowany intencjonalnym celem, tymczasowo i dobrowolnie opuszczający swoje codzienne otoczenie i wchodzący w relacje zarówno z innymi turystami, mieszkańcami odwiedzanych regionów, jak i usługodawcami; (2) przedmiot aktywności turystycznej – punkt docelowy lub zespół punktów, wyznaczających drogę wędrowki (w szczególności występujące walory i atrakcje turystyczne); (3) relacje zachodzące między podmiotem a przedmiotem w procesie wędrowki; (4) infrastruktura turystyczna, która może lub musi wspomagać proces wędrowki, a także całość obiektów, usług turystycznych i paraturystycznych adekwatnych do charakteru danej wyprawy, ponadto (6) informacja turystyczna niezbędna w trakcie planowania i realizacji podróży turystycznej.

Współczesna turystyka, niezmiennie, zgodnie z etymologią tego słowa, oznacza ruch wahadłowy: tam i z powrotem – nie jest wędrowką bez powrotu ani bezterminową migracją czy włóczęgą bez celu, lecz podróżowaniem w „czasoprzestrzennym kole”. Turysta nie jest koczownikiem, lecz człowiekiem „osiadłym” ze stałym adresem i względnie stałą pozycją w strukturze uwarunkowań wobec ludzi i rzeczy, o mocnej intencji powrotnej. Pozycja w strukturze społecznej codziennego otoczenia potencjalnego turysty (zwłaszcza wykształcenie, aktywność zawodowa, dochody), a także wiek i stan zdrowia to podstawowe zmienne warunkujące zakres i sposób uczestnictwa w turystyce.

Rozwój turystyki, jej znaczenie, zarówno dla jakości życia człowieka, jak i gospodarki, spowodował rozwój badań podejmowanych przez przedstawicieli wielu dyscyplin naukowych w tym zakresie. Początkowo badania te miały charakter multidyscyplinarny, natomiast w miarę ich rozwoju, ujednolicania terminologii i metodyki zaczęło przeważać podejście interdyscyplinarne, które znajduje współcześnie (wśród badaczy tego zjawiska) najwięcej zwolenników. Dalszy rozwój interdyscyplinarnych badań zmierzający w kierunku konsolidacji teorii i metodologii dotyczącej istoty turystyki może doprowadzić do autonomii nauki/nauk o turystyce

jako oddzielnej dyscypliny naukowej. Autonomia ta niewątpliwie w sposób korzystny wpłynęłaby na rozwiązywanie problemów wymagających kompleksowych badań, związanych m.in. z planowaniem i zarządzaniem rozwojem turystyki w różnych skalach przestrzennych, a także turystyką osób niepełnosprawnych. Jednakże przedstawiony **model ewolucji badań nad turystyką w kierunku samodzielnej dyscypliny naukowej** ukazuje konieczność wyraźnego sprecyzowania: przedmiotu i problematyki badań, metod naukowych, wiedzy naukowej, jak również określenia związków z innymi dyscyplinami naukowymi. Działania te wymagają wspólnego wysiłku oraz kompromisu ze strony przedstawicieli wielu dyscyplin naukowych zaangażowanych obecnie w badania z zakresu turystyki.

Przeprowadzone badania dotyczące cech turystyki osób niesłyszących były skoncentrowane wokół sedna turystyki, jakim jest człowiek, którego zachowania w czasie wolnym są warunkowane nie tylko potrzebami, ale także ograniczeniami. Zgodnie z ideą projektowania uniwersalnego oraz turystyki społecznej sygnalizują, że problemy turystyki osób niepełnosprawnych nie mogą być traktowane w sposób marginalny. Muszą być integralną częścią spójnych działań projektowych dotyczących przestrzeni publicznej i turystycznej. Podejście to jest drogą do społecznego włączania grup zagrożonych wykluczeniem i zapewniania równych szans uczestnictwa w turystyce. Opracowany **model systemu działań stymulujących rozwój turystyki osób niesłyszących** ukazuje konieczność działań na trzech płaszczyznach. Pierwsza, zgodnie ze społecznym modelem niepełnosprawności, obejmuje zmiany dotyczące dostosowania otoczenia do ograniczeń osób z niepełnosprawnością, wyrównywanie szans w dostępie do edukacji, rynku pracy, integrację społeczną. Płaszczyzna druga dotyczy sedna turystyki – dostosowania oferty i informacji turystycznej do specyficznych potrzeb osób posługujących się językiem migowym. Natomiast płaszczyzna trzecia (punkt centralny modelu) odnosi się do aktywizacji środowiska osób niesłyszących zmierzającej w kierunku poprawy własnej sytuacji związanej z poziomem wykształcenia i statusem ekonomicznym, większej integracji społecznej oraz angażowania się w proces tworzenia oferty, a zwłaszcza informacji turystycznej. Znaczenie Systemu Informacji Turystycznej wśród udogodnień adresowanych do niesłyszących turystów było podstawą opracowania **modelu struktury bazy danych w Systemie Informacji Turystycznej, dostosowanym do potrzeb użytkowników języka migowego**, opartego na idei sieci współpracy, której ważne ogniwo stanowi środowisko osób niesłyszących, oraz możliwościach wykorzystania technologii w zakresie informacji i komunikacji (ICTs).

W wymiarze poznawczym pracy przeprowadzona analiza porównawcza cech turystyki osób niesłyszących i słyszących zarówno w zakresie turystyki weekendowej/świątecznej, jak i urlopowej/wakacyjnej wykazała, że aktywność turystyczna (fakt uczestnictwa w turystyce) osób niesłyszących w Polsce nie różni się w sposób istotny od aktywności słyszącej części społeczeństwa. Wyniki badań ukazały zarówno różnice, jak i podobieństwa w cechach turystyki porównywanych grup. Do **specyficznych cech turystyki osób niesłyszących** należy zaliczyć (1) większą popularność: wyjazdów do rodziny i znajomych; ze znajomymi; wiosną oraz jesienią (czyli poza głównym sezonem – letnim); podróży dwutygodniowych; wykorzystania takich środków transportu jak pociąg; zakwaterowania u rodziny, znajomych, w

obiektach uzdrowiskowych, schroniskach; form wypoczynku związanych ze zwiedzaniem wystaw, galerii sztuki; (2) większe: znaczenie wśród czynników decydujących o wyborze miejsca docelowego podróży turystycznej łatwego dojazdu i możliwości poprawy zdrowia; zainteresowanie miejscami kultu religijnego, uczestnictwo w pielgrzymkach, zlotach, rajdach, turnusach rehabilitacyjnych; ukierunkowanie marzeń na podróże krajowe; kontynuowanie poza miejscem zamieszkania sposobów wypoczynku analogicznych jak w miejscu zamieszkania; występowanie wśród czynników utrudniających lub ograniczających wyjazdy turystyczne takich, jak: brak ciekawych ofert w biurach podróży czy brak rzetelnych informacji umożliwiających samodzielne planowanie wyjazdów; (3) mniejsze: przychylne nastawienie do integracji społecznej w czasie wyjazdów turystycznych z osobami słyszącymi (wynikające z doświadczeń), co znajduje odzwierciedlenie w mniejszej popularności wypoczynku w miejscach publicznych (typu kino czy teatr).

Do **cech wspólnych turystyki osób niesłyszących i słyszących**, zidentyfikowanych także na podstawie danych dotyczących turystyki Polaków (dane IT, GUS, CBOS za okres 2004–2010), należy: istotny wpływ na kierunki wyjazdów turystycznych takich zmiennych jak wiek, wykształcenie oraz aktywność zawodowa; dominacja wyjazdów organizowanych samodzielnie oraz przez rodzinę, znajomych (we własnym zakresie); wykorzystanie źródeł informacji turystycznej, wśród których do najpopularniejszych należą takie, jak Internet oraz opinie rodziny i znajomych; dominacja wyjazdów w sezonie letnim oraz kierunku wyjazdów w tym sezonie: nad morze; wskazywanie wśród przeszkód utrudniających wyjazdy turystyczne w dominującej mierze trudności finansowych. Istotnym problemem w prowadzeniu analizy porównawczej z uwzględnieniem danych statystycznych gromadzonych przez IT, GUS i CBOS jest niejednolita metodyka prowadzenia badań przez te instytucje. Ponadto brak informacji, czy w badanych próbach, reprezentujących ogół Polaków, były osoby niepełnosprawne. Informacje dotyczące stopnia i rodzaju niepełnosprawności powinny być włączone do grupy podstawowych zmiennych (takich jak wiek, wykształcenie, dochody) branych pod uwagę w analizie aktywności turystycznej i segmentacji rynku turystycznego.

Zakres przeprowadzonych analiz pozwala na potwierdzenie przyjętej w początkowej fazie badań hipotezy H_1 : „uczestnictwo osób niesłyszących w turystyce nie odbiega od obserwowanego wśród ogółu społeczeństwa” z uszczegółowieniem, że podobieństwo dotyczy faktu wyjeżdżania w celach turystycznych, natomiast pod względem cech uczestnictwa to ma oprócz atrybutów wspólnych także typowe dla środowiska osób niesłyszących, pozwalające na określenie potrzeb w zakresie kształtowania i dostosowywania oferty turystycznej dla tej grupy adresatów. Hipotezy H_2 : „głównym czynnikiem ograniczającym udział w wyjazdach turystycznych osób niesłyszących są trudności w porozumiewaniu się” nie potwierdzono w sposób bezpośredni. Wśród czynników tych osoby niesłyszące, tak samo jak w przypadku ogółu Polaków, wskazywały na problemy finansowe. Jednakże rodzaj niepełnosprawności związanej z dysfunkcją słuchu i mowy, jak wykazano, ma wpływ na niższy status ekonomiczny środowiska osób niesłyszących w porównaniu z ogółem społeczeństwa.

Zgromadzone informacje na temat segmentu turystyki, jaki stanowi społeczność osób posługujących się językiem migowym, powinny znaleźć praktyczne zastosowanie ze względu na możliwe korzyści w zakresie: (1) podnoszenia jakości życia osób niesłyszących, (2) pozyskiwania nowej grupy klientów przez usługodawców z sektora gospodarki turystycznej, (3) kształtowania oferty i informacji turystycznej w sposób uniwersalny dzięki sieci współpracy bazującej na pobudzaniu aktywności, a także przedsiębiorczości osób niesłyszących i zmianie mentalności organizatorów turystyki i wypoczynku (w kierunku postrzegania osób niesłyszących zarówno jako klientów, jak i kompetentnych pracowników, współpracowników, zwłaszcza w zakresie obsługi osób i grup posługujących się językiem migowym).

Badania miały charakter ilościowy. W analizie porównawczej uwzględniono zbiór cech wspólnych dla obu badanych grup. Dążąc do uchwycenia uwarunkowań zachowań osób niesłyszących w czasie wolnym, należałoby też uwzględnić cechy istotne dla zachowań tej grupy, do których należy np. charakter bezpośredniego otoczenia społecznego (m.in. czy w najbliższej rodzinie są osoby słyszące). Oddzielnych badań o charakterze jakościowym wymagają także kwestie satysfakcji turystycznej, rzadko rozpatrywane w odniesieniu do osób niepełnosprawnych. Ponadto zaproponowany model struktury bazy danych w Systemie Informacji Turystycznej dostosowanym do potrzeb użytkowników języka migowego powinien zostać przetestowany w warunkach eksperymentalnych przy współpracy przedstawicieli (1) ośrodków naukowych zajmujących się badaniami nad turystyką, dotyczącymi technologii z zakresu informacji i komunikacji, (2) Polskiej Organizacji Turystycznej, (4) osób niesłyszących i instytucji je zrzeszających, do których należy Polski Związek Głuchych, (5) przedsiębiorców oraz usługodawców z sektora gospodarki turystycznej. Wyniki tego typu eksperymentu i testów pozwolą na określenie optymalnych zasad funkcjonowania proponowanych rozwiązań w praktyce.

Literatura

- ACCESS TO THE COUNTRYSIDE BY DEAF VISITORS, 2006, Scottish Natural Heritage, Commissioned Report No. 171, ROAME No. F03AB05.
- AITCHISON C., 2009, Exclusive discourses: leisure studies and disability, *Leisure Studies*, vol. 28, no. 4: 375–389.
- AKTUALNE PROBLEMY I WYDARZENIA, 2008, CBOS (<http://www.cbos.pl>; dostęp: 07.2011).
- ALEJZIAK W., 2009, *Determinanty i zróżnicowanie społeczne aktywności turystycznej*, Akademia Wychowania Fizycznego w Krakowie, Studia i Monografie, nr 56, Kraków.
- ALEJZIAK W., WINIARSKI R., 2003, Perspektywy rozwoju nauk o turystyce. [W:] R. Winiarski (red.), *Nauki o turystyce*, cz. I, wyd. II popr. i uzupeł., Studia i Monografie, nr 7, Akademia Wychowania Fizycznego im. B. Czecha w Krakowie, Kraków, 157–166.
- ANDREWS S. K., 1983, Spatial Cognition Through Tactual Maps. [W:] J. Wiedel (red.), *Proceedings of the First International Symposium on Maps and Graphics for the Visually Handicapped*, Association of American Geographers, Washington, D C, 30–40.
- ANDREWS S.K., 1988, Applications of a cartographic communication model to tactual map design, *The American Cartographer*, 15(2): 183–195.
- ASHWORTH G.J., 1992, Is there an urban tourism?, *Tourism Recreation Research*, vol. 17, Iss. 2: 3–8.
- ASHWORTH G.J., TUNBRIDGE J., 2000, *The tourist-historic city: retrospect and prospect of managing the heritage city*, Pergamon, Oxford.
- ASSOCIATION OF AMERICAN GEOGRAPHERS (AAG) (<http://www.aag.org/cs>; dostęp: 07. 2011).
- ATHERTON M., 2007, Acquiring Social Capital through Shared Deafness. *Sport, Leisure, Culture and Social Capital: Discourse and Practice*. LSA Publication, no. 100: 67–78.
- ATELJEVIC J., PAGE S.J. (red.), 2009, *Tourism and entrepreneurship: international perspectives*, Butterworth Heinemann, Oxford.
- BADANIA AKTYWNOŚCI EKONOMICZNEJ LUDNOŚCI (BAEL), 2010, GUS, Biuro Pełnomocnika Rządu ds. Osób Niepełnosprawnych, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej (<http://www.niepelnosprawni.gov.pl/niepelnosprawnosc-w-liczbach>).
- BADANIE STANU ZDROWIA LUDNOŚCI, 2004, GUS (www.stat.gov.pl; dostęp: 07.2011).
- BAIN S.M., 1971, The Geographical Distribution of Psychiatric Disorders in the North East Region of Scotland, *Geographia Medica: International Journal of Medical Geography*, 2: 84–108.
- BANSAL H., EISELT H., 2004, Exploratory research of tourist motivations and planning, *Tourism Management*, 25(3): 387–396.
- BARBIER M., 1998, Being Deaf has very little to do with one's ears. Boundary-Work in the Deaf Culture movement. *Perspectives on Social Problems*, 10: 79–100.
- BARNES C., 1992, Qualitative research: valuable or irrelevant, disability, *Handicap and Society*, 7(2): 115–124.
- BARNES C., MERCER G., SHAKESPEARE T., 2010, *Exploring Disability: A Sociological Introduction*, 2nd ed., Polity Press, Malden, Mass.
- BARRIERER – FREE TOURISM FOR PEOPLE WITH DISABILITIES IN THE ASIAN AND PACIFIC REGION, 2003, United Nations Publication, New York.
- BARTKOWSKI T., 1977, *Wypisy do geografii turystycznej*, cz. I, AWF w Poznaniu, Skrypty, nr 111, Poznań.
- BAVELIER D., DYE M.W.G., HAUSER P., 2006, Do deaf individuals see better?, *Trends in Cognitive Sciences*, vol. 10, no. 11: 512–518.

- BAYLISS D., 2007, The rise of the creative city: culture and creativity in Copenhagen, *European Planning Studies*, vol. 15, iss. 7: 889–903.
- BDL, GUS, 2007 (<http://www.stat.gov.pl/bdl/>; dostęp: 12.2011).
- BELADI CH., 2005, *Case Study: Customer's Views on Accessible Tourism. Disability Now, Greece*, Results of the OSSATE 1st International Workshop, London, 12–13 May 2005 (http://www.ossate.org/library_news_001.jsp).
- BENNETT J.M., BENNETT M.J., 2004, Developing intercultural sensitivity. In integrative approach to global and domestic diversity. [W:] D. Landis, J. Bennett, M.J. Bennett (red.), *Handbook of intercultural training*, Sage, Thousand Oaks, 147–165.
- BERGIER J., KUBIŃSKA Z. (red.), 2006, *Kultura i rekreacja ruchowa w integracji osób niepełnosprawnych*, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Białej Podlaskiej, Biała Podlaska.
- BERKE P.R., 2002, Does sustainable development offer a new direction for planning? Challenges for the 21st century, *Journal of Planning*, vol. 17, iss. 1: 21–36.
- BERMAN D.S., DAVIS-BERMAN J., 1995, Adventure as psychotherapy: a Mental Health perspective, *Journal of Leisurability*, vol. 22: 1–7.
- BERRY B., 1980, Creating future geographies, *Annals of the Association of American Geographers*, 70, 4.
- BEST PRACTICE GUIDANCE ON PROVIDING PUBLIC SERVICES TO DEAF PEOPLE WHO USE BRITISH SIGN LANGUAGE OR IRISH SIGN LANGUAGE. Hands – on Partnership (www.dcalni.gov.uk; dostęp: 12.2011).
- BEST S., 2010, *Leisure Studies. Themes & Perspectives*, SAGE Publications Ltd, London.
- BIKLEN D., BOGDAN R., 1977, Media portrayals of disabled people: a study in stereotypes, *Interracial Books for Children Bulletin*, 8(6–7): 4–9.
- BIRDWHISTELL R.L., 1971, *Kinesics and Context*, Lane, London.
- BIURO PEŁNOMOCNIKA RZĄDU DS. OSÓB NIEPEŁNOSPRAWNYCH, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej (<http://www.niepelnosprawni.gov.pl/dokumenty-organizacji-narodow-zj/konwencja-o-prawach>; dostęp: 06.2011).
- BLACKSTOCK K., 2005, A critical look at community based tourism, *Community Development Journal*, Vol. 40, iss. 1: 39–49.
- BLĄDEK Z., BLĄDEK W., MANIKOWSKI S., 2003, *Hotele bez barier: przystosowanie do potrzeb osób niepełnosprawnych*, Albus, Poznań.
- BODEWES T., 1981, Development of Advanced Tourism Studies in Holand, *Annals of Tourism Research*, vol. 8, no. 1: 35–51.
- BOGDAN R., 1996, The social construction of freaks. [W:] R.G. Thomson (red.), *Freakery: Cultural Spectacles of the Extraordinary Body*, New York University Press, New York, 23–37.
- BOLLAG F., 2007, *Wyszlłam z krainy ciszy*, tłum. M. Dutkiewicz, Bauer-Weltbild Sp. z o. o., Warszawa.
- BOMBOL M., 2008, *Czas wolny jako kategoria diagnostyczna procesów rozwoju społeczno-gospodarczego*, Monografie i Opracowania, nr 555, SGH, Warszawa.
- BONDI L., 2005, Making connections and thinking through emotions: between geography and psychotherapy. *Transactions of the Institute of British Geographers*, vol. 30, iss. 4: 433–448.
- BOSKI P., 2009, *Kulturowe ramy zachowań społecznych. Podręcznik psychologii międzykulturowej*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- BRITISH MUSEUM (http://www.britishmuseum.org/learning/access/hearing_impaired_visitors.aspx; dostęp: 07.2011).
- BROLLEY D., ANDERSON, 1986, Advertising and attitudes. [W:] M. Nagler (red.), *Perspectives on Disability*. Health Markets Research, Palo Alto, CA, 147–150.
- BROWN T.J., KAPLAN R., QUADERER G., 1999, Preferred Natural Environments and People with Disabilities, Beyond accessibility: preference for natural areas, *Therapeutic Recreation Journal*, 33(3): 209–221.

- BROŻYNA E., BARCZYŃSKI A., GIERMANOWSKA E., 2008, Aktywizacja zawodowa osób niepełnosprawnych. Analiza rozwiązań. Propozycje na przyszłość. [W:] G. Uścińska (red.), *Zabezpieczenie społeczne w Polsce. Problemy do rozwiązania w najbliższej przyszłości*, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa, 272–320.
- BRZEZIŃSKA A.I., KACZAN R., PIOTROWSKI K., RYCIELSKI P., 2008, Uwarunkowania aktywności zawodowej osób z ograniczeniami sprawności, kapitał osobisty i społeczny, *Nauka*, 2: 129–156.
- BUDNY J., 2003, *Projektowanie dla wszystkich*, Stowarzyszenie Przyjaciół Integracja, Warszawa.
- BUHALIS D., 2003, *eTourism*, FT Prentice Hall, Harlow.
- BUHALIS D., DARCY S., 2011, *Accessible tourism, Concepts and Issues*. Aspects of Tourism. Chanel View Publications, Bristol.
- BUHALIS D., LAWS E., 2001, *Tourism Distributions Channels. Practices issues and transformation*, Continuum, London–New York.
- BUHALIS D., EICHHORN V., MICHOPPOULOU E., MILLER G., 2005, *Accessibility market and stakeholder analysis One-Stop-Shop for Accessible Tourism in Europe (OSSATE)*, University of Surrey, UK, 1–88.
- BUHALIS D., MICHOPPOULOU E., 2010, Information-enabled tourism destination marketing: addressing the accessibility market, *Current Issues in Tourism*, vol. 10.6 (<http://www.buhalis.com/buhalis/page/publications.htm>).
- BURACZYŃSKA M., GÓRAJEC P., 2009, Problematyka edukacji muzealnej osób niesłyszących i słabosłyszących na przykładzie doświadczeń Muzeum Pałacu w Wilanowie z lat 2004–2008. [W:] *Gość niepełnosprawny w muzeum*, materiały szkoleniowe, Muzeum Regionalne w Stalowej Woli, 76–81.
- BURNETT J.J., BAKER BENDER H., 2001, Assessing the travel – related behaviors of the mobility-disabled consumer, *Journal of Travel Research*, vol. 40: 4–11.
- BUTLER R., 1994, Geography and Vision-Impaired and Blind Populations, *Transactions of The Institute of British Geographers*, 19(3): 366–369.
- BUTLER R., BOWLBY S., 1997, Bodies and spaces: an exploration of disabled people's experiences on public space, *Environment and Planning D: Society and Space*, 15: 411–433.
- BUTLER R., PARR H., 1999, *Mind and body spacer: Geographies of illness, impairment and disability*, Routledge, London.
- BUTLER R.W., 1980, The concept of a tourism area cycle of evaluation: Implications of management of resources, *The Canadian Geographer*, 24(1): 5–12.
- BUTLER R.W., 1989, Tourism and tourism research. [W:] E.L. Jackson, T.L. Burton (red.), *Understanding leisure and recreation*, Venture Publishing, State College, PA, 567–595.
- BUTLER R.W. (red.), 2006, *The tourism area life cycle*, vol. 1: *Applications and modifications*, *Aspects of Tourism*, 28, Channel View Publications, Clevedon–Buffalo–Toronto.
- CAFFYN A., JOBBINS G., 2003, Governance capacity and stakeholder interactions in the development and management of coastal tourism: examples from Morocco and Tunisia, *Journal of Sustainable Tourism*, vol. 11, iss. 2, 3: 224–245.
- CALYPSO, 2009, Materiały z konferencji *Projekt Calypso w Polsce i sąsiednich krajach członkowskich*, Ministerstwo Sportu i Turystyki i Komisji Europejskiej Dyrekcji Generalnej do spraw Przedsiębiorstw i Przemysłu, Warszawa 17–18.11.2009 r.
- CARLEY M., SPAPENS P., 2000, *Dzielenie się światem. Zrównoważony sposób życia i globalnie sprawiedliwy dostęp do zasobów naturalnych w XXI w.*, Instytut na rzecz Ekorozwoju, Warszawa–Białystok.
- CEDRIC HSI-JUI WU, RONG-DA LIANG, 2011, The relationship between white-water rafting experience formation and customer reaction: a flow theory perspective, *Tourism Management*, 32: 317–325.
- CENTRUM BADANIA OPINII SPOŁECZNEJ (http://www.cbos.pl/PL/oferta/met_real.php, dostęp: 09.2011).

- CHAJDA E., 2007, *Postawy wobec osób niepełnosprawnych. Komunikat z badań*, Centrum Badania Opinii Społecznej, BS/169/2007, Warszawa.
- CHOJNICKI Z., 1986, Refleksje dotyczące teraźniejszości i przyszłości geografii polskiej, *Przegląd Geograficzny*, t. LVII, z. 3: 255–281.
- CHOJNICKI Z., 1999, *Podstawy metodologiczne i teoretyczne geografii*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- CHOJNICKI Z., 2005, Charakter i sytuacja nauki o turystyce – rozważania metodologiczne. [W:] W. Maik, K. Marciniak, P. Palich (red.), *Teoria i praktyka w turystyce*, Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Gospodarki w Bydgoszczy, t. 3, Seria Turystyka i Rekreacja, Bydgoszcz, 11–23.
- CHOUINARD V., 1994, Reinventing radical geography: is all that's left right?, *Environment and Planning D: Society and Space*, 12: 2–6.
- CHOUINARD V., 1997, Making space for disabling differences: challenging ableist geographies. *Environment and Planning D: Society and Space* 15: 379–387.
- CHRISTIANS C., 1998, The sacredness of life, *Media Development*, 45: 3–7.
- CHURCH R.L., MARSTON J.R., 2003, Measuring Accessibility for People with a Disability, *Geographical Analysis*, 35, 1: 85–96.
- CLARKE G., HAWORTH A., HEMENS B., KALLIO C., YUEN S., 1984, *Programs and Policies to Facilitate Accessibility for Physically Handicapped Persons*, Working Paper, no. 16, School of Urban and Regional Planning, University of Waterloo.
- CONNELL J., PAGE S.J., 2005, Evaluating the economic and spatial effects of an event: the case of the world medical and health games, *Tourism Geographies*, vol. 7, iss. 1: 63–85.
- COOPER C., 2003, Progress in tourism research. [W:] C. Cooper (red.), *Classic Reviews in Tourism*, Aspects of Tourism Series, no. 3, Channel View Press, Clevedon, 108.
- COOPER CH., FLETCHER J., FALL A., GILBERT D., WANHILL S., 2005, *Tourism principles and practice*, Pearson Education Limited, Edinburgh.
- CROUCH D. (red.), 1999, *Leisure/Tourism Geographies: Practices and Geographical Knowledge*, Routledge, London.
- CSIKSZENTMIHALYI M., 1975, *Beyond boredom and anxiety*, Jossey-Bass, San Francisco.
- CSIKSZENTMIHALYI M., 1990, *Flow: The psychology of optimal experience*, Harper Collins, New York.
- CSIKSZENTMIHALYI M., 2005, *Przepływ. Psychologia optymalnego doświadczenia*, Biblioteka Moderatora, Taszów.
- CZAPIŃSKI J., 1992, *Psychologia szczęścia. (Przegląd badań i zarys teorii cebulowej)*, Akademos, Warszawa.
- CZEPIEL J.A., ROSENBERG L., 1974, The Study of Consumer Satisfaction. [W:] *AMA Educators Proceedings*, American Marketing Association, Chicago, 119–123.
- CZYKWIN E., 2008, *Stygmat społeczny*, Wyd. PWN, Warszawa.
- DANIELS M., DROGIN RODGERS E.B., WIGGINS B.P., 2005, "Travel Tales": an interpretative analysis of constraints and negotiations to pleasure travel as experienced by persons with physical disabilities, *Tourism Management*, 26: 919–930.
- DARCY S.A., 2003, *Disabling Journeys: The social relations of tourism for people with impairments in Australia*, unpublished doctoral dissertation, University of Technology, Sydney.
- DARCY S., 2010, Inherent complexity: disability, accessible tourism and accommodation information preferences, *Tourism Management*, vol. 31, iss. 6: 816–826.
- DARCY S., PEGG S., 2011, Towards Strategic Intent: Perceptions of disability service provision amongst hotel accommodation managers, *International Journal of Hospitality Management*, 30: 468–476.
- DARUWALLA P., DARCY S., 2005, Personal and societal attitudes to disability. *Annals of Tourism Research*, vol. 32, no. 3: 549–570.

- DĄBROWSKI D., BERGIER J., 2006, Aktywność ruchowa dzieci i młodzieży z dysfunkcją narządu słuchu na terenach wschodniej Polski. [W:] J. Bergier, Z. Kubińska (red.), *Kultura i rekreacja ruchowa w integracji osób niepełnosprawnych*, PWSZ w Białej Podlaskiej, Biała Podlaska, 296–304.
- DEAF ALERTER (<http://www.deaf-alerter.com/deaf-alerter.php>; dostęp: 07.2011).
- DEAFCHATS.COM – DEAF CHATS FOR THE WORLD (<http://www.deafwebsites.com>; dostęp: 07.2011)
- DEAN K.G., JAMES H.D., 1981, Social Factors And Admission To Psychiatric Hospital: Schizophrenia In Plymouth, *Transactions of The Institute of British Geographers*, New Series, 6: 39–52.
- DEAR M., 1977a, Locational factors in the demand for mental health care, *Economic Geography*, 53(3): 223–240.
- DEAR M., 1977b, Psychiatric patients and the inner city, *Annals of The Association of American Geographers*, 67: 588–594.
- DEAR M., 1978, Planning for mental health care: a reconsideration of public facility location theory, *International Regional Science Review*, 3: 93–111.
- DEAR M., 1980, The Public City. [W:] W.A.V. Clark, E.G. Moore (red.), *Residential Mobility and Public Policy*, Sage Publications, Beverly Hills, 219–241.
- DEAR M., TAYLOR S., HALL G., 1980, External effects of mental health facilities, *Annals of the Association of American Geographers*, 70: 342–352.
- DE GRAZIA S., 1962, *Of Time, Work and Leisure*, The Twentieth Century Found, New York.
- DISNEY (<http://disneycruise.disney.go.com/ships-activities/ships/services/guests-with-disabilities/>; dostęp: 07.2011).
- DOBIEGAŁA-KORONA B. (red.), 2010, *Zachowania konsumentów na rynku turystycznym*, AlmaMater Wyższa Szkoła Ekonomiczna, Warszawa.
- DORN M., 2001, Symposium on disability geography: commonalities in a world of differences, *Disability Studies Quarterly*, 21(4): 2–5.
- DURYDIWKA M., DUDA-GROMADA K. (red.), 2010, *Przestrzeń turystyczna: czynniki, różnorodność, zmiany*, Wyd. WGiSR, Warszawa.
- DYBA W., 2008, Rekreacja osób niepełnosprawnych w programie nauczania Instytutu Geografii Miast i Turyzmu UŁ. [W:] A. Stasiak (red.), *Rola krajoznawstwa i turystyki w życiu osoby niepełnosprawnej*, Wyd. PTTK Kraj, Warszawa, 137–145.
- DYBA W., 2009, Osoba niepełnosprawna – turystą (przegląd definicji i pojęć). [W:] M.K. Leniartek (red.), *Terra incognita w turystyce*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Zarządzania, Wrocław, 235–243.
- DYBA W., 2010, Osoba niepełnosprawna a turystyka zrównoważona. [W:] M.K. Leniartek (red.), *Autokreacja poprzez turystykę*, Wydawnictwo WSZ Edukacja, Wrocław, 201–210.
- DYBA W., MICHALAK W., 2008, Formy rekreacji ruchowej uprawiane przez słuchaczy Uniwersytetu Trzeciego Wieku w Łodzi. [W:] A. Kazimierczak i in. (red.), *Kultura fizyczna i zdrowotna współczesnego człowieka. Teoretyczne podstawy, praktyczne implikacje*, Wyd. UŁ, 227–233.
- DYCK I., 1995, Hidden geographies: the changing life – worlds of women with multiple sclerosis, *Social Science and Medicine*, 40: 307–320.
- DYCK I., LEWIS N., MCLAFFERTY S. (red.), 2001, *Geographies of Women's Health*, Routledge. London–New York.
- DZIAŁANIA NA RZECZ ROZWOJU TURYSTYKI SPOŁECZNEJ W POLSCE, 2010, Międzynarodowe Biuro Turystyki Społecznej (BITS), Ministerstwo Sportu i Turystyki, Warszawa.
- ECHTNER C., JAMAL T., 1997, The Disciplinary Dilemma of Tourism Studies, *Annals of Tourism Research*, vol. 24: 868–883.

- ECONOMIC IMPULSES OF ACCESSIBLE TOURISM FOR ALL, 2004, Study commissioned by the Federal Ministry of Economics and Technology, Berlin. Summary of results, Documentation no. 526.
- EHRKE T., 2004, *Reisen ohne Handicap – Tourismus wirklich für Alle?*, Bündnis 90/Die Grünen Bundestagsfraktion, Berlin.
- EICHHORN V., MILLER G., MICHPOPOULOU M., BUHALIS D., 2008, Enabling access to tourism through information schemes?, *Annals of Tourism Research*, vol. 35, no. 1: 189–210.
- EICKMAN J., 2006, The Role of Deaf Sport in Developing and Maintaining Deaf Identity in Great Britain. [W:] H. Goodstein (red.), *The Deaf Way II Reader: Perspectives from the Second International Conference on Deaf Culture*. Gallaudet Univ. Pr., 293–300.
- ELIAS N., 1986, *Introduction*. [W:] N. Elias, E. Dunning (red.), *Quest of Excitement: Sport and Leisure in the Civilizing Process*, Basil Blackwell, Oxford, 19–62.
- eSIGNE (<http://www.sign-lang.uni-hamburg.de/esign/overview.html>; dostęp: 07.2011).
- EUZOWA A.N., 2006, Deaf women and sports in Nigeria: Problems and Prospects. [W:] H. Goodstein (red.), *The Deaf Way II Reader: Perspectives from the Second International Conference on Deaf Culture*, Gallaudet Univ. Pr., 301–304.
- FARACIK R., 2007, Potrzeby i motywacje turystyczne. [W:] W. Kurek (red.), *Turystyka*, Wyd. PWN, Warszawa, 122–141.
- FELLINGER J., HOLZINGER D., SCHÖBERBERGER R., LENZ G., 2005, Psychosoziale Merkmale bei Gehörlosen. Daten aus einer Spezialambulanz für Gehörlose, *Nervenarzt* 76: 43–51.
- FESENMAIER D.R., 1994, Traveler use of visitor information centers: Implications for development in illinois, *Journal of Travel Research*, 33: 44–50.
- FIELDING K.A., PEARCE P.L., HUGHES K., 1992, Climbing Rock: Relating Visitor Motivation, Time Perception and Enjoyment. *Journal of Tourism Studies*, 3: 49–57.
- FITZIMMONS A., FITZIMMONS M.J., 1998, *Service Management. Operations, Strategy and Information Technology*, Irwin/McGraw-Hill.
- FLOOD R.L., 1993, *Beyond TQM*, John Wiley & Sons, Chichester.
- FRASER B., 2009, *Deaf History and Culture in Spain: A Reader of Primary Documents*, Gallaudet Univ. Pr.
- FRY C., 1988, Maps For The Physically Disabled, *The Cartographic Journal*, 25: 20–28.
- FURMANEK M., URBAŃSKA K., 2011, Motivations and directions of travel for tourists with disabilities in the light of Krakow's research. [W:] J. Wyrzykowski, J. Marak (red.), *Tourism Role in the Regional Economy. Social, Health-Related, Economic and Spatial Conditions of Disabled People's Tourism Development*, University of Business in Wrocław, Wrocław, 369–380.
- GANT R., 1992, Transport for The Disabled, *Geography*, 77(1): 88–91.
- GANT R., 2002, Shopmobility at the millennium 'enabling' access in town centres, *Journal of Transport Geography*, 10(2): 123–133.
- GANT R., SMITH J., 1984, Spatial mobility problems of the elderly and disabled in the Cotswolds. [W:] G. Clark (red.), *The changing countryside. Proceedings of the first British-Dutch symposium on rural geography*, Geo Books, Norwich, 121–136.
- GAWORECKI W.W., 2000, *Turystyka*, PWE, Warszawa.
- GDELA R., 2009, Komunikacja osób niesłyszących w muzeum. [W:] *Gość niepełnosprawny w muzeum*, materiały szkoleniowe, Muzeum Regionalne w Stalowej Woli, 50–53.
- GIBSON C., CONNELL J., 2007, Music, tourism and the transformation of Memphis, *Tourism Geographies*, vol. 9, iss. 2: 160–190.
- GIBBONS M.C., LIMOGES H., NOWOTNY H., SCHWARTZMAN S., SCOTT P., TROW M., 1994, *The New Productions of Knowledge*, Sage, London.
- GIGGS J.A., MATHER P.M., 1983, *Perspectives on Mental Health in Urban Areas*, Nottingham Monographs in Applied Geography, 3, Department of Geography, University of Nottingham, Nottingham, England.

- GILL A., 2004, Tourism communities and growth management. [W:] A. Lew, C.M. Hall, A. Williams (red.), *Companion to tourism*, Blackwell, Oxford, 569–584.
- GILMAN H.F., 1987, Territorial concepts among Tampa's deaf community, *Florida Geographer*, 21: 20–26.
- GITELSON R.E., PERDUE R.R., 1987, Evaluating the role of state welcome centers in disseminating travel related information in North Carolina, *Journal of Travel Research*, 25: 15–19.
- GLADWELL N.J., BEDINI N.A., 2004, In search of lost leisure: the impact of caregiving on leisure travel, *Tourism Management*, vol. 25: 685–693.
- GLEESON B., 1996a, A Geography for Disabled People?, *Transactions of The Institute of British Geographers*, 21: 387–396.
- GLEESON B., 1996b, Disability and the City. [W:] R. Fincher, J. Jacobs (red.), *Cities of Difference*, Guildford Press, New York.
- GLEESON B., 1997, Community care and disability: the limits to justice, *Progress in Human Geography*, 21 (2): 199–224.
- GLEESON B., 1998, Justice and the disabling city. [W:] R. Fincher, J. Jacobs (red.), *Cities of difference*, Guildford Press, New York, 89–119.
- GLEESON B., 1999a, *Geographies of Disability*, Routledge, London.
- GLEESON B., 1999b, Can technology overcome the disabling city? [W:] R. Butler, H. Parr (red.), *Mind and Body Spaces: Geographies of illness, impairment and disability*, Routledge, London, New York, 98–118.
- GLEESON B., 2001, Disability and the open city, *Urban Studies*, 38(2): 251–265.
- GLEESON B., RANDOLPH B., 2002, Social disadvantage and planning in the Sydney context. *Urban Policy&Research* 20, 1: 101–107.
- GLOBALNY KODEKS ETYKI W TURYSTYCE (http://www.world-tourism.org/code_ethics/eng.html; dostęp: 09.2011).
- GOELDNER CH.R., RITCHE J.R.B., 2009, *Tourism: Principles, Practices, Philosophies*, Eleventh Edition. John Wiley & Sohns, New York.
- GOFFMAN E., 1963, *Sigma. Notes on the Management of a Spoiled Identity*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs [wyd. polskie: *Piętno. Rozważania o zranionej tożsamości*, tłum. A. Dzierżyńska, J. Takarska-Bakir, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2005].
- GOLLEDGE R.G., 1990, Special population in contemporary urban regions. [W:] J.F. Hart (red.), *Our changing cities*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 146–169.
- GOLLEDGE R.G., 1991, Tactual strip maps as navigational aids, *Journal of Visual Impairment And Blindness*, 85, 7: 296–301.
- GOLLEDGE R.G., 1993, Geography and the disabled: a survey with special reference to vision impaired and blind populations, *Transactions of the Institute of British Geographers*, 18: 63–85.
- GOLLEDGE R.G., GALE N., RICHARDSON G., 1987, Cognitive Maps of Cities: Studies of Selected Populations. *The National Geographical Journal of India*, 33: 1–16.
- GOLLEDGE R.G., KLATSKY R.L., LOOMIS J.M., 1996, Cognitive Mapping and Wayfinding by Adults Without Vision. [W:] J. Portugali (red.), *The Construction of Cognitive Maps*, Kluwer, Dordrecht, 215–245.
- GOLLEDGE R.G., LOOMIS J.M., KLATSKY R.L., FLURY A., YANG X.L., 1991, Designing a Personal Guidance System to Aid Navigation Without Sight: Progress on the GIS Component. *International Journal of Geographical Information Systems*, 5: 373–396.
- GOLLEDGE R.G., Timmermans H., 1990, Applications of behavioural research on spatial problems, *Progress in Human Geography*, 14: 57–99.
- GOODSTEIN H. (red.), 2006, *The Deaf Way II Reader: Perspectives from the Second International Conference on Deaf Culture*, Galaudet Univ. Pr.
- GRABOWSKI J., MILEWSKA M., STASIAK A., 2007, *Vademecum organizatora turystyki niepełnosprawnych*, Wyd. WSTiH, Łódź.

- GRACZ J., 2011, Psychologia rekreacji. [W:] R. Winiarski (red.), *Rekreacja i czas wolny, Psychologia wobec współczesności*, Oficyna Wydawnicza ŁośGraf, Warszawa, 175–199.
- GROCHOWSKI M., 1988, Rejonizacja służby zdrowia a dostępność usług medycznych. *Rozwój Regionalny, Rozwój Lokalny, Samorząd Terytorialny* 15, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Instytut Gospodarki Przestrzennej, Uniwersytet Warszawski, Warszawa.
- GROCHOWSKI M., KOWALCZYK A. (red.), 1987, Społeczna geografia medyczna, *Przegląd Zagranicznej Literatury Geograficznej*, z. 3–4, Polska Akademia Nauk, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania, Warszawa.
- GUDGIN G., 1975, The Distribution of Schizophrenics In Nottingham: A Comment, *Transactions of The Institute of British Geographers*, 64: 148–149.
- GUMULA J., 2009, Oferta dla osób niepełnosprawnych w Muzeum Narodowym w Krakowie. [W:] *Gość niepełnosprawny w muzeum*, materiały szkoleniowe, Muzeum Regionalne w Stalowej Woli, 72–75.
- GUNN C., 1994, A Perspective on the Purpose and Nature of Tourism Research Methods. [W:] J.R.B. Ritchie, C.R. Goeldner (red.), *Travel, tourism and Hospitality Research: A Handbook for Managers and Researchers*, Second Edition, John Wiley & Sohns, New York.
- HAHN H., 1997, New trends in disability studies: implications for educational policy. [W:] D.K. Lipsky, A. Gartner (red.), *Inclusion and School reform: Transforming America's classrooms*. Brookes, Baltimore, 315–328.
- HALL C.M., 2004, *Tourism*, Prentice Hall, Harlow.
- HALL C.M., 2007, Tourism and regional competitiveness. [W:] J. Tribe (red.), *Advances in tourism research: new directions, challenges and applications*, Elsevier, Oxford, 217–230.
- HALL C.M., PAGE S., 2006, *The Geography of Tourism and Recreation: Environment, Place and Space*, 3 ed., Routledge, London.
- HALL C.M., PAGE J.S., 2009, Progress in tourism management: from the geography of tourism to geographies of tourism – a review, *Tourism Management*, 30: 3–16.
- HALL C.M., WILLIAMS A.M., LEW A.A., 2004, Tourism: Conceptualizations, Institutions, and Issues. [W:] A.A. Lew, C.M. Hall, A.M. Williams (red.), *A Companion to Tourism*, Blackwell Publishing, Maldon MA, 3–21.
- HALL C.M., WILLIAMS A., 2008, *Tourism and Innovation*, Routledge, London.
- HALLER B.A., RALPH S., 2002, Current perspectives on advertising images of disability. [W:] G. Dines, J. Humez (red.), *Gender, Race & Class in Media*. Sage, Thousand Oaks, CA.
- HALLEUX C., PONCELET F., 2001, Not a disability. *The Lancet*, vol. 358, Supplement December: 16.
- HAMILTON D.L., SHERMAN J.W., 1994, Stereotypes. [W:] R.S. Wyer, Jr. K.S. Srull (red.), *Handbook of social cognition*, t. 2, *Applications*, wyd. 2, Erlbaum, Hillsdale, 1–68.
- HAMMITT W.E., 1980, Outdoor Recreation: Is It a Multi-phase Experience?, *Journal of Leisure Research*, 12: 107–115.
- HAWKESWORTH M., 2001, Disabling spatialities and the regulation of a visible secret, *Urban Studies*, 38(2): 299–318.
- HAUSER P., O'HEARN A., MCKEE M., STEIDER A., THEW D., 2010, Deaf Epistemology: Deafhood and Deafness. *American Annals of the Deaf*, vol. 154, no. 5: 486–492.
- HENDZEL J.K., 2000, Turystyka i krajoznawstwo wśród osób z uszkodzonym słuchem. [W:] T. Łobożewicz (red.), *Turystyka i rekreacja ludzi niepełnosprawnych*, Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Warszawie, 196–212.
- HOLLAK J., JAGODZIŃSKI T., 1879, *Słownik mimiczny dla głuchoniemych i osób z nimi styczność mających*. IGO, Warszawa.
- HOLLOWAY J.CH., ROBINSON CH., 1997, *Marketing w turystyce*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- HUGHES B., PATERSON K., 1997, The Social Model of Disability and the Disappearing Body: Towards a Sociology of Impairment, *Disability & Society*, vol. 12, no. 3.

- IMRIE R., 1996, *Disability And The City: International Perspectives*, Paul Chapman Publishing, London.
- IMRIE R., 2003, Architects' conceptions of the human body, *Environment and Planning D: Society and Space*, 21(1): 47–65.
- IMRIE R., 2000, Disability and discourses of mobility and movement, *Environment and Planning, A*, 32(9): 1641–1656.
- IMRIE R., 2001, Barrired and Bounded Places and the Spatialities of Disability, *Urban Study*, vol. 38, no. 2: 231–237.
- IMRIE R., 2006, *Accessible housing: quality, disability and design*, Routledge, London.
- IMRIE R., Hall P., 2001, *Inclusive design*, Spon Press, London.
- IMRIE R., EDWARDS, 2007, The Geographies of Disability: Reflections on the Development of a Sub-Discipline, *Geography Compass*, 1/3: 623–640.
- IMRIE R., WELLS P.E., 1993, Disablism, Planning and the Built Environment, *Environment and Planning C: Government and Policy*, 11(2): 213–223.
- INSTYTUT TURYSTYKI, STATYSTYKA (<http://www.intur.com.pl/statystyka.htm>; dostęp: 07.2011).
- INTERNATIONAL BUREAU FOR AUDIOPHONOLOGY (BIAP), Recommendations, 2005 (<http://www.biopanglais/recom0505engl.pdf>; dostęp: 07.2011).
- INTERNATIONAL CLASSIFICATION OF FUNCTIONING, DISABILITY AND HEALTH – ICF <http://www.who.int/classifications/icf/en/> [dostęp: 12.2011]
- INTERNATIONAL RECOMMENDATIONS FOR TOURISM STATISTICS 2008 (IRTS 2008) United Nations, Department of Economic and Social Affairs. Statistic Division, Studies and Methods Series M no. 83/rev. 1, UNWTO, New York, 2010 (http://unstats.un.org/unsd/publication/Seriesm/SeriesM_83rev1e.pdf; dostęp: 07.2011).
- IWAŃSKI J., OWCZAREK D., 2010, Potrzeba bycia rozumianym. Komunikacja społeczna i funkcjonowanie w grupie osób z ograniczeniem sprawności. [W:] A.I. Brzezińska (red.), *Aktywność zawodowa osób z ograniczeniem sprawności*, t. 9, Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa.
- JACKOWSKI M., SZPARA K., SKAŁA M., DEC B., 2011, The role of the hucul horses stud in the development of tourism in the region with particular emphasis on the participation of disabled persons. [W:] J. Wyrzykowski, J. Marak (red.), *Tourism Role in the Regional Economy*, vol. III, *Social, Health-related, Economic and Spatial Conditions of Disabled People's Tourism Development*, University of Business in Wroclaw, Wroclaw, 88–107.
- JACKSON S.A., EKLUND R.C., 2004, *The flow scales manual*, Fitness Information Technology, Morgantown, WV.
- JACOBSON R.D., 1992, Spatial Cognition Through Tactile Mapping, *Swansea Geographer*, 29: 79–88.
- JACOBSON R.D., 1994a, GIS And The Visually Disabled: The Spatial Contribution to Mobility, *Mapping Awareness*, 8(6): 37–39.
- JACOBSON R.D., 1994b, Navigation for The Visually Impaired: Going Beyond Tactile Cartography, *Swansea Geographer*, 31: 53–59.
- JACOBSON R.D., KITCHIN R.M., 1995, Assessing The Configurational Knowledge Of People With Visual Impairments Or Blindness, *Swansea Geographer*, 32: 14–24.
- JACOBSON R.D., KITCHIN R.M., 1997, GIS and people with visual impairments or blindness: Exploring the potential for education, orientation and navigation, *Transactions in Geographic Information Systems*, 2(4): 315–332.
- JACOBSON R.D., LIPPA Y., GOLLEDGE R., KITCHIN R., BLADES M., 2001, Rapid development of cognitive maps in people with visual impairments when exploring novel geographic spaces, *Bulletin of People-Environment Studies*, 3–6.
- JAFARI J., 1977, Editor's Page, *Annals of Tourism Research*, vol. 5: 6–11.

- JAFARI J., 1989, An English Language Literature Review. [W:] J. Bystrzanowski (red.), *Tourism as a Factor of Change: A Sociological Study*, Centre for Research and Documentation in Social Sciences, Vienna, 17–60.
- JAFARI J., 2001, The Scientification of Tourism. [W:] V. Smith, M. Brent (red.), *Hosts and Guests Revisited: Tourism Issues of the 21st Century*, Cognizant Communication, New York, 28–41.
- JAFARI J., RITCHIE J. R. B., 1981, Towards a framework for tourism education, *Annals of Tourism Research*, 8(1): 13–34.
- JARANOWSKA K., 1990, *Ośrodki rehabilitacyjno-wypoczynkowe dla osób niepełnosprawnych: zalecenia funkcjonalno-przestrzenne*, Centrum Naukowo-Badawcze Spółdzielczości Inwalidów, Warszawa.
- JARYMOWICZ M., 1999, O godzeniu wody z ogniem: związki kolektywizmu z indywidualizmem. [W:] B. Wojciszke, M. Jarymowicz (red.), *Psychologia rozumienia zjawisk społecznych*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa, 121–152.
- JENNINGS G., 2010, *Tourism research*, Griffith University, Wiley, Australia.
- JOHNSTON R. J., 1991, *Geography and Geographies: Anglo-American Human Geography Since 1945*. 5th ed, Edward Arnold, Routledge, London.
- JÓZEFOWICZ I., 2006, Bydgoszcz – przyjazne miasto? Dostępność przestrzenna wybranych funkcji dla potrzeb osób niepełnosprawnych. [W:] H. Ochonczenko, M. A. Paszkowicz (red.), *Potrzeby osób niepełnosprawnych w warunkach globalnych przemian społeczno-gospodarczych*, t. II, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- JÓZEFOWICZ I., 2007, Sport dla wszystkich... Możliwości rekreacji ruchowej niepełnosprawnych mieszkańców Bydgoszczy. [W:] J. Kistowski (red.), *Prace Komisji Geografii Komunikacji PTG, XIII*, Wydział Ekonomii Uniwersytetu Rzeszowskiego, Warszawa–Rzeszów, 281–291.
- JÓZEFOWICZ I., 2010, *Codzienna ruchliwość osób niepełnosprawnych w Bydgoszczy*, praca doktorska, IGiPZ PAN, Warszawa.
- JURAN J. M., 1962, *Quality Control Handbook*, McGraw Book Comp. Inc., New York–Toronto–London.
- KACHNIEWSKA M., 2004, *ISO 9001 w przedsiębiorstwie turystycznym*, Wyższa Szkoła Handlu i Prawa im. R. Łazarskiego w Warszawie, Warszawa.
- KALUŻNY J., REWCIO E., 2008, Osoby niesłyszące i niedosłyszące. [W:] *Sprawnie dla niepełnosprawnych. Profesjonalna obsługa turysty niepełnosprawnego*, Forum Turystyki Regionów, Szczecin, 38–48.
- KAGANEK K., 2007, Studia nad aktywnością turystyczną osób niepełnosprawnych – przegląd wybranych koncepcji zagranicznych, *Folia Turistica*, nr 18: 143–155.
- KAGANEK K., 2009, *Turystyka osób niepełnosprawnych w aspekcie wybranych uwarunkowań*, EAS, Kraków.
- KAPUŚCIŃSKI R., 2005, *Podróże z Herodotem*, Wyd. Znak, Kraków.
- KARTA PRAW OSÓB NIEPEŁNOSPRAWNYCH, Monitor Polski nr 50 z dnia 13 sierpnia 1997.
- KASPAR C., 1995, *Management im Tourismus*, 2 Aufl. Verlag Paul Haupt, Bern–Stuttgart–Wien.
- KĄŻMIERCZAK M., 2005, Filozofia turystyki a integracja nauk o turystyce. [W:] W. Maik, K. Marciniak, P. Palich (red.), *Teoria i praktyka w turystyce*, Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Gospodarki w Bydgoszczy, t. 3, Seria Turystyka i Rekreacja, Bydgoszcz, 33–34.
- KEARNS R. A., SMITH C. J., 1993, Housing stressors and mental health among marginalized populations, *Area*, 25: 267–278.
- KELLY J. R., 1996, *Leisure*, Allyn & Bacon, Boston.
- KIERUNKI ROZWOJU TURYSTYKI DO ROKU 2015, Ministerstwo Sportu i Turystyki http://bip.msit.gov.pl/portal/bip/145/248/Kierunki_rozwoju_turystyki_do_2015_roku.html; dostęp: 09.2011).
- KISTOWSKI M., 2003, *Regionalny model zrównoważonego rozwoju i ochrony środowiska Polski a strategie rozwoju województw*, Uniwersytet Gdański. Bogucki Wyd. Naukowe, Poznań.

- KITCHIN R., 1999, Ethics and morals in geographical studies of disability. [W:] J. Proctor, D. Smith (red.), *Geography and Ethics: Journeys through a Moral Terrain*, Routledge, 223–236.
- KITCHIN R., 2000, The researched opinions on research: Disabled people and disability research, *Disability and Society*, 15(1): 25–48.
- KITCHIN R., BLADES M., GOLLEDGE R.G., 1997, Understanding spatial concepts at the geographic scale without the use of vision, *Progress in Human Geography*, 21(2): 225–242.
- KITCHIN R., JACOBSON R.D., GOLLEDGE R.G., BLADES M., 1998, Belfast without sight: Exploring geographies of blindness, *Irish Geography*, 31: 34–46.
- KITCHIN R., WILTON R. (red.), 2000, Geography, Disability and Ethics, *Ethics, Place and Environment*, 3(1): 61–102.
- KLAWITER A., PREIS A., 2006, Percepcja słuchowa przedmiotów. Szkic teorii i jej testowanie, *Kolokwia Psychologiczne*, nr 14, *Neuronauka*, Instytut Psychologii PAN, Warszawa.
- KMITA J., 1977, *Wykłady z logiki i metodologii nauk*, Warszawa.
- KOLAGO C. (red.), 1966, Geografia medyczna. *Przegląd Zagranicznej Literatury Geograficznej*, z. 3–4, Polska Akademia Nauk, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania, Warszawa.
- KOŁODZIEJCZAK A., 2008, Informacje internetowe o bazie noclegowej w Polsce dla niepełnosprawnych ruchowo – analiza i ocena. [W:] P. Kuleczka (red.), *Turystyka i krajoznawstwo niepełnosprawnych, czyli „wędrować każdy może...” – wybrane aspekty*, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa, Sulechów, 161–170.
- KOŁODZIEJCZAK A., 2010, Warunki rozwoju turystyki osób niepełnosprawnych w Polsce. [W:] Z. Młynarczyk, A. Zajadacz (red.), *Uwarunkowania i plany rozwoju turystyki*, t. 7. *Aspekty społeczne: Ruch turystyczny, Turystyka osób niepełnosprawnych, Turystyka zdrowotna, Przestrzeń turystyczna w świadomości społecznej*, Seria Turystyka i Rekreacja – Studia i Prace, nr 7, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań, 81–89.
- KOŁODZIEJCZAK A., ZAJADACZ A., 2008, *Dostępność infrastruktury i informacji turystycznej warunkiem poznawania obiektów krajoznawczych Wielkopolski przez osoby niepełnosprawne*, [W:] A. Stasiak (red.), *Rola krajoznawstwa i turystyki w życiu osób niepełnosprawnych*, Wyd. PTTK „Kraj”, Warszawa, 193–202.
- KONSTYTUCJA III RZECZPOSPOLITEJ z dnia 2 kwietnia 1997 r. (<http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/polski/kon1.htm>; dostęp: 07.2011).
- KONWENCJA PRAW OSÓB NIEPEŁNOSPRAWNYCH z 13 grudnia 2006 r., rezolucja 61/106 Zgromadzenia Ogólnego NZ (http://www.unic.un.org.pl/dokumenty/Konwencja_Praw_Osob_Niepelnosprawnych; dostęp: 07.2011).
- KOSSOWSKA M., 2005, *Umysł niezmienny. Poznawcze mechanizmy sztywności*, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- KOWALCZYK A., 2001, *Geografia turystyki*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- KOWALCZYK A., 2005, Nowe formy turystyki miejskiej, *Prace i Studia Geograficzne*, 35, *Zmiany przestrzenne i funkcjonalne obszarów miejskich*, Uniwersytet Warszawski, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Warszawa, 155–197.
- KOWALCZYK A., 2007, Problemy badawcze we współczesnej geografii turystyki. Ich odzwierciedlenie w kierunkach badań ośrodka warszawskiego. [W:] W. Kurek, M. Mika (red.), *Studia nad turystyką. Tradycje, stan obecny i perspektywy badawcze. Geograficzne, społeczne i ekonomiczne aspekty turystyki*, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej, Uniwersytet Jagielloński, Kraków, 99–112.
- KOWALCZYK A., 2010, „Geograficzne” aspekty przestrzeni turystycznej (nowe spojrzenia na koncepcję przestrzeni turystycznej). [W:] M. Durydiwka, K. Duda-Gromada (red.), *Przestrzeń turystyczna: czynniki, różnorodność, zmiany*, Wyd. WGiSR, Warszawa, 29–38.
- KOWALCZYK A. (red.), 2010, *Turystyka zrównoważona*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- KOWALCZYK A., DEREK M., 2010, *Zagospodarowanie turystyczne*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.

- KRAJOWE I ZAGRANICZNE WYJAZDY POLAKÓW W ROKU 2005, Instytut Turystyki w Warszawie (<http://www.intur.com.pl>; dostęp: 07.2011).
- KRAJOWE I ZAGRANICZNE WYJAZDY POLAKÓW W ROKU 2008, Instytut Turystyki w Warszawie (<http://www.intur.com.pl>; dostęp: 07.2011).
- KRAJOWE I ZAGRANICZNE WYJAZDY POLAKÓW W ROKU 2009, Instytut Turystyki w Warszawie (<http://www.intur.com.pl>; dostęp: 07.2011).
- KRAJOWE I ZAGRANICZNE WYJAZDY POLAKÓW W ROKU 2010, Instytut Turystyki w Warszawie (<http://www.intur.com.pl>; dostęp: 07.2011).
- KRUCZAŁA L., 1973, Turystyka jako przedmiot badań. [W:] T. Jarowiecka (red.), *Problemy turystyki zagranicznej*, Mat. Symp. Nauk. KKiF, Zakopane, Kraków.
- KRUCZEK Z. (red.), 1997, *Kraje europejskie, zarys geografii turystycznej*, Wyd. Proksenia, Kraków.
- KRZYMOWSKA-KOSTROWICKA A., 1997, *Geoekologia turystyki i wypoczynku*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- KUREK W. (red.), 2007, *Turystyka*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- KUREK W., MIKA M., 2007, Turystyka jako przedmiot badań naukowych. [W:] W. Kurek (red.), *Turystyka*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- KUREK W., MIKA M. (red.), 2008, *Waloryzacja przestrzeni miejskiej Krakowa dla potrzeb turystyki. Raport końcowy*, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ, Kraków.
- KURZYŃSKI A., 1996, Osoby niepełnosprawne w polityce społecznej. [W:] J. Mikulski, J. Auleytnier (red.), *Polityka społeczna wobec osób niepełnosprawnych. Drogi do integracji*, WS PTWP, Warszawa.
- KWAI-SANG YAU M., MCKERCHER B., PACKER T.L., 2004, Traveling with a disability more than an Access Issue. *Annals of Tourism Research*, vol. 31, no. 4: 946–960.
- LADD P., 2007, *Understanding Deaf Culture: In Search of Deafhood*, University of Bristol, Cromwell Press.
- LAW C., 1992, Urban tourism and its contribution to economic regeneration, *Urban Studies*, vol. 29, iss. 3/4: 599–618.
- LEATHERS D.G., 2007, *Komunikacja niewerbalna*, PWN, Warszawa.
- LEIPER N., 1979, The framework of tourism, *Annals of Tourism Research*, 6(4): 390–407.
- LEIPER N., 1981, Towards a Cohensive Curriculum in Tourism: The Case for a Distinct, *Annals of Tourism Research*, vol. 8, no. 1: 69–74.
- LEIPER N., 2000, An Emerging Discipline. *Annals of Tourism Research*, vol. 27, no. 3: 805–809.
- LEIPER N., 2004, *Tourism Management*, Third Edition, Pearson Hospitality Press, Frenchs Forest, NSW.
- LESZCZYŃSKI S., 1932, Geografia turystyczna jako naukowe ujęcie zagadnień turystycznych, *Pamiętniki Polskiego Towarzystwa Balneologicznego*, 9: 32–35.
- LIJEWSKI T., MIKUŁOWSKI B., WYRZYKOWSKI J., 1998, *Geografia turystyki Polski*, PWE, Warszawa.
- LIN G., ZIMMER Z., 2002, A geographical analysis of spatial differentials in mobility and self-care limitations among older Americans, *International Journal of Population Geography*, 8(6): 395–408.
- LISZEWSKI S., 2005a, Badania geograficzne nad turystyką w Polsce i na świecie. [W:] R. Wiński, W. Alejski (red.), *Turystyka w badaniach naukowych*, AWF im. B. Czecha w Krakowie, Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie, Kraków–Rzeszów, 23–34.
- LISZEWSKI S., 2005b, Przestrzeń turystyczna w ujęciu podmiotowym. Przyczynek do dyskusji o przestrzeni w geografii. [W:] *Podstawowe idee i koncepcje w geografii*, t. 1, Geografia jako nauka o przestrzeni, środowisku i krajobrazie, ŁTN, Łódź, 50–60.
- LISZEWSKI S., 2006a, Nowe przestrzenie turystyczne i rekreacyjne w Polsce i ich rola w rozwoju kraju i regionu. [W:] G. Gołębowski (red.), *Turystyka w ujęciu podmiotowym i przestrzennym. Człowiek – Przestrzeń – Przedsiębiorstwo*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań, 113–125.

- LISZEWSKI S., 2006b, Przestrzenie turystyki i transformacja we współczesnym świecie, *Turyzm*, nr 16, z. 2: 7–19.
- LIU A., WALL G., 2006, Planning tourism employment: a developing country perspective, *Tourism Management*, vol. 27, iss., 1: 159–170.
- ŁACH J., ŁUKOMSKA J., ROZENKIEWICZ A., 2011, Development conditions of tourism for the blind and visual impaired in Wrocław. [W:] J. Wyrzykowski, J. Marak (red.), *Tourism Role in the Regional Economy. Social, Health-Related, Economic and Spatial Conditions of Disabled People's Tourism Development*, University of Business, Wrocław, 143–157.
- ŁANCUCKI J. (red.), 2001, *Podstawy Kompleksowego Zarządzania Jakością (TQM)*, Wyd. AE w Poznaniu, Poznań.
- ŁOBOŻEWICZ T. (red.), 2000, *Turystyka i rekreacja ludzi niepełnosprawnych*, Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Warszawie.
- MACIĄG J., 2010, *System zarządzania jakością usług: zasady i metody (na przykładzie usług turystycznych i rekreacyjnych)*. Akademia Wychowania Fizycznego im. Jerzego Kukuczki w Katowicach, Katowice.
- MAIK W., 2002, Strategia współpracy nauki i praktyki w zakresie planowania rozwoju turystyki. [W:] R. Przybyszewska Gudelis, M. Grabiszewski (red.), *Partnerstwo nauki i praktyki w turystyce. Fakty, Intencje, Potrzeby rozwoju*. Wyższa Pomorska Szkoła Turystyki i Hotelarstwa w Bydgoszczy, Zeszyty Naukowe nr 2, Bydgoszcz, 41–48.
- MAIK W., PRZYBECKA-MAIK M., 2005, Główne czynniki i płaszczyzny integracyjne w naukach o turystyce. [W:] W. Maik, K. Marciniak, P. Palich (red.), *Teoria i praktyka w turystyce*, Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Gospodarki w Bydgoszczy, t. 3, Seria Turystyka i Rekreacja, Bydgoszcz, 25–32.
- MALINOWSKI A., 2006, *Polski język poprawny. Wybrane zagadnienia*, Warszawa.
- MARAK J., WYRZYKOWSKI J., 2011, The current state of research on tourism of disabled persons in Poland. [W:] J. Wyrzykowski, J. Marak (red.), *Tourism Role in the Regional Economy*, vol. III, *Social, Health-related, Economic and Spatial Conditions of Disabled People's Tourism Development*, University of Business in Wrocław, 409–422.
- MARCINIAK G., KRAŚNIEWSKA W., 2009, Kierunki rozwoju badań Głównego Urzędu Statystycznego w obszarze turystyki. Materiały konferencyjne pt. Regionalne badanie konsumentów usług turystycznych, Warszawa 24–25 listopada, 2009 (dostęp: 07.2011).
- MARKS-BIELSKA R., 2003, Marginalizacja społeczno-ekonomiczna w świetle polskiej literatury przedmiotu. *Polityka Społeczna*, nr 3.
- MARSTON J.R., GOLLEDGE R.G., COSTANZO C.M., 1997, Investigating travel behavior of non-driving blind and vision impaired people: The role of public transit, *The Professional Geographer*, 49(2): 235–245.
- MARUSZEWSKI T., 2001, *Psychologia poznania*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot.
- MASLOW A., 1954, *Motivation and Personality*, Harper and Row, New York.
- MASLOW A., 2009, *Motywacja i osobowość*, PWN, Warszawa.
- MC EWAN C., BUTLER R., 2007, Disability and Development: different models, different places, *Geography Compass*, vol. 3: 448–466.
- MCGUIRE W., MCGUIRE C., 1988, Content and Process in the Experience of Self, *Advances in Experimental Social Psychology*, t. 21.
- MCINTOSH W.R., GOELDNER C.R., 1990, *Tourism: Principles, Practices, Philosophies*, Wiley, New York.
- MCKERCHER B., PACKER T., YUA M.K., LAM P., 2003, Travel agents as facilitators or inhibitors of travel: perceptions of people with disabilities, *Tourism Management*, 24: 465.
- MEDLIK S., 1995, *Leksykon podróży, turystyki, hotelarstwa*, PWN, Warszawa.
- MEHRABIAN A., 1972, *Nonverbal Communications*. Chicago.
- MEHRABIAN A., 1981, *Silent messages*, Belmont, Wadsworth, CA.

- METODOLOGIA UNII EUROPEJSKIEJ W DZIEDZINIE STATYSTYKI TURYSTYKI, 1998, Główny Urząd Statystyczny, Departament Warunków Życia, Warszawa.
- MEYER B., PAWLICZ A., 2010, Informacja w turystyce. [W:] A. Panasiuk (red.), *Informacja turystyczna*, seria Zarządzanie, podseria Turystyka – Rekreacja – Sport, Wyd. C.H. Beck, Warszawa, 64–78.
- MICHAEL E.J., FRISK L., HALL C.M., JOHNS N., LYNCH P., MITCHELL R., MORRISON A., SCHREIBER C., 2007, *Micro-clusters and networks: the growth of tourism*, Elsevier, Oxford.
- MICHALSKI T., 1999, Nowe nurty w światowej i polskiej geografii medycznej, *Kwartalnik Geograficzny*, nr 4 (12): 85–89.
- MICHALSKI T., 2010, *Sytuacja zdrowotna w europejskich krajach postkomunistycznych w dobie transformacji*, Wyd. Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- MIĘDZYNARODOWA KLASYFIKACJI FUNKCJONOWANIA, NIEPEŁNOSPRAWNOŚCI I ZDROWIA (*International Classification of Functioning, Disability and Health – ICF*) (<http://www.who.int/classifications/icf/en/>; dostęp: 12.2011).
- MIDDLETON V.T.C., 1996, *Marketing w turystyce*, Polska Agencja Promocji Turystyki, Warszawa.
- MIDURA F., ŻBIKOWSKI J., 2005, *Krajoznawstwo i turystyka osób niepełnosprawnych*, PWSZ, Biała Podlaska, 275.
- MITCHELL L.S., 1994, Research on the geography of tourism. [W:] J.R.B. Ritchie, C.R. Goeldner (red.), *Travel, Tourism and Hospitality Research*, 2nd ed., John Wiley, New York, 197–208.
- MITCHELL L.S., MURPHY P.E., 1991, Geography and tourism, *Annals of Tourism Research*, 18(1): 57–70.
- MOSDALE J.T., 2006, Tourism commodity chains: market entry and its effects on St. Lucia, *Current Issues in Tourism*, 9(4/5): 436–458.
- MOSDALE J.T., 2008, The Internationalisation of Tourism Commodity Chains. [W:] C.M. Hall, T. Coles (red.), *International Business in Tourism: global issues, contemporary interactions*, Routledge, 149–166.
- MOSS P., DYCK I., 1996, Inquiry into environment and body: women, work, and chronic illness, *Environment and Planning D: Society and Space*, 14: 737–753.
- MOSS P., DYCK I., 2001, Material Bodies Precariously Positioned: Working Women Diagnosed with Chronic Illness. [W:] I. Dyck, N. Davis Lewis, S. McLafferty (red.), *Geographies of Women's Health*, Routledge, London, New York, 231–147.
- MOSS P., DYCK I., 2002, Embodying Social Geography. [W:] K. Anderson, M. Domosh, S. Pile, N. Thrift (red.), *Handbook of Cultural Geography*, Sage, London, 58–73.
- MURPHY P.E., 1985, *Tourism: a community approach*, Routledge, London.
- MURPHY P.E., MURPHY A.E., 2004, *Strategic management for tourism communities: bridging the gaps*, Channel View, Clevedon.
- MURPHY J.F., WILLIAMS J.G., NIEPOTH F.W., BROWN P.D., 1973, *Leisure Services Delivery System: a Modern Perspective*, Lea & Febiger, Philadelphia.
- MUSIAKA Ł., 2011, Current status of accessibility of chosen castles and palaces of Lodz region to the needs of disabled people. [W:] J. Wyrzykowski, J. Marak (red.), *Tourism Role in the Regional Economy, Social, Health-Related, Economic and Spatial Conditions of Disabled People's Tourism Development*, University of Business in Wrocław, 169–189.
- MUZEUM LUWR (http://www.louvre.fr/llv/pratique/detail_handicape.jsp?handicape=2; dostęp: 07.2011).
- MUZEUM STALOWA WOLA (<http://www.muzeum.stalowawola.pl/>; dostęp: 07.2011).
- MYERS D.G., 2000, The funds, friends and faith of happy people, *American Psychologist*, 55(1): 56–67.
- NALAZEK M., 2010, *Internetowe kanały dystrybucji na rynku turystycznym*, Dafin, Warszawa.

- NARODOWA STRATEGIA INTEGRACJI SPOŁECZNEJ DLA POLSKI, 2003, Ministerstwo Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej (<http://www.mpips.gov.pl/userfiles/File/mps/NSIS.pdf>; dostęp: 07.2011).
- NARODOWY SPIS POWSZECHNY, 2002, GUS (www.stat.gov.pl; dostęp: 07.2011).
- NEAL J.D., SIRGY M.J., UYSAL M., 1999, The Role of Satisfaction with Leisure Travel/Tourism Services Experience in Satisfaction with Leisure Life and Overall Life, *Journal of Business Research*, 44: 153–163.
- NEAL J.D., UYSAL M., SIRGY M.J., 1995, Developing a Macro measure of QOL/Leisure Satisfaction with Travel/Tourism Services: Stage One (Conceptualization). [W:] H.L. Meadow, M.J. Sirgy, D. Rahtz (red.), *Developments in Quality Life Studies in Marketing*, vol. 6, Proceedings of the Fifth Quality-of-Life/Marketing Conference, Academy of Marketing Science, Coral Gables FL, 145–149.
- NEWMAN I., 1996, *BT Countryside For All: Accessibility Standards For Countryside Recreation*, Selected papers from the Fourth International Symposium on Therapeutic Recreation, 119–158.
- NICHOLS D., FINES L., 1995, Self-concept, Attitude and Satisfaction Benefits of Outdoor Adventure Activities: The case for recreational kayaking, *Journal of Leisureability*, vol. 22, no. 2: 1–7.
- NIEZGODA A., ZMYŚLONY P., 2003, *Popyt turystyczny. Uwarunkowania i perspektywy rozwoju*, Wyd. Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań.
- NOE F., 1987, Measurement Specification and Leisure Satisfaction, *Leisure Sciences*, 9: 163–172.
- NOE F., UYSAL M., 1997, Evaluation of Outdoor Recreational Settings: A Problem of Measuring User Satisfaction, *Journal of Retailing and Consumer Services*, 4: 223–230.
- NUTLEY S.D., 1980, Accessibility, Mobility And Transport-Related Welfare: The Case Of Rural Wales, *Geoforum*, 11: 335–352.
- OLECHNICKI K., ZAŁĘCKI P., 2000, *Słownik socjologiczny*, Graffiti BC, Toruń.
- OLIVA G.A., 2006, The D/deaf Community, Leisure, and Public Recreation. [W:] H. Goodstein (red.), *The Deaf Way II Reader: Perspectives from the Second International Conference on Deaf Culture*, Gallaudet University Press, Washington, DC, 305–311.
- OLIVER M., 1996, *Understanding Disability: From Theory to Practice*, Macmillan, Basingstoke, Houndmills.
- OLSZEWSKI M., 2008, Metody pomiaru jakości usług turystycznych. [W:] G. Gołembski (red.), *Uwarunkowania przedsiębiorczości i jakości w turystyce w świetle badań krajowych i międzynarodowych*, Zeszyty Naukowe, 98, Wyd. Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań, 44–61.
- OSSATE (*One-Stop-Shop for Accessible Tourism in Europe*) (<http://www.ossate.org/>; dostęp: 07.2011).
- OSTASZEWSKA K., 2002, *Geografia krajobrazu*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- OSTROWSKA A., 1994, *Niepełnosprawni w społeczeństwie*, IFiS PAN, Warszawa.
- OSTROWSKA A., SIKORSKA J., GĄCIARZ B., 2001, *Osoby niepełnosprawne w Polsce w latach dziewięćdziesiątych*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa.
- OYSTER C.K., 2002, *Grupy. Psychologia społeczna*, Zysk i S-ka, Poznań.
- PADDEN C. A., HUMPHRIES T.L., 1990, *Deaf in America: Voices from a Culture*. Harvard University Press, Cambridge, MA.
- PADDEN C.A., HUMPHRIES T.L., 2006, *Inside Deaf Culture*. Harvard University Press, Cambridge, MA.
- PAGE S.J., 1995, *Urban tourism*, Routledge, London.
- PAGE S.J., 2001, Hubs and gateways in South East Asia: implications for tourism. [W:] P. Teo, T. Chang (red.), *Interconnected worlds: South East Asian tourism in the twenty first century*, Pergamon, Oxford, 81–96.

- PAGE S.J., CONNELL J. (red.), 2008, *Sustainable tourism: critical concepts*, Vol. 1–4, Routledge, London.
- PAGE S.J., THORN K., 1997, Towards sustainable tourism planning in New Zealand: public sector planning responses, *Journal of Sustainable Tourism*, vol. 5, iss. 1: 59–78.
- PAGE S.J., THORN K., 2002, Towards sustainable tourism planning in New Zealand: public sector planning responses revisited, *Journal of Sustainable Tourism*, vol. 10, iss. 3: 223–238.
- PANASIUK A. (red.), 2007, *Jakość usług turystycznych*, Uniwersytet Szczeciński, Rozprawy i Studia T (DCCIX), 635, Szczecin.
- PARK D., RADFORD J., VICKERS M., 1998, Disability studies in human geography, *Progress in Human Geography*, 22(3): 208–233.
- PARR H., PHILO CH., BURNS N., 2004, Social geographies of rural mental health: experiencing inclusions and exclusions, *Transactions of the Institute of British Geographers*, vol. 29, iss. 4: 401–419.
- PARSONS T., 1951, *The social system*, Routledge & Kegan Paul, London.
- PARYSEK J., 1990, Czy i jak geografia pełni funkcje praktyczne – dwugłos nauki i praktyki, *Przegląd Geograficzny*, 62, 1–2: 3–21.
- PARYSEK J., 2002, Funkcje praktyczne geografii medycznej. [W:] *Zróżnicowanie przestrzenne sytuacji zdrowotnej, systemu bezpieczeństwa i usług medycznych w województwie pomorskim*, Regiony Nadmorskie 5, Katedra Geografii Rozwoju Regionalnego, Uniwersytet Gdański, Gdańsk, 7–14.
- PARYSEK J., MIZGAJSKI A., 1986, The principal problems of Polish geographys practical application, *Concepts and Methods in Geography*, 1: 127–147.
- PARYSEK J., MIZGAJSKI A., 1991, Główne problemy zastosowań praktycznych geografii polskiej. [W:] Z. Chojnicki (red.), *Podstawowe problemy metodologiczne rozwoju polskiej geografii*, seria Geografia, 48, Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu, Poznań, 301–320.
- PEARCE D., 2005, Postęp w badaniach naukowych w turystyce, [W:] R. Winiarski, W. Alejziak (red.), *Turystyka w badaniach naukowych*, AWF im. B. Czecha w Krakowie, Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie, Kraków–Rzeszów, 7–21.
- PEARCE P., FILEP S., ROSS G., 2011, *Tourists, Tourism and Good Life*, Routledge Taylor & Francis Group, New York, London.
- PENNINGTON-GRAY L., VOGT C.A., 2003, Examining welcome center visitors' travel information behaviors: Does location of centers or residency matter?, *Journal of Travel Research*, 41: 272–280.
- PĘDRASZEWSKA B., 2007, Rola turystyki w procesie rewalidacji osób z uszkodzonym narządem słuchu. [W:] Z. Dziubiński (red.), *Drogi i bezdroża sportu i turystyki*, Warszawa, 427–435.
- PFEIFER D. (red.), 2001, Disability geography: commonalities in a world of differences, *Disability Studies Quarterly*, 21(4): 2–5.
- PIETRZAK M., 2008, Krajobraz multisensoryczny i metody jego oceny. [W:] Z. Młynarczyk, A. Zajadacz (red.), *Uwarunkowania i plany rozwoju turystyki*, t. 2, *Zasoby antropogeniczne. Krajobraz. Ruch turystyczny*, Seria Turystyka i rekreacja, Studia i Prace, nr 2, Wyd. Naukowe UAM, Poznań, 103–119.
- PIETRZAK W., 1993, Głusi – mity i fakty, *Problemy Rehabilitacji Społecznej i Zawodowej*, nr 1–2, Centrum Badawczo-Rozwojowe Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych, Warszawa, 46–47.
- PODRÓŻE POLAKÓW W 2004 R. Instytut Turystyki w Warszawie (<http://www.intur.com.pl>; dostęp: 07.2011).
- PODRÓŻE POLAKÓW W 2006 R. Instytut Turystyki w Warszawie (<http://www.intur.com.pl>; dostęp: 07.2011).
- PODRÓŻE POLAKÓW W 2007 R. Instytut Turystyki w Warszawie (<http://www.intur.com.pl>; dostęp: 07.2011).

- POLACY O NIEPEŁNOSPRAWNYCH, 2004, badania przeprowadzone na zlecenie POPON przez TNSOBOP (http://www.niepelnosprawni.pl/files/www.niepelnosprawni.pl/public/formularze/prezentacja_polacy_o_niepelnosprawności; dostęp: 07.2011).
- POLAŃSKI K. (red.), 1999, *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, II wyd. Ossolineum, Wrocław.
- POLSKI SYSTEM INFORMACJI TURYSTYCZNEJ, 2010 (<http://www.pot.gov.pl/system-informacji-turystycznej/informacja-turystyczna>; dostęp: 07.2011).
- PORCZYŃSKI D., 2009, Gość niepełnosprawny w muzeum – raport z badań, *Gość niepełnosprawny w muzeum*, materiały szkoleniowe Muzeum Regionalne w Stalowej Woli, 12–31.
- PORTER A., 2000, Playing the ‘disabled role’ in local travel, *Area*, 32(1): 41–48.
- POTTER E., 2003, *All visitors Welcome. Accessibility in State Park Interpretive Programs and Facilities*, California State Parks Interpretation and Education Division (http://www.parks.ca.gov/default.asp?page_id=2265; 1dostęp: 07.2011).
- PRAKTYCZNY PORADNIK SAVOIR-VIVRE WOBEC OSÓB NIEPEŁNOSPRAWNYCH (United Spinal Association), tłum. na zlecenie Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej, adaptacja Biuro Pełnomocnika Rządu do Spraw Osób Niepełnosprawnych (<http://www.niepelnosprawni.gov.pl/dobre-praktyki/>; dostęp: 07.2011).
- PRILLWITZ S., 1996, *Język, komunikacja i zdolności poznawcze niesłyszących*, WSP, Warszawa.
- PRZECLAWSKI K., 1993, Tourism as a subject of Interdisciplinary Research. [W:] D.G. Pearce, R.W. Butler (red.), *Tourism Research, Critiques and Challenges*, Routledge, London, 9–13.
- PRZECLAWSKI K., 1996, Człowiek a turystyka. *Zarys socjologii turystyki*, ALBIS, Kraków.
- PRZECLAWSKI K., 2002, Nauki „teoretyczne” a stosowane w badaniach nad turystyką. [W:] R. Przybyszewska Gudelis, M. Grabiszewski (red.), *Partnerstwo nauki i praktyki w turystyce. Fakty, Intencje, Potrzeby rozwoju*, Wyższa Pomorska Szkoła Turystyki i Hotelarstwa w Bydgoszczy, Zeszyty Naukowe, nr 2, Bydgoszcz, 11–15.
- PRZECLAWSKI K., 2004, Turystyka XXI w. [W:] J. Wyrzykowski, K. Klementowski (red.), *Współczesne tendencje w turystyce i rekreacji*, Wyd. AWF, Wrocław, 11–13.
- PUTMAN M., GREENEN S., POWERS L., 2003, Health and wellness: People with disabilities discuss barriers and facilitators to well being, *Journal of Rehabilitation*, vol. 69, no. 1: 37–44.
- RAY M.N., RYDER E.M., 2003, „Ebilities” tourism: an exploratory discussion of the travel needs and motivations of the mobility-disabled, *Tourism Management*, no. 24: 57–72.
- REYKOWSKI J., 1995, Subiektywne znaczenie pojęcia „demokracja” a ujmowanie rzeczywistości politycznej. [W:] J. Reykowski (red.), *Potoczne rozumienie demokracji*, Wyd. Instytutu Psychologii PAN, Warszawa, 19–66.
- REAGAN T., 1995, A sociocultural understanding of Deafness: American Sign Language and the culture of Deaf people, *International Journal of Intercultural Relations*, vol. 19, iss. 2: 239–251.
- ROBACZYŃSKI W., 2008, Turystyka niepełnosprawnych a prawo – zagadnienia podstawowe. [W:] A. Stasiak (red.), *Rola krajoznawstwa i turystyki w życiu osób niepełnosprawnych*, Wyd. PTTK Kraj, Warszawa, 11–21.
- ROCZNIK DEMOGRAFICZNY 2010, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa.
- ROZPORZĄDZENIE MINISTRA PRACY I POLITYKI SPOŁECZNEJ z dnia 25 czerwca 2002 r. w sprawie określenia rodzajów zadań powiatu, które mogą być finansowane ze środków Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych (Dz.U. nr 96, poz. 861).
- ROZPORZĄDZENIE MINISTRA PRACY I POLITYKI SPOŁECZNEJ z dnia 15 listopada 2007 r. w sprawie turnusów rehabilitacyjnych (Dz.U. nr 230, poz. 1694).
- ROZPORZĄDZENIE PARLAMENTU EUROPEJSKIEGO I RADY (UE) nr 692/2011 z dnia 6 lipca 2011 r. w sprawie europejskiej statystyki w dziedzinie turystyki i uchylające dyrektywę Rady 95/57/WE, Ministerstwo Sportu i Turystyki (<http://msport.gov.pl/aktualnosci-turystyka>; dostęp: 09.2011).

- RUHANEN L., COOPER C., 2004, Applying a knowledge management framework to tourism research, *Tourism Recreation Research*, vol. 29, iss. 1: 83–89.
- RUDNICKI S. (red.), 2011, *Nowe perspektywy. Nauki społeczne dla gospodarki*, Wyższa Szkoła Europejska im. Ks. J. Tisznera, Kraków.
- RYDBERG E., 2010, *Deaf people and the labour market in Sweden: Education – Employment – Economy*. Studies from the Swedish Institute for Disability Research, no. 32, Örebro University, Örebro.
- SAYCE L., 1999, *From Psychiatric Patient to Citizen. Overcoming Discrimination and Social Exclusion*, St. Martin's Press, New York.
- SHOVAL N., ISAACSON M., 2006, Application of tracking technologies to the study of pedestrian spatial behaviour, *The Professional Geographer*, 58(2): 172–183.
- SHOVAL N., ISAACSON M., 2007, Tracking tourists in the digital age, *Annals of Tourism Research*, 34(1): 141–159.
- SIBLEY D., 1995, *Geographies of exclusion*, Routledge, London.
- SIEGEL D., 2001, *Futuryzuj swoją firmę*, IFC Press, Kraków.
- SKALSKA T., 2004, *Turystyka osób niepełnosprawnych. Ograniczenia i możliwości rozwoju*, Wyższa Szkoła Hotelarstwa, Gastronomii i Turystyki, Warszawa.
- SKAŁA M., JACKOWSKI M., SZPARA K., 2011, Elements of a tourist infrastructure for the needs of the disabled with the city of Rzeszów as a backdrop. [W:] J. Wyrzykowski, J. Marak (red.), *Tourism Role in the Regional Economy*, vol. III, *Social, Health-related, Economic and Spatial Conditions of Disabled People's Tourism Development*, University of Business in Wrocław, Wrocław, 214–227.
- SKELTON T., VALENTINE G., 2003, It feels like being Deaf is normal: an exploration into the complexities of defining D/deafness and young D/deaf peoples' identities, *Canadian Geographer*, 47 (4): 451–466.
- SŁOWNIK WSPÓŁCZESNEGO JĘZYKA POLSKIEGO, 1996, Wyd. Wilga, Warszawa.
- SMITH R.W., 1987, Leisure of disabled tourist. Barriers to participation, *Annals of Tourism Research*, vol. 14: 376–389.
- SMITH S.J., EASTERLOW D., 2005, The strange geography of health inequalities, *Transactions of the Institute of British Geographers*, vol. 30, iss. 2: 173–190.
- SMOCZYŃSKA K., 2010, *Przestrzenie relacji społecznych*, Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa.
- SOŁOWIEJ D., 1992a, Weryfikacja ocen integralnych atrakcyjności środowiska przyrodniczego człowieka w wybranych systemach rekreacyjnych, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- SOŁOWIEJ D., 1992b, *Podstawy metodyki oceny środowiska przyrodniczego człowieka*, wyd. II poszerz., Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań
- SOŁOWIEJ D., 1993, Przyczyny braku komfortu mieszkania w systemie rekreacyjnym miasta Poznania. [W:] *Ekologia krajobrazu w wybranych terytorialnych systemach rekreacyjnych*, Wyd. Krajowego Instytutu Badań Samorządowych, Poznań, 101–107.
- SOŁOWIEJ D., 1996, Idea strefowania funkcji na obszarach chronionych jako podstawa rozwiązywania konfliktów człowiek – środowisko przyrodnicze, *Badania Fizjograficzne nad Polską Zachodnią*, A, t. 47: 101–114.
- SOTO A.M., 2009, Sociological and cultural traits of deaf people. [W:] B. Fraser (red.), *Deaf history and culture in Spine*, Gallaudet University Press, Washington.
- SPRAWOZDANIE STATUTOWE POLSKIEGO ZWIĄZKU GŁUCHYCH (za 2009 r.), 2010, Zarząd Główny PZG, Warszawa.
- STANISZ A., 2006, *Przystępny kurs statystyki z zastosowaniem STATISTICA PL na przykładach z medycyny*, T. 1. Statystyki podstawowe, StatSoft Polska, Kraków.
- STANISZ A., 2007a, *Przystępny kurs statystyki z zastosowaniem STATISTICA PL na przykładach z medycyny*, T. 2. Modele liniowe i nieliniowe, StatSoft Polska, Kraków.
- STANISZ A., 2007b, *Przystępny kurs statystyki z zastosowaniem STATISTICA PL na przykładach z medycyny*, T. 3. Analizy wielowymiarowe, StatSoft Polska, Kraków.

- STORBACKA K., LEHTINEN J., 2001, *Sztuka budowania trwałych związków z klientem*, Dom Wyd. ABC, Kraków.
- STRATEGIA ROZWOJU TURYSTYKI NA LATA 2007–2013, Ministerstwo Gospodarki (<http://www.mg.gov.pl>; dostęp: 09.2011).
- STRATEGIA ROZWOJU SPORTU W POLSCE DO ROKU 2015, Ministerstwo Sportu (http://www.msport.gov.pl/fs/paragraph_download/download_file/433/815Finalna_strategia; dostęp: 09.2011).
- STYCZEK I., 1979, *Logopoedia*, Warszawa.
- SWAIN J., FINKELSTEIN V., FRENCH S., OLIVER M., 2004, *Disabling Barriers – Enabling Environments*, 3rd ed., Sage Publications Ltd, London.
- SWAN J., COMBS L., 1976, Product Performance and Consumer Satisfaction. *Journal of Marketing Research* 40: 25–33.
- SZCZEPANKOWSKI B., 1999, *Niesłyszący – Głusi – Głuchoniemi. Wyrównywanie szans*, WSiP, Warszawa.
- SZCZEPANKOWSKI B., 2011, Franciszek Ksawerty Prek – pierwszy głuchoniemy literat. [W:] E. Lubińska-Kościółek, K. Plutecka (red.), *Stymulowanie potencjału twórczego osób z różnymi potrzebami edukacyjnymi*, Impuls, Kraków, 39–50.
- SZOSTAK D., 2007, Pojęcie jakości w turystyce. [W:] A. Panasiuk (red.), *Jakość usług turystycznych*, Uniwersytet Szczeciński, Rozprawy i Studia T (DCCIX) 635, Szczecin, 15–21.
- SZPARA K., SKAŁA M., JACKOWSKI M., 2011, Higher education of disabled person possibilities in University of Information Technology and Management in Rzeszow. [W:] J. Wyrzykowski, J. Marak (red.), *Tourism Role in the Regional Economy*, vol. III, *Social, Health-related, Economic and Spatial Conditions of Disabled People's Tourism Development*, University of Business in Wrocław, Wrocław, 214–227.
- ŚNIADEK J., ZAJADACZ A., 2010, Senior citizens and their leisure activity – understanding leisure behaviour of elderly people in Poland, *Studies in Physical Cultures and Tourism*, vol. 17, no. 2: 193–204.
- TERMINOLOGIA TURYSTYCZNA ZALECANA PRZEZ WTO, 1995, ONZ-WTO, Warszawa.
- TERRY T., 1995, Universal adventure programing: Opening our programs to people with physical disabilities. *Journal of Leisurability*, vol. 22, no. 2: 28–30.
- TESSA (TExt nad Sign Support Assistant) (www.sysconsulting.co.uk/web/projects/project_view.jsp?code=TESSA; dostęp: 07.2011).
- THE STANDARD RULES ON THE EQUALIZATION OF OPPORTUNITIES FOR PERSONS WITH DISABILITIES, United States, General Assembly, Distr., General A/RES/48/96, 4 March 1994, Forty-eighth session, Agenda item 109 Resolution Adopted by the General Assembly, [on the report of the Third Committee (A/48/627)], 48/96 (<http://www.un.org/esa/socdev/enable/dissre00.htm>; dostęp: 06.2011) *Standardowe Zasady Wyrównywania Szans Osób Niepełnosprawnych* zostały przyjęte podczas 48 sesji Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych w dniu 20 grudnia 1993 (Rezolucja 48/96).
- THETOS (<http://thetos.polsl.pl/>; dostęp: 07.2011).
- TIMOTHY D.J., 2002, Tourism and the growth of urban ethnic islands. [W:] C.M. Hall, A.M. Williams (red.), *Tourism and migration: new relationships between production and consumption*, Kluwer, Dordrecht, 135–151.
- TRIBE J., 1997, The Indiscipline of Tourism, *Annals of Tourism Research*, vol. 24: 638–657.
- TRIBE J., 2000, Indisciplined and Unsubstantiated, *Annals of Tourism Research*, vol. 27: 809–813.
- TRIBE J., 2005, New Tourism Research, *Tourism Recreation Research*, vol. 30, no. 2: 5–8.
- TRIBE J., 2011, Developments in tourism social science, *Annals of Tourism Research*, vol. 38, no. 1: 7–26.
- TURYSTYKA DLA WSZYSTKICH, ZG PTTK (<http://www.turystykadlawnaszystkich.pl/>; dostęp: 07.2011).

- TURYSTYKA I WYPOCZYNEK W GOSPODARSTWACH DOMOWYCH W 2005 R., GUS, Warszawa.
- TURYSTYKA I WYPOCZYNEK W GOSPODARSTWACH DOMOWYCH W 2009 R., GUS, Warszawa.
- TURYZM, 2008, 18, z. 1, Uniwersytet Łódzki.
- UK COUNCIL ON DEAFNESS, 2005, *Deaf Awareness Week: Examples of Good Practice* (<http://www.deafcouncil.org.uk/daw/goodp.htm#at>; dostęp: 07.2011).
- UNGER L.S., KERNAN J.B., 1983, On the Meaning of Leisure: An Investigation on Some Determinants of the Subjective Leisure Experience, *Journal of Consumer Research*, 9: 381–392.
- UNION OF PHYSICALLY IMPAIRED PEOPLE AGAINST SEGREGATION (UPIAS, 1976) (<http://www.leeds.ac.uk/disability-studies/archiveuk/UPIAS/fundamental%20principles.pdf>; dostęp: 12.2011).
- UNIVERSAL DESIGN. CLARIFICATION OF THE CONCEPT, 2007, The Norwegian Ministry of Environment. Wersja polska: *Projektowanie uniwersalne. Objasnienie koncepcji*, Biuro Pełnomocnika Rządu do spraw Osób Niepełnosprawnych w Ministerstwie Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa.
- UNWTO TOURISM HIGHLIGHTS, 2011 (http://mkt.unwto.org/sites/all/files/docpdf/unwto-highlights11enhr_1.pdf; dostęp 12.2011).
- UNWTO TOURISM 2020 VISION (<http://www.unwto.org/facts/eng/vision.htm>; dostęp 12.2011).
- UNWTO TOURISM TOWARDS 2030. GLOBAL OVERVIEW (<http://www.msport.gov.pl/aktualnosci-turystyka/2598-Publikacja-UNWTO-Tourism-Towards-2-3-Global-Overview-?ret-pag=/turystyka/>; dostęp 12.2011).
- URY W.L., 2006, *Dochodzenie do zgody. Przekształcanie konfliktów w domu, w pracy i na świecie*, Wydawnictwo Moderator, Taszów.
- USTAWA O JĘZYKU MIGOWYM I INNYCH ŚRODKACH KOMUNIKOWANIA SIĘ z dnia 19 sierpnia 2011 r. (Dz.U. nr 209, poz. 1243).
- USTAWA O POLSKIEJ ORGANIZACJI TURYSTYCZNEJ z dnia 25 czerwca 1999 (Dz.U. nr 62, poz. 689, z 2000 r. nr 22, poz. 273 oraz z 2001 r. nr 22, poz. 249).
- USTAWA O REHABILITACJI ZAWODOWEJ I SPOŁECZNEJ ORAZ ZATRUDNIENIU OSÓB NIEPEŁNOSPRAWNYCH z dnia 27 sierpnia 1997 (Dz.U. z 1997 r. nr 123, poz. 776, z późn. zm.).
- USTAWA O SAMORZĄDZIE GMINNYM z dnia 8 marca 1990 (Dz.U. z 2001 r., nr 142, poz. 1591 z późn. zm.).
- USTAWA O SAMORZĄDZIE POWIATOWYM z dnia 5 czerwca 1998 (Dz.U. z 2001 r., nr 142, poz. 1592 z późn. zm.).
- USTAWA O SAMORZĄDZIE WOJEWÓDZTWA z dnia 5 czerwca 1998 (Dz.U. z 2001 r., nr 142, poz. 1590 z późn. zm.).
- USTAWA O SPORCIE z dnia 25 czerwca 2010 r. (Dz.U. z 2010 r. nr 151, poz. 1014. z późn. zm.).
- USTAWA O USŁUGACH TURYSTYCZNYCH z dnia 29 sierpnia 1997 r. (Dz.U. z 2004 r. nr 223, poz. 2268, nr 273, poz. 2703, z 2005 r., nr 175, poz. 1462, z 2006 r., nr 220, poz. 1600, z 2006 r., nr 180, poz. 1112, z 2010 r., nr 106, poz. 672, z 2011 r., nr 80, poz. 432. z późn. zm.).
- WALMSLEY D.J., LEWIS J., 1997, *Geografia człowieka. Podejście behawioralne*, PWN, Warszawa.
- WARSZYŃSKA J., 1999, Główne problemy badawcze geografii turystyki, *Turyzm*, 9, 1: 37–50.
- WARSZYŃSKA J. (red.), 2000, *Geografia turystyczna świata*, cz. I i II, wyd. PWN, Warszawa.
- WARSZYŃSKA J., 2003, *Geografia turystyki – zarys problematyki*. [W:] R. Winiarski (red.), *Nauki o turystyce*, cz. I., Studia i Monografie, nr 7, Akademia Wychowania Fizycznego im. B. Czecha w Krakowie, Kraków, 9–32.
- WARSZYŃSKA J., JACKOWSKI A., 1978, *Podstawy geografii turystyki*, PWN, Warszawa.
- WEAVER D., LAWTON L., 2010, *Tourism Management*, 4th ed., John Wiley & Sons, Brisbane.
- WEBSTER'S ENCYCLOPEDIA UNABRIDGED DICTIONARY OF THE ENGLISH LANGUAGE, 1989.
- WENDELL S., 2001, Unhealthy disabled: treating chronic illnesses as disabilities, *Hypatia*, 16(4): 17–33.

- WERNIGREN-ELGSTRÖM M., DEHLIN O., IWARSON S., 2003, A Swedish Prevalence Study of Deaf People Using Sign Language: A prerequisite for Deaf studies, *Disability and Society*, 18: 311–323.
- WHO (<http://www.unic.un.org.pl/niepelnosprawnosci/index.php>; dostęp: 11.2011).
- WHO (<http://www.niepelnosprawni.pl/ledge/x/9606>; dostęp: 11.2011).
- WICHROWSKA I., 2004, Rynek pracy chronionej na przykładzie Bydgoszczy. [W:] J. Słodczyk (red.), *Rozwój miast i zarządzanie gospodarką miejską*, Wyd. Uniwersytetu Opolskiego, 313–324.
- WICHROWSKA I., 2005, Bydgoszcz przyjazne miasto? Dostępność przestrzenna wybranych funkcji dla potrzeb osób niepełnosprawnych, *Aktywizacja Zawodowa Osób Niepełnosprawnych*, 2: 153–165.
- WIDAWSKI K., 2011, Accessible tourism starts with the accessible information. [W:] J. Wyrzykowski, J. Marak (red.), *Tourism Role in the Regional Economy. Social, Health-Related, Economic and Spatial Conditions of Disabled People's Tourism Development*, University of Business in Wrocław, Wrocław, 298–309.
- WIEDEL J.W., 1966, Tactual maps for the visually handicapped, *Professional Geographer*, 18: 132–139.
- WILTON R.D., 2004, From flexibility to accommodation? Disabled people and the reinvention of paid work, *Transactions of the Institute of British Geographers*, vol. 29, iss. 4: 420–432.
- WINIARSKI R. (red.), 2011, *Rekreacja i czas wolny*, Oficyna Wydawnicza ŁośGraf, Warszawa.
- WINIARSKI R., ZDEBSKI J., 2008, *Psychologia turystyki*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa.
- WŁODARCZYK B., 2009, *Przestrzeń turystyczna. Istota, koncepcje, determinanty rozwoju*, Wyd. Uniw. Łódzkiego, Łódź.
- WOLPERT J., 1978, Social Planning And The Mentally and Physically Handicapped. [W:] R.W. Burchell, G. Sternlieb (red.), *Planning Theory in the 1980s.*, Center For Urban Policy Research, Rutgers University, New Brunswick, 95–111.
- WONG C.U.I., MC KERCHER B., 2011, Tourism Information Center staff as knowledge brokers. The case of Macau, *Annals of Tourism Research*, vol. 38(2): 481–498.
- WOODHILL J., 1996, Natural resources decision making beyond the Landcare paradox, *The Australasian Journal of Natural Resources Law and Policy*, 3(1): 91–114.
- WOODWARD J., 1972, Implications for sociolinguistics research among the deaf, *Sign Language Studies*, 1: 1–7.
- WOŹNIAK A., 1995, Czy potrzebna jest integracja metodologiczna samowiedzy nauk zajmujących się turystyką? [W:] S. Bosiacki (red.), *Turystyka i rekreacja jako czynnik integracji europejskiej*, AWF, Poznań, 52–56.
- WRZOSEK W., 1997, *Funkcjonowanie na rynku*, PWE, Warszawa.
- WYJAZDY WYPOCZYNKOWE POLAKÓW W 2010 r., 2011, Centrum Badania Opinii Społecznej, BS/3/2011, Warszawa.
- WYRZYKOWSKI J., 1981, Dorobek naukowy Instytutu Geograficznego Uniwersytetu Wrocławskiego w zakresie geografii turystyki. [W:] *Problemy badawcze geografii turystyki w Polsce w latach 1970–1978*, Zesz. Nauk. UJ, Prace Geograficzne, z. 54: 63–74.
- WYRZYKOWSKI J., 2002, Rekreacja i wypoczynek. [W:] *Środowisko Wrocławia. Informator 2002*, Dolnośląska Fundacja Rozwoju, Wrocław (CD).
- WYRZYKOWSKI J., MARAK J. (red.), 2010, *Turystyka w ujęciu interdyscyplinarnym*, Wyższa Szkoła Handlowa we Wrocławiu, Wrocław.
- WYRZYKOWSKI J., MARAK J. (red.), 2011, *Tourism Role in the Regional Economy. Social, Health-Related, Economic and Spatial Conditions of Disabled People's Tourism Development*, University of Business in Wrocław, Wrocław.

- WYRZYKOWSKI J., MARAK J. (red.), 2011. *Tourism Role in the Regional Economy. Social, Health-Related, Economic and Spatial Conditions of Disabled People's Tourism Development*, University of Business in Wrocław, Wrocław.
- VEAL A.J., 2006, *Research methods for leisure and tourism. Practical guide*, Pearson Education Limited, FT Prentice Hall, Harlow.
- VICTORIA AND ALBERT MUSEUM (<http://www.vam.ac.uk/>; dostęp: 07.2011).
- VISUAL LANDSCAPE DESIGN TRAINING MANUAL, 1994, Recreation Branch, Ministry of Forests, British Columbia.
- YOUNG A., ACKERMAN J., KYLE J., 2000, On creating a workable signing environment: deaf and hearing perspectives, *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 5, 2: 186–195.
- ZAJADACZ A., 2004, *Potencjał turystyczny miast ma przykładzie wybranych miast Sudetów Zachodnich*. Bogucki Wyd. Naukowe, Poznań.
- ZAJADACZ A., 2005, Bariery ograniczające udział w turystyce osobom z uszkodzonym słuchem, *Roczniki Naukowe Miscellanea*, seria A, t. III, nr 3: 85–95.
- ZAJADACZ A., 2006, Walory kulturowe i ich znaczenie w czasie wolnym osób z uszkodzonym słuchem. [W:] J. Bergier, Z. Kubińska (red.), *Materiały międzynarodowej konferencji naukowo-metodycznej: Kultura i rekreacja ruchowa w integracji osób niepełnosprawnych*, PFRON, Fundacja „Edukacja i Przyszłość”, PWSZ w Białej Podlaskiej, Biała Podlaska, 30–39.
- ZAJADACZ A., 2007a, Propozycja przekazu informacji o i na szlakach turystycznych osobom niesłyszącym przy zastosowaniu technik wizualnych. [W:] P. Kuleczka (red.), *Szlaki turystyczne a przestrzeń turystyczna*, Wydawnictwo PTTK „Kraj”, Warszawa, 48–56.
- ZAJADACZ A., 2007b, Przestrzenne aspekty czasu wolnego osób z uszkodzonym słuchem, [W:] W. Kurek, R. Faracik (red.), *Studia nad turystyką. Prace geograficzne i regionalne. Geograficzne, społeczne i ekonomiczne aspekty turystyki*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków, 291–301.
- ZAJADACZ A., 2008a, Ruch turystyczny jako przedmiot badań geograficznych. [W:] Z. Młynarczyk, A. Zajadacz (red.), *Uwarunkowania i plany rozwoju turystyki*, t. II, *Zasoby antropogeniczne. Krajobraz. Ruch turystyczny*, Seria Turystyka i Rekreacja, Studia i Prace nr 2, Wyd. Naukowe UAM, Poznań, 187–209.
- ZAJADACZ A., 2008b, Aktywizacja osób niesłyszących poprzez wykorzystanie multimedialnego systemu informacji turystycznej. [W:] R. Grzywacz (red.), *Turystyka i rekreacja szansą rozwoju aktywności społecznej*, Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania, Rzeszów, 139–148.
- ZAJADACZ A., 2008c, Aktywność turystyczna osób niesłyszących. [W:] J. Migasiewicz, E. Bolach (red.), *Aktywność ruchowa osób niepełnosprawnych*, t. 3, AWF we Wrocławiu, Studio Wydawniczo-Typograficzne „Typoscript”, Polskie Towarzystwo Walki z Kalectwem, Oddział Wojewódzki, Wrocław, 203–210.
- ZAJADACZ A. (współred.), 2008d, *Informator (nie) pełnosprawnego turysty*, Wydawnictwo PTTK, Kraj, Warszawa.
- ZAJADACZ A., 2010a, *Czas wolny, turystyka i rekreacja osób niesłyszących w Polsce. Zarys specyfiki problemu*, Seria Turystyka i Rekreacja, Studia i Prace, t. 4, Wyd. Naukowe UAM, Poznań.
- ZAJADACZ A., 2010b, Sposoby udostępniania obiektów dziedzictwa kulturowego niesłyszącym turystom, *Turystyka i Hotelarstwo*, nr 16: 155–168.
- ZAJADACZ A. (red.), 2010c, *The SITex and SITur programs as tools designed to provide information to visitors and tourists using the Polish Sign Language*, Wyd. Naukowe UAM, Poznań (płyta CD).
- ZAJADACZ A., 2010d, SITex and SITur the idea behind the Project and its target group. [W:] A. Zajadacz (red.), *The SITex and SITur programs as tools designed to provide information to visitors and tourists using the Polish Sign Language*, Wyd. Naukowe UAM, Poznań (CD), 21–22.
- ZAJADACZ A., 2011a, Attitudes to social integration of deaf and hearing people during leisure time in Poland. [W:] J. Wyrzykowski, J. Marak (red.), *Tourism Role in the Regional Econo-*

- my. *Social, Health-Related, Economic and Spatial Conditions of Disabled People's Tourism Development*, University of Business in Wrocław, Wrocław, 310–328.
- ZAJADACZ A., 2011b, Subiektywna przestrzeń turystyczna w świetle biografii turystycznych osób niesłyszących. [W:] M. Durydiwka, K. Duda-Gromada (red.), *Przestrzeń turystyczna czynniki, różnorodność, zmiany*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa, 109–118.
- ZAJADACZ A., KLEBBA E., 2007, Turystyka i rekreacja w badaniach naukowych Wydziału Nauk Geograficznych i Geologicznych UAM, *Folia Turistica*, nr 18: 121–142.
- ZAJADACZ A., MARCINIAK A., 2009, Wybrane cechy społeczno-demograficzne a aktywność zawodowa osób niesłyszących w Polsce. [W:] J. Zbikowski i A. Siedlecka (red.), *Wybrane aspekty aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych z obszarów wiejskich*, Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, Biała Podlaska, 71–84.
- ZAJADACZ A., PIOTROWSKI K., 2007, Formy spędzania czasu wolnego przez osoby niesłyszące, *Turystyka i Hotelarstwo*, nr 12: 56–74.
- ZAJADACZ A., POTOCKA I., 2010, Percepcja walorów turystycznych przez osoby niesłyszące na tle słyszącej części społeczeństwa w Polsce, *Turystyka i Hotelarstwo*, nr 16: 137–154.
- ZAJADACZ A., SZMAL P., SUSZCZAŃSKA N., GRUDZIŃSKI T., 2010, Programy multimedialne SITex i SITur jako udogodnienia w przekazywaniu informacji niesłyszącym kulturowo turystom. [W:] Z. Młynarczyk, A. Zajadacz (red.), *Uwarunkowania i plany rozwoju turystyki*, t. 7. *Aspekty społeczne: Ruch turystyczny, Turystyka osób niepełnosprawnych, Turystyka zdrowotna, Przestrzeń turystyczna w świadomości społecznej*, Seria Turystyka i Rekreacja, Studia i Prace, nr 7, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań, 107–123.
- ZAJADACZ A., ŚNIADEK J., 2009, Specificity and conditions of leisure of deaf people in Poland. [W:] *Leisure Experiences: Participating, Planning, Providing*, Hosted by Canterbury Christ Church University, Department of Sport Science, Tourism and Leisure, in collaboration with the Centre for Sport, Physical Education and Activity Research (SPEAR) Leisure Studies Association, 7–9.07.2009, Abstract Book, 49.
- ZDEBSKI J., GORDON A., 2005, Integracyjna rola krajoznawstwa i turystyki osób niepełnosprawnych w Polskim Towarzystwie Turystyczno-Krajoznawczym. [W:] F. Midura, J. Zbikowski (red.), *Krajoznawstwo i turystyka osób niepełnosprawnych*, PWSZ, Biała Podlaska, 11–15.
- ŻELAZNA K., 2010, Potrzeby nabywców i konsumentów indywidualnych. [W:] B. Dobiegała-Korona (red.), *Zachowania konsumentów na rynku turystycznym*, AlmaMater Wyższa Szkoła Ekonomiczna, Warszawa, 77–85.

Tourism of deaf people

Summary

From the theoretical, cognitive and practical aspect, the book deals with the issue of accessibility of tourism to deaf people using sign language. It presents the results of the author's research into particular traits of tourist activity of deaf people analysed against the background of the reference group of hearing individuals in Poland, with the social model of disability taken into consideration. The study was carried out at the Department of Tourism and Recreation, Faculty of Geographical and Geological Sciences, Adam Mickiewicz University in Poznań. Between 2008 and 2010, it was conducted as part of a research project financed by the Ministry of Science and Higher Education*.

From the theoretical perspective, an attempt was made to: (1) identify the nature of the phenomenon of tourism viewed as an object of multi- and interdisciplinary research; (2) develop a model for actions aimed to stimulate tourism activity of deaf individuals. From the cognitive point of view, the **subject of the research** was the characteristics of tourism of deaf people in Poland. To date, no thorough research into this area has been carried out in Poland, and practitioners have repeatedly proposed that this gap should be filled. Filling this gap is a prerequisite for creating an accessible and satisfactory tourist offer meeting the expectations of individuals with a particular kind of disability. Such research has also been long-awaited by the community of deaf individuals, whose representatives have frequently asked a very important (in the age of universal design) question: why are not the needs of people constituting a language minority included in the Tourism Information System, or taken into account when designing tourist facilities and tourist services?

The main **research problems** addressed by the author involved providing answers to the following questions:

Q₁: Is tourism activity (participation in tourism) of deaf people in Poland similar to that of hearing individuals?

Q₂: Do the characteristics of tourist activity of deaf people differ from those of hearing individuals? If yes, in what respects?

Q₃: How to prepare a tourist offer and how to provide tourist information so that the needs of deaf tourists are satisfied?

* Research study financed from resources allocated for scientific purposes in the years 2008–2010, carried out as part of the “Tourism of Deaf People and possibilities of its stimulation through a multimedia Tourism Information System” project grant (N N114 208334).

From the cognitive aspect, the main aim of the study was to identify the specificity of tourist activity of deaf people against the background of the pattern of tourist activity of hearing Poles. The specific goals included:

G₁: identifying the characteristics of tourist behaviour of Poles in the period between 2004 and 2010 on the basis of secondary sources, such as data obtained from: the Institute of Tourism (IT) in Warsaw, the Central Statistical Office (GUS), and the Social Opinion Research Centre (CBOS);

G₂: identifying the similarities and differences between tourist behaviour of the deaf and hearing sections of the Polish population (including tourist activities pursued at weekends, on public and religious holidays, and during a vacation) on the basis of questionnaire-based interviews whose results were submitted to quantitative statistical analysis.

The following **hypotheses** were formulated:

H₁: Participation of deaf people in tourism is not different from that of the whole of society.

H₂: The main factor preventing deaf people from participation in tourist activity is communication barriers.

The research was carried out between 2004 and 2010. The main tools for data collection were questionnaire-based interviews carried out concurrently in both the deaf individuals (n=292) and hearing ones (n=1780) in Poland. To analyze the data, the following statistical methods were employed: statistical significance level (p), cluster analysis, regression analysis (odds ratio), and Pearson's Chi-square test for two proportions (structure indices). Calculations were made using STATISTICA software.

From the practical aspect, the book is intended for tourism organisers, tourist accommodation managers and institutions responsible for the development of tourism (local, regional, and national ones) as a source of knowledge about the specificity of the segment of tourism comprised of sign language users; it also offers guidelines for creating Tourist Information Systems adapted to the needs of this particular group of tourists. Furthermore, it attempts to encourage deaf individuals to active participation in creating Tourist Information Systems and preparing tourist offers aimed specifically at sign language users. The book consists of six parts.

Part one (chapters 1 and 2) includes the Foreword, and it introduces the reader to the context of tourism, geography and disability research. It explains the meaning of the key term, i.e. "tourism", and it defines the scope of tourist research, which is determined by tourism's heterogeneity. It focuses on the evolution of various approaches to this issue (from multi- to interdisciplinary ones), seeking to secure full autonomy for the knowledge of tourism. For the time being, however, tourism is the object of research pursued by representatives of numerous scientific disciplines, including geography. Therefore, subsequent sections present the scope of research into tourism conducted from a geographical perspective, as well as geographers' academic achievements pertaining to disability, and different approaches to disability (from both a medical and a social viewpoint).

Part two (chapter 3) presents an overview of relevant literature, and it discusses factors determining the development of tourism of deaf people (who consti-

tute a distinct social subgroup), as well as various characteristics of this kind of tourism. Particular attention is focused on those traits which lead to the formation of a cultural community (such as: language, social identity, stereotypes, social stigma, or attitude to social integration). Subsequent sections present some selected conceptions of factors influencing tourist behaviour, which determine the segmentation of the tourist market and the adjustment of supply to demand, i.e. steps taken to improve the quality of services, and, consequently, increase the satisfaction with tourist trips. The choice of the conceptions was determined by the author's knowledge of issues relating to tourism of deaf people*. Hence, considerable attention is focused on a group's influence on individual tourist behaviour, behavioural theories, and satisfaction derived from leisure (e.g. *flow*). Subsequent sections deal with how the tourist sector responds to various types of tourist behaviour (i.e. through the segmentation of the tourist market and improving the quality of services). The functioning of the Tourist Information System in Poland is also analysed; this issue is the "leitmotif" of the final part of the book, in which the conception of a Tourist Information System adapted to the needs of deaf people is outlined.

Part three (chapters 4 and 5) contains information on tourism behaviour of both deaf people and the whole of the Polish society. On the basis of an overview of relevant literature, tourist activity of deaf individuals as well as barriers preventing deaf people from participation in tourist activity are analysed. Also discussed are practical solutions applied in the tourist and recreational sector, intended to make this sector more open to deaf clients (guidelines for tourism management, new technologies, good practice), as well as national social policies in the field of tourism of disabled people. The profile of tourist behaviour of Poles includes both particular characteristics and trends observed between 2004 and 2010, and it was drawn up on the basis of reports prepared by IT, GUS and CBOS.

Part four (chapter 6) presents the results of the author's research carried out among both deaf and hearing Poles. First, the methodology of the research and the respondents' characteristics are discussed. The statistical analysis of traits of tourist behaviour of deaf and hearing respondents included: (1) trips made at weekends and on public and religious holidays; (2) trips made during a vacation; (3) attitudes of deaf and hearing respondents to social integration during free time; (4) barriers to participation in tourist trips.

Part five (chapters 7 and 8) presents conclusions reached on the basis of the results of the comparative analysis of the traits of tourist behaviour of hearing and deaf Poles, with particular focus on the similarities and differences. It also presents conclusions drawn from the discussion of the results of the author's research in the light of the current state of knowledge about tourism of deaf people. These conclusions led the author to develop her own model of actions aimed to stimulate

* Tourist and leisure activity of deaf people is discussed in: A. Zajadacz, 2010a, *Czas wolny, turystyka i rekreacja osób niesłyszących w Polsce. Zarys specyfiki problemu* [Leisure time, tourism and recreation of deaf people in Poland. An outline of the problem]. *Seria Turystyka i Rekreacja. Studia i Prace* nr 4, Wyd. Naukowe UAM, Poznań. The findings show, among other things, the influence of respondents' particular traits on their leisure time behaviour, including during tourist trips.

the development of tourism of deaf people as well as to develop a model of the structure of a database in a Tourist Information System adapted to the needs of sign language users. The **final conclusions** refer to the theoretical, cognitive and practical aspects of tourism of deaf people discussed in the book.

The various views presented in the book point to the fact that although tourism is a very fast developing branch of industry (both quantitatively and in terms of diversity of its forms), the very nature of this phenomenon has not changed. The central elements of the system of tourism, delineating the scope of research, are: (1) man (an individual or a group of people) – the subject of tourist activity; (2) the object of tourist activity – tourist destination or tourist destinations, determining the tourist route; (3) interactions between the subject and the object of tourist activity, occurring in the process of travelling; (4) tourist infrastructure, which may or must support the process of travelling, as well as facilities and tourist and paratourist services adequate for the character of the trip; (5) tourist information essential for planning trips and during trips.

The development of tourism, its importance for the quality of man's life and for the economy, has stimulated the progress of research conducted by representatives of numerous scientific disciplines. Initially, this research was of multidisciplinary character, but with time, as it developed and the relevant terminology and methodology became more uniform, the interdisciplinary approach began to prevail, and it is still the dominant one. Further development of interdisciplinary research aimed at consolidating the theory and methodology of studies on tourism may secure full autonomy for the science/sciences of tourism as a separate scientific discipline. Undoubtedly, this autonomy would, to a large extent, help solve problems requiring complex research, connected, among other things, with planning and managing tourism development in various spatial scales, as well as with tourism of the disabled. However, the **model of evolution of studies on tourism towards an independent scientific discipline**, developed by the author, points to the need to clearly define the object and methods of research, the research problems and the scope of scientific knowledge, as well as to identify the relationships between tourism and other scientific disciplines. These actions require a concerted effort and a compromise on the part of representatives of the various scientific disciplines involved in tourism research.

The results of the research on the characteristics of tourist behaviour of deaf people were used as a basis for developing a **model of a system of actions aimed to stimulate tourism activity** of deaf individuals, which points to the need to take action in three areas. The first one, in keeping with the social model of disability, includes: changes intended to adapt the environment to the needs of disabled people, equalizing opportunities for access to education and the labour market, and social integration. The second area concerns the very essence of tourism – adapting tourist offer and tourist information to the specific needs of sign language users. The third area (the central point of the model) is connected with the stimulation of the community of deaf people aimed at improving their situation with regard to the level of education and economic status, better social integration, more involvement in the process of preparing tourist offer, and, in particular, in the process of

providing tourist information. The importance of adapting a Tourist Information System to the needs of deaf tourists led the author to develop a **model of the structure of a database in a Tourist Information System adapted to the needs of sign language users**, based on the idea of a cooperation network, whose important link is the community of deaf people, as well as on the potential of Information Communications Technologies (ICTs).

In the cognitive dimension, the comparative analysis of the traits of tourist behaviour of deaf and hearing people (including tourist activities pursued at weekends, on public and religious holidays, and during a vacation) shows that tourist activity (participation in tourism) of deaf Poles is not significantly different from that of the hearing section of the society. The findings revealed both differences and similarities between the characteristics of tourist behaviour of both groups. The **unique traits of tourist behaviour of deaf people** include: (1) greater popularity of: trips to visit one's family and friends; trips with friends; trips made in spring and autumn, i.e. beyond the peak (summer) season; two-week trips; means of transport such as train; accommodation at one's family, friends, spa hotels, hostels; forms of recreation involving visiting exhibitions and art galleries; (2) greater: importance of such factors as easy access and good opportunities for improving one's health when choosing a tourist destination; interest in places of religious worship, going on pilgrimages, taking part in rallies and hikes, rehabilitation stays; focus on domestic destinations; pursuing – beyond one's place of residence – the same kind of leisure activities as those pursued at home; barriers preventing deaf people from going on tourist trips, such as: lack of interesting offers available at travel agencies or lack of reliable information enabling deaf individuals to plan trips on their own; (3) less favourable attitude to social integration during tourist trips with hearing individuals (consequently, recreation in public places is less popular among deaf people).

The **traits of tourist behaviour common to both deaf and hearing people**, identified also on the basis of data on tourist activity of Poles obtained from IT, GUS and CBOS, and encompassing the period between 2004 and 2010, include: considerable influence of variables such as age, education and professional activity on the choice of tourist destinations; predominance of individual trips or trips with family and friends; use of sources of tourist information, of which the most popular ones are the Internet and the opinions of close-ones and friends; predominance of trips made in the summer season, with seaside being the most popular destination; financial problems pointed out as the main factor preventing deaf individuals from going on trips. A major problem when performing a comparative analysis using statistical data obtained from IT, GUS and CBOS is the heterogeneous research methodology employed by these institutions, as well as a lack of information on whether the surveyed samples (representing the whole Polish society) included disabled individuals. Information on the degree and kind of disability ought to be included in the group of those basic variables (such as age, education and income) which are taken into account in the analysis of tourist activity and in the segmentation of the tourist market.

The scope of the study makes it possible to corroborate the initial hypothesis (H_1): "participation of deaf people in tourism is not different from that of the

whole of society”, the similarity lying in the very fact of going on tourist trips. As regards the traits, however, this participation, apart from common attributes, is also characterized by traits which are unique to the community of deaf people, which makes it possible to identify the needs of this group with regard to creating an accessible and satisfactory tourist offer meeting its expectations.

Hypothesis H₂, “the main factors preventing deaf people from participation in tourist activity are communication barriers”, was not directly confirmed. Just like the hearing section of the population, also deaf people pointed to financial problems as the main hindrance. However, it was shown that the specificity of this kind of disability may affect the economic status of deaf people, who are worse off than hearing individuals.

The data on deaf tourists using sign language ought to find practical application since: (1) it may help improve the quality of life of deaf individuals; (2) it may help tourism managers win over a new group of clients; (3) it may help create a universal tourist offer and a universal Tourist Information System thanks to a co-operation network based on the idea of stimulating tourist activity, as well as the resourcefulness of deaf people and changing mentality of tourism and leisure organisers (perceiving deaf people as both clients and competent workers or partners, particularly in the field of providing services for individuals and groups of people using sign language).

A quantitative approach was adopted in the study. The comparative analysis included a set of traits common to both studied groups. To identify factors determining the behaviour of deaf people during their free time also other characteristics should be taken into account, e.g. the type of their immediate social environment (among other things, whether there are any hearing people in their immediate family). Additional qualitative research should be done on issues relating to tourist satisfaction, which are only rarely brought up in the context of disabled people. Furthermore, the model of the structure of a database in a Tourist Information System adapted to the needs of sign language users should be tested in experimental conditions in cooperation with representatives of: (1) scientific centres conducting studies on tourism with particular focus on information and communications technologies; (2) the Polish Tourist Organisation; (3) deaf people and institutions for deaf individuals, e.g. the Polish Association for the Deaf; (4) entrepreneurs and providers of tourist services. The results of such experiments and tests might help define optimal rules for the practical application of the proposed solutions.

Part six (Annex) contains tables and diagrams presenting the data used in the study as well as a sample questionnaire form used to collect the data.

Translated by Paweł Zajadacz

Załączniki

TURYSTYKA I REKREACJA OSÓB Z USZKODZONYM SŁUCHEM

Celem prowadzonych badań jest rozpoznanie sposobu spędzania czasu wolnego przez osoby niesłyszące i słabosłyszące, barier i ograniczeń utrudniających udział tej grupy w turystyce i rekreacji. **Wyniki badań** będą wykorzystane w celu ułatwienia podróżowania i wypoczywania ludzi niesłyszących i słabosłyszących. Ankiety przeprowadzane są w środowisku osób głuchych w skali całego kraju.

ANKIETA JEST ANONIMOWA
WŁAŚCIWĄ ODPOWIEŹ PROSZĘ ZAZNACZYĆ PRZEZ X

SOBOTA-NIEDZIELA I ŚWIĘTA

1. Czy wyjeżdża Pan(i) w soboty, niedziele lub święta w celach rekreacyjnych? ☐ TAK ☐ NIE
Jeśli tak to:

dokąd?

☐ w góry (nazwa).....	☐ do znajomych (nazwa miejscowości).....
☐ poza miasto (gdzie? nazwa).....	☐ do rodziny (nazwa miejscowości).....
☐ do miasta (nazwa, nazwy).....	☐ na wieś (nazwa).....
☐ do lasu (gdzie? nazwa).....	☐ do miejsc kultu religijnego (nazwa).....
☐ nad jezioro (nazwę).....	☐ inne (podaj).....
☐ nad morze (nazwa).....	

jak często?

☐ co tydzień	☐ raz w miesiącu	☐ raz w roku
☐ dwa razy w miesiącu	☐ kilka razy w roku	☐ rzadziej niż raz w roku

z kim?

☐ z rodziną	☐ ze znajomymi	☐ samotnie	☐ inne.....

2. W jaki sposób najczęściej spędza Pan(i) czas wolny ?

Sposób spędzania czasu wolnego w soboty-niedziele i święta	w miejscu zamieszkania	poza miejscem zamieszkania
oglądam telewizję (wszystkie programy)		
oglądam telewizję (tylko programy z językiem migowym)		
czytam książki		
czytam gazety		
spaceruję		
spotykam się ze znajomymi słyszącymi		
spotykam się ze znajomymi niesłyszącymi		
przebywam w gronie rodzinnym		
spotkania w PZG		
modłę się w kościele		
odwiedzam krewnych		
praca z narzędziami (majsterkowanie)		
chodzę do teatru		
chodzę do kina		
chodzę do galerii, na wystawy		
chodzę do kawiarni, pubu		
przed komputerem		
rozwiązuję krzyżówki		
wyjeżdżam na wycieczki		
biorę udział w spotkaniach religijnych		
pracuję na działce, w ogródku		
zainteresowania (jakie?)		
.....		
gram (w co?)		
.....		
uprawiam sport (jaki?)		
.....		
inny (podaj jaki?)		
.....		

3. Co najchętniej robiłby/robiłaby Pan(i) w weekendy i święta, gdyby nie było żadnych ograniczeń?.....

.....

4. Czy istnieją ograniczenia, utrudnienia w realizacji tych planów
Jeśli tak, to jakie?.....

☐ TAK ☐ NIE

.....

URLOP / WAKACJE

5. Czy wyjeżdża Pan (i) w czasie urlopu (wakacji) w celu wypoczynku?.....

☐ TAK ☐ NIE

Jeśli nie, proszę podać dlaczego?.....

Jeśli tak to:

dokąd?

☐ do rodziny (nazwa miejscowości).....	☐ w góry (nazwa).....
☐ do znajomych (nazwa miejscowości).....	☐ na wieś (nazwa).....
☐ poza miasto (dokąd?, nazwa).....	☐ do parku narodowego, rezerwatu przyrody (nazwa).....
☐ do miasta (nazwa).....	☐ do miejsc kultu religijnego (nazwa).....
☐ do lasu (dokąd?, nazwa).....	☐ za granicę (podaj nazwę kraju, miejscowości).....
☐ nad jezioro (nazwa).....	☐ do sanatorium lub na turnus rehabilitacyjny (nazwa miejscowości?).....
☐ nad morze (nazwa).....	☐ inne (podaj).....

kto organizuje wyjazdy?

☐ rodzina	☐ Kościół	☐ Biuro podróży
☐ znajomi	☐ Szkoła	☐ inne.....
☐ sam(a) indywidualnie	☐ Polski Związek Głuchych	

na jak długo?

☐ kilka dni	☐ dwa tygodnie	☐ ponad miesiąc
☐ tydzień	☐ miesiąc	☐ inne.....

w jakiej porze roku najczęściej?

☐ wiosną	☐ latem	☐ zimą	☐ jesienią
---------------------------------	--------------------------------	-------------------------------	-----------------------------------

z kim najchętniej?

☐ z rodziną	☐ samotnie	☐ ze znajomymi	☐ inne
------------------------------------	-----------------------------------	---------------------------------------	-------------------------------

jak często?

☐ kilka razy w roku	☐ dwa razy w roku	☐ co roku	☐ raz na kilka lat
☐ inne.....			

jakim środkiem lokomocji najczęściej?

☐ samochodem	☐ autobusem PKS	☐ rowerem	☐ motorem
☐ autokarem	☐ samolotem	☐ pociągiem	☐ inne

6. Gdzie szuka Pan(i) informacji o możliwościach wyjazdu turystycznego?

☐ w gazetach	☐ w Polskim Związku Głuchych	☐ pytam rodzinę, znajomych
☐ Internecie	☐ w punktach Informacji Turystycznej	☐ w instytucjach (Kościół, szkoła)
☐ w biurach podróży	☐ w przewodnikach turystycznych	☐ w innych organizacjach (jakich?)....

.....

7. Jakich informacji, ułatwiających wyjazdy turystyczne ludziom niesłyszącym brakuje?

.....

.....

8. Czym się Pan(i) kieruje wybierając miejsce wypoczynku? Proszę ponumerować od [1] najważniejsza przyczyna do najmniej ważnej.

☐ łatwy dojazd	☐ poznanie nowych miejsc
☐ blisko miejsca zamieszkania	☐ nawiązanie nowych znajomości
☐ ładny krajobraz	☐ poszerzenie wiedzy
☐ odmienność od miejsca zamieszkania	☐ integracja z osobami słyszącymi
☐ cena pobytu	☐ przebywanie z osobami niesłyszącymi
☐ udział w imprezach sportowych (zawody sportowe, także kibicowanie)	☐ udział w imprezach kulturalnych (np. spektakle, festiwale)
☐ poprawa zdrowia (rehabilitacja)	☐ komfort, wygoda w obiektach noclegowych
☐ atrakcyjne środowisko przyrodnicze (natura)	☐ możliwość aktywnego wypoczynku (jazda na nartach, pływanie, wędrówki górskie itp.)
☐ dziedzictwo historyczne i kulturowe (zabytki, muzea, galerie itp.)	☐ inne.....

9. Jakie cechy środowiska przyrodniczego odwiedzanego miejsca są dla Pana(i) najistotniejsze? Proszę ponumerować od [1] najważniejsza cecha, do najmniej ważnej

☐ klimat (jaki?).....	☐ lasy (jakie?).....
☐ urozmaicona rzeźba terenu (góry, wzgórza)	☐ łąki
☐ płaska rzeźba terenu	☐ zwierzęta
☐ morze	☐ czystość, brak skażeń, zanieczyszczeń
☐ jezioro	☐ naturalny krajobraz
☐ rzeka	☐ inne.....

10. Jakie cechy środowiska kulturowego odwiedzanego miejsca są dla Pana(i) najistotniejsze? Proszę ponumerować od [1] najważniejsza cecha, do najmniej ważnej.

☐ zabytki	☐ miejsca ważnych wydarzeń historycznych
☐ muzea	☐ galerie
☐ skanseny	☐ twórczość ludowa
☐ miejsca martyrologii	☐ życie kulturalno-rozrywkowe (imprezy)
☐ miejsca kultu religijnego	☐ nowoczesna architektura
	☐ inne.....

11. W jaki sposób najchętniej Pan(i) odpoczywa podczas urlopu?

☐ spaceruję	☐ obserwuję przyrodę
☐ chodzę po górach	☐ czytam książki, gazety
☐ pływam	☐ pracuję w ogródku, na działce
☐ opalam się	☐ biorę udział w pielgrzymkach
☐ żegluję	☐ biorę udział w zlotach, rajdach
☐ jeżdżę rowerem	☐ przebywam na wsi (agroturystyka)
☐ jeżdżę na nartach	☐ pobyt w sanatorium
☐ oglądam telewizję	☐ pobyt na turnusie rehabilitacyjnym
☐ fotografuję	☐ zainteresowania (jakie?).....
☐ zwiedzam	☐ inne.....

12. Dokąd odbył(a) Pani(i) swoją najdalszą turystyczną podróż?.....

13. Jaką kwotę w skali roku przeznaczają Pan(i) na wyjazdy turystyczne?

☐ mniej niż 500 zł ☐ 500-1000 zł ☐ 1001-2000 zł ☐ więcej niż 2000 zł

14. Jaką część dochodów w skali roku przeznaczają Pan(i) na wyjazdy turystyczne?

☐ do 3% ☐ 3-5% ☐ 6-10% ☐ więcej niż 10%

15. Z jakiego zakwaterowania Pan(i) najczęściej korzysta?

- ☐ hotel
☐ pensjonat
☐ schronisko
☐ kwatery prywatna
☐ domek letniskowy

- ☐ pole campingowe
☐ pole namiotowe
☐ uzdrowisko
☐ nocleg u znajomych, rodziny
☐ inne.....

16. Czy marzy Pan(i) o podróżach turystycznych

☐ TAK ☐ NIE

Jeśli nie, to dlaczego?.....

Jeśli tak, to proszę wskazać wymarzone miejsce i sposób wypoczynku

miejsce	sposób wypoczynku
☐ Polska (region, miejscowość).....	☐ zwiedzanie zabytków
☐ Europa (kraj).....	☐ obserwacja przyrody
☐ Azja (kraj).....	☐ chodzenie po górach
☐ Afryka (kraj).....	☐ wypoczynek na plaży, opalanie
☐ Ameryka Północna (kraj).....	☐ poznanie kuchni regionalnej, egzotycznych dań
☐ Ameryka Południowa (kraj).....	☐ sport (jaki?).....
☐ Australia	☐ inne.....
☐ Antarktyda	

17. Czy istnieją przeszkody, które utrudniają realizację Pana(i) marzeń?

☐ TAK ☐ NIE

Jeśli tak, to na czym one polegają?

- ☐ wada słuchu
☐ trudności finansowe rodziny
☐ brak komunikacji z osobami słyszącymi
☐ brak dostępu do informacji o organizowanych wyjazdach
☐ zły stan zdrowia
☐ brak ofert turystycznych ze strony biur podróży dla osób niesłyszących
☐ poczucie zagubienia w nowych miejscach wynikające z trudności w komunikacji,
☐ niedostosowania informacji turystycznej do potrzeb osób głuchych
☐ poczucie braku akceptacji ze strony osób słyszących
☐ inne (podaj jakie?).....
.....
.....

18. Czy chętnie spędza Pan(i) czas wolny z osobami słyszącymi?

☐ TAK ☐ NIE

Jeśli nie, proszę wyjaśnić dlaczego?

.....
.....
.....
.....

19. Co należałoby zrobić, zmienić, aby ludzie niesłyszący mogli częściej podróżować w celach turystycznych zgodnie ze swoimi upodobaniami?

.....
.....
.....
.....

20. Dodatkowe uwagi związane z turystyką i wypoczynkiem osób niesłyszących

.....
.....
.....
.....

☺ DZIĘKUJĘ ZA WYPEŁNIENIE ANKIETY ☺

METRYCZKA

Płeć: ☐ kobieta ☐ mężczyzna

Wiek: ☐ 15-24 lat ☐ 25-44 lat ☐ 45-64 lat ☐ 65 lat i więcej

Wykształcenie ☐ podstawowe ☐ zawodowe ☐ średnie ☐ licencjackie ☐ wyższe

Miejsce stałego zamieszkania (miejscowość, gmina).....

Czy Pan(i) pracuje? ☐ tak ☐ nie

Wykonywany zawód.....

Stan cywilny: ☐ kawaler/panna ☐ żonaty/mężatka ☐ rozwiedziony(a) ☐ wdowiec/wdowa

Sytuacja materialna rodziny: ☐ dobra ☐ przeciętna ☐ zła

Liczba członków rodziny: dorośli dzieci

Średni, miesięczny dochód brutto na 1 członka rodziny ☐ do 500zł ☐ od 500 do 1000 zł ☐ od 1000 do 1500 zł ☐ od 1500 do 2000 zł ☐ inne

Dodatkowe źródła dochodu: ☐ świadczenia społeczne ☐ pomoc rodziny

Stan zdrowia ☐ dobry ☐ przeciętny ☐ zły

W jaki sposób porozumiewa się Pan(i) się na co dzień?
☐ język migowy ☐ czytanie z ruchu ust ☐ system językowo-migowy
☐ fonogesty ☐ mowa ustna ☐ inne.....

W jakim okresie życia stracił(a) Pan(i) słuch?
☐ nie słyszę od urodzenia ☐ w dzieciństwie, w wieku.....lat ☐ w dorosłym wiekulat

Co było przyczyną uszkodzenia słuchu?
☐ czynniki dziedziczne ☐ wypadek ☐ choroba
☐ działanie uboczne przyjętych leków ☐ inne (podaj jakie?).....

W jakim stopniu Pana(i) słuch jest uszkodzony?
☐ lekkim ☐ umiarkowanym ☐ znacznym ☐ głębokim

Czy członkowie najbliższej rodziny słyszą? ☐ tak ☐ nie

Data wypełnienia ankiety....

Dziękuję za wypełnienie ankiety.

WSZYSTKIE DANE SĄ ANONIMOWE

Wszelkie uzyskane informacje zostaną wykorzystane wyłącznie w celach naukowych

Zestawienie pytań: dr Alina Zajadacz
 e-mail: alina@amu.edu.pl
 Centrum Turystyki i Rekreacji
 Uniwersytet im A. Mickiewicza
 ul. Dzięgielowa 27, 61-680 Poznań

Załącznik 6.2.1. Wyjazdy turystyczne weekendowe oraz świąteczne (komentarz w rozdz. 6.2.)

Wartość istotności statystycznej (p) obliczono przy wykorzystaniu testu statystycznego Chi² Pearsona.

W niektórych przypadkach, przy zbyt małej liczbie wskazań, analiza statystyczna odpowiedzi była niemożliwa.

N – wyniki dla grupy osób niesłyszących; S – wyniki dla grupy osób słyszących

Tabela 1. Aktywność turystyczna w soboty, niedziele oraz święta (odpowieź „tak” na pytanie: Czy wyjeżdża Pan(i) w soboty, niedziele i święta w celu wypoczynku?)

Cecha	Istotność statystyczna (p)	
	N	S
pleć	0,499168	0,339763
wiek	0,397505	0,150897
wykształcenie	0,272940	0,420890
aktywność zawodowa	0,916819	0,168944
stan cywilny	0,918484	0,043564
sytuacja materialna	0,130571	0,001027
liczba członków rodziny: dorośli	0,359942	0,162187
liczba członków rodziny: dzieci	0,707971	0,338435
dochód	0,194545	0,209858
stan zdrowia	0,681036	0,306997

Tabela 2. Kierunki wyjazdów turystycznych w soboty, niedziele oraz święta (cz. 1)

Cecha	Istotność statystyczna (p)							
	góry		poza miasto		do miasta		do lasu	
	N	S	N	S	N	S	N	S
pleć	0,709042	0,561739	0,051567	0,209092	0,939450	0,950978	0,275952	0,698616
wiek	0,267994	0,002691	0,045915	0,014085	0,054623	0,432625	0,021123	0,594849
wykształcenie	0,326320	0,148882	0,020302	0,001235	0,707669	0,052628	0,163377	0,028859
aktywność zawodowa	0,272274	0,167926	0,088053	0,009015	0,594545	0,408610	0,100582	0,036500
stan cywilny	0,778094	0,347450	0,088258	0,282668	0,227543	0,402689	0,019370	0,798192
sytuacja materialna	0,658840	0,310412	0,505668	0,771054	0,125333	0,194645	0,653711	0,050452
liczba członków rodziny: dorośli	0,543984	0,845727	0,178551	0,127584	0,227488	0,806444	0,922877	0,333162
liczba członków rodziny: dzieci	0,237926	0,323840	0,127344	0,478040	0,045161	0,518817	0,013623	0,774931
dochód	0,545532	0,000499	0,840944	0,469233	0,642392	0,097758	0,520755	0,398519
stan zdrowia	0,509573	0,092298	0,715758	0,177017	0,900088	0,139065	0,885612	0,366507

Tabela 3. Kierunki wyjazdów turystycznych w soboty, niedziele oraz święta (cz. 2)

Cecha	Istotność statystyczna (p)							
	nad jezioro		nad morze		do znajomych		do rodziny	
	N	S	N	S	N	S	N	S
pleć	0,563423	0,651076	0,069820	0,245853	0,117903	0,573682	0,703219	0,367360
wiek	0,367726	0,403839	0,205862	0,050466	0,141101	0,137036	0,579242	0,115927
wykształcenie	0,607271	0,230048	0,174283	0,391382	0,142955	0,181533	0,182946	0,590916
aktywność zawodowa	0,079561	0,510637	0,035753	0,500232	0,701315	0,524214	0,014904	0,232153
stan cywilny	0,598399	0,236549	0,601977	0,080272	0,097787	0,060418	0,574783	0,010556
sytuacja materialna	0,202797	0,631828	0,122733	0,350874	0,631986	0,689089	0,327856	0,292466
liczba członków rodziny: dorośli	0,974842	0,489435	0,442142	0,585855	0,130111	0,059448	0,110559	0,179722
liczba członków rodziny: dzieci	0,487944	0,447448	0,334908	0,832752	0,571993	0,815509	0,153587	0,523597
dochód	0,117582	0,229020	0,762460	0,016123	0,475439	0,599667	0,320786	0,062117
stan zdrowia	0,939923	0,270781	0,325690	0,499849	0,393921	0,012487	0,109323	0,730707

Tabela 4. Kierunki wyjazdów turystycznych w soboty, niedziele oraz święta (cz. 3)

cecha	Istotność statystyczna (p)					
	na wieś		do miejsc kultu religijnego		inne	
	N	S	N	S	N	S
pleć	0,086535	0,949634	0,137259	0,118110	0,490955	0,983461
wiek	0,100828	0,749443	0,006049	0,009233	0,939122	0,095222
wykształcenie	0,568253	0,756370	0,624563	0,565071	0,598882	0,350992
aktywność zawodowa	0,981160	0,040394	0,138176	0,973378	0,285335	0,625078
stan cywilny	0,025424	0,575714	0,238454	0,033393	0,788103	0,763536
sytuacja materialna	0,806053	0,577646	0,391061	0,315667	0,746135	0,699953
liczba członków rodziny: dorośli	0,066214	0,176049	0,713336	0,095878	0,511871	0,401284
liczba członków rodziny: dzieci	0,160690	0,183960	0,116853	0,003154	0,380241	0,159320
dochód	0,897016	0,367246	0,616483	0,000841	0,261843	0,834663
stan zdrowia	0,005599	0,030571	0,005485	0,146408	0,896126	0,202379

Tabela 5. Częstotliwość wyjazdów turystycznych (cz.1)

Cecha	Istotność statystyczna (p)							
	co tydzień		dwa razy w miesiącu		raz w miesiącu		kilka razy w roku	
	N	S	N	S	N	S	N	S
pleć	0,075232	0,150960	0,922918	0,005806	0,219422	0,161970	0,000955	0,066685
wiek	0,597600	0,109580	0,415707	0,913908	0,006635	0,999585	0,000739	0,369616
wykształcenie	0,327075	0,389731	0,509775	0,264756	0,032218	0,218905	0,024273	0,872438
aktywność zawodowa	0,451041	0,661251	0,857037	0,901580	0,707374	0,710999	0,616318	0,854185
stan cywilny	0,426067	0,099071	0,716886	0,154709	0,332794	0,171007	0,986018	0,148426
sytuacja materialna	0,058756	0,877143	0,256403	0,352994	0,057600	0,436057	0,963937	0,668489
liczba członków rodziny: dorośli	0,250069	0,366717	0,055410	0,543005	0,099440	0,894023	0,534058	0,360422
liczba członków rodziny: dzieci	0,594787	0,596372	0,047872	0,355406	0,148905	0,428964	0,445514	0,332765
dochód	0,018739	0,225093	0,272920	0,476047	0,856877	0,388596	0,015907	0,397338
stan zdrowia	0,279571	0,962244	0,922759	0,112202	0,591682	0,313054	0,045625	0,047516

Tabela 6. Częstotliwość wyjazdów turystycznych (cz. 2.)

Cecha	Istotność statystyczna (p)			
	raz w roku		rzadziej niż raz w roku	
	N	S	N	S*
pleć	0,933804	0,028262	0,737705	
wiek	0,939761	0,150222	0,202552	
wykształcenie	0,320061	0,643607	0,616497	
aktywność zawodowa	0,140616	0,864143	0,929968	
stan cywilny	0,129926	0,733413	0,283666	
sytuacja materialna	0,553359	0,091972	0,469370	
liczba członków rodziny: dorośli	0,771985	0,913111	0,982483	
liczba członków rodziny: dzieci	0,740085	0,652378	0,895113	
dochód	0,360707	0,277117	0,160372	
stan zdrowia	0,834089	0,706217	0,631466	

* – analiza niemożliwa

Tabela 7. Towarzystwo podczas wyjazdów weekendowych i świątecznych

Cecha	Istotność statystyczna (p)							
	rodzina		znajomi		wyjazdy samotne		inne	
	N	S	N	S	N	S	N	S
pleć	0,778891	0,007875	0,171318	0,425711	0,147510	0,071179	0,937468	0,965946
wiek	0,165782	0,073932	0,737092	0,003205	0,505613	0,027536	0,794555	0,957337
wykształcenie	0,455586	0,170271	0,381549	0,165620	0,624624	0,960732	0,128870	0,472547
aktywność zawodowa	0,054276	0,671686	0,694430	0,665781	0,995455	0,083271	0,834602	0,964222
stan cywilny	0,021525	0,000000	0,002473	0,000000	0,009627	0,000262	0,224119	0,011453
sytuacja materialna	0,831928	0,798328	0,154821	0,998735	0,296313	0,300474	0,277277	0,498247
liczba członków rodziny: dorośli	0,860992	0,042636	0,271799	0,649588	0,631239	0,838269	0,220139	0,589859
liczba członków rodziny: dzieci	0,529532	0,945064	0,563338	0,197505	0,538770	0,585643	0,461012	0,488884
dochód	0,290818	0,837369	0,528493	0,008859	0,540252	0,094920	0,823885	0,013021
stan zdrowia	0,762163	0,488211	0,098476	0,445735	0,622114	0,784922	0,216095	0,311325

Tabela 8. Sposoby wypoczynku w soboty, niedziele oraz święta w miejscu zamieszkania (cz. 1)

Cecha	Istotność statystyczna (p)							
	oglądanie telewizji		czytanie książek		spacery		spotkania ze znajomymi	
	N	S	N	S	N	S	N	S
pleć	0,106679	0,005620	0,463197	0,075031	0,071972	0,645482	0,888053	0,111447
wiek	0,945015	0,028581	0,612159	0,000180	0,465774	0,052036	0,426527	0,000747
wykształcenie	0,053500	0,002643	0,381719	0,784872	0,528175	0,887578	0,829168	0,480886
aktywność zawodowa	0,199275	0,801815	0,491172	0,325952	0,322754	0,393440	0,200596	0,715049
stan cywilny	0,364755	0,533050	0,620349	0,326243	0,217387	0,526610	0,698657	0,145420
sytuacja materialna	0,101341	0,801657	0,998492	0,220321	0,782650	0,467642	0,657754	0,299646
liczba członków rodziny: dorośli	0,747987	0,543062	0,439405	0,619406	0,114684	0,884411	0,660063	0,644818
liczba członków rodziny: dzieci	0,051750	0,986996	0,003580	0,253789	0,162613	0,768515	0,871658	0,928739
dochód	0,169020	0,993587	0,845021	0,180681	0,437597	0,961560	0,242130	0,153171
stan zdrowia	0,369421	0,897161	0,076570	0,905657	0,527132	0,904095	0,042632	0,091929

Tabela 9. Sposoby wypoczynku w soboty, niedziele oraz święta w miejscu zamieszkania (cz. 2)

Cecha	Istotność statystyczna (p)							
	w gronie rodziny		modlitwa w kościele		odwiedziny krewnych		majsterkowanie	
	N	S	N	S	N	S	N	S
pleć	0,015850	0,702801	0,614748	0,439408	0,313247	0,992456	0,282973	0,000000
wiek	0,384309	0,937164	0,719237	0,035511	0,704834	0,077306	0,023346	0,333649
wykształcenie	0,055566	0,584457	0,896605	0,705323	0,336513	0,077130	0,727703	0,008625
aktywność zawodowa	0,421935	0,445261	0,220506	0,004843	0,026007	0,785200	0,807661	0,201745
stan cywilny	0,097554	0,068911	0,061012	0,319104	0,678849	0,664487	0,876288	0,935096
sytuacja materialna	0,938655	0,295652	0,546112	0,545534	0,921186	0,446354	0,674262	0,679014
liczba członków rodziny: dorośli	0,962270	0,121122	0,157041	0,984487	0,266620	0,218760	0,489625	0,233260
liczba członków rodziny: dzieci	0,120612	0,737065	0,286877	0,016153	0,225291	0,336477	0,291348	0,248745
dochód	0,045686	0,478459	0,032270	0,565346	0,514190	0,241884	0,395513	0,795322
stan zdrowia	0,030798	0,212149	0,238298	0,503526	0,253336	0,642959	0,448115	0,278784

Tabela 10. Sposoby wypoczynku w soboty, niedziele oraz święta w miejscu zamieszkania (cz. 3)

Cecha	Istotność statystyczna (p)							
	wyjście do teatru		wyjście do kina		zwiedzanie wystaw, galerii		wyjście do kawiarni	
	N	S	N	S	N	S	N	S
pleć	0,565535	0,757863	0,699472	0,728445	0,872893	0,297712	0,529022	0,039601
wiek	0,649891	0,000500	0,089282	0,024864	0,295834	0,376051	0,457103	0,000231
wykształcenie	0,863194	0,002999	0,004933	0,000723	0,507049	0,007712	0,501256	0,089112
aktywność zawodowa	0,024736	0,264336	0,430126	0,393461	0,567139	0,387987	0,578314	0,098967
stan cywilny	0,226835	0,027454	0,108075	0,000001	0,269851	0,001606	0,715451	0,000002
sytuacja materialna	0,159610	0,604710	0,719909	0,851928	0,720765	0,412020	0,859457	0,338830
liczba członków rodziny: dorośli	0,789207	0,081322	0,214549	0,866713	0,800653	0,429809	0,882847	0,619630
liczba członków rodziny: dzieci	0,074067	0,674621	0,171280	0,669766	0,106902	0,611588	0,048710	0,637268
dochód	0,703603	0,029689	0,309772	0,000175	0,966264	0,010306	0,207782	0,382392
stan zdrowia	0,512069	0,230833	0,601542	0,349993	0,430294	0,154178	0,709695	0,686037

Tabela 11. Sposoby wypoczynku w soboty, niedziele oraz święta w miejscu zamieszkania (cz. 4)

Cecha	Istotność statystyczna (p)							
	przed komputerem		wycieczki		spotkania religijne		praca na działce	
	N	S	N	S	N	S	N	S
pleć	0,176805	0,000006	0,693295	0,007938	0,865005	0,049624	0,881724	0,534264
wiek	0,088517	0,000000	0,890898	0,524394	0,667835	0,188108	0,825126	0,003776
wykształcenie	0,260551	0,028656	0,995029	0,010005	0,182269	0,955393	0,689903	0,183491
aktywność zawodowa	0,700075	0,932751	0,067355	0,938846	0,462202	0,042856	0,669262	0,180877
stan cywilny	0,789375	0,566540	0,043438	0,004086	0,873063	0,348763	0,275447	0,007944
sytuacja materialna	0,846182	0,574277	0,636855	0,000953	0,664453	0,693813	0,635511	0,084130
liczba członków rodziny: dorośli	0,455650	0,503212	0,962410	0,293794	0,309181	0,068404	0,715246	0,952659
liczba członków rodziny: dzieci	0,571288	0,585720	0,071653	0,605878	0,244338	0,002838	0,149541	0,037020
dochód	0,078960	0,291773	0,018051	0,034930	0,930327	0,236065	0,290056	0,917070
stan zdrowia	0,961945	0,207059	0,023420	0,725657	0,133915	0,222729	0,242320	0,690603

Tabela 12. Sposoby wypoczynku w soboty, niedziele oraz święta poza miejscem zamieszkania (cz. 1)

Cecha	Istotność statystyczna (p)							
	oglądanie telewizji		czytanie książek		spacery		spotkania ze znajomymi	
	N	S	N	S	N	S	N	S
pleć	0,173575	0,859856	0,963087	0,831118	0,440304	0,337841	0,036978	0,344999
wiek	0,528199	0,929288	0,036492	0,756462	0,123848	0,008004	0,098205	0,751448
wykształcenie	0,278949	0,151933	0,443477	0,032343	0,775070	0,145690	0,790887	0,234807
aktywność zawodowa	0,353993	0,104963	0,770839	0,882496	0,378016	0,189024	0,795042	0,947457
stan cywilny	0,259840	0,082129	0,541513	0,025280	0,779337	0,027554	0,404607	0,174848
sytuacja materialna	0,865637	0,550905	0,437300	0,674463	0,262053	0,439279	0,173072	0,573968
liczba członków rodziny: dorośli	0,881705	0,011814	0,581444	0,447078	0,453688	0,876091	0,301906	0,937442
liczba członków rodziny: dzieci	0,523909	0,109777	0,431488	0,315610	0,452335	0,164047	0,113100	0,063046
dochód	0,834674	0,039995	0,090048	0,605073	0,523219	0,021350	0,176637	0,714203
stan zdrowia	0,422203	0,887798	0,782919	0,055841	0,343933	0,002668	0,372332	0,111241

Tabela 13. Sposoby wypoczynku w soboty, niedziele oraz święta poza miejscem zamieszkania (cz. 2)

Cecha	Istotność statystyczna (p)							
	w gronie rodziny		modlitwa w kościele		odwiedziny krewnych		majsterkowanie	
	N	S	N	S	N	S	N	S
pleć	0,006207	0,185450	0,340937	0,660059	0,813891	0,637419	0,019926	0,064309
wiek	0,662562	0,094663	0,055683	0,021356	0,087651	0,926914	0,358555	0,475967
wykształcenie	0,139089	0,854261	0,504985	0,999331	0,484152	0,207347	0,061003	0,305994
aktywność zawodowa	0,590609	0,937057	0,330012	0,842140	0,172782	0,186399	0,254808	0,316784
stan cywilny	0,222180	0,975476	0,201091	0,294366	0,365123	0,937350	0,063625	0,028308
sytuacja materialna	0,436344	0,935045	0,527133	0,154089	0,590641	0,119115	0,579704	0,969774
liczba członków rodziny: dorośli	0,039533	0,048217	0,379975	0,427753	0,448738	0,355408	0,988595	0,240050
liczba członków rodziny: dzieci	0,077403	0,828801	0,033870	0,880560	0,209580	0,000327	0,114828	0,401802
dochód	0,839869	0,838222	0,026989	0,057898	0,760834	0,450136	0,206383	0,686914
stan zdrowia	0,242009	0,462483	0,380656	0,679124	0,837859	0,513126	0,604289	0,130321

Tabela 14. Sposoby wypoczynku w soboty, niedziele oraz święta w miejscu zamieszkania (cz. 3)

Cecha	Istotność statystyczna (p)							
	wyjście do teatru		wyjście do kina		zwiedzanie wystaw, galerii		wyjście do kawiarni	
	N	S	N	S	N	S	N	S
pleć	0,133894	0,676721	0,156742	0,031989	0,051966	0,208911	0,066703	0,235546
wiek	0,008859	0,095736	0,039974	0,097643	0,035793	0,185018	0,006681	0,007675
wykształcenie	0,064839	0,096278	0,137561	0,716284	0,422781	0,045012	0,825875	0,130102
aktywność zawodowa	0,340591	0,710636	0,022945	0,119347	0,675585	0,319005	0,905333	0,120544
stan cywilny	0,782786	0,619188	0,983441	0,251173	0,126809	0,807142	0,343530	0,021391
sytuacja materialna	0,339932	0,089600	0,067381	0,121549	0,219705	0,072464	0,704332	0,455331
liczba członków rodziny: dorośli	0,121153	0,026741	0,141038	0,034497	0,730797	0,177054	0,520679	0,069542
liczba członków rodziny: dzieci	0,545096	0,149583	0,658346	0,156283	0,086702	0,087061	0,017793	0,118415
dochód	0,037787	0,524212	0,952414	0,025976	0,280394	0,092060	0,146959	0,431079
stan zdrowia	0,416134	0,696126	0,716391	0,470412	0,442604	0,789195	0,749941	0,631972

Tabela 15. Sposoby wypoczynku w soboty, niedziele oraz święta poza miejscem zamieszkania (cz. 4)

Cecha	Istotność statystyczna (p)							
	przed komputerem		wycieczki		spotkania religijne		praca na działce	
	N	S	N	S	N	S	N	S
pleć	0,018312	0,187347	0,059450	0,609071	0,037807	0,232017	0,172097	0,139494
wiek	0,048251	0,483308	0,039290	0,050613	0,296370	0,288565	0,126896	0,918604
wykształcenie	0,044320	0,100608	0,017941	0,270615	0,487273	0,701248	0,093555	0,003248
aktywność zawodowa	0,710981	0,703481	0,125413	0,586546	0,265130	0,634805	0,063853	0,408465
stan cywilny	0,210632	0,004053	0,229386	0,382502	0,003050	0,264644	0,891276	0,261829
sytuacja materialna	0,464107	0,102943	0,222181	0,016329	0,775898	0,031090	0,579147	0,035323
liczba członków rodziny: dorośli	0,322003	0,542125	0,109773	0,387525	0,157939	0,266471	0,189287	0,793867
liczba członków rodziny: dzieci	0,339931	0,003423	0,009147	0,812210	0,010990	0,725775	0,889528	0,441799
dochód	0,976207	0,279859	0,015603	0,322178	0,036626	0,004682	0,232578	0,000558
stan zdrowia	0,025760	0,921705	0,537610	0,406749	0,079424	0,336427	0,575603	0,044629

Tabela 16. Występowanie przeszkód utrudniających realizację planów wyjazdów turystycznych w soboty, niedziele oraz święta

Cecha	Istotność statystyczna (p)	
	N	S*
pleć	0,894761	
wiek	0,170137	
wykształcenie	0,189951	
aktywność zawodowa	0,744094	
stan cywilny	0,541276	
sytuacja materialna	0,173060	
liczba członków rodziny: dorośli	0,872921	
liczba członków rodziny: dzieci	0,368887	
dochód	0,408790	
stan zdrowia	0,925138	

* – analiza niemożliwa

Załącznik 6.2.2. Wyjazdy turystyczne w weekendy oraz święta a wybrane cechy respondentów (komentarz w rozdz. 6.2.)

N – wyniki dla grupy osób niesłyszących, S – wyniki dla grupy osób słyszących

Tabela 1. Kierunki wyjazdów w soboty, niedziele oraz święta w celach rekreacyjnych i turystycznych a wiek respondentów

Kierunek wyjazdu	N/S	Wiek				p
		% wskazań				
		15–24 lat	25–44 lat	45–64 lat	≥65 lat	
góry	N	18,18	22,39	18,64	33,33	0,60684
	S	22,30	21,56	19,70	8,94	0,01297
za miasto	N	9,09	25,37	23,73	33,33	0,52864
	S	25,68	21,00	19,70	16,26	0,26798
do miasta	N	45,45	20,90	16,95	22,22	0,21123
	S	20,95	19,70	17,01	9,76	0,05015
do lasu	N	0,00	16,42	18,64	38,89	0,05548
	S	25,00	23,42	26,27	22,76	0,77181
nad jezioro	N	9,09	23,88	22,03	33,33	0,50739
	S	45,27	33,83	33,43	24,39	0,00377
nad morze	N	27,27	20,90	18,64	27,78	0,81582
	S	23,65	14,87	11,94	14,63	0,01133
do znajomych	N	54,55	32,84	32,20	33,33	0,53402
	S	54,05	35,13	30,75	21,95	0,00000
do rodziny	N	54,55	37,31	52,54	38,89	0,30493
	S	37,16	47,21	48,66	63,41	0,00029
na wieś	N	18,18	25,37	20,34	11,11	0,59881
	S	14,19	13,57	17,01	17,07	0,49061
do miejsc kultu religijnego	N	0,00	11,94	22,03	27,78	0,10832
	S	2,03	4,83	10,15	21,95	0,00000
inne	N	0,00	5,97	8,47	5,56	0,75100
	S	6,08	5,02	2,69	7,32	0,13046

Tabela 2. Kierunki wyjazdów w soboty, niedziele oraz święta w celach rekreacyjnych i turystycznych a wykształcenie respondentów

Kierunek wyjazdu	N/S	Wykształcenie					p
		% wskazań					
		podstawowe	zawodowe	średnie	licencjackie	wyższe	
góry	N	42,86	18,39	19,51	33,33	38,46	0,29966
	S	15,38	7,45	21,29	20,69	25,49	0,00004
za miasto	N	28,57	20,69	24,39	33,33	53,85	0,14878
	S	17,95	15,43	20,68	20,69	24,84	0,16418
do miasta	N	28,57	18,39	21,95	33,33	23,08	0,92090
	S	15,38	15,96	17,27	21,84	19,61	0,68098
do lasu	N	57,14	14,94	21,95	0,00	23,08	0,07341
	S	30,77	21,28	25,70	13,79	26,80	0,07378
nad jezioro	N	28,57	21,84	19,51	33,33	30,77	0,89573
	S	33,33	23,40	39,16	32,18	33,99	0,00411
nad morze	N	57,14	13,79	29,27	0,00	30,77	0,02251
	S	17,95	10,11	15,46	20,69	15,03	0,19130
do znajomych	N	42,86	31,03	31,71	33,33	38,46	0,95722
	S	25,64	26,06	38,76	41,38	34,97	0,01321
do rodziny	N	28,57	47,13	43,90	66,67	38,46	0,78425
	S	48,72	60,11	46,59	44,83	43,14	0,00539
na wieś	N	14,29	20,69	24,39	0,00	23,08	0,86162
	S	15,38	18,09	14,86	11,49	14,38	0,67300
do miejsc kultu religijnego	N	57,14	17,24	12,20	0,00	7,69	0,03605
	S	15,38	18,09	6,02	3,45	5,23	0,00000
inne	N	0,00	8,05	4,88	0,00	7,69	0,87478
	S	7,69	5,85	4,62	5,75	3,59	0,66859

Tabela 3. Kierunki wyjazdów w soboty, niedziele oraz święta w celach rekreacyjnych i turystycznych a dochód respondentów

Kierunek wyjazdu	N/S	Dochód (średni miesięczny dochód brutto na jednego członka rodziny)					p
		% wskazań					
		<500	500–1000	1000–1500	1500–2000	>2000 PLN	
góry	N	22,22	24,05	17,14	22,22	33,33	0,92606
	S	12,50	15,46	22,08	21,38	41,35	0,00000
za miasto	N	25,93	25,32	25,71	22,22	0,00	0,89969
	S	22,50	17,96	16,88	22,76	34,62	0,00145
do miasta	N	22,22	21,52	22,86	11,11	33,33	0,92903
	S	20,00	18,45	17,86	17,93	14,42	0,84624
do lasu	N	14,81	21,52	20,00	11,11	0,00	0,78592
	S	28,75	25,44	22,08	22,76	18,27	0,28168
nad jezioro	N	22,22	27,85	17,14	22,22	0,00	0,63223
	S	38,13	38,15	27,60	33,79	34,62	0,04328
nad morze	N	11,11	24,05	22,86	22,22	0,00	0,57113
	S	10,00	12,97	14,61	16,55	32,69	0,00001
do znajomych	N	25,93	37,97	37,14	11,11	33,33	0,46328
	S	35,63	33,67	33,12	40,00	38,46	0,56486
do rodziny	N	40,74	54,43	28,57	33,33	33,33	0,11119
	S	58,13	50,37	43,83	46,90	38,46	0,00918
na wieś	N	37,04	20,25	17,14	0,00	33,33	0,13456
	S	20,63	16,46	13,31	11,03	12,50	0,10882
do miejsc kultu religijnego	N	18,52	21,52	2,86	22,22	0,00	0,13010
	S	21,25	6,48	7,47	2,07	3,85	0,00000
inne	N	3,70	8,86	5,71	0,00	0,00	0,74838
	S	4,38	4,49	5,84%	4,14	2,88	0,76190

Tabela 4. Sposoby spędzania czasu wolnego w soboty, niedziele oraz święta w miejscu zamieszkania a wiek respondentów

Sposób wypoczynku	N/S	Wiek				p
		% wskazań				
		15–24 lat	25–44 lat	45–64 lat	≥65 lat	
oglądanie telewizji	N	72,73	74,63	81,36	72,22	0,75828
	S	72,97	75,65	85,37	83,74	0,00079
czytanie książek	N	63,64	59,70	57,63	66,67	0,91117
	S	58,78	62,27	74,63	75,61	0,00004
spacery	N	72,73	55,22	49,15	44,44	0,43518
	S	47,30	48,14	51,04	70,73	0,00008
spotkania ze znajomymi	N	36,36	62,69	67,80	50,00	0,17508
	S	72,30	56,32	45,37	45,53	0,00000
w gronie rodziny	N	72,73	43,28	44,07	38,89	0,28565
	S	67,57	65,80	71,34	73,17	0,22408
modlitwa w kościele	N	45,45	38,81	33,90	44,44	0,79748
	S	32,43	33,83	43,28	60,16	0,00000
odwiedziny krewnych	N	45,45	31,34	16,95	44,44	0,04718
	S	24,32	28,44	28,66	37,40	0,11699
majsterkowanie	N	45,45	19,40	15,25	5,56	0,04869
	S	21,62	22,12	28,06	28,46	0,12992
wyjście do teatru	N	0,00	10,45	8,47	5,56	0,66719
	S	19,59	10,78	6,27	4,88	0,00002
wyjście do kina	N	45,45	29,85	10,17	5,56	0,00284
	S	35,81	20,82	12,24	6,50	0,00000
zwiedzanie wystaw, galerii	N	27,27	11,94	22,03	33,33	0,14942
	S	14,86	10,22	9,55	7,32	0,19329
wyjście do kawiarni	N	54,55	29,85	13,56	38,89	0,01006
	S	58,11	35,87	23,58	14,63	0,00000
przed komputerem	N	72,73	46,27	37,29	27,78	0,08029
	S	63,51	46,10	33,43	10,57	0,0000
wycieczki	N	18,18	25,37	27,12	22,22	0,92135
	S	12,16	10,97	8,96	7,32	0,44718
spotkania religijne	N	0,00	13,43	13,56	27,78	0,20371
	S	9,46	7,06	14,63	23,58	0,00000
na działce	N	18,18	22,39	30,51	5,56	0,16533
	S	22,30	29,74	44,18	52,03	0,00000

Tabela 5. Sposoby spędzania czasu wolnego w soboty, niedziele oraz święta w miejscu zamieszkania a wykształcenie respondentów

Sposób wypoczynku	N/S	Wykształcenie				p
		% wskazań				
		podstawowe	zawodowe	średnie	licencjackie	
oglądanie telewizji	N	9,09	19,40	13,56	5,56	0,44090
	S	8,11	2,97	2,09	6,50	0,00319
czytanie książek	N	27,27	26,87	6,78	11,11	0,01824
	S	11,49	8,92	3,88	8,94	0,01098
spacery	N	36,36	41,79	33,90	22,22	0,46333
	S	47,97	32,53	27,76	23,58	0,00002
spotkania ze znajomymi	N	54,55	44,78	42,37	33,33	0,71136
	S	43,92	38,66	35,22	27,64	0,03318
w gronie rodziny	N	9,09	29,85	20,34	27,78	0,37581
	S	22,97	27,70	25,67	36,59	0,06601
modlitwa w kościele	N	27,27	14,93	15,25	5,56	0,46070
	S	9,46	10,78	13,43	18,70	0,06144
odwiedziny krewnych	N	45,45	20,90	33,90	11,11	0,07306
	S	52,03	46,28	46,27	44,72	0,58642
majsterkowanie	N	18,18	11,94	10,17	11,11	0,89789
	S	3,38	3,16	3,58	4,88	0,82788
wyjście do teatru	N	27,27	8,96	6,78	5,56	0,16576
	S	9,46	13,57	11,34	17,07	0,21924
wyjście do kina	N	45,45	17,91	10,17	11,11	0,02884
	S	29,73	26,77	17,61	13,82	0,00023
zwiedzanie wystaw, galerii	N	27,27	14,93	10,17	11,11	0,46743
	S	13,51	13,20	10,15	9,76	0,43544
wyjście do kawiarni	N	36,36	25,37	13,56	5,56	0,07005
	S	37,84	20,63	12,54	8,94	0,00000
przed komputerem	N	9,09	11,94	8,47	0,00	0,47544
	S	8,11	5,20	3,58	3,25	0,14813
wycieczki	N	54,55	34,33	28,81	27,78	0,38299
	S	49,32	40,15	36,42	23,58	0,00016
spotkania religijne	N	9,09	16,42	18,64	16,67	0,89203
	S	6,76	5,39	7,46	7,32	0,62470
na działce	N	0,00	10,45	18,64	11,11	0,28731
	S	7,43	6,88	6,87	5,69	0,95273

Tabela 6. Sposoby spędzania czasu wolnego w soboty, niedziele oraz święta w miejscu zamieszkania a dochód respondentów

Sposób wypoczynku	N/S	Dochód (średni miesięczny dochód brutto na jednego członka rodziny)					p
		% wskazań					
		<500	500–1000	1000–1500	1500–2000	>2000 PLN	
oglądanie telewizji	N	66,67	77,22	77,14	100,00	66,67	0,35398
	S	82,50	82,79	76,30	80,69	73,08	0,08194
czytanie książek	N	44,44	64,56	68,57	33,33	33,33	0,09227
	S	62,50	69,83	65,26	69,66	66,35	0,43197
spacery	N	51,85	48,10	62,86	66,67	33,33	0,51203
	S	49,38	55,61	49,68	51,72	47,12	0,38211
spotkania ze znajomymi	N	55,56	60,76	65,71	77,78	66,67	0,78849
	S	45,63	55,11	54,55	60,69	53,85	0,11833
w gronie rodziny	N	40,74	46,84	40,00	55,56	66,67	0,80304
	S	68,13	71,32	67,21	71,03	61,54	0,34538
modlitwa w kościele	N	25,93	37,97	42,86	44,44	33,33	0,70111
	S	46,25	39,65	42,53	33,10	27,88	0,01342
odwiedziny krewnych	N	29,63	24,05	37,14	22,22	33,33	0,68380
	S	33,13	27,93	27,27	31,03	29,81	0,67896
majsterkowanie	N	11,11	17,72	17,14	22,22	33,33	0,83812
	S	21,25	28,93	20,45	25,52	23,08	0,08864
wyjście do teatru	N	0,00	11,39	11,43	0,00	0,00	0,30193
	S	3,75	6,73	11,36	13,79	20,19	0,00002
wyjście do kina	N	14,81	18,99	25,71	22,22	33,33	0,81632
	S	11,25	12,72	20,45	25,52	38,46	0,00000
zwiedzanie wystaw, galerii	N	14,81	24,05	11,43	33,33	0,00	0,32225
	S	5,63	7,23	10,71	16,55	19,23	0,00012
wyjście do kawiarni	N	3,70	34,18	22,86	33,33	33,33	0,03721
	S	25,00	31,67	33,77	36,55	46,15	0,00761
przed komputerem	N	29,63	35,44	57,14	66,67	100,00	0,01272
	S	33,13	37,91	38,96	53,79	53,85	0,00012
wycieczki	N	14,81	26,58	25,71	44,44	33,33	0,48242
	S	10,00	8,23	11,36	11,03	11,54	0,64917
spotkania religijne	N	7,41	18,99	11,43	11,11	0,00	0,51562
	S	16,88	11,47	10,39	8,28	11,54	0,17276
na działce	N	25,93	22,78	20,00	33,33	0,00	0,78079
	S	38,13	39,40	33,12	33,10	30,77	0,26725

Tabela 7. Sposoby spędzania czasu wolnego w soboty, niedziele oraz święta poza miejscem zamieszkania a wiek respondentów

Sposób wypoczynku	N/S	Wiek				p
		% wskazań				
		15–24 lat	25–44 lat	45–64 lat	≥65 lat	
oglądanie telewizji	N	9,09	19,40	13,56	5,56	0,44090
	S	8,11	2,97	2,09	6,50	0,00319
czytanie książek	N	27,27	26,87	6,78	11,11	0,01824
	S	11,49	8,92	3,88	8,94	0,01098
spacery	N	36,36	41,79	33,90	22,22	0,46333
	S	47,97	32,53	27,76	23,58	0,00002
spotkania ze znajomymi	N	54,55	44,78	42,37	33,33	0,71136
	S	43,92	38,66	35,22	27,64	0,03318
w gronie rodziny	N	9,09	29,85	20,34	27,78	0,37581
	S	22,97	27,70	25,67	36,59	0,06601
modlitwa w kościele	N	27,27	14,93	15,25	5,56	0,46070
	S	9,46	10,78	13,43	18,70	0,06144
odwiedziny krewnych	N	45,45	20,90	33,90	11,11	0,07306
	S	52,03	46,28	46,27	44,72	0,58642
majsterkowanie	N	18,18	11,94	10,17	11,11	0,89789
	S	3,38	3,16	3,58	4,88	0,82788
wyjście do teatru	N	27,27	8,96	6,78	5,56	0,16576
	S	9,46	13,57	11,34	17,07	0,21924
wyjście do kina	N	45,45	17,91	10,17	11,11	0,02884
	S	29,73	26,77	17,61	13,82	0,00023
zwiedzanie wystaw, galerii	N	27,27	14,93	10,17	11,11	0,46743
	S	13,51	13,20	10,15	9,76	0,43544
wyjście do kawiarni	N	36,36	25,37	13,56	5,56	0,07005
	S	37,84	20,63	12,54	8,94	0,00000
przed komputerem	N	9,09	11,94	8,47	0,00	0,47544
	S	8,11	5,20	3,58	3,25	0,14813
wycieczki	N	54,55	34,33	28,81	27,78	0,38299
	S	49,32	40,15	36,42	23,58	0,00016
spotkania religijne	N	9,09	16,42	18,64	16,67	0,89203
	S	6,76	5,39	7,46	7,32	0,62470
na działce	N	0,00	10,45	18,64	11,11	0,28731
	S	7,43	6,88	6,87	5,69	0,95273

Tabela 8. Sposoby spędzania czasu wolnego w soboty, niedziele oraz święta poza miejscem zamieszkania a wykształcenie respondentów

Sposób wypoczynku	N/S	Wykształcenie					p
		% wskazań					
		podstawowe	zawodowe	średnie	licencjackie	wyższe	
oglądanie telewizji	N	14,29	11,49	12,20	0,00	30,77	0,37829
	S	7,69	2,13	3,61	3,45	4,25	0,49977
czytanie książek	N	0,00	12,64	19,51	33,33	38,46	0,10164
	S	10,26	3,19	7,83	11,49	9,48	0,07054
spacery	N	28,57	29,89	41,46	33,33	53,85	0,41860
	S	20,51	17,02	35,94	27,59	36,60	0,00001
spotkania ze znajomymi	N	28,57	36,78	53,66	66,67	46,15	0,33094
	S	15,38	31,91	38,96	33,33	40,85	0,01051
w gronie rodziny	N	14,29	21,84	21,95	0,00	46,15	0,26814
	S	23,08	31,38	22,29	33,33	30,07	0,02656
modlitwa w kościele	N	14,29	13,79	17,07	0,00	15,38	0,94273
	S	15,38	19,15	11,65	10,34	9,15	0,01831
odwiedziny krewnych	N	0,00	26,44	29,27	33,33	30,77	0,57818
	S	35,90	50,00	46,99	60,92	41,83	0,01315
majsterkowanie	N	14,29	6,90	14,63	0,00	30,77	0,11073
	S	10,26	2,13	3,21	4,60	3,59	0,14795
wyjście do teatru	N	14,29	8,05	14,63	0,00	0,00	0,49305
	S	12,82	7,45	11,65	14,94	16,67	0,04099
wyjście do kina	N	14,29	6,90	29,27	0,00	38,46	0,00266
	S	15,38	14,89	26,71	27,59	22,22	0,01048
zwiedzanie wystaw, galerii	N	28,57	10,34	19,51	0,00	15,38	0,43897
	S	7,69	7,98	10,84	19,54	14,38	0,03162
wyjście do kawiarni	N	14,29	13,79	26,83	33,33	30,77	0,30915
	S	12,82	10,64	21,69	25,29	19,93	0,00730
przed komputerem	N	0,00	5,75	9,76	0,00	30,77	0,03993
	S	5,13	1,60	6,02	5,75	4,90	0,20904
wycieczki	N	14,29	29,89	34,15	33,33	61,54	0,17838
	S	20,51	30,85	41,16	36,78	41,18	0,01394
spotkania religijne	N	14,29	17,24	19,51	0,00	7,69	0,79986
	S	7,69	8,51	6,43	5,75	5,23	0,68918
na działce	N	0,00	9,20	17,07	33,33	23,08	0,27298
	S	2,56	3,72	7,23	6,90	8,82	0,20287

Tabela 9. Sposoby spędzania czasu wolnego w soboty, niedziele oraz święta poza miejscem zamieszkania a dochód respondentów

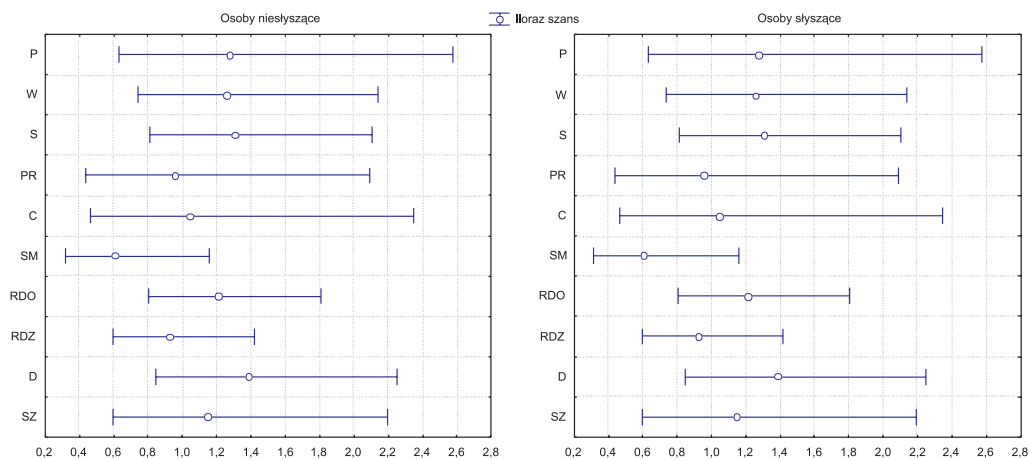
Sposób wypoczynku	N/S	Dochód (średni miesięczny dochód brutto na jednego członka rodziny) % wskazań					p
		<500	500–1000	1000–1500	1500–2000	>2000 PLN	
oglądanie telewizji	N	14,81	13,92	20,00	11,11	0,00	0,84554
	S	1,88	4,24	3,90	2,07	6,73	0,23725
czytanie książek	N	11,11	13,92	25,71	33,33	33,33	0,27263
	S	6,88	6,98	9,42	8,97	5,77	0,63463
spacery	N	25,93	37,97	45,71	22,22	33,33	0,48421
	S	26,25	30,67	30,52	35,17	43,27	0,04367
spotkania ze znajomymi	N	48,15	44,30	42,86	33,33	33,33	0,94344
	S	38,75	35,66	35,39	39,31	44,23	0,48217
w gronie rodziny	N	22,22	25,32	28,57	11,11	33,33	0,84517
	S	27,50	30,17	23,70	24,83	27,88	0,38690
modlitwa w kościele	N	22,22	16,46	8,57	11,11	0,00	0,55766
	S	15,00	15,71	11,04	9,66	4,81	0,01754
odwiedziny krewnych	N	25,93	29,11	20,00	33,33	33,33	0,85929
	S	52,50	50,37	43,83	46,21	41,35	0,17979
majsterkowanie	N	18,52	8,86	17,14	0,00	0,00	0,35416
	S	3,75	4,74	2,60	2,07	3,85	0,49084
wyjście do teatru	N	22,22	6,33	8,57	0,00	0,00	0,11045
	S	11,25	12,47	12,34	17,93	13,46	0,43780
wyjście do kina	N	22,22	12,66	14,29	33,33	33,33	0,39136
	S	22,50	27,18	21,10	22,07	21,15	0,33584
zwiedzanie wystaw, galerii	N	18,52	11,39	17,14	11,11	0,00	0,77955
	S	12,50	11,97	9,42	15,86	16,35	0,22089
wyjście do kawiarni	N	25,93	18,99	17,14	22,22	0,00	0,80723
	S	18,13	19,20	15,26	23,45	28,85	0,02653
przed komputerem	N	11,11	7,59	11,43	11,11	0,00	0,92210
	S	5,63	4,49	5,84	5,52	2,88	0,75922
wycieczki	N	40,74	34,18	28,57	33,33	0,00	0,63586
	S	39,38	39,15	34,74	38,62	47,12	0,26669
spotkania religijne	N	25,93	20,25	8,57	0,00	0,00	0,17523
	S	12,50	7,23	4,87	2,76	4,81	0,00482
na działce	N	11,11	15,19	11,43	11,11	0,00	0,91461
	S	11,25	8,73	4,55	4,14	2,88	0,00742

Załącznik 6.2.3. Wyjazdy turystyczne weekendowe oraz świąteczne – iloraz szans (komentarz rozdz. 6.2.)

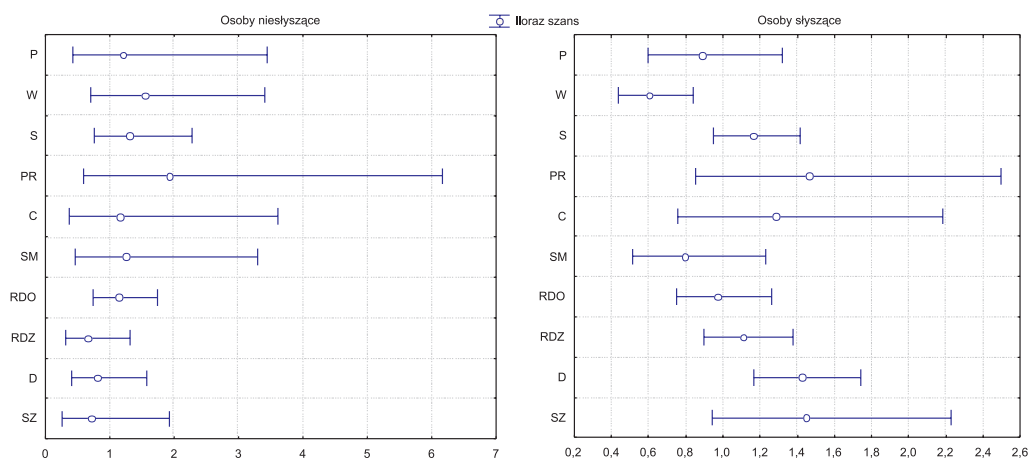
Objaśnienia symboli:

cecha	symbol
pleć	P
wiek	W
wykształcenie	S
aktywność zawodowa	PR
stan cywilny	C
sytuacja materialna	SM
liczba członków rodziny: dorośli	RDO
liczba członków rodziny: dzieci	RDZ
dochód	D
stan zdrowia	SZ

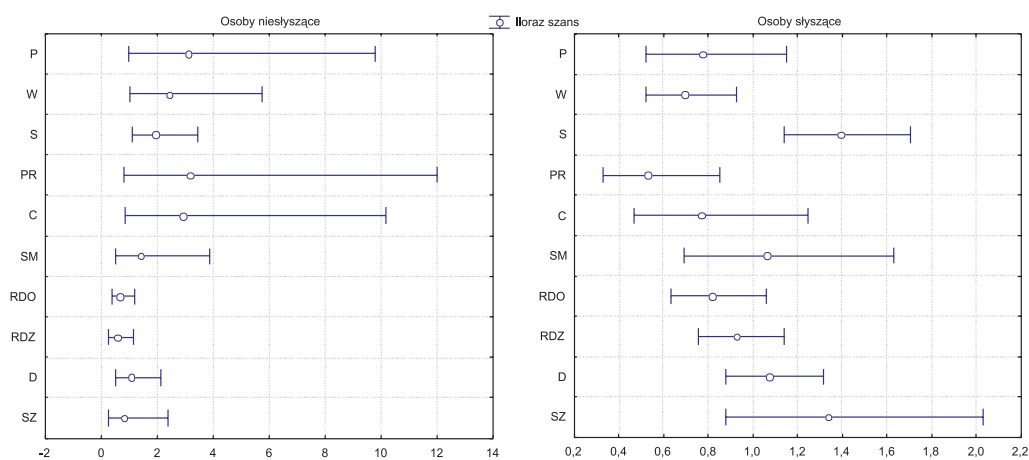
Ryc. 1. Aktywność turystyczna w soboty, niedziele oraz święta – iloraz szans

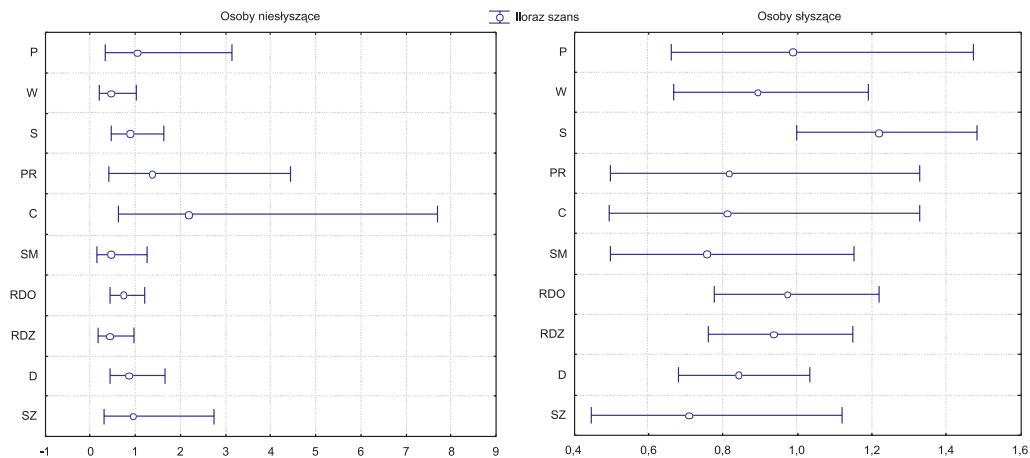
Ryc. 2. Kierunki wyjazdów turystycznych w soboty, niedziele oraz święta (góry) – iloraz szans

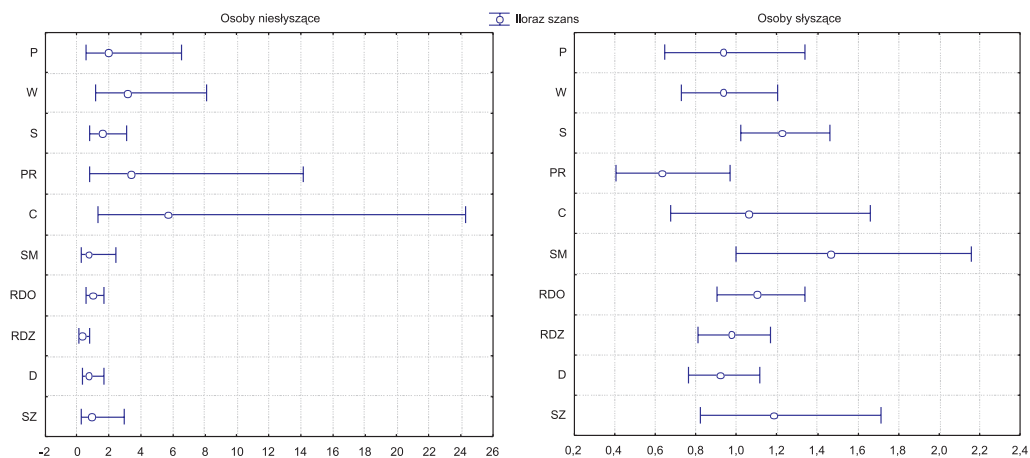
Ryc. 3. Kierunki wyjazdów turystycznych w soboty, niedziele oraz święta (za miasto) – iloraz szans

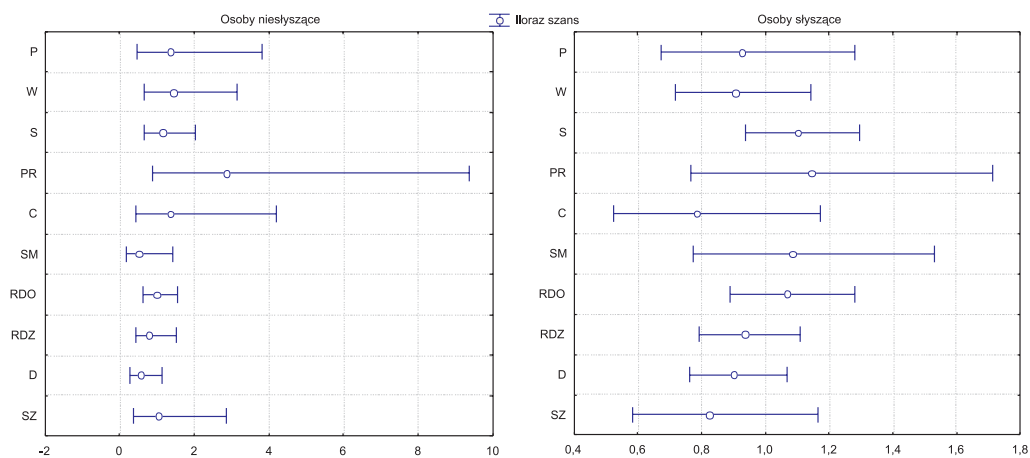
Ryc. 4. Kierunki wyjazdów turystycznych w soboty, niedziele oraz święta (do miasta) – iloraz szans

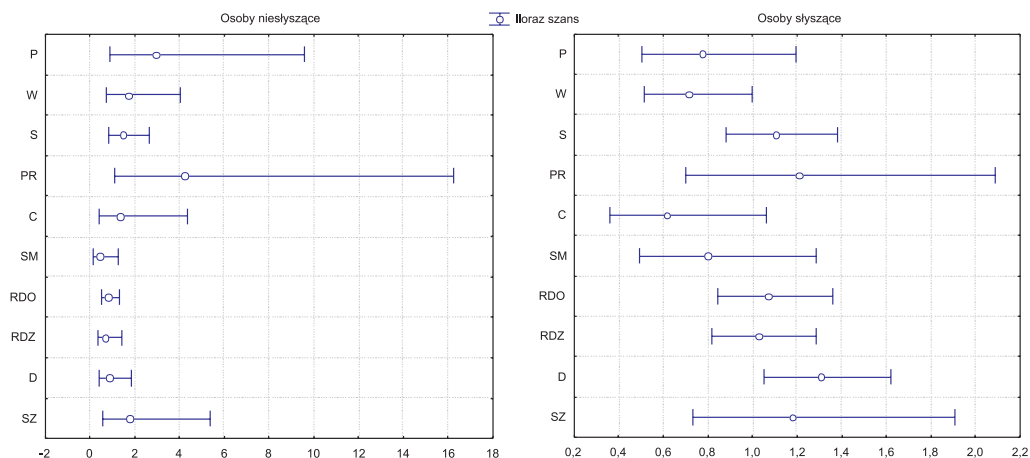
Ryc. 5. Kierunki wyjazdów turystycznych w soboty, niedziele oraz święta (do lasu) – iloraz szans

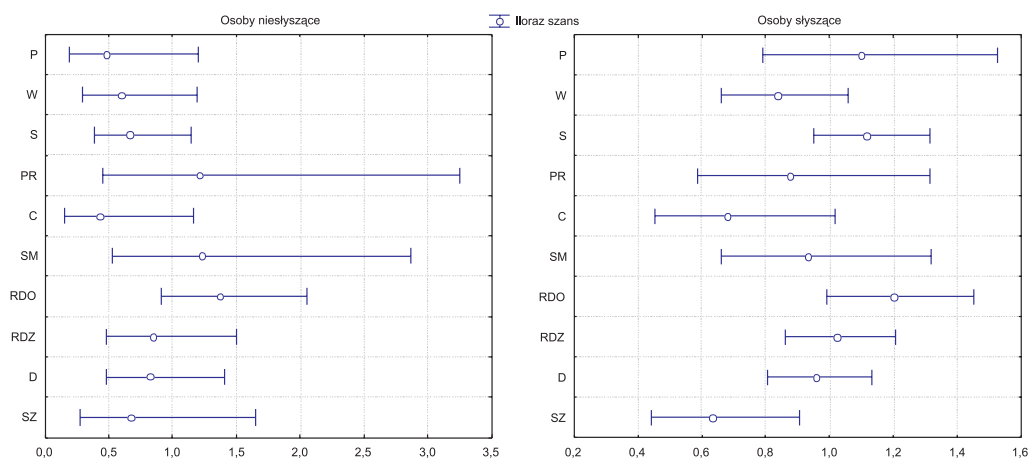
Ryc. 6. Kierunki wyjazdów turystycznych w soboty, niedziele oraz święta (nad jeziorem) – iloraz szans

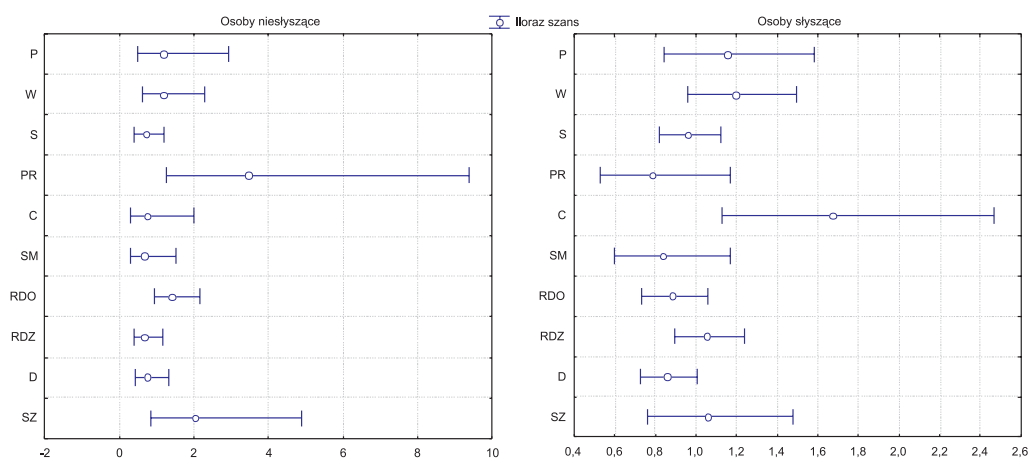
Ryc. 7. Kierunki wyjazdów turystycznych w soboty, niedziele oraz święta (nad morze) – iloraz szans

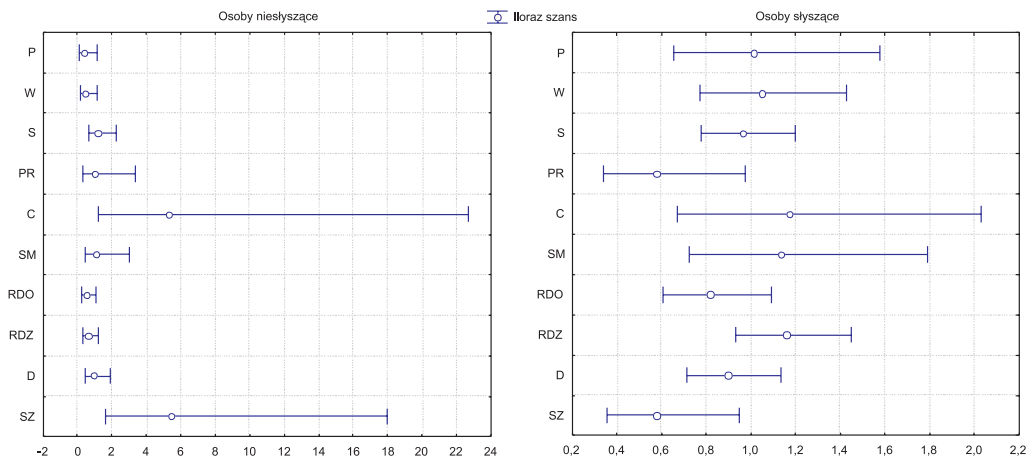
Ryc. 8. Kierunki wyjazdów turystycznych w soboty, niedziele oraz święta (do znajomych) – iloraz szans

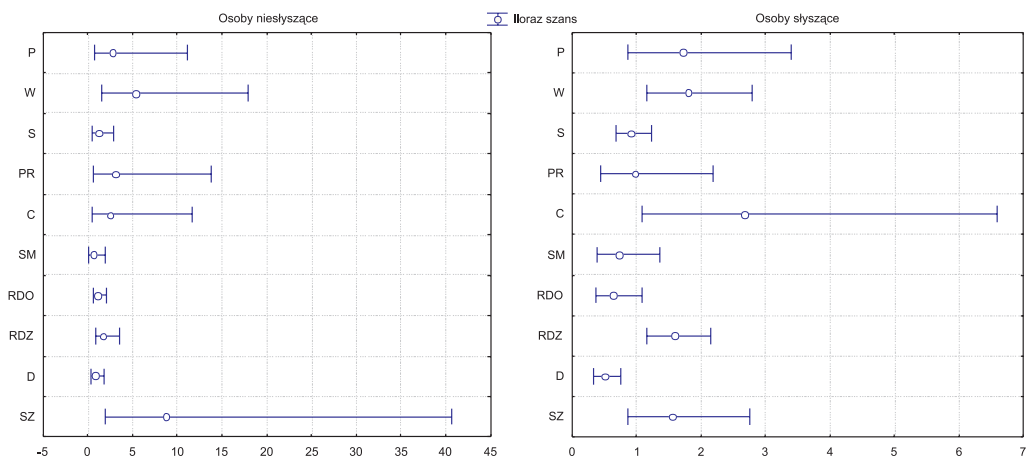
Ryc. 9. Kierunki wyjazdów turystycznych w soboty, niedziele oraz święta (do rodziny) – iloraz szans

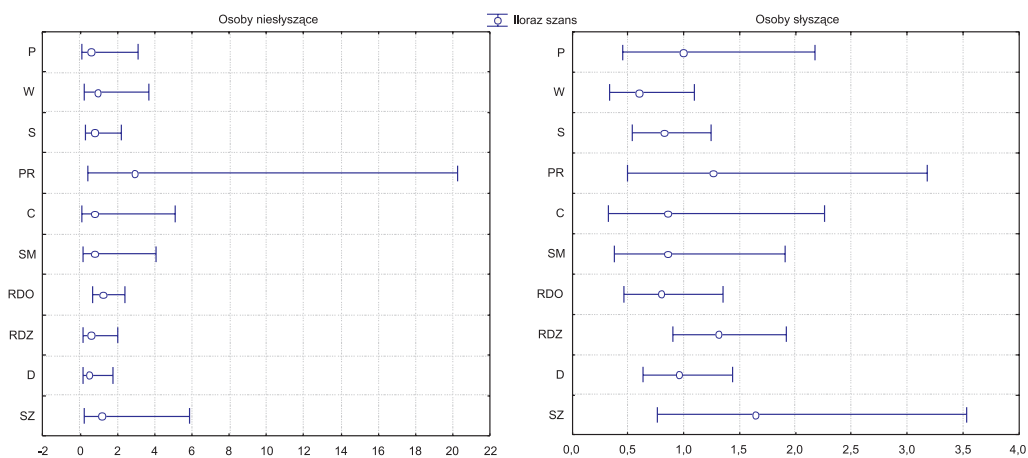
Ryc. 10. Kierunki wyjazdów turystycznych w soboty, niedziele oraz święta (na wieś) – iloraz szans

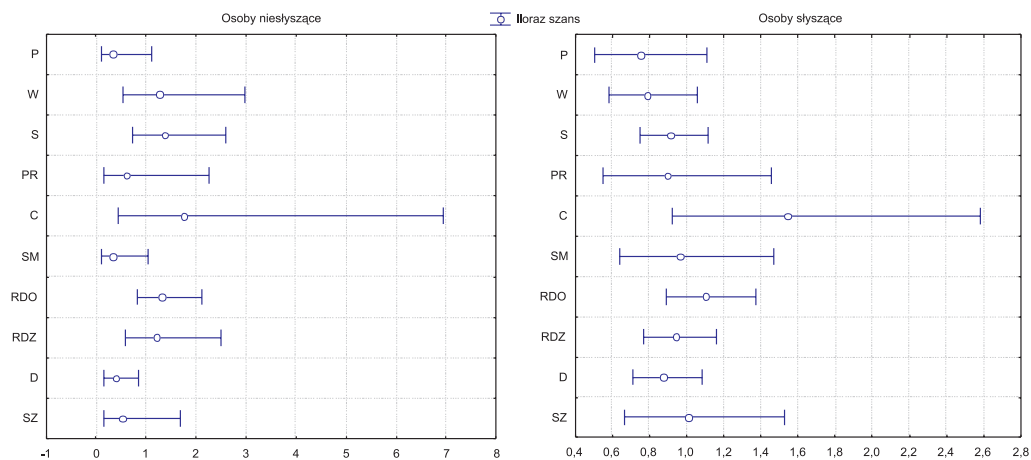
Ryc. 11. Kierunki wyjazdów turystycznych w soboty, niedziele oraz święta (do miejsc kultu religijnego) – iloraz szans

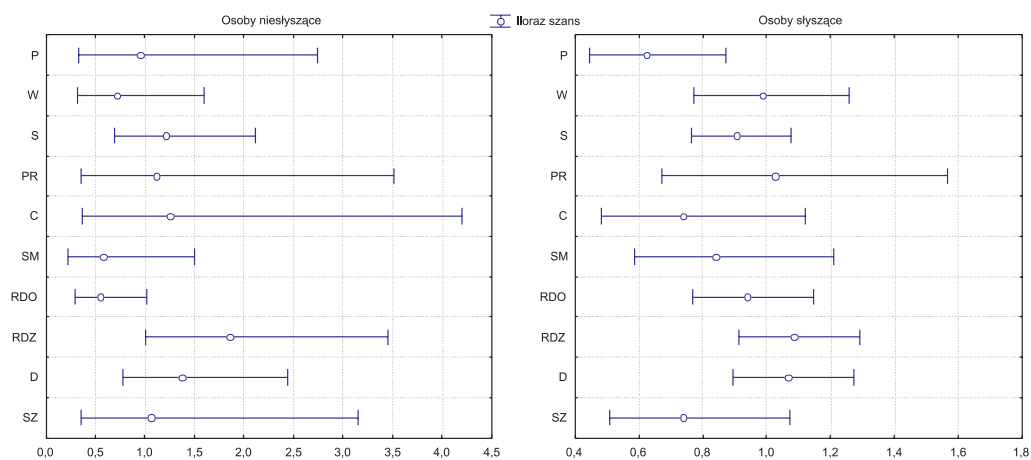
Ryc. 12. Kierunki wyjazdów turystycznych w soboty, niedziele oraz święta (inne) – iloraz szans

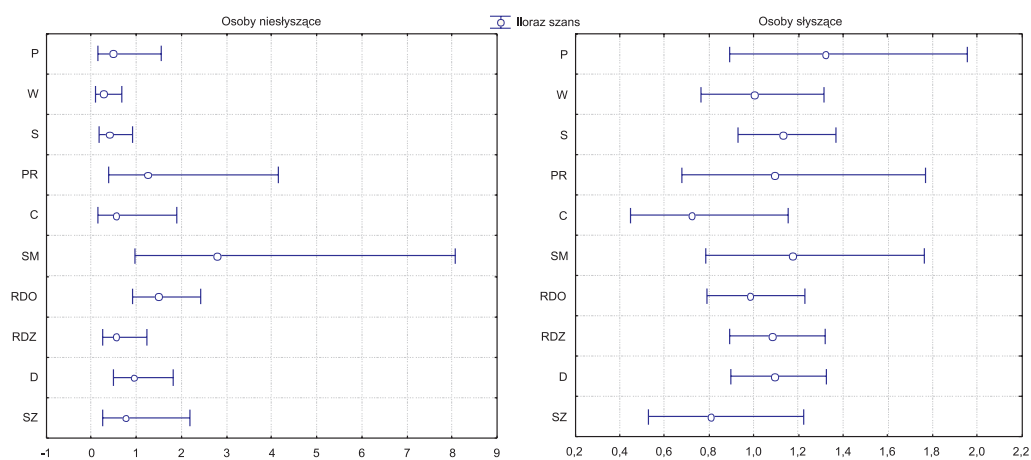
Ryc. 13. Częstotliwość wyjazdów turystycznych (co tydzień) – iloraz szans

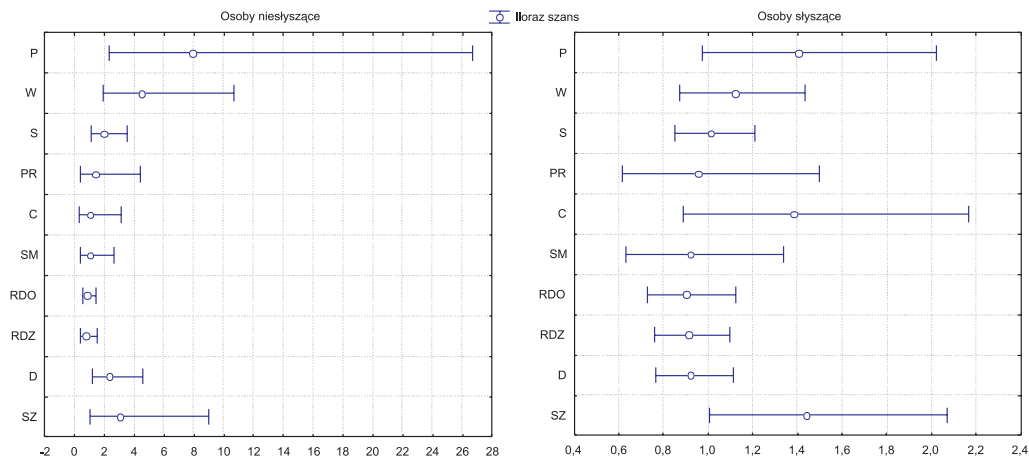
Ryc. 14. Częstotliwość wyjazdów turystycznych (dwa razy w miesiącu) – iloraz szans

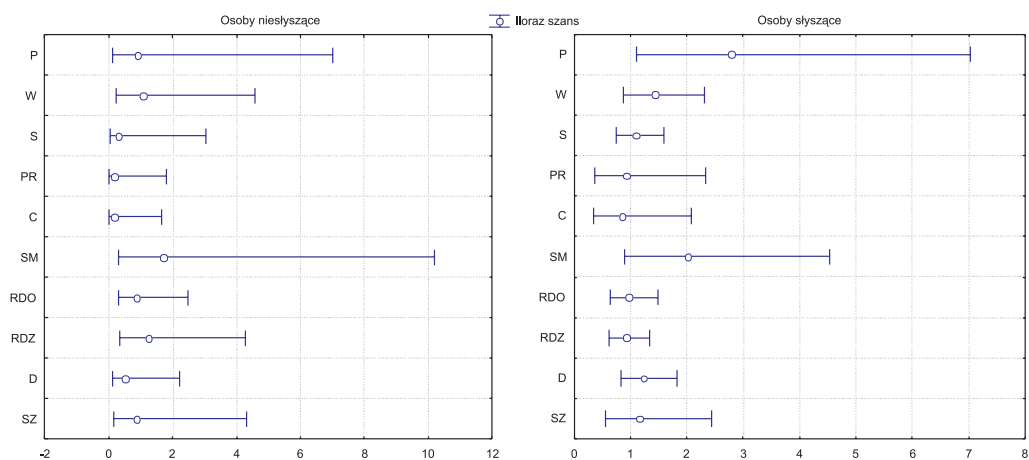
Ryc. 15. Częstotliwość wyjazdów turystycznych (raz w miesiącu) – iloraz szans

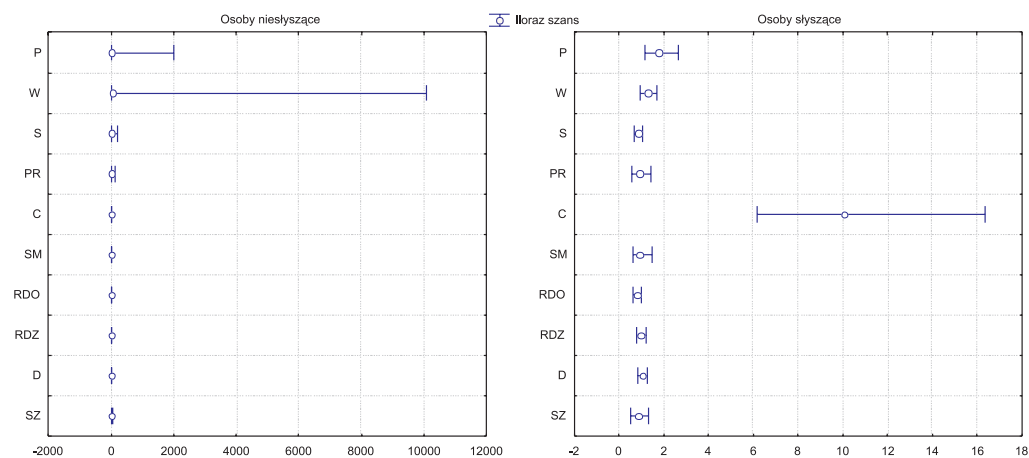
Ryc. 16. Częstotliwość wyjazdów turystycznych (kilka razy w roku) – iloraz szans

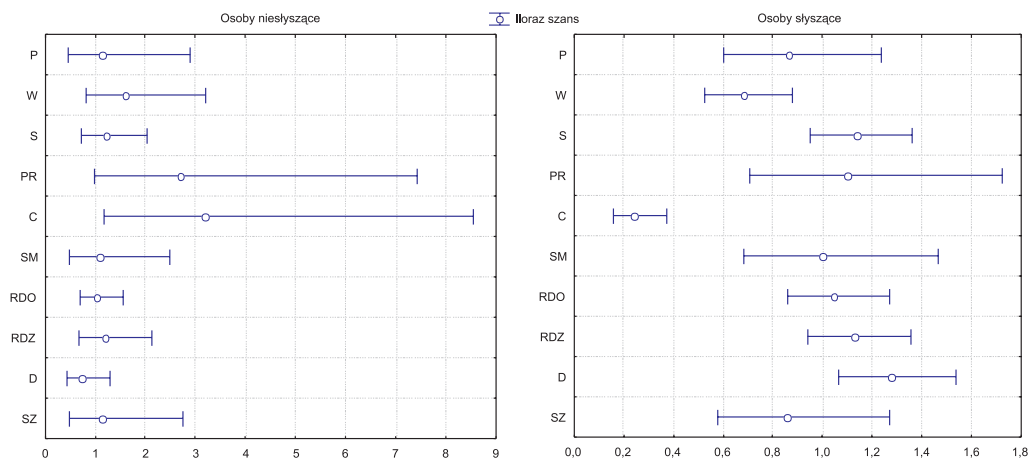
Ryc. 17. Częstotliwość wyjazdów turystycznych (raz w roku) – iloraz szans

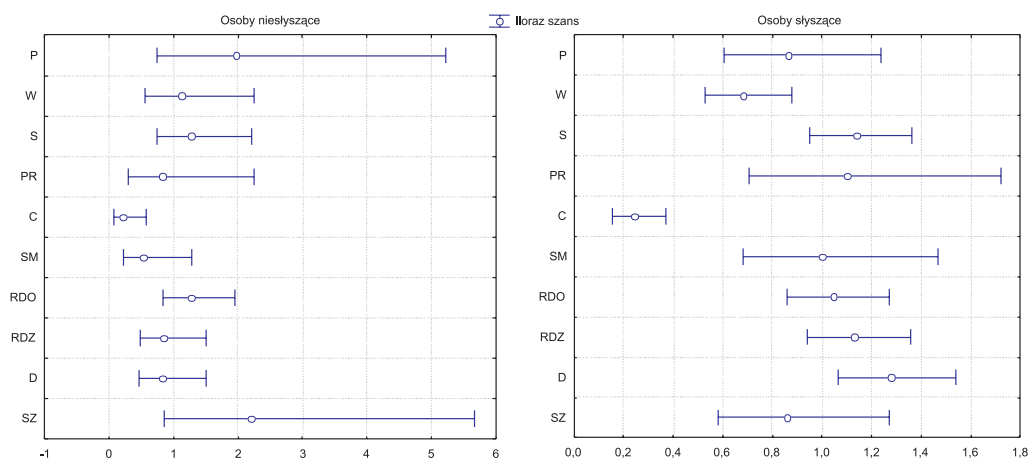
Ryc. 18. Częstotliwość wyjazdów turystycznych (rzadziej niż raz w roku) – iloraz szans

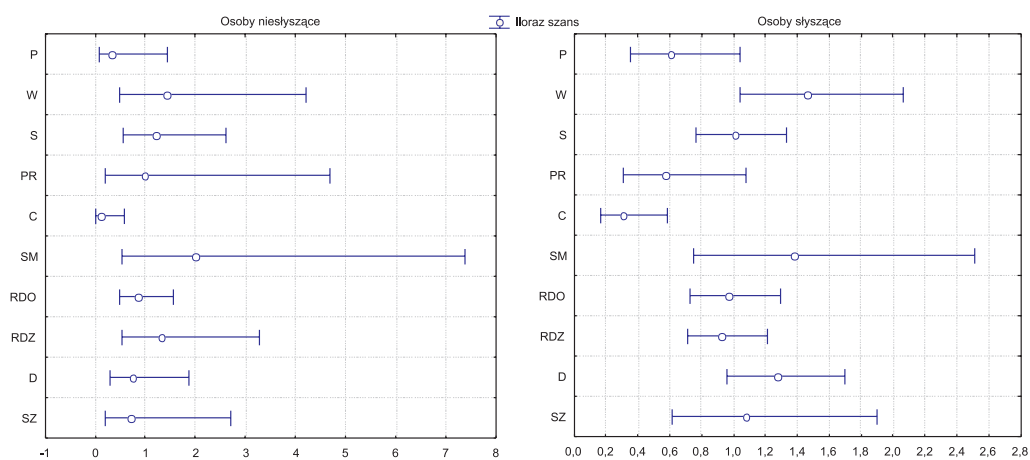
Ryc. 19. Towarzystwo podczas wyjazdów weekendowych i świątecznych (rodzina) – iloraz szans

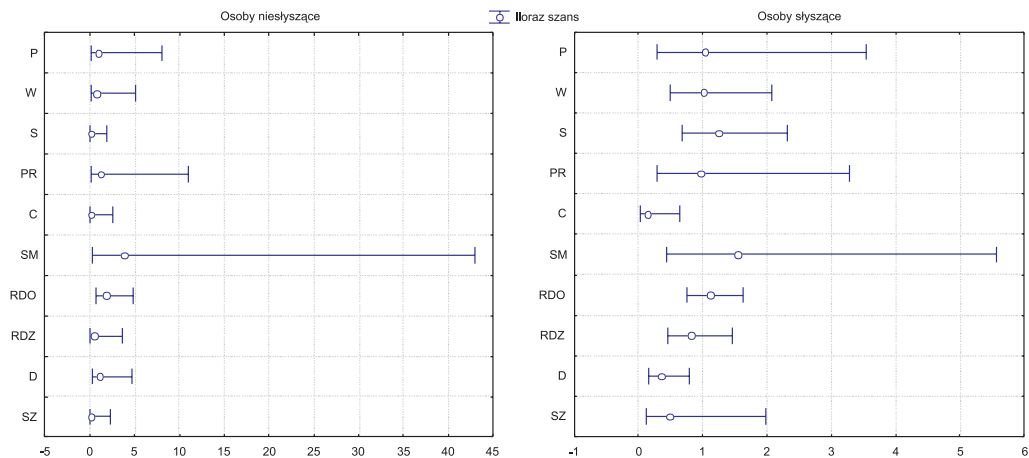
Ryc. 20. Towarzystwo podczas wyjazdów weekendowych i świątecznych (znajomi) – iloraz szans

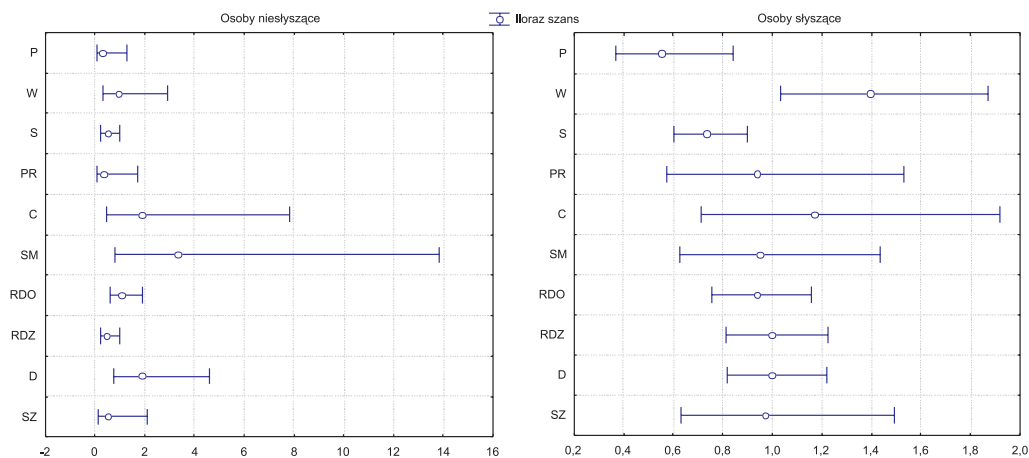
Ryc. 21. Towarzystwo podczas wyjazdów weekendowych i świątecznych (wyjazdy samotne) – iloraz szans

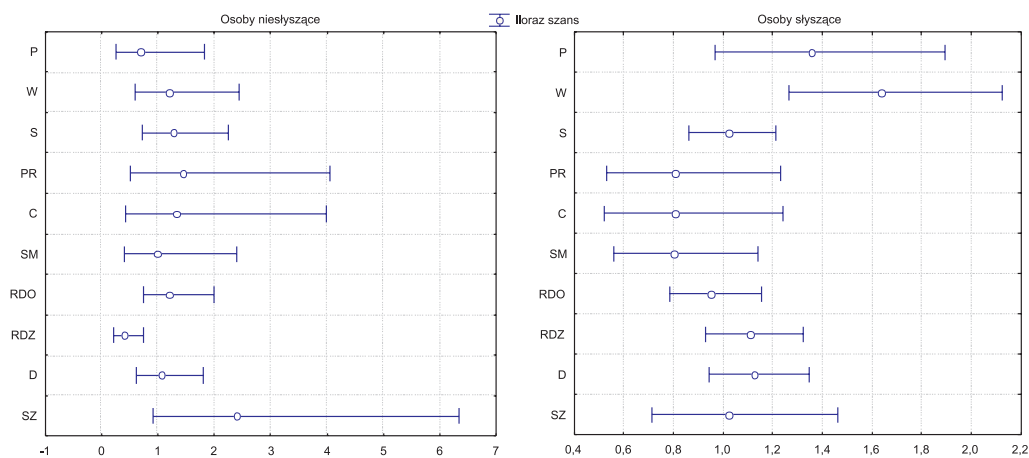
Ryc. 22. Towarzystwo podczas wyjazdów weekendowych i świątecznych (inne) – iloraz szans

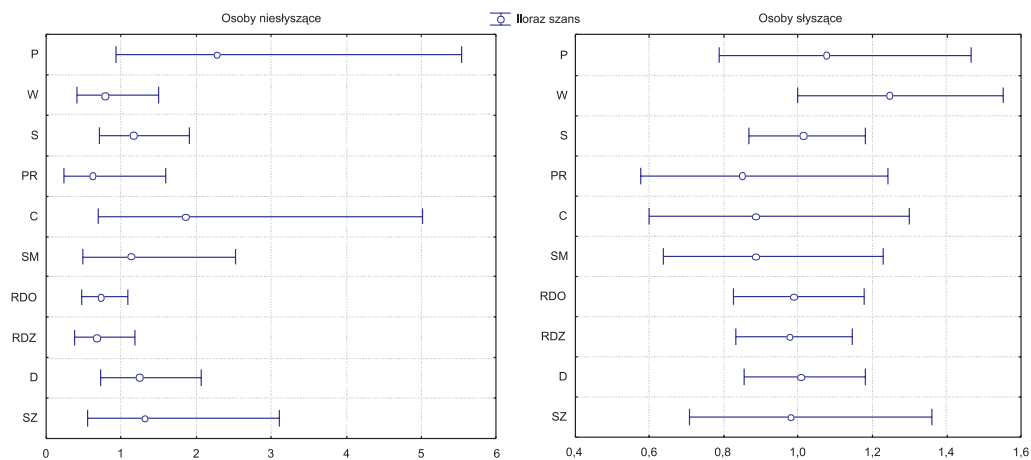
Ryc. 23. Sposoby wypoczynku w sobotę, niedzielę oraz święta w miejscu zamieszkania (oglądanie telewizji) – iloraz szans

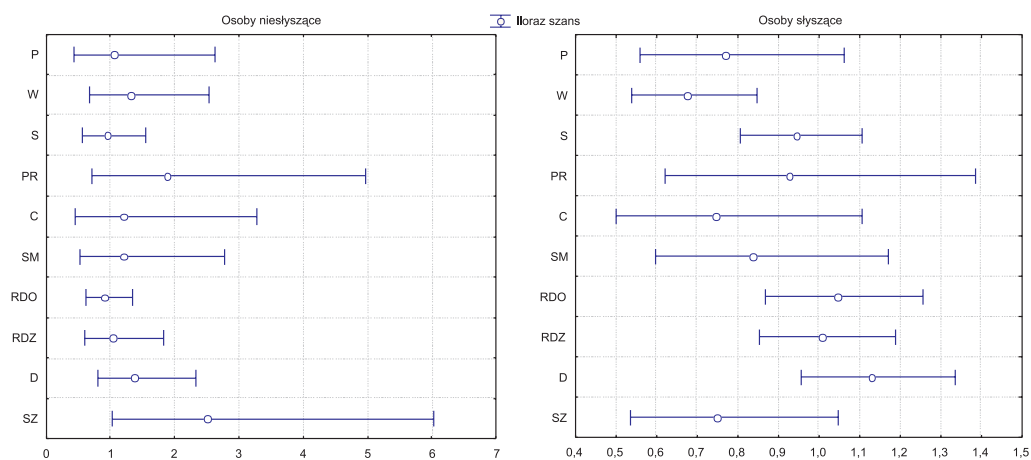
Ryc. 24. Sposoby wypoczynku w sobotę, niedzielę oraz święta w miejscu zamieszkania (czytanie książek) – iloraz szans

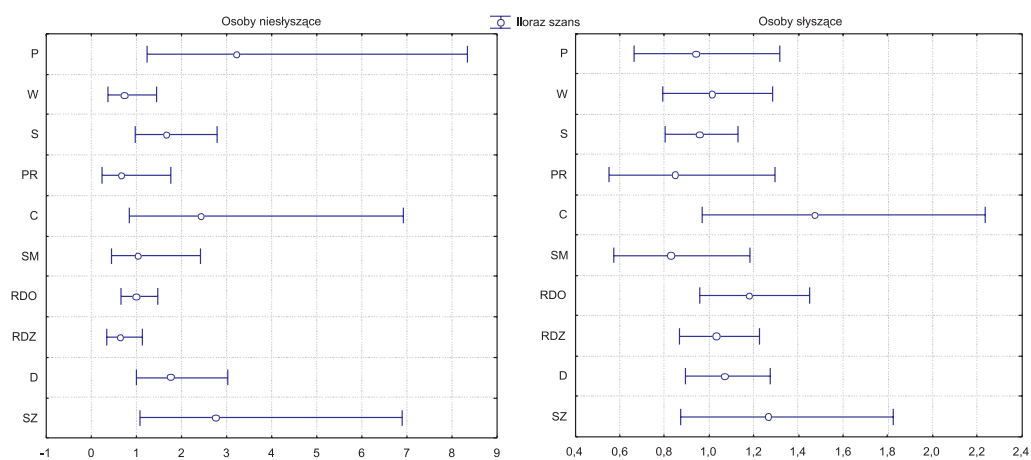
Ryc. 25. Sposoby wypoczynku w soboty, niedziele oraz święta w miejscu zamieszkania (spacery) – iloraz szans

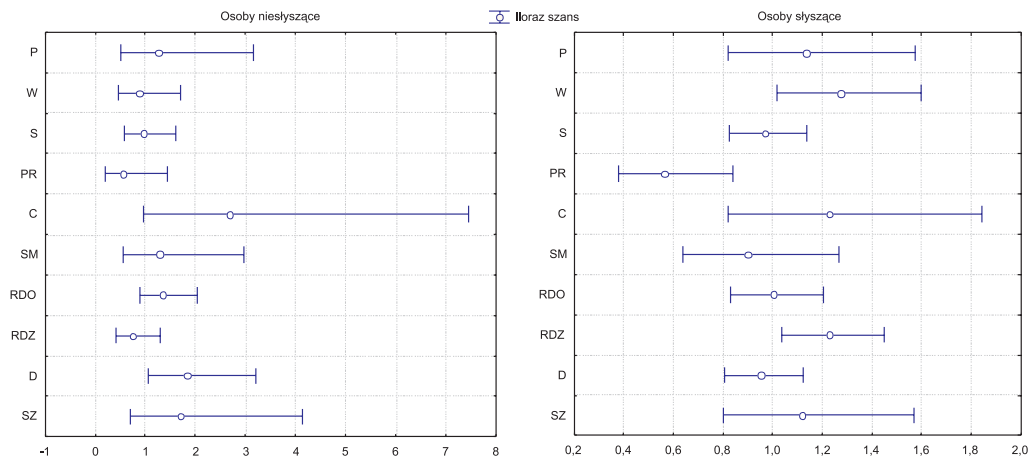
Ryc. 26. Sposoby wypoczynku w soboty, niedziele oraz święta w miejscu zamieszkania (spotkania ze znajomymi) – iloraz szans

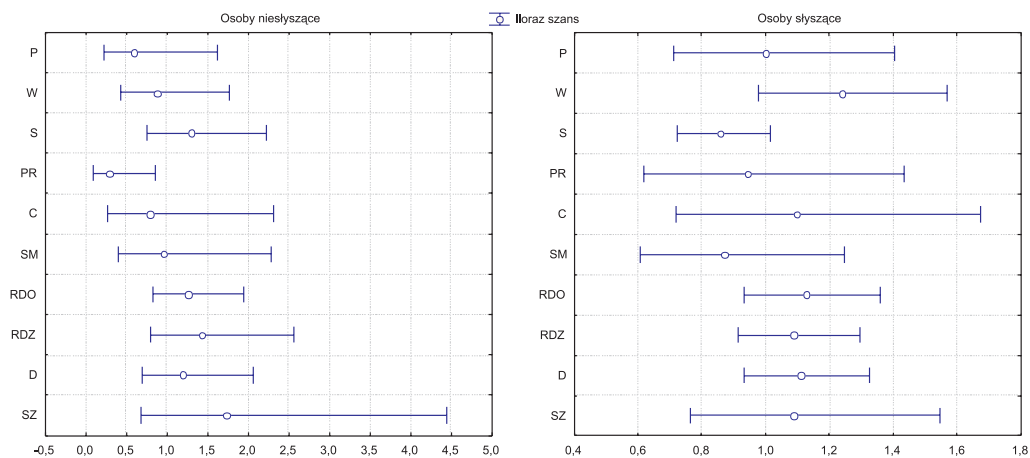
Ryc. 27. Sposoby wypoczynku w soboty, niedziele oraz święta w miejscu zamieszkania (w gronie rodziny) – iloraz szans

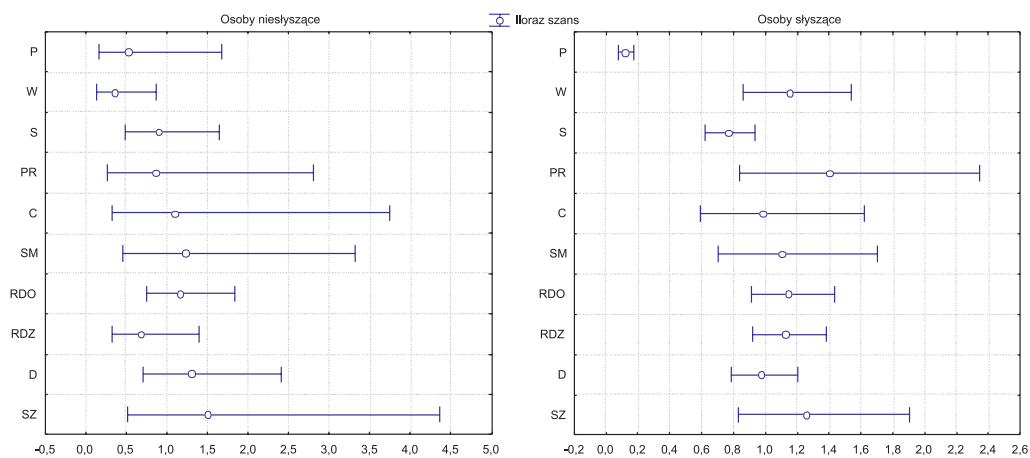
Ryc. 28. Sposoby wypoczynku w soboty, niedziele oraz święta w miejscu zamieszkania (modlitwa w kościele) – iloraz szans

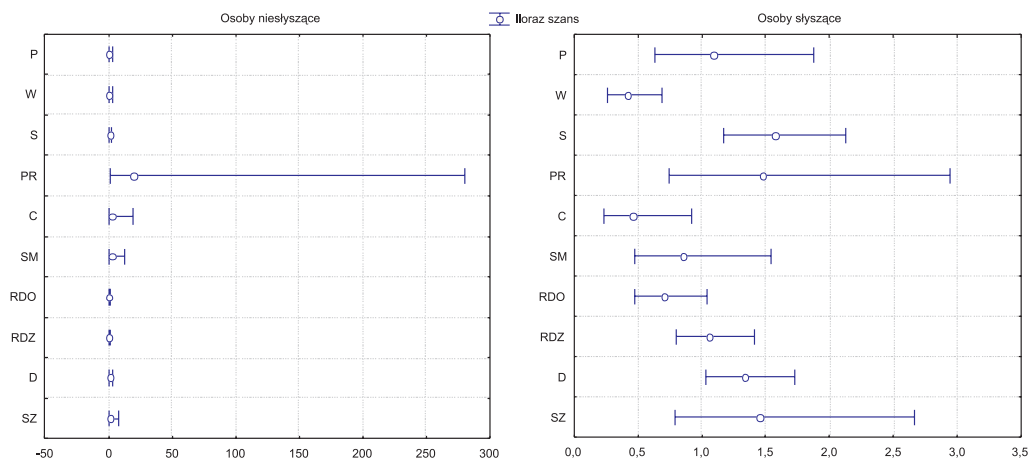
Ryc. 29. Sposoby wypoczynku w soboty, niedziele oraz święta w miejscu zamieszkania (odwiedziny krewnych) – iloraz szans

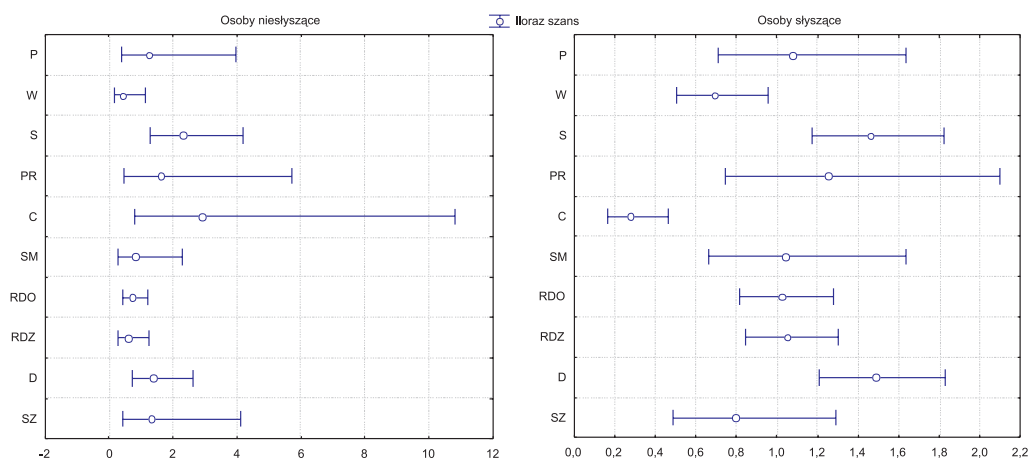
Ryc. 30. Sposoby wypoczynku w soboty, niedziele oraz święta w miejscu zamieszkania (majsterkowanie) – iloraz szans

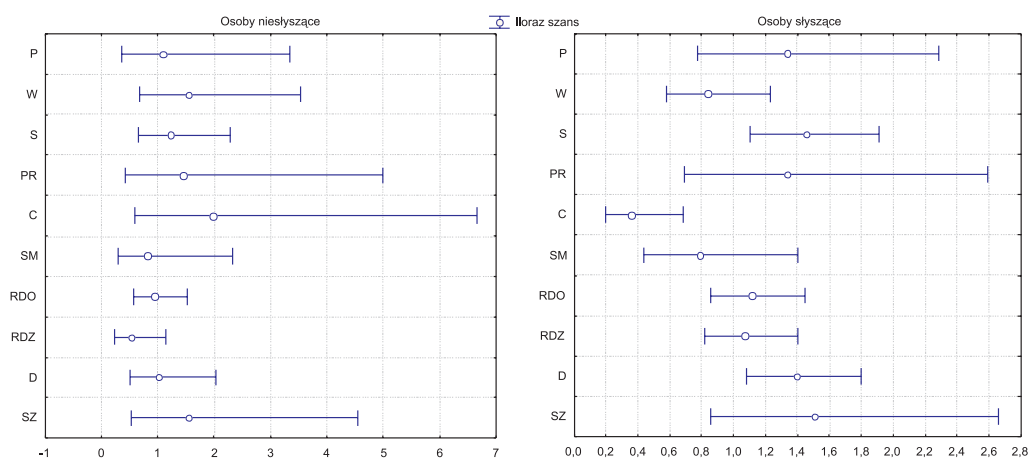
Ryc. 31. Sposoby wypoczynku w soboty, niedziele oraz święta w miejscu zamieszkania (wyjście do teatru) – iloraz szans

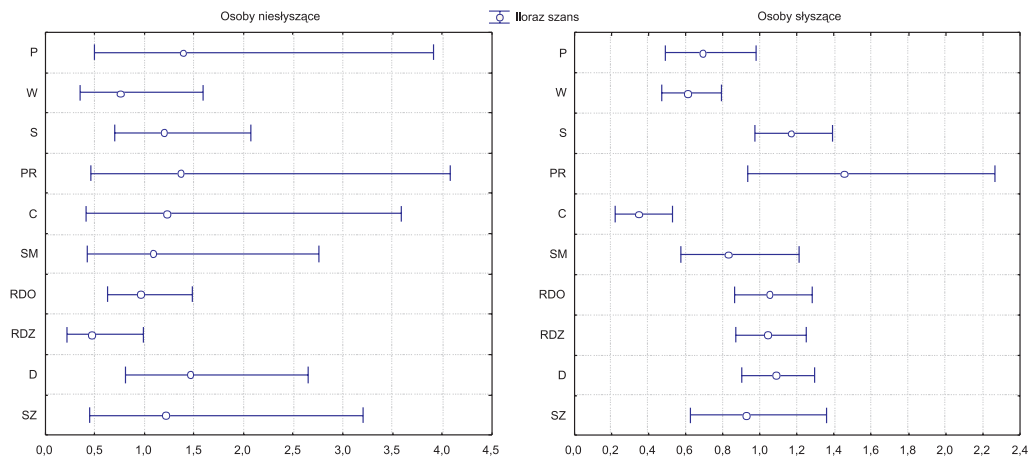
Ryc. 32. Sposoby wypoczynku w soboty, niedziele oraz święta w miejscu zamieszkania (wyjście do kina) – iloraz szans

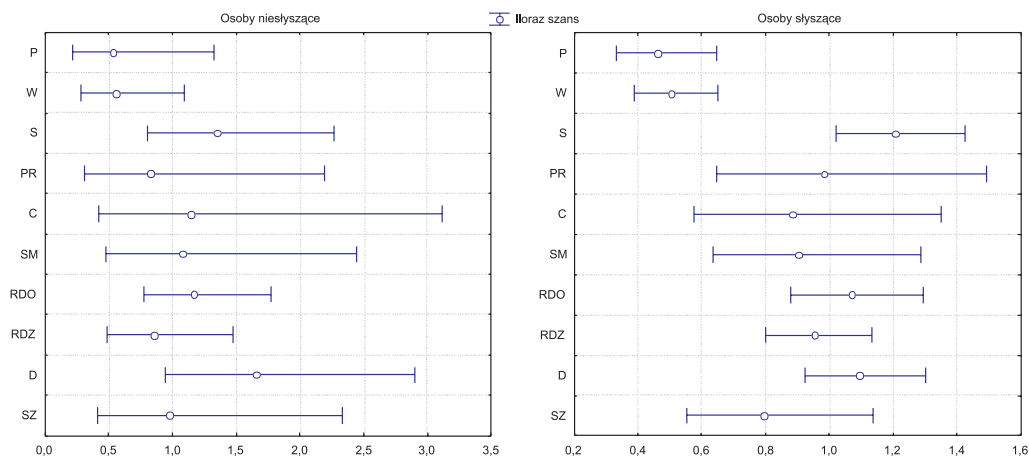
Ryc. 33. Sposoby wypoczynku w soboty, niedziele oraz święta w miejscu zamieszkania (zwydanie wystaw, galerii) – iloraz szans

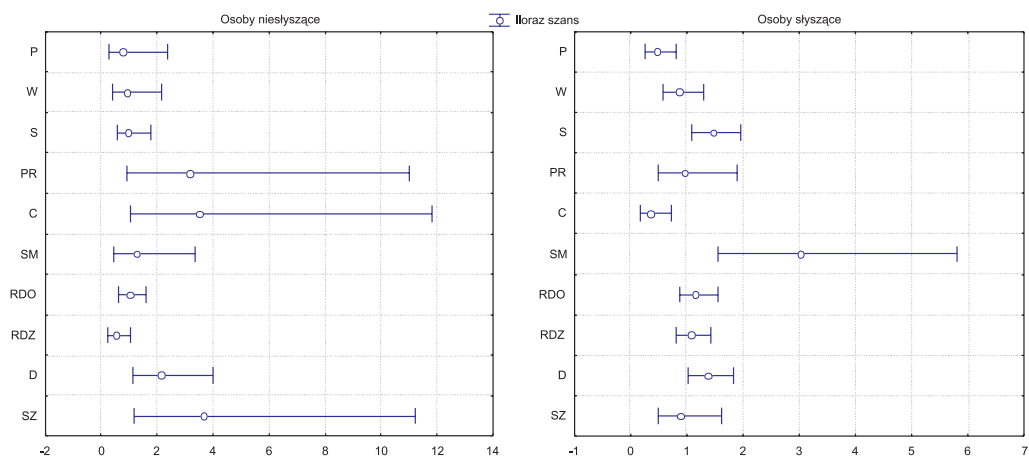
Ryc. 34. Sposoby wypoczynku w soboty, niedziele oraz święta w miejscu zamieszkania (wyjście do kawiarni) – iloraz szans

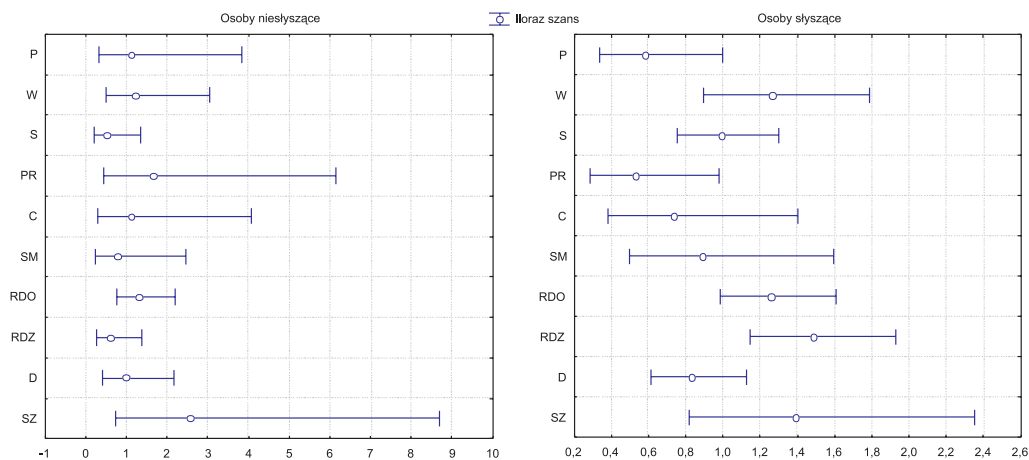
Ryc. 35. Sposoby wypoczynku w soboty, niedziele oraz święta w miejscu zamieszkania (przed komputerem) – iloraz szans

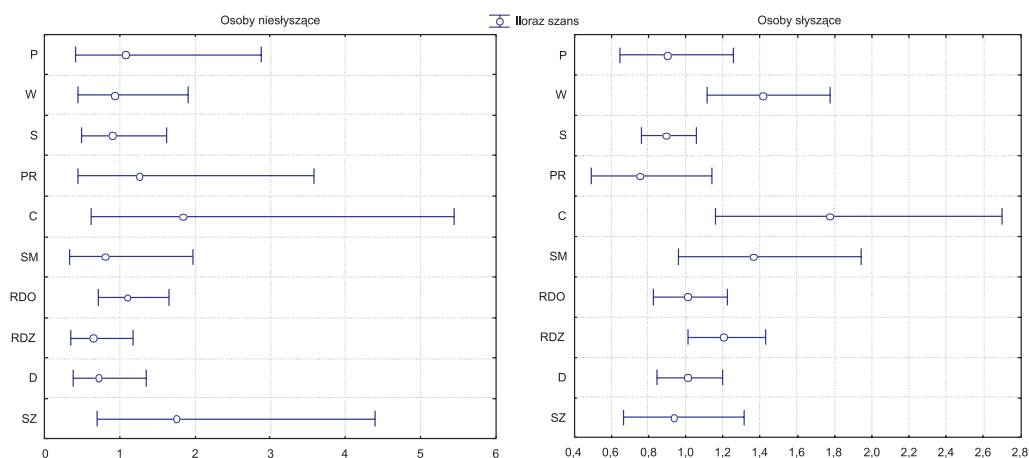
Ryc. 36. Sposoby wypoczynku w soboty, niedziele oraz święta w miejscu zamieszkania (wycieczki) – iloraz szans

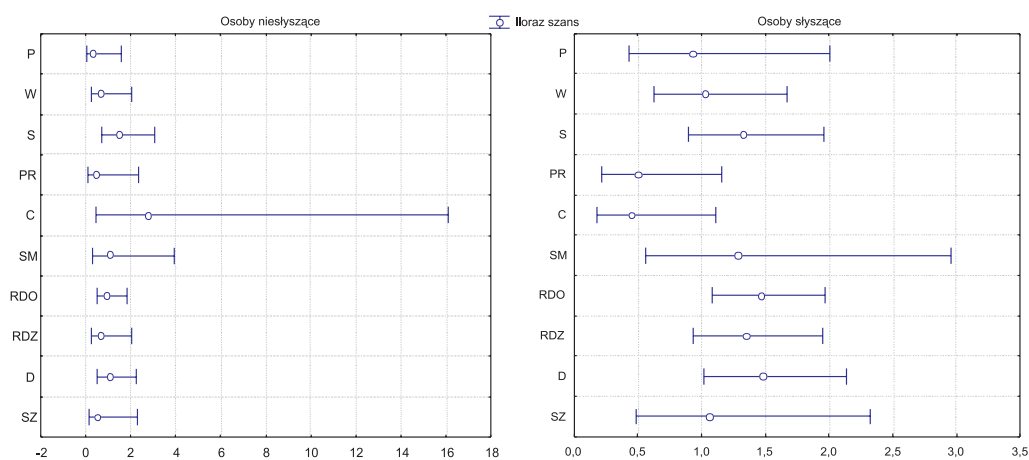
Ryc. 37. Sposoby wypoczynku w soboty, niedziele oraz święta w miejscu zamieszkania (spotkania religijne) – iloraz szans

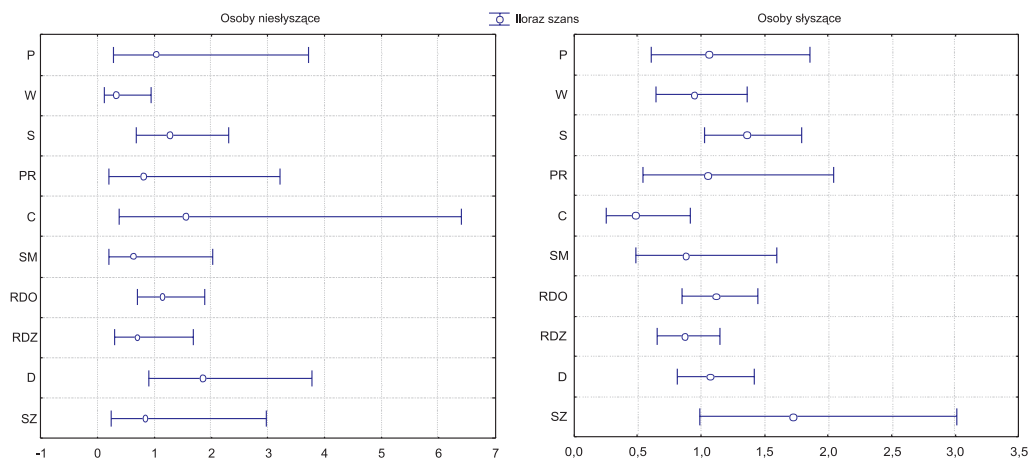
Ryc. 38. Sposoby wypoczynku w soboty, niedziele oraz święta w miejscu zamieszkania (praca na dziale) – iloraz szans

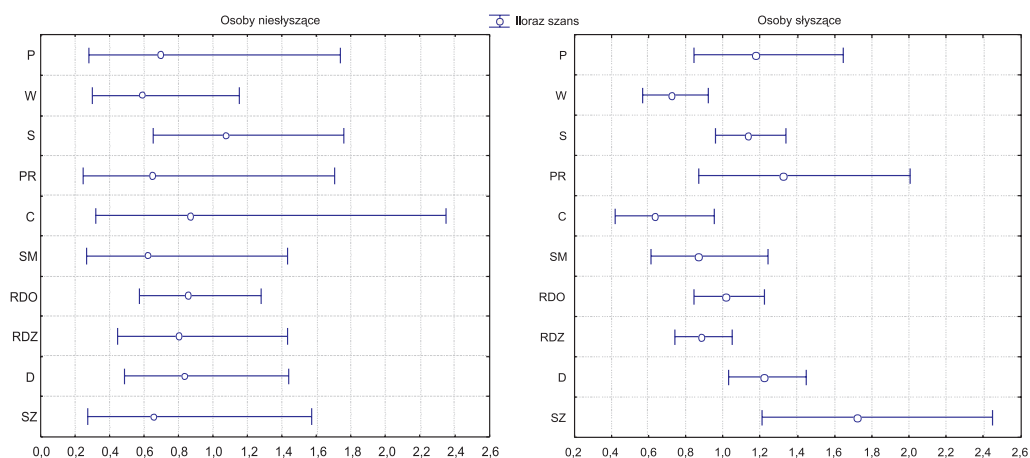
Ryc. 39. Sposoby wypoczynku w soboty, niedziele oraz święta poza miejscem zamieszkania (oglądanie telewizji) – iloraz szans

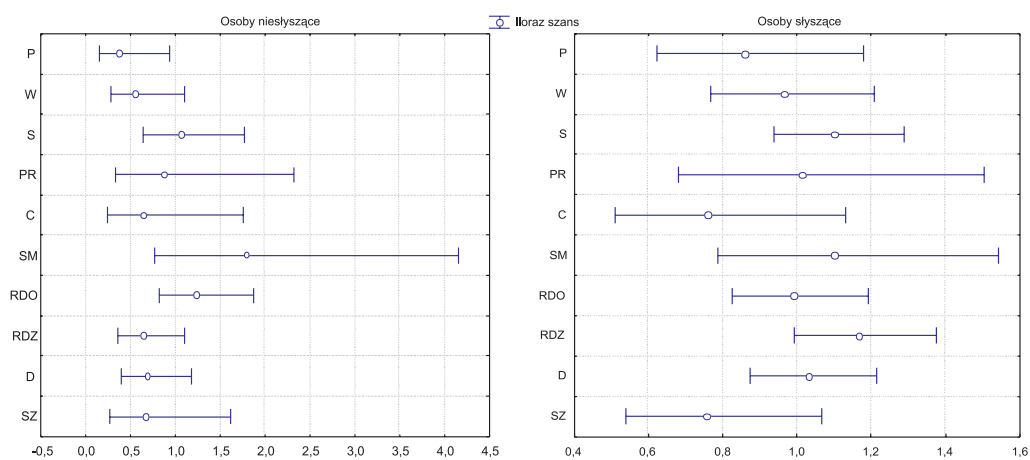
Ryc. 40. Sposoby wypoczynku w soboty, niedziele oraz święta poza miejscem zamieszkania (czytanie książek) – iloraz szans

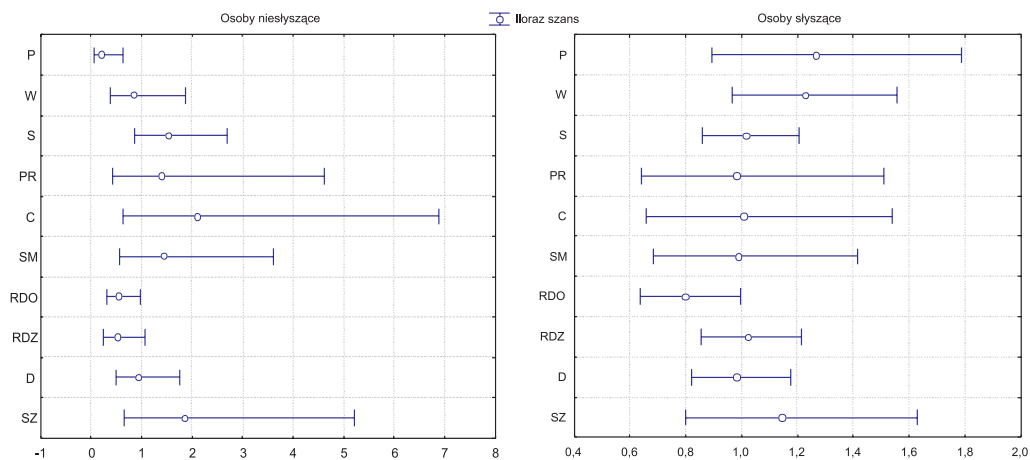
Ryc. 41. Sposoby wypoczynku w soboty, niedziele oraz święta poza miejscem zamieszkania (spacery) – iloraz szans

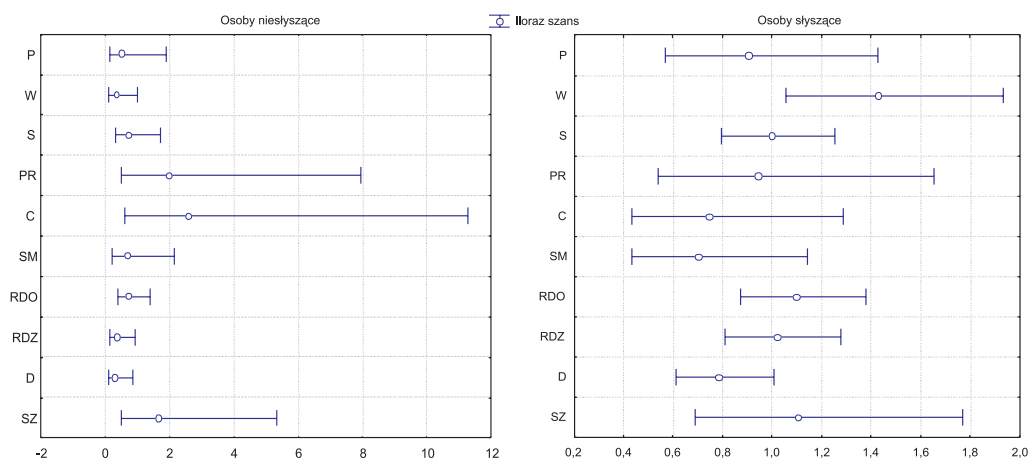
Ryc. 42. Sposoby wypoczynku w soboty, niedziele oraz święta poza miejscem zamieszkania (spotkania ze znajomymi) – iloraz szans

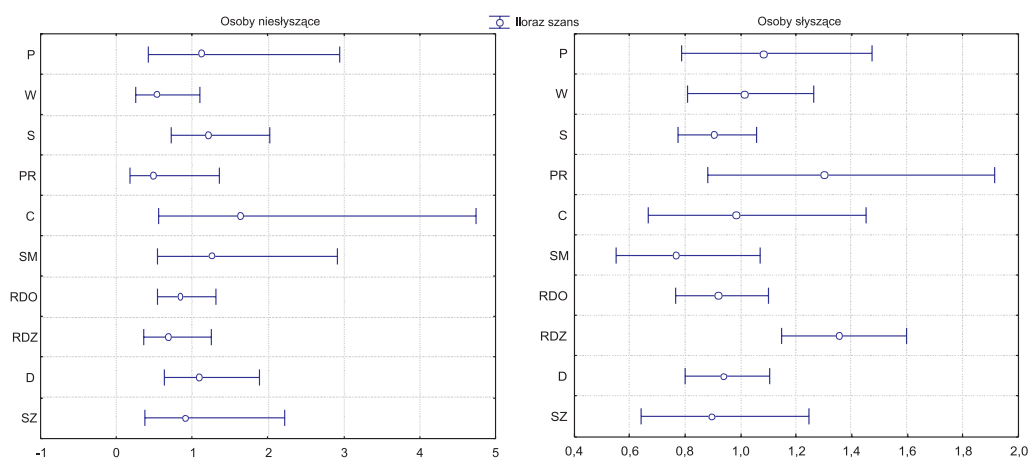
Ryc. 43. Sposoby wypoczynku w soboty, niedziele oraz święta poza miejscem zamieszkania (w gronie rodziny) – iloraz szans

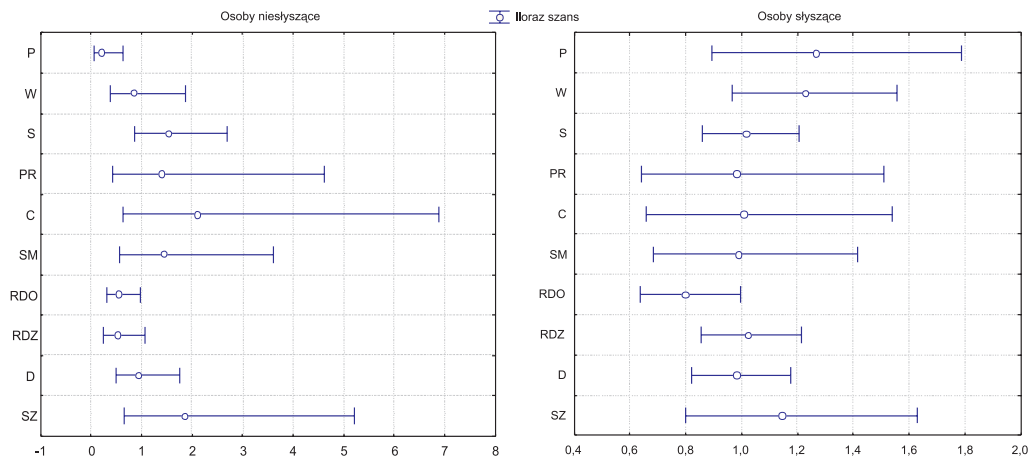
Ryc. 44. Sposoby wypoczynku w soboty, niedziele oraz święta poza miejscem zamieszkania (modlitwa w kościele) – iloraz szans

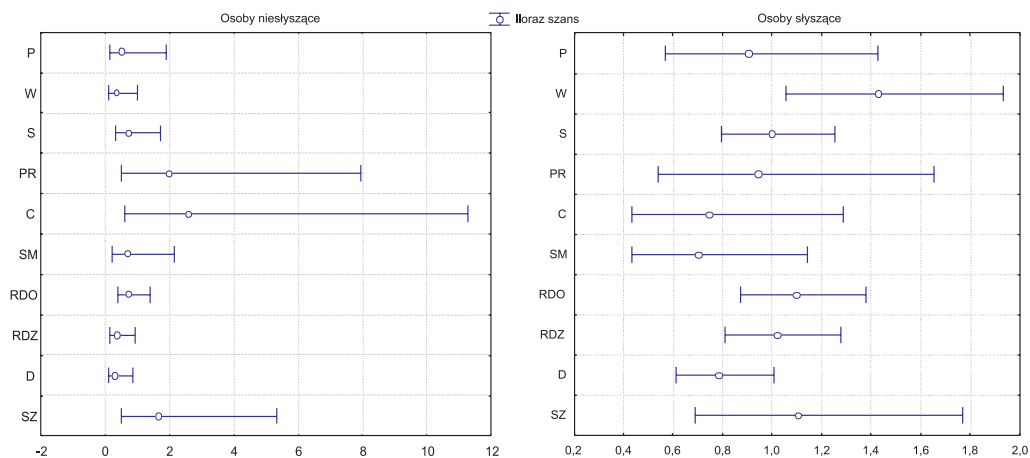
Ryc. 45. Sposoby wypoczynku w soboty, niedziele oraz święta poza miejscem zamieszkania (odwiedziny krewnych) – iloraz szans

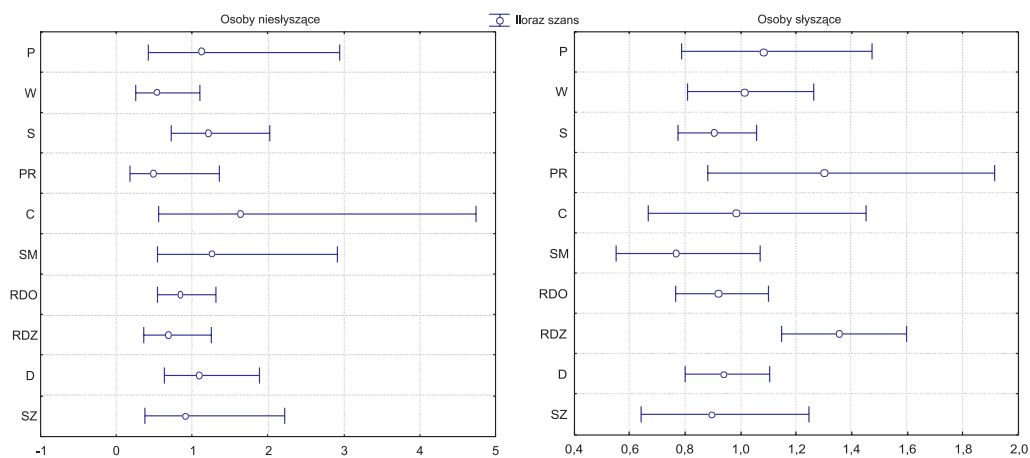
Ryc. 46. Sposoby wypoczynku w soboty, niedziele oraz święta poza miejscem zamieszkania (majsterkowanie) – iloraz szans

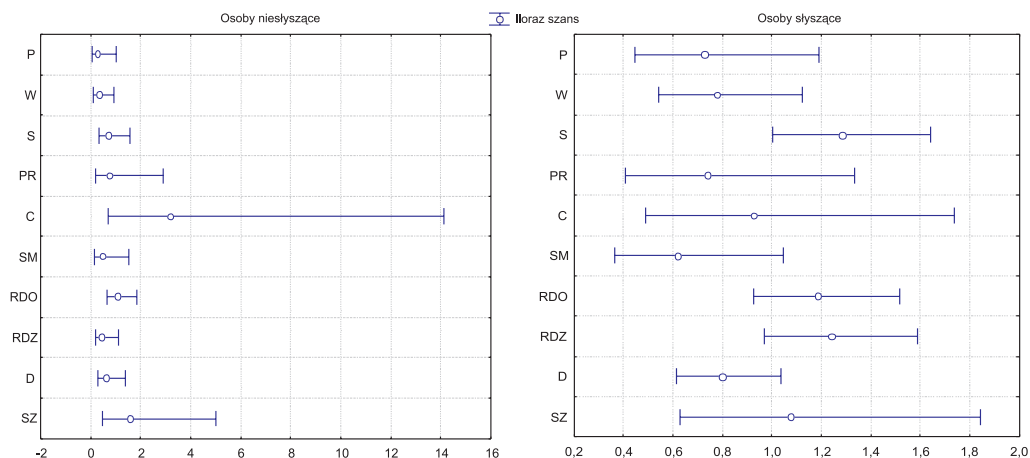
Ryc. 47. Sposoby wypoczynku w soboty, niedziele oraz święta poza miejscem zamieszkania (wyjście do teatru) – iloraz szans

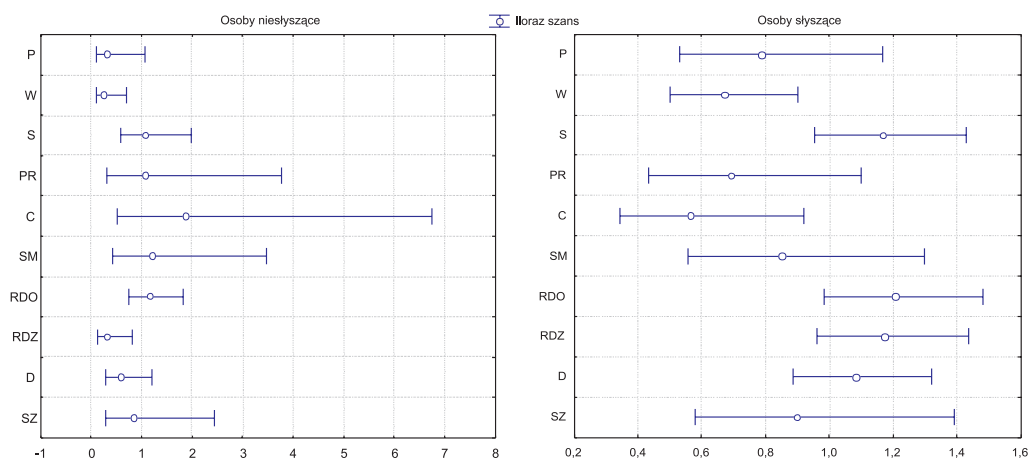
Ryc. 48. Sposoby wypoczynku w soboty, niedziele oraz święta poza miejscem zamieszkania (wyjście do kina) – iloraz szans

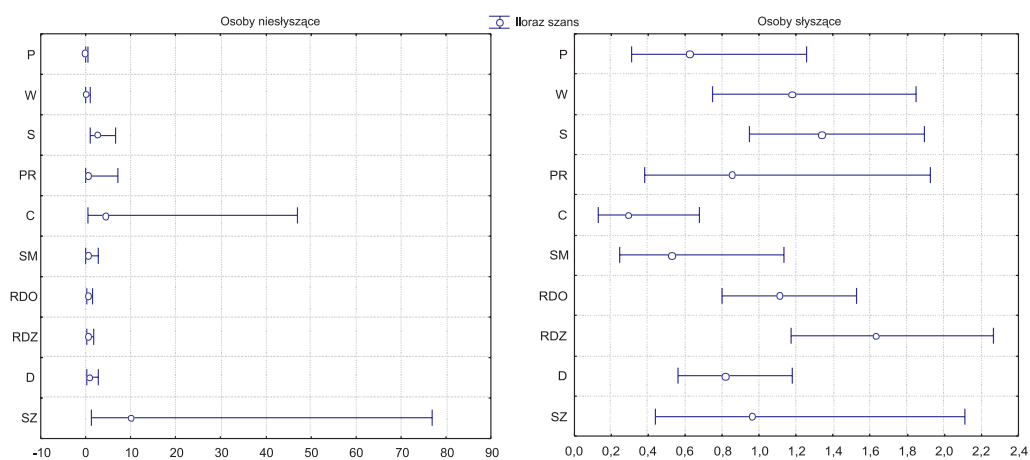
Ryc. 49. Sposoby wypoczynku w soboty, niedziele oraz święta poza miejscem zamieszkania (zwiedzanie wystaw, galerii) – iloraz szans

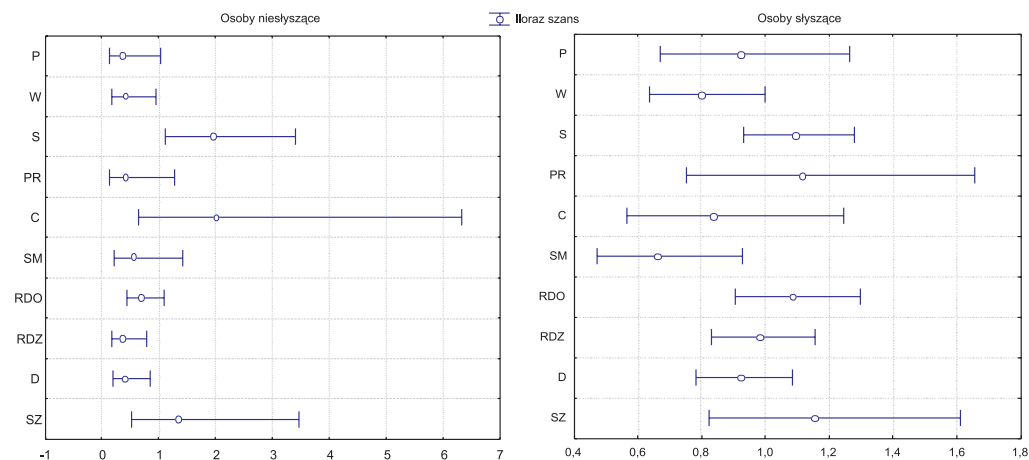
Ryc. 50. Sposoby wypoczynku w soboty, niedziele oraz święta poza miejscem zamieszkania (wyjście do kawiarni) – iloraz szans

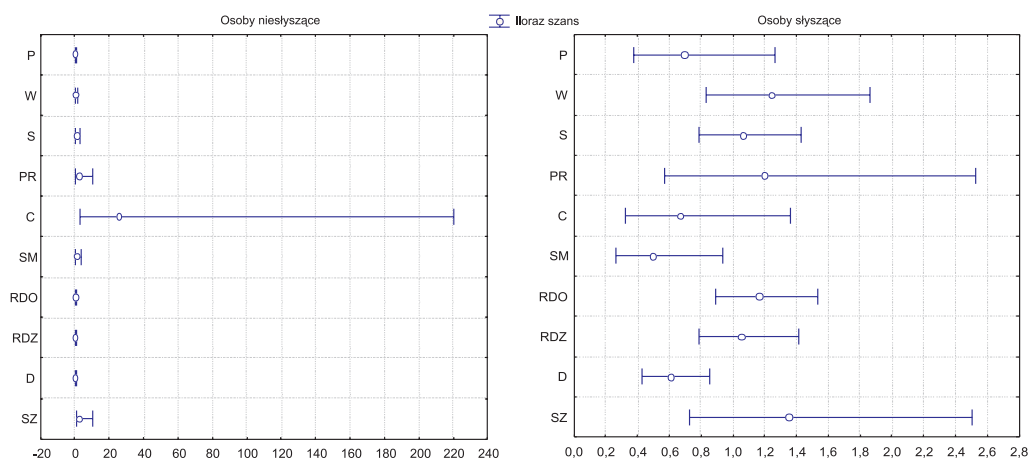
Ryc. 51. Sposoby wypoczynku w soboty, niedziele oraz święta poza miejscem zamieszkania (przed komputerem) – iloraz szans

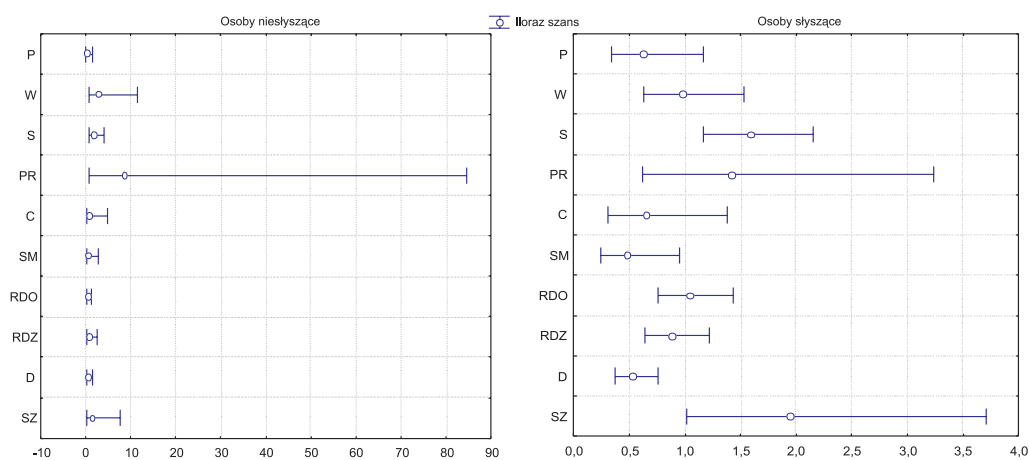
Ryc. 52. Sposoby wypoczynku w soboty, niedziele oraz święta poza miejscem zamieszkania (wycieczki) – iloraz szans

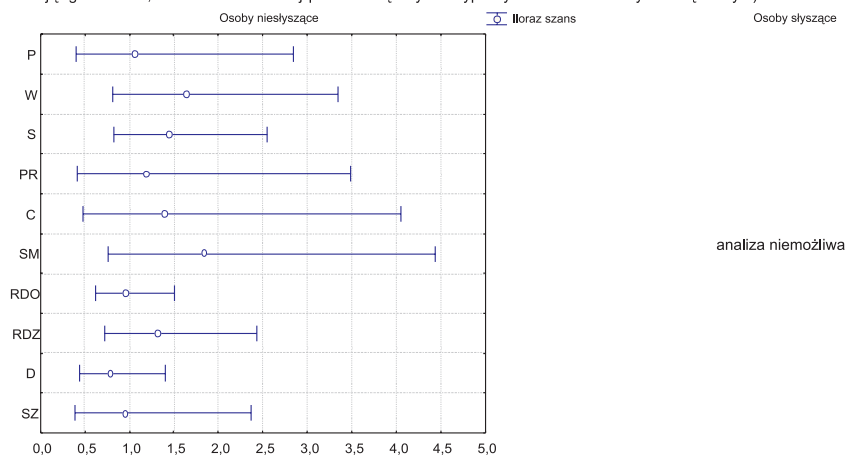
Ryc. 53. Sposoby wypoczynku w soboty, niedziele oraz święta poza miejscem zamieszkania (spotkania religijne) – iloraz szans

Ryc. 54. Sposoby wypoczynku w soboty, niedziele oraz święta poza miejscem zamieszkania (praca na działce) – iloraz szans

Ryc. 55. Występowanie przeszkód utrudniających realizację planów wyjazdów turystycznych w soboty, niedziele oraz święta (odp. „tak” na pytanie: czy istnieją ograniczenia, utrudnienia w realizacji planów związanych z wypoczynkiem weekendowym i świątecznym) – iloraz szans

Załącznik 6.3.1. Wyjazdy turystyczne urlopowe oraz wakacyjne (komentarz w rozdz. 6.3.)

Wartość istotności statystycznej (p) obliczono przy wykorzystaniu testu statystycznego Chi² Pearsona.

W niektórych przypadkach, przy zbyt małej liczbie wskazań, analiza statystyczna odpowiedzi była niemożliwa.

N – wyniki dla grupy osób niesłyszących; S – wyniki dla grupy osób słyszących

Tabela 1. Aktywność turystyczna podczas urlopu lub wakacji: (odpowiedź „tak” na pytanie: Czy wyjeżdża Pan(i) w czasie urlopu w celu wypoczynku?)

Cecha	Istotność statystyczna (p)	
	N	S
pleć	0,761665	0,177929
wiek	0,382395	0,000381
wykształcenie	0,095722	0,000009
aktywność zawodowa	0,074153	0,343086
stan cywilny	0,884812	0,057938
sytuacja materialna	0,159666	0,000000
liczba członków rodziny: dorośli	0,587915	0,930678
liczba członków rodziny: dzieci	0,181624	0,011853
dochód	0,239228	0,000119
stan zdrowia	0,645829	0,511438

Tabela 2. Kierunki wyjazdów turystycznych (cz. 1.)

Cecha	Istotność statystyczna (p)							
	do rodziny		do znajomych		poza miasto		do miasta	
	N	S	N	S	N	S	N	S
pleć	0,992840	0,008256	0,332055	0,370060	0,191817	0,279135	0,038318	0,867453
wiek	0,947003	0,019524	0,683228	0,439109	0,227783	0,317783	0,645830	0,262726
wykształcenie	0,830752	0,919839	0,629354	0,367088	0,005646	0,739938	0,192885	0,280943
aktywność zawodowa	0,978829	0,541209	0,032602	0,078631	0,976175	0,427144	0,161875	0,120031
stan cywilny	0,140792	0,847287	0,476503	0,000132	0,879396	0,058468	0,962239	0,932370
sytuacja materialna	0,494854	0,270137	0,034989	0,035219	0,614012	0,362618	0,684163	0,055162
liczba członków rodziny: dorośli	0,202415	0,269346	0,081151	0,290712	0,656542	0,886729	0,269068	0,049130
liczba członków rodziny: dzieci	0,405042	0,865399	0,436783	0,383594	0,687186	0,791938	0,761536	0,085394
dochód	0,119003	0,307480	0,931016	0,972751	0,157041	0,553543	0,615899	0,358053
stan zdrowia	0,070807	0,516036	0,727818	0,653117	0,839459	0,335383	0,765381	0,482276

Tabela 3. Kierunki wyjazdów turystycznych (cz. 2.)

Cecha	Istotność statystyczna (p)							
	do lasu		nad jeziorem		nad morze		w góry	
	N	S	N	S	N	S	N	S
pleć	0,531672	0,068253	0,067721	0,536451	0,136879	0,704884	0,416676	0,809662
wiek	0,166877	0,430966	0,404285	0,671781	0,055689	0,000003	0,937472	0,069213
wykształcenie	0,161586	0,851802	0,137609	0,039011	0,009921	0,082600	0,494660	0,501711
aktywność zawodowa	0,232893	0,112523	0,342303	0,670189	0,534892	0,475593	0,200450	0,313926
stan cywilny	0,398174	0,342254	0,144493	0,124270	0,381656	0,929184	0,425289	0,353254
sytuacja materialna	0,635010	0,456042	0,145894	0,523192	0,365010	0,134059	0,030486	0,081462
liczba członków rodziny: dorośli	0,374453	0,475366	0,223015	0,967532	0,501776	0,421311	0,457103	0,173212
liczba członków rodziny: dzieci	0,140010	0,983753	0,318307	0,648415	0,415700	0,226445	0,545004	0,534969
dochód	0,221338	0,860159	0,299270	0,131769	0,252710	0,006322	0,977228	0,165281
stan zdrowia	0,448848	0,656091	0,960498	0,191676	0,425164	0,990109	0,745668	0,056238

Tabela 4. Kierunki wyjazdów turystycznych (cz. 3.)

Cecha	Istotność statystyczna (p)							
	na wieś		do parku narodowego rezerwatu przyrody		miejsca kultu religijnego		zagranica	
	N	S	N	S	N	S	N	S
pleć	0,049093	0,786826	0,858945	0,827947	0,775519	0,153529	0,901901	0,261943
wiek	0,012569	0,885670	0,632960	0,212661	0,052225	0,643447	0,723879	0,225260
wykształcenie	0,269625	0,969632	0,124931	0,015113	0,757001	0,430229	0,143751	0,000032
aktywność zawodowa	0,482031	0,057903	0,294930	0,057026	0,261582	0,927429	0,437332	0,072767
stan cywilny	0,682437	0,122535	0,374981	0,604374	0,853730	0,800128	0,182846	0,008744
sytuacja materialna	0,500224	0,099364	0,502556	0,300395	0,205229	0,897641	0,928655	0,005474
liczba członków rodziny: dorośli	0,748286	0,892363	0,473880	0,324338	0,701355	0,900156	0,644973	0,719126
liczba członków rodziny: dzieci	0,772887	0,967494	0,301506	0,279500	0,539352	0,303477	0,012452	0,667985
dochód	0,549722	0,716666	0,657310	0,084201	0,066207	0,005400	0,719546	0,369022
stan zdrowia	0,731887	0,935099	0,331641	0,342093	0,798079	0,724001	0,540333	0,700768

Tabela 5. Kierunki wyjazdów turystycznych (cz. 4.)

Cecha	Istotność statystyczna (p)			
	sanatorium		inne	
	N	S	N	S
pleć	0,375036	0,320940		0,419600
wiek	0,058045	0,219551	0,834270	0,326199
wykształcenie	0,270354	0,562771	0,629762	0,174549
aktywność zawodowa	0,626820	0,009508	0,578580	0,322136
stan cywilny	0,550532	0,176005	0,807964	0,915821
sytuacja materialna	0,292796	0,138630	0,353910	0,144470
liczba członków rodziny: dorośli	0,727802	0,360867	0,534528	0,367980
liczba członków rodziny: dzieci	0,439540	0,464108	0,218464	0,870011
dochód	0,598243	0,665807	0,370535	0,264983
stan zdrowia	0,022234	0,000527	0,551192	0,581815

Tabela 6. Organizator wyjazdu turystycznego (cz. 1)

Cecha	Istotność statystyczna (p)							
	rodzina		znajomi		indywidualnie		kościół	
	N	S	N	S	N	S	N	S
pleć	0,141755	0,000043	0,936954	0,229632	0,703604	0,000005	0,642920	
wiek	0,457523	0,508442	0,136706	0,001411	0,118611	0,193582	0,172687	0,001212
wykształcenie	0,803927	0,029799	0,633635	0,084621	0,479254	0,291091	0,400620	0,177576
aktywność zawodowa	0,581598	0,010423	0,357878	0,606328	0,010423	0,100929		0,391706
stan cywilny	0,064701	0,000011	0,963359	0,000000	0,755872	0,118442		0,189843
sytuacja materialna	0,474961	0,132155	0,251729	0,205395	0,082998	0,074557	0,638665	0,921293
liczba członków rodziny: dorośli	0,113927	0,527623	0,028423	0,318222	0,234527	0,526045	0,601657	0,467034
liczba członków rodziny: dzieci	0,535023	0,130168	0,282126	0,922293	0,241179	0,521393	0,165486	0,547129
dochód	0,192966	0,700054	0,281534	0,173011	0,199679	0,963618	0,985327	0,284923
stan zdrowia	0,781282	0,713031	0,722638	0,432502	0,227405	0,972697	0,214061	0,124154

Tabela 7. Organizator wyjazdu turystycznego (cz. 2)

Cecha	Istotność statystyczna (p)					
	biuro podróży		szkoła		inne	
	N	S	N *	S	N	S
pleć	0,616398	0,669755		0,466778	0,806950	0,085737
wiek	0,080423	0,891648		0,742210	0,862713	0,583999
wykształcenie	0,017266	0,000826		0,923173	0,968551	0,166941
aktywność zawodowa	0,206335	0,937002		0,414417	0,284401	0,545639
stan cywilny	0,107520	0,362002		0,065923	0,409415	0,637203
sytuacja materialna	0,127852	0,002000		0,598065	0,469271	0,772128
liczba członków rodziny: dorośli	0,429666	0,168322		0,302316	0,518589	0,026692
liczba członków rodziny: dzieci	0,050168	0,921520		0,689849	0,160364	0,599880
dochód	0,475415	0,511544		0,763482	0,483289	0,902031
stan zdrowia	0,114127	0,875325			0,461177	0,031175

* – analiza niemożliwa

Tabela 8. Czas trwania wyjazdu turystycznego (cz. 1)

Cecha	Istotność statystyczna (p)							
	kilka dni		tydzień		2 tygodnie		miesiąc	
	N	S	N	S	N	S	N	S
pleć	0,458021	0,763217	0,516735	0,631774	0,358155	0,389029	0,996198	0,227753
wiek	0,526594	0,413343	0,166035	0,045190	0,144941	0,198787	0,347473	0,143030
wykształcenie	0,295888	0,079481	0,364244	0,896305	0,296948	0,004908	0,515097	0,383336
aktywność zawodowa	0,687367	0,829348	0,081928	0,369609	0,520785	0,451777	0,146959	0,095334
stan cywilny	0,975566	0,189359	0,135356	0,289252	0,108639	0,518824	0,238260	0,125590
sytuacja materialna	0,285521	0,073941	0,003993	0,885998	0,251483	0,005395	0,380520	0,893485
liczba członków rodziny: dorośli	0,014718	0,895902	0,809206	0,794237	0,316898	0,023002	0,290553	0,148116
liczba członków rodziny: dzieci	0,644364	0,159532	0,166962	0,922372	0,148741	0,283357	0,264384	0,073576
dochód	0,820584	0,031034	0,023233	0,795704	0,000681	0,029736	0,774710	0,084395
stan zdrowia	0,347624	0,319029	0,740917	0,306536	0,390894	0,109441	0,757898	0,783302

Tabela 9. Czas trwania wyjazdu turystycznego (cz. 2.)

Cecha	Istotność statystyczna (p)			
	> miesiąc		inne	
	N*	S	N*	S
pleć		0,051044		0,569335
wiek		0,643964		0,214006
wykształcenie		0,075793		0,169413
aktywność zawodowa		0,066011		0,041456
stan cywilny		0,082963		0,186984
sytuacja materialna		0,683091		0,187158
liczba członków rodziny: dorośli		0,121471		0,988582
liczba członków rodziny: dzieci		0,727223		0,547642
dochód		0,986820		0,649242
stan zdrowia		0,261034		0,411287

* – analiza niemożliwa

Tabela 10. Preferowana pora roku dla wyjazdów turystycznych

Cecha	Istotność statystyczna (p)							
	wiosna		lato		jesień		zima	
	N	S	N	S	N	S	N	S
pleć	0,098271	0,142585	0,655261	0,549840	0,952705	0,211425	0,549840	0,112520
wiek	0,872348	0,038624	0,263564	0,002708	0,576673	0,002087	0,002708	0,821590
wykształcenie	0,114439	0,598587	0,214917	0,907632	0,318292	0,035747	0,907632	0,077005
aktywność zawodowa	0,388044	0,048260	0,110656	0,738759	0,392635	0,724224	0,738759	0,310602
stan cywilny	0,545431	0,001530	0,369172	0,000811	0,960142	0,987663	0,000811	0,999852
sytuacja materialna	0,469709	0,200912	0,168870	0,102870	0,572918	0,265249	0,102870	0,406197
liczba członków rodziny: dorośli	0,217475	0,037992	0,601710	0,838614	0,790959	0,780312	0,838614	0,534236
liczba członków rodziny: dzieci	0,093102	0,310903	0,751374	0,421916	0,764690	0,276714	0,421916	0,484749
dochód	0,549627	0,222178	0,532929	0,698712	0,763662	0,020185	0,698712	0,008888
stan zdrowia	0,460477	0,450604	0,813478	0,647439	0,774488	0,481979	0,647439	0,313930

Tabela 11. Towarzystwo podczas podróży turystycznych

Cecha	Istotność statystyczna (p)							
	rodzina		brak (samotnie)		znajomi		inne	
	N	S	N	S	N	S	N	S
pleć	0,927070	0,001285	0,031220	0,367140	0,610530	0,057001	0,362178	0,030223
wiek	0,875836	0,000386	0,483775	0,020601	0,937132	0,000068	0,186872	0,138966
wykształcenie	0,433353	0,173934	0,128294	0,668682	0,970634	0,170287	0,159324	0,881786
aktywność zawodowa	0,183407	0,831349	0,014676	0,988831	0,142877	0,278539	0,486301	0,866772
stan cywilny	0,000434	0,000000	0,345619	0,000051	0,030071	0,000000	0,128240	0,004927
sytuacja materialna	0,422857	0,362912	0,077735	0,598900	0,554997	0,849596	0,757425	0,498555
liczba członków rodziny: dorośli	0,761734	0,904244	0,269595	0,998595	0,230688	0,057598	0,625884	0,940327
liczba członków rodziny: dzieci	0,849933	0,368033	0,909324	0,719829	0,277927	0,831050	0,424581	0,328516
dochód	0,085343	0,252710	0,654987	0,767210	0,606325	0,173595	0,529630	0,386908
stan zdrowia	0,705218	0,784328	0,022807	0,785849	0,038505	0,329650	0,384008	0,919742

Tabela 12. Częstotliwość wyjazdów turystycznych

Cecha	Istotność statystyczna (p)							
	kilka razy w roku		dwa razy w roku		raz w roku		raz na kilka lat	
	N	S	N	S	N	S	N	S
pleć	0,788828	0,171217	0,540778	0,543587	0,597945	0,036320	0,934659	0,614121
wiek	0,097764	0,556258	0,105204	0,455692	0,042515	0,296049	0,131742	0,021347
wykształcenie	0,756808	0,877052	0,313096	0,093677	0,637425	0,403349	0,161248	0,735982
aktywność zawodowa	0,275361	0,175494	0,898312	0,175165	0,015573	0,902004	0,102954	0,634577
stan cywilny	0,087768	0,007731	0,660469	0,036539	0,853966	0,000941	0,448362	0,135047
sytuacja materialna	0,322896	0,000120	0,263170	0,013087	0,868940	0,000045	0,123425	0,078609
liczba członków rodziny: dorośli	0,975925	0,001223	0,296095	0,019515	0,182298	0,777468	0,283002	0,493938
liczba członków rodziny: dzieci	0,036897	0,286628	0,871984	0,993513	0,131997	0,844150	0,690700	0,024002
dochód	0,085123	0,386419	0,029380	0,718556	0,789474	0,657978	0,954283	0,036006
stan zdrowia	0,193395	0,752716	0,314678	0,154869	0,036590	0,042860	0,015247	0,629910

Tabela 13. Środek transportu wykorzystywany podczas podróży turystycznych (cz. 1)

Cecha	Istotność statystyczna (p)							
	samochód		autokar		autobus (PKS)		samolot	
	N	S	N	S	N	S	N	S
pleć	0,444807	0,665902	0,369863	0,482028	0,268659	0,374326	0,578784	0,230800
wiek	0,009527	0,085660	0,003075	0,163940	0,009877	0,394284	0,718733	0,075155
wykształcenie	0,081088	0,354030	0,734398	0,442560	0,068564	0,055954	0,489244	0,027873
aktywność zawodowa	0,030841	0,507620	0,219317	0,119937	0,223949	0,517391	0,164232	0,334300
stan cywilny	0,139742	0,000000	0,404123	0,028330	0,660571	0,004698	0,398695	0,262277
sytuacja materialna	0,077934	0,817992	0,675809	0,786701	0,192366	0,790919	0,681964	0,004859
liczba członków rodziny: dorośli	0,891189	0,875698	0,448045	0,643146	0,209392	0,539991	0,391407	0,133352
liczba członków rodziny: dzieci	0,080744	0,077026	0,417133	0,927764	0,224037	0,524215	0,060184	0,066015
dochód	0,101773	0,040992	0,980789	0,834064	0,020014	0,206483	0,418834	0,000305
stan zdrowia	0,779437	0,234973	0,121474	0,175437	0,721724	0,935155	0,428328	0,878340

Tabela 14. Środek transportu wykorzystywany podczas podróży turystycznych (cz. 2)

Cecha	Istotność statystyczna (p)			
	rower		pociąg	
	N	S	N	S
pleć	0,051322	0,042741	0,459270	0,017135
wiek	0,639046	0,106019	0,399322	0,032009
wykształcenie	0,670507	0,685429	0,722353	0,329927
aktywność zawodowa	0,265187	0,728503	0,921542	0,974498
stan cywilny	0,592130	0,562716	0,616127	0,000022
sytuacja materialna	0,305881	0,301003	0,262416	0,214702
liczba członków rodziny: dorośli	0,006680	0,474693	0,632298	0,776232
liczba członków rodziny: dzieci	0,451075	0,674102	0,917048	0,613505
dochód	0,129273	0,058938	0,386995	0,939550
stan zdrowia	0,836199	0,833355	0,669129	0,198704

Tabela 15. Źródła informacji na temat możliwości wyjazdów turystycznych (cz. 1)

Cecha	Istotność statystyczna (p)							
	gazety		Internet		biura podróży		punkty Informacji Turystycznej	
	N	S	N	S	N	S	N	S
pleć	0,076772	0,093173	0,117815	0,010145	0,537655	0,592825	0,365782	0,263500
wiek	0,138706	0,195648	0,101412	0,000001	0,212547	0,003912	0,855012	0,324124
wykształcenie	0,539168	0,925442	0,005858	0,016505	0,301086	0,000018	0,147848	0,014590
aktywność zawodowa	0,440935	0,018642	0,072745	0,377172	0,147580	0,238196		0,541853
stan cywilny	0,020515	0,591241	0,023900	0,087582	0,142075	0,140683	0,588326	0,890333
sytuacja materialna	0,185498	0,909247	0,714497	0,000194	0,120255	0,000156	0,186218	0,343716
liczba członków rodziny: dorośli	0,543344	0,930556	0,243341	0,697603	0,704230	0,300135	0,175618	0,483197
liczba członków rodziny: dzieci	0,199933	0,534997	0,213913	0,087242	0,069717	0,497153	0,133108	0,837935
dochód	0,820069	0,157640	0,972984	0,034211	0,859086	0,389591	0,412039	0,845473
stan zdrowia	0,029853	0,758088	0,661926	0,937075	0,773701	0,435165	0,099956	0,330959

Tabela 16. Źródła informacji na temat możliwości wyjazdów turystycznych (cz. 2)

Cecha	Istotność statystyczna (p)							
	opinie rodziny, znajomych		instytucje (kościół, szkoła)		przewodniki turystyczne		inne organizacje	
	N	S	N*	S	N	S	N*	S
pleć	0,725554	0,105189		0,466173	0,506207	0,426283		0,864110
wiek	0,822603	0,597282		0,000849	0,667099	0,738474		0,674122
wykształcenie	0,133569	0,011514		0,043646	0,400323	0,001643		0,832085
aktywność zawodowa	0,663282	0,682821		0,976578	0,582355	0,681530		
stan cywilny	0,485867	0,408598		0,005447	0,063179	0,324932		0,873290
sytuacja materialna	0,447844	0,008461		0,447494	0,148077	0,349892		0,515529
liczba członków rodziny: dorośli	0,002678	0,345010		0,322786	0,464716	0,480965		0,710017
liczba członków rodziny: dzieci	0,491293	0,724973		0,774151	0,033651	0,135341		0,728378
dochód	0,727537	0,575868		0,162846	0,182704	0,303016		0,317374
stan zdrowia	0,959140	0,487523		0,365663	0,246025	0,254682		

* – analiza niemożliwa

Tabela 17. Czynniki decydujące o wyborze miejsca wypoczynku (cz. 1)

Cecha	Istotność statystyczna (p)							
	łatwy dojazd		blisko miejsca zamieszkania		ładny krajobraz		odmienność w stosunku do miejsca zamieszkania	
	N	S	N	S	N	S	N	S
pleć	0,323207	0,595605	0,428309	0,554637	0,906409	0,548084	0,572667	0,815546
wiek	0,435113	0,315718	0,194929	0,012756	0,759932	0,286553	0,760590	0,812522
wykształcenie	0,612501	0,176489	0,174130	0,531796	0,380850	0,438292	0,831712	0,636312
aktywność zawodowa	0,158981	0,859705	0,869978	0,258736	0,457460	0,888242	0,812301	0,198643
stan cywilny	0,117775	0,853327	0,207596	0,380277	0,917786	0,465174	0,150454	0,131545
sytuacja materialna	0,906156	0,569848	0,318483	0,125339	0,847543	0,623680	0,327084	0,535591
liczba członków rodziny: dorośli	0,473407	0,398900	0,680724	0,215910	0,598678	0,689908	0,445586	0,575634
liczba członków rodziny: dzieci	0,505238	0,993321	0,444210	0,833542	0,811159	0,606200	0,961112	0,601699
dochód	0,451222	0,009950	0,712071	0,159777	0,367969	0,877808	0,426586	0,313620
stan zdrowia	0,026581	0,411609	0,851347	0,879467	0,809499	0,088474	0,771047	0,302579

Tabela 18. Czynniki decydujące o wyborze miejsca wypoczynku (cz. 2)

Cecha	Istotność statystyczna (p)							
	cena pobytu		udział w imprezach sportowych, także kibicowanie		poprawa zdrowia rehabilitacja		atrakcyjne środowisko przyrodnicze	
	N	S	N	S	N	S	N	S
pleć	0,592284	0,219716	0,601503	0,000042	0,621555	0,117676	0,004305	0,339755
wiek	0,309516	0,333276	0,526991	0,046221	0,003900	0,081177	0,043553	0,581672
wykształcenie	0,560762	0,343427	0,255317	0,780778	0,590217	0,638096	0,045479	0,413186
aktywność zawodowa	0,471806	0,255384	0,932539	0,832806	0,843486	0,291253	0,652632	0,786119
stan cywilny	0,735501	0,989546	0,765594	0,036639	0,375153	0,053833	0,498827	0,725758
sytuacja materialna	0,395192	0,290102	0,136598	0,820248	0,433138	0,451864	0,301516	0,540057
liczba członków rodziny: dorośli	0,631849	0,770887	0,265140	0,021128	0,911102	0,339467	0,413987	0,087074
liczba członków rodziny: dzieci	0,792917	0,025502	0,445993	0,812937	0,477015	0,754026	0,642697	0,381637
dochód	0,826408	0,000137	0,940589	0,076100	0,021775	0,377176	0,998097	0,292708
stan zdrowia	0,699521	0,279162	0,462838	0,305288	0,259039	0,429686	0,720563	0,426546

Tabela 19. Czynniki decydujące o wyborze miejsca wypoczynku (cz. 3)

Cecha	Istotność statystyczna (p)							
	dziedzictwo historyczne i kulturowe		poznanie nowych miejsc		nawiązywanie nowych znajomości		poszerzenie wiedzy	
	N	S	N	S	N	S	N	S
pleć	0,432851	0,642200	0,030050	0,695487	0,736144	0,022109	0,997653	0,405559
wiek	0,279411	0,129809	0,505547	0,066567	0,869856	0,095554	0,396072	0,676470
wykształcenie	0,624898	0,285402	0,077370	0,845956	0,659916	0,426504	0,703479	0,614659
aktywność zawodowa	0,129657	0,763156	0,494453	0,524004	0,848949	0,164440	0,732097	0,564442
stan cywilny	0,371008	0,912556	0,965827	0,978116	0,829760	0,000075	0,891178	0,625992
sytuacja materialna	0,813100	0,802691	0,995353	0,789832	0,447875	0,350618	0,320614	0,672570
liczba członków rodziny: dorośli	0,484280	0,861078	0,252975	0,682012	0,457004	0,555414	0,420344	0,663452
liczba członków rodziny: dzieci	0,309161	0,120143	0,787196	0,866742	0,209672	0,751620	0,996927	0,863258
dochód	0,278412	0,720300	0,277973	0,823664	0,225546	0,654705	0,389029	0,936980
stan zdrowia	0,372605	0,585510	0,054079	0,174365	0,583536	0,347289	0,527554	0,084576

Tabela 20. Czynniki decydujące o wyborze miejsca wypoczynku (cz. 4)

Cecha	Istotność statystyczna (p)							
	integracja z innymi osobami		przebywanie w miłym towarzystwie		udział w imprezach kulturalnych		komfort, wygoda w obiektach noclegowych	
	N	S	N	S	N	S	N	S
pleć	0,394275	0,657867	0,838425	0,205286	0,382139	0,836918	0,937202	0,613979
wiek	0,195002	0,769346	0,003444	0,383741	0,663081	0,530738	0,679237	0,199712
wykształcenie	0,513373	0,763930	0,276670	0,330216	0,682042	0,986192	0,048575	0,200774
aktywność zawodowa	0,541267	0,260767	0,447546	0,186945	0,861084	0,975346	0,532297	0,500033
stan cywilny	0,985310	0,044023	0,992491	0,025580		0,677618	0,151509	0,274802
sytuacja materialna	0,791982	0,909070	0,860668	0,038416	0,562085	0,428391	0,985537	0,011454
liczba członków rodziny: dorośli	0,118854	0,102823	0,144092	0,870699		0,805513	0,768297	0,063568
liczba członków rodziny: dzieci	0,932880	0,838984	0,920112	0,342997	0,186872	0,335202	0,409887	0,207211
dochód	0,802957	0,531537	0,977862	0,284933	0,883384	0,406129	0,576105	0,518019
stan zdrowia	0,449179	0,115214	0,536838	0,448818	0,400975	0,818248	0,101927	0,041376

Tabela 21. Czynniki decydujące o wyborze miejsca wypoczynku (cz. 5)

Cecha	Istotność statystyczna (p)			
	możliwość aktywnego wypoczynku		inne	
	N	S	N	S
pleć	0,921585	0,352995	0,811515	0,351222
wiek	0,060627	0,000324	0,900708	0,021480
wykształcenie	0,457058	0,203116	0,859196	0,941465
aktywność zawodowa	0,031542	0,024299	0,400634	0,039662
stan cywilny	0,973645	0,141933		0,420759
sytuacja materialna	0,156709	0,440000	0,821370	0,040377
liczba członków rodziny: dorośli	0,177982	0,028658	0,548605	0,299135
liczba członków rodziny: dzieci	0,148287	0,954039	0,950290	0,152860
dochód	0,110066	0,340890	0,678965	0,144336
stan zdrowia	0,712352	0,083582	0,980717	0,512537

Tabela 22. Preferowane walory środowiska przyrodniczego destynacji turystycznej (cz. 1)

Cecha	Istotność statystyczna (p)							
	klimat		urozmaicona rzeźba terenu, góry		płaski teren		morze	
	N	S	N	S	N	S	N	S
pleć	0,017924	0,174346	0,349128	0,524194	0,603647	0,327292	0,918634	0,941420
wiek	0,101884	0,638820	0,325706	0,435699	0,832519	0,564546	0,524241	0,047327
wykształcenie	0,355799	0,471673	0,263838	0,039302	0,437926	0,174596	0,145584	0,305895
aktywność zawodowa	0,180122	0,792476	0,328476	0,519940	0,091203	0,193512	0,696333	0,204771
stan cywilny	0,022222	0,174842	0,772795	0,066094		0,395841	0,808845	0,058920
sytuacja materialna	0,465747	0,996452	0,292207	0,863254	0,218236	0,061823	0,626244	0,030455
liczba członków rodziny: dorośli	0,505047	0,510989	0,127745	0,495942		0,108279	0,333172	0,999924
liczba członków rodziny: dzieci	0,015192	0,200466	0,125615	0,278595	0,041804	0,623565	0,106757	0,528506
dochód	0,847529	0,547309	0,850152	0,392722	0,350631	0,498176	0,579165	0,617871
stan zdrowia	0,673277	0,137999	0,091207	0,534706	0,049561	0,608690	0,882093	0,642611

Tabela 23. Preferowane walory środowiska przyrodniczego destynacji turystycznej (cz. 2)

Cecha	Istotność statystyczna (p)							
	jezioro		rzeka		las		łąka	
	N	S	N	S	N	S	N	S
pleć	0,148365	0,393605	0,236201	0,651765	0,992910	0,103108	0,645942	0,159449
wiek	0,120588	0,863133	0,931772	0,069631	0,881410	0,316194	0,395417	0,046593
wykształcenie	0,763581	0,388736	0,586518	0,800102	0,115996	0,344417	0,699723	0,532676
aktywność zawodowa	0,988310	0,043073	0,243995	0,365917	0,002987	0,943203	0,912162	0,197514
stan cywilny	0,278228	0,701102	0,531684	0,877273	0,521929	0,970556		0,487839
sytuacja materialna	0,382231	0,807875	0,691715	0,508528	0,107885	0,222772	0,847387	0,804959
liczba członków rodziny: dorośli	0,023911	0,848021	0,686915	0,229214	0,681886	0,666630	0,486108	0,735076
liczba członków rodziny: dzieci	0,554081	0,067816	0,721775	0,441062	0,503711	0,599753	0,947219	0,964767
dochód	0,856680	0,355722	0,828278	0,339592	0,769315	0,167501	0,363144	0,595519
stan zdrowia	0,117384	0,638241	0,374604	0,083464	0,024906	0,795096	0,329230	0,333127

Tabela 24. Preferowane walory środowiska przyrodniczego destynacji turystycznej (cz. 3)

Cecha	Istotność statystyczna (p)							
	zwierzęta		czystość brak skażeń		naturalny krajobraz		inne	
	N	S	N	S	N	S	N*	S
pleć	0,483089	0,136973	0,015532	0,126511	0,869548	0,133024		0,051221
wiek	0,317719	0,450904	0,018943	0,267070	0,338896	0,035906		0,830208
wykształcenie	0,465022	0,394675	0,552384	0,252177	0,397257	0,974798		0,260012
aktywność zawodowa	0,584701	0,469687	0,832478	0,234954	0,849959	0,035770		
stan cywilny	0,129156	0,754586	0,146116	0,025977	0,690161	0,090029		0,500146
sytuacja materialna	0,816588	0,293131	0,051294	0,018571	0,877437	0,397446		0,501611
liczba członków rodziny: dorośli	0,881098	0,235134	0,517783	0,913707	0,336470	0,269169		0,540025
liczba członków rodziny: dzieci	0,143488	0,993767	0,217667	0,284359	0,043007	0,205018		0,991742
dochód	0,049377	0,704494	0,702659	0,001147	0,485739	0,012328		0,832037
stan zdrowia	0,546848	0,821989	0,976020	0,827942	0,132122	0,416933		0,801276

* – analiza niemożliwa

Tabela 25. Preferowane walory środowiska kulturowego destynacji turystycznej (cz. 1)

Cecha	Istotność statystyczna (p)							
	zabytki		muzea		skanseny		miejsca martyrologii	
	N	S	N	S	N	S	N	S
pleć	0,812732	0,632580	0,645953	0,011756	0,703788	0,185252	0,221317	0,061974
wiek	0,703926	0,926847	0,888025	0,490130	0,061810	0,309773	0,887551	0,180982
wykształcenie	0,971751	0,869131	0,564172	0,139301	0,657169	0,579523	0,844851	0,203845
aktywność zawodowa	0,656265	0,683122	0,782771	0,911763	0,429821	0,114075	0,391513	0,178555
stan cywilny	0,013070	0,031300	0,751567	0,068805	0,873008	0,374902	0,645657	0,169785
sytuacja materialna	0,307417	0,551191	0,739386	0,876889	0,515118	0,595404	0,966582	0,062449
liczba członków rodziny: dorośli	0,443186	0,300218	0,189636	0,978678	0,433524	0,532501	0,200027	0,662014
liczba członków rodziny: dzieci	0,404953	0,099341	0,157841	0,481987	0,743600	0,955137	0,131017	0,969550
dochód	0,228246	0,661965	0,812962	0,549096	0,106638	0,487986	0,715240	0,021432
stan zdrowia	0,010937	0,619150	0,004429	0,349568	0,752384	0,969652	0,764409	0,216325

Tabela 26. Preferowane walory środowiska kulturowego destynacji turystycznej (cz. 2)

Cecha	Istotność statystyczna (p)							
	miejsca kultu religijnego		miejsca ważnych wydarzeń historycznych		wystawy, galerie		twórczość ludowa	
	N	S	N	S	N	S	N	S
pleć	0,488388	0,223952	0,378887	0,748040	0,975692	0,003882	0,047253	0,107773
wiek	0,023321	0,000040	0,541425	0,542187	0,940910	0,860274	0,125035	0,012397
wykształcenie	0,451205	0,057186	0,254997	0,958382	0,386890	0,000544	0,258054	0,301985
aktywność zawodowa	0,479130	0,743693	0,098869	0,148866	0,170964	0,745231	0,047443	0,232580
stan cywilny	0,473577	0,537074	0,328358	0,878142	0,638037	0,136063	0,335654	0,792674
sytuacja materialna	0,317467	0,659841	0,499199	0,208830	0,883214	0,510856	0,711313	0,497546
liczba członków rodziny: dorośli	0,151534	0,977587	0,507770	0,324570	0,178548	0,167929	0,157979	0,910698
liczba członków rodziny: dzieci	0,260305	0,736272	0,714185	0,327458	0,736085	0,193505	0,504676	0,377487
dochód	0,148058	0,137313	0,908643	0,006238	0,212633	0,428212	0,355358	0,056284
stan zdrowia	0,244397	0,377414	0,661772	0,476272	0,799013	0,721992	0,981564	0,808614

Tabela 27. Preferowane walory środowiska kulturowego destynacji turystycznej (cz. 3)

Cecha	Istotność statystyczna (p)					
	życie kulturalne, rozrywkowe, imprezy		nowoczesna architektura		inne	
	N	S	N	S	N*	S
pleć	0,707033	0,431042	0,621649	0,353252		0,801390
wiek	0,241765	0,000014	0,246697	0,030618		0,339864
wykształcenie	0,123990	0,404967	0,459385	0,668406		0,726175
aktywność zawodowa	0,206622	0,846850	0,844510	0,797173		0,721617
stan cywilny	0,179345	0,076205	0,008642	0,008197		0,055164
sytuacja materialna	0,395706	0,080323	0,204989	0,262733		0,773435
liczba członków rodziny: dorośli	0,513020	0,174486	0,410177	0,563032		0,859966
liczba członków rodziny: dzieci	0,215314	0,425872	0,253913	0,065698		0,267135
dochód	0,332672	0,623967	0,120174	0,299301		0,067367
stan zdrowia	0,550049	0,156304	0,574894	0,007833		0,611350

* – analiza niemożliwa

Tabela 28. Preferowane sposoby wypoczynku podczas urlopu (cz. 1)

Cecha	Istotność statystyczna (p)							
	spacer		chodzenie po górach		pływanie		opalanie się	
	N	S	N	S	N	S	N	S
pleć	0,628146	0,000003	0,846055	0,961979	0,113408	0,061156	0,595829	0,000010
wiek	0,873880	0,447825	0,627075	0,055662	0,562909	0,000048	0,391404	0,000000
wykształcenie	0,534389	0,653184	0,433563	0,048692	0,007362	0,000783	0,400289	0,375625
aktywność zawodowa	0,129880	0,069214	0,665403	0,407369	0,236690	0,095727	0,933137	0,849166
stan cywilny	0,558700	0,003899	0,136746	0,543524	0,413304	0,016739	0,858656	0,206336
sytuacja materialna	0,823634	0,736817	0,532757	0,932155	0,472611	0,217999	0,678179	0,489258
liczba członków rodziny: dorośli	0,632462	0,631812	0,515798	0,966313	0,310972	0,278925	0,519993	0,685900
liczba członków rodziny: dzieci	0,549654	0,293225	0,025434	0,748043	0,930440	0,317796	0,680781	0,344011
dochód	0,538170	0,090162	0,353501	0,290054	0,587781	0,583167	0,388868	0,418732
stan zdrowia	0,344925	0,397017	0,077656	0,228431	0,687342	0,038818	0,294207	0,285969

Tabela 29. Preferowane sposoby wypoczynku podczas urlopu (cz. 2)

Cecha	Istotność statystyczna (p)							
	żeglowanie		jazda rowerem		jazda na nartach		oglądanie telewizji	
	N	S	N	S	N	S	N	S
pleć	0,642962	0,066270	0,038025	0,544086	0,703682	0,007852	0,496685	0,155598
wiek	0,855482	0,752407	0,002488	0,000334	0,290612	0,013075	0,139530	0,002792
wykształcenie	0,783179	0,014477	0,660463	0,702378	0,098080	0,009675	0,062316	0,031497
aktywność zawodowa	0,770679	0,626751	0,774439	0,557735	0,851802	0,996643	0,580464	0,120488
stan cywilny	0,590851	0,009904	0,523288	0,683597		0,024937	0,828140	0,381300
sytuacja materialna	0,886789	0,706604	0,627272	0,280117	0,858076	0,159144	0,167979	0,421089
liczba członków rodziny: dorośli	0,351443	0,344400	0,458546	0,565858	0,523359	0,977033	0,994740	0,336628
liczba członków rodziny: dzieci	0,146158	0,945035	0,006012	0,441212	0,047745	0,323308	0,660052	0,895610
dochód	0,465285	0,642903	0,802938	0,943426	0,099405	0,328180	0,684798	0,901752
stan zdrowia	0,322132	0,246747	0,157584	0,187435		0,186664	0,576182	0,261446

Tabela 30. Preferowane sposoby wypoczynku podczas urlopu (cz. 3)

Cecha	Istotność statystyczna (p)							
	fotografowanie		zwiedzanie		obserwacje przyrody		czytanie	
	N	S	N	S	N	S	N	S
pleć	0,646424	0,036296	0,412680	0,001868	0,904566	0,041425	0,811262	0,025696
wiek	0,006234	0,001900	0,878294	0,026024	0,605399	0,035152	0,288499	0,005709
wykształcenie	0,279368	0,011118	0,439816	0,055589	0,818958	0,944324	0,183041	0,068052
aktywność zawodowa	0,077779	0,447252	0,925308	0,698557	0,200729	0,332083	0,578094	0,324618
stan cywilny	0,303880	0,730346	0,553065	0,431715	0,781008	0,900750	0,953000	0,518143
sytuacja materialna	0,463834	0,278043	0,487222	0,275712	0,440013	0,579156	0,027835	0,380234
liczba członków rodziny: dorośli	0,881596	0,525043	0,650045	0,947791	0,648494	0,795623	0,860122	0,444644
liczba członków rodziny: dzieci	0,346795	0,157341	0,538485	0,118890	0,856264	0,759741	0,316962	0,380707
dochód	0,253918	0,050180	0,060687	0,631433	0,330652	0,640436	0,477232	0,944881
stan zdrowia	0,391477	0,827083	0,576253	0,866931	0,233371	0,053816	0,989955	0,018125

Tabela 31. Preferowane sposoby wypoczynku podczas urlopu (cz. 4)

Cecha	Istotność statystyczna (p)							
	praca w ogrodzie, na działce		pielgrzymki		udział w zlotach, rajdach		agroturystyka	
	N	S	N	S	N	S	N	S
pleć	0,115069	0,092736	0,375526	0,075828	0,642907	0,001354	0,372038	0,680109
wiek	0,708551	0,000000	0,343541	0,070628	0,338472	0,021978	0,036738	0,564946
wykształcenie	0,165223	0,544594	0,548890	0,414395	0,876790	0,102386	0,682706	0,031173
aktywność zawodowa	0,208997	0,214427	0,001753	0,246354	0,162869	0,495921	0,359633	0,629909
stan cywilny	0,465778	0,012972	0,715916	0,666216	0,227361	0,006701	0,622985	0,417759
sytuacja materialna	0,361190	0,181131	0,976727	0,937619	0,476974	0,236149	0,859706	0,498885
liczba członków rodziny: dorośli	0,537458	0,700344	0,806350	0,697665	0,507372	0,631052	0,789905	0,347968
liczba członków rodziny: dzieci	0,375281	0,179412	0,121924	0,715315	0,970561	0,103463	0,998612	0,173995
dochód	0,233451	0,104989	0,200245	0,015846	0,368124	0,506925	0,405580	0,187082
stan zdrowia	0,997113	0,440897	0,186664	0,617064	0,605429	0,582033	0,180962	0,163881

Tabela 32. Preferowane sposoby wypoczynku podczas urlopu (cz. 5)

Cecha	Istotność statystyczna (p)			
	pobyt w sanatorium		pobyt na turnusie rehabilitacyjnym	
	N	S	N	S
pleć	0,336779	0,941895	0,755030	0,561442
wiek	0,820108	0,000020	0,032784	0,000665
wykształcenie	0,624812	0,979821	0,351499	0,208424
aktywność zawodowa	0,235716	0,000862	0,886063	0,004667
stan cywilny	0,894884	0,192050	0,485589	0,746341
sytuacja materialna	0,693183	0,196098	0,586552	0,657701
liczba członków rodziny: dorośli	0,620676	0,118925	0,222504	0,026013
liczba członków rodziny: dzieci	0,220459	0,392484	0,020093	0,102442
dochód	0,465258	0,884898	0,012480	0,453881
stan zdrowia	0,179421	0,052575	0,000599	0,028460

Tabela 33. Preferowany rodzaj bazy noclegowej (cz. 1)

Cecha	Istotność statystyczna (p)							
	hotel		pensjonat		schronisko		kwatery prywatna	
	N	S	N	S	N	S	N	S
pleć	0,903407	0,115250	0,303471	0,379657	0,865625	0,991311	0,433282	0,805323
wiek	0,826360	0,701471	0,675603	0,729427	0,714513	0,199467	0,797781	0,094556
wykształcenie	0,928258	0,026500	0,418538	0,015716	0,434624	0,535043	0,495036	0,105410
aktywność zawodowa	0,933702	0,552453	0,716832	0,165389	0,500390	0,346782	0,002609	0,497023
stan cywilny	0,445224	0,488886	0,673996	0,188494	0,938440	0,278870	0,928470	0,097621
sytuacja materialna	0,009517	0,000000	0,037369	0,113162	0,482378	0,328166	0,068487	0,008279
liczba członków rodziny: dorośli	0,609911	0,303368	0,819463	0,814449	0,921625	0,426539	0,832301	0,206331
liczba członków rodziny: dzieci	0,595775	0,328507	0,012757	0,534949	0,795590	0,742461	0,749881	0,525265
dochód	0,873537	0,000000	0,969451	0,071339	0,966202	0,774939	0,319778	0,746628
stan zdrowia	0,964302	0,910206	0,671999	0,665975	0,899633	0,615391	0,014018	0,757106

Tabela 34. Preferowany rodzaj bazy noclegowej (cz. 2)

Cecha	Istotność statystyczna (p)							
	domek letniskowy		camping		namiot		uzdrowisko	
	N	S	N*	S	N	S	N	S
pleć	0,865683	0,825843		0,010802	0,109175	0,004283	0,765053	0,415341
wiek	0,432240	0,030509		0,035599	0,055167	0,000192	0,022952	0,121785
wykształcenie	0,105511	0,636735		0,202088	0,227976	0,613510	0,528578	0,096973
aktywność zawodowa	0,280216	0,525575		0,185590	0,880439	0,881393	0,672687	0,007973
stan cywilny	0,036606	0,412461		0,030367	0,735613	0,017654	0,074349	0,713079
sytuacja materialna	0,798328	0,158701		0,469562	0,891081	0,008469	0,294017	0,297909
liczba członków rodziny: dorośli	0,392577	0,967300		0,074147	0,706598	0,433702	0,960580	0,277200
liczba członków rodziny: dzieci	0,326721	0,329988		0,667448	0,042310	0,733198	0,054562	0,197786
dochód	0,044105	0,322814		0,917921	0,288961	0,084843	0,852292	0,737150
stan zdrowia	0,151189	0,375776		0,460156	0,410619	0,297781	0,098460	0,006659

Tabela 35. Preferowany rodzaj bazy noclegowej (cz. 3)

Cecha	Istotność statystyczna (p)			
	zakwaterowanie u znajomych, rodziny		inne	
	N	S	N	S
pleć	0,078808	0,026693	0,140238	0,965919
wiek	0,006278	0,934613	0,981096	0,156252
wykształcenie	0,285552	0,362190	0,116869	0,973953
aktywność zawodowa	0,605669	0,926867	0,721394	0,046081
stan cywilny	0,896071	0,005471	0,472563	0,201929
sytuacja materialna	0,501972	0,010292	0,840519	0,869974
liczba członków rodziny: dorośli	0,990001	0,373108	0,120632	0,955907
liczba członków rodziny: dzieci	0,252663	0,222269	0,214179	0,054122
dochód	0,619455	0,337071	0,533125	0,701476
stan zdrowia	0,335184	0,919840	0,329759	0,210043

Tabela 36. Występowanie przeszkód utrudniających realizację marzeń turystycznych

Cecha	Istotność statystyczna (p)	
	N	S
pleć	0,088689	0,435773
wiek	0,086170	0,913711
wykształcenie	0,603196	0,477214
aktywność zawodowa	0,864108	0,934335
stan cywilny	0,917366	0,404464
sytuacja materialna	0,385206	0,000000
liczba członków rodziny: dorośli	0,312975	0,466390
liczba członków rodziny: dzieci	0,464927	0,021771
dochód	0,033730	0,021668
stan zdrowia	0,449253	0,093398

Tabela 37. Czynniki utrudniające realizację marzeń turystycznych

Cecha	Istotność statystyczna (p)							
	trudności finansowe		zły stan zdrowia		brak ciekawych ofert w biurach podróży		brak rzetelnych informacji umożliwiających samodzielne planowanie wyjazdów	
	N	S	N	S	N	S	N	S
pleć	0,664339	0,031439	0,871503	0,745152	0,883554	0,249470	0,745369	0,599672
wiek	0,024943	0,002958	0,552832	0,227487	0,931503	0,740915	0,861089	0,264923
wykształcenie	0,375363	0,239114	0,538523	0,911634	0,484072	0,142766	0,307181	0,966556
aktywność zawodowa	0,501341	0,428550	0,994505	0,001090	0,564852	0,813417	0,074978	0,307874
stan cywilny	0,129208	0,339403	0,627853	0,415453	0,134253	0,590653	0,116277	0,230596
sytuacja materialna	0,016983	0,000000	0,270371	0,278182	0,597332	0,002010	0,072805	0,000870
liczba członków rodziny: dorośli	0,026334	0,743625	0,086063	0,554651	0,256657	0,214895	0,441806	0,452369
liczba członków rodziny: dzieci	0,105852	0,056724	0,761570	0,573635	0,621768	0,547891	0,187488	0,172675
dochód	0,921183	0,022170	0,504359	0,901613	0,208447	0,242228	0,444825	0,440216
stan zdrowia	0,591626	0,886745	0,944439	0,000000	0,079910	0,666520	0,047076	0,907098

Załącznik 6.3.2. Wyjazdy turystyczne urlopowe oraz wakacyjne a wybrane cechy respondentów(komentarz w rozdz. 6.3.)

N – wyniki dla grupy osób niesłyszących, S – wyniki dla grupy osób słyszących

Tabela 1. Kierunki turystycznych podróży urlopowych a wiek respondentów

Kierunek wyjazdu	N/S	Wiek				p
		% wskazań				
		15–24 lat	25–44 lat	45–64 lat	≥65 lat	
do rodziny	N	54,55	37,97	36,07	53,85	0,46894
	S	32,95	30,77	43,00	39,67	0,00054
do znajomych	N	27,27	18,99	14,75	46,15	0,07230
	S	34,68	16,14	15,27	14,88	0,00000
za miasto	N	0,00	11,39	13,11	23,08	0,38230
	S	19,65	12,52	10,94	12,40	0,03780
do miasta	N	18,18	16,46	14,75	7,69	0,86177
	S	14,45	9,05	7,89	6,61	0,05709
do lasu	N	9,09	7,59	8,20	30,77	0,06839
	S	12,14	10,86	10,18	16,53	0,25804
nad jezioro	N	18,18	12,66	13,11	15,38	0,95960
	S	43,35	28,6	27,48	26,45	0,00065
nad morze	N	45,45	34,18	36,07	53,85	0,53087
	S	77,46	61,54	56,23	41,32	0,00000
w góry	N	18,18	34,18	22,95	30,77	0,42886
	S	51,45	41,93	43,26	16,53	0,00000
na wieś	N	27,27	24,05	6,56	7,69	0,02532
	S	15,61	7,69	8,91	12,40	0,00981
do parku narodowego, rezerwatu	N	9,09	6,33	8,20	7,69	0,97140
	S	9,25	3,32	4,07	6,61	0,00617
do miejsc kultu religijnego	N	0,00	5,06	8,20	23,08	0,09829
	S	5,78	2,56	8,65	12,40	0,00000
za granicę	N	27,27	17,72	13,11	15,38	0,67449
	S	23,70	20,51	16,79	11,57	0,02881
do sanatorium	N	18,18	7,59	21,31	53,85	0,00040
	S	1,73	1,81	8,65	29,75	00,0000
inne	N	0,00	3,80	1,64	0,00	0,71103
	S	2,31	1,66	2,04	7,44	0,00176

Tabela 2. Kierunki turystycznych podróży urlopowych a wykształcenie respondentów

Kierunek wyjazdu	N/S	Wykształcenie					p
		% wskazań					
		podstawowe	zawodowe	średnie	licencjackie	wyższe	
do rodziny	N	16,67	36,05	42,86	66,67	43,75	0,55791
	S	38,46	41,18	34,22	37,29	32,48	0,33354
do znajomych	N	33,33	19,77	12,24	66,67	37,50	0,05185
	S	20,51	17,65	18,86	18,64	17,14	0,95558
za miasto	N	0,00	10,47	8,16	33,33	31,25	0,06972
	S	15,38	10,59	12,85	11,86	13,81	0,83962
do miasta	N	16,67	11,63	14,29	33,33	31,25	0,29727
	S	7,69	5,88	9,02	6,78	11,25	0,26619
do lasu	N	50,00	4,65	8,16	0,00	25,00	0,00082
	S	10,26	10,59	12,19	7,63	11,25	0,70032
nad jezioro	N	0,00	11,63	8,16	33,33	37,50	0,02108
	S	30,77	29,41	34,56	33,05	22,51	0,00201
nad morze	N	50,00	33,72	28,57	0,00	81,25	0,00151
	S	41,03	50,59	61,60	61,86	65,98	0,00100
w góry	N	16,67	24,42	34,69	33,33	37,50	0,61111
	S	25,64	30,00	42,90	42,37	46,29	0,00156
na wieś	N	0,00	13,95	22,45	33,33	18,75	0,48613
	S	15,38	12,35	9,35	7,63	8,95	0,44338
do parku narodowego, rezerwatu	N	0,00	6,98	4,08	0,00	25,00	0,07042
	S	5,13	2,35	4,67	3,39	5,63	0,50169
do miejsc kultu religijnego	N	16,67	8,14	4,08	0,00	6,25	0,74647
	S	12,82	11,18	5,34	1,69	4,35	0,00114
za granicę	N	0,00	15,12	12,24	66,67	37,50	0,01519
	S	10,26	5,29	17,20	19,49	28,64	0,00000
do sanatorium	N	16,67	18,60	16,33	0,00	18,75	0,94164
	S	7,69	13,53	6,34	0,85	4,09	0,00005
inne	N	16,67	2,33	2,04	0,00	0,00	0,24146
	S	7,69	2,94	1,50	4,24	2,56	0,07283

Tabela 3. Kierunki turystycznych podróży urlopowych a dochód respondentów

Kierunek wyjazdu	N/S	Dochód (średni miesięczny dochód brutto na jednego członka rodziny)					p
		% wskazań					
		<500	500–1000	1000–1500	1500–2000	>2000 PLN	
do rodziny	N	41,67	43,82	33,33	33,33	0,00	0,49243
	S	41,29	39,91	32,36	32,09	28,46	0,02075
do znajomych	N	20,83	20,22	22,22	11,11	33,33	0,93004
	S	20,65	19,31	18,57	12,83	16,92	0,30679
za miasto	N	16,67	13,48	8,33	11,11	0,00	0,82974
	S	18,71	11,16	11,94	9,09	20,00	0,00582
do miasta	N	25,00	10,11	19,44	0,00	66,67	0,01708
	S	12,26	8,37	7,43	9,09	13,08	0,20559
do lasu	N	12,50	12,36	5,56	0,00	0,00	0,58225
	S	12,26	11,80	9,55	11,76	10,77	0,83360
nad jezioro	N	16,67	13,48	11,11	11,11	33,33	0,84101
	S	41,94	31,9	25,20	27,27	27,69	0,00246
nad morze	N	41,67	32,58	38,89	44,44	66,67	0,66782
	S	41,94	58,80	61,80	66,84	73,08	0,00000
w góry	N	37,50	23,60	30,56	44,44	66,67	0,26418
	S	38,06	35,41	42,18	51,34	50,77	0,00050
na wieś	N	25,00	14,61	19,44	0,00	33,33	0,39921
	S	17,42	10,09	7,43	4,28	11,54	0,00052
do parku narodowego, rezerwatu	N	4,17	7,87	11,11	0,00	0,00	0,72428
	S	6,45	4,51	3,45	3,74	5,38	0,58157
do miejsc kultu religijnego	N	20,83	6,74	2,78	0,00	0,00	0,07794
	S	10,97	7,51	4,77	2,14	0,77	0,00023
za granicę	N	8,33	14,61	22,22	44,44	0,00	0,09795
	S	12,26	14,16	18,30	27,27	32,31	0,00000
do sanatorium	N	8,33	20,22	19,44	11,11	0,00	0,58285
	S	7,10	4,94	8,22	4,81	6,92	0,31119
inne	N	0,00	2,25	5,56	0,00	0,00	0,67362
	S	1,29	2,79	2,12	2,67	3,08	0,82160

Tabela 4. Czas trwania urlopowych wyjazdów turystycznych a wiek respondentów

Czas trwania wyjazdu	N/S	Wiek				p
		% wskazań				
		15–24 lat	25–44 lat	45–64 lat	≥65 lat	
kilka dni	N	18,18	24,05	22,95	61,54	0,02580
	S	46,24	37,71	38,93	43,80	0,16181
tydzień	N	54,55	34,18	19,67	15,38	0,03999
	S	38,73	41,48	33,84	23,14	0,00056
dwa tygodnie	N	36,36	45,57	54,10	76,92	0,13313
	S	30,64	29,26	31,55	27,27	0,78113
miesiąc	N	0,00	3,80	3,28	7,69	0,78985
	S	3,47	2,26	4,07	8,26	0,00899
ponad miesiąc	N	0,00	2,53	0,00	0,00	0,53620
	S	4,62	0,60	0,00	2,48	0,00000
inne	N	0,00	3,80	1,64	0,00	0,71103
	S	1,16	1,66	2,29	9,92	0,00000

Tabela 5. Czas trwania urlopowych wyjazdów turystycznych a wykształcenie respondentów

Czas trwania wyjazdu	N/S	Wykształcenie					p
		% wskazań					
		podstawowe	zawodowe	średnie	licencjackie	wyższe	
kilka dni	N	16,67	29,07	24,49	33,33	12,50	0,66969
	S	58,97	41,76	40,90	49,15	30,95	0,00009
tydzień	N	16,67	22,09	40,82	66,67	18,75	0,06789
	S	28,21	37,06	37,23	41,53	37,85	0,67955
dwa tygodnie	N	50,00	53,49	44,90	33,33	62,50	0,70572
	S	23,08	20,59	27,21	22,03	41,69	0,00000
miesiąc	N	0,00	2,33	2,04	33,33	12,50	0,01905
	S	7,69	4,12	3,34	2,54	3,32	0,62180
ponad miesiąc	N	0,00	1,16	0,00	0,00	6,25	0,40873
	S	0,00	0,59	1,00	0,85	1,79	0,63221
inne	N	0,00	2,33	2,04	0,00	6,25	0,87695
	S	2,56	5,88	2,34	0,85	1,79	0,03795

Tabela 6. Czas trwania urlopowych wyjazdów turystycznych a dochód respondentów

Czas trwania wyjazdu	N/S	Dochód (średni miesięczny dochód brutto na jednego członka rodziny)					p
		% wskazań					
		<500	500–100	1000–1500	1500–2000	>2000 PLN	
kilka dni	N	29,17	28,09	25,00	0,00	66,67	0,20358
	S	47,74	46,57	37,14	32,09	23,85	0,00000
tydzień	N	41,67	22,47	33,33	22,22	33,33	0,36990
	S	33,55	36,91	37,40	39,04	39,23	0,84283
dwa tygodnie	N	20,83	56,18	55,56	66,67	66,67	0,02483
	S	21,94	23,18	29,71	37,43	49,23	0,00000
miesiąc	N	0,00	3,37	5,56	0,00	0,00	0,75548
	S	3,87	1,93	4,24	5,35	3,85	0,19801
ponad miesiąc	N	4,17	0,00	0,00	11,11	0,00	0,03381
	S	1,29	1,07	0,80	0,00	2,31	0,34263
inne	N	4,17	1,12	5,56	0,00	0,00	0,61486
	S	1,94	2,58	2,92	1,07	3,08	0,68703

Tabela 7. Częstotliwość urlopowych wyjazdów turystycznych a wiek respondentów

Częstotliwość wyjazdów	N/S	Wiek				p
		% wskazań				
		15–24 lat	25–44 lat	45–64 lat	≥65 lat	
kilka razy w roku	N	45,45	25,32	18,03	38,46	0,15147
	S	37,57	22,62	21,88	33,88	0,00003
dwa razy w roku	N	18,18	17,72	18,03	7,69	0,83008
	S	23,12	25,79	23,92	20,66	0,61227
co roku	N	18,18	43,04	40,98	38,46	0,47279
	S	36,42	42,99	40,97	35,54	0,25364
raz na kilka lat	N	9,09	7,59	16,39	7,69	0,40098
	S	2,89	6,49	9,92	9,09	0,01662
inne	N	9,09	2,53	3,28	0,00	0,60416
	S	0,00	0,30	0,51	0,00	0,68789

Tabela 8. Częstotliwość urlopowych wyjazdów turystycznych a wykształcenie respondentów

Częstotliwość wyjazdów	N/S	Wykształcenie					p
		% wskazań					
		podstawowe	zawodowe	średnie	licencjackie	wyższe	
kilka razy w roku	N	16,67	19,77	38,78	33,33	12,50	0,09602
	S	28,21	21,76	25,88	24,58	25,32	0,84014
dwa razy w roku	N	16,67	19,77	14,29	0,00	12,50	0,81334
	S	20,51	19,41	23,87	22,88	27,88	0,24676
co roku	N	33,33	41,86	32,65	0,00	62,50	0,15191
	S	43,59	47,65	39,90	42,37	40,15	0,45375
raz na kilka lat	N	0,00	12,79	10,20	66,67	0,00	0,01543
	S	5,13	9,41	8,35	6,78	4,86	0,20660
inne	N	0,00	1,16	6,12	0,00	6,25	0,50035
	S	0,00	1,18	0,33	0,00	0,00	0,20187

Tabela 9. Częstotliwość urlopowych wyjazdów turystycznych a dochód respondentów

Częstotliwość wyjazdów	N/S	Dochód (średni miesięczny dochód brutto na jednego członka rodziny)					p
		% wskazań					
		<500	500–100	1000–1500	1500–2000	>2000 PLN	
kilka razy w roku	N	33,33	23,60	19,44	33,33	33,33	0,73099
	S	21,29	23,61	25,99	24,06	33,85	0,12048
dwa razy w roku	N	8,33	20,22	13,89	22,22	33,33	0,58285
	S	18,71	21,89	26,26	27,81	32,31	0,03287
co roku	N	25,00	37,08	58,33	33,33	33,33	0,09752
	S	47,10	41,85	40,05	42,78	28,46	0,02298
raz na kilka lat	N	12,50	13,48	5,56	11,11	0,00	0,72803
	S	10,97	10,30	6,10	3,74	0,77	0,00022
inne	N	4,17	3,37	2,78	0,00	0,0	0,97271
	S	0,00	0,43	0,27	0,53	0,00	0,83434

Tabela 10. Czynniki decydujące o wyborze miejsca docelowego wyjazdów turystycznych a wiek respondentów

Czynniki	N/S	Wiek				p
		% wskazań				
		15–24 lat	25–44 lat	45–64 lat	≥65 lat	
łatwy dojazd	N	54,55	44,30	37,70	23,08	0,36282
	S	50,87	48,72	51,65	58,68	0,23402
bliskość miejsca zamieszkania	N	9,09	22,78	8,20	30,77	0,05933
	S	16,18	14,63	17,81	30,58	0,00034
ładny krajobraz	N	54,55	31,65	22,95	53,85	0,05142
	S	72,83	63,80	67,68	64,46	0,12990
odmienność w stosunku do miej- sca zamieszkania	N	9,09	10,13	14,75	30,77	0,22349
	S	65,90	54,00	56,74	49,59	0,01810
cena pobytu	N	45,45	30,38	47,54	46,15	0,18632
	S	73,99	68,63	67,43	65,29	0,36202
udział w imprezach sportowych (w tym kibicowanie)	N	18,18	6,33	9,84	15,38	0,47911
	S	31,21	18,55	12,47	10,74	0,00000
poprawa zdrowia, rehabilitacja	N	9,09	15,19	29,51	76,92	0,00002
	S	33,53	29,86	42,49	61,16	0,00000
atrakcyjne środowisko przyrodnicze	N	27,27	13,92	19,67	30,77	0,38645
	S	65,90	56,86	63,10	57,85	0,07101
dziedzictwo historyczne i kulturo- we (zabytki, muzea, galerie itp.)	N	0,00	10,13	14,75	15,38	0,49613
	S	34,10	35,60	42,49	47,93	0,01191
możliwość poznania nowych miejsc	N	36,36	15,19	22,95	38,46	0,13144
	S	68,79	58,22	60,81	48,76	0,00530
nawiązywanie nowych znajomości	N	9,09	7,59	13,11	0,00	0,44132
	S	56,07	30,02	26,72	30,58	0,00000
poszerzanie wiedzy	N	0,00	3,80	4,92	38,46	0,00004
	S	52,02	37,41	39,69	33,88	0,00271
integracja z innymi osobami	N	18,18	6,33	13,11	23,08	0,20664
	S	30,06	15,99	18,83	22,31	0,00037
przebywanie w miłym towarzystwie	N	9,09	15,19	40,98	46,15	0,00118
	S	72,83	50,53	50,38	59,50	0,00000
udział w imprezach kulturalnych	N	9,09	5,06	3,28	30,77	0,00348
	S	36,99	22,32	28,75	23,97	0,00064
komfort, wygoda w obiektach noclegowych	N	18,18	11,39	9,84	15,38	0,84094
	S	57,23	49,32	47,07	56,20	0,07538
możliwość aktywnego wypoczynku	N	9,09	13,92	21,31	15,38	0,60226
	S	66,47	47,66	37,91	23,14	0,00000
inne	N	0,00	3,80	3,28	7,69	0,78985
	S	6,36	1,21	0,51	1,65	0,00001

Tabela 11. Czynniki decydujące o wyborze miejsca docelowego wyjazdów turystycznych a wykształcenie respondentów

Czynniki	N/S	Wykształcenie					p
		% wskazań					
		podstawo- we	zawodowe	średnie	licencyjne	wyższe	
łatwy dojazd	N	50,00	37,21	44,90	33,33	37,50	0,89171
	S	56,41	55,88	52,92	58,47	40,66	0,00020
bliskość miejsca zamieszkania	N	16,67	20,93	14,29	33,33	0,00	0,28019
	S	38,46	27,06	15,19	18,64	12,53	0,00000
ładny krajobraz	N	50,00	25,58	36,73	66,67	37,50	0,29616
	S	41,03	64,12	67,28	67,80	67,01	0,01812
odmienność w stosunku do miej- sca zamieszkania	N	16,67	12,79	16,33	33,33	6,25	0,71497
	S	35,90	52,35	58,76	50,00	57,03	0,02588
cena pobytu	N	0,50	0,35	0,47	0	0,44	0,37177
	S	64,10	75,29	71,45	72,03	59,59	0,00027
udział w imprezach sportowych (w tym kibicowanie)	N	16,67	10,47	8,16	0,00	6,25	0,89826
	S	12,82	14,12	19,2	24,58	15,60	0,09002
poprawa zdrowia, rehabilitacja	N	66,67	22,09	22,45	33,33	25,00	0,17803
	S	28,21	48,24	34,89	36,44	34,78	0,01448
atrakcyjne środowisko przyrodnicze	N	33,33	11,63	18,37	33,33	43,75	0,02736
	S	35,90	60,59	59,60	53,39	63,17	0,01071
dziedzictwo historyczne i kulturo- we (zabytki, muzea, galerie itp.)	N	33,33	8,14	12,24	33,33	12,50	0,25761
	S	17,95	37,06	37,23	38,98	41,69	0,05728
możliwość poznania nowych miejsc	N	16,67	15,12	32,65	33,33	18,75	0,18911
	S	43,59	55,29	60,27	61,02	59,85	0,23923
nawiązywanie nowych znajomości	N	0,00	8,14	10,20	33,33	12,50	0,55356
	S	12,82	34,12	37,06	37,29	25,32	0,00012
poszerzanie wiedzy	N	0,00	4,65	10,20	33,33	6,25	0,26303
	S	17,95	34,12	42,57	40,68	38,62	0,01589
integracja z innymi osobami	N	0,00	8,14	12,24	66,67	18,75	0,01914
	S	20,51	15,88	22,20	20,34	14,32	0,02804
przebywanie w miłym towarzystwie	N	16,67	31,40	20,41	33,33	18,75	0,58030
	S	51,28	54,12	55,43	55,93	50,38	0,59410
udział w imprezach kulturalnych	N	33,33	2,33	10,20	33,33	6,25	0,00916
	S	15,38	20,00	29,55	22,88	24,81	0,03579
komfort, wygoda w obiektach noclegowych	N	16,67	10,47	10,20	0,00	25,00	0,48341
	S	28,21	49,41	48,25	54,24	52,69	0,03904
możliwość aktywnego wypoczynku	N	16,67	11,63	20,41	33,33	31,25	0,28115
	S	25,64	30,00	48,41	49,15	47,31	0,00003
inne	N	0,00	04,65	04,08	0,00	0,00	0,88098
	S	02,56	01,18	02,67	01,69	00,51	0,13934

Tabela 12. Czynniki decydujące o wyborze miejsca docelowego wyjazdów turystycznych a dochód respondentów

Czynniki	N/S	Dochód (średni miesięczny dochód brutto na jednego członka rodziny)					p
		% wskazań					
		<500	500–100	1000–1500	1500–2000	>2000 PLN	
łatwy dojazd	N	29,17	46,07	33,33	44,44	33,33	0,50646
	S	59,35	55,79	52,25	45,45	32,31	0,00001
bliskość miejsca zamieszkania	N	16,67	19,10	13,89	22,22	0,00	0,86560
	S	21,29	23,18	15,12	8,56	11,54	0,00002
ładny krajobraz	N	33,33	29,21	30,56	55,56	0,00	0,39558
	S	63,23	67,17	64,46	70,59	68,46	0,52909
odmienność w stosunku do miejsca zamieszkania	N	16,67	12,36	11,11	22,22	0,00	0,81748
	S	58,71	54,94	55,97	56,15	59,23	0,87969
cena pobytu	N	41,67	40,45	30,56	44,44	66,67	0,68024
	S	75,48	75,32	71,35	59,89	45,38	0,00000
udział w imprezach sportowych (w tym kibicowanie)	N	08,33	8,99	8,33	11,11	33,33	0,70592
	S	16,13	18,03	16,45	17,65	25,38	0,21480
poprawa zdrowia, rehabilitacja	N	12,50	25,84	30,56	11,11	66,67	0,17421
	S	40,00	39,27	35,54	31,55	40,77	0,28091
atrakcyjne środowisko przyrodnicze	N	12,50	19,10	25,00	11,11	0,00	0,62794
	S	60,65	60,52	57,29	62,03	62,31	0,76544
dziedzictwo historyczne i kulturowe (zabytki, muzea, galerie itp.)	N	16,67	11,24	8,33	22,22	0,00	0,67540
	S	34,19	38,63	39,26	36,36	44,62	0,44543
możliwość poznania nowych miejsc	N	29,17	22,47	16,67	22,22	00,0	0,70171
	S	55,48	62,02	59,15	57,22	63,08	0,50595
nawiązywanie nowych znajomości	N	8,33	7,87	11,11	11,11	33,33	0,65019
	S	29,03	33,26	35,01	30,48	31,54	0,65739
poszerzanie wiedzy	N	4,17	5,62	11,11	11,11	0,00	0,73790
	S	39,35	40,99	38,73	37,97	43,08	0,86087
integracja z innymi osobami	N	12,50	6,74	16,67	22,22	0,00	0,33766
	S	22,58	22,53	15,38	18,72	18,46	0,09603
przebywanie w miłym towarzystwie	N	20,83	29,21	27,78	11,11	33,33	0,75133
	S	53,55	56,01	56,23	54,01	48,46	0,58504
udział w imprezach kulturalnych	N	4,17	7,87	2,78	22,22	0,00	0,29608
	S	24,52	30,69	24,67	26,20	20,77	0,11959
komfort, wygoda w obiektach noclegowych	N	12,50	10,11	13,89	11,11	33,33	0,78229
	S	41,29	51,50	52,52	51,87	53,08	0,16467
możliwość aktywnego wypoczynku	N	16,67	15,73	16,67	22,22	33,33	0,93152
	S	47,10	43,99	46,42	46,52	45,38	0,93929
inne	N	4,17	3,37	0,00	11,11	33,33	0,03822
	S	1,29	1,72	2,39	2,14	0,00	0,46792

Tabela 13. Preferowany sposób wypoczynku podczas urlopu a wiek respondentów

Forma wypoczynku	N/S	Wiek				p
		% wskazań				
		15–24 lat	25–44 lat	45–64 lat	≥65 lat	
spacery	N	72,73	79,75	77,05	92,31	0,60947
	S	68,79	68,33	73,79	86,78	0,00030
wędrówki górskie	N	27,27	45,57	36,07	38,46	0,53960
	S	46,24	38,61	37,40	19,01	0,00003
pływanie	N	45,45	51,90	42,62	30,77	0,45897
	S	69,36	54,30	37,40	26,45	0,00000
opalenie się	N	45,45	51,90	44,26	46,15	0,83346
	S	69,94	60,78	45,80	23,14	0,00000
żeglowanie	N	0,00	8,86	3,28	7,69	0,44501
	S	11,56	9,80	7,38	6,61	0,26205
jazda rowerem	N	81,82	48,10	26,23	15,38	0,00038
	S	61,27	45,25	40,97	27,27	0,00000
jazda na nartach	N	18,18	15,19	6,56	7,69	0,36656
	S	24,28	15,08	9,41	6,61	0,00000
oglądanie telewizji	N	9,09	31,65	39,34	46,15	0,18257
	S	23,70	22,78	32,06	47,11	0,00000
fotografowanie	N	63,64	45,57	26,23	23,08	0,02014
	S	40,46	33,33	26,97	14,88	0,00001
zwiedzanie	N	45,45	55,70	55,74	76,92	0,42554
	S	50,87	52,79	60,56	57,85	0,05080
obserwacje przyrody	N	45,45	37,97	47,54	46,15	0,70487
	S	42,77	40,72	53,18	50,41	0,00066
czytanie książek, gazet	N	36,36	34,18	36,07	53,85	0,59892
	S	34,68	35,60	46,56	61,16	0,00000
praca w ogrodzie, na działce	N	9,09	11,39	31,15	23,08	0,02397
	S	10,98	19,16	36,64	42,98	0,00000
udział w pielgrzymkach	N	9,09	10,13	14,75	38,46	0,05305
	S	4,62	3,77	6,36	15,70	0,00000
udział w zlotach, rajdach	N	9,09	17,72	19,67	15,38	0,85640
	S	15,61	5,58	4,58	4,13	0,00000
agroturystyka	N	36,36	15,19	6,56	15,38	0,05229
	S	19,08	12,67	16,79	16,53	0,09891
pobyt w sanatorium	N	0,00	5,06	8,20	7,69	0,70810
	S	5,20	3,77	11,96	39,67	00,0000
pobyt na turnusie rehabilitacyjnym	N	9,09	24,05	44,26	53,85	0,00820
	S	2,89	2,87	7,63	25,62	00,0000

Tabela 14. Preferowany sposób wypoczynku podczas urlopu a wykształcenie respondentów

Forma wypoczynku	N/S	Wykształcenie					p
		% wskazań					
		podstawowe	zawodowe	średnie	licencjackie	wyższe	
spacery	N	83,33	76,74	83,67	100,00	87,50	0,67098
	S	74,36	78,82	71,12	66,95	70,08	0,18025
wędrówki górskie	N	33,33	37,21	51,02	100,00	18,75	0,03564
	S	23,08	26,47	37,73	38,14	43,73	0,00088
pływanie	N	0,00	38,37	55,10	66,67	75,00	0,00542
	S	25,64	27,65	51,59	55,08	54,48	0,00000
opalenie się	N	50,00	40,70	61,22	33,33	56,25	0,20420
	S	41,03	38,24	58,60	57,63	56,01	0,00003
żeglowanie	N	16,67	5,81	4,08	0,00	12,50	0,59203
	S	2,56	2,94	8,68	8,47	13,55	0,00072
jazda rowerem	N	50,00	30,23	48,98	100,00	56,25	0,02157
	S	48,72	41,76	43,74	55,93	43,22	0,11467
jazda na nartach	N	0,00	9,30	12,24	0,00	31,25	0,11161
	S	7,69	6,47	11,52	17,80	20,46	0,00002
oglądanie telewizji	N	50,00	37,21	38,78	0,00	12,50	0,18051
	S	35,90	42,94	26,71	29,66	19,95	0,00000
fotografowanie	N	16,67	34,88	42,86	66,67	50,00	0,41132
	S	12,82	18,24	33,39	29,66	34,27	0,00015
zwiedzanie	N	83,33	47,67	65,31	33,33	68,75	0,10539
	S	38,46	53,53	52,59	53,39	62,15	0,00713
obserwacje przyrody	N	50,00	33,72	53,06	33,33	43,75	0,27317
	S	43,59	47,06	45,24	38,14	47,83	0,45230
czytanie książek, gazet	N	83,33	22,09	44,90	100,00	62,50	0,00006
	S	38,46	40,59	39,40	35,59	45,27	0,27507
praca w ogrodzie, na działce	N	16,67	23,26	14,29	33,33	18,75	0,74304
	S	35,90	35,29	24,21	19,49	22,51	0,00384
udział w pielgrzymkach	N	33,33	13,95	14,29	0,00	6,25	0,52618
	S	10,26	11,76	4,51	4,24	4,35	0,00202
udział w zlotach, rajdach	N	16,67	17,44	22,45	0,00	6,25	0,57925
	S	15,38	3,53	7,35	5,93	5,63	0,06509
agroturystyka	N	16,67	8,14	16,33	33,33	18,75	0,40491
	S	20,51	20,59	15,36	12,71	12,53	0,11399
pobyt w sanatorium	N	16,67	5,81	6,12	33,33	0,00	0,20197
	S	12,82	17,65	9,18	5,08	6,65	0,00041
pobyt na turnusie rehabilitacyjnym	N	50,00	36,05	28,57	0,00	18,75	0,34065
	S	10,26	11,76	5,84	3,39	4,86	0,01107

Tabela 15. Preferowany sposób wypoczynku podczas urlopu a dochód respondentów

Forma wypoczynku	N/S	Dochód					p
		% wskazań					
		<500	500–100	1000–1500	1500–2000	>2000 PLN	
spacery	N	91,67	73,03	80,56	88,89	100,00	0,23221
	S	77,42	74,46	70,56	68,45	63,08	0,03665
wędrówki górskie	N	54,17	37,08	36,11	55,56	66,67	0,37363
	S	37,42	32,19	37,67	44,39	48,46	0,00303
pływanie	N	54,17	42,70	47,22	44,44	66,67	0,81207
	S	47,10	42,49	50,40	58,29	58,46	0,00062
opalenie się	N	50,00	47,19	44,44	44,44	100,00	0,47201
	S	52,26	54,29	51,46	58,29	57,69	0,51306
żeglowanie	N	4,17	5,62	8,33	0,00	33,33	0,29893
	S	9,68	7,08	9,55	7,49	16,92	0,01327
jazda rowerem	N	50,00	33,71	38,89	77,78	66,67	0,06930
	S	47,74	44,85	43,24	43,85	46,15	0,89792
jazda na nartach	N	4,17	7,87	19,44	33,33	33,33	0,03986
	S	10,97	10,94	15,12	12,30	26,15	0,00022
oglądanie telewizji	N	33,33	38,20	25,00	33,33	33,33	0,73566
	S	29,03	31,33	27,85	24,60	20,00	0,09715
fotografowanie	N	37,50	32,58	38,89	55,56	100,00	0,12504
	S	30,97	29,18	28,12	38,50	33,08	0,11767
zwiedzanie	N	45,83	56,18	61,11	55,56	66,67	0,82176
	S	50,97	53,86	54,38	58,29	61,54	0,35665
obserwacje przyrody	N	45,83	39,33	41,67	44,44	66,67	0,88264
	S	46,45	45,49	42,44	48,13	47,69	0,69214
czytanie książek, gazet	N	41,67	32,58	38,89	44,44	33,33	0,87761
	S	32,90	42,06	43,50	37,97	43,08	0,17551
praca w ogrodzie, na działce	N	20,83	14,61	25,00	33,33	33,33	0,46742
	S	33,55	30,69	21,49	21,39	16,15	0,00015
udział w pielgrzymkach	N	20,83	14,61	8,33	0,00	66,67	0,03859
	S	11,61	7,73	4,77	2,14	0,77	0,00009
udział w zlotach, rajdach	N	16,67	17,98	19,44	0,00	66,67	0,14317
	S	8,39	6,44	5,84	7,49	6,15	0,83424
agroturystyka	N	4,17	15,73	13,89	11,11	33,33	0,52620
	S	23,87	17,38	12,47	10,70	13,08	0,00279
pobyt w sanatorium	N	0,00	8,99	2,78	0,00	33,33	0,09605
	S	8,39	11,16	9,81	6,95	8,46	0,50929
pobyt na turnusie rehabilitacyjnym	N	20,83	37,08	33,33	11,11	66,67	0,21675
	S	7,10	7,30	6,63	4,28	3,85	0,45772

Tabela 16. Wydatki na wyjazdy turystyczne a wiek respondentów

Część rocznych dochodów	N/S	Wiek				p
		% wskazań				
		15–24 lat	25–44 lat	45–64 lat	≥65 lat	
do 3%	N	27,27	31,65	22,95	23,08	0,69533
	S	16,18	17,65	21,63	28,10	0,02363
3–5%	N	36,36	48,10	45,90	61,54	0,64857
	S	34,10	33,33	39,19	31,40	0,20475
6–10%	N	27,27	17,72	16,39	15,38	0,84662
	S	30,06	27,90	27,23	20,66	0,32477
powyżej 10%	N	9,09	2,53	8,20	0,00	0,32433
	S	16,18	18,25	10,94	18,18	0,01497

Tabela 17. Wydatki na wyjazdy turystyczne a wykształcenie respondentów

Część rocznych dochodów	N/S	Wykształcenie					p
		% wskazań					
		podstawowe	zawodowe	średnie	licencjackie	wyższe	
do 3%	N	50,00	32,56	24,49	0,00	6,25	0,10690
	S	38,46	34,71	18,20	12,71	15,35	0,00000
3–5%	N	33,33	47,67	48,98	33,33	50,00	0,93731
	S	35,90	37,06	36,06	41,53	30,18	0,14499
6–10%	N	0,00	15,12	22,45	33,33	25,00	0,48593
	S	7,69	21,76	26,38	35,59	30,95	0,00186
powyżej 10%	N	16,67	1,16	4,08	33,33	18,75	0,00314
	S	15,38	5,88	16,19	8,47	21,74	0,00001

Tabela 18. Wydatki na wyjazdy turystyczne a dochody respondentów

Część rocznych dochodów	N/S	Dochód (średni miesięczny dochód brutto na jednego członka rodziny)					p
		% wskazań					
		<500	500–100	1000–1500	1500–2000	>2000 PLN	
do 3%	N	54,17	25,84	16,67	11,11	33,33	0,01656
	S	40,65	22,53	12,73	11,23	13,85	0,00000
3–5%	N	29,17	49,44	63,89	22,22	33,33	0,04429
	S	37,42	42,27	36,60	27,27	18,46	0,00000
6–10%	N	8,33	17,98	19,44	44,44	0,00	0,16547
	S	14,19	20,17	35,01	35,83	35,38	0,00000
powyżej 10%	N	4,17	3,37	0,00	22,22	33,33	0,00510
	S	5,81	12,88	13,53	24,06	29,23	0,00000

Tabela 19. Najczęściej wykorzystywany rodzaj zakwaterowania podczas urlopowych wyjazdów turystycznych a wiek respondentów

Rodzaj zakwaterowania	N/S	Wiek				p
		% wskazań				
		15–24 lat	25–44 lat	45–64 lat	≥65 lat	
hotel	N	27,27	22,78	18,03	15,38	0,80474
	S	24,86	29,86	24,17	23,97	0,15008
pensjonat	N	27,27	24,05	31,15	46,15	0,39756
	S	33,53	39,82	40,46	38,84	0,43877
schronisko	N	36,36	17,72	13,11	38,46	0,07729
	S	15,03	8,90	6,87	3,31	0,00182
kwatery prywatna	N	36,36	36,71	31,15	23,08	0,75531
	S	42,77	45,70	42,49	15,70	0,00000
domek letniskowy	N	18,18	26,58	14,75	38,46	0,18226
	S	40,46	28,36	24,68	19,83	0,00022
pole campingowe	N	9,09	7,5	1,64	0,00	0,29297
	S	15,03	4,37	4,33	4,13	0,00000
pole namiotowe	N	27,27	6,33	4,92	7,69	0,06899
	S	24,86	10,41	3,31	4,13	0,00000
obiekt uzdrowiskowy	N	0,00	7,59	24,59	38,46	0,00221
	S	1,73	2,56	9,16	27,27	0,00000
nocleg u znajomych, rodziny	N	63,64	49,37	32,79	23,08	0,04799
	S	36,99	21,12	25,19	31,40	0,00010
inne	N	0,00	3,80	1,64	0,00	0,71103
	S	0,58	0,75	1,78	5,79	0,00028

Tabela 20. Najczęściej wykorzystywany rodzaj zakwaterowania podczas urlopowych wyjazdów turystycznych a wykształcenie respondentów

Rodzaj zakwaterowania	N/S	Wykształcenie					p
		% wskazań					
		podstawowe	zawodowe	średnie	licencjackie	wyższe	
hotel	N	0,00	18,60	26,53	33,33	25,00	0,52633
	S	10,26	14,71	23,54	24,58	40,92	0,00000
pensjonat	N	16,67	18,60	40,82	66,67	37,50	0,02601
	S	33,33	27,06	37,73	43,22	45,52	0,00079
schronisko	N	16,67	13,95	26,53	33,33	18,75	0,45078
	S	2,56	8,24	9,52	14,41	6,39	0,04224
kwatery prywatna	N	16,67	34,88	24,49	66,67	50,00	0,19301
	S	20,51	32,94	43,74	48,31	43,73	0,00269
domek letniskowy	N	33,33	18,60	22,45	33,33	43,75	0,25257
	S	28,21	27,06	30,38	35,59	22,76	0,03374
pole campingowe	N	0,00	2,33	10,20	0,00	0,00	0,20014
	S	15,38	4,12	7,01	6,78	3,07	0,00510
pole namiotowe	N	16,67	4,65	14,29	0,00	0,00	0,16319
	S	17,95	7,65	12,35	14,41	4,60	0,00013
uzdrowisko	N	16,67	19,77	14,29	0,00	6,25	0,61285
	S	10,26	12,35	6,18	2,54	5,12	0,00479
nocleg u znajomych, rodziny	N	50,00	43,0	34,69	66,67	50,00	0,65559
	S	41,03	28,24	25,38	25,42	20,20	0,02476
inne	N	0,00	1,16	4,08	0,00	6,25	0,68303
	S	5,13	4,71	0,83	0,00	1,28	0,00087

Tabela 21. Najczęściej wykorzystywany rodzaj zakwaterowania podczas urlopowych wyjazdów turystycznych a dochody respondentów

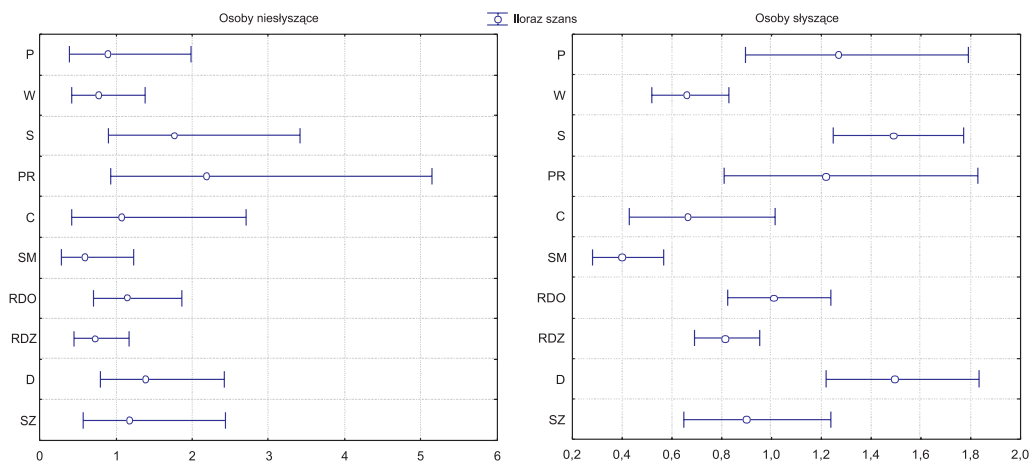
Rodzaj zakwaterowania	N/S	Dochód					p
		% wskazań					
		<500	500–100	1000–1500	1500–2000	>2000 PLN	
hotel	N	16,67	19,10	22,22	44,44	33,33	0,44268
	S	12,26	14,16	30,77	41,71	57,69	00,0000
pensjonat	N	20,83	26,97	36,11	22,22	33,33	0,73083
	S	30,32	34,12	43,50	44,39	49,23	0,00037
schronisko	N	25,00	19,10	13,89	22,22	33,33	0,80681
	S	10,97	9,44	8,49	8,02	5,38	0,51903
kwatery prywatna	N	25,00	35,96	30,56	44,44	33,33	0,80120
	S	36,13	39,48	41,38	47,59	43,85	0,21892
domek letniskowy	N	29,17	17,98	22,22	22,22	66,67	0,27881
	S	29,68	31,12	26,26	24,06	26,15	0,32233
pole campingowe	N	8,33	3,37	5,56	11,11	0,00	0,74333
	S	7,74	6,01	4,51	6,42	5,38	0,65632
pole namiotowe	N	4,17	11,24	0,00	11,11	0,00	0,23647
	S	14,84	11,37	8,49	7,49	4,62	0,02025
uzdrowisko	N	8,33	19,10	13,89	11,11	0,00	0,63171
	S	7,74	6,87	6,63	4,28	8,46	0,60997
nocleg u znajomych, rodziny	N	33,33	42,70	44,44	55,56	33,33	0,80676
	S	35,48	29,18	24,40	16,58	14,62	0,00001
inne	N	0,00	3,37	2,78	0,00	0,00	0,87503
	S	1,29	1,50%	1,59	2,14	0,77	0,90427

Załącznik 6.3.3. Wyjazdy turystyczne urlopowe oraz turystyczne – iloraz szans (komentarz w rozdz. 6.3.)

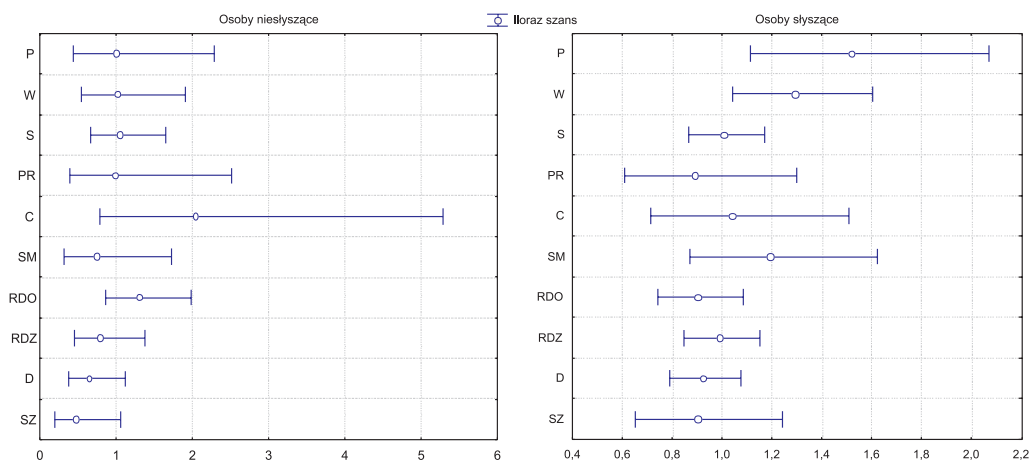
Objaśnienia symboli:

cecha	symbol
pleć	P
wiek	W
wykształcenie	S
aktywność zawodowa	PR
stan cywilny	C
sytuacja materialna	SM
liczba członków rodziny: dorośli	RDO
liczba członków rodziny: dzieci	RDZ
dochód	D
stan zdrowia	SZ

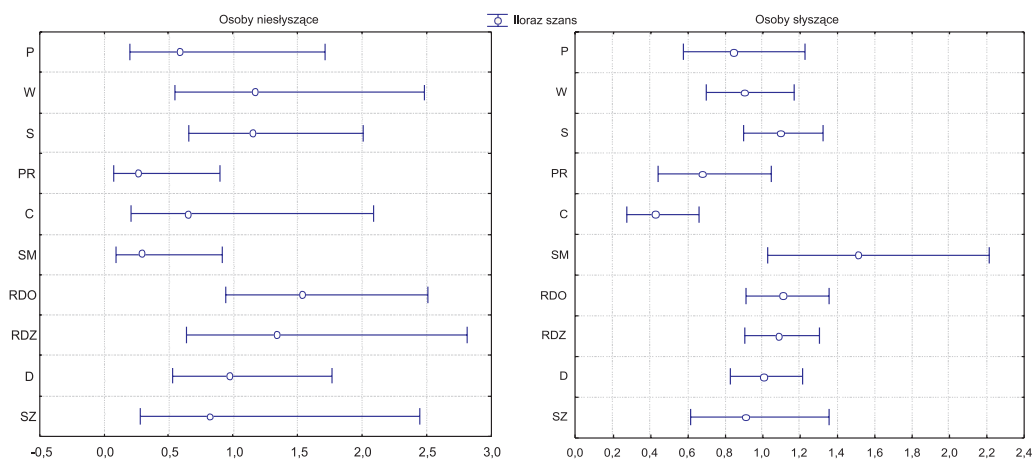
Ryc. 1. Aktywność turystyczna podczas urlopu – iloraz szans (odp., tak na pytanie: czy wyjeżdża Pan(i) podczas urlopu w celu wypoczynku?)

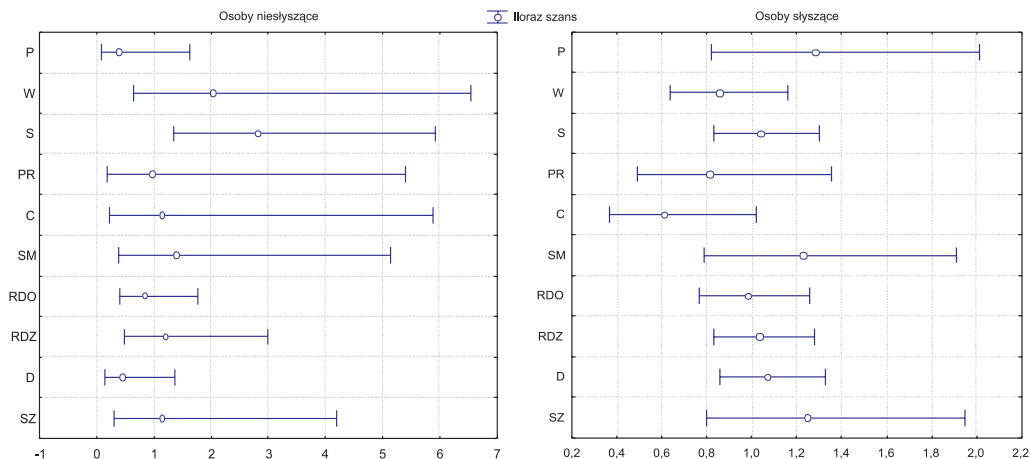
Ryc. 2. Kierunki wyjazdów turystycznych (do rodziny) – iloraz szans

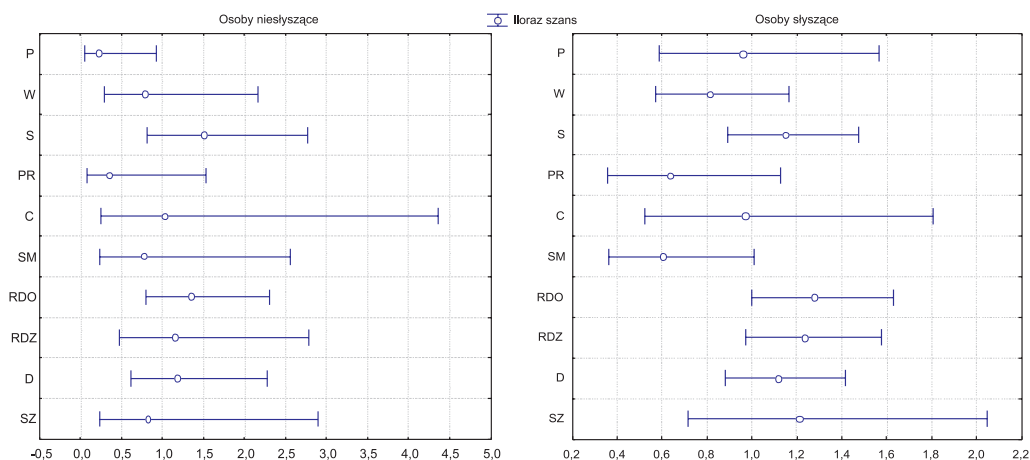
Ryc. 3. Kierunki wyjazdów turystycznych (do znajomych) – iloraz szans

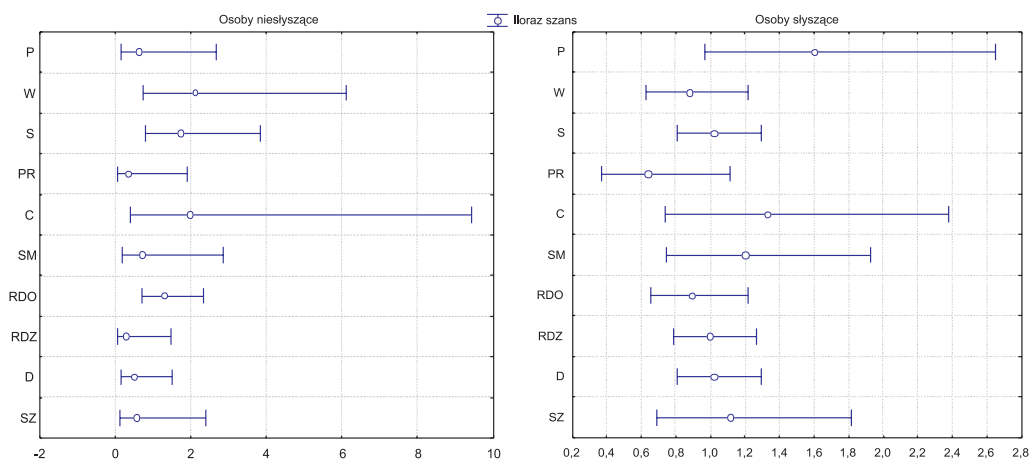
Ryc. 4. Kierunki wyjazdów turystycznych (za miasto) – iloraz szans

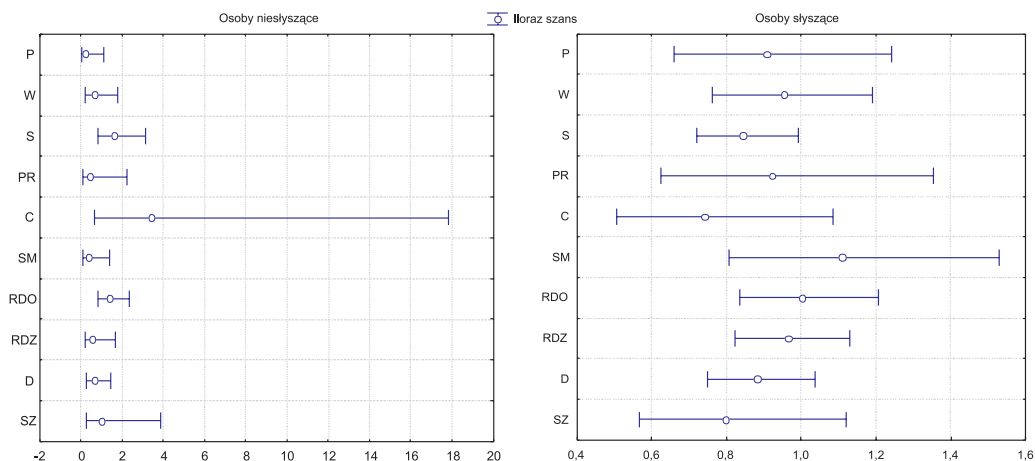
Ryc. 5. Kierunki wyjazdów turystycznych (do miasta) – iloraz szans

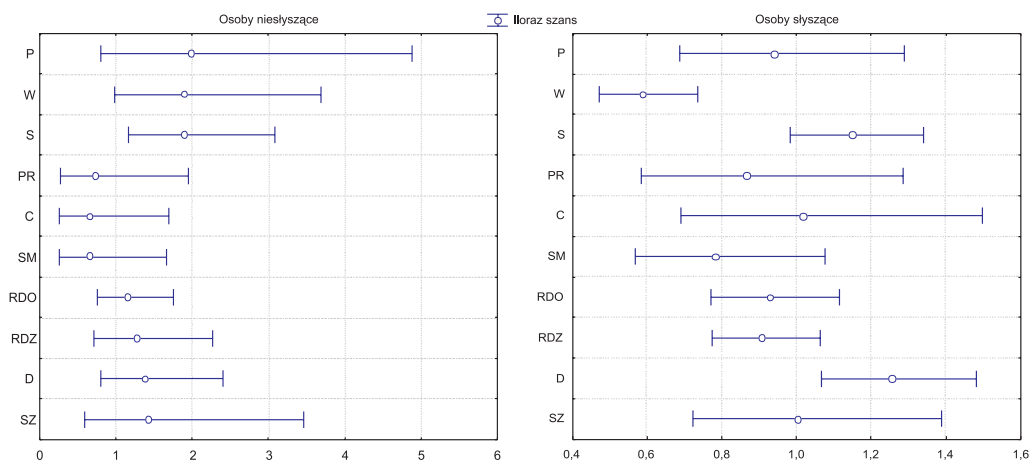
Ryc. 6. Kierunki wyjazdów turystycznych (do lasu) – iloraz szans

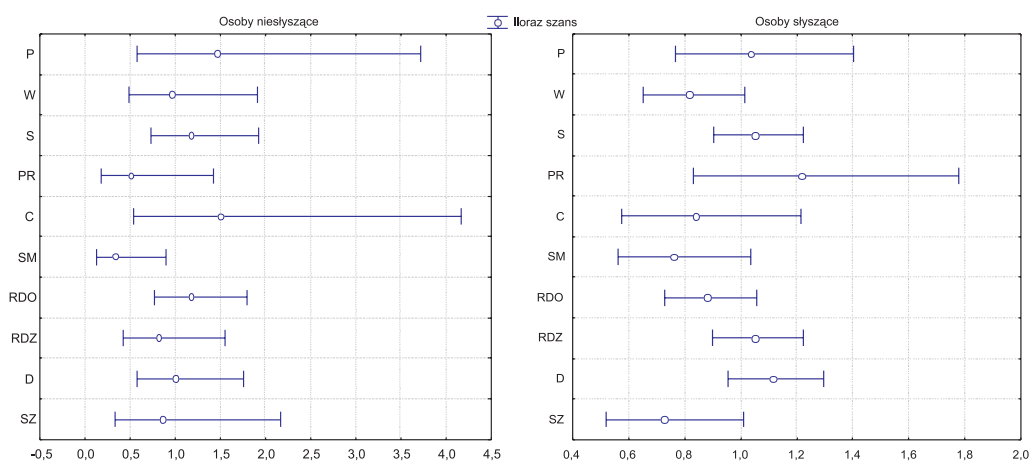
Ryc. 7. Kierunki wyjazdów turystycznych (nad jezioro) – iloraz szans

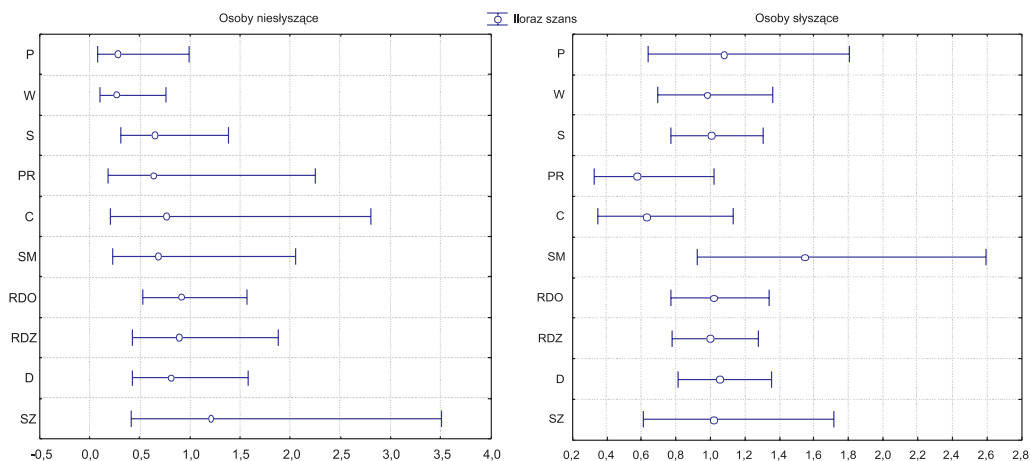
Ryc. 8. Kierunki wyjazdów turystycznych (nad morze) – iloraz szans

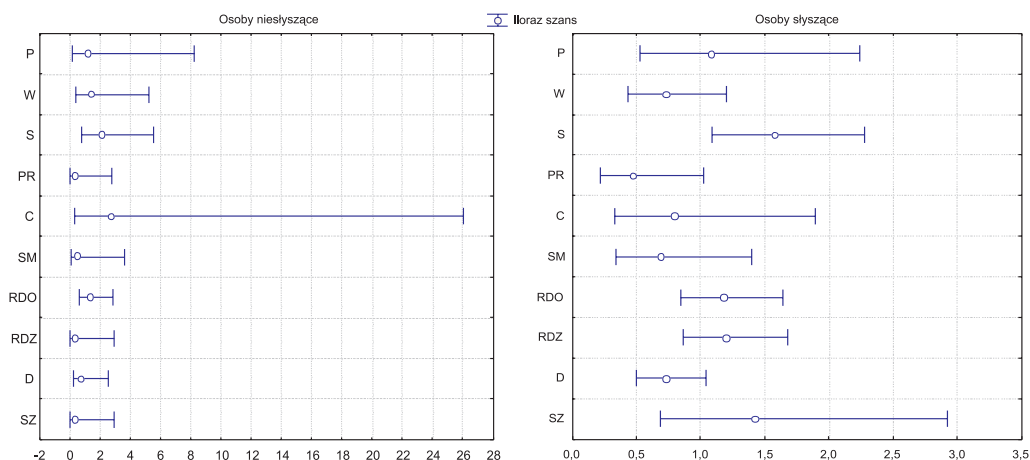
Ryc. 9. Kierunki wyjazdów turystycznych (w góry) – iloraz szans

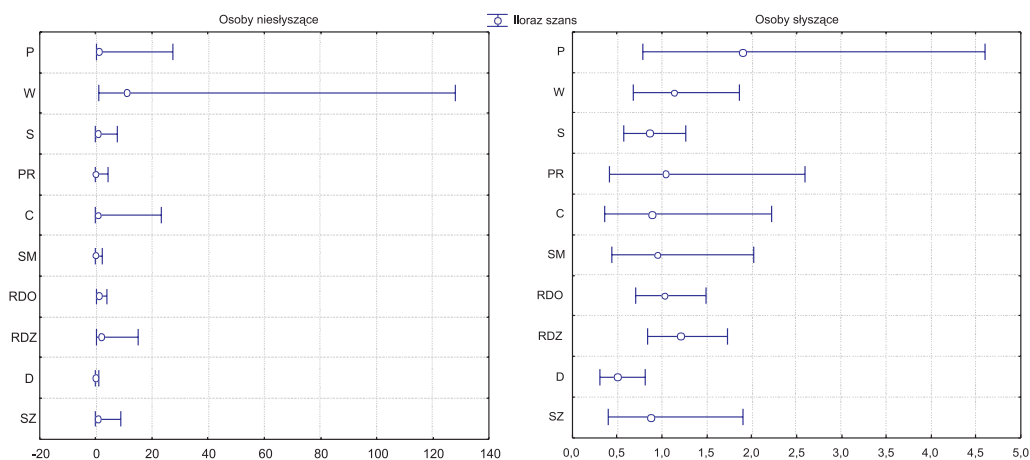
Ryc. 10. Kierunki wyjazdów turystycznych (na wieś) – iloraz szans

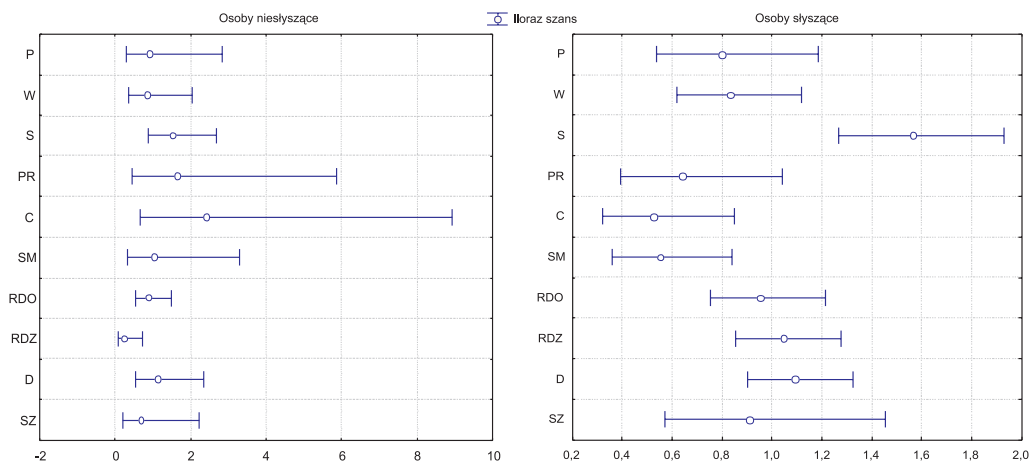
Ryc. 11. Kierunki wyjazdów turystycznych (do parku narodowego, rezerwatu przyrody) – iloraz szans

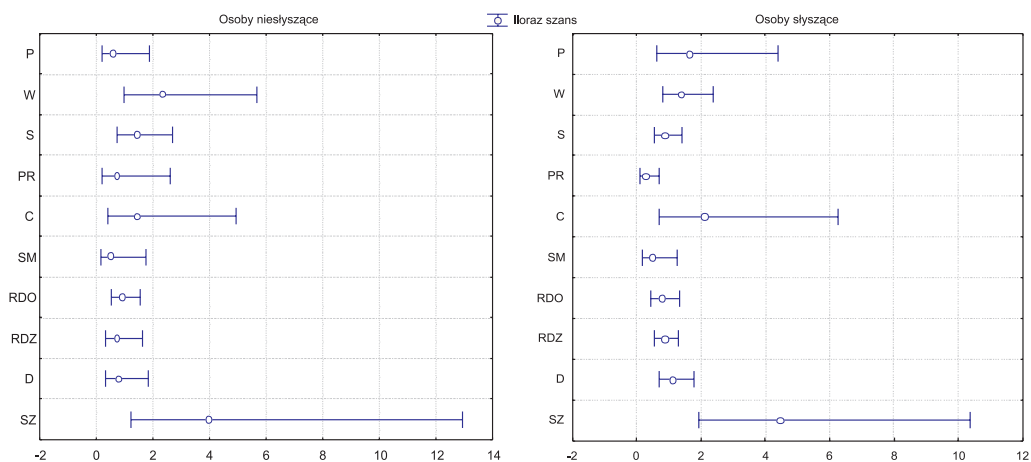
Ryc. 12. Kierunki wyjazdów turystycznych (do miejsc kultu religijnego) – iloraz szans

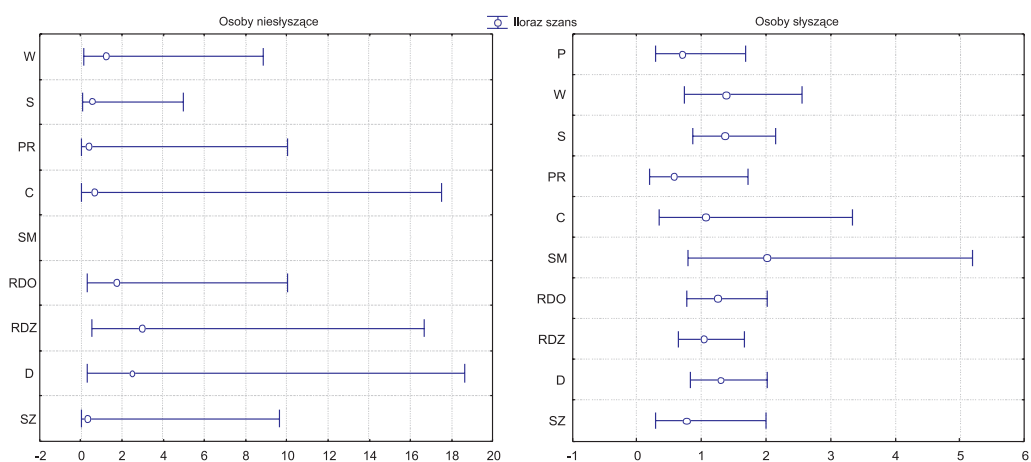
Ryc. 13. Kierunki wyjazdów turystycznych (za granicę) – iloraz szans

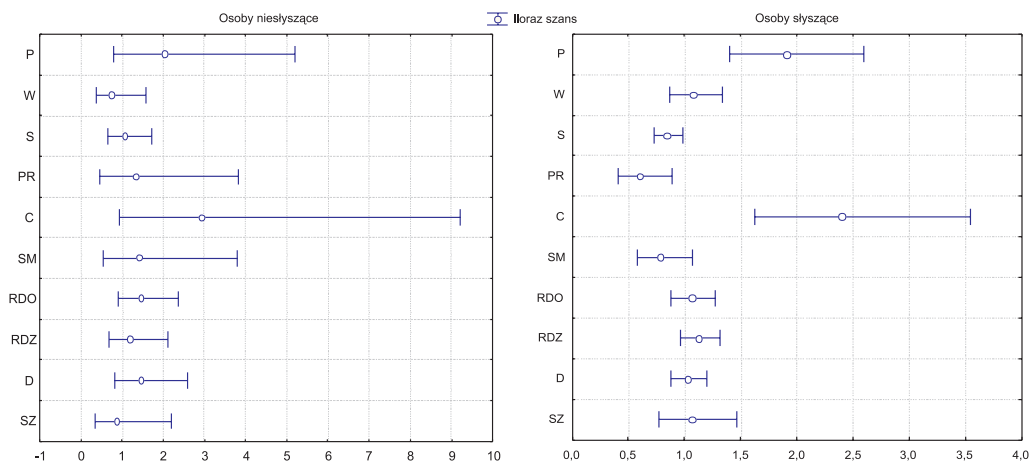
Ryc. 14. Kierunki wyjazdów turystycznych (do sanatorium) – iloraz szans

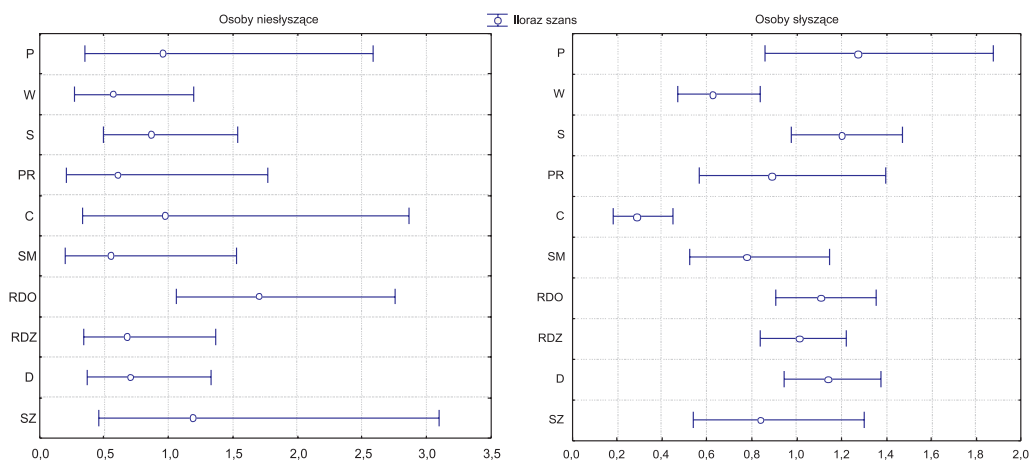
Ryc. 15. Kierunki wyjazdów turystycznych (inne) – iloraz szans

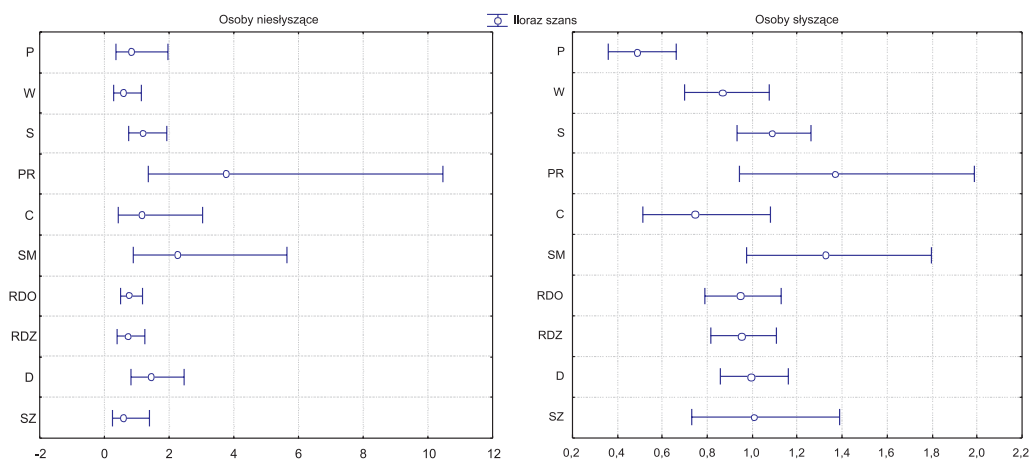
Ryc. 16. Organizator wyjazdu turystycznego (rodzina) – iloraz szans

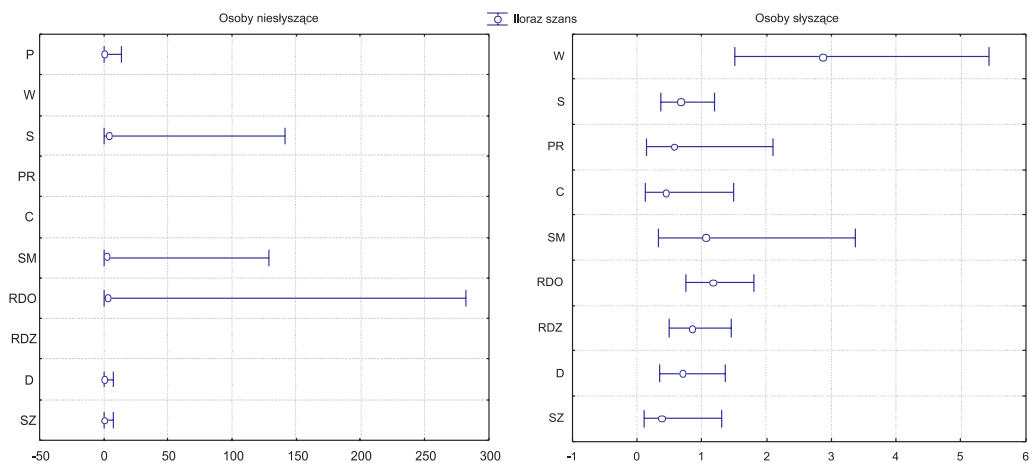
Ryc. 17. Organizator wyjazdu turystycznego (znajomi) – iloraz szans

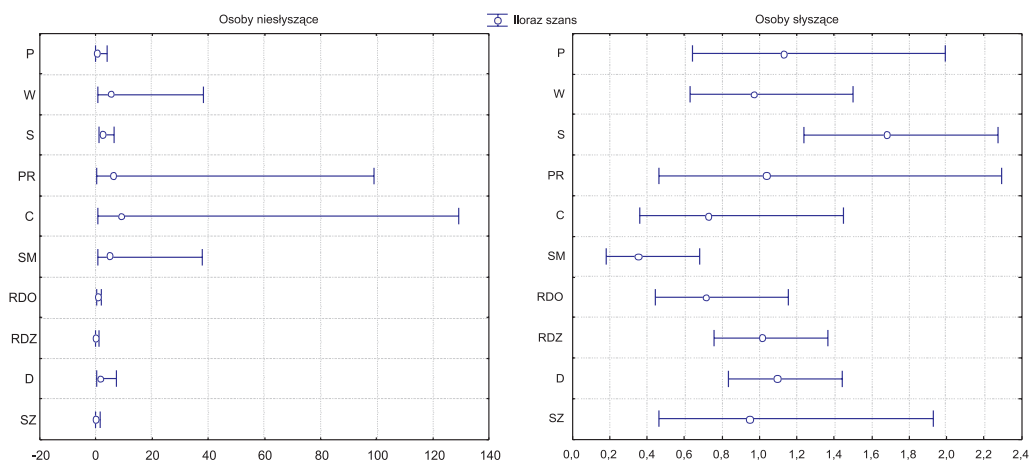
Ryc. 18. Organizator wyjazdu turystycznego (indywidualnie) – iloraz szans

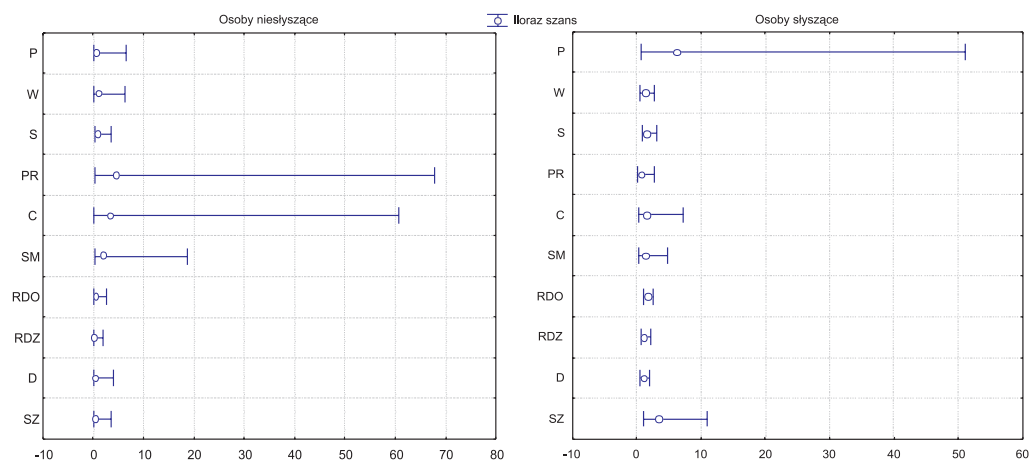
Ryc. 19. Organizator wyjazdu turystycznego (kościół) – iloraz szans

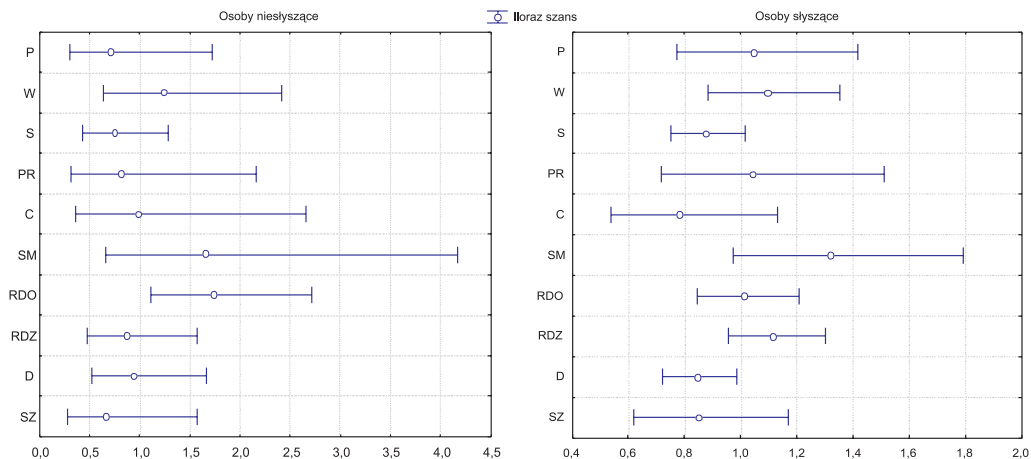
Ryc. 20. Organizator wyjazdu turystycznego (biuro podróży) – iloraz szans

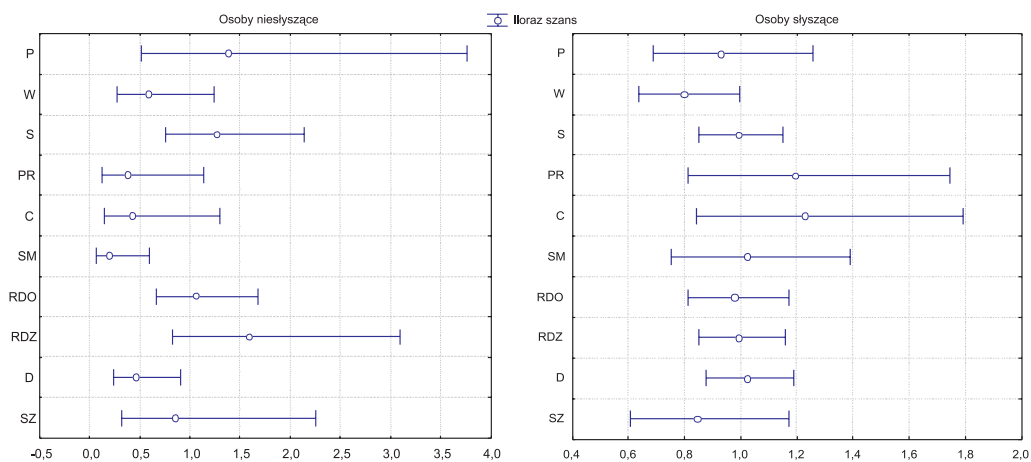
Ryc. 21. Organizator wyjazdu turystycznego (inne) – iloraz szans

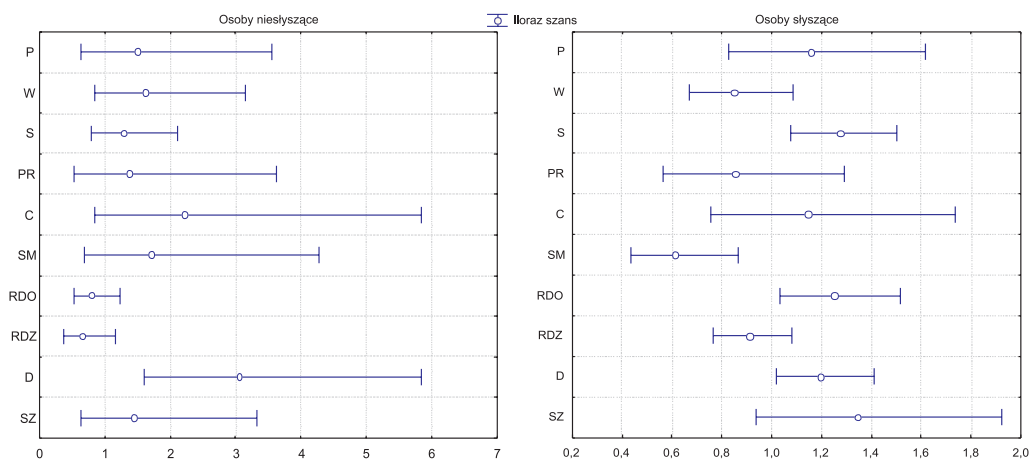
Ryc. 22. Czas trwania wyjazdu turystycznego (kilka dni) – iloraz szans

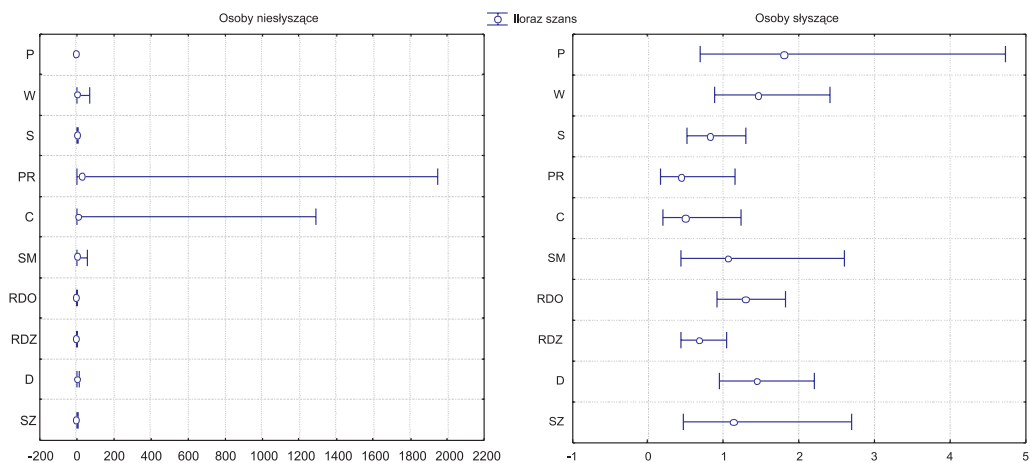
Ryc. 23. Czas trwania wyjazdu turystycznego (tydzień) – iloraz szans

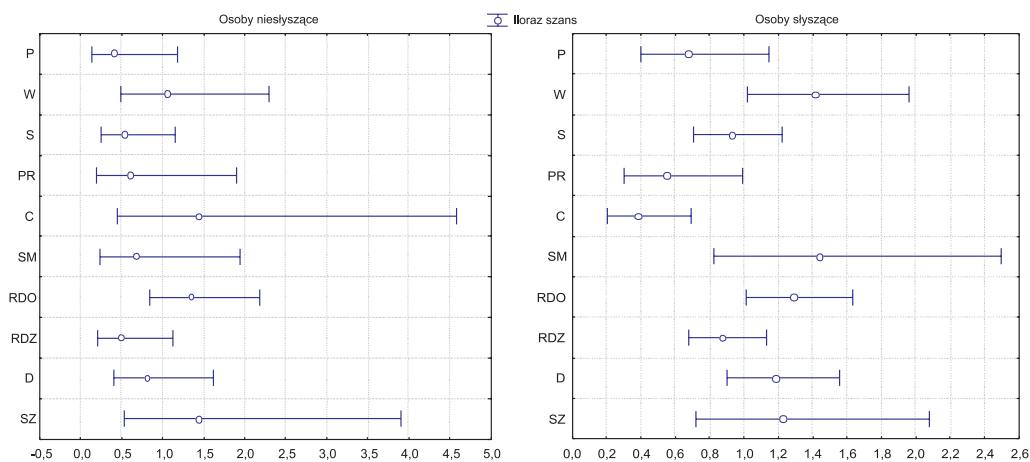
Ryc. 24. Czas trwania wyjazdu turystycznego (dwa tygodnie) – iloraz szans

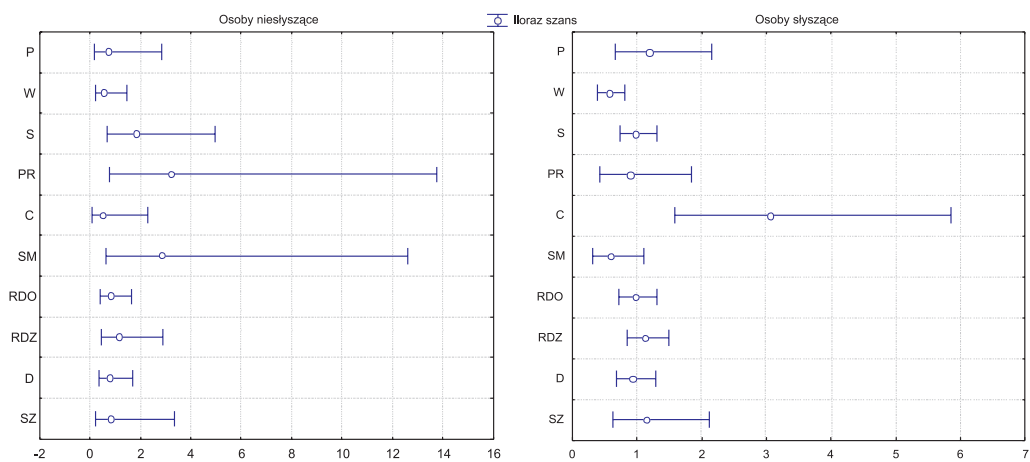
Ryc. 25. Czas trwania wyjazdu turystycznego (miesiąc) – iloraz szans

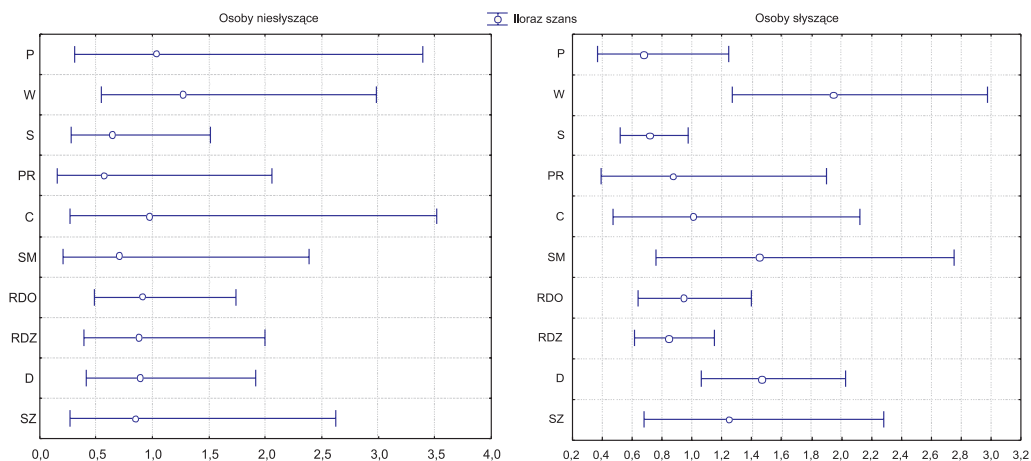
Ryc. 26. Preferowana pora roku wyjazdów turystycznych (wiosna) – iloraz szans

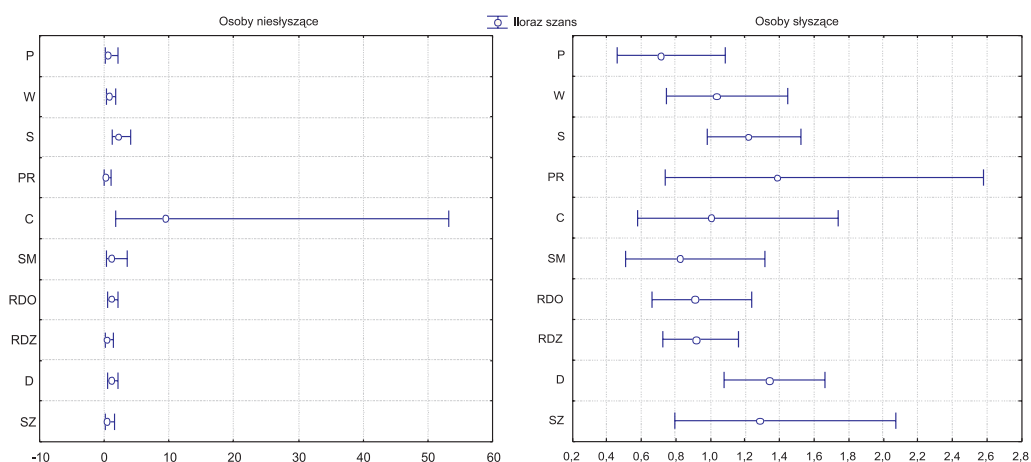
Ryc. 27. Preferowana pora roku wyjazdów turystycznych (lato) – iloraz szans

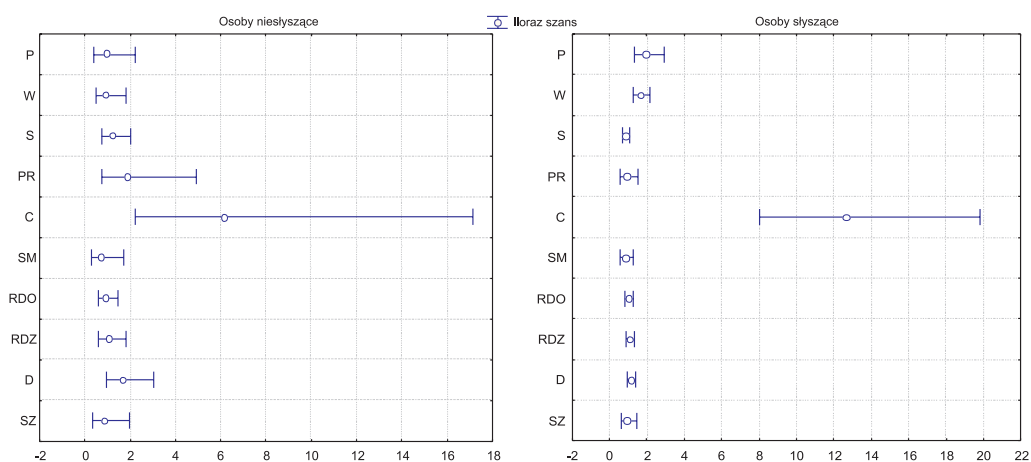
Ryc. 28. Preferowana pora roku wyjazdów turystycznych (jesień) – iloraz szans

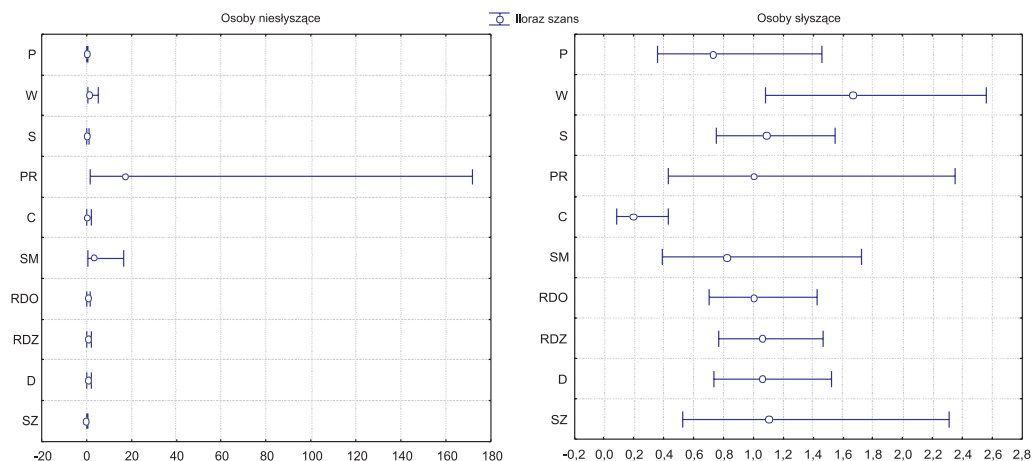
Ryc. 29. Preferowana pora roku wyjazdów turystycznych (zima) – iloraz szans

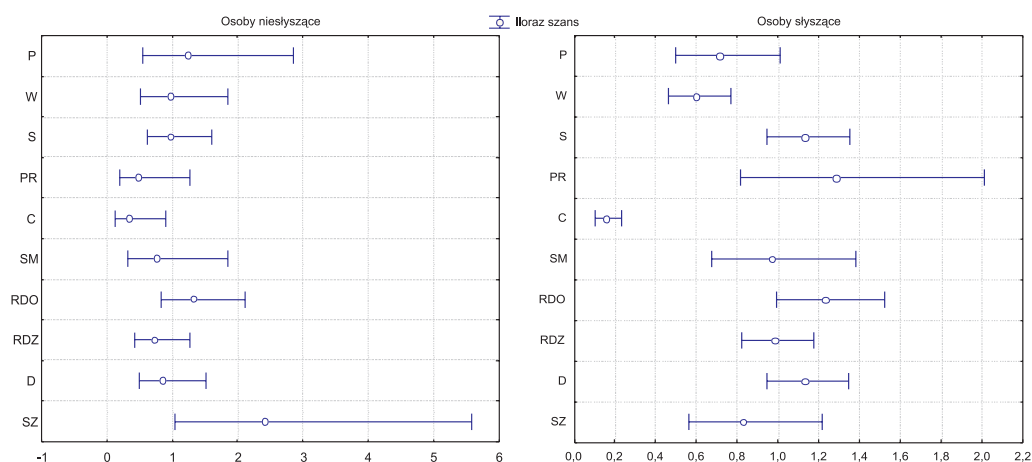
Ryc. 30. Towarzystwo podczas podróży turystycznej (rodzina) – iloraz szans

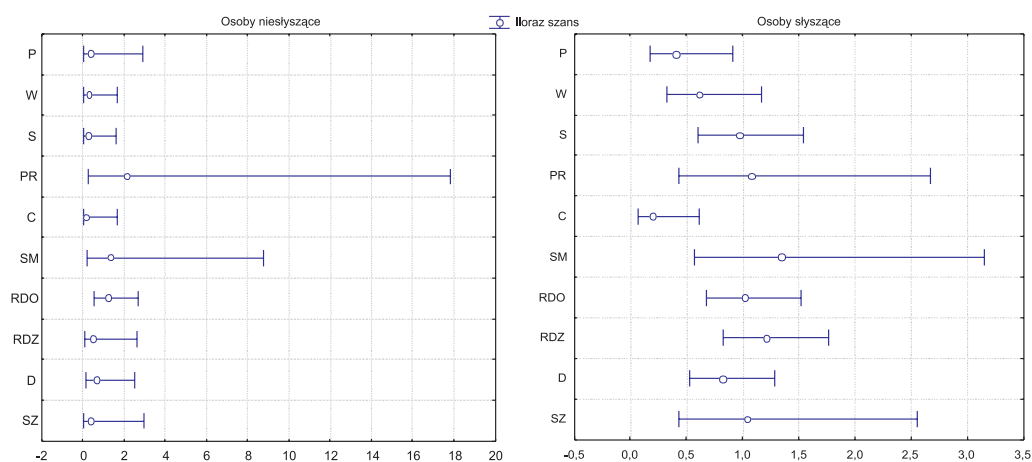
Ryc. 31. Towarzystwo podczas podróży turystycznej (wyjazdy samotne) – iloraz szans

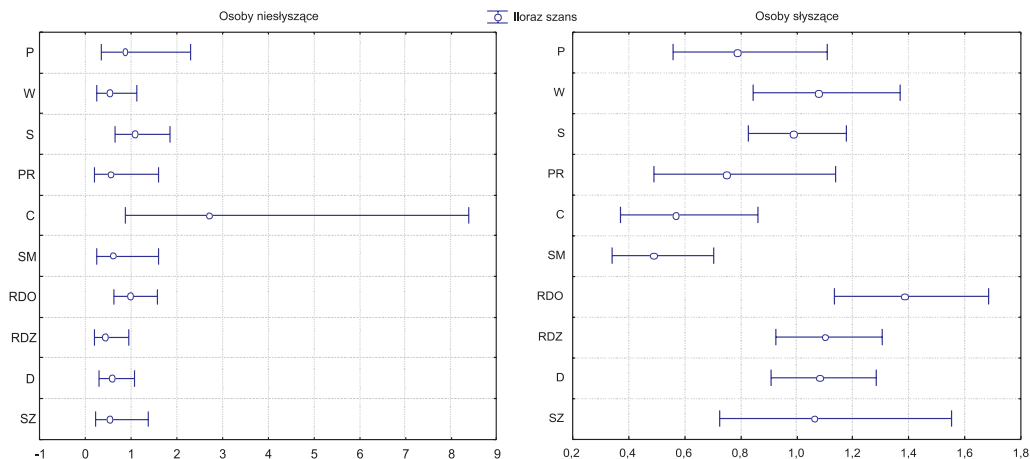
Ryc. 32. Towarzystwo podczas podróży turystycznej (znajomi) – iloraz szans

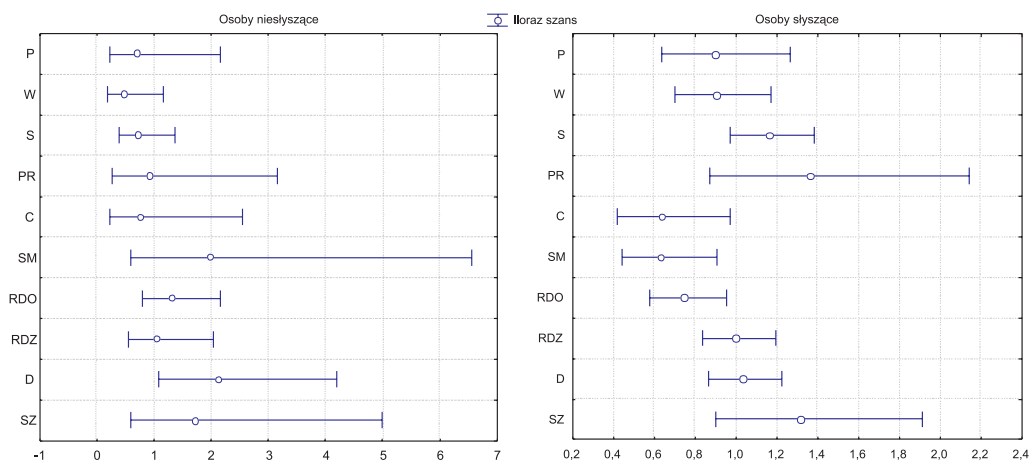
Ryc. 33. Towarzystwo podczas podróży turystycznej (inne) – iloraz szans

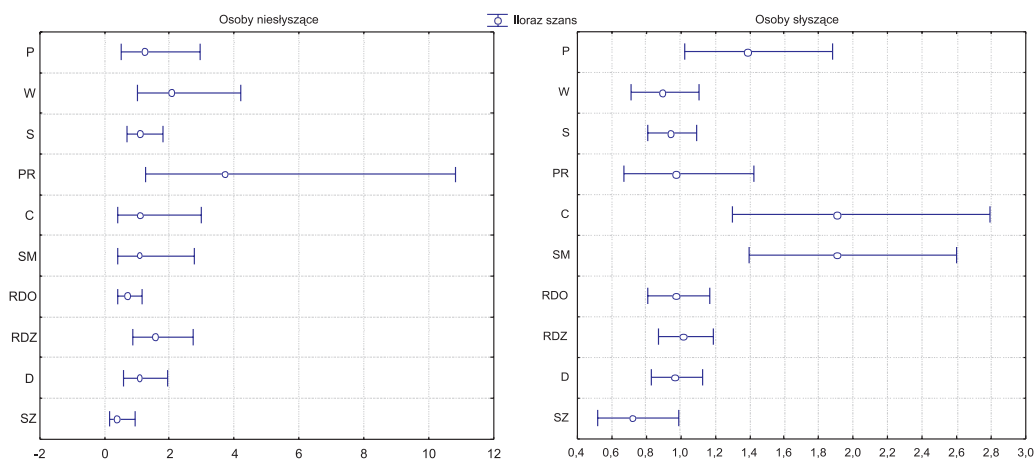
Ryc. 34. Częstotliwość turystycznych wyjazdów urlopowych lub wakacyjnych (kilka razy na rok) – iloraz szans

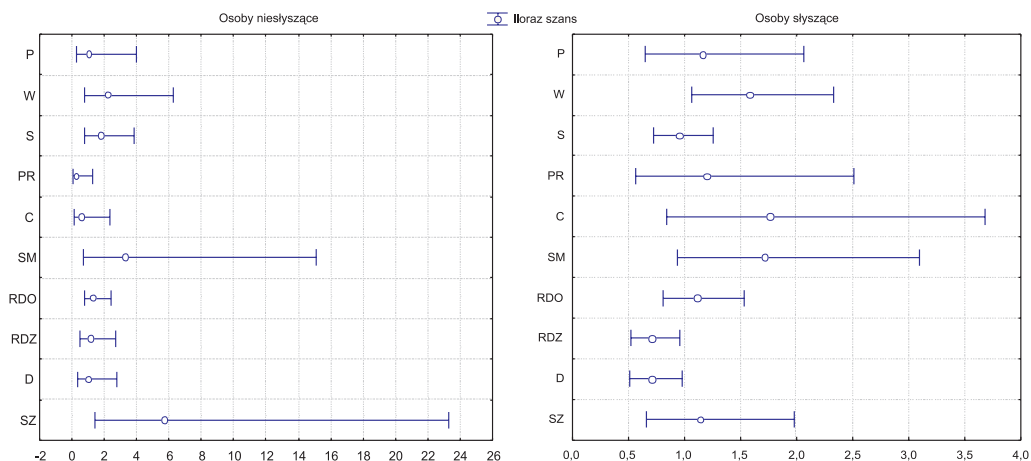
Ryc. 35. Częstotliwość turystycznych wyjazdów urlopowych lub wakacyjnych (dwa razy w roku) – iloraz szans

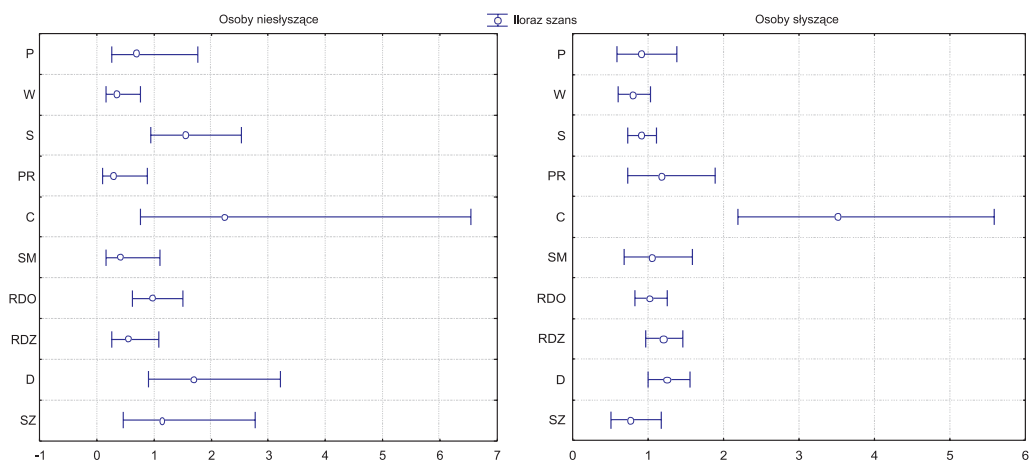
Ryc. 36. Częstotliwość turystycznych wyjazdów urlopowych lub wakacyjnych (co roku) – iloraz szans

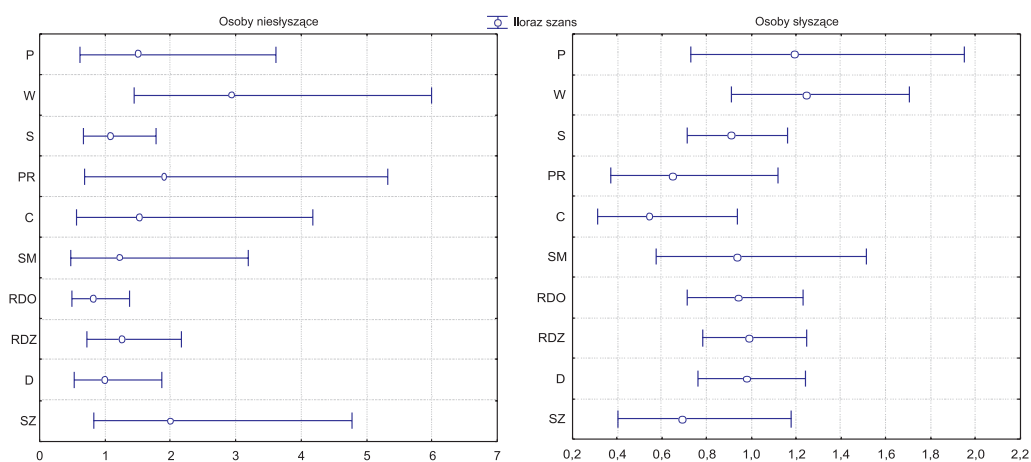
Ryc. 37. Częstotliwość turystycznych wyjazdów urlopowych lub wakacyjnych (raz na kilka lat) – iloraz szans

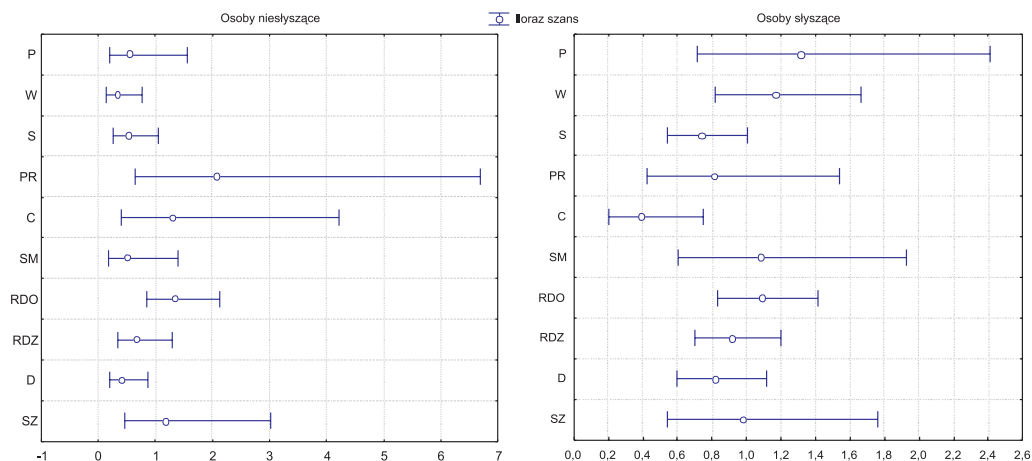
Ryc. 38. Środek transportu wykorzystywany podczas podróży turystycznych (samochód) – iloraz szans

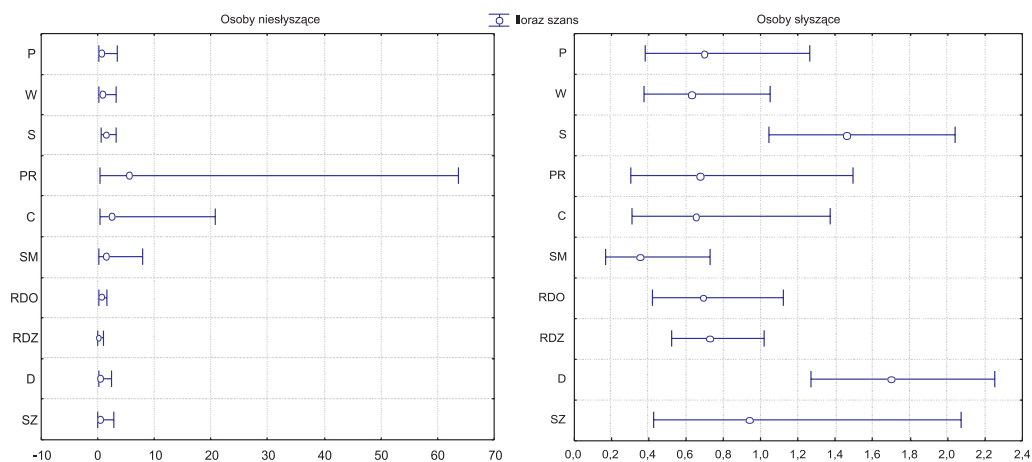
Ryc. 39. Środek transportu wykorzystywany podczas podróży turystycznych (autokar) – iloraz szans

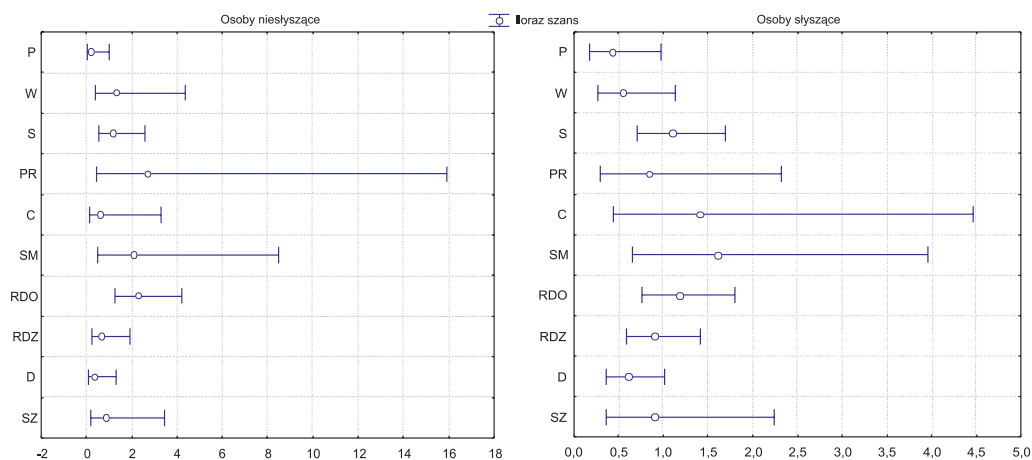
Ryc. 40. Środek transportu wykorzystywany podczas podróży turystycznych (PKS) – iloraz szans

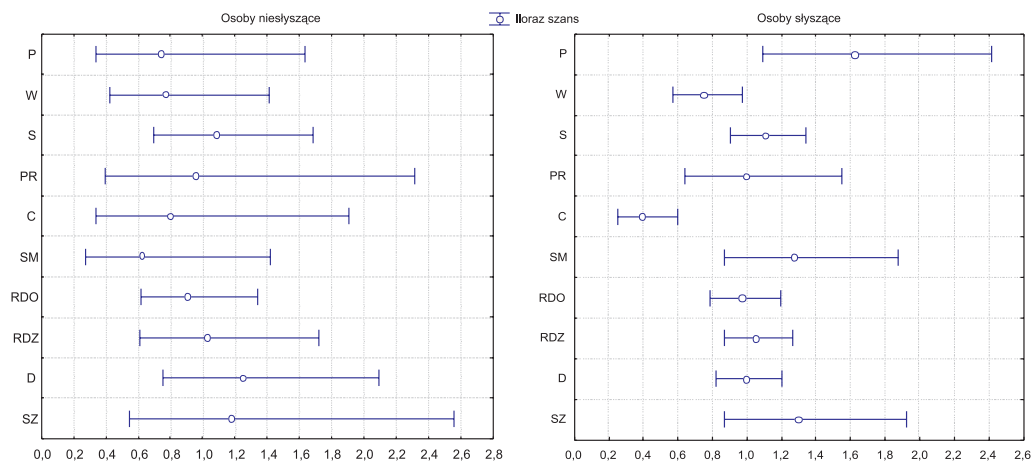
Ryc. 41. Środek transportu wykorzystywany podczas podróży turystycznych (samolot) – iloraz szans

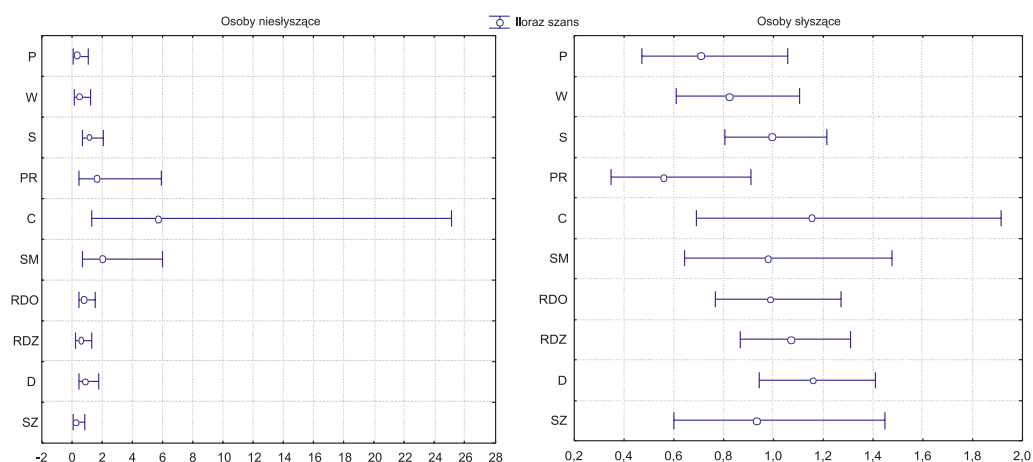
Ryc. 42. Środek transportu wykorzystywany podczas podróży turystycznych (rower) – iloraz szans

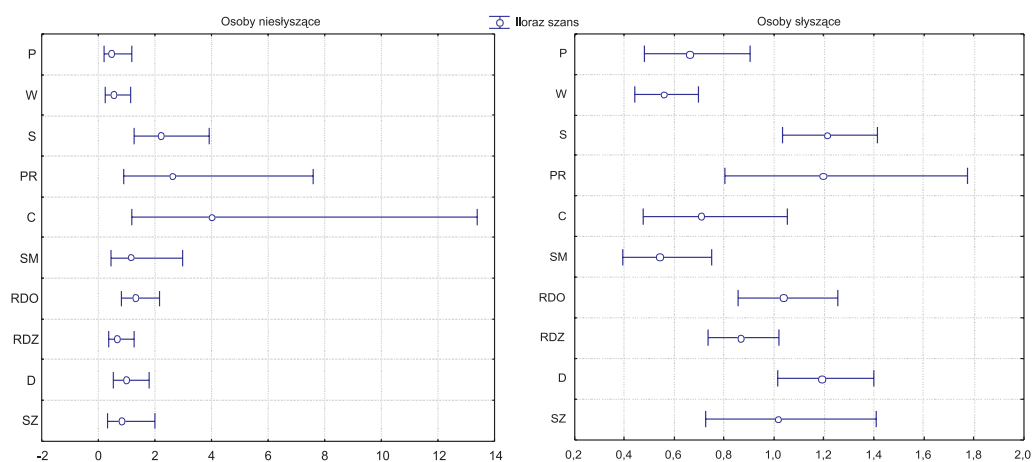
Ryc. 43. Środek transportu wykorzystywany podczas podróży turystycznych (pociąg) – iloraz szans

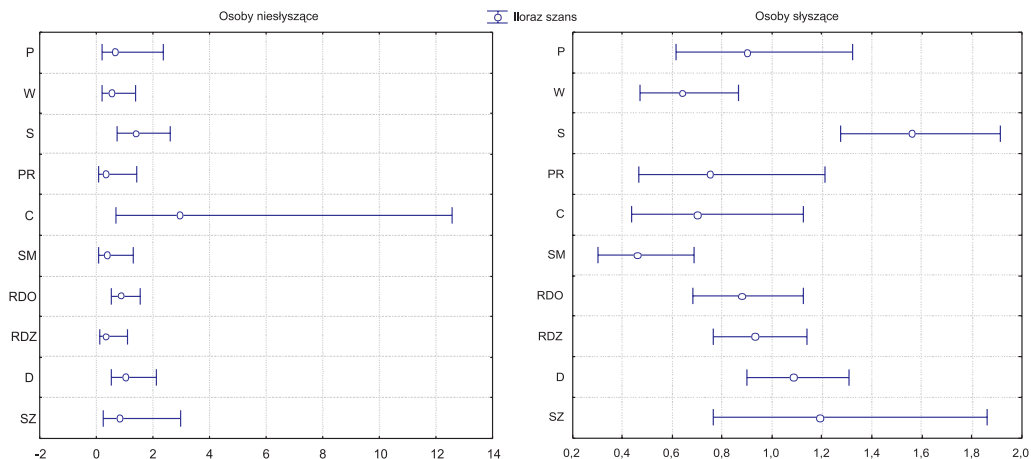
Ryc. 44. Źródła informacji na temat możliwości wyjazdów turystycznych (gazety) – iloraz szans

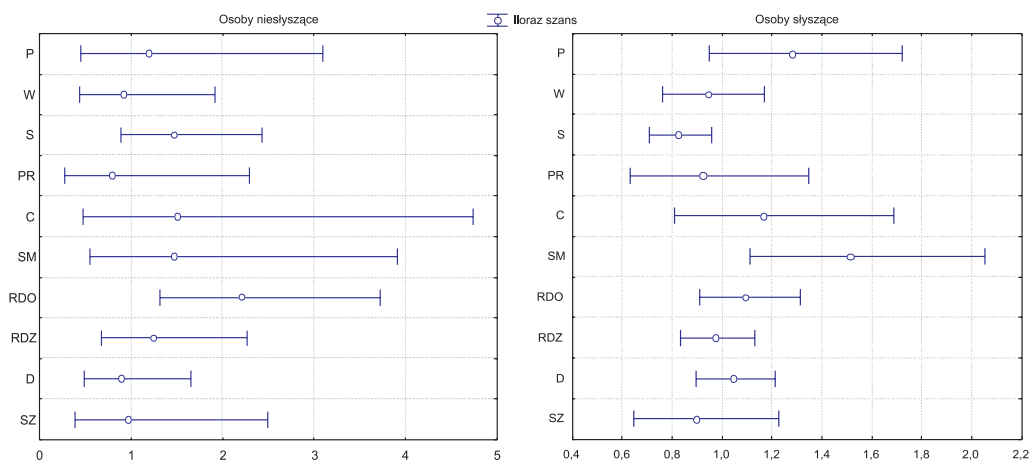
Ryc. 45. Źródła informacji na temat możliwości wyjazdów turystycznych (Internet) – iloraz szans

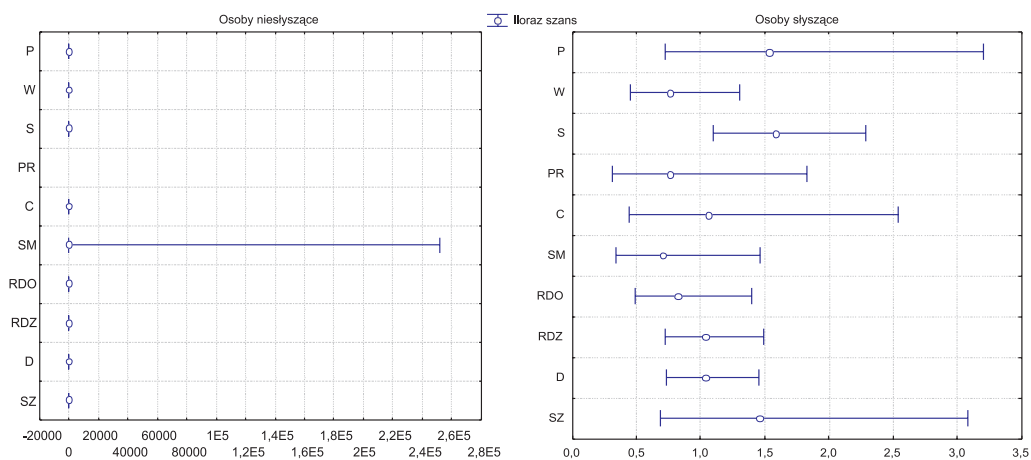
Ryc. 46. Źródła informacji na temat możliwości wyjazdów turystycznych (biura podróży) – iloraz szans

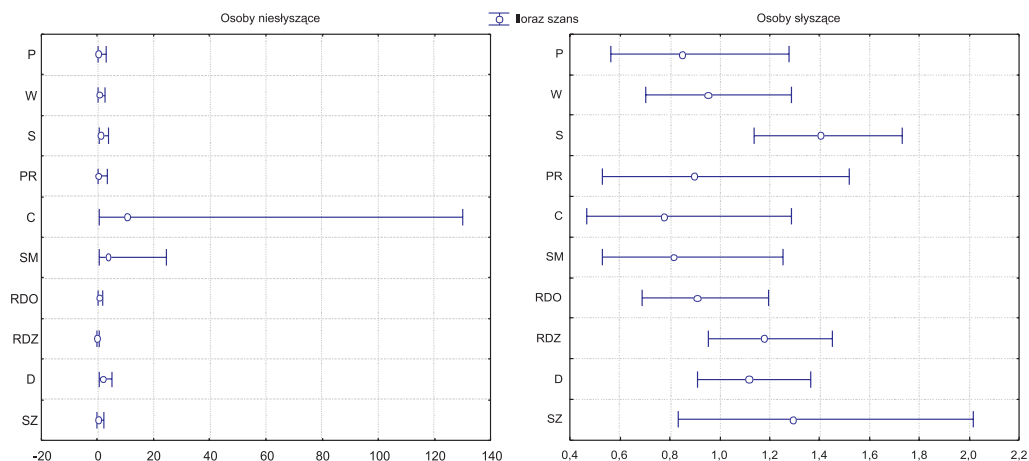
Ryc. 47. Źródła informacji na temat możliwości wyjazdów turystycznych (opinie rodziny, znajomych) – iloraz szans

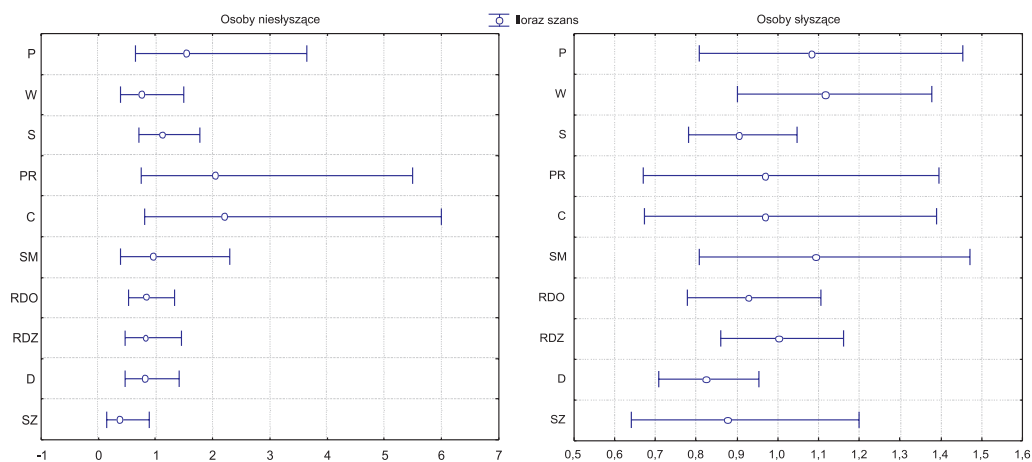
Ryc. 48. Źródła informacji na temat możliwości wyjazdów turystycznych (punkty Informacji Turystycznej) – iloraz szans

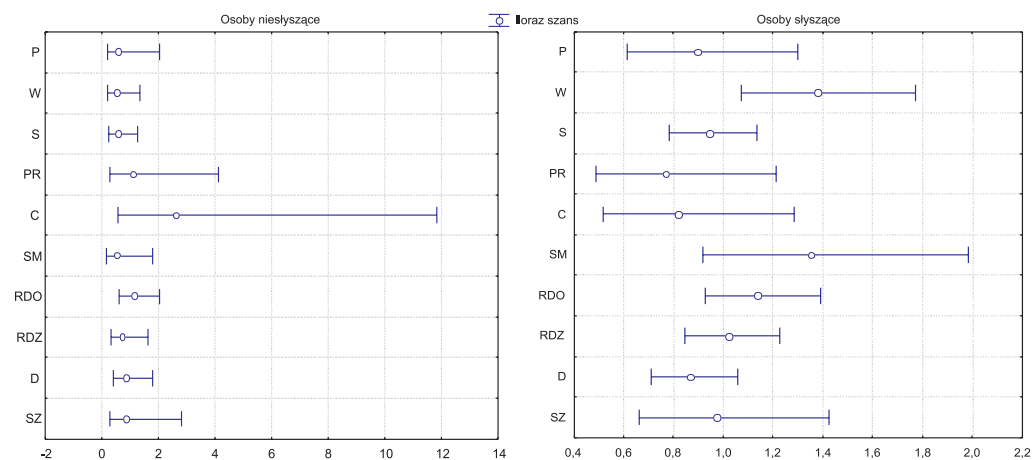
Ryc. 49. Źródła informacji na temat możliwości wyjazdów turystycznych (przewodniki turystyczne) – iloraz szans

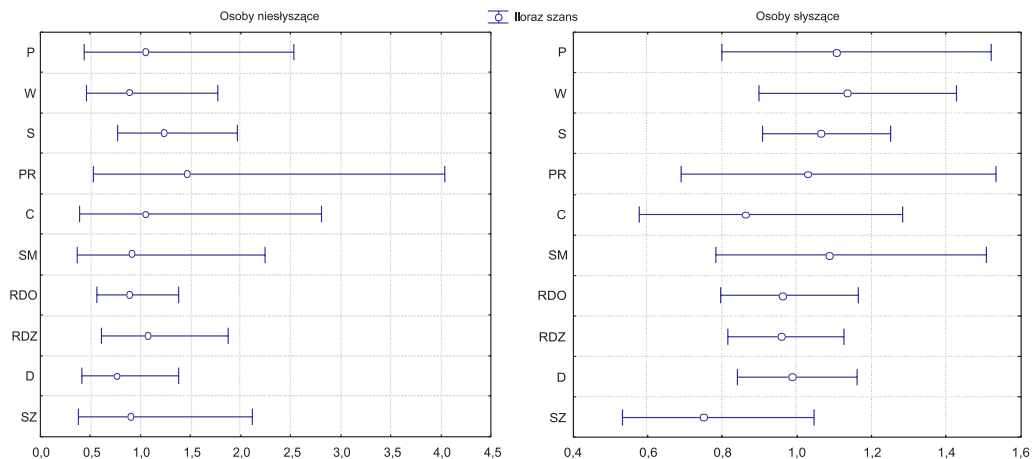
Ryc. 50. Czynniki decydujące o wyborze miejsca wypoczynku (łatwy dojazd) – iloraz szans

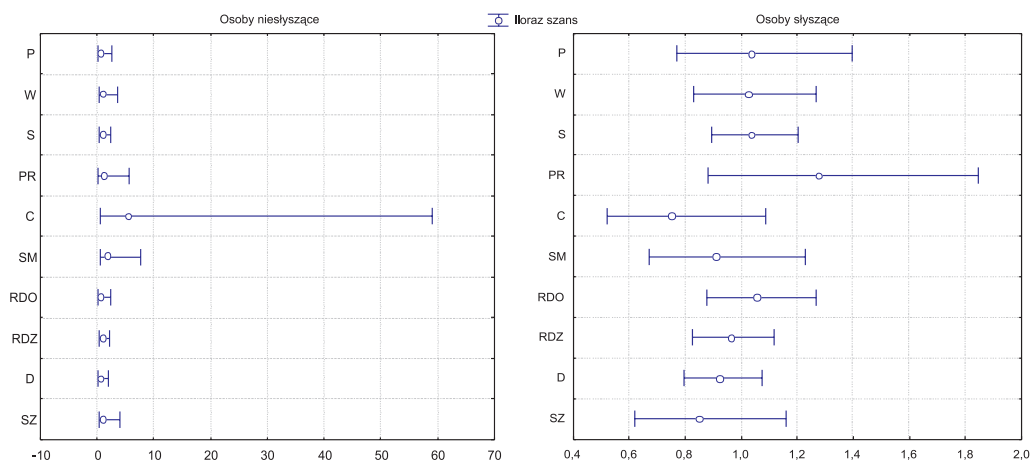
Ryc. 51. Czynniki decydujące o wyborze miejsca wypoczynku (bliskość miejsca zamieszkania) – iloraz szans

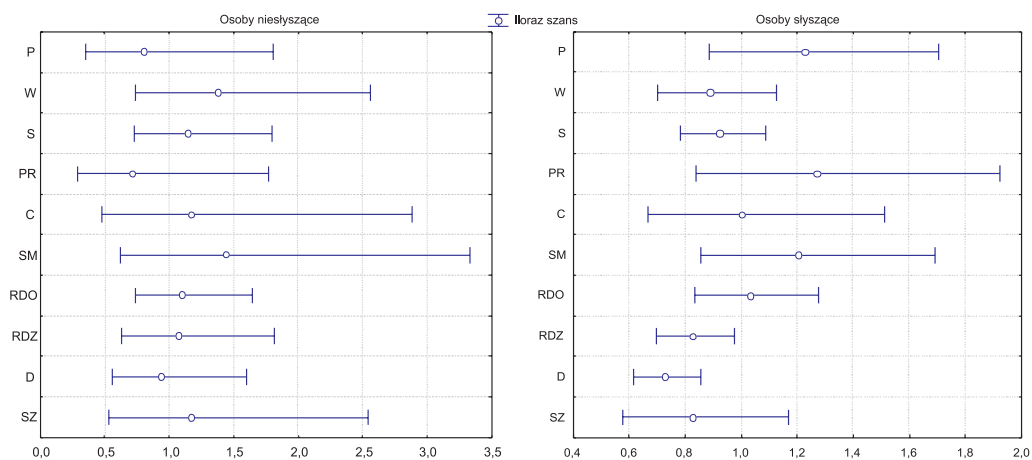
Ryc. 52. Czynniki decydujące o wyborze miejsca wypoczynku (ładny krajobraz) – iloraz szans

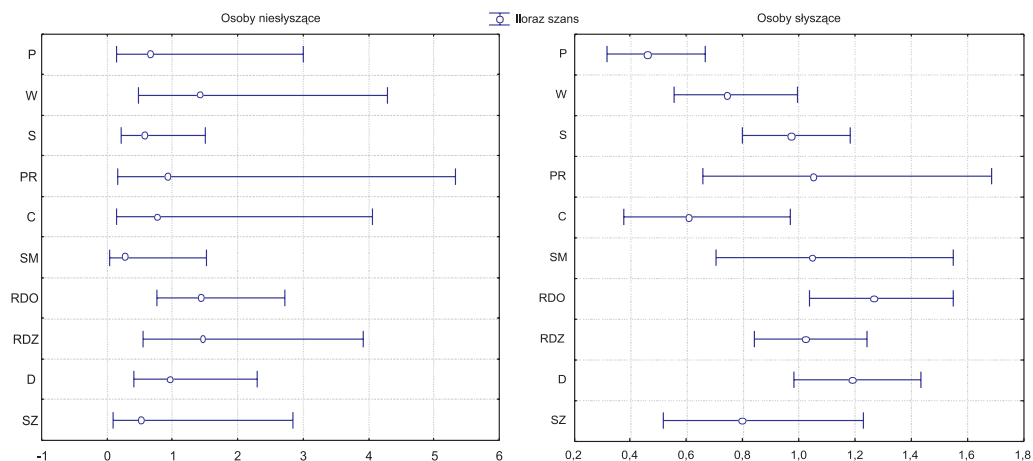
Ryc. 53. Czynniki decydujące o wyborze miejsca wypoczynku (odmienność w stosunku do miejsca zamieszkania) – iloraz szans

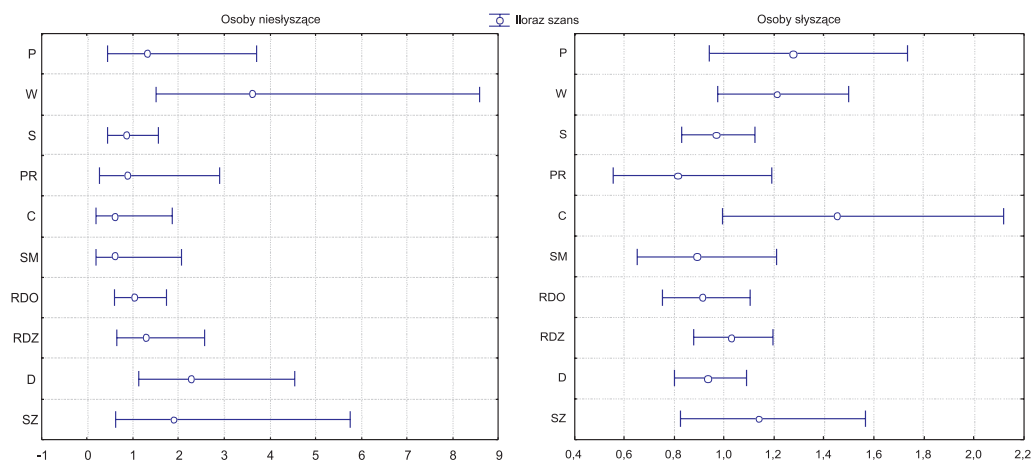
Ryc. 54. Czynniki decydujące o wyborze miejsca wypoczynku (cena pobytu) – iloraz szans

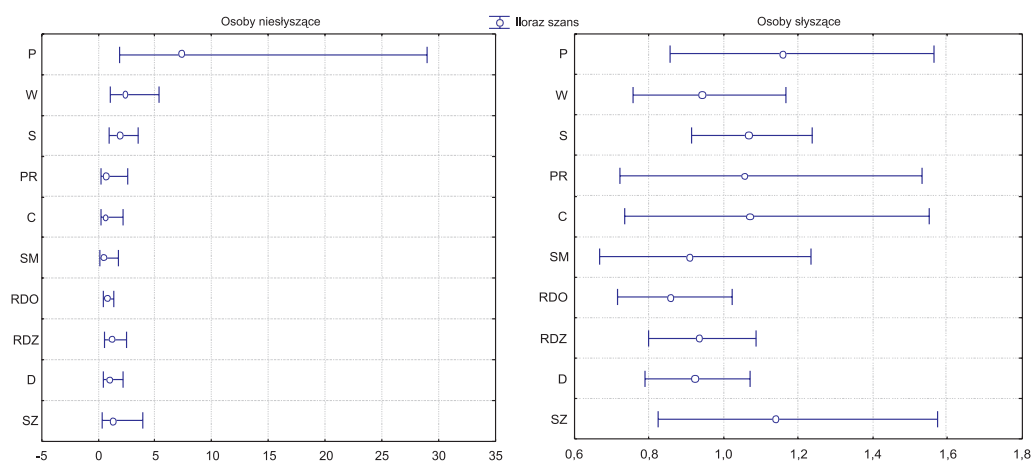
Ryc. 55. Czynniki decydujące o wyborze miejsca wypoczynku (udział w imprezach sportowych) – iloraz szans

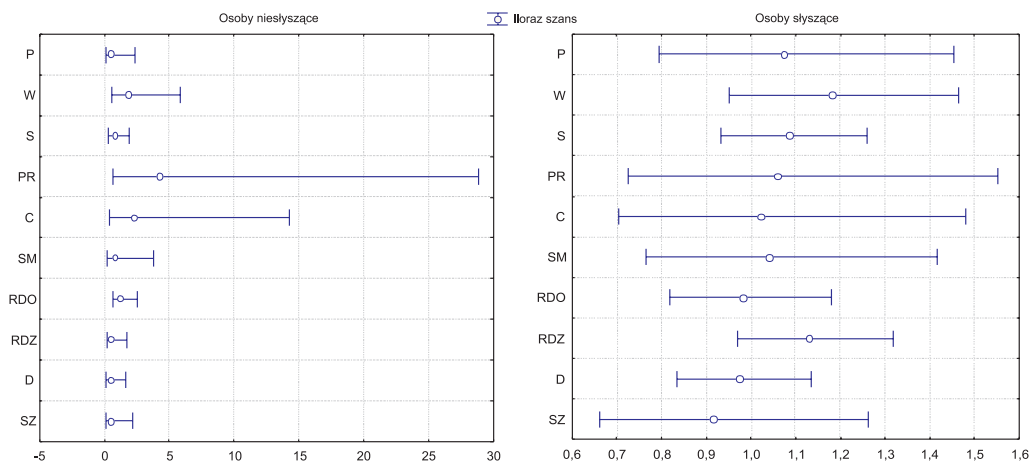
Ryc. 56. Czynniki decydujące o wyborze miejsca wypoczynku (poprawa zdrowia, rehabilitacja) – iloraz szans

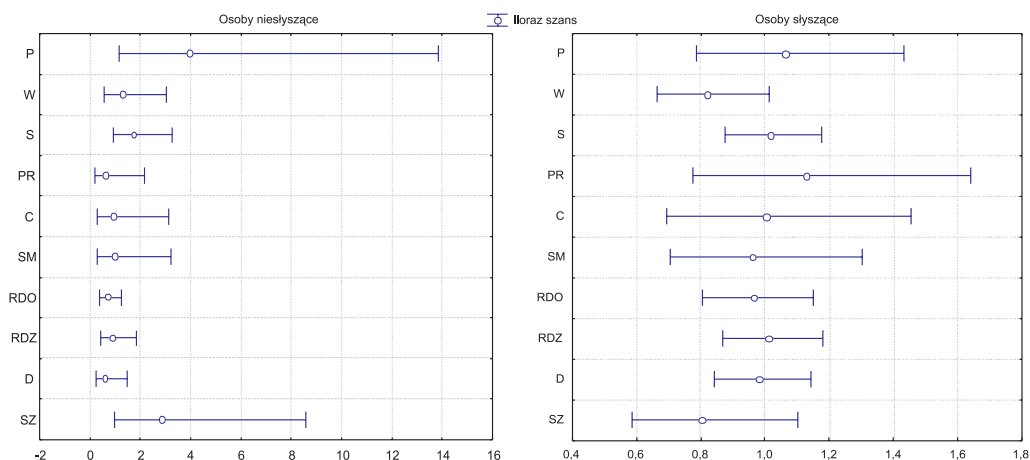
Ryc. 57. Czynniki decydujące o wyborze miejsca wypoczynku (atrakcyjne środowisko przyrodnicze) – iloraz szans

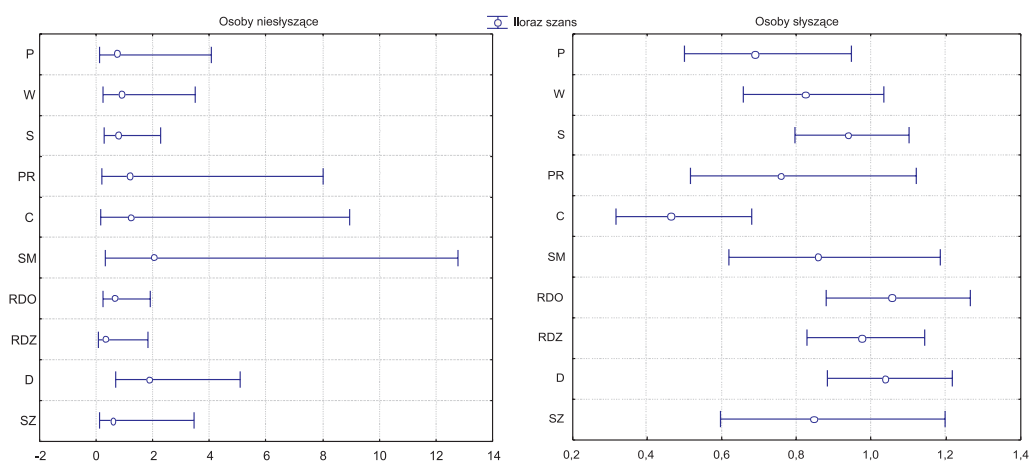
Ryc. 58. Czynniki decydujące o wyborze miejsca wypoczynku (dziedzictwo historyczne i kulturowe) – iloraz szans

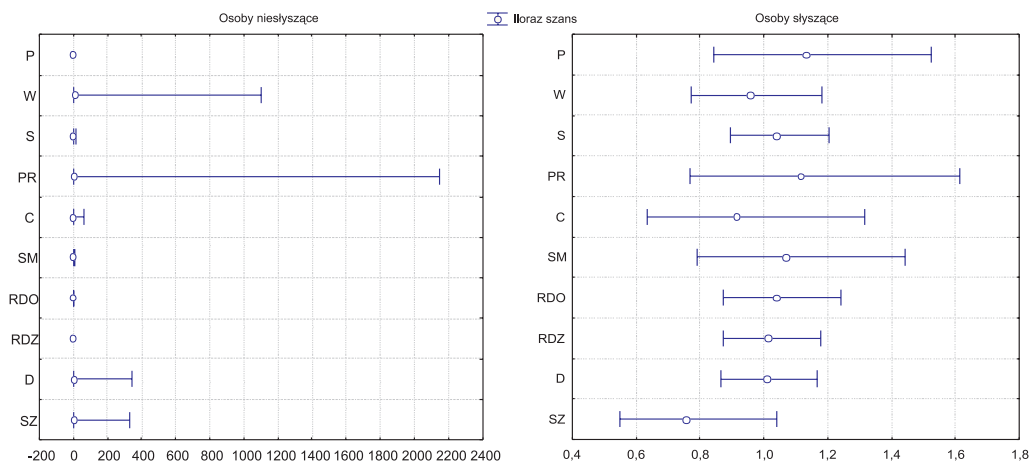
Ryc. 59. Czynniki decydujące o wyborze miejsca wypoczynku (poznawanie nowych miejsc) – iloraz szans

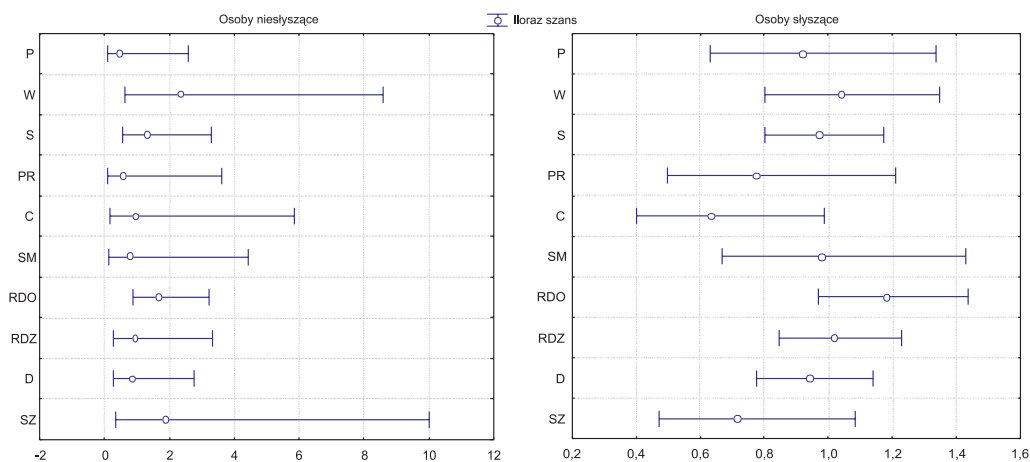
Ryc. 60. Czynniki decydujące o wyborze miejsca wypoczynku (nawiązywanie nowych znajomości) – iloraz szans

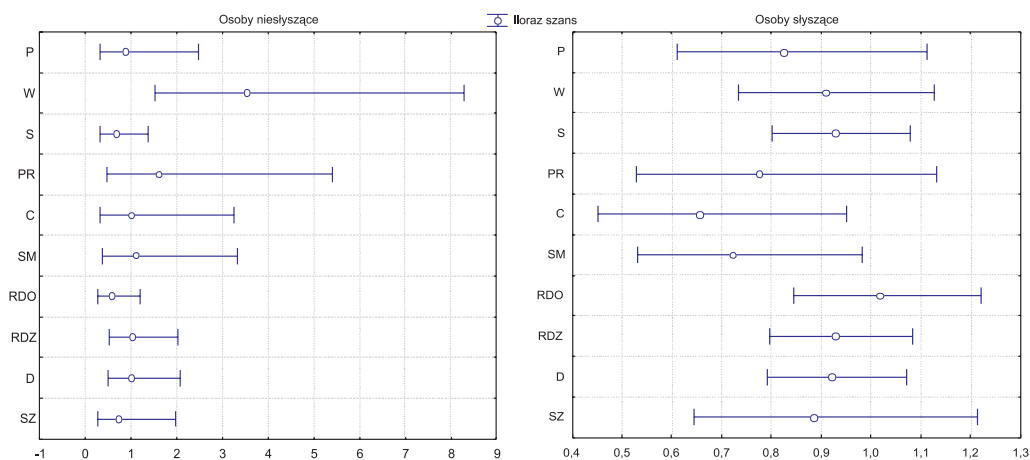
Ryc. 61. Czynniki decydujące o wyborze miejsca wypoczynku (poszerzenie wiedzy) – iloraz szans

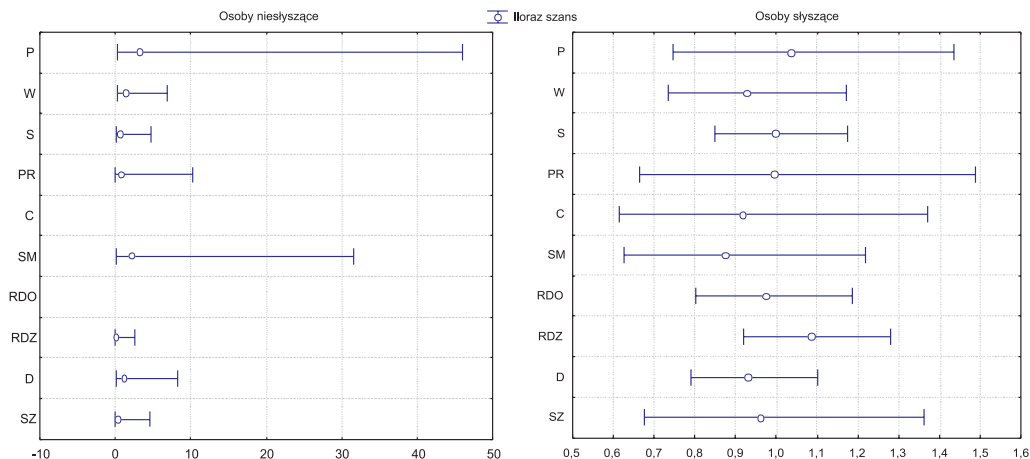
Ryc. 62. Czynniki decydujące o wyborze miejsca wypoczynku (integracja z innymi osobami) – iloraz szans

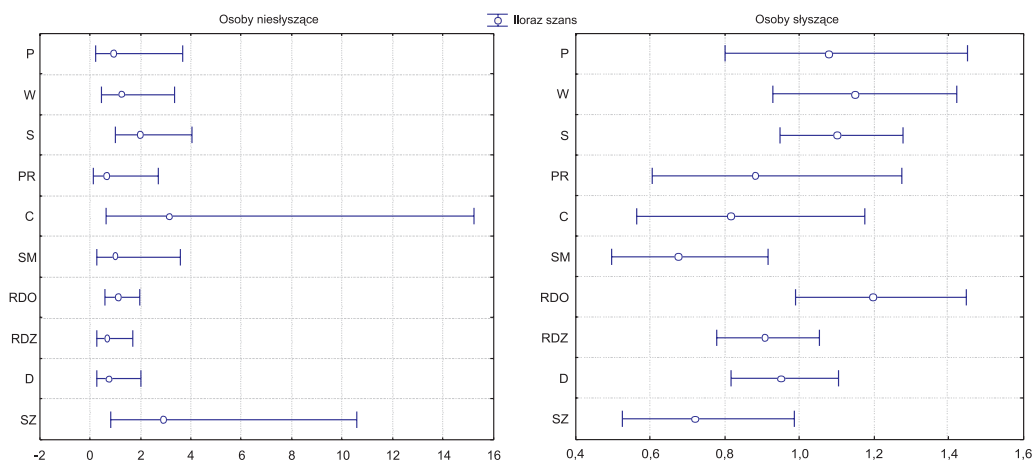
Ryc. 63. Czynniki decydujące o wyborze miejsca wypoczynku (przebywanie w miłym towarzystwie) – iloraz szans

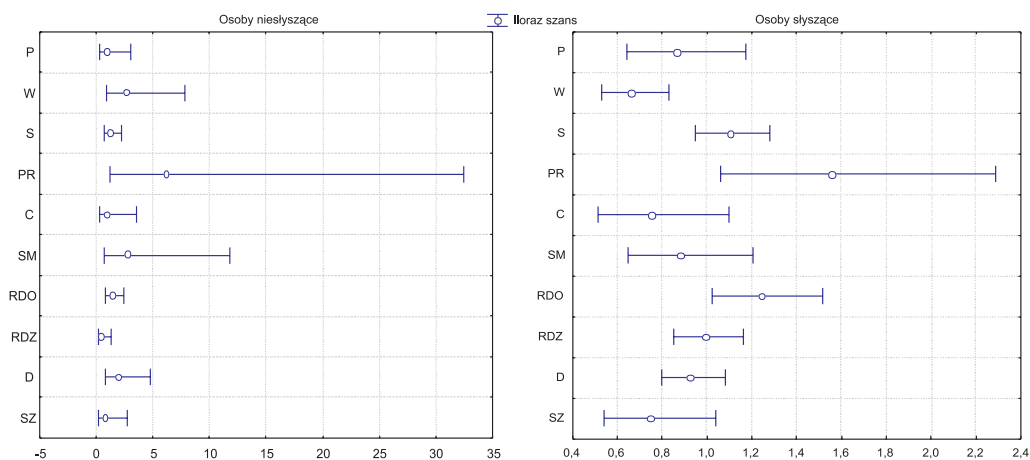
Ryc. 64. Czynniki decydujące o wyborze miejsca wypoczynku (udział w imprezach kulturalnych) – iloraz szans

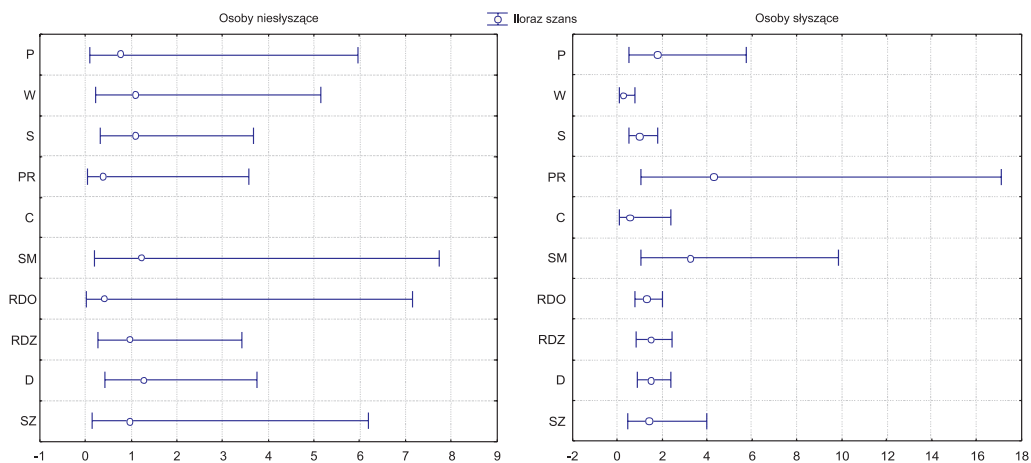
Ryc. 65. Czynniki decydujące o wyborze miejsca wypoczynku (komfort, wygoda w obiektach noclegowych) – iloraz szans

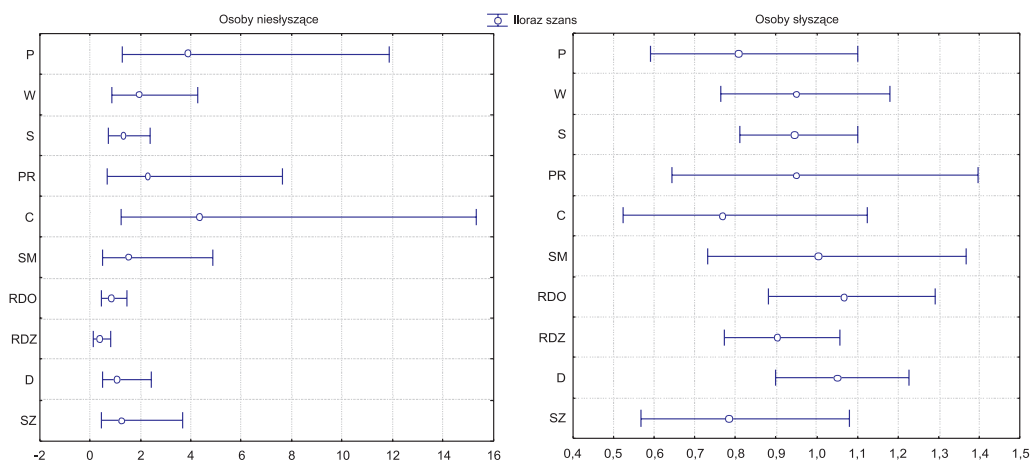
Ryc. 66. Czynniki decydujące o wyborze miejsca wypoczynku (możliwość aktywnego wypoczynku) – iloraz szans

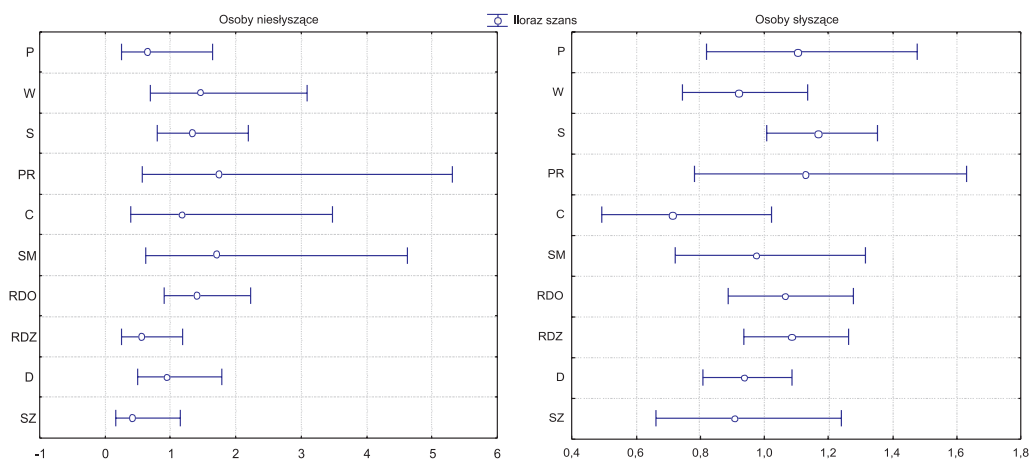
Ryc. 67. Czynniki decydujące o wyborze miejsca wypoczynku (inne) – iloraz szans

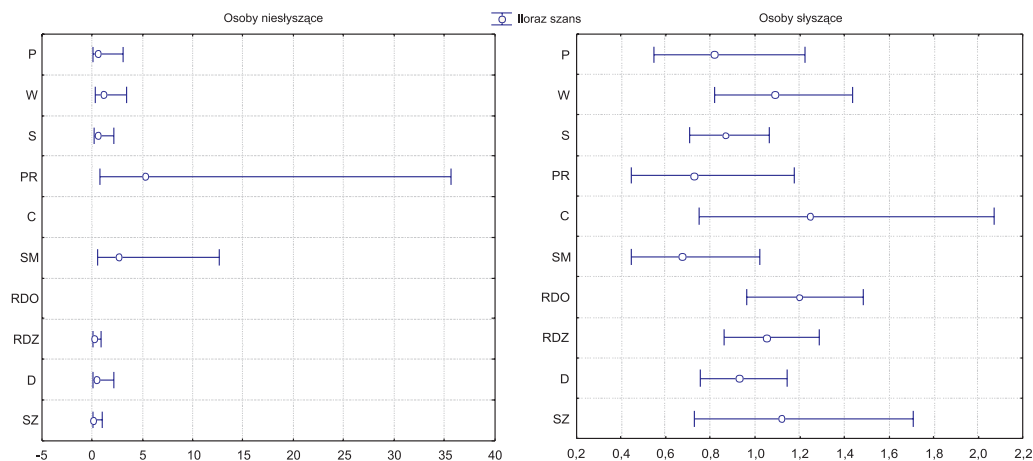
Ryc. 68. Preferowane walory środowiska przyrodniczego destynacji turystycznej (klimat) – iloraz szans

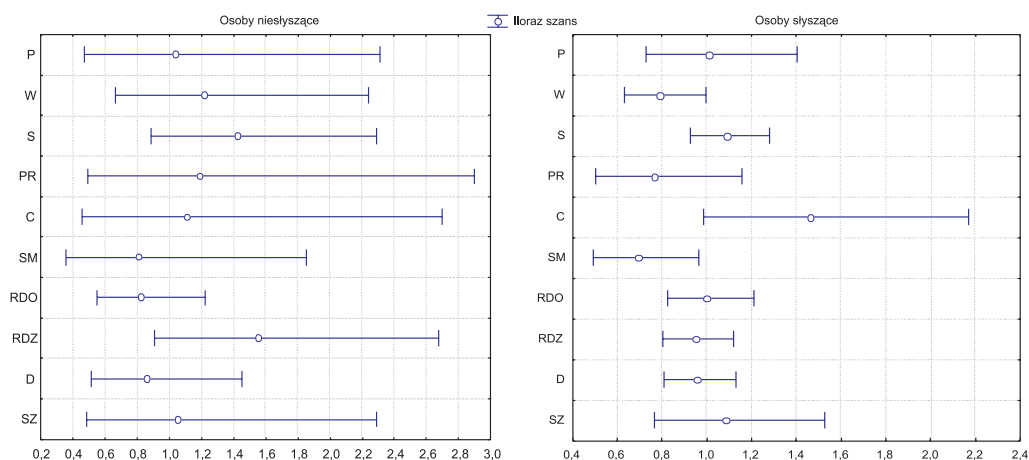
Ryc. 69. Preferowane walory środowiska przyrodniczego destynacji turystycznej (urozmaicona rzeźba terenu, góry) – iloraz szans

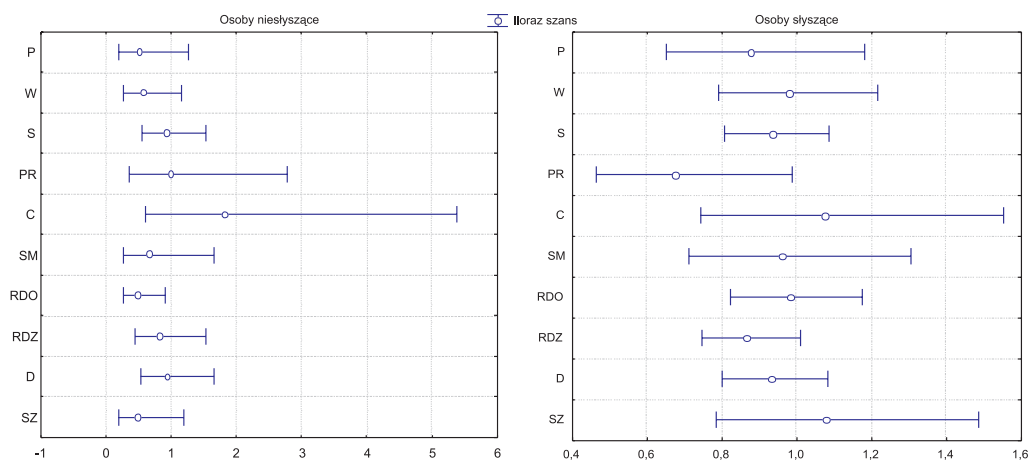
Ryc. 70. Preferowane walory środowiska przyrodniczego destynacji turystycznej (płaski teren) – iloraz szans

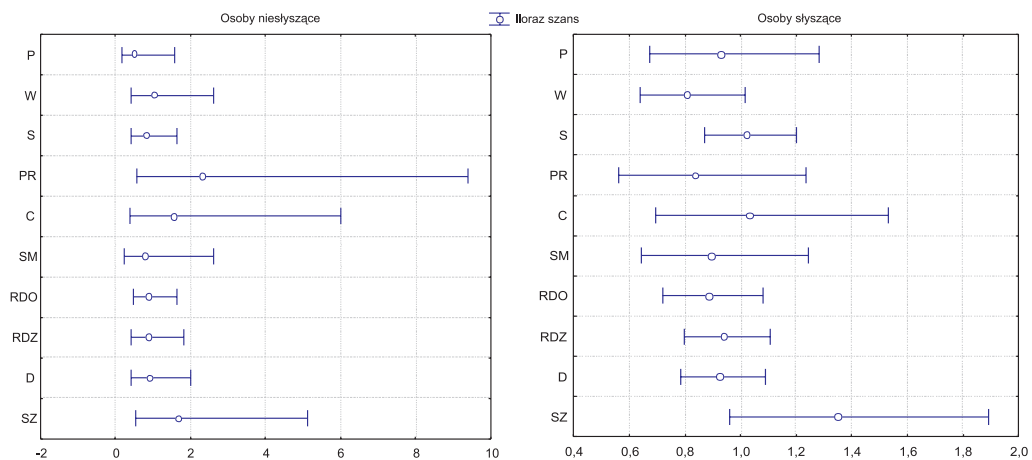
Ryc. 71. Preferowane walory środowiska przyrodniczego destynacji turystycznej (morze) – iloraz szans

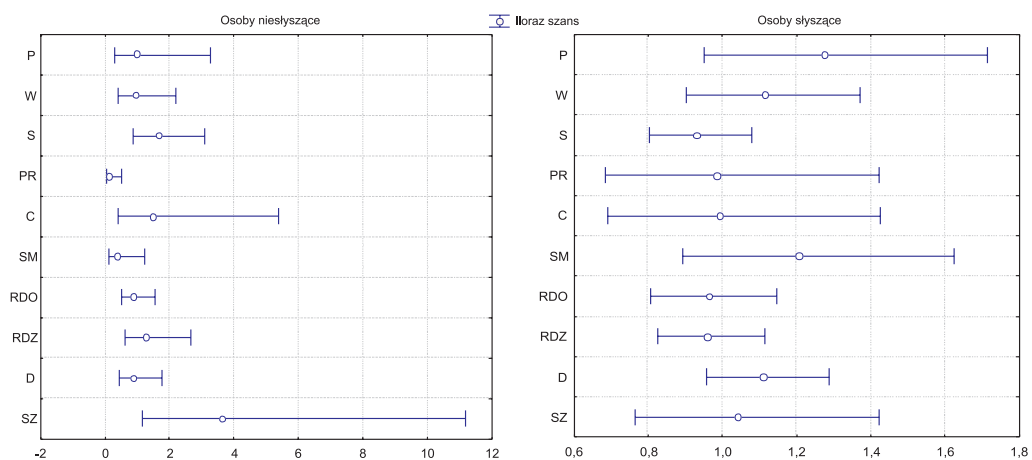
Ryc. 72. Preferowane walory środowiska przyrodniczego destynacji turystycznej (jezioro) – iloraz szans

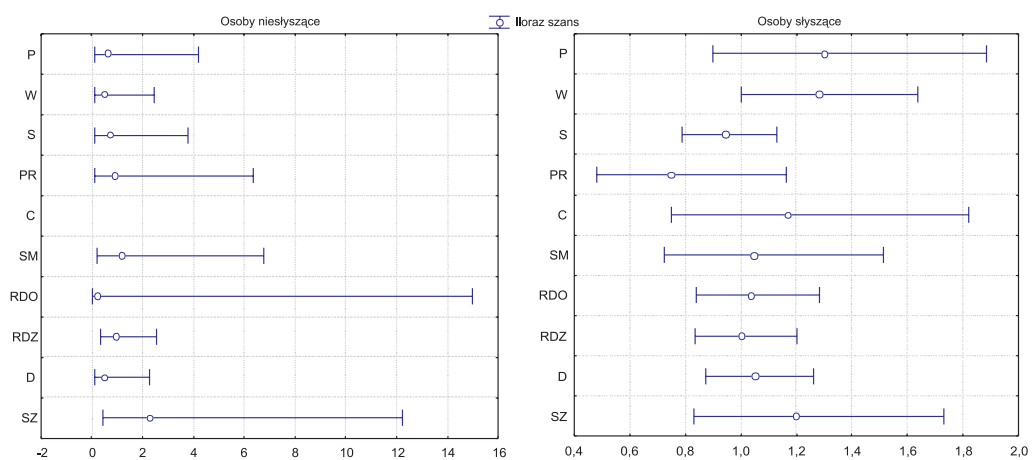
Ryc. 73. Preferowane walory środowiska przyrodniczego destynacji turystycznej (rzeka) – iloraz szans

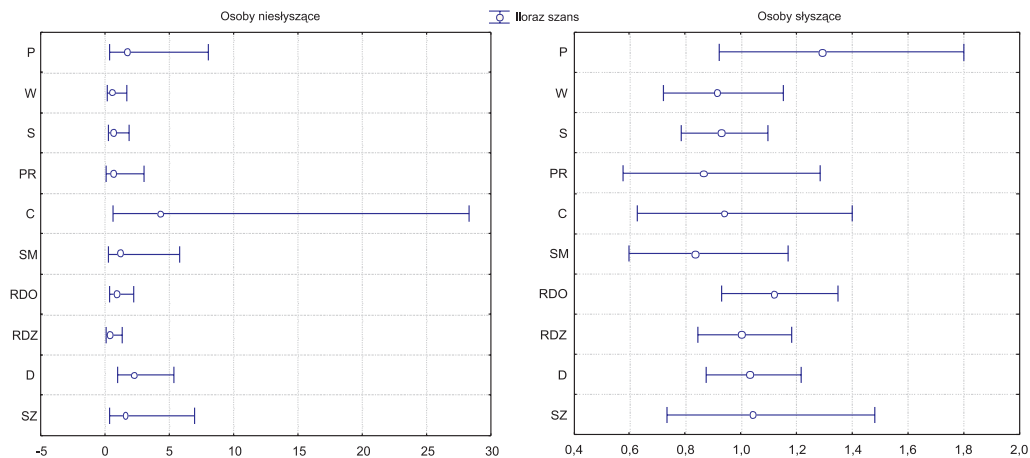
Ryc. 74. Preferowane walory środowiska przyrodniczego destynacji turystycznej (las) – iloraz szans

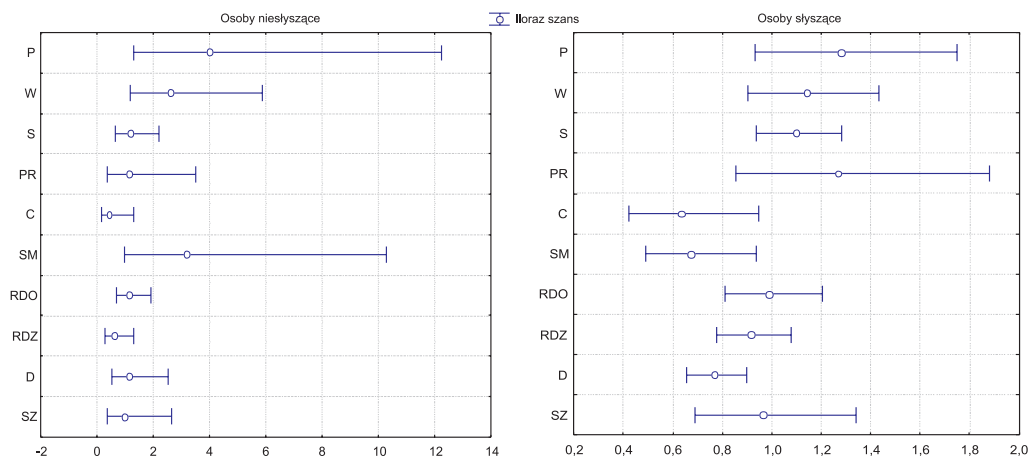
Ryc. 75. Preferowane walory środowiska przyrodniczego destynacji turystycznej (łąki) – iloraz szans

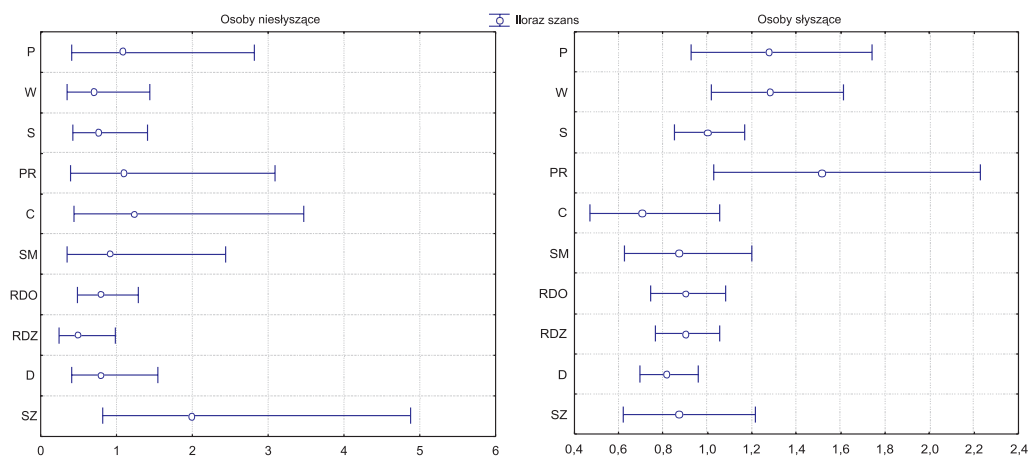
Ryc. 76. Preferowane walory środowiska przyrodniczego destynacji turystycznej (zwierzęta) – iloraz szans

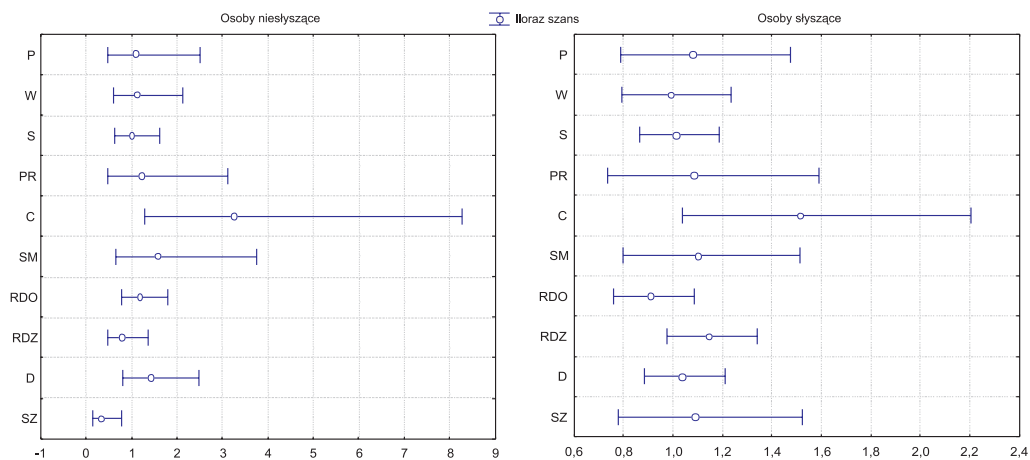
Ryc. 77. Preferowane walory środowiska przyrodniczego destynacji turystycznej (czystość, brak skażeń, zanieczyszczeń) – iloraz szans

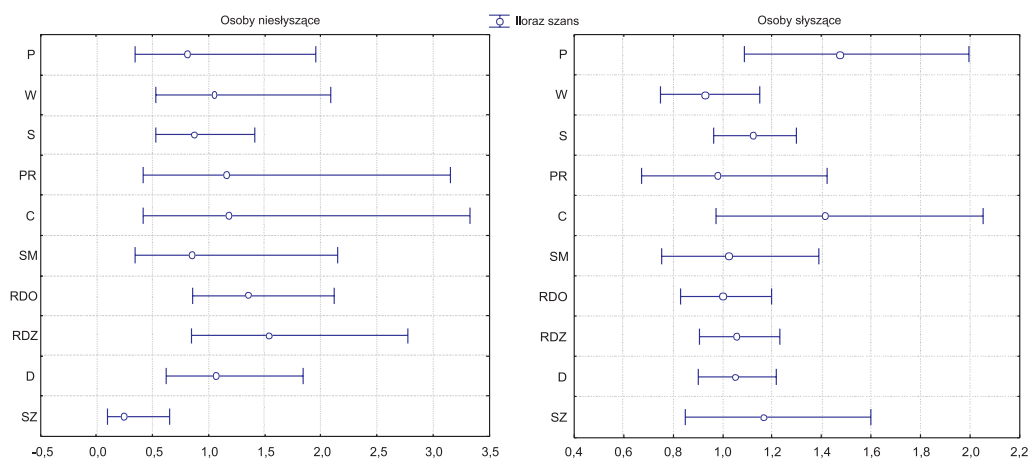
Ryc. 78. Preferowane walory środowiska przyrodniczego destynacji turystycznej (naturalny krajobraz) – iloraz szans

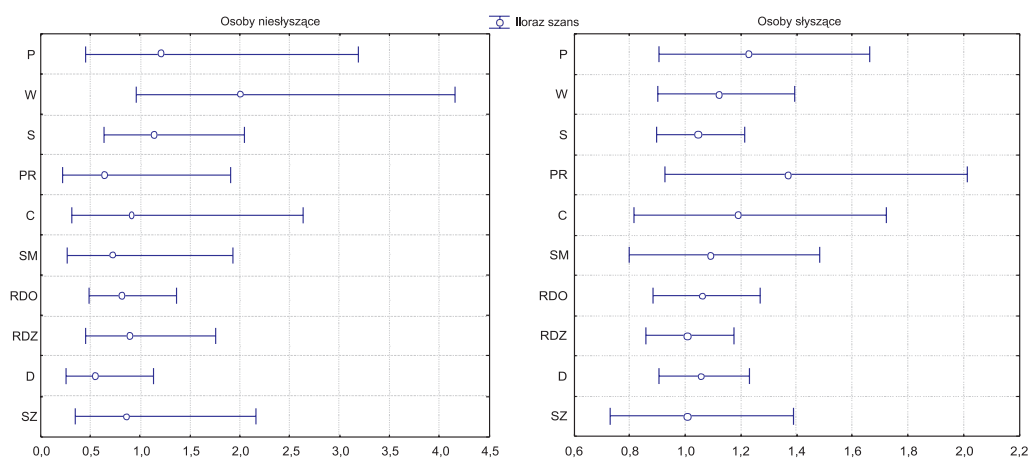
Ryc. 79. Preferowane walory środowiska kulturowego destynacji turystycznej (zabytki) – iloraz szans

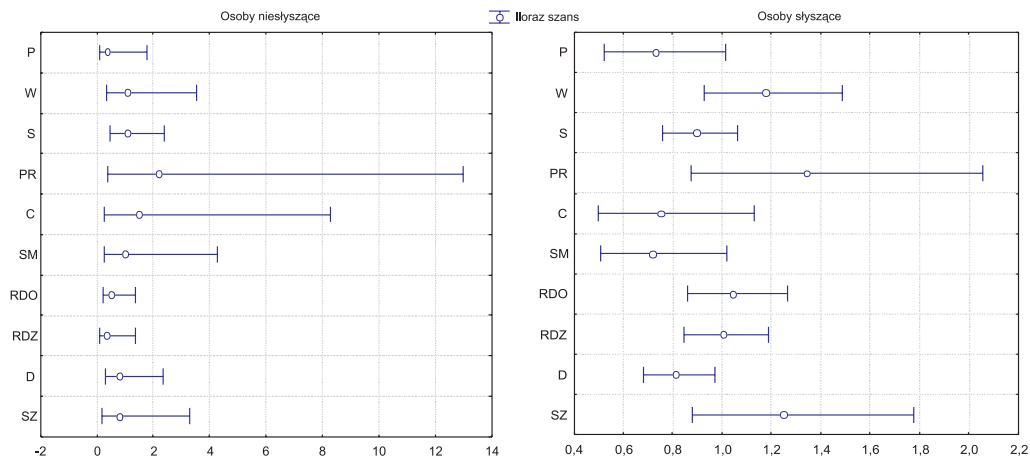
Ryc. 80. Preferowane walory środowiska kulturowego destynacji turystycznej (muzea) – iloraz szans

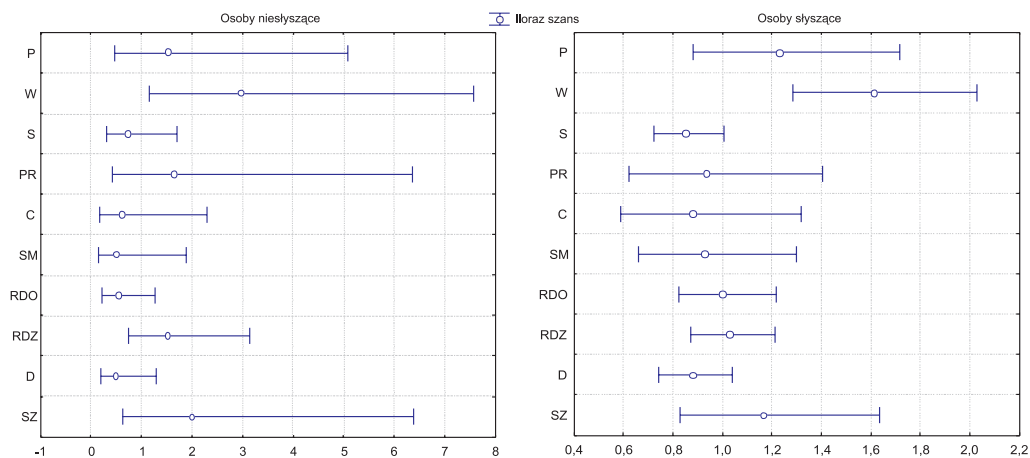
Ryc. 81. Preferowane walory środowiska kulturowego destynacji turystycznej (skanseny) – iloraz szans

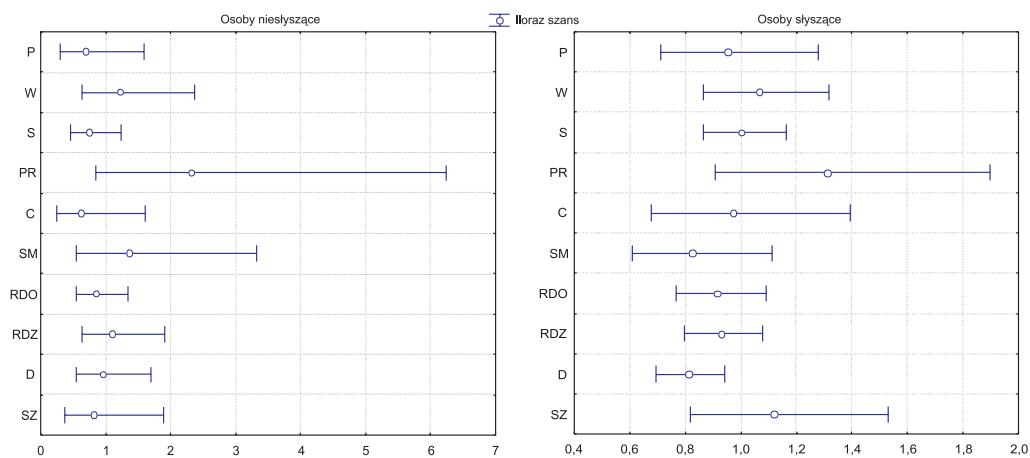
Ryc. 82. Preferowane walory środowiska kulturowego destynacji turystycznej (miejsca martyrologii) – iloraz szans

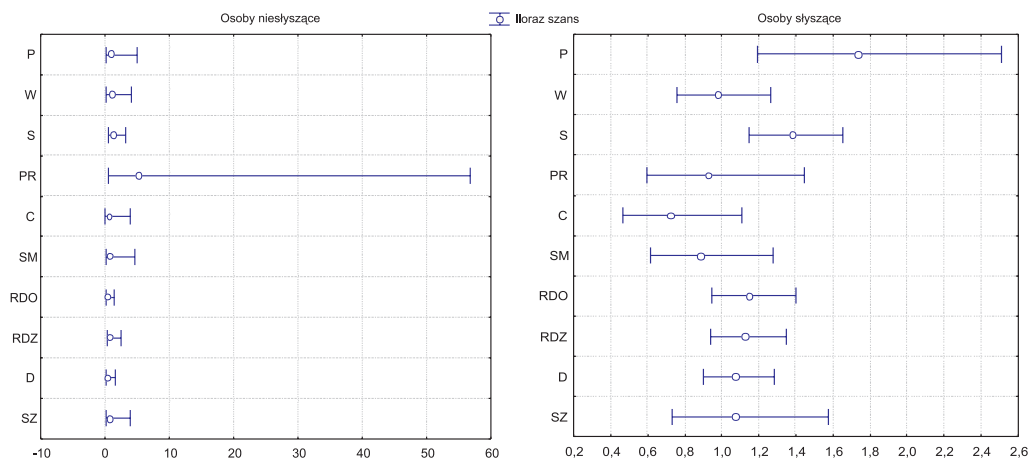
Ryc. 83. Preferowane walory środowiska kulturowego destynacji turystycznej (miejsca kultu religijnego) – iloraz szans

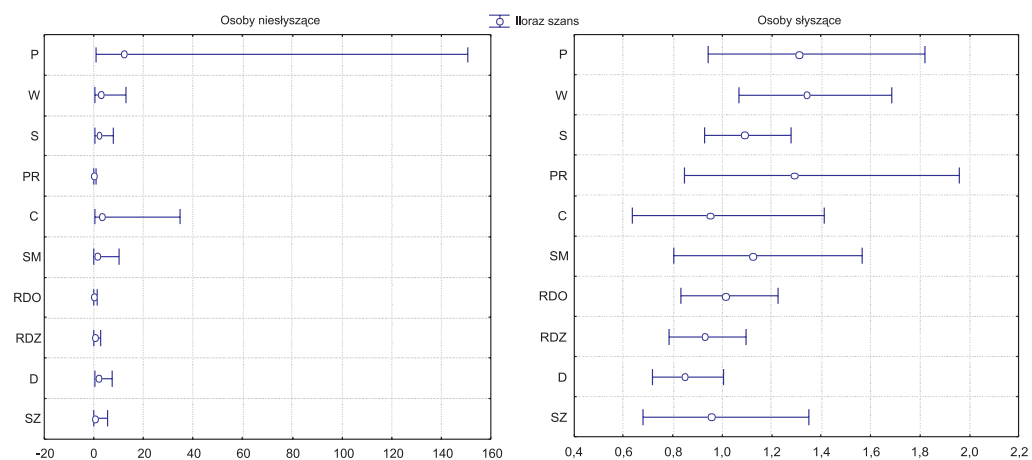
Ryc. 84. Preferowane walory środowiska kulturowego destynacji turystycznej (miejsca ważnych wydarzeń historycznych) – iloraz szans

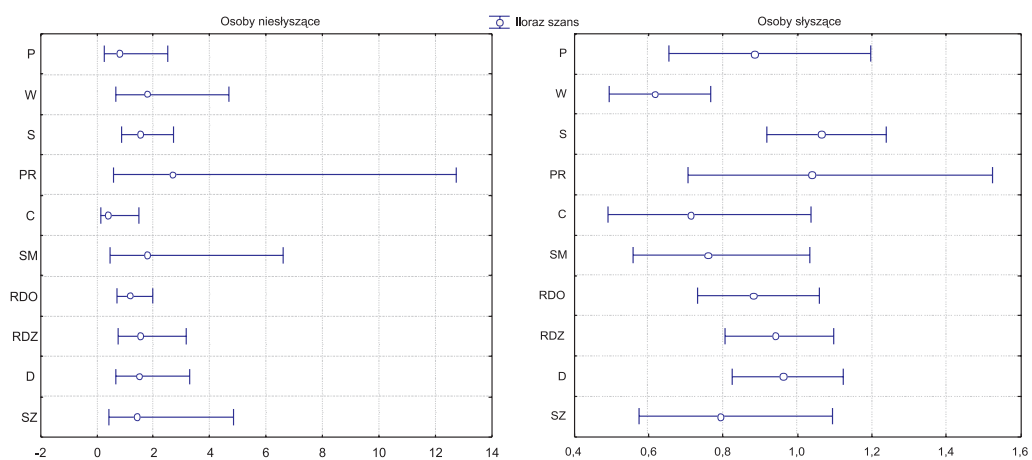
Ryc. 85. Preferowane walory środowiska kulturowego destynacji turystycznej (wystawy, galerie) – iloraz szans

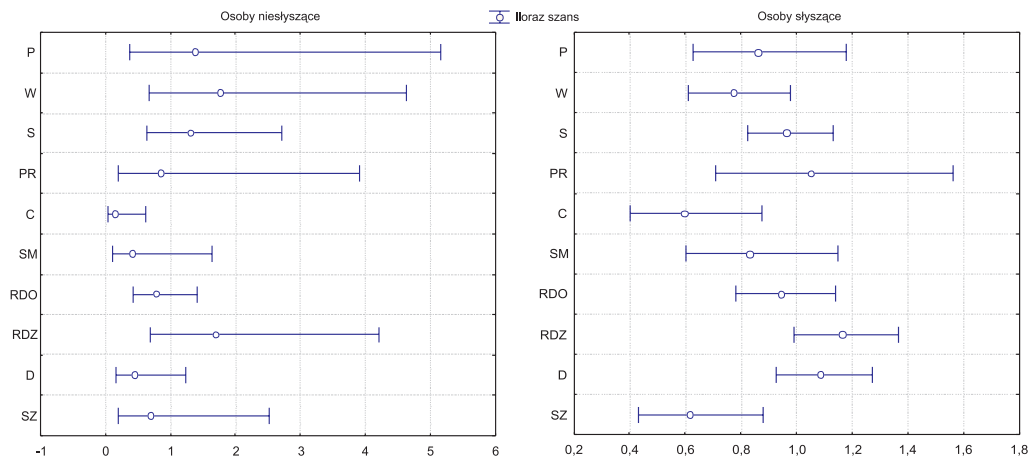
Ryc. 86. Preferowane walory środowiska kulturowego destynacji turystycznej (twórczość ludowa) – iloraz szans

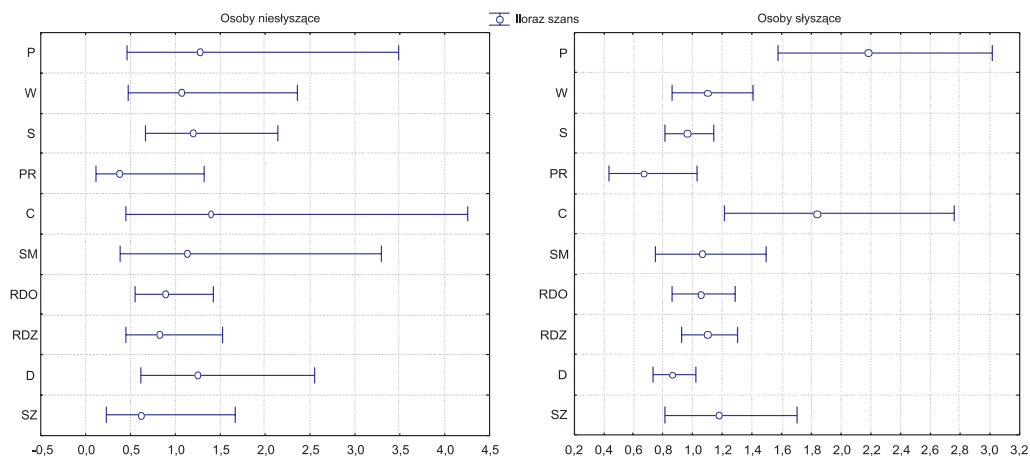
Ryc. 87. Preferowane walory środowiska kulturowego destynacji turystycznej (życie kulturalno-rozrywkowe, imprezy) – iloraz szans

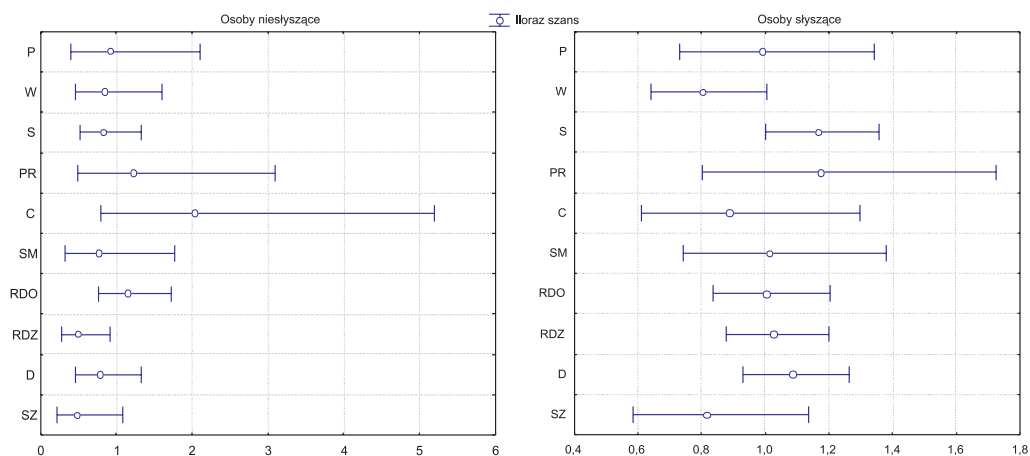
Ryc. 88. Preferowane walory środowiska kulturowego destynacji turystycznej (nowoczesna architektura) – iloraz szans

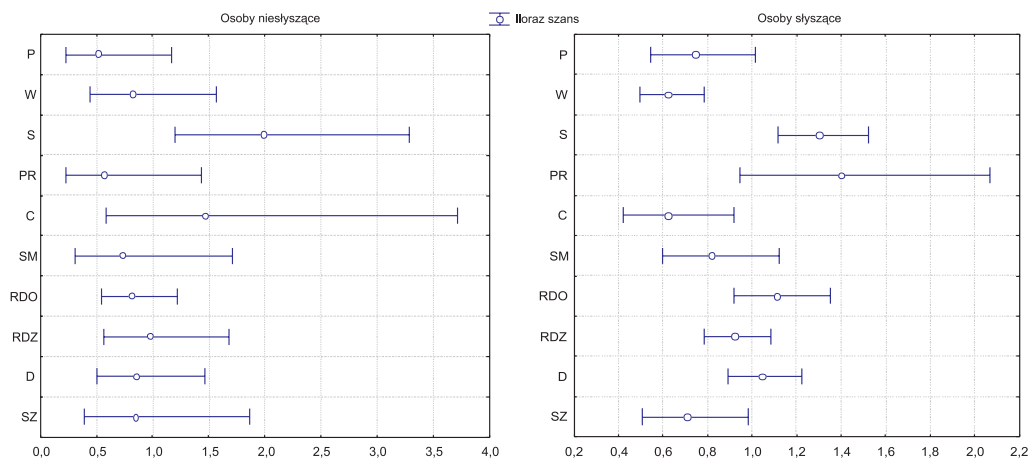
Ryc. 89. Preferowane sposoby wypoczynku podczas urlopu (spacery) – iloraz szans

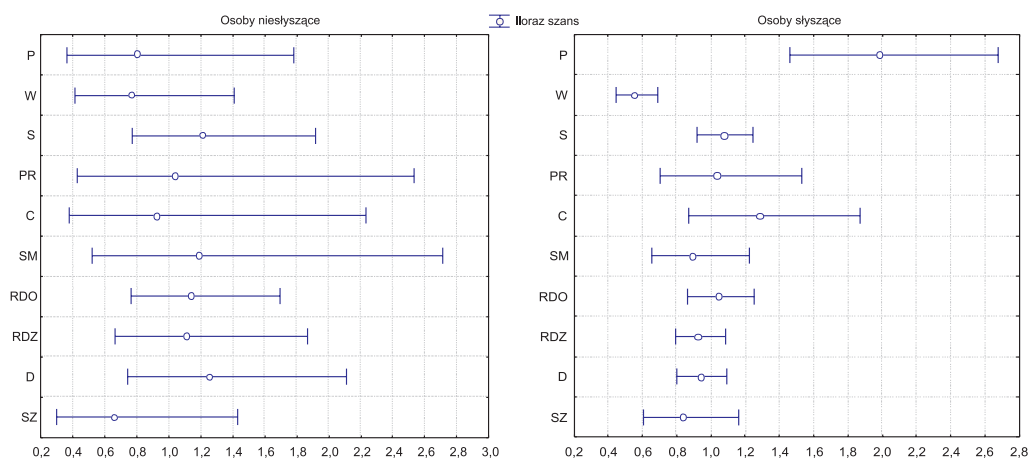
Ryc. 90. Preferowane sposoby wypoczynku podczas urlopu (chodzenie po górach) – iloraz szans

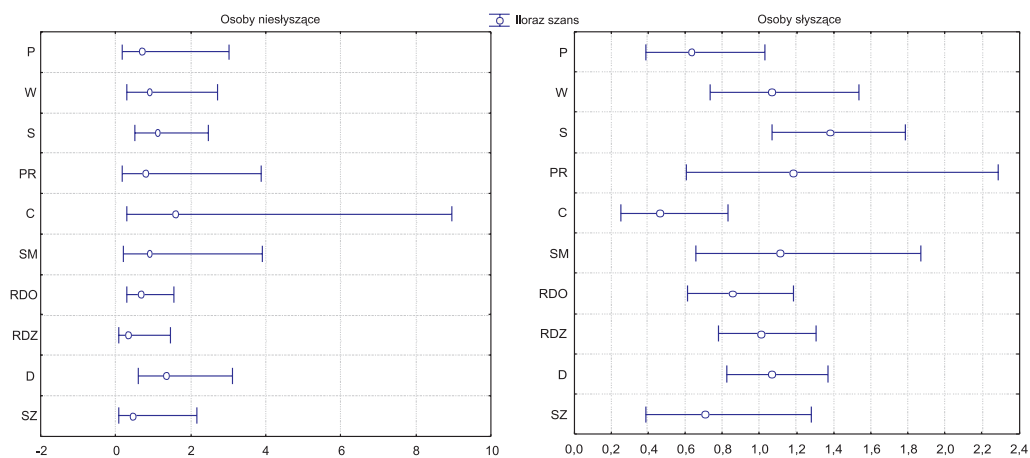
Ryc. 91. Preferowane sposoby wypoczynku podczas urlopu (pływanie) – iloraz szans

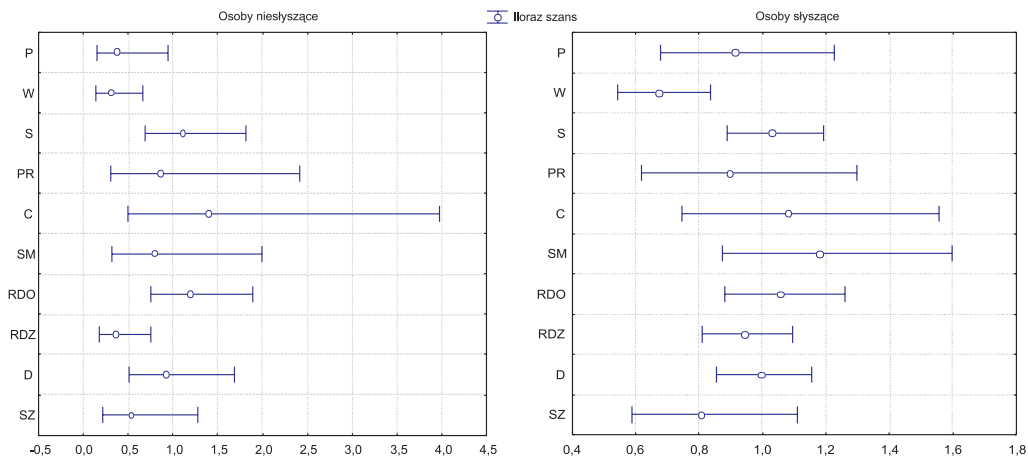
Ryc. 92. Preferowane sposoby wypoczynku podczas urlopu (opalenie się) – iloraz szans

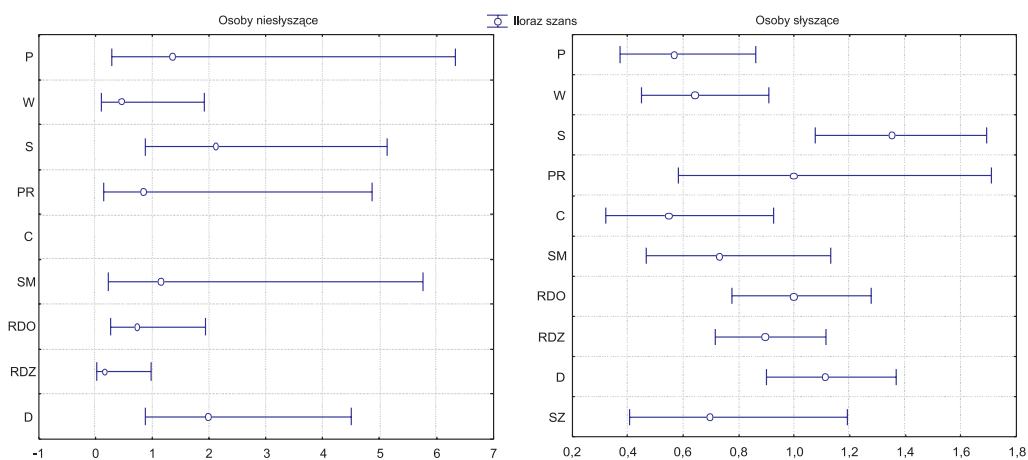
Ryc. 93. Preferowane sposoby wypoczynku podczas urlopu (żeglowanie) – iloraz szans

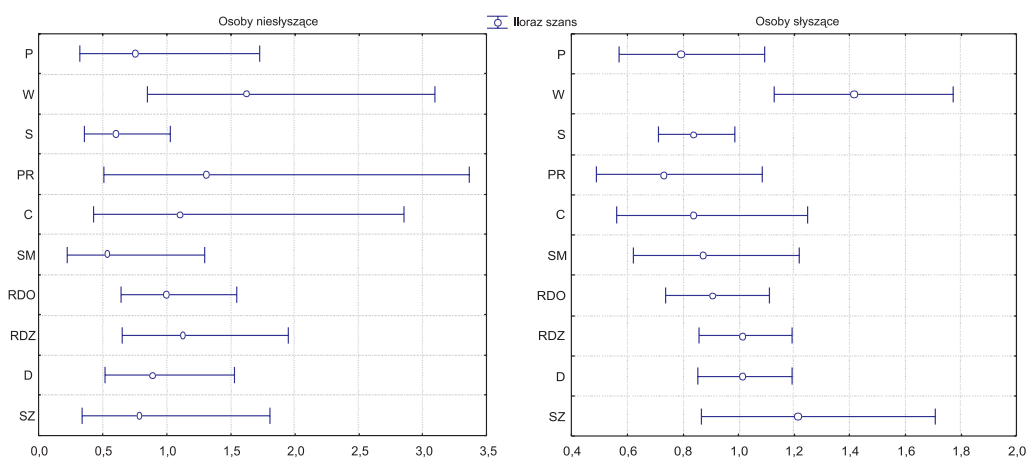
Ryc. 94. Preferowane sposoby wypoczynku podczas urlopu (jazda rowerem) – iloraz szans

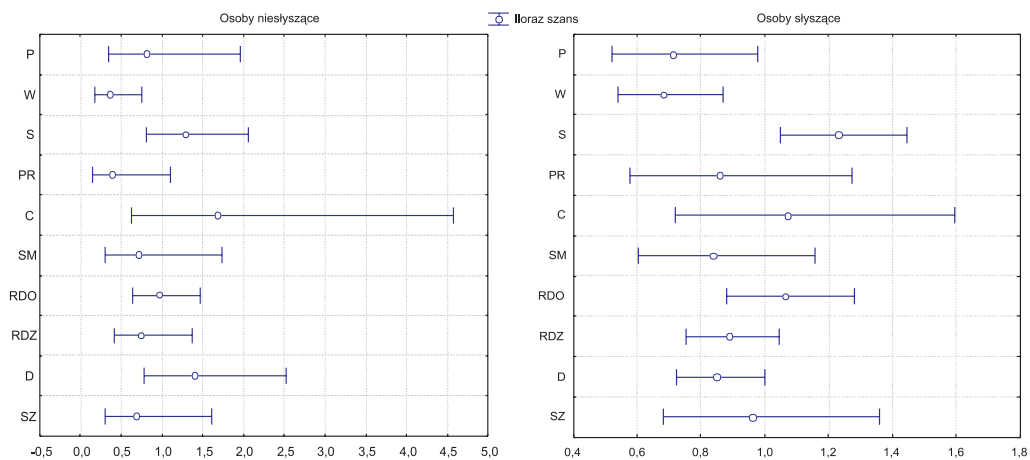
Ryc. 95. Preferowane sposoby wypoczynku podczas urlopu (jazda na nartach) – iloraz szans

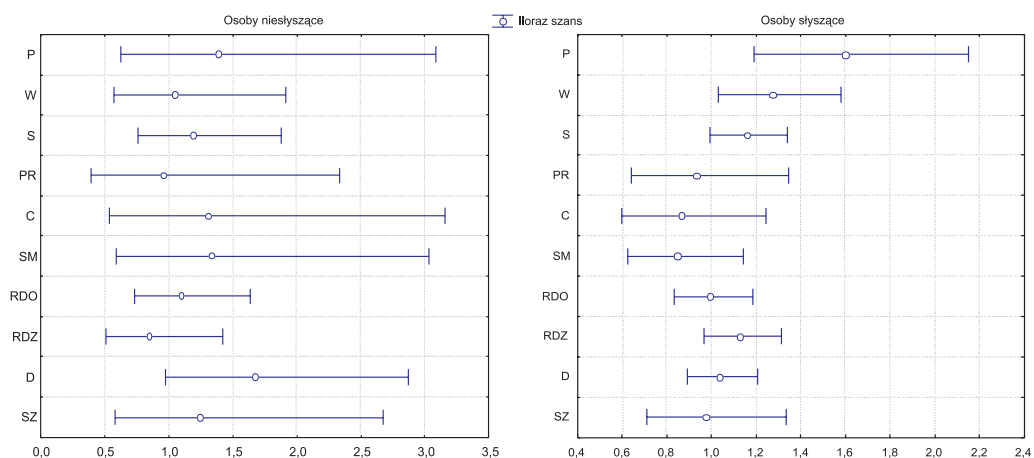
Ryc. 96. Preferowane sposoby wypoczynku podczas urlopu (oglądanie telewizji) – iloraz szans

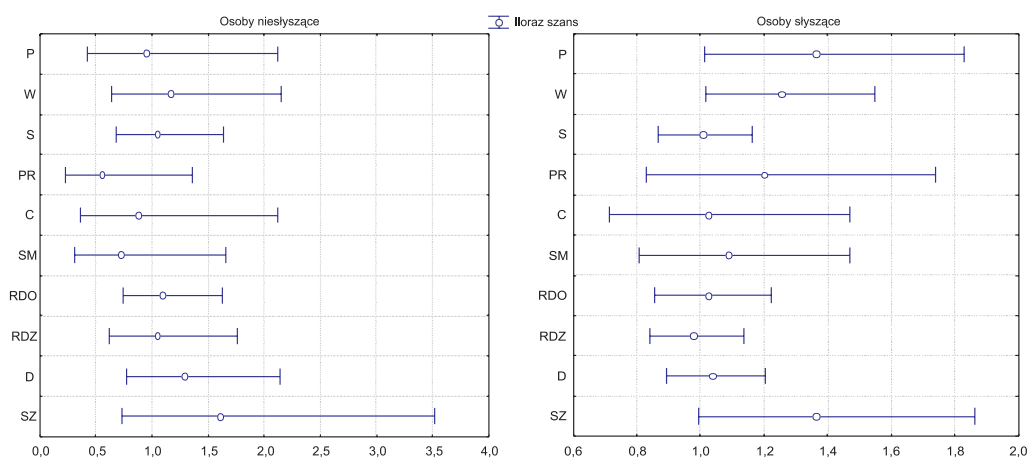
Ryc. 97. Preferowane sposoby wypoczynku podczas urlopu (fotografowanie) – iloraz szans

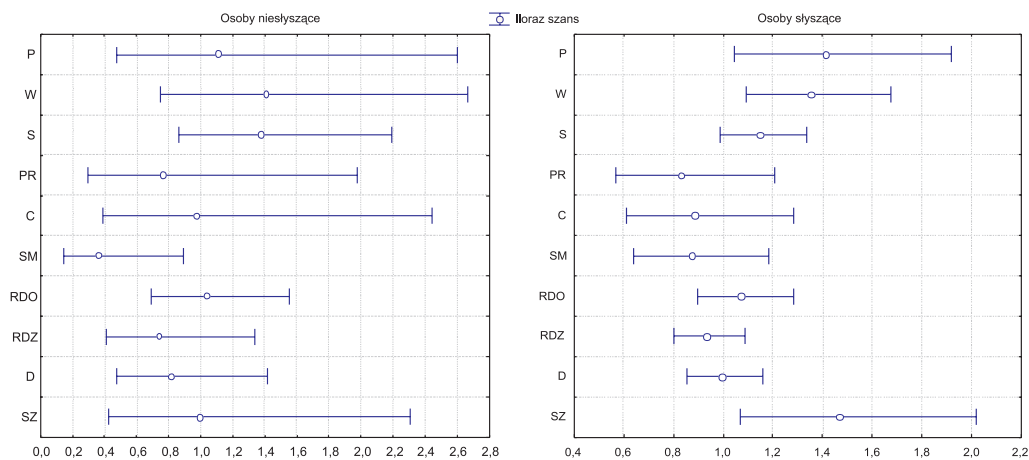
Ryc. 98. Preferowane sposoby wypoczynku podczas urlopu (zwiedzanie) – iloraz szans

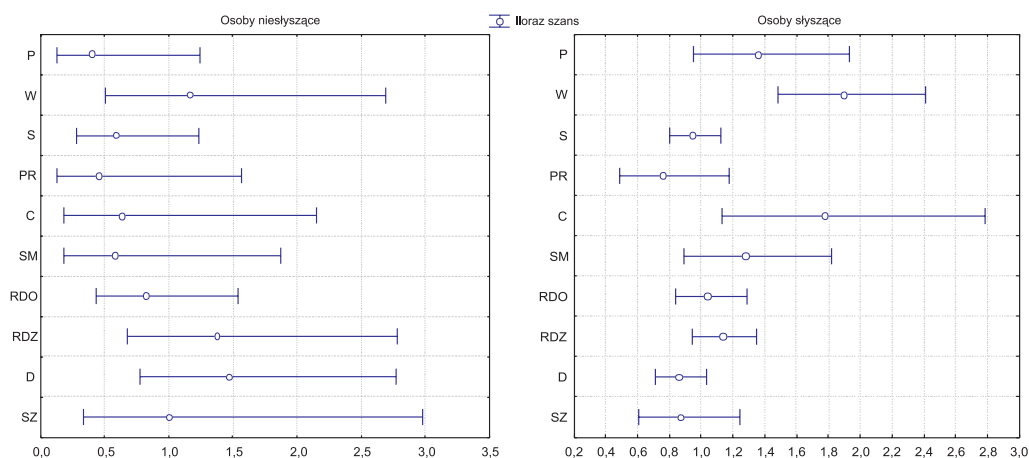
Ryc. 99. Preferowane sposoby wypoczynku podczas urlopu (obserwacje przyrody) – iloraz szans

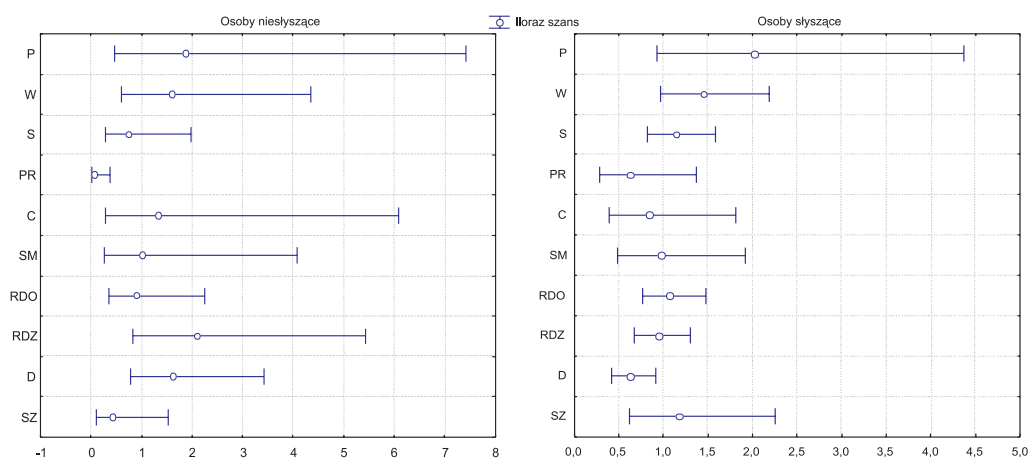
Ryc. 100. Preferowane sposoby wypoczynku podczas urlopu (czytanie książek, gazet) – iloraz szans

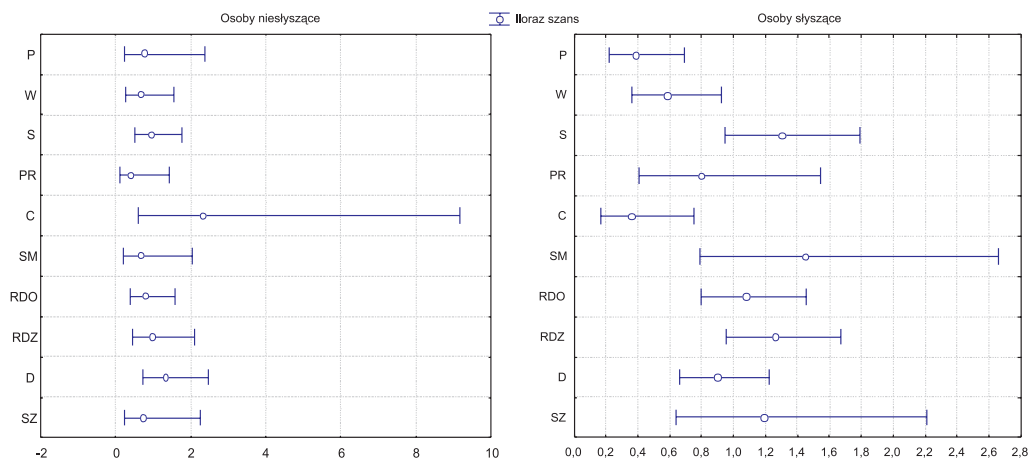
Ryc. 101. Preferowane sposoby wypoczynku podczas urlopu (praca w ogrodzie, na działce) – iloraz szans

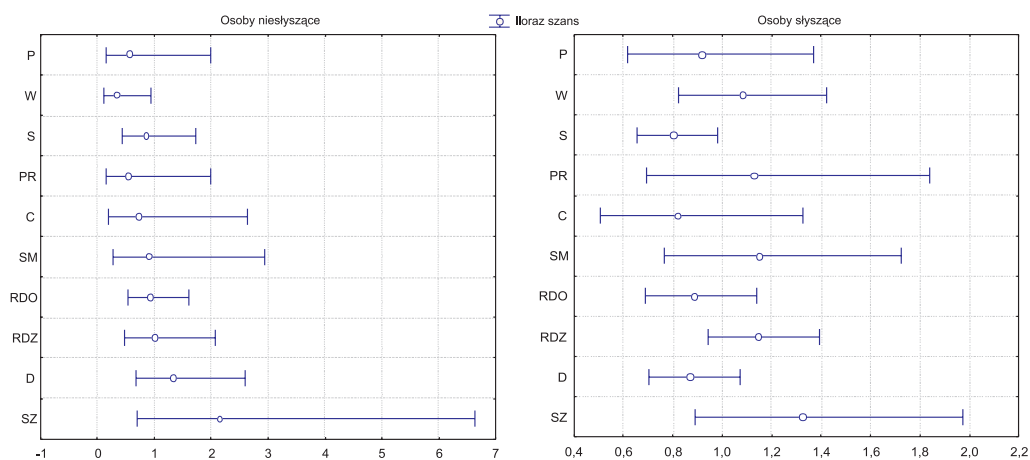
Ryc. 102. Preferowane sposoby wypoczynku podczas urlopu (pielgrzymki) – iloraz szans

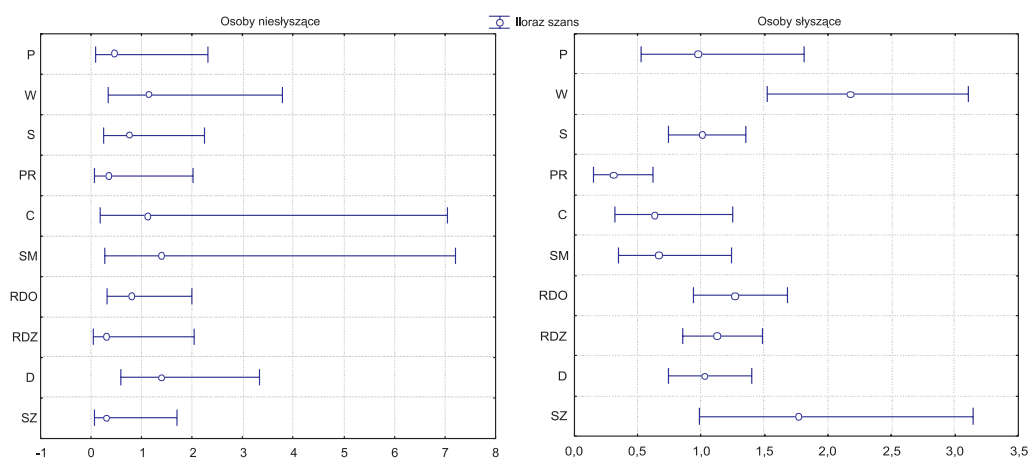
Ryc. 103. Preferowane sposoby wypoczynku podczas urlopu (udział w zlotach, rajdach) – iloraz szans

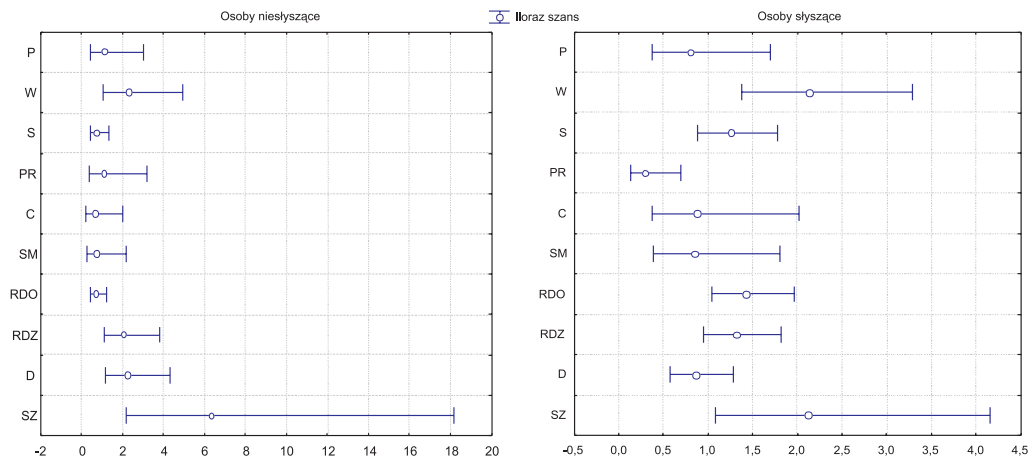
Ryc. 104. Preferowane sposoby wypoczynku podczas urlopu (agroturystyka) – iloraz szans

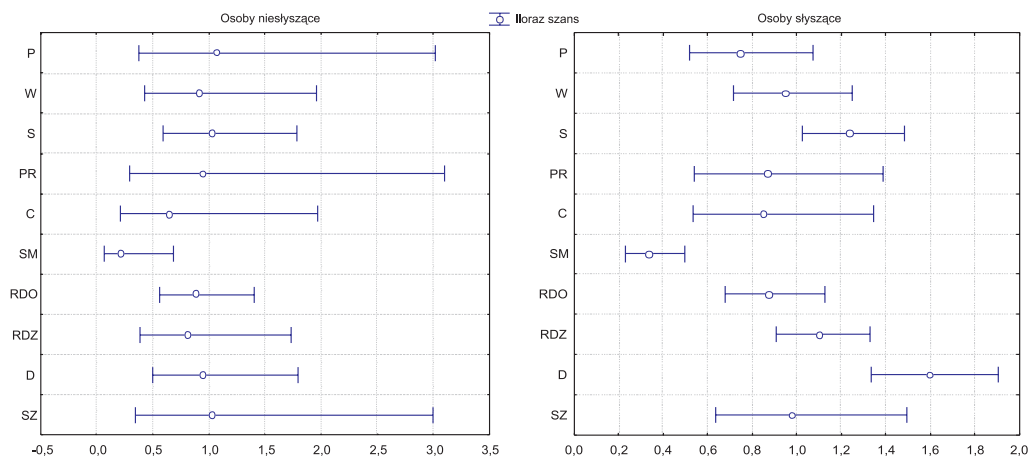
Ryc. 105. Preferowane sposoby wypoczynku podczas urlopu (pobyt w sanatorium) – iloraz szans

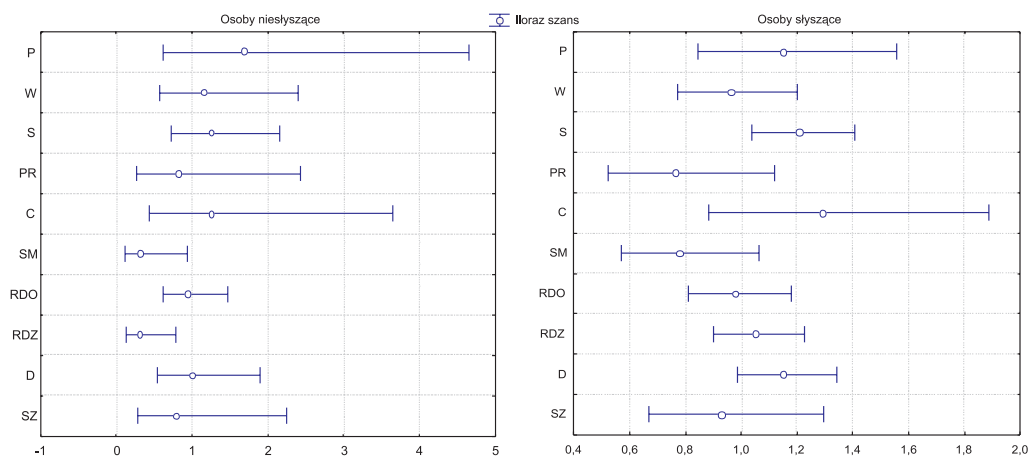
Ryc. 106. Preferowane sposoby wypoczynku podczas urlopu (inne) – iloraz szans

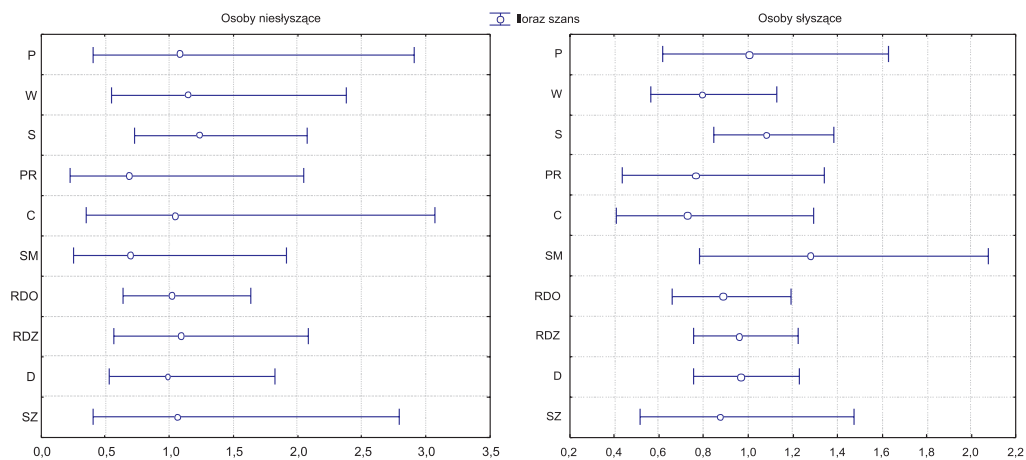
Ryc. 107. Preferowany rodzaj bazy noclegowej (hotel) – iloraz szans

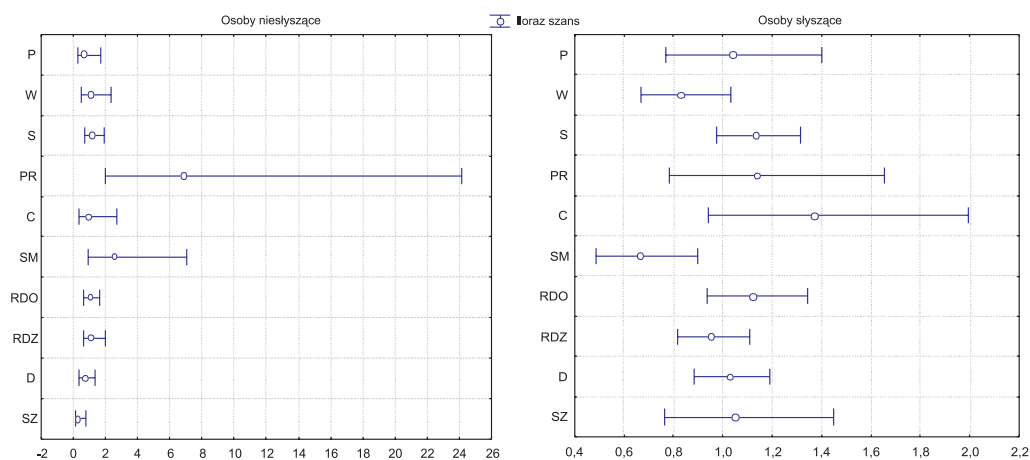
Ryc. 108. Preferowany rodzaj bazy noclegowej (pensjonat) – iloraz szans

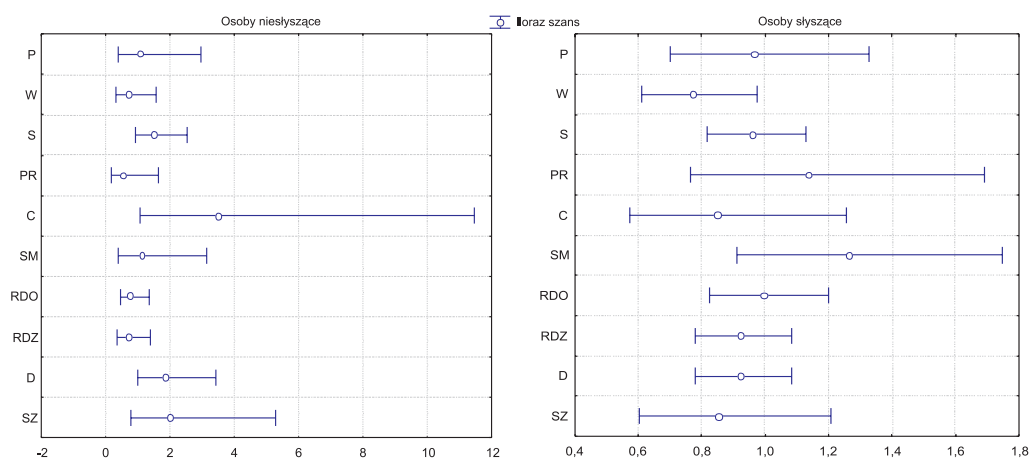
Ryc. 109. Preferowany rodzaj bazy noclegowej (schronisko) – iloraz szans

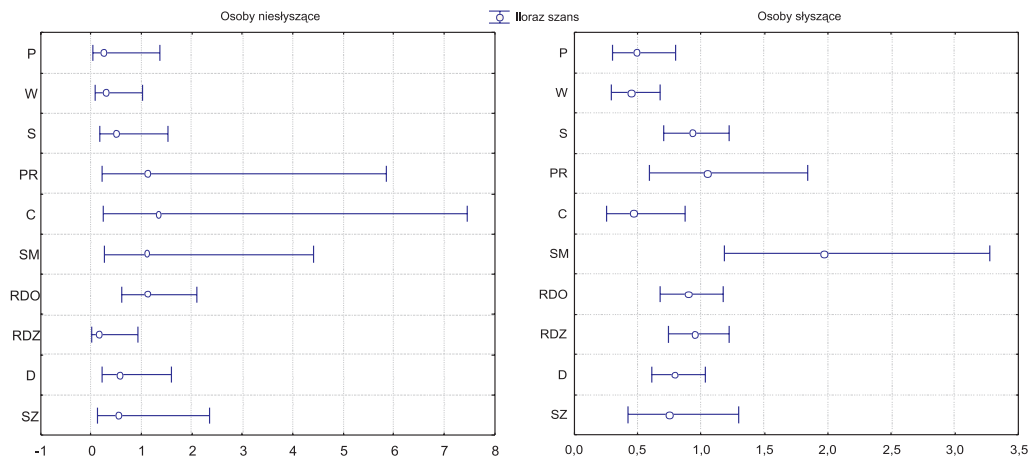
Ryc. 110. Preferowany rodzaj bazy noclegowej (kwatery prywatna) – iloraz szans

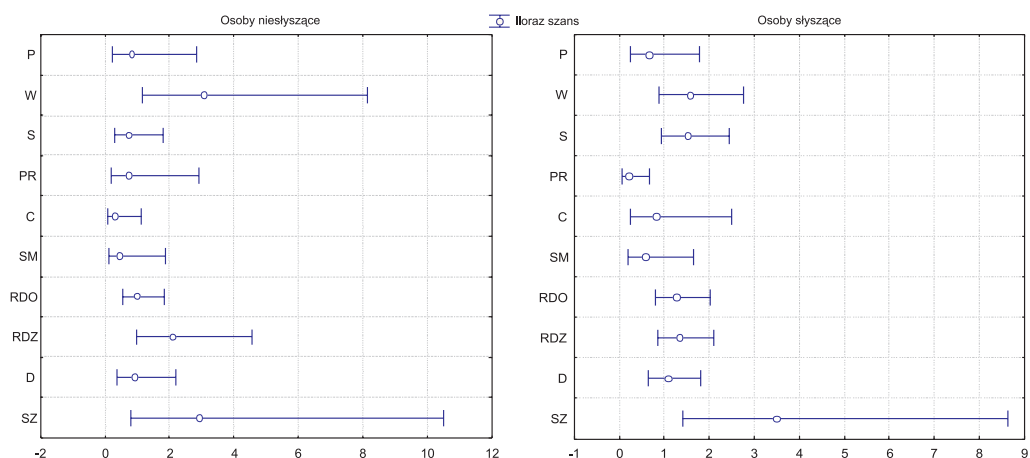
Ryc. 111. Preferowany rodzaj bazy noclegowej (domek letniskowy) – iloraz szans

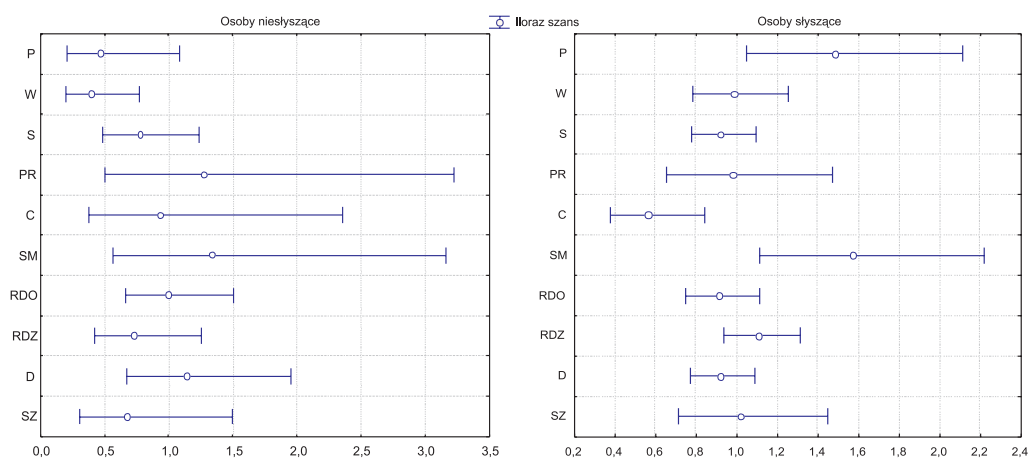
Ryc. 112. Preferowany rodzaj bazy nodegowej (pole namiotowe) – iloraz szans

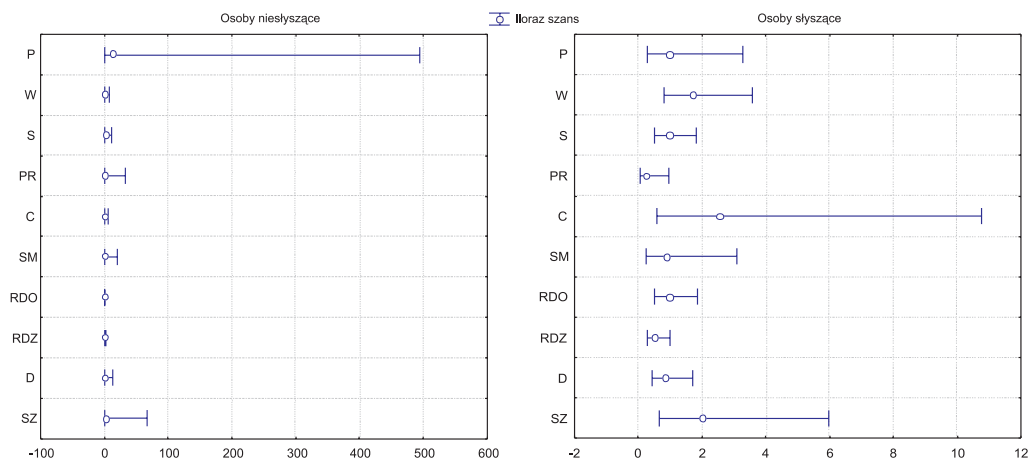
Ryc. 113. Preferowany rodzaj bazy nodegowej (obiekt uzdrowiskowy) – iloraz szans

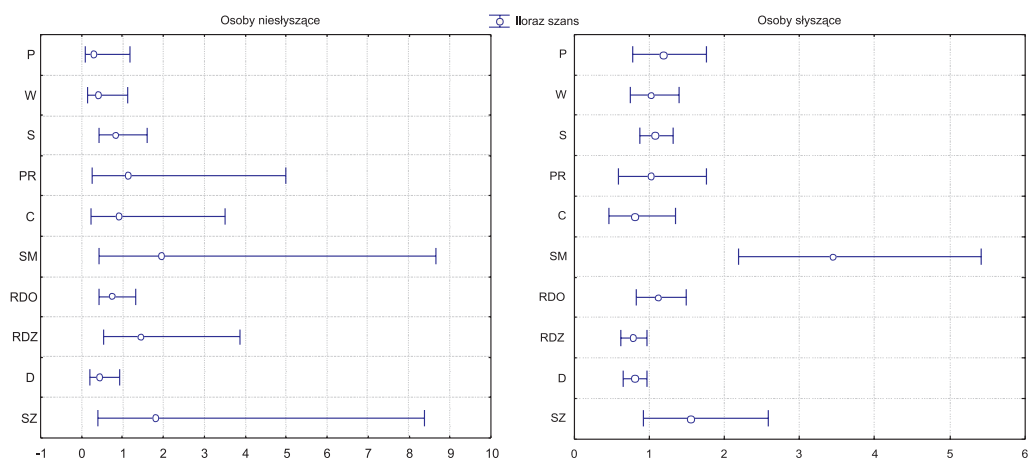
Ryc. 114. Preferowany rodzaj bazy nodegowej (zakwaterowanie u znajomych) – iloraz szans

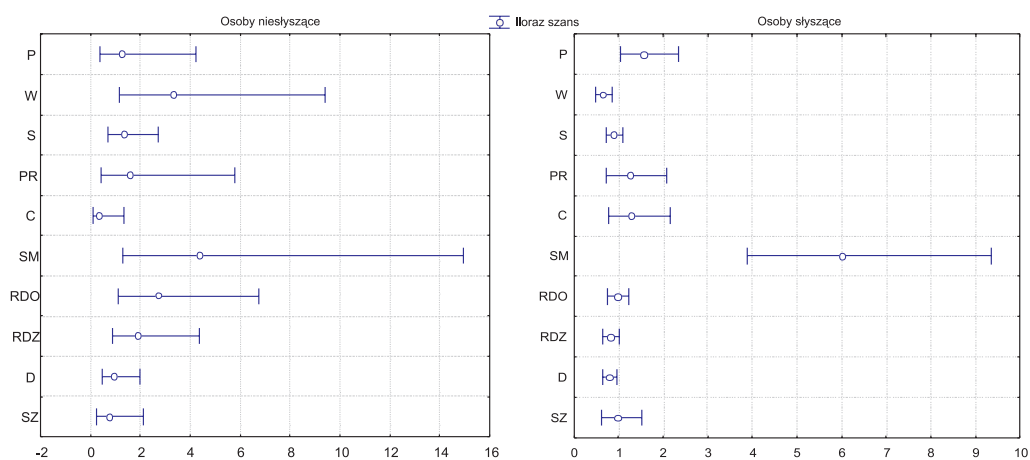
Ryc. 115. Preferowany rodzaj bazy nodegowej (inne) – iloraz szans

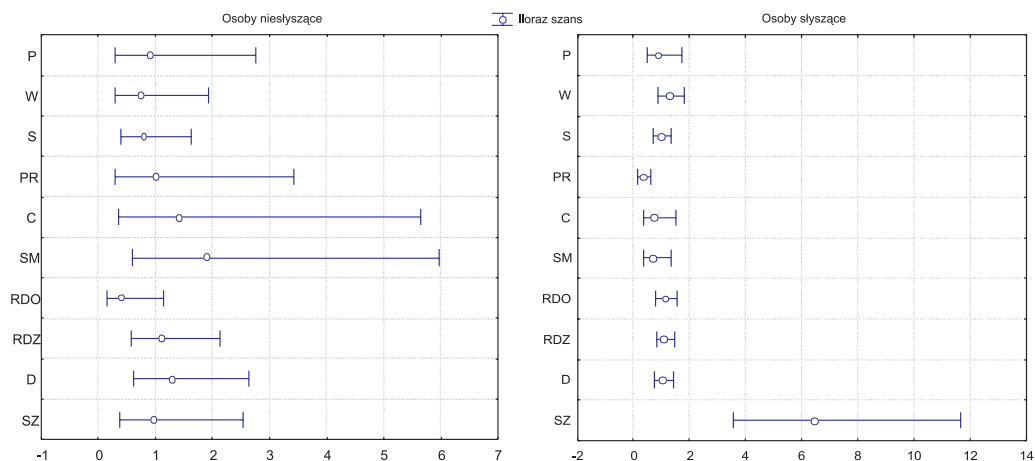
Ryc. 116. Występowanie przeszkód utrudniających realizację marzeń turystycznych – iloraz szans

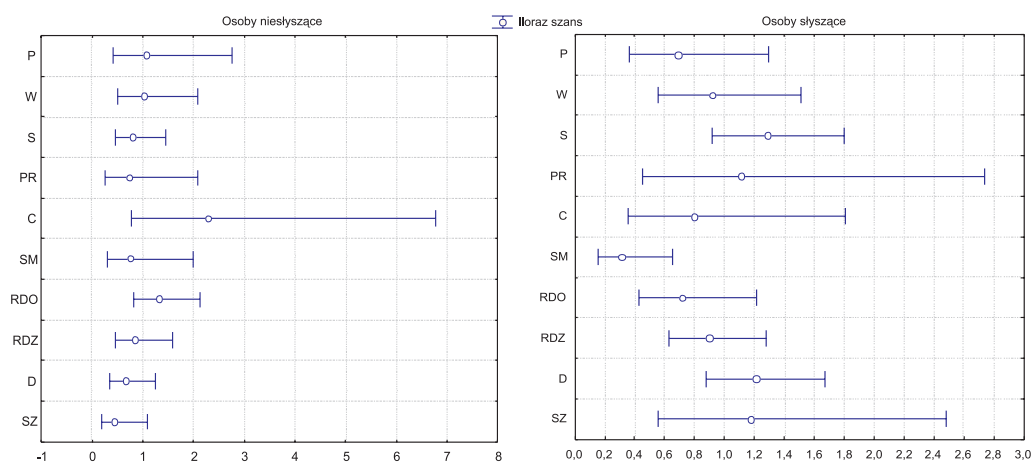
Ryc. 117. Czynniki utrudniające realizację marzeń turystycznych (problemy finansowe) – iloraz szans

Ryc. 118. Czynniki utrudniające realizację marzeń turystycznych (zły stan zdrowia) – iloraz szans

Ryc. 119. Czynniki utrudniające realizację marzeń turystycznych (brak ciekawych ofert w biurach podróży) – iloraz szans

Ryc. 120. Czynniki utrudniające realizację marzeń turystycznych (brak informacji umożliwiających samodzielne planowanie wyjazdów) – iloraz szans

